

ISSN 0134–6393 (Print)

ISSN 2415–8240 (Online)

**ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ
УМАНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

засновано в 1926 р.

Частина 2
Економічні науки

**ВИПУСК
107**

Умань – 2025

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р. Збірник наукових праць Уманського національного університету включено до категорії Б Переліку наукових фахових видань України з економічних (С1, D2, D3, D4, D5, D7, J2) та сільськогосподарських і технічних (E2, G13, H1, H3) спеціальностей.

Збірник наукових праць Уманського національного університету індексується: Index Copernicus, Google scholar, ulrichweb.serialssolutions, crossref.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор – **Непочатенко Олена Олександрівна**, доктор економічних наук, професор, кафедри фінансів, банківської справи і страхування Уманського національного університету, Україна
Заступник головного редактора – **Мальований Михайло Іванович**, доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Уманського національного університету, Україна

Члени редколегії:

Джелонек Дорота – доктор філософії, доцент кафедри менеджменту Ченстоховського політехнічного університету, Польща

Котулік Ростислав – доктор філософії, професор кафедри економіки Пряшівського університету в Пряшеві, Словаччина

Мудрак Руслан Петрович – доктор економічних наук, професор кафедри економіки Уманського національного університету, Україна

Матусікова Даніела – доцент кафедри туризму і готельного управління Пряшівського університету в Пряшеві, Словаччина

Штефко Роберт – доктор філософії, професор кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі управління Пряшівського університету в Пряшеві, Словаччина

Нестречук Юлія Олександрівна – доктор економічних наук, професор кафедри підприємництва та бізнес-технологій Уманського національного університету, Україна

Новак Інна Миколаївна – доктор економічних наук, професор, декан факультету менеджменту Уманського національного університету, Україна

Прокопчук Олена Тодорівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи і страхування Уманського національного університету, Україна

Транченко Людмила Володимирівна – доктор економічних наук, професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Уманського національного університету, Україна

Харенко Андрій Олександрович – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу Уманського національного університету, Україна

Костецька Катерина Василівна – кандидат с.-г. наук, доцент кафедри харчових технологій Уманського національного університету, Україна (**відповідальний секретар**)

Діордієва Ірина Павлівна – доктор с.-г. наук, доцент кафедри генетики, селекції рослин та біотехнологій Уманського національного університету, Україна (**технічний секретар**)

Збірник наукових праць Уманського національного університету / Редкол.: О. О. Непочатенко (відп. ред.) та ін. Умань : Видавець «Сочінський М. М.», 2025. Вип. 107. Ч. 2 : Економічні науки. 476 с.

Збірник наукових праць Уманського національного університету

висвітлює результати наукових досліджень, проведених працівниками Уманського національного університету та інших навчальних закладів Міністерства освіти і науки України і науково-дослідних установ НААН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою Уманського національного університету, протокол № 4 від 10 листопада 2025 р.

Відповідальність за достовірність цифрового матеріалу, фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Висловлені у цих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань.

ЗМІСТ

ЧАСТИНА 2

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

<i>О. О. Непочатенко, М. В. Фіщенко, М. М. Яковин, З. В. Непочатенко</i>	ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ТА ПІДТРИМКИ ВЕТЕРАНІВ У ПЕРІОД ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ 8
<i>О. Т. Прокопчук, С. Ю. Соколюк, І. М. Новак</i>	ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У СТРАХУВАННІ..... 20
<i>Н. О. Вернюк, Р. Х. Григорян</i>	ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВИРОБНИКІВ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАКТИЦІ... 32
<i>І. В. Адаменко</i>	СУЧАСНІ ТРЕНДИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЇЇ РОЗВИТКУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАКТИЦІ..... 48
<i>Л. В. Клименко</i>	РОЗВИТОК МОЛОДІЖНОГО ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ І ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ КОНКУРЕНТО- СПРОМОЖНІСТЮ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ВІДБУДОВИ..... 62
<i>І. І. Чернега, С. В. Тимчук, С. Ю. Соколюк, Ю. А. Цимбалюк, І. В. Гайдай, Т. В. Кірбай</i>	INTEGRATION OF TRADING ACTIVITIES OF WINE-PRODUCING ENTERPRISES INTO THE TOURIST INFRASTRUCTURE OF RESTAURANT TYPE..... 76
<i>С. А. Власюк, О. О. Непочатенко, Ю. А. Цимбалюк, О. В. Ролінський, К. М. Мельник, О. Д. Підлубна</i>	СТРУКТУРНА ТА ТЕХНОЛОГІЧНА ВРАЗЛИВІСТЬ ФОНДОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ: СИСТЕМНІ REGTECH-ВИКЛИКИ І ВПЛИВ АЛГОРИТМІВ НА СТІЙКІСТЬ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ..... 87
<i>Н. В. Бондаренко, О. Р. Яковенко, О. П. Щербатюк</i>	ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У БАНКІВСЬКОМУ НАГЛЯДІ ТА РЕГУЛЯТОРНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ..... 98

<i>С. Ю. Соколюк, О. Т. Прокопчук</i>	ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ ЯК ДРАЙВЕР ТРАНСФОРМАЦІЇ ТРАДИЦІЙНОЇ ТОРГІВЛІ.....	111
<i>О. М. Варченко, О. О. Варченко, Н. О. Вернюк, С. В. Діденко</i>	МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	120
<i>О. В. Жарун, І. І. Чернега, Н. О. Бленда, М. А. Коротєєв, Р. Ф. Жарун</i>	СПЕЦИФІКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ.....	136
<i>Л. В. Клименко, С. І. Мусієнко</i>	СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	146
<i>С. В. Тимчук</i>	РЕЦЕПТИВНИЙ ТУРОПЕРЕЙТИНГ І СТАЛИЙ РОЗВИТОК КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	159
<i>К. М. Мельник, С. А. Власюк</i>	АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД.....	169
<i>М. М. Бабій, А. В. Грама, О. А. Швець</i>	ТРАНСФОРМАЦІЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ: РЕСУРСНІ ВТРАТИ, СТРУКТУРНІ ЗМІНИ ТА АДАПТАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ.....	179
<i>П. К. Бечко, К. М. Мельник, С. М. Колотуха, Н. В. Лиса</i>	ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ ТА ЙОГО АДАПТАЦІЯ У ВІТЧИЗНЯНУ ПРАКТИКУ.....	192
<i>Л. В. Клименко, О. М. Радченя</i>	СТРАТЕГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ АГРОБІЗНЕС-СЕКТОРУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ МОДЕЛІ «AGRO TRANSFORMATION 2030».....	203
<i>О. Т. Прокопчук, С. Ю. Соколюк</i>	РОЛЬ АГРОТРЕЙДИНГУ У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ.....	216

<i>М. І. Мальований, Н. В. Бондаренко, І. О. Орлов</i>	ВИЗНАЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЙОГО МЕХАНІЗМІВ У СИСТЕМІ НЕДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ.....	228
<i>Б. С. Гузар, І. А. Кисельов</i>	ІНСТРУМЕНТИ ЦИФРОВОГО УПРАВЛІННЯ ТА СЦЕНАРНОГО ПЛАНУВАННЯ В АГРОСФЕРІ...	239
<i>Л. М. Худолій, О. А. Томашевська, Л. В. Барабаш</i>	РОЗВИТОК РИНКУ ПОСЛУГ З АВТОСТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	253
<i>Я. А. Грабек</i>	ДЖЕРЕЛА ПОСТАЧАННЯ СИРОВИНИ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНИХ М'ЯСОКОМБІНАТІВ ТА МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ЗАВОДІВ.....	275
<i>А. А. Осіпова, Р. О. Стрілець</i>	МІГРАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ТА ПОЛІТИКА ПОВЕРНЕННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ.....	285
<i>Р. П. Мудрак</i>	МОЛОКОПРОДУКТОВИЙ ПІДКОМПЛЕКС УКРАЇНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ...	296
<i>П. К. Бечко, С. М. Колотуха, О. А. Непочатенко, Н. В. Лиса</i>	КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	306
<i>Н. В. Бондаренко, В. С. Цибань, Т. А. Деркач</i>	МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ....	319
<i>Є. П. Кравець</i>	БЛОКЧЕЙН ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОЗОРОСТІ В ІНФРАСТРУКТУРІ АГРАРНОГО БІРЖОВОГО РИНКУ.....	330
<i>О. В. Пономаренко, З. В. Непочатенко</i>	ФІНАНСОВО-МОВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ФАКТОР ЯКОСТІ РІШЕНЬ У БІЗНЕС- КОМУНІКАЦІЯХ.....	340
<i>І. Ю. Лебідь</i>	ЦИФРОВІЗАЦІЯ ФІНАНСОВИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ІНВЕСТИЦІЙНИЙ РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ.....	350
<i>О. В. Соловей</i>	МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	361

<i>Б. С. Гузар, І. А. Кисельов</i>	РИЗИКИ І ЧИННИКИ НЕСТІЙКОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ.....	371
<i>П. К. Бечко, Н. В. Бондаренко, С. М. Колотуха, Ю. В. Улянич</i>	ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ...	387
<i>Ю. В. Улянич, К. Ф. Улянич, Б. С. Гузар, М. О. Дяченко</i>	ІННОВАЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ.....	400
<i>С. А. Пташник, О. В. Ролінський</i>	ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗОВНІШНЬОГО БОРГУ НА БЮДЖЕТНУ ПОЛІТИКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ.....	409
<i>С. А. Власюк, С. С. Полишвайко</i>	ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ АГРАРНИХ РОЗПИСОК В УКРАЇНІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАЛУЧЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ ДЛЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВИРОБНИКІВ.....	420
<i>Н. В. Ткаченко, В. А. Костюк, К. Ф. Улянич, В. Г. Костогриз</i>	СТРАХОВІ ПРОДУКТИ ДЛЯ АГРОБІЗНЕСУ	429
<i>В. М. Пилявець, В. В. Ясишена, О. Ю. Захарчук</i>	ІНВЕСТИЦІЇ В НЕМАТЕРІАЛЬНІ АКТИВИ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ.....	437
<i>Н. В. Бондаренко, О. Р. Яковенко, В. М. Демчук</i>	ТРАНСФОРМАЦІЯ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	452
<i>В. І. Спірідонов</i>	МУЛЬТИАГЕНТНИЙ ПІДХІД ДО ОПТИМІЗАЦІЇ ЕКСПОРТНИХ МАРШРУТІВ В УМОВАХ РИЗИКІВ БЛОКУВАННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО КОРДОНУ.....	465

ЧАСТИНА 2

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ТА ПІДТРИМКИ ВЕТЕРАНІВ У ПЕРІОД ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

О. О. НЕПОЧАТЕНКО, доктор економічних наук

М. В. ФІЩЕНКО, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

М. М. ЯКОВИН, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

З. В. НЕПОЧАТЕНКО, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет

У статті досліджено стан та окреслено перспективи фінансового забезпечення соціальної сфери в умовах воєнних викликів і повоєнного відновлення України. Особливий акцент зроблено на аналізі сучасної системи соціального захисту ветеранів війни та членів сімей військовослужбовців. Запропоновано пріоритетні напрями державної політики, спрямовані на забезпечення сталості фінансування соціальної сфери, зокрема програм підтримки та реабілітації ветеранів.

Ключові слова: соціальна політика, соціальний захист, соціальна сфера, фінансове забезпечення, підтримка ветеранів, воєнний період.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні зумовила безпрецедентне навантаження на державні фінанси та соціальну сферу. Поряд із необхідністю фінансування оборонних потреб держава має забезпечувати належний рівень соціального захисту громадян, зокрема ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій населення. У воєнний період частка видатків на соціальні програми та пенсійне забезпечення в державному бюджеті України становить близько 11,7 % сукупних видатків, що є значним показником навіть у кризових умовах. Це свідчить про пріоритетність соціальної складової державної політики, яка поступається лише оборонним витратам.

Особливого значення набуває державна підтримка ветеранів війни та членів їхніх родин, адже кількість осіб, які потребують соціальних гарантій, медичної й психологічної допомоги, стрімко зростає. За даними урядових оцінок, після завершення бойових дій чисельність ветеранів може перевищити кілька мільйонів осіб, що потребуватиме створення цілісної, фінансово стійкої та ефективної системи підтримки.

Саме тому дослідження проблем та перспектив фінансового забезпечення соціальної сфери й системи ветеранської підтримки в умовах воєнних викликів і майбутнього відновлення є надзвичайно актуальним і має важливе як наукове, так і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці здійснили вагомий внесок у розробку теоретичних та прикладних аспектів фінансового забезпечення соціальної сфери. Зокрема, у працях Козарезенко Л., Савченко Н., Кукурудз О., Савчук С. та Коломийчук Н. [1–3] висвітлюються проблеми реалізації соціальної політики та фінансування державних соціальних гарантій в умовах соціально-економічних трансформацій. Дослідження Андріяш В. [4] зосереджені на аналізі соціальної відповідальності держави у забезпеченні соціального захисту населення в умовах війни, при цьому особливий акцент зроблено на взаємозв'язку соціальної відповідальності та державної соціальної політики. Латковський П. [5] розглядає правові аспекти функціонування бюджетної системи у період воєнних дій, наголошуючи на необхідності перерозподілу бюджетних повноважень у процесі фінансового забезпечення соціальної сфери та підтримки ветеранів. Некрасова Л., Бутковська В. [6] вивчають вплив грантових програм підтримки вразливих груп населення на розвиток територіальних громад в умовах війни та відновлення.

Водночас у наукових виданнях тривають дискусії щодо оптимізації ресурсного забезпечення соціальної сфери, підвищення ефективності механізмів соціальної підтримки та розробки нових фінансових інструментів допомоги ветеранам у воєнний період. Незважаючи на наявні напрацювання, означена проблематика залишається недостатньо дослідженою, не має цілісного теоретико-методологічного підґрунтя та комплексного підходу до формування механізмів фінансування в умовах війни. Важливим є й вивчення можливостей адаптації фінансових стратегій до реалій воєнного часу та розробка інструментів ефективного планування ресурсів для потреб повоєнного відновлення.

Методика досліджень. Для наукового розв'язання поставленої мети дослідження застосовано загальнонаукові методи пізнання та аналізу економічних явищ. Теоретико-методологічною основою роботи є праці вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків, що досліджують питання соціального захисту та соціального забезпечення населення, зокрема в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення. У процесі дослідження використано комплекс методів, зокрема: абстрактно-логічний, математичний, порівняльний, монографічний, табличний та метод наукового узагальнення, що дозволяє системно та всебічно оцінити проблематику фінансового забезпечення соціальної сфери та державної підтримки ветеранів.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних засад і практичних напрямів фінансового забезпечення соціальної сфери та вдосконалення системи державної підтримки ветеранів у період воєнних викликів і повоєнної відбудови України.

Результати досліджень. Соціальна сфера є важливою підсистемою суспільного життя, що об'єднує інститути, механізми і соціальні відносини, спрямовані на забезпечення належного рівня життя населення та створення умов для розвитку й відтворення людського потенціалу. До її ключових складових належать охорона здоров'я, освіта, культура, соціальний захист і соціальне забезпечення. Особливе значення соціальна сфера набуває в умовах воєнних викликів, коли зростає потреба у комплексній державній підтримці окремих

категорій громадян. Серед них ключову роль відіграють ветерани, які потребують системного забезпечення своїх прав і свобод, медичного та психологічного супроводу, соціальної інтеграції та фінансової підтримки. Державні заходи підтримки ветеранів включають правові, фінансові, медичні, психологічні та соціальні компоненти, що сприяють не лише їхній адаптації до цивільного життя, а й зміцненню суспільної стабільності та національної безпеки.

Національна законодавча база України у сфері соціального захисту ветеранів сформована на основі низки нормативно-правових актів, що забезпечують правові гарантії, соціальну підтримку та інтеграцію ветеранів у суспільство. До ключових документів належать: Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (1993 р., із подальшими змінами) [7], який визначає права ветеранів та механізми їх соціальної підтримки; Закон України «Про соціальні послуги» (2019 р.) [8], що регламентує порядок надання державних соціальних послуг; Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [9], який визначає механізми підтримки осіб з інвалідністю, включно з ветеранами. Крім того, нормативно-правове забезпечення діяльності передбачає численні постанови Кабінету Міністрів України, що регламентують порядок надання грошових виплат, медичної допомоги, санаторно-курортного лікування та інших форм підтримки ветеранів.

У міжнародному контексті орієнтирами для України є стандарти та норми, закріплені у Європейській соціальній хартії (переглянута, 1996 р.) [10], яка закріплює право громадян на соціальний захист і медичну допомогу; конвенціях Міжнародної організації праці щодо соціального забезпечення та захисту працівників; резолюціях і рекомендаціях Організації Об'єднаних Націй щодо захисту жертв війни та ветеранів. Важливим джерелом практичних рішень є досвід країн-членів ЄС та НАТО, де сформовані цілісні системи реабілітації, соціальної інтеграції та психологічної підтримки ветеранів.

Табл. 1. Видатки Зведеного бюджету України за основними соціально-безпековими напрямками *

Рік		Видатки зведеного бюджету, всього	в т.ч. за статтями		
			національна безпека і оборона	соціальний захист та забезпечення	підтримка ветеранів
2021	млрд. грн	1844,4	127,5	367,3	—
	структура, %	100,0	6,9	19,9	—
2022	млрд. грн	2705,7	1143,2	426,0	—
	структура, %	100,0	42,2	15,7	—
2023	млрд. грн	4014,8	2097,6	469,3	6,8
	структура, %	100,0	52,2	11,7	0,2
2024	млрд. грн	4488,3	2305,2	464,7	12,3
	структура, %	100,0	51,5	10,4	0,3

Примітка. * – складено авторами за <https://mof.gov.ua/uk/budget-process-projects-declaration>

Аналіз динаміки видатків зведеного бюджету України за 2021–2024 рр. свідчить про суттєву трансформацію бюджетних пріоритетів під впливом воєнних дій. Загальний обсяг видатків упродовж аналізованого періоду зріс більш ніж удвічі – з 1844,4 млрд грн у 2021 р. до 4488,3 млрд грн у 2024 р. Така динаміка відображає як розширення фінансових потреб держави, так і необхідність масштабної мобілізації ресурсів для забезпечення обороноздатності та соціальної стійкості. Національна безпека і оборона стали головним напрямом фінансування. Якщо у 2021 р. їх частка становила лише 6,9 % усіх видатків, то вже у 2022 р. вона зросла до 42,2 %, а у 2023–2024 рр., тобто перевищила половину зведеного бюджету (52,2 % та 51,5 % відповідно). У грошовому вимірі видатки на оборону збільшилися майже у 18 разів – з 127,5 млрд грн у 2021 р. до 2305,2 млрд грн у 2024 р., що свідчить про безумовний пріоритет військових потреб у період активних бойових дій.

Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, незважаючи на збереження статусу одного з ключових напрямів, у структурі бюджету поступово скоротилися: з 19,9 % у 2021 р. до 10,4 % у 2024 р. У номінальному вимірі спостерігається зростання обсягів фінансування (з 367,3 до 464,7 млрд грн), однак темпи цього зростання суттєво поступаються динаміці оборонних витрат. Це пояснюється як значним зростанням оборонних витрат, так і обмеженими можливостями бюджету забезпечити належний рівень фінансування соціальних програм у кризових умовах.

Окремим напрямом у 2023–2024 рр. виокремлено підтримку ветеранів, що відображає реакцію держави на стрімке зростання кількості учасників бойових дій. Хоча частка цих видатків у загальному обсязі бюджету поки залишається незначною (0,2 % у 2023 р. та 0,3 % у 2024 р.), їх поява у видатковій структурі свідчить про формування нових соціальних пріоритетів, пов'язаних із реінтеграцією та забезпеченням потреб захисників України.

Таким чином, аналіз бюджетних даних демонструє зміщення державних пріоритетів у бік військової безпеки, що є об'єктивною реакцією на воєнні загрози. Водночас збереження хоча б мінімально стабільного фінансування соціальної сфери та започаткування окремої статті підтримки ветеранів свідчить про намагання держави поєднувати оборонні завдання з базовими соціальними зобов'язаннями перед населенням.

Воєнні дії, що відбуваються в Україні, безпосередньо або опосередковано позначилися на всіх верствах населення: відбулося зниження рівня життя, посилилися міграційні процеси, зокрема внутрішня міграція, а також зросла чисельність соціально вразливих категорій, які потребують підтримки у сфері соціального захисту як з боку держави, так і з боку громадянського суспільства. В умовах війни саме ці групи населення виявилися найбільш уразливими, оскільки вони мають нижчий рівень соціально-економічної захищеності, сильніше відчувають вплив зовнішніх чинників і більш схильні до негативних наслідків у разі виникнення ризикових ситуацій. До даної групи населення відносять внутрішньо переміщених осіб, осіб похилого віку, пенсіонерів, сім'ї з дітьми, безробітних, дітей-сиріт, інвалідів та інших [6].

У цьому контексті особливого значення набуває аналіз обсягів державних соціальних виплат, які відображають масштаби та напрями підтримки населення в умовах воєнного стану. З метою більшої наочності розглянемо динаміку обсягів державних соціальних виплат в Україні.

Динаміка соціальних виплат в Україні у 2021–2024 рр. (табл. 2) свідчить про суттєві структурні зрушення, зумовлені насамперед воєнними подіями.

Табл. 2. Динаміка обсягів державних соціальних виплат в Україні, млрд грн*

Вид допомоги	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2024 до 2021, %
Допомога на проживання ВПО	3,0	53,5	73,2	38,5	13,8 раз
Субсидії на оплату ЖК послуг	33,0	20,2	18,2	28,5	86,4
Допомога малозабезпеченим сім'ям	12,6	13,9	11,4	19,7	156,3
Допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю	14,0	14,8	16,5	19,4	138,6
Пільги на ЖК послуги	12,6	12,3	10,6	13,8	109,5
Допомога при народженні та усиновленні дитини – щомісячна частина	9,5	7,7	7,4	7,3	76,8
Допомога на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях	5,3	5,7	5,6	6,4	120,7
Допомога особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю	4,0	4,5	5,4	5,4	135,0

Примітка. * – складено авторами за даними <https://mof.gov.ua/uk/budget-process-projects-declaration>

Найбільше зростання зафіксовано у сфері підтримки внутрішньо переміщених осіб: обсяги допомоги у 2024 р. перевищили показник 2021 р. у 13,8 рази. Це пояснюється масовим переміщенням населення після початку повномасштабної агресії та відповідним розширенням державних програм підтримки. Станом на 1 січня 2025 року, кількість шукачів тимчасового захисту перевищила 6,9 млн громадян, в тому числі в Україні проживають 3,8 млн внутрішньо переміщених осіб. Фінансова підтримка ВПО включала: щомісячні виплати (2000 грн для дорослих, 3000 грн на дітей та осіб з інвалідністю), компенсацію власникам житла за безоплатне розміщення переселенців (450 грн на особу), а також компенсації роботодавцям за працевлаштування ВПО.

Субсидії на оплату житлово-комунальних послуг у 2022–2023 рр. демонстрували тенденцію до скорочення, однак у 2024 р. їх обсяг зріс до 28,5 млрд грн (+60,0 % до рівня 2023 р.), що зумовлено підвищенням тарифів і

зростанням витрат домогосподарств. Водночас обсяги допомоги малозабезпеченим сім'ям у 2024 р. перевищили базовий рівень у 1,56 раза, що відображає посилення соціальної вразливості населення.

Зростання фінансування зафіксовано також для виплат особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю (+38,6 %), а також для осіб, які не мають права на пенсію (+35 %). Порівняно стабільною залишалася динаміка пільг на оплату житлово-комунальних послуг (+9,5 %). Натомість допомога при народженні та усиновленні дитини демонструвала стале скорочення (-23,2 % у 2024 р. порівняно з 2021 р.), що корелює з демографічними тенденціями та воєнними ризиками.

Таким чином, у 2021–2024 рр. система соціальних виплат зазнала істотної трансформації: державна підтримка була переорієнтована на найбільш уразливі категорії населення – внутрішньо переміщених осіб, малозабезпечені домогосподарства, багатодітні сім'ї та осіб з інвалідністю. Водночас окремі напрями, зокрема підтримка народжуваності, виявили тенденцію до зниження, що може мати довгострокові соціально-демографічні наслідки.

Українська система соціального захисту характеризується складною та розгалуженою структурою, яка охоплює широкий спектр отримувачів та різні форми підтримки. Переважна частина програм має адресний характер, що передбачає орієнтацію на окремі категорії населення. Водночас, у такій моделі неминуче виникають ситуації, коли частина осіб, які фактично потребують допомоги та мають на неї законне право, залишаються поза системою через об'єктивні обставини. Початок повномасштабної війни в Україні у лютому 2022 року посилив зазначені проблеми [11, 12].

У період повномасштабної війни Україна стикається зі стрімким зростанням кількості ветеранів і членів їхніх сімей. Ці питання не менш гостро постануть і в період повоєнного відновлення. Від ефективності державних механізмів соціального захисту, а також належного фінансування залежить не лише добробут цієї категорії громадян, а й формування згуртованого суспільства, відновлення економіки та стійкість держави в довгостроковій перспективі.

Сучасна система соціального захисту ветеранів війни та членів сімей військовослужбовців супроводжується низкою серйозних проблем, про що все частіше заявляють представники цих категорій. Серед найбільш поширених труднощів варто виділити складність і тривалість процедур отримання офіційного статусу, обмежений доступ до гарантованих пільг і компенсацій, недостатню розвиненість механізмів психологічної та медичної реабілітації, а також хронічну нестачу фінансування окремих цільових програм. Додатковим викликом є фрагментарність нормативно-правової бази та відсутність єдиного підходу до координації дій державних органів і органів місцевого самоврядування, що ускладнює надання комплексної допомоги. Такі виклики потребують цілісної та системної державної політики підтримки, що спирається на індивідуальне врахування потреб кожного ветерана і охоплює широкий спектр заходів: від медичного відновлення, фізичної та психологічної реабілітації – до забезпечення житлом, сприяння працевлаштуванню й професійній перекваліфікації. Важливими

складовими є також доступ до протезування, адаптація житлових і робочих просторів для осіб з інвалідністю, розвиток якісних соціальних послуг і стимулювання ветеранського підприємництва [13, 14].

На сьогодні в Україні зареєстровано 1,2 млн ветеранів, а після завершення війни, включно з членами родини, їх кількість зросте до 5–6 млн осіб. Точна кількість УБД у 2025 році не оприлюднена в офіційних джерелах, але експерти оцінюють її в межах 1,1–1,3 мільйона осіб [15]. Структуру учасників ветеранського середовища в Україні розрахуємо на основі даних Пенсійного фонду України [16].

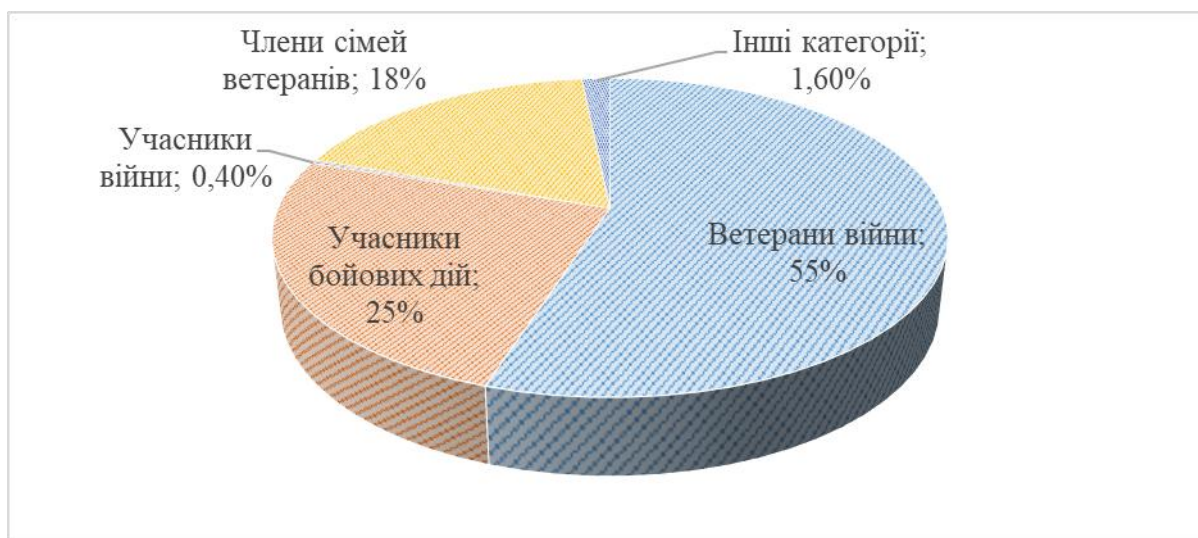

Рис. 1. Структура учасників ветеранського середовища в Україні, %

Примітка: складено авторами за даними [15, 16]

Дані демонструють, що понад три чверті усієї структури (близько 80 %) складають ветерани війни та учасники бойових дій. Це вимагає концентрації фінансових і організаційних ресурсів саме на цих категоріях, не забуваючи при цьому про сімейний вимір підтримки та потреби менших за чисельністю груп. У державному бюджеті на 2025 рік передбачено суттєве зростання видатків на реалізацію програм, спрямованих на забезпечення соціального захисту та реінтеграції ветеранів – понад 5,6 млрд грн. Серед них ключове місце займає державна програма створення мережі фахівців супроводу ветеранів, на яку передбачено 2,9 млрд грн. Окремим напрямом фінансування є підтримка ветеранів із психологічними травмами, психічними та фізичними розладами, для чого заплановано понад 1,7 млрд грн.

Крім того, Український ветеранський фонд Міністерства ветеранів вже два роки надає фінансову підтримку ветеранському підприємництву через конкурсну програму мікрофінансування, яка передбачає відшкодування 20 тис. грн на купівлю товарів та обладнання для ведення власної справи. Доступні низка програм та грантів від Уряду та дотичних міністерств і відомств, якими можуть скористатися ветерани, ветеранки та члени їх сімей, а саме: грант для ветеранів та членів їхніх сімей «Є-РОБОТА» в розмірі 250,000 – 1 000 000 грн; грант на власну справу до 250 тис грн; грант на сад – до 400 тис. грн за га;

грант на переробне підприємство до 8 млн грн; грантова підтримка українським технологічним стартапам та малим і середнім підприємствам. Таке ресурсне забезпечення покликане сприяти реабілітації, соціалізації та подоланню основних викликів, із якими стикається ветеранська спільнота [17].

Висновки. У сучасних умовах пріоритетним завданням державної політики є формування механізмів, які забезпечать сталість фінансування соціальної сфери, зокрема програм підтримки ветеранів. Ефективність реалізації таких завдань значною мірою визначається здатністю уряду інтегрувати інструменти багаторічного бюджетного планування, диверсифікації джерел надходжень та раціонального використання ресурсів.

Доцільним видається запровадження середньострокового бюджетного планування із закріпленням захищених статей видатків на соціальні гарантії та ветеранські програми. Такі видатки повинні мати статус мінімально гарантованих і не підлягати скороченню навіть у випадках необхідності перерозподілу ресурсів на надзвичайні потреби. Перспективним напрямом є створення спеціалізованого цільового фонду з чітко визначеними джерелами – надходження від спеціальних податків, міжнародних грантів чи інвестиційних програм. Використання коштів такого фонду має здійснюватися за прозорою моделлю, орієнтованою на фінансування проєктів у сфері реабілітації, житлового забезпечення та освіти ветеранів. Ефективним механізмом у цьому контексті може стати співфінансування, що передбачає синергію державних і місцевих бюджетів, донорських ресурсів і приватних інвестицій.

Окремого значення набуває випуск державних соціальних облігацій, здатних забезпечити довгострокове фінансування проєктів соціальної інфраструктури. Важливим кроком є також створення єдиного цифрового реєстру ветеранів та внутрішньо переміщених осіб, що сприятиме уникненню дублювання виплат і забезпечить більш адресний характер соціальної підтримки. Використання електронних сервісів у сфері соціальної політики підвищить ефективність доступу до послуг і рівень прозорості фінансових потоків.

Значна роль у забезпеченні сталості фінансування належить органам місцевого самоврядування. Передача частини повноважень із реалізації соціальних програм на місцевий рівень за умови збереження державних гарантій сприятиме підвищенню гнучкості та оперативності реагування на потреби громад. Водночас механізм надання дотацій має супроводжуватися суворими вимогами до звітності, а розвиток місцевих інструментів соціального страхування дозволить зміцнити систему підтримки ветеранів та їхніх родин.

Таким чином, сталість фінансування соціальної сфери може бути досягнута лише за умови комплексного підходу, що передбачає поєднання інституційних і фінансових інновацій, широке використання цифрових технологій та активну участь як державних, так і недержавних суб'єктів у реалізації соціальної політики.

Література:

1. Козарезенко Л. В., Савченко Н. Г., Кукурудз О. М. Фінансове забезпечення державних соціальних гарантій в умовах соціально-економічних

трансформацій. *Економіка та суспільство*. 2024. № 66. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4598> (дата звернення 17.09.2025).

2. Козарезенко Л. Фінансова складова соціального захисту населення України в умовах воєнного стану. *Ефективна економіка*. 2024. № 2. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/3058/3094> (дата звернення 16.09.2025).

3. Савчук С. В., Коломийчук Н. М. Фінансові аспекти реалізації соціальної політики України в умовах військового стану. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. № 3. С. 118-122.

4. Андріяш В. Соціальна відповідальність держави в сфері забезпечення соціального захисту населення в умовах війни в Україні. Публічне управління та місцеве самоврядування. 2023. № 2. URL: <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/public/article/view/308/275> (дата звернення 10.09.2025).

5. Латковський П. П. Фінансова політика в умовах військового стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. №1. С. 223–227.

6. Некрасова Л.А., Бутковська В.В. Вплив грантових програм підтримки вразливих груп населення на розвиток територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2024. № 62. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3994> (дата звернення 14.09.2025).

7. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-ХІІ (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 25.09.2025).

8. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 18. Ст. 73 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 25.09.2025).

9. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України (зі змінами, внесеними Законом № 2249-VIII від 19.12.2017). Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 21 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення: 16.09.2025).

10. Європейська соціальна хартія (переглянута): Хартія Ради Європи від 03.05.1996 [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 16.09.2025).

11. Дослідження. Ефективне охоплення та бар'єри у доступі до системи соціального захисту в Україні [Електронний ресурс]. URL: <https://www.unhcr.org/ua/media/doslidzhennya-efektyvne-okhoplennya-ta-bar-yeru-u-dostupi-do-sistemy-sotsialnoho-zakhystu-v> (дата звернення: 17.09.2025).

12. Сивульська Н. М., Славкова А. А. Соціальний бюджет України: основні тенденції останніх років та реалії під час війни. *Економіка та суспільство*. 2024. № 59 [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3520> (дата звернення: 12.09.2025).

13. Системи соціальної підтримки ветеранів: Хорватія, Ізраїль, Велика Британія, Сербія та Данія: аналітична записка / за заг. ред. Д. Султангалієва, Л. Галан. Київ, 2023. 104 с.

14. Комплексна програма підтримки ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України та деяких інших категорій осіб [Електронний ресурс]. URL: <https://city-adm.lviv.ua/portal/public-information/prohramy-pidtrymky-rodyn-zahyblykh-uchasnykiv-ato-oos/> (дата звернення: 20.09.2025).

15. Скільки в Україні учасників бойових дій? [Електронний ресурс]. URL: <https://izum.ua/skilky-v-ukrayini-uchasnykiv-bojovyh-dij/> (дата звернення: 20.09.2025).

16. Звіт про чисельність ветеранів війни та жертв нацистських переслідувань станом на 01.01.2025 [Електронний ресурс]. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2170777-zvit-pro-chyselnist-veteraniv-vijny-ta-zhertv-natsystskyh-peresliduvan-standom-na-01-01-2025/> (дата звернення: 16.09.2025).

17. Шуляк О. У бюджеті на 2025 рік передбачені суттєві видатки на сферу підтримки ветеранів війни [Електронний ресурс]. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/254065.html (дата звернення: 21.09.2025).

References:

1. Kozarezenko, L. V., Savchenko, N. H., & Kukurudz, O. M. (2024). Financial support for state social guarantees under socio-economic transformations. *Economy and Society*, (66). Retrieved September 17, 2025, from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4598>. [in Ukrainian].

2. Kozarezenko, L. (2024). The financial component of social protection in Ukraine under martial law. *Efficient Economy*, (2). Retrieved September 16, 2025, from <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/3058/3094>. [in Ukrainian].

3. Savchuk, S. V., & Kolomiychuk, N. M. (2022). Financial aspects of implementing Ukraine's social policy under martial law. *Digital Economy and Economic Security*, (3), 118–122. Retrieved September 20, 2025, from <https://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/141/129>. [in Ukrainian].

4. Andriiash, V. (2023). The social responsibility of the state in ensuring social protection during wartime in Ukraine. *Public Administration and Local Government*, (2). Retrieved September 10, 2025, from <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/public/article/view/308/275>. [in Ukrainian].

5. Latkovskiy, P. P. (2022). Financial policy under martial law. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, (1), 223–227. Retrieved September 21, 2025, from <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/44.pdf>. [in Ukrainian].

6. Nekrasova, L. A., & Butkovska, V. V. (2024). Impact of grant support programs for vulnerable population groups on the development of territorial communities. *Economy and Society*, (62). Retrieved September 14, 2025, from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3994>. [in Ukrainian].

7. Law of Ukraine “On the Status of War Veterans and Guarantees of Their Social Protection” (October 22, 1993, No. 3551-XII, as amended). Retrieved September 25, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>. [in Ukrainian].

8. Law of Ukraine “On Social Services” (January 17, 2019, No. 2671-VIII). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, (18), Article 73. Retrieved September 25, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>. [in Ukrainian].
9. Law of Ukraine “On the Fundamentals of Social Protection of Persons with Disabilities in Ukraine” (as amended by Law No. 2249-VIII, December 19, 2017). Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR, (21). Retrieved September 16, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>. [in Ukrainian].
10. European Social Charter (Revised). (1996, May 3). Council of Europe. Retrieved September 16, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text. [in Ukrainian].
11. Research: Effective Coverage and Barriers to Access to the Social Protection System in Ukraine. (2023). UNHCR. Retrieved September 17, 2025, from <https://www.unhcr.org/ua/media/doslidzhennya-efektyvne-okhoplennya-ta-bar-yery-u-dostupi-do-systemy-sotsialnoho-zakhystu-v>. [in Ukrainian].
12. Syvulska, N. M., & Slavkova, A. A. (2024). The social budget of Ukraine: Key trends of recent years and realities during the war. *Economy and Society*, (59). Retrieved September 12, 2025, from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3520>. [in Ukrainian].
13. Sultangaliev, D., & Galan, L. (Eds.). (2023). Social support systems for veterans: Croatia, Israel, the United Kingdom, Serbia, and Denmark (Analytical note). Kyiv: PRYNCYP Analytical Center. [in Ukrainian].
14. Comprehensive Program for Supporting War Veterans, Families of Deceased (Fallen) Defenders of Ukraine, and Certain Other Categories. (2024). Lviv City Council. Retrieved September 20, 2025, from <https://city-adm.lviv.ua/portal/public-information/prohramy-pidtrymky-rodyn-zahyblykh-uchasnykiv-ato-oos/> [in Ukrainian].
15. How Many Combatants Are There in Ukraine? (2024). Izum.ua. Retrieved September 20, 2025, from <https://izum.ua/skilky-v-ukrayini-uchasnykiv-bojovyh-dij/> [in Ukrainian].
16. Report on the Number of War Veterans and Victims of Nazi Persecution as of January 1, 2025. (2025). Pension Fund of Ukraine. Retrieved September 16, 2025, from <https://www.pfu.gov.ua/2170777-zvit-pro-chyselnist-veteraniv-vijny-ta-zhertv-natsystskyh-peresliduvan-stanom-na-01-01-2025/> [in Ukrainian].
17. Shuliak, O. (2024). The 2025 budget provides significant expenditures for the sphere of veteran support. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved September 21, 2025, from https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/254065.html. [in Ukrainian].

Annotation

Nepochatenko O. O., Fishchenko M. V., Yakovyn M. M., Nepochatenko Z. V. Financial support for the social sector and veterans during times of military challenges

The full-scale war in Ukraine has presented the state with the extremely difficult task of simultaneously financing defense needs and ensuring an adequate level of social protection for the population, in particular veterans, internally displaced persons, low-income families, and persons with disabilities. In this context, research

into financial mechanisms for supporting the social sphere and veteran programs is extremely relevant for the formation of effective and sustainable state policy in both the war and post-war periods. The relevance of the topic is determined by the need to ensure comprehensive social protection in crisis conditions and to increase the role of state and local institutions in supporting vulnerable groups of the population, as well as integrating veterans into society and the economy.

The purpose of the research is to analyze the current state of social sector financing in Ukraine amid military challenges, determine the effectiveness of support programs for veterans and other vulnerable groups, and develop recommendations for improving the sustainability and transparency of social policy. To achieve this goal, the following tasks were set: to assess the dynamics of consolidated budget expenditures on social and veteran programs in 2021–2024; to determine the priorities of state financing during the war period; to identify problematic aspects of the veteran support system; analyze international experience in the social integration and rehabilitation of veterans; propose ways to improve financial mechanisms for social support.

The results of the research showed that in 2021–2024, Ukraine's consolidated budget underwent a significant transformation – there was a significant increase in defense spending, while nominal social spending remained stable. Social policy priorities shifted towards supporting the most vulnerable groups of the population, in particular internally displaced persons, low-income families, and persons with disabilities. The growing need for social protection among veterans led to the introduction of separate programs for financial, psychological, and medical support. The main problems of the system have been identified: the complexity of procedures for obtaining veteran status, limited access to benefits, insufficient funding, and poor coordination between authorities.

The findings point to the need for a comprehensive approach to social policy that combines state and local resources, international assistance, and digital tools, including trust funds, co-financing mechanisms, social bonds, and an electronic register of veterans and internally displaced persons. The introduction of medium-term budget planning and the development of programs to support veteran entrepreneurship will contribute to greater efficiency, transparency, and sustainability in the social sphere during wartime and post-war recovery.

Key words: *social policy, war veterans, social protection, budget financing, internally displaced persons, military challenges*

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У СТРАХУВАННІ

О. Т. ПРОКОПЧУК, доктор економічних наук

С. Ю. СОКОЛЮК, доктор економічних наук

І. М. НОВАК, доктор економічних наук

Уманський національний університет

Дослідження присвячене аналізу сучасних викликів та пошуку інноваційних підходів до управління ризиками у страховому секторі України. Встановлено, що впродовж 2018–2024 рр. обсяг валових страхових премій перевищив 53 млрд грн, а приріст у 2024 р. становив 12,9 % порівняно з попереднім роком. Середній рівень страхових виплат перебував у межах 33–39 %, що свідчить про поступову адаптацію компаній до нових викликів і необхідність удосконалення механізмів ризик-менеджменту. Структурний аналіз премій у 2024 р. показав домінування ризикових видів страхування (близько 90 %), зокрема автострахування та медичного страхування, на які разом припадає понад 70 % ринку. Натомість частка страхування життя не перевищує 10 %, що свідчить про низький рівень розвитку довгострокових інструментів фінансового захисту. Крім того, 8,5 % премій було передано в перестрахування, з яких понад 7 % – нерезидентам, що підтверджує залежність ринку від зовнішніх ресурсів. Особлива увага приділена інноваційним інструментам управління ризиками: цифровізації страхових процесів (Big Data, AI, IoT), розвитку параметричного страхування, застосуванню державно-приватних моделей перестрахування та страхування від кіберризиків. Обґрунтовано, що їх інтеграція створює потенціал для підвищення фінансової стійкості компаній, забезпечення прозорості ринку та поступової інтеграції України до європейського фінансового простору.

Ключові слова: страхування, управління ризиками, інновації, цифровізація, електронні технології, перестрахування, параметричне страхування, фінансова стійкість.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальної нестабільності проблема управління ризиками у сфері страхування набуває особливої актуальності. Традиційні механізми оцінки та покриття ризиків виявилися недостатньо ефективними перед новими викликами, що постали перед світовою та українською економікою. Пандемія COVID-19 продемонструвала вразливість страхових компаній до масштабних та системних ризиків, які охоплюють значну кількість галузей одночасно, створюючи безпрецедентне навантаження на фінансову стійкість страховиків.

Ситуація ще більше ускладнилася внаслідок повномасштабної війни в Україні, яка спричинила руйнівні економічні, соціальні та гуманітарні наслідки. Військові дії призвели до зростання кількості страхових випадків, пов'язаних із втратою майна, бізнес-перервами, підвищенням медичних витрат та зростанням потреби у соціальному страхуванні. Це зумовило необхідність переосмислення традиційних моделей страхування та переходу до інноваційних підходів, здатних забезпечити гнучкість і стійкість фінансової системи в умовах невизначеності.

Крім того, сучасні ризики в Україні включають кіберзагрози, які значно посилюються в умовах воєнного протистояння, кліматичні зміни, що спричиняють збільшення частоти стихійних лих, а також інфляційні та валютні коливання, які безпосередньо впливають на вартість страхових послуг. Сукупність цих факторів створює потребу у формуванні комплексних, технологічно орієнтованих систем управління ризиками, що поєднують класичні методи страхування з новітніми фінансовими, цифровими та аналітичними інструментами.

Отже, постає наукова проблема пошуку та обґрунтування інноваційних підходів до управління ризиками у страхуванні, які здатні не лише мінімізувати негативний вплив сучасних кризових явищ, а й забезпечити довгострокову стійкість і розвиток страхового ринку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження та публікації значною мірою зосереджені на проблемах розвитку страхового ринку України в умовах глибоких економічних та соціальних викликів. Значна увага приділяється впливу економічної нестабільності, яка позначається на фінансовій спроможності громадян і знижує попит на страхові послуги. У працях науковців підкреслюється потреба адаптації стратегій страхових компаній до мінливих умов та зростання ролі управління ризиками в забезпеченні їхньої стійкості [1–4]. Окремий напрям досліджень стосується цифровізації страхового ринку. У працях відзначається, що впровадження цифрових технологій та інноваційних інструментів (мобільні застосунки, онлайн-платформи, автоматизовані сервіси) сприяє зниженню витрат, підвищенню якості обслуговування клієнтів та конкурентоспроможності страхових компаній [5–7].

Важливим каталізатором змін стала пандемія COVID-19, яка пришвидшила розвиток дистанційних послуг і стимулювала появу нових страхових продуктів, орієнтованих на медичне страхування та захист життя. Ці процеси дозволили страховому ринку швидше адаптуватися до умов соціальної ізоляції та змін у попиті [8]. Значний пласт досліджень присвячений впливу війни на страховий ринок України. Автори відзначають скорочення обсягів страхування в регіонах активних бойових дій, зростання збитків, а також активізацію перестрахування як механізму мінімізації ризиків. Водночас війна стимулювала формування нових підходів до оцінки ризиків та створення продуктів, орієнтованих на кризові умови [4, 9, 10].

Важливим напрямом залишається євроінтеграція, що передбачає гармонізацію страхового законодавства України з європейськими стандартами.

Це відкриває нові можливості для розвитку ринку, посилення його прозорості та інтеграції у глобальний економічний простір.

Таким чином, аналіз сучасних публікацій свідчить, що страховий ринок України, попри складні виклики, демонструє здатність до трансформації та розвитку. Найбільш перспективними напрямками вважаються цифровізація, впровадження інноваційних інструментів управління ризиками та поступова інтеграція у європейський ринок.

Методика досліджень. Методологічною основою дослідження є системний підхід, що дозволяє комплексно проаналізувати особливості управління ризиками у сфері страхування в умовах сучасних викликів.

Для досягнення поставленої мети використано такі методи:

- ✓ Аналіз і синтез – для вивчення наукових публікацій та узагальнення сучасних підходів до управління ризиками у страхуванні.
- ✓ Порівняльний аналіз – для зіставлення традиційних і інноваційних моделей управління ризиками, а також практик розвинених країн та українського страхового ринку.
- ✓ Метод систематизації та класифікації – для структурування ризиків, що виникають у сучасних умовах (пандемія COVID-19, воєнні дії, економічна та валютна нестабільність, кіберзагрози, кліматичні ризики).
- ✓ Статистичний аналіз – для оцінки динаміки розвитку страхового ринку України, визначення тенденцій у попиті на окремі види страхових продуктів та впливу кризових факторів на діяльність страхових компаній.
- ✓ Методи прогнозування та сценарного моделювання – для оцінки можливих наслідків впровадження інноваційних підходів (цифровізація, параметричне страхування, державно-приватні програми перестраховування) на стійкість страхового ринку.

Застосування зазначених методів у поєднанні дозволяє комплексно дослідити сучасні ризики, виявити ключові напрями інновацій та запропонувати шляхи підвищення ефективності управління ризиками у страхуванні в Україні.

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад та практичних підходів до інноваційного управління ризиками у страхуванні в умовах сучасних викликів. Дослідження спрямоване на виявлення ефективних інструментів і моделей, які здатні підвищити стійкість та конкурентоспроможність страхового ринку України в умовах невизначеності та інтеграції у європейський фінансовий простір.

Результати досліджень. Сучасний страховий ринок України функціонує в умовах високої турбулентності, спричиненої як глобальними, так і внутрішніми факторами. Пандемія COVID-19 виявила значну вразливість традиційних моделей страхування, зокрема у сферах медичного та бізнес-страхування. Збільшення кількості страхових випадків, затримки з виплатами та зростання операційних витрат зумовили потребу в переході до нових підходів управління ризиками.

Військові дії, що тривають в Україні з 2022 р., стали ще одним потужним дестабілізуючим чинником для страхового сектору. Ринок зазнав суттєвого скорочення у регіонах активних бойових дій, посилюється тиск на капіталізацію

компаній, а класичні перестраховальні інструменти виявилися обмежено ефективними. У відповідь на це почали формуватися гібридні моделі страхового захисту, що поєднують комерційне та державне перестраховування.

Аналіз валових страхових премій та виплат за період 2018–2024 рр. дозволяє простежити основні тенденції розвитку ринку та його адаптацію до нових викликів (рис. 1).

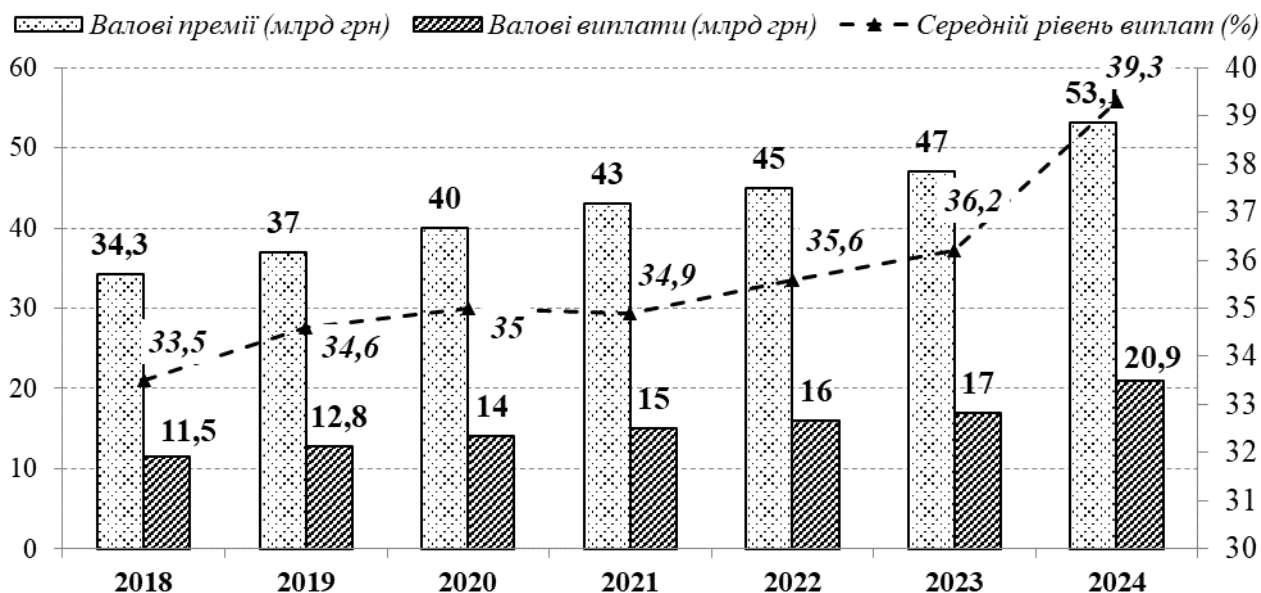

Рис. 1. Динаміка валових страхових премій та виплат в Україні (2018–2024 рр.)

Розраховано, побудовано та представлено авторами за даними Нацкомфінпослуг та НБУ.

Як видно з даних, спостерігається стабільне зростання валових премій протягом усього періоду, що свідчить про поступове відновлення ринку та збільшення попиту на страхові продукти. Одночасно зростає й обсяг виплат, а середній рівень виплат коливався в межах 33–39 %, демонструючи поступову адаптацію компаній до високих ризиків та впровадження ефективніших методів управління ними.

Проведений аналіз дозволяє зробити кілька ключових висновків:

1. Страховий ринок України демонструє стійке зростання премій навіть у складних економічних умовах, що свідчить про його адаптивність.
2. Зростання виплат та середнього рівня виплат відображає необхідність удосконалення ризик-менеджменту та впровадження інноваційних технологій у страхуванні.
3. Подальший розвиток ринку залежатиме від інтеграції технологічних рішень (Big Data, AI, IoT) та гармонізації нормативної бази з європейськими стандартами, що забезпечить прозорість і довіру з боку клієнтів та інвесторів.

Аналіз структури страхових премій за видами страхування є важливим показником активності різних сегментів страхового ринку. Такий аналіз дозволяє з'ясувати, які продукти мають найвищий попит серед населення та

бізнесу, а також як змінюється спрямування страхових платежів у різні галузі. У 2024 р. валові страхові премії перевищили 53 млрд грн, а ринок зріс на 12,9 % порівняно з 2023 р. (що майже відповідає рівню інфляції). При цьому ризикове страхування становило близько 90 % усіх премій (частка страхування життя – лише близько 10 %). Тому розподіл премій між окремими видами страхування в 2024 р. виявив домінування традиційних ризикових продуктів і допомагає оцінити основні тенденції ринку (рис. 2).

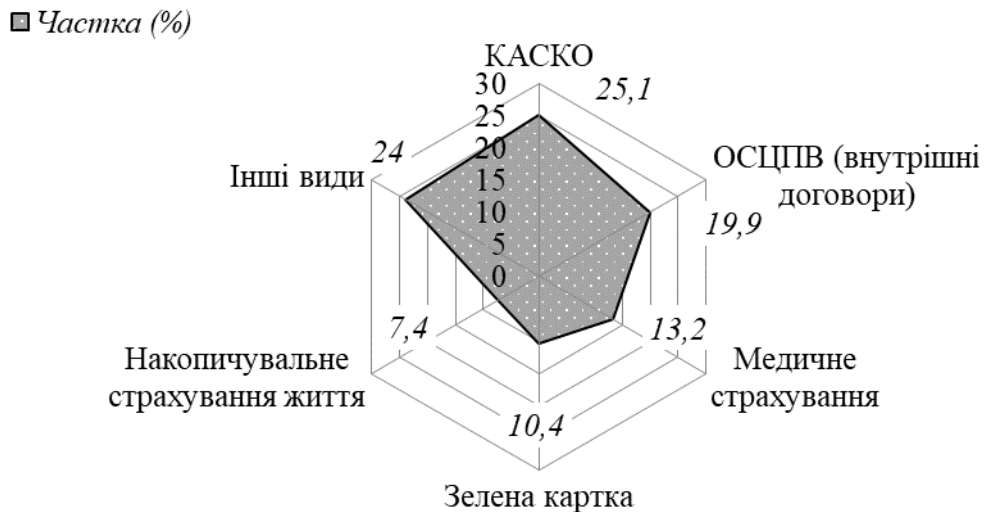

Рис. 2. Структура страхових премій за видами страхування, 2024 р.

Розраховано, побудовано та представлено авторами за даними НБУ.

Структура страхових премій за 2024 р. показує, що лідирують продукти автострахування – передусім КАСКО і ОСЦПВ. Транспортні лінії страхування (КАСКО + ОСЦПВ + «Зелена картка») дають понад 55 % усіх премій. До того ж слід заважити, що основні види авто- та медичного страхування становили понад 72 % ринку 2024 р. [2–3]. Це свідчить, що за попередній рік страховий ринок формували саме класи з найбільшою ліквідністю.

Менші за обсягами залишаються сегменти особистого страхування (медичне та страхування життя) та інші лінії (майнове, відповідальність тощо). Зростання премій у 2024 р. головним чином забезпечували ризикові продукти, тоді як нарощення бізнесу в накопичувальних програмах життя і в інших нішевих класах відбувалось повільніше.

Отже, аналіз структури показує: лідери ринку 2024 р. – автострахування (КАСКО, ОСЦПВ) і медичне страхування. Ці сегменти мають найбільшу вагу і формують значну частину премій. Менші сегменти (накопичувальне страхування життя, майнове, відповідальності) потребують додаткового стимулювання та розвитку, щоб підвищити страхове покриття населення. Загалом 2024 р. підтвердив тенденцію: ринок росте (премії +12,9 % до минулого року) переважно за рахунок традиційних ризикових напрямів. Подальший розвиток ринку вимагає диверсифікації пропозицій та акценту на відстаючі види страхування (наприклад, життя та майно), що сприятиме підвищенню страхового захисту і стабільності галузі в майбутньому.

Канали продажу страхових полісів визначають, яким чином страхові продукти надходять до споживачів та організовується процес їх реалізації [2, 3]. Вони включають як традиційні, так і сучасні цифрові та партнерські механізми дистрибуції, що забезпечує доступність страхових послуг для різних груп клієнтів. Тому аналіз каналів продажу є важливим питанням для дослідження, оскільки дозволяє оцінити ефективність роботи страхової компанії, виявити пріоритетні напрями розвитку та визначити перспективи оптимізації процесів збуту.

Як показує аналіз даних (рис. 3), агентська мережа залишається провідним каналом продажу, тоді як банки, прямі продажі та інші канали демонструють значну, але меншу роль у дистрибуції страхових продуктів.

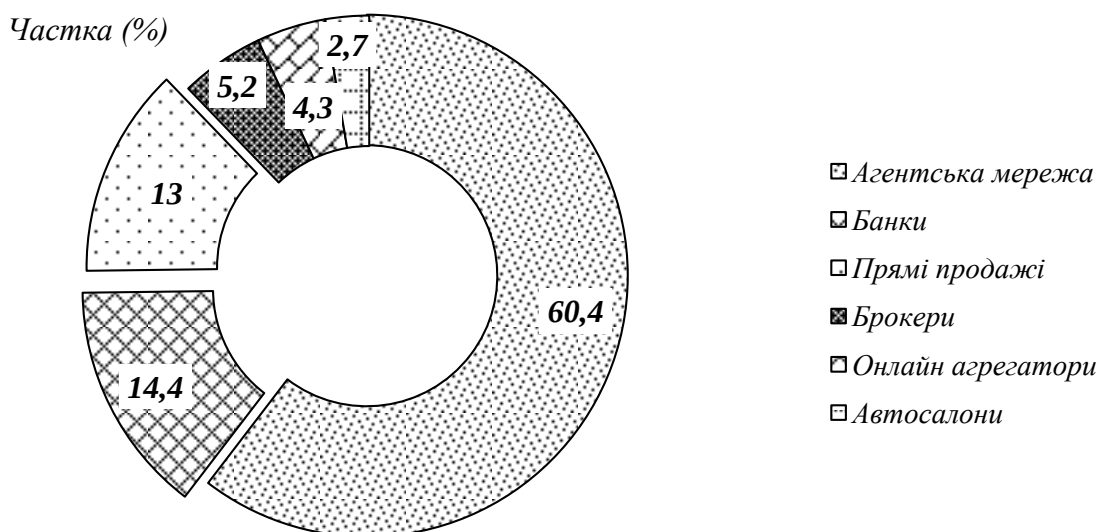

Рис. 3. Канали продажу страхових полісів, 2024 р.

Розраховано, побудовано та представлено авторами за даними НБУ.

Саме в контексті таких структур каналів особливого значення набувають інноваційні підходи до управління ризиками у страхуванні, які дозволяють не лише підвищити точність оцінки ризиків, а й оптимізувати процеси продажу та обслуговування клієнтів, інтегруючи сучасні цифрові технології та аналітичні платформи.

Перестраховування є ключовим механізмом управління ризиками у страхуванні, що дозволяє страховим компаніям зменшувати потенційні збитки, підвищувати фінансову стабільність та оптимізувати розподіл капіталу. Воно передбачає передачу частини страхових ризиків іншим страховикам або перестраховим компаніям, як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках. Аналіз структури перестраховування дозволяє оцінити ступінь залучення зовнішніх ресурсів та ефективність системи ризик-менеджменту в страховій компанії (рис. 4).

Загалом 8,5 % страхових премій було передано у перестраховування, з яких більшість (7,45 %) спрямовано нерезидентам, тоді як на внутрішньому ринку залишено лише 1,05 %. Така структура свідчить про значну орієнтацію страховиків на міжнародний перестраховальний ринок і водночас про обмежене використання внутрішніх перестраховальних ресурсів, що є важливим для оцінки ризик-менеджменту та фінансової стабільності страхових компаній.

- • з них залишено на внутрішньому ринку (від загальних премій)
- ▒ • з них передано нерезидентам (від загальних премій)

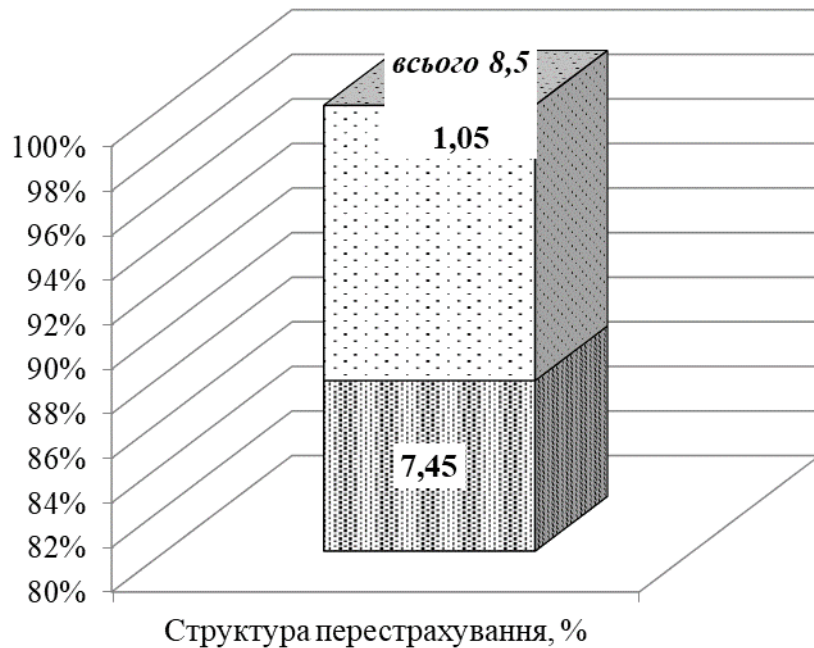

Рис. 4. Структура перестраховання, 2024 р.

Розраховано, побудовано та представлено авторами за даними НБУ

Окремої уваги заслуговує проблема кіберризиків, які значно посилюються у зв'язку з цифровізацією економіки та активізацією кібератак у воєнний період. Страхові компанії вимушені не лише створювати нові продукти у сфері кіберстрахування, а й використовувати інноваційні засоби захисту власної інфраструктури.

У сфері управління ризиками дедалі більшого значення набувають технологічні інновації. Використання штучного інтелекту та великих даних (Big Data) дає змогу підвищити точність оцінки ризиків, скоротити час обробки страхових випадків та мінімізувати ймовірність шахрайства [9, 10]. Технології Інтернету речей (IoT) відкривають можливості для моніторингу стану об'єктів страхування у режимі реального часу (наприклад, у транспорті чи аграрному секторі).

Табл. 1 демонструє приклади технологічних інновацій, що застосовуються в управлінні ризиками у страхуванні. Сучасні технології, такі як штучний інтелект, Big Data, Інтернет речей, блокчейн та аналітика поведінки, дозволяють страховим компаніям підвищувати точність оцінки ризиків, скорочувати час обробки випадків, зменшувати збитки та мінімізувати можливість шахрайства. Впровадження таких інноваційних рішень сприяє ефективнішому управлінню ризиками та підвищенню загальної фінансової стійкості страхових компаній.

Табл. 2 ілюструє основні етапи впровадження технологій у страхуванні та очікувані результати. Процес починається зі збору даних за допомогою IoT і Big Data, що забезпечує більш точну інформацію для аналізу. Наступний етап передбачає обробку та прогнозування ризиків за допомогою штучного інтелекту та аналітики поведінки.

Табл. 1. Технологічні інновації в управлінні ризиками*

Технологія	Основне застосування у страхуванні	Очікуваний ефект
Штучний інтелект (AI)	Аналіз великих обсягів даних, прогнозування ризиків	Підвищення точності оцінки ризиків
Big Data	Збір та обробка структурованих і неструктурованих даних	Скорочення часу обробки випадків
Інтернет речей (IoT)	Моніторинг об'єктів у реальному часі (транспорт, агросектор)	Зменшення ризику збитків, раннє реагування
Технології блокчейн	Захист даних, автоматизація виплат	Мінімізація шахрайства
Аналітика поведінки	Виявлення аномалій у поведінці клієнтів та страхових випадках	Превентивне управління ризиками

Примітка. * – авторське узагальнення на основі джерел [2, 8, 9].

Табл. 2. Етапи впровадження технологій у страхуванні*

Етап	Діяльність	Результат
Збір даних	Використання IoT, Big Data	Більше точних даних для аналізу
Обробка та аналіз	AI та аналітика поведінки	Прогнозування ризиків
Автоматизація	Смарт-контракти на блокчейні	Прискорення виплат, мінімізація помилок
Моніторинг та корекція	Постійний контроль через IoT	Зменшення страхових випадків

Примітка. * – авторське узагальнення на основі джерел [5, 7].

Далі відбувається автоматизація процесів через смарт-контракти на блокчейні, що прискорює виплати і мінімізує помилки. Завершальний етап – постійний моніторинг та корекція ризиків через IoT, що сприяє зменшенню страхових випадків і підвищенню ефективності управління ризиками. Серед інноваційних напрямів варто також виділити параметричне страхування, яке ґрунтується на заздалегідь визначених індексах і забезпечує швидкі та прозорі виплати. Цей механізм особливо актуальний для страхування врожаю, майна та логістичних ризиків, де швидкість компенсації є критичною.

Таблиця 3 демонструє основні особливості параметричного страхування. На відміну від традиційного підходу, виплати у цьому виді страхування здійснюються за наявності заздалегідь визначеного індексу, наприклад, температури, опадів або швидкості вітру. Основними об'єктами страхування є урожай, майно та логістичні ризики. Параметричне страхування забезпечує швидкі, прозорі та автоматизовані виплати, однак потребує точного визначення індексів та наявності достовірних даних для розрахунку, що є ключовими викликами цього підходу.

Табл. 3. Основні особливості параметричного страхування*

Параметр	Опис
Принцип виплат	Виплата здійснюється за наявності визначеного індексу (температура, опади, швидкість вітру тощо)
Об'єкти страхування	Урожай, майно, логістичні ризики
Переваги	Швидкі, прозорі та автоматизовані виплати
Виклики	Визначення адекватних індексів, доступність даних для точного розрахунку

Примітка. * – авторське узагальнення на основі джерел [3, 4].

Важливим елементом сучасного розвитку є поступова інтеграція України у європейський страховий простір. Гармонізація нормативної бази з директивами ЄС (зокрема Solvency II) сприятиме підвищенню прозорості, довіри до ринку та залученню міжнародних інвесторів.

Табл. 4 демонструє основні напрями європейської інтеграції українського страхового ринку та очікувані ефекти від їх впровадження.

Табл. 4. Європейська інтеграція українського страхового ринку*

Напрямок інтеграції	Очікуваний ефект
Гармонізація нормативної бази з Solvency II	Підвищення фінансової стійкості та прозорості компаній
Впровадження європейських стандартів звітності	Зростання довіри інвесторів та клієнтів
Міжнародне перестраховування та співпраця	Залучення іноземного капіталу, зменшення ризиків
Навчання та сертифікація персоналу	Підвищення професійного рівня та конкурентоспроможності ринку

Примітка. * – власні авторські дослідження.

Гармонізація нормативної бази з вимогами Solvency II сприяє підвищенню фінансової стійкості та прозорості страхових компаній, а впровадження європейських стандартів звітності підвищує довіру інвесторів і клієнтів. Міжнародне перестраховування та співпраця дозволяють залучати іноземний капітал і зменшувати ризики, тоді як навчання та сертифікація персоналу підвищують професійний рівень спеціалістів та конкурентоспроможність ринку. Реалізація цих напрямів є ключовим фактором модернізації українського страхового сектору та наближення його до європейських стандартів.

Таким чином, проведене дослідження засвідчує, що для забезпечення стійкості українського страхового ринку в умовах багатовимірних ризиків необхідним є поєднання традиційних інструментів із сучасними інноваційними рішеннями. Результати свідчать, що саме комбінація інноваційних інструментів (цифрові технології, параметричні продукти, гібридні моделі перестраховування) здатна забезпечити не лише мінімізацію ризиків, а й довгострокову стійкість та конкурентоспроможність страхового ринку України.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що страховий ринок України функціонує в умовах високої невизначеності, зумовленої пандемією COVID-19, воєнними діями, економічною та соціальною нестабільністю, а також новими викликами, серед яких кіберзагрози та кліматичні ризики. Традиційні підходи до управління ризиками виявилися недостатніми для забезпечення стабільності страхових компаній, що актуалізує потребу у впровадженні інноваційних рішень.

Основні результати узагальнено у таких положеннях:

1. Рівень цифровізації у страховій сфері зростає прискореними темпами: понад 60 % компаній уже інтегрували онлайн-сервіси у процес продажу та врегулювання збитків, що суттєво підвищує клієнтоорієнтованість.
2. Параметричне страхування стає дієвим інструментом для агросектору, де втрати від кліматичних ризиків сягають у середньому 25–30 % врожаю.
3. Державно-приватні моделі перестрахування довели ефективність у країнах ЄС, де до 15 % великих катастрофічних ризиків компенсуються за рахунок таких механізмів; їх запровадження в Україні є перспективним.
4. Кіберстрахування демонструє щорічне зростання на рівні 10–12 %, що відображає посилення цифрових загроз та потребу у нових продуктах захисту.
5. Гармонізація українського законодавства зі стандартами ЄС сприяє підвищенню прозорості та привабливості ринку, що підтверджується зростанням обсягів інвестицій у страховий сектор на 8,3 % у 2024 р.

Таким чином, стратегія розвитку страхового ринку має базуватися на поєднанні класичних механізмів управління ризиками з інноваційними інструментами, що забезпечить його фінансову стійкість, адаптивність і поступову інтеграцію у глобальний простір.

Література:

1. Бондаренко Л. С. Big Data та аналітика ризиків у страхуванні. *Інформаційні технології в економіці*. 2023. № 5. С. 58–65.
2. Гнатюк Р. М., Коваленко Т. В. Параметричне страхування: методи та практичне застосування. *Аграрне страхування*. 2024. № 1. С. 10–18.
3. Шевченко Ю. В. Технології блокчейн у страхуванні: перспективи впровадження. *Стратегія і безпека*. 2024. № 3. С. 41–49.
4. Prokopchuk O., Nepochatenko O., Malyovanyi M., Sokoliuk S., Rolinskyi O., Ponomarenko O. Development of agricultural insurance in Ukraine. *Insurance Markets and Companies*. 2024. № 15(2). P. 106–121. doi:10.21511/ins.15(2).2024.10.
5. Кривенко Ю. Розвиток страхового ринку України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2024. № 65. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-65-142.
6. Непочатенко О. О., Прокопчук О. Т., Мальований М. І. Розвиток страхового ринку України в контексті сучасних викликів. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2024. Вип. 105. Ч. 2: Економічні науки. С. 7–16. DOI: 10.32782/2415-8240-2024-105-2-7-16.

7. Руда О. Л. Розвиток страхового ринку в Україні. *Ефективна економіка*. 2020. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7634>.
8. Ковальчук О. А., Мороз І. В. Інноваційні підходи до управління ризиками у страхуванні. *Бізнес Інформ*. 2022. № 12. С. 66–73.
9. Паламарчук Н. В. Європейська інтеграція українського страхового ринку: виклики та перспективи. *Економіка і держава*. 2023. № 11. С. 50–57.
10. Прокопчук О. Т., Мальований М. І., Пономаренко О. В., Клименко В. О., Макаrchuk В. В. Сучасні маркетингові інструменти у страховому бізнесі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 10. С. 61–68. DOI: 10.32702/2306-6814.2024.10.61

References:

1. Bondarenko, L. S. (2023). Big Data and risk analytics in insurance. *Information Technologies in Economics*, 5, 58–65. [in Ukrainian].
2. Hnatiuk, R. M., Kovalenko, T. V. (2024). Parametric insurance: methods and practical application. *Agricultural Insurance*, 1, 10–18. [in Ukrainian].
3. Shevchenko, Y. V. (2024). Blockchain technologies in insurance: prospects for implementation. *Strategy and Security*, 3, 41–49. [in Ukrainian].
4. Prokopchuk, O., Nepochatenko, O., Malyovanyi, M., Sokoliuk, S., Rolinskyi, O., Ponomarenko, O. (2024). Development of agricultural insurance in Ukraine. *Insurance Markets and Companies*, 15(2), 106–121. [https://doi.org/10.21511/ins.15\(2\).2024.10](https://doi.org/10.21511/ins.15(2).2024.10).
5. Kryvenko, Y. (2024). Development of the insurance market in Ukraine under wartime conditions. *Economics and Society*, (65). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-142>. [in Ukrainian].
6. Nepochatenko, O. O., Prokopchuk, O. T., Malyovanyi, M. I. (2024). Development of the insurance market of Ukraine in the context of modern challenges. *Collection of Scientific Works of Uman National University of Horticulture*, 105, 7–16. <https://doi.org/10.32782/2415-8240-2024-105-2-7-16>. [in Ukrainian].
7. Ruda, O. L. (2020). Development of the insurance market in Ukraine. *Effective Economy*, 2. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7634>. [in Ukrainian].
8. Kovalchuk, O. A., Moroz, I. V. (2022). Innovative approaches to risk management in insurance. *Business Inform*, 12, 66–73. [in Ukrainian].
9. Palamarchuk, N. V. (2023). European integration of the Ukrainian insurance market: challenges and prospects. *Economics and State*, 11, 50–57. [in Ukrainian].
10. Prokopchuk, O. T., Malyovanyi, M. I., Ponomarenko, O. V., Klimenko, V. O., Makarchuk, V. V. (2024). Modern marketing tools in the insurance business. *Investments: Practice and Experience*, 10, 61–68. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.10.61>. [in Ukrainian].

Annotation

Prokopchuk O. T., Sokoliuk S. Yu., Novak I. M.
Innovative Approaches to Risk Management in Insurance

In the current climate of global instability, the issue of risk management in the insurance sector has become particularly relevant. Traditional risk assessment and

coverage mechanisms have proven to be insufficiently effective in the face of new challenges facing the global and Ukrainian economies. The COVID-19 pandemic has demonstrated the vulnerability of insurance companies to large-scale and systemic risks that affect a significant number of industries simultaneously, creating an unprecedented burden on the financial stability of insurers.

The study confirmed that the Ukrainian insurance market operates in conditions of high uncertainty caused by the COVID-19 pandemic, military actions, economic and social instability, as well as new challenges, including cyber threats and climate risks. Traditional approaches to risk management have proven insufficient to ensure the stability of insurance companies, which highlights the need to implement innovative solutions.

The main findings are summarised in the following points:

1. The level of digitalisation in the insurance sector is growing rapidly: more than 60% of companies have already integrated online services into their sales and claims settlement processes, which significantly increases customer focus.

2. Parametric insurance is becoming an effective tool for the agricultural sector, where losses from climate risks average 25–30% of the harvest.

3. Public-private reinsurance models have proven effective in EU countries, where up to 15% of major catastrophic risks are compensated through such mechanisms; their introduction in Ukraine is promising.

4. Cyber insurance is showing annual growth of 10–12%, reflecting the increase in digital threats and the need for new protection products.

5. The harmonisation of Ukrainian legislation with EU standards contributes to greater market transparency and attractiveness, as evidenced by an 8.3% increase in investment in the insurance sector in 2024.

Thus, the insurance market development strategy should be based on a combination of classic risk management mechanisms and innovative tools, which will ensure its financial stability, adaptability and gradual integration into the global space.

Key words: *insurance, risk management, innovation, digitalisation, electronic technologies, reinsurance, parametric insurance, financial stability.*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВИРОБНИКІВ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАКТИЦІ

Н. О. ВЕРНЮК, кандидат економічних наук

Р. Х. ГРИГОРЯН, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет

Узагальнено зарубіжний досвід підтримки сільськогосподарських виробників у кризових умовах і обґрунтовано напрями його імплементації у вітчизняній практиці. Встановлено, що у багатьох країнах світу впроваджено комплексні системи підтримки сільськогосподарських товаровиробників, які зорієнтовані на забезпечення їхньої стійкості у довгостроковій перспективі. Наголошено, що такий інструмент як субсидоване страхування передбачає виплату компенсації після настання страхового випадку, а також стимулює фермерів до впровадження кращих практик управління ризиками. Доведено, що для України як майбутнього члена ЄС, розуміння та імплементация діючих норм надання державної підтримки сільгоспвиробникам є невід'ємною частиною євроінтеграційного процесу. Обґрунтовано необхідність удосконалення системи державної підтримки сільськогосподарських підприємств на основі надання цільової не грошової допомоги (насіння, добрива, паліне, засоби захисту рослин) через ДАР, субсидування державою частини страхової премії (до 50–60 %) для фермерів, створення спеціального стабілізаційного фонду.

Ключові слова: державна підтримка, криза, сільськогосподарські підприємства, управління ризиками, страхування, стабілізаційні фонди.

Постановка проблеми. Аграрний сектор України, що є основою національної економіки та глобальної продовольчої безпеки, зазнає в сучасних умовах впливу різноманітних видів ризиків, які зумовили прояв кризових процесів у середовищі його суб'єктів господарювання, особливо у малих та середніх сільськогосподарських підприємствах. Так, прямі та опосередковані наслідки повномасштабної військової агресії, включаючи руйнування активів, мінування земель та блокаду логістики, накладаються на зростаючу частоту прояву екстремальних кліматичних явищ. Існуючі механізми державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників є переважно реактивними, фрагментарними та недостатньо фінансованими. Вони реагують на наслідки кризи, а не запобігають їм, що призводить до значних економічних втрат, загрожуює фінансовій стійкості значної кількості господарств, особливо малих та середніх, а також підриває довгостроковий потенціал стійкого розвитку аграрного сектору. Отже, відсутність системного, прогнозованого підходу до ідентифікації ризиків та антикризового управління роблять досліджуваний

сектор вразливим до існуючих та майбутніх шоків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Кризи в сільському господарстві зазвичай мають комплексний характер і формують так звані каскадні впливи, які поширюються між секторами та країнами. На сьогодні вітчизняні сільськогосподарські товаровиробники перебувають під впливом російсько-української війни, наслідками якої є воєнні ризики. Цей тип кризи має найбільш руйнівний та багатогранний вплив, який включає пряме фізичне знищення активів (сільськогосподарської техніки, сховищ, тваринницьких комплексів тощо), мінування та забруднення сільськогосподарських земель, руйнування іригаційних систем, блокаду логістичних шляхів (портів, залізниць), що унеможливорює експорт та імпорт, а також створює прямі загрози для життя та здоров'я працівників [1]. Очевидно, що воєнні ризики для сільськогосподарських підприємств можуть мати і катастрофічний характер, особливо в окупованих та прифронтових територіях країни, оскільки окрім пошкодження або знищення основних засобів чи виробничих ресурсів пов'язані також із втратою трудових ресурсів у зв'язку із евакуацією населення, мобілізацією, міграційними процесами, а також загибеллю працівників та фізичного знищення сільських населених пунктів.

На сьогодні значний вплив на стійкість сільськогосподарських підприємств мають торговельні війни, які через політичні рішення на зовнішньому ринку можуть призвести до надлишкової пропозиції на внутрішньому ринку, обвалу цін та значних збитків для виробників, орієнтованих на експорт. Прикладом можуть слугувати протести у деяких європейських країнах проти української сільськогосподарської продукції [2], що проходили із певною періодичністю та запам'яталися блокуванням кордонів і висипанням зерна.

Криза, спричинена пандемією COVID-19, продемонструвала вразливість глобальних ланцюгів постачання агропродовольства. Основні наслідки її впливу проявилися у дефіциті сезонної робочої сили через обмеження на пересування, збої в логістиці (транспорт, пакування), а також різку зміну структури попиту через падіння попиту з боку сектору HoReCa (готелі, ресторани, кафе) та зростання попиту з боку роздрібної торгівлі, що створило проблеми для виробників, орієнтованих на специфічні ринки [3].

Водночас, кліматичні та погодні катаклізми є найбільш поширеним ризиком в сільському господарстві, інтенсивність та частота якого зростає через зміни клімату, прояв яких відбувається через посухи, повені, аномальні заморозки, теплові хвилі та град [4]. Наслідками впливу цього виду ризику є пряма втрата врожаю, загибель поголів'я через нестачу кормів та води, деградація ґрунтів та довгострокове зниження продуктивності земель тощо.

У сучасних умовах негативний вплив на стійкість сільськогосподарських підприємств чинять і енергетичні та цінові шоки, які проявляються на основі різкого та непередбачуваного зростання цін на основні виробничі ресурси, зокрема пальне, природний газ, мінеральні добрива, електроенергію, та можуть зумовити нерентабельне виробництво навіть за стабільних цін на кінцеву сільгосппродукцію. Доказом цієї ситуації може бути енергетична криза в ЄС у 2022–2023 рр., спричинена діями російського агресора, яка змусила багато країн

впроваджувати спеціальні програми компенсації енергетичних витрат для сільськогосподарських товаровиробників [5].

Очевидно, що глобальна або національна фінансова криза обмежує доступ сільськогосподарських товаровиробників до кредитування через підвищення відсоткових ставок та посилення вимог банків. Це особливо небезпечно для галузі, діяльність якої залежить від сезонного фінансування для проведення посівної та збиральної кампаній. Окрім цього доцільно враховувати ризики сільськогосподарських підприємств внаслідок збоїв ланцюгів постачань, які можуть призвести до затримки поставок критично важливих ресурсів (насіння, добрива, запчастини) та неможливості вчасно експортувати продукцію, що швидко псується. Очевидно, що з метою мінімізації впливу перелічених вище ризиків провідні країни світу використовують систему інструментів державної підтримки, вивчення яких є важливим для подолання кризи у середовищі вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників.

Методика досліджень. Основними завданнями дослідження є систематизація міжнародного досвіду антикризової підтримки товаровиробників галузі сільського господарства та обґрунтування стратегічного плану його адаптації для вітчизняних умов з метою підвищення стійкості сільськогосподарських підприємств.

Під час розробки та вирішення поставлених завдань використано такі методи: абстрактно-логічний та монографічний – в процесі теоретичного узагальнення та формулювання висновків; метод порівняльного аналізу при визначенні можливостей та доцільності їх використання у вітчизняних умовах; системного аналізу при узагальненні основних інструментів, що використовуються у зарубіжній практиці; сценарного планування – для обґрунтування заходів з адаптації окремих інструментів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників в сучасні умови ведення сільськогосподарського виробництва. Інформаційною базою дослідження слугували офіційні документи (закони, постанови, регламенти), аналітичні звіти міжнародних організацій та урядових агенцій, рецензовані наукові статті, монографії та звіти дослідницьких центрів, які містили детальний опис або емпіричну оцінку інструментів державної підтримки сільського господарства.

Результати дослідження. На сьогодні зарубіжні країни сформували широкий перелік інструментів антикризової підтримки, які, для кращого розуміння їхньої економічної природи, доцільно класифікувати за механізмом дії та напряму впливу на кризу. Зазначимо, що ефективна антикризова політика у провідних країнах світу найчастіше поєднує в собі кілька інструментів з метою досягнення комплексного впливу на прояви кризових явищ у сільському господарстві. Так, пряма фінансова підтримка передбачає виплату дотацій фермерам, зокрема виплати на гектар оброблюваної землі або на голову худоби, які є простими в адмініструванні, але можуть бути неефективними, якщо не поширюється на господарства, які понесли катастрофічні ризики. Наступним інструментом, який використовується в окремих зарубіжних країнах, є компенсації за стихійні лиха. Це можуть бути прямі виплати для покриття задокументованих втрат врожаю або майна, що є реактивним інструментом, і

застосовується після аналізу певної несприятливої події чи кризового періоду. Окрім цього окремі країни використовують надання цільових сертифікатів (цифрових або паперових) на закупівлю конкретних матеріально-технічних товарів (паливно-мастильні матеріали, насіння, добрива, гербіциди, пестициди тощо). Це дозволяє уникнути нецільового використання коштів і підтримати споживчий попит сільськогосподарських підприємств на ринках відповідних ресурсів. Поширеними є програми, що використовуються для збереження поголів'я та передбачають виплати субсидій фермерам на закупівлю кормів у періоди посухи для запобігання масовому забою худоби.

Особливу увагу слід приділити інструментам підтримки доступу сільськогосподарських товаровиробників до фінансування, серед яких виділяють кредитні гарантії, пільгове фінансування, реструктуризація боргу тощо. Так, кредитні гарантії передбачають надання державою гарантії комерційним банкам повернення частини (зазвичай 50–90 %) кредиту, виданого сільгоспвиробнику. Такий інструмент сприяє зниженню ризику для комерційних банків і підвищує рівень доступності до отримання кредиту для сільськогосподарських підприємств. Такий інструмент як пільгове фінансування сільськогосподарських підприємств також забезпечує доступність банківських позичок для фермерів. Пільгове фінансування передбачає надання кредитів через державні банки або субсидування відсоткової ставки за кредитами комерційних банків. Реструктуризація боргу дозволяє сільськогосподарським підприємствам відтермінувати або переглянути умови виплати існуючих кредитів без штрафних санкцій.

Важливе місце у системі державної підтримки сільськогосподарських підприємств посідають інструменти управління ризиками. Одним із дієвих інструментів державної підтримки фермерів є страхування врожаю чи доходу за яким держава субсидує значну частину страхової премії. Механізм дії цього важеля зумовлює позитивний вплив на товаровиробників досліджуваної галузі через перекладання ризиків на страхові компанії, сприяє доступності програм страхування для сільгоспвиробників і стимулюванні їх до впровадження провідних інноваційних агротехнологій. В окремих ситуаціях держава встановлює мінімальну ціну за якою вона готова купувати сільськогосподарську продукцію у резерв, якщо ринкові ціни падають нижче цього рівня. Цей інструмент використовується все рідше у практиці державного регулювання агропродовольчих ринків через ризик викривлення ринку та високі витрати на зберігання.

Заслужують на увагу зарубіжні та вітчизняні практики податкових і регуляторних інструментів, які використовуються у системі заходів державної підтримки в кризових умовах ведення сільськогосподарського виробництва. Серед податкових пільг зазвичай використовується звільнення фермерів від сплати податку на додану вартість (ПДВ) на певні ресурси, зниження податку на прибуток, прискорене відшкодування ПДВ, податкові канікули. Так, у практиці Німеччини фермерам передбачалося надання пільг на пальне на основі часткового повернення акцизу на дизельне пальне, яке використовується в сільському господарстві [7]. Наступним інструментом підтримки фермерів у кризових умовах є відтермінування перевірок та виконання стандартів, тобто

запровадження тимчасового послаблення регуляторних вимог у випадку форс-мажору, що дозволяє уникнути штрафів.

Щодо логістичних та торговельних інструментів державної підтримки фермерів в умовах прояву кризових явищ, то вони набули поширення у вигляді «зелених коридорів» та «коридорів солідарності» спрощення зовнішньоторговельних режимів. Так, перший інструмент передбачає створення пріоритетних маршрутів для руху агропродукції через кордони та митниці для уникнення затримок, особливо для товарів, що швидко псуються. Запровадження процедур зі спрощення експорту-імпорту агропродовольства можливе за умови тимчасового скасування тарифів, квот та нетарифних бар'єрів для спрощення торгівлі в кризовий період.

У сучасних умовах державна підтримка фермерів здійснюється і шляхом використання інноваційних та цифрових інструментів. Особливу увагу слід приділити використанню цифрових платформ для державних виплат, які передбачають використання державних аграрних реєстрів для оперативної ідентифікації, подачі заявок та автоматизованих виплат допомоги, що значно скорочує час та адміністративні витрати. Зазначимо, що подібний інструмент вже запроваджено в українській практиці, це електронна система Державний аграрний реєстр, яка забезпечує прозорий розподіл та адміністрування державної підтримки, збір та обробку даних про агровиробників та їхню діяльність.

В умовах актуалізації концепції сталого розвитку, циркулярної та зеленої економіки активно почали використовуватися екологічно-цільові виплати фермерам в умовах кризи. Цей інструмент передбачає надання додаткових виплат фермерам, які, незважаючи на кризу, продовжують дотримуватися або впроваджують екологічні практики, і дозволяє поєднати короткострокову підтримку з досягненням довгострокових цілей сталого розвитку.

Аналіз антикризових політик у розрізі провідних країнах світу дозволить, на нашу думку, ідентифікувати кращі практики, а також зрозуміти, як різні інституційні та економічні контексти впливають на вибір та ефективність інструментів підтримки. Так, система антикризового реагування ЄС є унікальною завдяки своїй багаторівневій структурі, що поєднує наднаціональні інструменти Спільної аграрної політики (CAP) та гнучкі механізми, які дозволяють країнам-членам впроваджувати власні програми підтримки. Зокрема, Спільна аграрна політика (CAP) на 2023–2027 рр., яка включає регламенти (ЄС) 2021/2115 (про стратегічні плани) та 2021/2116 (горизонтальний, про фінансування, управління та моніторинг) [8], регламент про Спільну організацію ринків (СМО) 1308/2013, що встановлює правила для ринкових інтервенцій та надзвичайних заходів [9], а також правила державної допомоги статті 107-109 Договору про функціонування ЄС (Treaty on the Functioning of the European Union, TFEU) та спеціальні тимчасові рамки, що приймаються Єврокомісією у відповідь на кризи.

Одним із основних інструментів реалізації державної підтримки є сільськогосподарський кризовий резерв (Agricultural Crisis Reserve), бюджет якого становить не менше 450 млн євро на рік на період 2023–2027 рр. Фінансування забезпечується за рахунок невикористаних коштів попереднього року, вільних

коштів виділеного бюджету Європейського сільськогосподарського гарантійного фонду (EAGF), і лише в крайньому випадку через механізм фінансової дисципліни (незначне скорочення прямих виплат). Резерв активується рішенням Європейської Комісії для фінансування надзвичайних заходів, таких як приватне зберігання продукції або цільова допомога секторам, що зазнали ринкового шоку. Відомо, що вперше в історії резерв був активований у березні 2022 р. для фінансування пакету допомоги у розмірі 500 млн євро для фермерів, що постраждали від наслідків війни в Україні. З цієї суми 350 млн євро було профінансовано безпосередньо з резерву, що стало початком використання інструменту для реагування на геополітичні, а не лише ринкові чи кліматичні кризи.

Водночас, у відповідь на виняткові події (пандемія COVID-19, війна в Україні) Єврокомісія приймає тимчасові рамки, які дозволяють країнам-членам надавати державну допомогу своїм підприємствам, включаючи аграрні, за спрощеною процедурою та у обсягах, що перевищують стандартні ліміти *de minimis*. У європейських країнах, тимчасові кризові та перехідні рамки (Temporary Crisis and Transition Framework), прийняті у відповідь на агресію росії, дозволили надавати допомогу для компенсації високих цін на енергоносії та пряму допомогу для забезпечення ліквідності. Для сільськогосподарських підприємств величина прямої допомоги була встановлена на рівні 280 тис. євро на одне підприємство, а для сектору рибальства та аквакультури – 335 тис. євро [10]. Цей інструмент надав національним урядам необхідну гнучкість для швидкого розгортання масштабних програм підтримки, адаптованих до їх специфічних умов, без порушення правил єдиного ринку ЄС.

Логістичні та торговельні заходи, зокрема «коридори солідарності» (Solidarity Lanes), які були створені у травні 2022 р. як альтернативні маршрути для експорту української агропродукції після блокування чорноморських портів, є прикладом нефінансової, але критично важливої підтримки українських аграріїв, адже до серпня 2023 р. через них було експортовано понад 53 млн тонн агропродукції, що принесло Україні дохід близько 38 млрд євро [11]. Автономні торговельні заходи (ATMs) передбачали тимчасове (з червня 2022 р.) скасування всіх тарифів та квот на український експорт до ЄС. Це значно збільшило частку ЄС в агроекспорті України (з 28 % у 2021 р. до 52 % у 2024 р.) і зробило Україну третім найбільшим джерелом агроімпорту для ЄС [1].

Аналізуючи зарубіжні практики антикризових заходів особливу увагу слід звернути на гнучкість у використанні інструментів підтримки у рамках CAP, які характеризуються тим, що у кризових ситуаціях, наприклад екстремальна посуха, країни-члени можуть дозволити фермерам відступати від певних екологічних вимог (стандартів GAEC – Good Agricultural and Environmental Condition) без втрати прямих виплат. Це дозволяє, наприклад, використовувати пар для випасу худоби або вирощування кормів.

Підсумовуючи діючу у ЄС систему підтримки фермерів у кризових умовах можемо констатувати, що вона є потужною і гнучкою, але її складність може обумовлювати затримки в ухваленні рішень. Існує постійна напруга між наднаціональним рівнем (Єврокомісія), що прагне зберегти єдність ринку і національними урядами, що намагаються максимально підтримати своїх

виробників, що іноді призводить до різних неприйнятних дій стосовно інших країн. Водночас в окремих країнах ЄС запроваджено національні антикризові пакети. Як зазначено вище, у Німеччині введено пільги на пальне («Agrardiesel») за довготривалою програмою, що дозволяє фермерам отримувати часткове повернення податку на дизельне пальне. Ставка повернення становить 0,2148 євро за літр. Крім того, у 2022–2024 рр. уряд Німеччини запровадив пакет заходів, що включав зниження податку на електроенергію для виробничих секторів, включаючи сільське господарство, до мінімально дозволеного в ЄС рівня.

У Франції запроваджено систему «*calamités agricoles*», яку розглядають як національну систему компенсації втрат від кліматичних катастроф для тих збитків, які не покриваються приватним страхуванням [12]. У відповідь на руйнівні епідемії пташиного грипу у 2022–2023 рр., Франція запустила масштабні програми компенсації не лише для птахівників за втрачене поголів'я, але й для суміжних галузей (переробка, виробництво кормів), загальний обсяг підтримки птахівничої галузі за останні 3 роки перевищив 1 млрд євро.

Дещо іншою є національна програма підтримки сільськогосподарських підприємств у Нідерландах. Відомо, що уряд цієї країни, у відповідь на кризу викидів закису азоту від тваринництва, що шкодить природоохоронним територіям (Natura 2000), розробив радикальні програми добровільного викупу тваринницьких ферм. Розроблено програми LBV та LBV-plus, загальний бюджет за якими початково становив 1,47 млрд євро, який у подальшому був збільшеним через високий попит [13]. Програми пропонують фермерам компенсацію до 100 % вартості активів (і до 120 % для ферм, що є «піковими» забруднювачами) за умови добровільного, повного та безповоротного закриття виробництва. Вважаємо, що цей кейс є унікальним прикладом «негативної субсидії» – плати за припинення економічної діяльності, що створює значні негативні екологічні наслідки, однак для вітчизняної практики глибокої кризи у галузях скотарства є передчасним, оскільки в світі існує високий попит на племінну велику рогату худобу різної продуктивності.

Розглянемо інструменти аграрної політики США, які традиційно базуються на комплексній системі управління ризиками, де ключову роль відіграє страхування, доповнене програмами підтримки доходу та прямою допомогою у випадку катастрофічних подій. Правовою основою є Farm Bill п'ятирічний рамковий закон, що встановлює політику в галузі сільського господарства, харчових продуктів, охорони природи та лісового господарства. Важливо розглянути Федеральну програму страхування врожаю (Federal Crop Insurance Program – FCIP), яка є найбільшою та найважливішою програмою підтримки, що реалізується як державно-приватне партнерство. Уряд США через Risk Management Agency (RMA) субсидує в середньому 62 % вартості страхових премій для фермерів та покриває адміністративні витрати приватних страхових компаній, які продають та обслуговують поліси [14]. Зазначимо, що програма охоплює понад 100 видів культур і є доступною по всій країні. Фермери можуть страхувати як врожайність (yield insurance), так і дохід (revenue insurance). Цільовою групою програми є усі фермери, але існують додаткові субсидії для

фермерів-початківців та ветеранів. Як наголошують експерти, цей інструмент є важливим у забезпеченні стабільності фермерських доходів, оскільки дозволяє управляти як погодними, так і цінovими ризиками. Дослідження показують, що страхування позитивно впливає на виживаність ферм, хоча може призводити до «ризикового балансування», оскільки застраховані фермери схильні брати на себе більші фінансові ризики [15].

За програмою підтримки доходу (Title I Farm Bill), фермери щорічно обирають між двома основними програмами для кожної культури. За підтримкою ризиків зниження ціни (Price Loss Coverage (PLC)) виплати спрацьовують, коли середня ринкова ціна на культуру за рік падає нижче встановленої законом «референтної ціни». Щодо урядової програми Agriculture Risk Coverage (ARC), то вона є частиною програми підтримки американських фермерів разом із попередньою. Фермери мають право обирати тип покриття ARC-County (ARC-CO), що забезпечує захист у розрахунку на окрему культуру на рівні округу, та ARC-Individual (ARC-IC) зорієнтована на захист всього доходу фермерського господарства. Виплати спрацьовують, коли фактичний дохід з гектара падає нижче 86 % від «еталонного доходу» (історичний середній). Водночас, виплати обмежуються 10 % від встановленої гарантії доходу і застосовуються до 85 % базових площ.

Програми допомоги при стихійних лихах (Disaster Assistance Programs) є компенсацією фермерам втрат, які не покриті страхуванням. Основні програми за цією підтримкою включають: Livestock Forage Disaster Program (LFP), яка компенсує втрати пасовищ через посуху або пожежі; Livestock Indemnity Program (LIP), що передбачає компенсацію загибелі худоби понад нормальну смертність через екстремальні погодні умови або напади хижаків; Emergency Assistance for Livestock, Honeybees, and Farm-Raised Fish (ELAP), яка покриває інші види втрат, не охоплені LFP та LIP, наприклад, втрати кормів, додаткові витрати на транспортування води; Emergency Conservation Program (ECP) надає фінансову допомогу для відновлення пошкоджених земель [16, 17].

Окремим видом підтримки є надання надзвичайних кредитів (Emergency Loans), які виділяються Farm Service Agency (FSA) у округах, офіційно оголошених зонами стихійного лиха. За умовами цієї програми підтримки передбачена надання максимальної суми кредиту у розмірі 500 тис. дол. США за пільговою відсотковою ставкою (у 2024 р. вона становила 3,75 %) [18]. Вищезазначене дозволяє зробити висновок про те, що американська система є дуже комплексною та дорогою для платників податків. Вона ефективно стабілізує доходи, але значну частину субсидій одержують великі підприємства, а також є складною процедурно, оскільки вимагає від фермерів високого рівня фінансової грамотності.

Програма підтримки сільськогосподарських товаровиробників у Канаді здійснюється у межах інтегрованого підходу Business Risk Management (BRM), у якому об'єднуються різні програми, що доповнюють одна одну для покриття різних рівнів ризику. Так, програма Sustainable Canadian Agricultural Partnership (Sustainable CAP) є п'ятирічною рамковою угодою між провінційним і федеральним урядами на 2023–2027 рр. [19]. Такий інструмент як підтримка

доходу фермерів AgriStability є центральним елементом BRM, виплата надається, коли виробнича маржа поточного року (дозволені доходи мінус дозволені витрати, з урахуванням змін в інвентарі) знижується більш ніж на 30 % нижче референтної маржі (середня маржа за останні 5 років, з виключенням найвищого і найнижчого показників).

Програма покриває 80 % падіння понад цей 30 % поріг і охоплює усіх фермерів країни, що відповідають зазначеним критеріям. Цей інструмент підтримки є привабливим для сільськогосподарських товаровиробників, оскільки забезпечує захист від будь-яких комбінацій ризиків (цінових, виробничих, зростання витрат), що призводять до значного падіння доходу. Наступним інструментом є AgriInvest, який передбачає відкриття спеціального ощадного рахунку для фермерів. Так, фермер вносить до 1 % від своїх дозволених продажів (максимум 10 тис. дол Канади), а уряд вносить відповідний внесок. Фермер може знімати кошти з цього рахунку для покриття невеликих падінь доходу. Цей інструмент розглядається першим рівнем захисту від незначних коливань доходу. Крім того, у Канаді запроваджено програму страхування врожаю, яка є подібною до американської системи страхування фермерів. Ця програма реалізується на рівні провінцій за фінансової підтримки федерального уряду, покриває втрати врожайності через погодні умови, шкідників та хвороби.

Цікавою для вітчизної практики є рамкова програма AgriRecovery, що активується у випадку масштабних стихійних лих (повені, пожежі, епізоотії), коли витрати на відновлення перевищують можливості інших програм управління ризиками. Ця програма допомагає покрити надзвичайні, непередбачувані витрати для відновлення виробництва. Отже, канадська модель є прикладом добре продуманої, комплексної системи. Однак, програма AgriStability критикується за складність розрахунків та затримки з виплатами, а поєднання кількох програм вимагає значних адміністративних зусиль як з боку уряду, так і з боку фермерів.

Вважаємо за доцільне розглянути досвід підтримки сільськогосподарських підприємств в межах моделі управління посухою у Ізраїлі та Австралії. Зазначимо, що у цих країнах фермери працюють в умовах перманентного дефіциту води, і відповідно уряди розробили кардинально різні, але ефективні моделі управління посухою, які є цінними прикладами адаптації до кліматичних змін. Так, в Ізраїлі вагому роль відіграє централізований орган Ізраїльська водна адміністрація (Israel Water Authority), яка управляє всіма водними ресурсами країни [20] і реалізується за такими напрямками:

- підтримка технологічних інновацій через масове впровадження краплинного зрошення, що мінімізує втрати води;
- розвиток альтернативних джерел води, Ізраїль є світовим лідером з опріснення морської води (кілька великих заводів забезпечують значну частину питної води) та повторного використання стічних вод (понад 80 % очищених стічних вод використовуються для потреб сільського господарства);
- регулювання ціни на воду, оскільки вартість води для всіх споживачів, включаючи аграріїв, встановлюється на рівні, що відображає її реальну

вартість, що мотивує споживачів до максимальної економії.

Очевидно, що ізраїльський досвід демонструє як довгострокові інвестиції в технології та централізоване управління можуть забезпечити водну безпеку навіть у вкрай несприятливих умовах.

Привертає увагу дослідників ринково-орієнтована модель підтримки сільськогосподарських товаровиробників в Австралії. Зазначимо, що у країні прийнято Національну водну ініціативу (National Water Initiative), яка передбачає укладання угоди між федеральним урядом та урядами штатів, щодо використання водних ресурсів і заклала основи для ринкового підходу [21], а її результатом стало створення системи торгівлі водними квотами, де права на воду відокремлені від права на землю. Фермери можуть купувати, продавати або орендувати свої квоти на воду, що дозволяє їй перетікати до найбільш ефективних та високорентабельних виробництв.

Загалом політика державної підтримки у Австралії зосереджена на підвищенні стійкості фермерів, для цього створено Future Drought Fund – спеціальний фонд обсягом AUD 5 млрд австралійських доларів, доходи від інвестування якого (близько 100 млн австралійських доларів на рік) спрямовуються на фінансування проєктів з адаптації до посухи, інновацій та покращення управління ризиками. Отже, австралійська модель показує ефективність ринкових механізмів для гнучкого та ефективного розподілу дефіцитного ресурсу, проте створення та регулювання таких ринків є складним інституційним завданням.

Бразилія є прикладом країни, де державна політика чітко сфокусована на підтримці малого та сімейного фермерства, яке відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни. У Бразилії запроваджено програму PRONAF (Programa Nacional de Fortalecimento da Agricultura Familiar), яка є не єдиною, а комплексом із кількох десятків цільових кредитних ліній, що надаються через державні та приватні банки для фінансування поточних витрат та інвестицій сімейних фермерських господарств [22]. Відсоткові ставки за кредитами є субсидованими, варіюються від 0,5 % до 8 % річних, що значно нижче ринкових ставок у Бразилії. При цьому найнижчі ставки пропонуються для найбільш вразливих фермерів та для виробництва продовольчих культур. Цікаво, що програма має спеціалізовані лінії для різних груп: PRONAF Mulher (для жінок), PRONAF Jovem (для молоді), PRONAF Agroecologia, а також для учасників аграрної реформи та корінних народів. Важливо зазначити, програма доповнюється страхуванням (SEAF) та гарантійним фондом для посушливих регіонів [23]. Очевидно, що програма PRONAF має позитивний вплив на доходи бенефіціарів, їхню інтеграцію в ринок, а особливо на розширення економічних можливостей жінок у сільській місцевості.

Результати узагальнення існуючих інструментів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників в умовах підвищеного ризику та невизначеності, виокремлення їх спільних рис та відмінностей, наведено у таблиці 1 і є аналітичним продуктом дослідження, який систематизує основні характеристики найбільш поширених інструментів антикризової підтримки, що дозволяє проводити їх порівняння за стандартизованими критеріями.

Табл. 1. Порівняння інструментів антикризової підтримки сільськогосподарських товаровиробників у розрізі окремих країн світу

Інструмент	Країна/Регіон	Тип кризи	Величина річного бюджету	Охоплення фермерів	Умови надання	Термін надання виплат	Ефективність використання
AgriStability	Канада	Падіння доходу (ціни, врожай, витрати)	Близько 1,6 млрд канадських доларів	Майже 30 % ферм	Падіння поточної маржі більше ніж 30 % від референтної (середньої за 5 р.)	6–9 місяців	Висока (стабілізація доходу), але складна в адмініструванні
Crisis Reserve	ЄС	Ринкові збурення, геополітичні шоки	Мінімальна 450 млн євро	Секторально, за рішенням Європейської Комісії	Рішення Єврокомісії про наявність серйозного ринкового збурення	1–3 місяці	Висока (швидка реакція на рівні ЄС), але використовується рідко
ELAP (Emergency Assistance)	США	Стихійні лиха (не покриті іншими програмами)	Залежить від попиту	Тисячі фермерів щорічно	Задокументовані втрати кормів, води, худоби, бджіл	2–4 місяці	Висока (закриває прогалини в системі), але бюрократична
LBV-plus (викуп ферм)	Нідерланди	Екологічна (надлишок азоту)	975 млн євро (початковий бюджет)	Майже 3000 ферм-забруднювачів	Добровільне, повне та безповоротне закриття ферми	3–6 місяців	Висока (гарантоване зниження екологічного тиску), але дуже дорога і політично чутлива
TCTF State Aid (пряма допомога)	ЄС (національний рівень)	Енергетична криза, війна	Змінний (використовується в Німеччині, Франції)	Залежить від національної схеми	До 280 тис. євро на агропідприємство; доказ впливу кризи	1–3 місяці	Дуже висока (гнучкість та швидкість на нац. рівні), але зумовлює ризики прагнення залучити більше субсидій.
PRONAF (кредитування)	Бразилія	Структурна криза (бідність, доступ до фінансів)	Майже 6,5 млрд реалів (33 млрд у 2020/2021 рр.)	Мільйони сімейних ферм	Відповідність критеріям сімейного фермерства (DAP)	1–2 місяці	Висока (підвищення доходів, особливо для жінок), але залежить від банківської системи
«Agardiesel»	Німеччина	Ціновий шок (високі ціни на паливе)	Майже 440 млн євро	Усі аграрні підприємства	Використання дизеля у аграрному виробництві	12 місяців	Середня (знижує витрати), але сприймається як екологічно шкідлива субсидія

Примітка: узагальнено автором.

Це перетворює розрізнені практики окремих країн світу у структуровану базу знань для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Висновки. Результати проведеного дослідження доводять, що у провідних країнах світу еволюція державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників відбулася від простої компенсації збитків (ex-post) до створення систем, що підвищують їх стійкість (ex-ante). Зокрема, субсидоване страхування, яке активно використовується в США та Канаді, не просто виплачує компенсацію після настання страхового випадку, а й стимулює фермерів до впровадження кращих практик управління ризиками, оскільки страхові тарифи можуть залежати від історії збитків та застосовуваних технологій. Отже, цей факт є фундаментальним переходом від пасивного отримання допомоги до активної участі фермера у зниженні власної вразливості.

Щодо виключно національних моделей підтримки сільськогосподарських товаровиробників, то вони відображають філософію та пріоритети кожної окремої країни. Так, США та Канада роблять ставку на ринкові механізми та страхування, країни ЄС – на солідарність та багаторівневе реагування, Ізраїль – на інноваційні технології, а Бразилія – на соціальну спрямованість.

Затвердження Єврокомісією гнучких рамок, як-от ТСТФ, є критично важливим, оскільки воно створює можливості для національних урядів вносити зміни до діючого законодавства, дозволяючи їм швидко реагувати на кризи без порушення конкурентного законодавства. Для України, як майбутнього члена ЄС, розуміння та імплементація цих правил є невід'ємною частиною євроінтеграційного процесу.

Вважаємо, що в умовах воєнного стану для вітчизняних малих та середніх господарств доцільною є практика надання цільової негрошової допомоги (на насіння, добрива, паливо, засоби захисту рослин) через ДАР, що забезпечить оперативність виплати (протягом кількох днів), прозорість та цільове використання коштів, мінімізуючи корупційні ризики та адміністративні витрати.

Існує також необхідність у створенні або розширенні функцій існуючого фонду для часткового гарантування кредитів, що надаються комерційними банками сільгоспвиробникам, особливо господарствам на деокупованих територіях та для здійснення ними інвестицій у переробку сільськогосподарської сировини. Це сприятиме зниженню ризиків для банківського сектору, стимулюванню кредитування в умовах невизначеності та здешевленню вартості фінансування.

Одним із затребуваних інструментів у вітчизняній практиці є розбудова системи державно-приватного партнерства (ДПП), де держава субсидує частину страхової премії (до 50–60 %) для фермерів. Програма має покривати як кліматичні, так і воєнні ризики, зокрема неможливість збору врожаю через бойові дії або мінування, що забезпечить залучення приватного капіталу страхових компаній та перестраховиків для покриття значної частини ризиків.

Вважаємо, що дієвим інструментом підтримки сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах могло б стати і створення спеціального стабілізаційного фонду з чітко визначеними джерелами наповнення та

прозорими правилами активації, що дозволить фінансувати надзвичайні заходи підтримки без необхідності щорічного перегляду бюджету.

Література:

1. Taran S. *EU-Ukraine trade: From emergency measures to a renewed trade agreement* [Електронний ресурс]. 2025. URL: <https://www.epc.eu/publication/eu-ukraine-trade-from-emergency-measures-to-a-renewed-trade-agreement/>.
2. Каліновський С. *Врожай розбрату: чи можна знайти компроміс у аграрній суперечці України та Польщі* [Електронний ресурс]. *Українська правда*. 2025. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/10/1/7221115/>.
3. Antón J., Brooks J., Gray E. та Ziebinska U. *Policies for a more resilient agro-food sector by European Court of Auditors – Medium* [Електронний ресурс]. 2021. URL: <https://medium.com/ecajournal/policies-for-a-more-resilient-agro-food-sector-95e5752092>.
4. EU Science Hub. *Persistent droughts: critical water shortages and crops threatened* [Електронний ресурс]. 2024. URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-news-and-updates/persistent-droughts-critical-water-shortages-and-crops-threatened-2024-07-31_en.
5. Kyllmann C. *Germany must do more to reduce energy prices, say industry groups* [Електронний ресурс]. *Clean Energy Wire*. 2025. URL: <https://www.cleanenergywire.org/news/germany-must-do-more-reduce-energy-prices-say-industry-groups>.
6. OECD. *Agricultural Policies in OECD Countries* [Електронний ресурс]. URL: https://agrireunionieuropa.univpm.it/sites/are.econ.univpm.it/files/oecd_agricultural_policies_in_oecd_countries.pdf.
7. Hessian Portal for Administrative Services. *Apply for relief from energy tax for agricultural and forestry enterprises* [Електронний ресурс]. URL: https://verwaltungsportal.hessen.de/en/leistung?leistung_id=B100019_102690980.
8. European Parliament. *The common agricultural policy strategic plans regulation* [Електронний ресурс]. URL: <https://www.europarl.europa.eu/fact-sheets/en/sheet/294068/the-common-agricultural-policy-strategic-plans-regulation>.
9. Matthews A. *Changes proposed to the management of agricultural crises* [Електронний ресурс]. URL: <https://capreform.eu/changes-proposed-to-the-management-of-agricultural-crises/>.
10. European Commission. *State Aid SA.110430 (2023/N) – Spain TCTF: Modifications to State aid case SA.102771 «TCF: Umbrella Scheme» (as amended by SA.104884 and SA.103941)* [Електронний ресурс]. URL: <https://portal.mineco.gob.es/RecursosArticulo/mineco/economia/gum/ficheros/SA.110430.pdf>.
11. European Commission. *Ukraine exports through Solidarity Lanes reached 53 million tons in August* [Електронний ресурс]. URL: <https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/european-commission-ukraine-exports-through-solidarity-lanes-reached-53-million-tons-in-august/>.
12. Ministère de l'Agriculture. *Régimes d'aides d'État : régimes en vigueur et projets de notification ou d'information à la Commission européenne*

[Электронный ресурс]. URL: <https://agriculture.gouv.fr/regimes-daides-detat-regimes-en-vigueur-et-projets-de-notification-ou-dinformation-la-commission>.

13. European Commission. *Commission approves €1.47 billion Dutch schemes to reduce nitrogen deposition on nature conservation areas* [Электронный ресурс]. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ro/ip_23_2507.

14. Rosch S. *Federal Crop Insurance: A Primer* [Электронный ресурс]. URL: <https://www.congress.gov/crs-product/R46686>.

15. DeLay N. D., Brewer B. E., Featherstone A. та Boussios D. *The impact of crop insurance on farm financial outcomes* [Электронный ресурс]. *Applied Economic Perspectives and Policy*. 2022. Vol. 45(5). <https://doi.org/10.1002/aep.13223>

16. House Committee on Agriculture. *Farm, Food, and National Security Act of 2024 Statutory Reference Price (SRP) Increases Commodity* [Электронный ресурс]. URL: https://agriculture.house.gov/uploadedfiles/detailed_summary_final.pdf.

17. RAFI. *What is ELAP and How to Apply - RAFI-USA* [Электронный ресурс]. URL: <https://www.rafiusa.org/blog/what-is-elap-and-how-to-apply/>.

18. Farm Service Agency. *Emergency Loan Assistance* [Электронный ресурс]. URL: https://www.fsa.usda.gov/Internet/FSA_File/em_fact_sheet.pdf.

19. AgriStability. *Program Handbook (Sustainable Canadian Agricultural Partnership)* [Электронный ресурс]. URL: <https://agriculture.canada.ca/en/programs/agristability/resources/agristability-program-handbook-sustainable-canadian-agricultural-partnership>.

20. Stantec. *Impact - Drought Management Lessons from Around the Globe* [Электронный ресурс]. 2023. URL: <https://www.stantec.com/content/dam/stantec/files/PDFAssets/trade-publication-articles/003/awra-impact-drought-management-03-2023.pdf>.

21. Public Policy Institute of California. *Reducing the Costs of Drought: Lessons from Australia* [Электронный ресурс]. URL: <https://www.ppic.org/blog/reducing-the-costs-of-drought-lessons-from-australia/>.

22. Global Alliance against Hunger and Poverty. *Brazil: Program for Strengthening Family Farming (PRONAF)* [Электронный ресурс]. URL: [https://policybasket.endhungerandpoverty.org/index.php/Brazil:_Program_for_Strengthening_Family_Farming_\(PRONAF\)](https://policybasket.endhungerandpoverty.org/index.php/Brazil:_Program_for_Strengthening_Family_Farming_(PRONAF)).

23. FAO. *Public policies for family farming – A Embrapa* [Электронный ресурс]. URL: <https://www.embrapa.br/en/tema-agricultura-familiar/politicas-publicas>.

References:

1. Taran, S. (2025). *EU-Ukraine trade: From emergency measures to a renewed trade agreement* [Online]. URL: <https://www.epc.eu/publication/eu-ukraine-trade-from-emergency-measures-to-a-renewed-trade-agreement/>.

2. Kalinovsky, S. (2025). *Harvest of discord: Is it possible to find a compromise in the agricultural dispute between Ukraine and Poland* [Online].

Ukrainska Pravda. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/10/1/7221115/>.

3. Antón, J., Brooks, J., Gray, E., & Ziebinska, U. (2021). *Policies for a more resilient agro-food sector by European Court of Auditors - Medium* [Online]. URL: <https://medium.com/ecajournal/policies-for-a-more-resilient-agro-food-sector-95e5752092>.

4. EU Science Hub. (2024). *Persistent droughts: critical water shortages and crops threatened* [Online]. URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-news-and-updates/persistent-droughts-critical-water-shortages-and-crops-threatened-2024-07-31_en.

5. Kyllmann, C. (2025). *Germany must do more to reduce energy prices, say industry groups* [Online]. *Clean Energy Wire*. URL: <https://www.cleanenergywire.org/news/germany-must-do-more-reduce-energy-prices-say-industry-groups>.

6. OECD. (n.d.). *Agricultural Policies in OECD Countries* [Online]. URL: https://agrireregionieuropa.univpm.it/sites/are.econ.univpm.it/files/oecd_agricultural_policies_in_oecd_countries.pdf.

7. Hessian Portal for Administrative Services. (n.d.). *Apply for relief from energy tax for agricultural and forestry enterprises* [Online]. URL: https://verwaltungsportal.hessen.de/en/leistung?leistung_id=B100019_102690980.

8. European Parliament. (n.d.). *The common agricultural policy strategic plans regulation* [Online]. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/294068/the-common-agricultural-policy-strategic-plans-regulation>.

9. Matthews, A. (n.d.). *Changes proposed to the management of agricultural crises* [Online]. URL: <https://capreform.eu/changes-proposed-to-the-management-of-agricultural-crises/>.

10. European Commission. (n.d.). *State Aid SA.110430 (2023/N) – Spain TCTF: Modifications to State aid case SA.102771 "TCF: Umbrella Scheme" (as amended by SA.104884 and SA.103941)* [Online]. URL: <https://portal.mineco.gob.es/RecursosArticulo/mineco/economia/gum/ficheros/SA.110430.pdf>.

11. European Commission. (n.d.). *Ukraine exports through Solidarity Lanes reached 53 million tons in August* [Online]. URL: <https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/european-commission-ukraine-exports-through-solidarity-lanes-reached-53-million-tons-in-august/>.

12. Ministère de l'Agriculture. (n.d.). *State aid schemes: current schemes and draft notifications or information to the European Commission* [Online]. URL: <https://agriculture.gouv.fr/regimes-daides-detat-regimes-en-vigueur-et-projets-de-notification-ou-dinformation-la-commission>.

13. European Commission. (n.d.). *Commission approves €1.47 billion Dutch schemes to reduce nitrogen deposition on nature conservation areas* [Online]. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ro/ip_23_2507.

14. Rosch, S. (n.d.). *Federal Crop Insurance: A Primer* [Online]. URL: <https://www.congress.gov/crs-product/R46686>.

15. DeLay, N. D., Brewer, B. E., Featherstone, A., & Boussios, D. (2022). *The impact of crop insurance on farm financial outcomes* [Online]. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 45(5). URL: <https://doi.org/10.1002/aep.13223>.

16. House Committee on Agriculture. (n.d.). *Farm, Food, and National Security Act of 2024 Statutory Reference Price (SRP) Increases Commodity* [Online]. URL: https://agriculture.house.gov/uploadedfiles/detailed_summary_final.pdf.
17. RAFI. (n.d.). *What is ELAP and how to apply - RAFI-USA* [Online]. URL: <https://www.rafiusa.org/blog/what-is-elap-and-how-to-apply/>.
18. Farm Service Agency. (n.d.). *Emergency Loan Assistance* [Online]. URL: https://www.fsa.usda.gov/Internet/FSA_File/em_fact_sheet.pdf.
19. AgriStability. (n.d.). *Program Handbook (Sustainable Canadian Agricultural Partnership)* [Online]. URL: <https://agriculture.canada.ca/en/programs/agristability/resources/agristability-program-handbook-sustainable-canadian-agricultural-partnership>.
20. Stantec. (2023). *Impact - Drought Management Lessons from Around the Globe* [Online]. URL: <https://www.stantec.com/content/dam/stantec/files/PDFAssets/trade-publication-articles/003/awra-impact-drought-management-03-2023.pdf>.
21. Public Policy Institute of California. (n.d.). *Reducing the costs of drought: Lessons from Australia* [Online]. URL: <https://www.ppic.org/blog/reducing-the-costs-of-drought-lessons-from-australia/>.
22. Global Alliance against Hunger and Poverty. (n.d.). *Brazil: Program for Strengthening Family Farming (PRONAF)* [Online]. URL: [https://policybasket.endhungerandpoverty.org/index.php/Brazil:_Program_for_Strengthening_Family_Farming_\(PRONAF\)](https://policybasket.endhungerandpoverty.org/index.php/Brazil:_Program_for_Strengthening_Family_Farming_(PRONAF)).
23. FAO. (n.d.). *Public policies for family farming – A Embrapa* [Online]. URL: <https://www.embrapa.br/en/tema-agricultura-familiar/politicas-publicas>.

Annotation

Verniuk N. O., Grigoryan R. Kh.

Foreign experience of supporting agricultural producers under crisis conditions and directions for its use in domestic practice

The results of the conducted study demonstrate that in leading countries worldwide, the evolution of state support for agricultural producers has shifted from simple ex-post compensation for losses to the establishment of systems that enhance their resilience (ex-ante). In particular, subsidized insurance, actively used in the USA and Canada, does not merely pay compensation after an insured event occurs, but also incentivizes farmers to implement better risk management practices, as insurance premiums may depend on the history of losses and applied technologies. Thus, this represents a fundamental transition from passive receipt of aid to active farmer participation in reducing their own vulnerability.

The approval by the European Commission of flexible frameworks, such as TCTF, is critically important, as it creates opportunities for national governments to amend existing legislation, allowing them to respond rapidly to crises without violating competition law. For Ukraine, as a prospective EU member, understanding and implementing these rules is an integral part of the European integration process. There is also a need to create or expand the functions of an existing fund to partially guarantee loans provided by commercial banks to agricultural producers, especially

for farms in recently de-occupied territories and for investments in agricultural raw material processing. This would reduce risks for the banking sector, stimulate lending under conditions of uncertainty, and lower the cost of financing.

One of the in-demand tools in domestic practice is the development of a public-private partnership (PPP) system, where the state subsidizes part of the insurance premium (up to 50–60%) for farmers. The program should cover both climate and war-related risks, including the inability to harvest due to combat actions or landmines, ensuring the involvement of private capital from insurance companies and reinsurers to cover a significant portion of the risks.

Key words: state support, crisis, agricultural enterprises, risk management, insurance, stabilization funds.

УДК: 631.147:004.9(477)

DOI: 10.32782/2415-8240-2025-107-2-48-61

СУЧАСНІ ТРЕНДИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЇЇ РОЗВИТКУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАКТИЦІ

І. В. АДАМЕНКО, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті узагальнено сучасні тренди цифровізації сільського господарства та розкрито тенденції її розвитку у практиці вітчизняних сільськогосподарських підприємствах. Виявлено, що вітчизняні сільськогосподарські підприємства забезпечили впровадження технологій точного землеробства, IoT, великих даних та ШІ. Обґрунтовано необхідність посилення дієвості державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників шляхом часткового покриття вартості придбаних цифрових технологій, програмного забезпечення, надання субсидій, грантів, податкових пільг при впровадженні точного землеробства, розвитку сільської інфраструктури, створення мережі навчальних центрів з цифрових технологій для фермерів, підтримка конкуренції на ринку цифрових технологій, сприяння створенню стартапів з розроблення та виробництва цифрового обладнання.

Ключові слова: цифровізація, точне землеробство, IoT, сільськогосподарські підприємства, державна підтримка.

Постановка проблеми. Розвиток вітчизняних сільськогосподарських підприємств супроводжується переходом до концепції «Агро 4.0», що передбачає впровадження цифрових технологій на всіх етапах виробництва. Історично сільське господарство розглядалося як консервативна галузь зі значною часткою використання ручної праці, однак на сьогодні товаровиробники активно використовують роботизовану техніку, інтернет речей (IoT), бездротові сенсорні мережі та інші цифрові технології кіберфізичні

системи – ці рішення стали ключовими елементами сучасного агробізнесу [1]. Вивчення наукової літератури дозволило встановити, що починаючи з 2020 р., сільське господарство перейшло у стадію інтегрованої цифровізації, яка передбачає активне впровадження штучного інтелекту (ШІ) та машинного навчання, робототехніки, IoT-пристроїв, сенсорних мереж, а також аналіз великих даних та системи підтримки рішень, що сприяє оптимізації практично всіх виробничих процесів [2–4]. Очевидно, що цифрові технології відкривають для сільськогосподарських підприємств нові можливості щодо підвищення ефективності, продуктивності та стійкості виробничої діяльності, що є особливо важливим з огляду на сучасні виклики. Саме тому важливо дослідити сучасний стан цифровізації сільського господарства України, розглянути реальні приклади впровадження цифрових рішень сільськогосподарськими підприємствами та виділити стимульовні та стримувальні чинники впровадження цифрових технологій, а також виклики, які при цьому виникають.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Узагальненням результатів досліджень науковців виявлено, що процеси впровадження цифрових інструментів у сільськогосподарське виробництво активізуються, однак поширення їх у середовищі сільгосппідприємств є нерівномірними. Так, у дослідженнях наголошується, що у сільському господарстві забезпечується базовий рівень цифровізації із обмеженим використанням великих масивів даних, спостерігають відмінності у використанні цифрових технологій у середовищі великих, середніх та малих сільгосппідприємств [1–5]. Встановлено, що вертикально-інтегровані холдингового типу та інноваційно орієнтовані середні сільськогосподарські підприємства забезпечили високий рівень впровадження технологій точного землеробства – до 80 % від загальної кількості доступних технологій, а саме автоматизовані системи автопілотування сільгосптехніки, які підвищують точність обробки полів і мінімізують перекриття смуг. Окрім цього ними використовуються датчики моніторингу: у 70 % господарств встановлено трекери рівня пального та GPS-трекери для відстеження місцезнаходження та стану техніки, близько 60 % агрокомпаній впровадили технології паралельного водіння за допомогою навігаційних ліній, 53 % підприємств використовують технології диференційованого внесення з використанням RTK-навігації [1, 5]. Однак, малі сільськогосподарські підприємства відстають за рівнем цифровізації через фінансові та кадрові обмеження, що вимагає обґрунтування комплексу організаційно-економічних інструментів активізації діяльності ними щодо впровадження цифрових технологій.

Безперечно, що неспровоковане російське вторгнення у нашу країну негативно впливає на впровадження цифрових технологій українськими сільськогосподарськими підприємствами в основному через прояву кризових явищ, особливо у малих сільгосппідприємствах. Окрім цього, війна спричинила й специфічні перешкоди для цифровізації, оскільки у період воєнного стану введено обмеження на використання безпілотників (дронів) у багатьох регіонах, порушено ланцюги постачання обладнання, що в сукупності значно уповільнило технологічний прогрес у галузі. Відомо, що рівень цифровізації також залежать від безпечності регіону, в областях віддалених від лінії фронту

навіть у військовий час активно впроваджуються та використовуються цифрові технології, тоді як у прифронтових областях або на деокупованих землях можливості для цього обмежені або відсутні. Незважаючи на ускладненість процесів цифровізації в умовах воєнного стану, сільськогосподарські підприємства шукають альтернативні технологічні рішення, використовують наявні цифрові інструменти для оптимізації ресурсів з метою збереження прибутковості виробничої діяльності. Узагальнюючи вищезазначене можна зробити висновок про те, що потенціал цифровізації сільськогосподарських підприємств є значним особливо у великих сільськогосподарських підприємствах, однак для забезпечення масштабного поширення цифрових технологій необхідно подолати вплив обмежувальних чинників їх впровадження.

Методика досліджень. Основними завданнями дослідження є: узагальнити сучасні тренди цифровізації сільського господарства та визначити їх вплив на впровадження цифрових технологій у діяльність вітчизняних сільськогосподарських підприємств; охарактеризувати існуючі цифрові продукти та встановити рівень їх поширення у національних сільськогосподарських підприємствах; обґрунтувати напрями подолання впливу стримувальних чинників поширення цифровізації у малих і середніх сільськогосподарських підприємствах.

Під час розробки та вирішення поставлених завдань використано такі методи: абстрактно-логічний та монографічний використано в процесі теоретичного узагальнення та формулювання висновків; метод системного аналізу при визначенні видів цифрових технологій та їх впливу на економічні показники функціонування сільськогосподарського підприємства; дедукції та індукції – при ідентифікації чинників негативного впливу на впровадження малими і середніми підприємствами досліджуваної галузі; сценарного планування – для обґрунтування заходів з мінімізації та нейтралізації впливу обмежувачів на поширення цифрових інструментів у всіх за розмірами господарств.

Результати дослідження. Відомо, що великі сільськогосподарські підприємства використовують практично весь перелік наявних цифрових технологій від систем точного землеробства на базі GPS до штучного інтелекту для аналізу даних, від дронів для моніторингу полів до платформ управління фермою. Така ситуація є доказом того, що багатовекторність використання цифрових технологій відповідає світовим трендам, що дозволяє оптимізувати технологічні процеси виробництва сільгосппродукції та підвищити ефективність виробничої діяльності.

Зазначимо, що найбільшого поширення у практиці великих і середніх сільськогосподарських підприємств набули технології точного землеробства, які забезпечують адресний підхід до обробітку ґрунту і догляду за посівами. Так, за даними дослідження [1] автопілоти для тракторів і комбайнів встановлено приблизно у 80 % підприємств, що значно підвищує точність польових робіт і знижує перевитрати паливно-мастильних матеріалів та перекриття смуг обробки. Системи контролю пального та телеметрія використовуються у 70 % підприємств, що дозволяє запобігати крадіжкам пального, оптимізувати

маршрути техніки і оперативно реагувати на несправності. Широко вживаними є також GPS-навігація і карти полів (у 60 % агрокомпаній), які допомагають техніці рухатися точно за визначеними коліями, мінімізуючи похибку і пропуски, на основі яких розвиваються системи автоматичного документування виконаних польових операцій та облік оброблених площ.

Диференційовані технології в роботі з посівним матеріалом і добривами, зокрема, автоматичне відключення секцій сівалки на вже засіяних ділянках використовують 65 % опитаних підприємств, змінні норми висіву та внесення добрив на основі карт поля запроваджено у 48 % господарств, що сприяє раціональному використанню матеріалів і підвищенню врожайності у більш слабших зон. Для забезпечення такої точності застосовуються RTK-системи високоточного супутникового позиціонування: понад 50 % великих агрокомпаній уже підключилися до мережі RTK-станцій, що дають точність ± 2 см [1], що автоматизує міжрядну культивування чи посів точно в борозну попереднього врожаю. Роботизовані агрегати (автоматичні обприскувачі) менш поширені, близько третини господарств мають самохідні обприскувачі з автоматичним керуванням, але частка їх зростатиме зі зниженням вартості.

В цілому автоматизація польових робіт в Україні демонструє позитивну динаміку: практично всі великотоварні виробники вже оцінили економічний ефект точного землеробства. За оцінками експертів, впровадження у комплексі всіх доступних технологій точного землеробства може забезпечувати економію витрат або приріст врожаю від 7 % до 50 % залежно від культури та умов [6].

Сільськогосподарські підприємства широко використовують безпілотні літальні апарати (дрони) для аерофотозйомки полів та оцінки стану посівів, а також диференційованого внесення засобів захисту рослин чи посіву. Так, за даними української групи компаній DroneUA на більш ніж на 4 млн гектарів сільгоспугідь використовуються її технологічні рішення [7], що становить майже 10 % від загальної площі. Дрони дозволяють проводити обприскування полів з мінімальною витратою робочого розчину та без ризику витоптування рослин важкою технікою, забезпечують доступність у складному рельєфі. Сільськогосподарські товаровиробники також використовують дрони для оперативного аудиту полів на фотофіксації, що дозволяє проводити аналіз даних та приймати управлінські рішення щодо покращення посів сільгоспкультур.

На сьогодні активно використовуються господарствами супутникові технології для спостереження за посівами, які дозволяють визначати показник NDVI (нормалізований диференційний індекс рослинності) та є інструментом управління. На основі цього індексу фахівці агрономічної служби можуть виділити проблемні ділянки посівів, прогнозувати урожайність та планувати технологічні операції. Зазначимо, що ці технології є доступними, оскільки пропонуються безкоштовні знімки з Sentinel (раз на 5 днів) достатньої деталізації, а також комерційні сервіси високої роздільної здатності. Відомо, що окремі вітчизняні компанії створили онлайн-платформи агромоніторингу. Приміром, українська IT-компанія EOS Data Analytics розробила систему EOS Crop Monitoring [8], що дозволяє фермеру онлайн переглядати карти продуктивності полів, історію культур, отримувати сповіщення про зміну стану

посівів та прогнозувати врожай. Відомо, що окремі агрохолдинги використовують платформу OneSoil для моніторингу посівів і планування диференційованого внесення добрив [9], що в умовах воєнного стану дозволяє робити оцінку стану посівів.

Впровадження цифрових технологій у сільськогосподарське виробництво дозволяє накопичувати дані з сенсорів, дронів, супутників, техніки тощо, що дозволяє використовувати технології Big Data-аналітики та штучного інтелекту (ШІ). Відомо, що сільськогосподарські підприємства почали використовувати ШІ-алгоритми для прогнозування врожайності, моніторингу розвитку посівів, оптимізації норм внесення добрив, вибору оптимальних гібридів і сортів [1]. Щодо використання системи управління логістикою врожаю на основі ШІ, яка дозволяє планувати графіки збирання урожаю на різних полях, маршрути руху транспорту, оптимізацію завантаження елеваторів, то вони є менш поширеними у практиці сільськогосподарських підприємств.

Важлива роль у нинішніх умовах відводиться цифровим технологіям, які забезпечують прозорість і простежуваність агропродукції у ланцюгах постачання. Відомо, що окремі українські експортери зернових та олійних почали впроваджувати блокчейн-рішення для відстеження шляху продукції від поля до порту. Ці технології підвищують довіру міжнародних покупців, оскільки забезпечують надання достовірної продукції про походження продукту та дозволяють підтвердити його якість в режимі реального часу, але у вітчизняних умовах їх запровадження перебуває на початковому етапі. Це стає актуальним для українських сільгоспідприємств в умовах впровадження політики відкритих даних у науково-дослідних установах та закладах вищої освіти, що зумовлює формування дослідниками у відкритому доступі одержаних дослідницьких даних. Відомо, що Horizon2020 фінансував проекти EOSC-Life (Європейський хмара відкритої науки для життя, зокрема для агро-даних). Також прийнято в Європейському Союзі нормативний документ EU Data Act (2022), який зобов'язує, що дані від IoT пристроїв на фермі мають бути доступні фермеру, а не лише виробнику техніки, що стимулює створення незалежних сховищ агроданих. Окрім цього прийняті ініціативи зі стандартів даних на рівні OECD, GODAN (Global Open Data for Agriculture and Nutrition), які просувають принципи FAIR і відкритих ліцензій на публічні агродослідження.

Цифрові платформи управління бізнесом, так звані Farm Management Systems (FMS) або ERP-системи, є більш адаптованими для сільськогосподарського виробництва. Ці цифрові технології, починаючи з середини 2010-х років агрохолдинги стали розробляти власні інформаційні системи. Так, агрохолдинг Миронівський хлібопродукт розробив внутрішню IT-платформу MHP Digital AgriChain [10], яка об'єднує дані про поля, техніку, запаси, дозволяє планувати сівоzmіни, відстежувати виконання технологічних операцій і здійснювати розрахунок собівартості продукції в режимі реального часу. У свою чергу агрохолдинг Kernel запровадив модульну систему управління, яка поєднує супутниковий моніторинг, GIS-карти полів та дані з техніки, що дозволяє менеджменту компанії оперативно сформувати зведену

інформацію і приймати рішення. Зазначимо, що для середніх і малих господарств доступні хмарні сервіси, такі як українська платформа AgroOnline, систему дистанційного контролю за посівами Cropio та технологія John Deere Operations Center, які підтримують українську мову. Ці системи дозволяють сільськогосподарським товаровиробникам вести електронні журнали полів, планувати роботи, контролювати витрати матеріалів та пально-мастильних, автоматично формувати звіти тощо. Однак, повне використання можливостей систем FMS вимагає формування знань та навичок цифровізації у менеджерів сільськогосподарських підприємств та відповідної культури, що вимагає вже сьогодні від закладів вищої підготовки розширити освітні компоненти з цифрових технологій та формувати навички у здобувачів освіти практичного використання.

Вважаємо, що роль закладів вищої освіти є високою у активізації процесів цифровізації в середовищі сільськогосподарських підприємств, особливо середніх і малих. Очевидно, що із цією метою необхідно здійснити перегляд освітніх програм підготовки фахівців для досліджуваної галузі, а також створити навчальні та дослідні лабораторії з цифровізації, що можливо здійснити із фінансовою підтримкою бізнесових організацій. Це пояснюється тим, що такі лабораторії повинні бути оснащеними цифровими технологіями із ліцензійним програмним забезпеченням для аналізу масивів даних, а також мати демонстраційні стенди бортових систем, які встановлюються на сільськогосподарську техніку. Лише за таких умов здобувачі освіти будуть мати змогу отримувати дані з реальних датчиків, на основі яких будуть вчитися складати карти завдань для техніки, моделювати польові операції та випробовувати їх в симуляції. Вважаємо, що активізація процесів цифрової трансформації в середовищі закладів освіти повинна здійснюватися на основі тісної співпраці у межах трикутника «освіта–наука–виробництво», що створить умови до підготовки висококваліфікованих фахівців в області цифрових технологій для сільського господарства.

Узагальнення вищезазначеного дозволяє зробити висновок про те, що цифрові технології у сільськогосподарському виробництві активно поширюються навіть у таких ускладнених умовах війни, оскільки забезпечують економію матеріально-технічних ресурсів, підвищення урожайності та якості сільськогосподарської продукції. Вважаємо, що поширення цифрових технологій у середовищі сільськогосподарських підприємств вимагає обґрунтованої державної підтримки цих процесів, хоча в умовах війни внаслідок це зробити дуже складно, однак в умовах повоєнного відновлення країни це питання повинна стати першочерговим. Підтвердженням цієї думки є те, що пріоритетним стратегічним завданням є підвищення конкурентоспроможності галузей аграрного сектору економіки в умовах євроінтеграції, а також взяті нашою державою міжнародні зобов'язання у глобальних ініціативах продовольчої безпеки, кліматичних угодах, співпраці з міжнародними донорами.

Вважаємо, що достатньо високий рівень поширення цифрових технологій у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах забезпечено також підвищеною увагою з боку державних органів. Так, насамперед у структурі

уряду запроваджено відповідальні посади за цифровий розвиток аграрної галузі, починаючи з 2021 р. в колишньому Міністерстві аграрної політики та продовольства була передбачена посада заступника Міністра з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації. До компетенції цієї посади було віднесено координування проєктів електронного урядування в аграрному секторі економіки, взаємодіє з Мінцифри, відповідальність за впровадження аграрних електронних реєстрів, порталів тощо.

Одним з найважливіших досягнень в області поширення цифрових технологій є запуск Державного аграрного реєстру (ДАР) – єдиної цифрової платформи для сільгоспвиробників України [11]. ДАР це онлайн-хаб, який працює за аналогією з аграрними реєстрами в країнах ЄС, де фермери можуть зареєструвати своє господарство та отримувати весь спектр державних послуг і підтримки через інтернет. Так, зареєстровані в ДАР сільгоспвиробники мають змогу подавати заявки на держані дотації, субсидії, компенсаторні програми, брати участь у розподілі бюджетних підтримок, а також отримувати пільгові кредити чи допомогу від міжнародних донорів (ЄС, Світового Банку тощо) через прозорий механізм. Реєстр ДАР інтегровано з іншими базами даних (Держгеокадастр, податковий реєстр), тому при реєстрації фермер за кілька хвилин фактично формує свій електронний агропрофіль, оскільки система автоматично підтягує інформацію про його землі, поголів'я, вже отриману підтримку і т.д. Без перебільшення, ця система спрощує доступ сільськогосподарських товаровиробників до програм підтримки, оскільки вони можуть онлайн в режимі реального часу одержувати інформацію про доступні гранти чи компенсації, і відразу подати заявку, підписавши її електронним підписом.

Окрім цього, наша країна досягла значного прогресу в розбудові електронних земельних ресурсів, що є базою для розвитку цифрового агро. Відомо, що Держгеокадастр ще з 2013 р. веде електронний Публічний кадастр земель, на якому у відкритому доступі можна переглянути інформацію про кожну земельну ділянку сільгосппризначення, зокрема межі, площу, цільове призначення, власника/орендаря. У 2021 р., відкривши ринок землі, уряд започаткував функціонування Електронних аукціонів із продажу та оренди землі через систему Prozorro [12], що робить процес розпорядження землями прозорим. Відомо, що поставлено завдання створити у період 2024–2025 рр. Національну інфраструктуру геопросторових даних на основі об'єднання в єдиний геопортал усі карти і дані, які стосуються земель, надр, водних ресурсів тощо. Вважаємо, що це означатиме появу автоматизованої системи моніторингу земельних відносин, яка створить умови доступу до актуальних офіційно верифікованих даних про кожну земельну ділянку в країні. До цієї системи планується включення результатів аудиту зрошувальних систем, ґрунтових обстежень, дані дистанційного моніторингу посівів тощо. Це проєкт реалізується спільно з ЄС і Світовим Банком, який стане основою для створення «цифрового близнюка» українського агросектор, та забезпечить формування повної цифрової інформації про земельні ресурси.

Проведемо систематизацію нормативно-правового забезпечення процесів цифровізації у аграрному секторі економіки. Так, у схваленій Кабінетом

Міністрів України Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій України до 2030 року [13] серед стратегічних цілей виділено окремі положення, присвячені інноваціям і цифровізації. Це Стратегічна ціль 6, якою передбачено модернізацію аграрного сектору економіки шляхом розвитку переробки, інновацій, цифровізації та обміну знаннями на основі підтримки аграрних стартапів, впровадження технологій точного землеробства, розвиток цифрових послуг на селі, а також розвиток систем дорадництва із використанням ІТ-інструментів. Цей документ наголошує на необхідності створення умов для інноваційного розвитку аграрного сектору, адаптації законодавства до цифрової економіки, стимулювання інвестицій у агроІТ, розроблення спеціалізованих освітніх програм і центрів компетенцій, щоб підготувати кадри для інноваційного агросектору.

Важливо узагальнити діючі державні програми, які передбачають надання фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників, в т.ч. цифровізації. Так, діє програма часткової компенсації вартості вітчизняної сільгосптехніки, за якою до переліку техніки включено і обладнання для точного землеробства (автопілоти, сонари, дрони українського виробництва). Ця програма передбачає, що сільськогосподарський товаровиробник може повернути 25 % коштів, витрачених на такі придбання. Окрім цього діє державна грантова підтримка створення садів і теплиць, за умовами якої передбачено використання гранту на сучасні системи краплинного зрошення, контролю клімату, що формує попит на цифрові інвестиції.

Окрім цього в країні забезпечено цифровізацію дозвільних процедур в електронній формі щодо сертифікації насіння, реєстрації сільгосптехніки, отримання дозвільних документів на ветпрепарати. В 2023 р. запущено електронний сервіс для подачі інформації про пошкоджене чи втрачене через війну зерно, що є також елементом загальної системи аграрних даних. Отже, державна підтримка цифровізації аграрного сектору економіки навіть в умовах продовження війни здійснюється, прийнято стратегічну програму із чіткими цілями в області використання цифрових технологій та платформ, функціонують окремі елементи цифрової екосистеми аграрного сектору економіки.

Систематизуємо умови, які необхідно створити для активізації процесів цифровізації у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах. Вважаємо, що обов'язковим елементом у цифровому середовищі є цифрова інфраструктура і доступ до інтернету, стабільний зв'язок та електропостачання, оскільки у сільській місцевості існують проблеми з широкосмуговим інтернетом, покриття 4G нерівномірне. Очевидно, що без відповідної інфраструктури сільгосптоваровиробники не зможуть використовувати хмарні сервіси, передавати великі обсяги даних з полів, внаслідок чого частина технологій стає недоступною або працює не в реальному часі). Саме тому першочерговим завданням у нинішніх умовах є розвиток інтернет-мережі у сільській місцевості, яке можливо вирішити за умови приділення уваги органами місцевого самоврядування до вирішення питань закладання оптичних ліній до віддалених громад, стимулювання мобільних операторів розширювати покриття тощо. Відчутні труднощі використання сільськогосподарськими

товаровиробниками цифрових технологій відбулися внаслідок руйнування енергомереж у період війни. Важливою умовою впровадження цифрових технологій є доступність інвестицій, які спрямовуються в обладнання, програмне забезпечення, інфраструктуру, навчання персоналу [14]. Для малих та середніх сільськогосподарських підприємств фінансування таких проєктів без залучення позикового капіталу стає не доступним. Така ситуація вимагає пошуку можливості запровадження державної підтримки на придбання програмного обладнання, IoT устаткування тощо.

Не можна ігнорувати таку умову як наявність у сільськогосподарського підприємства IT-фахівців, які мають відповідні знання та навички використання цифрових технологій. Існує думка, що цифрова грамотність працівників галузі молодшого віку (агрономів, механізаторів, операторів машинного доїння та ін.) є вищою порівняно із представниками старшого покоління, які зазвичай чинять певний опір до цифрових змін. Дуже часто навіть менеджери окремих сільськогосподарських підприємств не усвідомлюють переваги цифровізації, сприймаючи це як модний тренд без врахування віддачі інвестицій, вкладених у цифрові технології. На сьогодні існує потреба у фахівцях із достатньо високим рівнем цифровізації таких спеціальностей як агрономів-аналітиків, IT-спеціалістів, аналітиків з обробки великих масивів інформації тощо. Окрім цього відчувається обмежена пропозиція надання консультативних послуг на підприємстві, які змогли навчити окремих фахівців, менеджерів сільськогосподарських підприємств користуватися новими цифровими системами. Вважаємо, що нішу могли б успішно зайняти заклади вищої освіти на основі надання консультативних послуг, а також оновлення портфелю освітніх програм в сфері IT. Поділяємо думку, що доцільно запровадити також навчальні програми для сільськогосподарських товаровиробників з основ цифровізації та управління даними [14].

Суттєвим стримувальним чинником використання повного переліку доступних цифрових інструментів та технологій є воєнний стан у країні. Відомо, що воєнні дії ускладнюють логістику обладнання і запчастин, багато західних постачальників призупинили діяльність на прифронтових територіях, а також призвели до повного чи часткового знищення сільськогосподарських посівів, техніки, потужностей елеваторів тощо. Окрім цього постійна загроза ракетних ударів російським ворогом викликає перебої в електропостачанні, що критично для роботи серверів, мереж, датчиків. Слід врахувати й ту обставину, що велику кількість сільськогосподарських працівників мобілізовано до ЗСУ, близько 200 тисяч осіб [15], оперативно замінити яких практично не можливо також створює обмеження. Без перебільшення, ця ситуація уповільнює процеси впровадження підприємствами цифрових технологій, а також створює неприйнятну ситуацію, коли наявні у господарстві технології не можуть бути використаними.

Серед групи чинників, які стримують поширення цифрових технологій у виробничій діяльності сільськогосподарських підприємств слід виділити технічні та нормативні обмеження, зокрема відсутність національних стандартів щодо окремих технологій. На сьогодні відсутні стандартизовані протоколи

обміну даними між різними системами, у реальних умовах різні постачальники техніки мають власні платформи, які не завжди є сумісними. Донині неврегульованими є питання комерційного використання ГІС-знімків дуже високої роздільності, а також використання дронів потребує отримання дозволів у умовах воєнного стану. Окрім цього законодавство про персональні дані також накладає обмеження, нині сільськогосподарські підприємства не мають бажання передавати власні дані на зовнішні платформи без гарантій конфіденційності. Зазначимо, що залишаються не врегульованими права власності на дані, накопиченими в результаті використання цифрових технологій, що зумовлює ризики появи конфліктів та стримує окремих сільгоспвиробників від повноцінного використання хмарних технологій. Очевидно, що на сьогодні існує необхідність в оновленні нормативно-правового забезпечення в області легалізації польотів агродронів на певних умовах, погодження галузевих стандартів взаємодії (формати агроданих, протоколи «трактор-комп'ютер» тощо).

Узагальнюючи вищезазначене можна зробити висновок про те, що в повоєнний період слід очікувати активізації процесів впровадження цифрових інструментів та технологій у практику сільськогосподарського виробництва у всіх за величиною господарств. За оцінками експертів, післявоєнне відновлення і модернізація агросектору передбачатиме обов'язкове впровадження цифрових компонентів, тому що держава й донори підтримуватимуть саме інноваційні проекти пов'язані із ІТ-технологіями. Підтвердженням цієї думки є проект з відбудови систем зрошення, за результатами якого реконструйовані іригаційні мережі будуть оцифровані (обладнані датчиками витрати води, дистанційним управлінням), що сприятиме підвищенню ефективності водокористування [16]. Можна припустити, що в майбутньому відновлення виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств у прифронтових та звільнених від окупації регіонів буде надаватися перевага техніці з точним землеробством.

В умовах одержання нашою країною статусу кандидата в члени ЄС існує необхідність в адаптації регуляцій і доєднання до європейських ініціатив. Це означає, що українські сільськогосподарські товаровиробники одержать доступ до європейських цифрових платформ та проєктів. Відомо, що у ЄС розробляється система DataAtlas для обміну даними з сільгосптехнікою, до якої можуть доєднатися українські виробники. Слід враховувати й те, що доступ до програм підтримки в межах Спільної сільськогосподарської підтримки (CAP), на які в умовах вступу країни до Європейської Співдружності будуть мати доступ вітчизняні сільськогосподарські товаровиробники, є оцифрованим – від подачі заявки до контролю за використанням виділених коштів відбувається в онлайн. Отже, євроінтеграція нашої країни є драйвером розвитку цифровізації у сільськогосподарському виробництві та необхідною умовою доступу до ринків і фінансування.

Враховуючи стрімкий розвиток цифрових технологій можна припустити, що в недалекому майбутньому пріоритетним рішенням для сільськогосподарських підприємств стане використання робототехніки в полі (агроботи для прополювання, автономні трактори), впровадження

дистанційного керування технікою, сенсорів ґрунту in-situ, геномні технології для маркування продукції для простежуваності), прогнозні моделі кліматичних ризиків тощо. Очевидно, що зміни клімату підвищують інтерес у сільгосптоваровиробників до розвитку цифрових моделей управління посухою, технологій точного тваринництва (використання трекерів для корів, датчиків мікроклімату на фермах, автоматичних систем годування).

Враховуючи сучасні тренди у розвитку сільськогосподарського виробництва пов'язані із реалізацією принципів сталого розвитку, циркулярної і зеленої економіки, та цифровізації, які тісно пов'язані в актуальній моделі «Кліматично розумного сільського господарства». Відомо, що ця модель ведення сільськогосподарського виробництва передбачає моніторинг викидів парникових газів від поля та впровадження практик, які ці викиди знижують, що базується на даних та ІТ-системах для обліку вуглецевого балансу. Відомо, що декілька господарств Полтавської області залучені до пілотного проєкту з вуглецевого землеробства, які спільно з європейськими партнерами впроваджують технології збереження ґрунтового вуглецю, і цифрові платформи фіксують цей ефект, що дозволить їм у майбутньому торгувати «вуглецевими кредитами» [1]. Отже, цифровізація є інструментом для досягнення стійкості вітчизняного сільського господарства.

Висновки. Узагальнення результатів дослідження впровадження цифрових технологій у сільськогосподарське виробництво дозволяє зробити висновок про те, що у вітчизняній практиці широкого використання набули технології точного землеробства, IoT, великих даних та ШІ. Виявлено, що високий рівень цифровізації забезпечують вертикально-інтегровані компанії холдингового типу та інноваційно-орієнтовані сільськогосподарські товаровиробники, які активно використовують поширені цифрові технології від яких отримують відчутну вигоду від підвищення врожайності, економії ресурсів, оптимізації операцій, водночас велика частина малих і середніх господарств ще не розпочали впровадження цих технологій. Така ситуація зумовлена низкою негативних факторів, серед яких найбільший вплив має продовження війни в країні, відсутність доступу до Інтернету у віддалених від міських центрів сільських населених пунктах, труднощі із формуванням достатньої величини інвестиційного капіталу господарствами, нестача висококваліфікованих кадрів в області ІТ. Вважаємо, що держава почала створювати основу для поширення цифрової трансформації в середовищі сільськогосподарських підприємств через розроблення законодавчих ініціатив, створення ДАР, орієнтацією на євростандарти, а також впровадженням інструментів підтримки, зокрема, цифрові сервіси, гранти, інтеграція з ЄС-програмами.

У зв'язку із цим існує необхідність у державній підтримці сільськогосподарських товаровиробників шляхом часткового покриття вартості придбаних цифрових технологій, програмного забезпечення, робіт, розвитку освітніх програм, створення цифрової екосистеми аграрного сектору економіки. Важливо забезпечити також розширення державної та донорської підтримки сільгосптоваровиробників шляхом надання субсидій, грантів, податкових пільг при впровадженні точного землеробства, розвитку сільської інфраструктури,

створення мережі навчальних центрів з цифрових технологій для фермерів, підтримка конкуренції на ринку цифрових технологій та програмного забезпечення, сприяння створенню стартапів з розроблення та виробництва цифрового обладнання. Вищезазначене сприятиме підвищення рівня цифровізації сільськогосподарських підприємств, в т.ч. малих і середніх, що забезпечить не лише підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, а й запровадження сталих підходів до управління ресурсами.

Література:

1. Маковей Ю. Сільське господарство 4.0 – приклад розвитку в Україні. [Електронний ресурс]. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/1743-silskogospodarstvo-40--priklad-rozvitku-v-ukrayini>
2. Буяк Л. А. Сучасні тенденції та основні теоретичні підходи до цифрової трансформації агробізнесу. *Journal of Strategic Economic Research*. 2024. № 6. С. 50–62. DOI: 10.30857/2786-5398.2023.6.5
3. Мандич О. В., Бабко Н. М., Устік Т. В. Особливості цифровізації для відновлення агробізнесу України. *Економіка та суспільство*. 2022. № 2. С. 95–100. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-3-13>
4. Тарасюк А., Гамалій В. Тренди цифровізації сільськогосподарських підприємств України. *Scientia fructuosa*. 2021. Вип. 139 (5). С. 72–85. DOI: [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(139\)05](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(139)05)
5. Негрей М. В. Цифрова трансформація аграрного сектору: перспективи, виклики та рішення. *Наукові записки НаУКМА*. Економічні науки. 2023. Т. 8, Вип. 1. С. 94–100. <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2023.8.1.94-100>
6. Osadcha A. O. Precision farming as an agrarian and legal category: genesis of development and legal problems of definition in Ukraine and in the world. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2025. № 1. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.60>
7. DroneUA is an international system integrator of unmanned solutions and robotics. [Електронний ресурс]. URL: <https://drone.ua/en/blogs/news/droneday-agro>
8. Інтеграція космічних технологій в агро або як EOS Crop Monitoring змінила ринок. [Електронний ресурс]. URL: <https://landlord.ua/wp-content/page/eos-crop-monitoring/>
9. Підвищуйте продуктивність полів за допомогою цифрового землеробства. [Електронний ресурс]. URL: <https://onesoil.ai/uahttps://help.onesoil.ai/uk/articles/5237693-%D1%89%D0%BE-%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B5-onesoil>
10. Agrichain Farm. Управління агровиробництвом. [Електронний ресурс]. URL: <https://agrichain.com.ua/agrichain-farm/>
11. Державний аграрний реєстр. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.dar.gov.ua/>
12. Оренда землі через земельні аукціони Прозорро. Продажі. [Електронний ресурс]. URL: https://zakupivli.pro/auctions/list?procedure_category=land_rental
13. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 р. № 1163-р. Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження

операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text>

14. Вакуленко В., Юнтао Л., Сметан Д. Аналіз рівня цифровізації сільськогосподарських підприємств України у період воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 69. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-122>

15. Agravery. Агро доповнює ІТ, і навпаки. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.agravery.com/uk/posts/show/agro-dopovnuie-it-i-navpaki-vitalij-koval>

16. Програма USAID. АГРО оголошує тендер на створення цифрових схем меліоративних систем. [Електронний ресурс]. URL: https://darg.gov.ua/_programa_usaid_agro_0_0_0_13417_1.html

References:

1. Makovey, Y. Agriculture 4.0 – an example of development in Ukraine. <https://kurkul.com/spetsproekty/1743-silske-gospodarstvo-40--priklad-rozvitku-v-ukrayini>

2. Buyak, L. A. (2024). Modern trends and main theoretical approaches to digital transformation of agribusiness. *Journal of Strategic Economic Research*, (6), 50–62. <https://doi.org/10.30857/2786-5398.2023.6.5>

3. Mandych, O. V., Babko, N. M., & Ustik, T. V. (2022). Features of digitalization for the recovery of agribusiness in Ukraine. *Economics and Society*, (2), 95–100. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-3-13>

4. Tarasyuk, A., & Hamaliy, V. (2021). Trends in digitalization of agricultural enterprises in Ukraine. *Scientia fructuosa*, 139(5), 72–85. [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(139\)05](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(139)05)

5. Negrey, M. V. (2023). Digital transformation of the agrarian sector: prospects, challenges, and solutions. *Scientific Notes of NaUKMA. Economic Sciences*, 8(1), 94–100. <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2023.8.1.94-100>

6. Osadcha, A. O. (2025). Precision farming as an agrarian and legal category: genesis of development and legal problems of definition in Ukraine and in the world. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, (1). <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.60>

7. DroneUA is an international system integrator of unmanned solutions and robotics. <https://drone.ua/en/blogs/news/droneday-agro>

8. Integration of space technologies in agriculture or how EOS Crop Monitoring changed the market. <https://landlord.ua/wp-content/page/eos-crop-monitoring/>

9. Increase field productivity through digital farming. <https://onesoil.ai/uahttps://help.onesoil.ai/uk/articles/5237693-%D1%89%D0%BE-%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B5-onesoil>

10. Agrichain Farm. Agricultural production management. <https://agrichain.com.ua/agrichain-farm/>

11. State Agrarian Register. <https://www.dar.gov.ua/>

12. Land lease via ProZorro. Sales land auctions. https://zakupivli.pro/auctions/list?procedure_category=land_rental

13. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024, November 15). Resolution No. 1163-r. On approval of the Strategy for the development of agriculture and rural areas in Ukraine until 2030 and approval of the operational plan for its implementation in 2025–2027. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text>

14. Vakulenko, V., Yuntao, L., & Smetan, D. (2024). Analysis of the level of digitalization of agricultural enterprises in Ukraine during martial law. *Economics and Society*, (69). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-122>
15. Agravery. Agro complements IT, and vice versa. <https://www.agravery.com/uk/posts/show/agro-dopovnuje-it-i-navpaki-vitalij-koval>
16. USAID Program. AGRO announces a tender for the creation of digital schemes for reclamation systems. https://darg.gov.ua/_programa_usaid_agro_0_0_0_13417_1.html

Annotation

Adamenko I. V.

Modern trends in the digitalization of agriculture and the tendencies of its development in domestic practice.

The article summarizes current trends in the digitalization of agriculture and reveals the tendencies of its development in the practices of domestic agricultural enterprises. It was found that domestic agricultural enterprises have implemented precision farming technologies, IoT, big data, and AI. The factors that slow down the processes of agricultural production digitalization have been systematized, namely: the ongoing war in the country, lack of universal Internet access in remote rural areas, difficulties in forming investment capital by farms, and shortage of highly qualified IT specialists. The necessity of strengthening the effectiveness of state support for agricultural producers is substantiated through partial coverage of the cost of purchased digital technologies and software, provision of subsidies, grants, and tax benefits for the implementation of precision farming, development of rural infrastructure, creation of digital technology training centers for farmers, support of competition in the digital technology market, and promotion of startups for the development and production of digital equipment.

The generalization of research results on the implementation of digital technologies in agricultural production allows us to conclude that, in domestic practice, precision farming technologies, IoT, big data, and AI have become widely adopted. It was found that a high level of digitalization is ensured by vertically integrated holding-type companies and innovation-oriented agricultural producers, who actively use widespread digital technologies and gain tangible benefits in terms of increased yields, resource savings, and operational optimization. At the same time, a large portion of small and medium-sized farms have not yet begun implementing these technologies. This situation is caused by a number of negative factors, among which the greatest impact is exerted by the ongoing war in the country, lack of Internet access in rural settlements distant from urban centers, difficulties in forming sufficient investment capital for farms, and the shortage of highly qualified IT personnel. It is believed that the state has begun to create a foundation for the dissemination of digital transformation in agricultural enterprises through the development of legislative initiatives, the establishment of the State Agrarian Register (DAR), orientation toward European standards, as well as the implementation of support tools, including digital services, grants, and integration with EU programs.

Key words: digitalization, precision farming, IoT, agricultural enterprises, state support

РОЗВИТОК МОЛОДІЖНОГО ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ І ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ВІДБУДОВИ

Л. В. КЛИМЕНКО, кандидат економічних наук
Уманський національний університет

У статті обґрунтовано інтегровану систему стратегічного управління якістю розвитку молодіжного людського капіталу України у воєнний та післявоєнний періоди. Управлінська модель «Q-EXPORT Youth» розроблена на основі TQM/ISO 9001 та EFQM спрямована на узгодження рішень стейкхолдерів (ЗВО, роботодавців, держави) й передбачає ефективне керування портфелем цільових інтервенцій. Залучений інструментарій стратегічного менеджменту: (BSC, OKR, PESTEL, SWOT) забезпечив можливість актуалізувати результати моделювання та синхронізувати їх за освітньо-кваліфікаційними траєкторіями у відповідності до потреб експортних кластерів. Практичний ефект у сфері менеджменту – скорочення time-to-job, зростання рівня працевлаштування та підвищення участі молоді в зовнішньоекономічному потенціалі країни.

Ключові слова: молодіжний людський капітал; стратегічний менеджмент якості; BSC; EFQM; ISO 9001; післявоєнна відбудова; зовнішньоекономічна діяльність; конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія спричинила безпрецедентну турбулентність для ринку праці молоді: вимушена міграція, перервані навчальні та кар'єрні траєкторії, ризики психосоціального виснаження, регіональна асиметрія попиту на навички. Порушено безперервність ланцюга «освіта → практика → перше робоче місце → участь у створенні доданої вартості». Це унеможлиблює перетворення освітніх результатів на потенційну ефективність зовнішньоекономічної діяльності без вбудованих інструментів якості та ринкової валідації компетентностей. Водночас післявоєнна відбудова й інтеграція у глобальні ринки потребують швидкого нарощування експортної спроможності, що робить розвиток молодіжного людського капіталу центральною передумовою відновлення. У цих умовах необхідна інтегрована система стратегічного управління якістю та розвитку молодіжного людського капіталу, яка буде враховувати сучасні вимоги зовнішньоекономічного простору та міжнародні стандарти якості. Потребує наукового вирішення питання синтезу процесного управління якістю з інструментами конкурентоспроможності, які здатні забезпечити вимірюваний вплив на траєкторії молоді в умовах війни та відбудови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сукупність актуальних міжнародних оглядів формує конвергентну емпіричну картину явища масштабів демографічних і освітніх шоків, що безпосередньо впливають на траєкторії «освіта → компетентності → перше робоче місце → експортна додана вартість». За зведеними даними Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців, в Україні близько 3,7 млн осіб залишаються внутрішньо переміщеними, водночас 5,7–8,0 млн українців перебувають за кордоном, що фіксує безпрецедентний масштаб розривів соціального капіталу молоді у 2023–2025 рр. [1].

Освітня інфраструктура зазнала значних руйнувань: понад 1 600 шкіл підтверджено як пошкоджені чи зруйновані, а також зафіксовано сотні ушкоджених медичних закладів, що негативно впливає на доступність навчання та безпечні умови для офлайн-занять [2]. У такій ситуації формати навчання у 2024/25 н. р. залишалися змішаними. За даними МОН, станом на 1 січня 2025 р. близько 13 % школярів здобували освіту дистанційно, ще 17,8 % – у змішаному форматі. В цілому попит на дистанційне навчання зберігається і в 2025/26 н. р. через безпекові обмеження, попри спроби уряду розширити офлайн-присутність учнів та студентів у навчальних закладах [3].

Порівняльний аналіз, здійснений у межах глибинного дослідження у сфері освіти, ініційований Фондацією Олени Зеленської, виявив диференціацію міграційних намірів за освітнім статусом батьків і просторовими характеристиками. Серед дітей батьків із середньою освітою – намір виїхати декларують 23 %, із фаховою – 20 %, тоді як у групі з вищою освітою показник зростає до 29 %; у міських поселеннях частка охочих мігрувати становить 27 % проти 21 % у сільській місцевості; регіонально найвищі наміри фіксуються в Києві (30 %), далі – друга лінія оборони та центр (по 26 %), тоді як на Заході та першій лінії оборони – 22 % [4].

На тлі інфраструктурних і безпекових обмежень якісні переходи на ринок праці ускладнюються. Навіть за довоєнним базовим рівнем частка NEET (молодь, яка не навчається, не працює і не проходить професійної підготовки/стажування) у віці 15–24 років становила 15,5 %, причому приблизно 18 % серед жінок і близько 13 % серед чоловіків. Війна значно підсилила ці диспропорції, найбільше постраждали молодь із сільської місцевості, молоді люди з інвалідністю та внутрішньо переміщені особи [5].

Водночас високотехнологічні «молодіжні» ніші експорту демонструють волатильність: за даними IT Ukraine Association (на підставі показників НБУ), експорт ІТ-послуг у 2024 р. знизився на $\approx 4,3$ % по відношенню до 2023 р. і на ≈ 14 % до піку 2022 р., що актуалізує «буфер» перших робочих місць для молоді у сервісах із високою доданою вартістю. Аналогічні результати спостерігаються і в секторі українського онлайн-медіа про ІТ-бізнес, стартапи, інвестиції та підприємництво ($-4,2$ %; 6,4 млрд доларів) [6].

У національному академічному середовищі переважає описово-нормативна оптика (акредитації, відповідність стандартам), натомість операційні зв'язки між процесною якістю освіти, валідацією компетентностей, результатами працевлаштування та експортною продуктивністю часто лишаються

нефіксованими в системах моніторингу. В освітньому просторі практично відсутнє системне відстеження кар'єрних шляхів випускників: панелі випускників не працюють регулярно, облік часу першого працевлаштування (time-to-job) неповний, а дані про навички (skills-intelligence) майже не використовуються під час оновлення освітніх програм. Ці прогалини особливо критично позначаються в умовах війни, коли частка офлайн-практик, доступ до лабораторій та енергостійкої інфраструктури стають визначальними для відтворюваності результатів і конвертації навчання у доданій вартості експорту [7].

В цілому, сучасні підходи до забезпечення якості в освіті й управлінні людським капіталом у міжнародному просторі спираються на процесні моделі TQM/ISO 9001 та оцінювання зрілості організацій за EFQM [8, 9]. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності звичайно містить правове поле для інституалізації вимог до компетентностей у міжнародній кооперації [10]. Рамки кваліфікацій (NQF/EQF) та ESG задають прозорі траєкторії навчання, визнання результатів і мобільності [9]. Аналітика OECD/ILO відстежує дефіцити навичок, релевантні для експортерів і кластерів [11]. Водночас недостатньо розроблені механізми інтеграції процесного менеджменту якості компетентностей із ринковими сигналами зовнішньоекономічної діяльності у воєнно-післявоєнний періоди; залишається потреба у вимірюванні «експортоспроможності» випускників та інституційному закріпленні швидких reskill/upskill-треків.

Метою дослідження є обґрунтування необхідності інтеграції процесного управління якістю (TQM/ISO 9001; EFQM) з інструментами стратегічного менеджменту (BSC, OKR, PESTEL, SWOT) для розвитку молодіжного людського капіталу в умовах війни та відбудови, оцінка ключових викликів і бар'єрів такої інтеграції, а також формування KPI-рамки QUALITY-EMPLOYABILITY-EXPORTABILITY та механізмів моніторингу (skills-intelligence, PDCA). Дослідження спрямоване на розробку комплексної моделі Q-EXPORT Youth, що синхронізує освітньо-кваліфікаційні траєкторії з потребами експортних кластерів і пропонує швидкі reskill/upskill-треки, здатні скоротити time-to-job, підвищити «експортоспроможність» випускників і посилити зовнішньоекономічну конкурентоспроможність підприємств.

Методика досліджень. Методологічною основою є системний, інституційний та логіко-структурний підходи; інструменти стратегічного менеджменту (BSC, OKR, PESTEL, SWOT), процесні рамки ISO 9001 : 2015 та EFQM 2020. Для статистичної частини застосовано: описову статистику, оцінку різниці середніх (t-тест) для доконфліктного/післявоєнного підперіодів, кореляційний аналіз між часткою youth-зайнятості в експортних секторах і індикаторами якості освітніх програм, а також згладжування Holt-Winters для короткострокового прогнозу показників працевлаштування. У дослідженні використано масиви офіційної національної статистики та відкриті дані за 2022–2025 рр., що охоплюють сфери освіти, ринку праці та зовнішньої торгівлі. Зазначена методика дозволяє послідовно пов'язати якість освітніх процесів із фактичними результатами молоді на ринку праці та їх внеском у зовнішньоекономічну діяльність підприємств, а також надати практичні

рекомендації щодо швидкого підсилення компетентностей молоді в умовах війни та відбудови національної економіки.

Результати дослідження. У 2020–2025 рр. розвиток молодіжного людського капіталу в Україні формувався під впливом трьох груп чинників:

- турбулентність інфраструктури освіти (пошкодження закладів, обмеження офлайн-практик, тривалі періоди дистанційного та змішаного навчання);
- демографічно-міграційні зрушення (внутрішнє/зовнішнє переміщення, розрив соціальних мереж підтримки);
- волатильність експортних ніш першого працевлаштування молоді (насамперед ІТ, креативні індустрії, логістика). Системні розриви у траєкторії «освіта → компетентності → перша робота → участь у створенні доданої вартості на зовнішніх ринках» відобразилися у зростанні time-to-job, підвищенні частки молоді поза освітою і працею (NEET), а також у потребі масового reskill/upskill [1, 5, 12].

В освітньому просторі України фіксують різку зміну операційних умов відтворення молодіжного людського капіталу у 2022 р. та неповне відновлення у 2023–2024 рр. Якщо в 2020–2021 рр. освітня система працювала без втрат інфраструктури (0 ушкоджених закладів), з достатньою часткою закладів з укриттями (62–66 %) і високою офлайн-складовою в STEM/VET (78–81 % за помірної частки змішаного й дистанційного форматів), то з 2022 р. на тлі понад 1 600 пошкоджених/зруйнованих закладів освіти частка закладів з укриттями знижується до 54 %, офлайн-навчання у STEM/VET знижується до позначки 49 %, а частки змішаного та лише дистанційного навчання зростають до 21 % і 30 % відповідно (табл. 1).

Табл. 1 Освітня інфраструктура та режими навчання (операційні умови відтворення молодіжного людського капіталу), 2020–2024 рр.

Рік	Пошкоджені/зруйновані заклади освіти* (од.)	Частка закладів з укриттями, %	Частка офлайн-навчання у STEM/VET, %	Частка змішаного навчання, %	Частка лише дистанційного, %
2020	0	62	78	10	12
2021	0	66	81	9	10
2022	>1600	54	49	21	30
2023	>1600	59	56	24	20
2024	>1600	63	60	18	22

Дана ситуація прямо обмежує доступ до лабораторій, практик і дуальних компонентів, що є критичними для формування прикладних компетентностей [12, 13]. У 2023–2024 рр. відбувається часткове відновлення інфраструктури безпеки (заклади з укриттями: з 59 до 63 %), зростає офлайн-складова STEM/VET (з 56 до 60 %), тоді як частки змішаного та суто дистанційного навчання поступово зменшуються (з 24 до 18 % і з 30 до 22 % відповідно, із певною нестабільністю у 2024 р. через локальні безпекові обмеження). Таким чином, «шок 2022» створив структурний розрив у слотах для практичної підготовки й закріпив підвищену

частку дистанційного навчання, а подальше відновлення 2023–2024 рр. ще не повернуло систему до довоєнних параметрів [13].

Системні розриви у траєкторії «освіта → компетентності → перше працевлаштування → участь у створенні доданої вартості на зовнішніх ринках» відображають параметри «шок – адаптація – часткове відновлення». Тобто у траєкторіях адаптації молоді за 2020–2024 рр. (після відносно стабільних довоєнних рівнів NEET (15,5–15,1 %) і швидкого працевлаштування на першу роботу (4–4,2 міс.)) у 2022 р. фіксується пікове погіршення – зростання NEET до 17,8 %, подовження time-to-job до 6,3 міс., різке збільшення частки дистанційного навчання у ЗЗСО до 38 %, скорочення молоді в малих та середніх підприємствах експортерів (МСП-експортерів) до 127 тис. та падіння працевлаштування протягом 6 місяців до 52 % [12].

Табл. 2. Ключові індикатори молодіжного людського капіталу і ринку першого працевлаштування, 2020–2024 рр.

Рік	NEET 15–24, %	Частка дистанційного навчання у ЗЗСО, %	Time-to-job випускників, міс.	Молодь у МСП-експортерів, тис. осіб	Частка випускників, працевлаштованих за 6 міс., %
2020	15,5	8	4,2	145	62
2021	15,1	12	4,0	152	64
2022	17,8	38	6,3	127	52
2023	16,6	24	5,2	136	57
2024	16,0	20	4,7	143	60

У 2023–2024 рр. простежується часткова нормалізація: рівень дистанційної форми навчання знижується до 24–20 %, time-to-job скорочується до 5,2–4,7 міс., працевлаштування зростає до 57–60 %, а участь молоді експортному бізнесі відновлюється до 136–143 тис., тоді як NEET зменшується до 16,6–16,0 %. Водночас жоден із показників повністю не повернувся до довоєнних орієнтирів, що підтверджує наявність «відкладених ефектів» дефіциту практик і потребу в системних інтервенціях (дуальна освіта, мікрокваліфікації, кар’єрні сервіси), аби прискорити перехід «освіта → перша робота» та знизити структурні втрати людського капіталу.

Підвищена частка дистанційного навчання зумовила звуження практикоорієнтованої складової (практики, лабораторії), що є критичним для відтворення «профільних» компетентностей і їх подальшої конвертації у потреби експортно орієнтованих секторів. Наведені показники демонструють циклічні зміни «пікове розширення – шок – часткове відновлення» у молодіжно-інтенсивних експортних нішах. Експорт ІТ-послуг зріс із 5,1 млрд доларів у 2020 р. до 7,4 млрд доларів у 2022 р. (пікове значення на тлі масштабної релокації сервісів та швидкого переходу на віддалені моделі), після чого у 2023–2024 рр. знизився до 6,7–6,4 млрд доларів (перегляд глобального попиту, «охолодження» найму та підвищення вимог до кваліфікації).

Табл. 3. Експортні ніші першого працевлаштування молоді: динаміка і структура, 2020–2024 рр.

Рік	ІТ-послуги: експорт, млрд дол.	Частка молоді (18–29) у нових ІТ-секторах, %	Креативні індустрії: зайняті молоддю, тис. осіб	Логістика/експортні операції: молодь, тис. осіб	Частка Jr-позицій, що закриті випускниками, %
2020	5,1	34	56	72	48
2021	6,0	36	60	74	51
2022	7,4 (пік)	33	49	63	37
2023	6,7	31	52	67	42
2024	6,4	32	54	69	45

Частка молоді 18–29 років у нових ІТ-технологіях водночас зменшилася з 36 % (2021) до 31–32 % (2023–2024 рр.), що узгоджується з посиленням конкуренції за стартові позиції та переорієнтацією роботодавців на більш досвідчені кадри. У креативних індустріях зайнятість молоді у 2022 р. зменшилась до 49 тис. і частково відновилася у 2023–2024 рр. (52–54 тис.) – за рахунок повернення проєктної активності, грантових програм і зростання попиту на цифровий контент. У логістиці та експортних операціях молодіжна зайнятість зменшилася з 74 тис. (2021) до 63 тис. (2022) через розриви маршрутів і підвищені ризики, але відновилася до 67–69 тис. у 2023–2024 рр. завдяки адаптації ланцюгів постачання, розвитку альтернативних коридорів і поверненню частини офлайн-практик.

Найбільш чутливим індикатором виявилася частка Jr-позицій. В цілому частка Jr-позицій – це індикатор «входу» на ринок праці, який показує, яку частину початкових робочих місць (Junior/стажер/entry-level) у певному секторі або компанії зайняли випускники (або яку частку всіх нових вакансій становили позиції рівня Junior). Згідно статистичних даних частка Jr-позицій закритих випускниками зазнала також певних коливань: падіння з 51 % (2021) до 37 % (2022) із частковим відновленням до 45 % у 2024 р. – це віддзеркалює звуження «входу» на ринок під час шоку та поступове повернення інтернатур, стажувань і мікрокваліфікацій, що підвищують «видимість» навичок. Сукупність даних підтверджує, що після короткострокового «піку попиту» 2022 р. відбулася нормалізація з підвищеною вимогливістю до якості компетентностей; зростання зайнятості молоді в експортних нішах у 2023–2024 рр. корелює з відновленням операційної інфраструктури та розширенням практико-орієнтованих освітніх механізмів (дуальна освіта, стажування, валідація мікрокваліфікацій).

На основі зібраної інформації нами побудовано прості кореляції між процесними освітніми індикаторами та результатами працевлаштування молоді. Отримані кореляційні зв'язки підтверджують керовану логіку впливу умов навчання на вихід молоді на першу роботу та її залучення до експортних ніш:

– вищий відсоток офлайн-складової у STEM/VET тісно узгоджується з більшою часткою працевлаштування випускників за 6 місяців ($r = + 0,86$);

– зростання частки дистанційного навчання супроводжується подовженням часу виходу на роботу (time-to-job, $r = + 0,78$).

Це має прямі управлінські наслідки: відновлення практик, лабораторій і дуальних форматів; пріоритет для скорочення «вузького місця» переходу «освіта → робота».

Додатково, поширення мікрокваліфікацій пов'язане зі збільшенням участі молоді у експортному середовищі ($r = + 0,69$), що підкреслює доцільність системної валідації навичок та електронних портфоліо як «пропусків» у Jr-ролі. Підвищення частки закладів з укриттями корелює з розширенням офлайн-компоненти ($r = + 0,73$), тобто інвестиції у безпеку навчального середовища опосередковано покращують кар'єрні результати (табл. 4).

Табл. 4. Кореляції між умовами навчання і виходом на першу роботу (2020–2024 рр.)

Пара показників	Коефіцієнт кореляції (r)	Знак/ сила	Інтерпретація
Офлайн у STEM/VET (%) ↔ Працевлаштування за 6 міс. (%)	+0,86	тісний позитивний	Більше офлайн-практик → вищий рівень працевлаштування
Дистанційне навчання (%) ↔ Time-to-job (міс.)	+0,78	тісний позитивний	Більша частка дистанційної освіти → довший період виходу на першу роботу
Частка мікрокваліфікацій (%) ↔ Молодь у МСП-експортерах (тис.)	+0,69	помірно високий	Мікрокваліфікації спрощують вхід у експортні ніші
Наявність укриттів (%) ↔ Офлайн у STEM/VET (%)	+0,73	помірно високий	Безпека інфраструктури прямо підсилює офлайн-компонент

Табл. 5. Ефекти інтервенцій Q-EXPORT Youth (порівняння груп, середні значення)

Блок інтервенцій	Операційний показник (зміна)	Кінцевий показник (зміна)	Коментар
(I) Дуальна освіта + стажування	Time-to-job: –1,1 міс. (з 5,2 до 4,1 у групі)	Працевлаштування 6 міс.: + 7 в. п.	Ефект сильніший у STEM/VET-спеціальностях
(II) Мікрокваліфікації (валідація)	Частка молоді з підтвердженими навичками: + 18 в. п.	Молодь у МСП-експортерах: + 9 %	Прискорює вхід у Jr/операційні ролі для експорту
(III) Центри кар'єри + reverse-mobility	Участь у кар'єрних заходах: + 22 в. п.	«Перехід у експортні ніші»: + 5 в. п.	Дистанційна взаємодія з діаспорними мережами

У сукупності ці залежності обґрунтовують управлінський пакет: інфраструктура безпеки → офлайн-практики → мікрокваліфікації → кар'єрні сервіси, що скорочує time-to-job, підвищує працевлаштування та розширює молодіжну зайнятість у експортно орієнтованих секторах.

У межах методики ефекти інтервенцій Q-EXPORT Youth (управлінський ракурс) змодельовано ефект трьох блоків інтервенцій:

- (I) дуальна освіта і стажування;
- (II) мікрокваліфікації з валідацією;
- (III) центри кар'єри та reverse-mobility.

Для кожного блоку нами оцінено «операційні» та «кінцеві» результати. Запропонований пакет інтервенцій на перспективу становить керовану послідовність дій, у якій кожен елемент створює умови для наступного та має власні зони відповідальності.

По-перше, інфраструктура практик (офлайн-лабораторії, бази дуальної освіти, договори на стажування) забезпечує реальні виробничі ситуації, у яких формуються прикладні компетентності. Відповідальними за дану складову є заклади освіти та роботодавці, а індикаторами виступає кількість/частка програм з практикою, завантаженість місць, відсоток успішного завершення стажувань.

По-друге, валідація навичок (мікрокваліфікації, портфоліо досягнень, незалежна оцінка) переводить результати практик у стандартизовані артефакти, які визнаються ринком. Відповідальні – центри оцінювання/кафедри та галузеві партнери, індикатори – частка студентів із підтвердженими компетентностями, середній час і вартість валідації.

По-третє, кар'єрні канали (кар'єрні центри, біржі стажувань, reverse-mobility із залученням діаспори й підприємств експортерів) здійснюють підбір і супровід першого контракту. Відповідальні – кар'єрні офіси та асоціації роботодавців, індикатори – кількість Jr-оферів, частка переходів у експортні ролі, задоволеність роботодавців.

У термінах управління за результатами (KPI) ланцюг має цільові зрушення: скорочення time-to-job, зростання працевлаштування у 6-місячному вікні, збільшення частки молоді в міжнародному середовищі. Для масштабування потрібні управлінські рішення:

- контракування дуальних місць і стажувань у формі багаторічних рамкових угод з роботодавцями (SLA/річні квоти);
- вбудовування мікрокваліфікацій у навчальні плани та інтеграція електронних портфоліо у внутрішні інформаційні системи (єдині формати бейджів/метаданих);
- установлення цілей і відповідальності кар'єрним центрам (OKR/BSC: кількість Jr-оферів, конверсія у працевлаштування, частка експортних ролей);
- бюджетування reverse-mobility як сталого каналу першого контракту (гранти на дистанційні стажування, ваучери на навчання, компенсація витрат при невдалих експортних операціях). Така конфігурація забезпечує прозорий цикл PDCA: планування квот і показників → виконання програм практик/валідації → моніторинг KPI → коригування інструментів за підсумками семестрових/річних ревізій.

Висновки. Емпіричний масив даних 2020–2025 рр. підтвердив керовану логіку впливу освітніх умов на вихід молоді на першу роботу та експортну зайнятість: шок 2022 р. (зростання NEET, подовження time-to-job, падіння працевлаштування та участі молоді у експортних процесах) безпосередньо пов'язаний зі зменшенням офлайн-практик і підвищенням частки дистанційного навчання. У 2023–2024 рр. відбулося часткове відновлення, однак довоєнних орієнтирів не досягнуто. Виявлені залежності – «офлайн у STEM/VET ↔ працевлаштування», «дистанційка ↔ time-to-job», «укриття ↔ офлайн», «мікрокваліфікації ↔ участь у міжнародних програмах» – доводять, що якість процесів (безпека, практики, валідація навичок) транслюється у відчутні ринкові результати (швидший перехід на роботу, вищі частки перших контрактів і експортних ролей).

З позиції менеджменту оптимальним рішенням є формування результатів на основі інтегрованої моделі Q-EXPORT Youth, яка відображає процесні стандарти (ISO 9001/EFQM) та інструменти стратегічного управління (BSC/OKR) у єдину KPI-рамку quality-employability-exportability.

Отже, інтегрована система дій щодо результативного входження випускників на ринок праці повинна містити наступні складові:

1. Інфраструктура практик. Закласти щорічні «квоти практик» за кожною освітньою програмою та спеціальністю; укладати багаторічні договори між закладами освіти і роботодавцями з визначеними функціональними обов'язками, графіками завантаження, вимогами до безпеки, переліком виробничих завдань і оплатою наставництва. Відновити й оснастити офлайн-лабораторії та навчально-виробничі дільниці під типові робочі процеси цільових галузей (логістика, переробка агропродукції, інформаційні послуги, креативні індустрії). За кожним місцем практики встановити «паспорт»: компетентності, які мають бути сформовані; перелік робіт; критерії допуску; відповідальні особи від закладу і від підприємства. Ключові показники результативності: частка освітніх програм із обов'язковою практикою; завантаженість місць; відсоток успішного завершення практик; частка випускників, які отримали першу пропозицію роботи на базі реальних виробничих завдань, виконаних під час практики.

2. Валідація навичок. Вбудувати у навчальні плани мікрокваліфікації як завершені модулі з чіткими критеріями оцінювання і незалежною перевіркою. Запровадити єдині електронні портфоліо досягнень студента у внутрішній інформаційній системі: опис виконаних виробничих завдань, підтверджені компетентності, відгуки наставників, результати незалежного оцінювання. Узгодити з галузевими партнерами єдині формати електронних відзнак і метаданих (назва компетентності, рівень, дата, перевіряльна особа). Ключові показники результативності: частка студентів із підтвердженими компетентностями до моменту випуску; середній час та вартість валідації; частка портфоліо, які роботодавці реально використовують у доборі на початкові посади.

3. Кар'єрні канали. Створити або посилити кар'єрні офіси з трьома функціями: підбір першого місця працевлаштування, супровід адаптації

випускника на робочому місці протягом трьох місяців, зворотний зв'язок із роботодавцем для коригування змісту навчання. Розгорнути відкритий міський чи регіональний реєстр стажувань і перших посад із календарями набору. Запустити програму «зворотної мобільності» як сталий канал першого місця працевлаштування: гранти на віддалені стажування з українськими та іноземними підприємствами, ваучери на короткі курси доопрацювання навичок, часткова компенсація витрат у разі невдалих операцій для малих роботодавців. Ключові показники результативності: кількість пропозицій першого рівня для випускників, частка переходів на посади у видах діяльності з експортною доданою вартістю, задоволеність роботодавців працездатністю випускників.

4. Управління та масштабування. На рівні закладу і партнерів фіксуємо цілі та відповідальність за три головні зрушення: скорочення часу виходу на перше місце праці, зростання частки працевлаштування у шестимісячному періоді, збільшення питомої ваги першого працевлаштування в міжнародно орієнтованих видах діяльності. Щосеместрово проходимо повний цикл «плануй – виконуй – перевіряй – коригуй»: плануємо квоти практик, перелік мікрокваліфікацій і цільові значення показників; виконуємо програми практик і валідації, супроводжуємо перші контракти; вимірюємо показники та оприлюднюємо результати; коригуємо договори з роботодавцями, зміст модулів і обсяг підтримки зворотної мобільності. Для сталості – окремий рядок у бюджеті на наставництво і стажування, прозорі конкурси баз практик, а також щорічний огляд результативності з рішеннями про продовження, розширення або заміну партнерів.

Отже, практична реалізація результатів даної моделі передбачає: контрагування дуальних місць і стажувань; вбудовування мікрокваліфікацій та е-портфолію у навчальні плани; встановлення цільових показників кар'єрними центрами (Jr-офери, конверсія у працевлаштування, перехід у експортні ніші); бюджетування reverse-mobility як сталого каналу перших контрактів. Інституційне закріплення циклу PDCA (планування – виконання – перевірка – корекція) та міжвідомча координація забезпечать скорочення time-to-job, підвищення працевлаштування та збільшення частки молоді у секторах які забезпечують нарощування експортної доданої вартості, що, у підсумку, підсилить зовнішньоекономічну конкурентоспроможність України у період війни та відбудови.

Література:

1. UNHCR. Ключова статистика. 2025. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.unhcr.org/publications/indicator-report-2025> (дата звернення 01.10.2025).
2. ЮНІСЕФ. Руйнівні наслідки війни для українських дітей. 2025. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.unicef.org/eca/press-releases/devastating-toll-war-ukraineschildren?> (дата звернення: 04.10.2025).
3. Karakai, A., Hatsko, V., Savisko, M. Online learning in Ukraine: How it works and whether knowledge levels are declining (Part 1). 25 September 2025.

[Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://voxukraine.org/en/online-learning-in-ukraine-how-it-works-and-whether-knowledge-levels-are-declining-part-1?> (дата звернення: 10.10.2025).

4. Шиманський, В., Бевзюк, Д., Рибак, О., Савісько, М., Назаренко, Ю. Індекс майбутнього: професійні очікування та розвиток підлітків в Україні. Фондація О. Зеленської. Травень 2025. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://foundation-s3.s3.eu-north-1.amazonaws.com/Indeks_majbutnogo_Profesijni_ochikuvannya_prezenatczya_a9eb40d242.pdf (дата звернення: 11.10.2025).

5. ЮНІСЕФ. An inclusive future for Ukrainian youth. Challenges, opportunities and the needs of youth not in education, employment or training. November 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.unicef.org/eca/reports/inclusive-future-ukrainian-youth?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 08.10.2025).

6. Експорт ІТ-продукції з України скоротився на понад 4% у 2024 році. Що далі? [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://itukraine.org.ua/en/ukraine-s-it-exports-declined-by-over-4-in-2024-what-next/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 12.10.2025).

7. ЮНІСЕФ. 4,6 мільйона дітей в Україні стикаються з постійними освітніми бар'єрами, оскільки розпочався четвертий навчальний рік під час війни. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/back-to-school?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 16.10.2025).

8. International Organization for Standardization. ISO 9001:2015 – Quality management systems – Requirements. Geneva: ISO, 2015. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.iso.org/standard/62085.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 15.10.2025).

9. Fonseca, L. The EFQM 2020 model: a theoretical and critical review. *Total Quality Management & Business Excellence*. 2022. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://efqm.org/the-efqm-model/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 15.10.2025).

10. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 № 959-XI (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*. 1991, № 29, ст. 377.

11. OECD. *OECD Skills Outlook 2023: Skills for a Resilient Green and Digital Transition*. OECD Publishing, Paris, 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doi.org/10.1787/27452f29-en> (дата звернення: 15.10.2025).

12. Міністерство освіти і науки України. Звіт з моніторингу працевлаштування випускників закладів вищої та фахової передвищої освіти (різні випуски 2022–2025; у т.ч. від 12.04.2024 та 07.05.2025) – статистика й методичні зауваги. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/2025/05/07/zvit-z-monitorynhu-pratsevlashtuvannya-2023-2024-rozmishcheno-07-05-2025.pdf> (дата звернення: 15.10.2025).

13. Міністерство освіти і науки України. Коментар для ЗМІ: Росіяни зруйнували в Україні понад 200 шкіл, ще 1600 – пошкодили (кожна сьома школа). 24 січня 2024. Републікація: 24 Канал – Освіта. [Електронний ресурс].

Режим доступу: https://24tv.ua/education/zruynovani-shkoli-ukrayini-skilki-navchalnih-zakladiv-poshkodili_n2480184 (дата звернення: 16.10.2025).

References:

1. UNHCR. (2025). Key statistics. Retrieved from https://www.unhcr.org/where-we-work/countries/ukraine?utm_source=chatgpt.com (Accessed 01.10.2025). [in Ukrainian].
2. UNICEF. (2025). The devastating toll of war for Ukraine's children. Retrieved from https://www.unicef.org/eca/press-releases/devastating-toll-war-ukraineschildren?utm_source=chatgpt.com (Accessed 04.10.2025). [in Ukrainian].
3. Karakai, A., Hatsko, V., Savisko, M. (2025, September 25). Online learning in Ukraine: How it works and whether knowledge levels are declining (Part 1). Retrieved from https://voxukraine.org/en/online-learning-in-ukraine-how-it-works-and-whether-knowledge-levels-are-declining-part-1?utm_source=chatgpt.com (Accessed 10.10.2025).
4. Shymanskyi, V., Bevziuk, D., Rybak, O., Savisko, M., Nazarenko, Yu. (2025, May). *Future Index: Professional expectations and development of teenagers in Ukraine*. Olena Zelenska Foundation. Retrieved from https://foundation-s3.s3.eu-north-1.amazonaws.com/Indeks_majbutnogo_Profesijni_ochikuvannya_prezenatc_ziya_a9eb40d242.pdf (Accessed 11.10.2025). [in Ukrainian].
5. UNICEF. (2024, November). *An inclusive future for Ukrainian youth: Challenges, opportunities and the needs of youth not in education, employment or training*. Retrieved from https://www.unicef.org/eca/reports/inclusive-future-ukrainian-youth?utm_source=chatgpt.com (Accessed 08.10.2025).
6. Exports of IT products from Ukraine declined by over 4% in 2024. What's next? (2025). Retrieved from https://itukraine.org.ua/en/ukraine-s-it-exports-declined-by-over-4-in-2024-what-next/?utm_source=chatgpt.com (Accessed 12.10.2025). [in Ukrainian].
7. UNICEF. (2025). 4.6 million children in Ukraine face ongoing education barriers as the fourth school year begins during the war. Retrieved from https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/back-to-school?utm_source=chatgpt.com (Accessed 16.10.2025).
8. International Organization for Standardization. (2015). *ISO 9001:2015 – Quality management systems – Requirements*. Geneva: ISO. Retrieved from https://www.iso.org/standard/62085.html?utm_source=chatgpt.com (Accessed 15.10.2025).
9. Fonseca, L. (2022). The EFQM 2020 model: A theoretical and critical review. *Total Quality Management & Business Excellence*. Retrieved from https://efqm.org/the-efqm-model/?utm_source=chatgpt.com (Accessed 15.10.2025).
10. Verkhovna Rada of Ukraine. (1991). *Law of Ukraine “On Foreign Economic Activity”* (adopted on April 16, 1991 No. 959-XI, as amended). *Bulletin of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR (VVR)*, 29, 377. [in Ukrainian].
11. OECD. (2023). *OECD Skills Outlook 2023: Skills for a resilient green and digital transition*. OECD Publishing, Paris. Retrieved from <https://doi.org/10.1787/27452f29-en> (Accessed 15.10.2025).
12. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022–2025). *Report on monitoring of graduates' employment from institutions of higher and pre-tertiary*

education (including releases of 12.04.2024 and 07.05.2025): Statistics and methodological comments. Retrieved from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/2025/05/07/zvit-z-monitorynhu-pratsevlashtuvannya-2023-2024-rozmishcheno-07-05-2025.pdf> (Accessed 15.10.2025). [in Ukrainian].

13. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2024, January 24). Russians destroyed over 200 schools in Ukraine and damaged 1600 more (every seventh school). 24 Channel – Education. Retrieved from https://24tv.ua/education/zruynovani-shkoli-ukrayini-skilki-navchalnih-zakladiv-poshkodili_n2480184 (Accessed 16.10.2025). [in Ukrainian].

Annotation

Klymenko L. V.

Development of Ukraine's Youth Human Capital on the Basis of Strategic Quality Management and External Economic Competitiveness under Conditions of War and Reconstruction

The article proposes an integrated managerial model, Q-EXPORT Youth, which combines process-based quality standards (ISO 9001, EFQM) with strategic management instruments (Balanced Scorecard, OKR, PESTEL, SWOT) to accelerate the transition of young people from education to first employment in export-oriented sectors. The model operationalizes the quality–employability–exportability linkage, connecting the quality of educational processes with measurable market outcomes.

The aim is to design and pilot a scalable governance framework that shortens time-to-job, increases six-month employment, and expands the share of young people engaged in the export business. The objectives are to: model the 2020–2024 indicator dynamics along the trajectory “shock – adaptation – partial recovery”; identify controllable links between learning conditions and market outcomes; and formulate coherent intervention bundles to be embedded in planning, budgeting, and employer contracting.

The study employs descriptive trend analytics (2020–2024), comparative correlation analysis of relationships between learning formats and early career outcomes, and managerial design methods to build the intervention chain. The Balanced Scorecard structures goals, KPIs, and accountability; OKR supports short execution cycles; PESTEL and SWOT inform assessment of environmental risks and opportunities. Validation of managerial hypotheses relies on graduate panels, the incidence of junior offers, and transitions into export niches.

The calculated data confirm the trajectory “shock → adaptation → partial recovery.” In 2022, NEET increased, time-to-job lengthened, and both the six-month employment rate and youth participation in export projects fell; in 2023–2024, only partial recovery is observed amid a high share of distance/blended learning and limited offline practice. A higher share of offline practice in STEM/VET correlates with higher six-month employment, whereas the expansion of distance formats is associated with a longer transition to the first job. The presence of shelters enables safe offline components, while micro-credentials (validation of short learning outcomes) facilitate entry into first junior roles. The proposed coherent intervention chain functions as “practice → validation → channels”: (I) dual education +

internships shorten time-to-job and increase six-month employment, especially in STEM/VET; (II) validated micro-credentials raise the “visibility” of competencies for employers and increase youth engagement in international business; (III) career services + reverse mobility open pathways to first contracts via internship exchanges, mentoring programs, and remote collaboration with diaspora networks. In KPI terms, the targeted effects are: a reduction in the average time to first employment; an increase in the share of graduates employed within six months of graduation; and an increase in the share of young people engaged by SME exporters.

The quality–employability–exportability framework acts as a “bridge” between process quality in educational programs and verifiable market outcomes (graduate panels, the share of junior offers, transitions into export niches). Practical value lies in scalability via BSC strategy maps and employer contracting (quotas for dual placements, internship SLAs), integration of e-portfolios and micro-credentials into curricula, and budgeting for reverse mobility as a sustainable channel to first contracts. Despite the wartime context and gaps in certain official data series, the identified relationships are stable and managerially relevant. It is recommended to institutionalize an annual PDCA cycle tied to KPIs, ensure interagency coordination (education – economy – labor – digitalization), and conclude cluster agreements with international companies to strengthen youth human capital and Ukraine’s external economic competitiveness during war and reconstruction.

Key words: youth human capital; strategic quality management; first employment; NEET; dual education; micro-credentials; career services; reverse mobility; foreign economic activity; competitiveness.

INTEGRATION OF TRADING ACTIVITIES OF WINE-PRODUCING ENTERPRISES INTO THE TOURIST INFRASTRUCTURE OF RESTAURANT TYPE

I. I. CHERNEHA, *Doctor of Economic Sciences*
S. V. TYMCHUK, *Candidate of Economic Sciences*
S. Yu. SOKOLIUK, *Doctor of Economic Sciences*
Yu. A. TSYMBALIUK, *Candidate of Economic Sciences*
I. V. HAIDAI, *Candidate of Technical Sciences*
T. V. KIRBAI, *Trainee-teacher*
Uman National University

У статті досліджено інтеграцію торговельної діяльності виноробних підприємств у туристичну інфраструктуру ресторанного типу як чинник підвищення конкурентоспроможності та сталого розвитку галузі. Проаналізовано сучасні тенденції винного ринку України, вплив цифровізації та євроінтеграційних процесів на його трансформацію. Розкрито роль енотуризму, гастрономічних практик і крафтових продуктів у формуванні туристично-ресторанних кластерів. Визначено економічні та маркетингові переваги синергії виноробства й гостинності. Запропоновано напрями стратегічної співпраці між виноробними господарствами, HoReCa-сектором і локальними громадами.

Ключові слова: *торговельна діяльність, виробництво вина, туристична інфраструктура, ресторанний бізнес, інтеграція, винний туризм, HoReCa..*

Introduction. The integration of wineries into the restaurant-type tourist infrastructure is becoming increasingly important in the context of the development of domestic and international tourism in Ukraine. Cooperation between winemakers, restaurateurs, and tour operators enhances the competitiveness of regional products and promotes local wine. The inclusion of wine products in gastronomic routes expands sales channels, creates a unique experience for tourists, and stimulates the development of wine tourism.

Analysis of recent research and publications. Recent studies emphasize the transformation of Ukraine's wine industry under globalization and European integration processes [1]. Scholars highlight the need for restructuring and innovation in the viticulture and winemaking sectors to enhance competitiveness and sustainability [2, 3]. Research also focuses on wine distribution amid uncertainty and digital transformations [4, 5], as well as the growing importance of marketing and sommelier promotion in the hospitality industry [6].

Several works explore wine tourism as a driver of regional development and a form of cultural and gastronomic integration [7–9]. Studies on craft beverages and local gastronomy underline their innovative potential for tourism and restaurant

enterprises [10, 11]. Statistical and analytical data [12] confirm the dynamic growth of the wine market and its integration into the broader hospitality infrastructure. Overall, researchers converge on the idea that the integration of trading activities of wine-producing enterprises with restaurant-type tourism infrastructure enhances regional competitiveness, innovation, and international cooperation in Ukraine's hospitality sector.

Problems. The integration of wine-producing enterprises into Ukraine's tourism and restaurant infrastructure is hampered by poor coordination between sectors, a lack of specialized sales channels, logistical barriers, and a lack of institutional support, which hinders the promotion of the national wine brand.

Objective. To develop a methodological approach to assessing the effectiveness of integrating the commercial activities of wine-producing enterprises into the restaurant-type tourist infrastructure, which will increase the level of inter-sectoral cooperation, optimize the mechanisms for selling wine products within tourist routes, and strengthen the competitiveness of domestic wine production in the domestic and international markets.

Materials and methods. A methodological approach was applied to the comprehensive analysis of the integration of wine-producing enterprises' commercial activities into restaurant-type tourist infrastructure using systemic, marketing, economic, and statistical methods.

Research results. The current trading activities of wine-producing enterprises in Ukraine are characterized by the transformation of organizational and economic models of product sales under the influence of internal challenges and global trends. After the start of full-scale war in 2022, the wine industry underwent significant changes related to the loss of traditional markets, logistical disruptions, a decline in consumer purchasing power, and a shift in focus to the domestic market and tourist regions [1].

One of the key features is the high regional concentration of production, particularly in the Odesa, Zakarpattia, Mykolaiv, and Kherson regions, where local brands are emerging and wine tourism is on the rise. Trading activities in such regions are often carried out through direct sales, tasting rooms, wine festivals, and cooperation with restaurants that are oriented towards the tourist flow. Therefore, according to scientists, it is relevant to create clusters among wine-producing enterprises in order to activate trading activities [2].

Another feature is the low level of diversification of sales channels. Most small and medium-sized wine producers focus on retail or wholesale sales due to the limited number of distributors [4]. Integration into the HoReCa sector (hotels, restaurants, cafes) remains fragmented, and cooperation with restaurateurs is not systematic due to a lack of marketing knowledge, a weak contract culture, and limited logistics infrastructure.

Unlike European countries, where restaurants are important communicators of local wine to tourists, this potential has not yet been fully realized in Ukraine. However, the trend towards the development of gastronomic and wine tourism opens up new opportunities for promoting products through restaurants, especially within local routes and enogastronomic events.

There is also a pressing need to digitize commercial activities in the wine market, namely to increase sales through e-commerce. In 2023-2024, Ukrainian marketplaces went beyond simple trading platforms – in a period of digital change and prolonged crises, they became flexible infrastructure solutions for the new economy. An analysis of the central marketplaces in the Ukrainian market has shown that, despite radical challenges, they have not only maintained their market positions but have also managed to integrate themselves into the logic of new consumer models, fill the gaps created by restrictions on offline trade, and offer adaptive formats of presence [13]. Online sales and marketplaces are beginning to play an increasingly important role in communication with the final consumer, but the wine industry is slow to adapt to these changes.

Thus, in the current economic environment, Ukrainian wineries face a number of challenges in the field of trade, but at the same time have significant potential for developing their sales activities through integration with the restaurant and tourism segments.

One of the key problems faced by the Ukrainian wine industry in 2013–2018 was the gradual displacement of domestic producers by imported products. The second, equally significant problem was the oversaturation of the domestic market following a reduction in supplies to the market of the aggressor country and the imposition of limited quotas on Ukrainian wine exports by the European Union [14]. During the war, the wine industry experienced a significant decline in production, falling by approximately 60% compared to pre-war levels. The main reason for this was the disruption of logistics chains between producers, suppliers of raw materials, and end consumers [15].

The start of Russia's full-scale military aggression against Ukraine led to structural changes in the wine industry, causing companies to shift to more technically equipped and automated ways of doing business, which partly replaced traditional approaches to production and sales. At the same time, there's a trend toward new small wine producers popping up in relatively safe regions of the country. Under martial law, producers were forced to quickly take into account a range of new risks and threats, rethink their approaches to economic activity, and introduce adaptive business models focused on sustainability in a crisis environment.

Several critical issues can be identified among the key problems facing the grape industry in Ukraine. First, the country lacks a single register of grape and wine producers, as well as a cadastre of vineyards, which makes it impossible to accurately record and statistically evaluate the activities of grape growers, including households and farms. Second, there has been a decline in wine production and a shortage of quality planting material. Third, there are difficulties in accessing land for long-term lease. Fourth, purchase prices for technical grape varieties remain low, and some vineyards are located in temporarily occupied territories [5].

As of early 2024, despite ongoing military operations, there are about 160 officially operating wine-producing enterprises in Ukraine (not including the temporarily occupied territories, for which there are no current statistics on the state of vineyards), in particular 40 craft wineries with an annual production volume of up to 100,000 liters. The main areas of viticulture and winemaking remain concentrated

in the Black Sea region and in Zakarpattia, but other areas, particularly in the western, central, and northern regions of Ukraine, are also developing rapidly. For example, in the Kyiv, Lviv, Ternopil, and Chernihiv regions, more than 200 technical grape varieties are cultivated, from which products are made that receive international recognition and prizes at specialized exhibitions [9].

Ukrainian sommeliers play an important role in promoting national winemaking, working purposefully within their professional activities to shape a positive image of Ukrainian wine on the domestic and international markets. Members of the Association sommelier of Ukraine contribute to expanding the knowledge of the Ukrainian audience about quality wine with an emphasis on Ukrainian brands, searching for incentives for the successful development of the wine industry in Ukraine, and promoting the country as a wine producer abroad [6].

The economic performance of wine-producing enterprises can be analyzed based on statistical data provided by the State Statistics Service of Ukraine. Grape wine sales volumes serve as an indicator of consumption and market demand, while the assessment of the state of wine-producing enterprises is based on the volume of products sold. The dynamics of changes in the industry as a whole and in the grape wine production segment in 2018–2025 reflect both periods of growth and decline in the relevant indicators (Table 1).

Table 1. Volume of industrial products sold by type of activity in Ukraine in 2018-2025 in million UAH, not including VAT and excise tax

Year	Industry	Growth rate until 2018 in %	Grape wine production	Growth rate until 2018 in %
2018	2508579.5	0.0	4852.3	0
2019	2480804.2	-1.1	3518.1	- 27.5
2020	2481148.5	-1.1	3252.5	-33.0
2021	3589379.0	+43.1	3641.5	-25.0
2022	2811572.2	+12.1	2124.2	- 56.2
2023	3274630.1	+30.5	3057.8	-37.0
2024	3659054.9	+45.9	2967.0	-38.9
January- April 2025	1334884.7	-46.8	831.0	-82.9

Compiled by the authors based on [16]

An analysis of the dynamics of indicators shows significant fluctuations in the development of both the general industry and the wine-making industry in Ukraine. While the total volume of industrial production showed growth until 2024 (by 45.9% compared to 2018), the production of grape wines experienced a significant decline – by almost 39%. A particularly critical decline occurred in 2022, due to the consequences of the full-scale war, the reduction of production areas, and the disruption of logistics chains.

The restaurant infrastructure is an important component of the wine distribution system, especially in the context of shaping consumer experience, promoting local

brands, and integrating winemaking into the tourism economy. Restaurants, especially those serving tourists, are an effective channel of communication between winemakers and the final consumer, creating opportunities to get acquainted with quality wine products in the form of tastings, food and wine pairings, and wine lists.

The level of demand and wine consumption culture are among the key factors that significantly influence the development of the wine industry. Only about 9% of the Ukrainian population prefers wine, which puts the country in 91st place in the world ranking in terms of consumption of this beverage [3].

The effectiveness of cooperation between wineries and restaurants focused on the tourist segment is determined by a complex of economic, logistical, marketing, organizational, and institutional factors. In the context of the active development of gastronomic and wine tourism, these factors are particularly important, as it is through the restaurant infrastructure that tourists first become acquainted with local wine products [10].

The key factors influencing such cooperation include: logistical accessibility and speed of delivery, marketing interaction and brand communication, restaurant staff qualifications, the existence of a mutually beneficial partnership system, the tourist attractiveness of the region and the availability of routes, level of digitalization of communications, image component and authenticity, and the availability of state or regional support programs.

The effectiveness of cooperation between wineries and restaurants focused on the tourist segment is influenced by a combination of organizational, economic, logistical, and marketing factors. It is crucial that the wine producer and restaurateur share a common strategic goal, i.e., the creation of a unique gastronomic product that is attractive to tourists. The level of professional training of restaurant staff in the field of sommelier service, who are able to present wine products in a high-quality manner [8], taking into account their origin, taste characteristics, and the possibility of pairing with signature dishes, plays an important role. Another key factor is the availability of logistics solutions that ensure regular and stable product delivery to restaurants located in tourist regions, often far from major distribution centers [17]. Well-established communications, flexible terms of cooperation, and the inclusion of joint promotion elements (e.g., participation in festivals, food and wine tours, branded events) also significantly influence the effectiveness of partnerships. In addition, the effectiveness of cooperation largely depends on the tourist attractiveness of the region, the seasonality of demand, and support from local authorities or specialized tourism clusters [7] (Table 2). The integration of the wine business into the tourist and restaurant infrastructure in Ukraine faces a number of systemic and local barriers and restrictions. One of the key limitations is the fragmentation of inter-sectoral cooperation: winemakers, restaurateurs, and tour operators mostly operate autonomously, without established mechanisms for strategic partnership. Another significant barrier is the underdeveloped logistics infrastructure, which complicates the stable supply of wine products to catering establishments in tourist regions, especially in conditions of martial law or seasonal demand fluctuations.

Table 2. Tourist clusters of wine tourism in Ukraine

Key characteristics	Participants/objects	Main challenges and prospects
Wine and Food Trails of Ukrainian Bessarabia (Odesa Region)		
One of the most developed and institutionalized initiatives. It brings together wineries, cheese factories, ethnographic museums, and local producers. It is actively promoted by local associations and supported by international projects.	Wineries Kolonist, Shabo, Vynna Orata, Winery V. Zakharova, Gastronomic place Frumushika-Nova, Shabo Wine Culture Center, craft cheese factories.	Challenges: distance from major tourist centers, need for further infrastructure development, impact of full-scale war on the region's attractiveness. Prospects: great potential for the development of international tourism, unique multicultural heritage.
Wine Route of Zakarpattia (Zakarpattia Region)		
Focused on unique Zakarpattia wines (in particular, from local varieties). The route integrates not only wineries, but also thermal resorts, castles, and cheese factories, creating a comprehensive tourist product.	Chateau Chizay, Kotnar, Kovach Family Winery, Shtifko Wine Manufacture, Pavlynske Wines, Mukachevo, Uzhhorod (castles, museums), thermal waters of Berehove.	Challenges: fragmentation of small producers, need to improve service quality, development of joint marketing. Prospects: closeness to EU borders, high potential for the development of gastronomic and health tourism, unique grape varieties.
Wine routes of the Black Sea Region (Mykolaiv Region)		
It brings together wineries along the coast, including large estates and small craft producers. The overall focus is on combining wine and sea/eco-tourism.	Beykush Winery, Storozhenko, Slivino Village, Olvia (historical reserve), Kobleve (resort).	Challenges: significantly affected by the war (proximity to the front line, mining), need for infrastructure and reputation restoration. Prospects: large areas for vineyards, potential for restoration and development after de-occupation and demining.
Kyiv Region and Central Ukraine (Kyiv, Cherkasy, and Kirovohrad Regions)		
Although not a traditional wine-producing region, craft winemaking is actively developing here, focused on local consumers and weekend tourists from large cities. Small “green routes” are being formed.	Kulinichenko Winery (Kyiv Region), Family Winery Biologist (Kyiv Region), Sherwood Winery (Cherkasy region), Korus Wines (Kirovohrad Region).	Challenges: small production volumes, lack of large-scale infrastructure, difficulty in establishing a single recognizable route. Prospects: closeness to Kyiv, which ensures a steady flow of visitors, and the possibility of creating unique “rural” and “farm” tourism.

Compiled by the authors

At the same time, legal and regulatory difficulties-in particular, the complex licensing system for the sale of alcoholic beverages, the tax burden, and advertising restrictions-hinder the open promotion of local wine in restaurants [12]. Another important barrier is the lack of professional training in the restaurant sector, particularly in the field of wine service, which reduces the quality of product presentation and makes it difficult for tourists to form a coherent gastronomic impression.

In addition, it should be noted that consumers are not very familiar with local wine brands and Ukraine's position in the international wine market is weak, which reduces the overall interest in national products among foreign tourists. Researchers emphasize the importance of promoting Ukrainian gastronomic specialties in the restaurant sector-historically established delicacies (products, ingredients) or dishes of local (regional, local) significance that serve as a gastronomic identifier of a region or settlement which are a basic component of the gastronomic brand of a tourist destination. The list of such gastronomic specialties also includes local wines: wine – protected designation of origin «Shabskyi»; wine – protected designation of origin «Yalpuh»; wine – protected geographical indication ‘Zakarpattia’; wine – protected geographical indication «Bilhorod-Dnistrovskyi». These types of wine are included in the list of Ukrainian products of geographical significance [11].

Gastronomic and wine tourism are powerful drivers of the development of local wine sales channels, as they create a unique environment in which product consumption becomes part of the tourist experience. Tourists visiting wine-producing regions, restaurants with local wine lists, or themed events (festivals, tastings, wine tours) have the opportunity not only to taste the products directly on site, but also to learn about their origin, production characteristics, and cultural context. This experience increases the value of wine in the eyes of consumers, promotes an emotional connection with the brand, and, accordingly, stimulates demand.

In addition, wine tourism allows winemakers to sell their products directly through HoReCa channels, avoiding intermediaries, which increases profitability. Restaurants integrated into tourist routes are an effective tool for promoting local wine, as they ensure high-quality presentation of the product in combination with regional cuisine. Thus, gastronomic and wine tourism create a multi-channel sales environment that combines direct sales, tastings, online orders, and cooperation with tour operators, forming a sustainable infrastructure for the sale of local wine.

To effectively assess the integration of wine-making enterprises into the restaurant segment of the tourism infrastructure, it is advisable to use clearly defined key performance indicators (KPIs) for the main areas of interaction. In particular, one of the relevant indicators could be the dynamics of sales in the HoReCa segment, which reflects changes in the sales of wine products through hotels, restaurants, and cafes. This indicator is calculated as a percentage change in revenue or physical sales volumes (in liters or bottles) compared to the previous period using the following formula:

$$\text{Sales growth in HoReCa} = \left(\frac{P_{\text{curr.p.}} - P_{\text{prev.p.}}}{P_{\text{prev.p.}}} \right) * 100\%$$

where, $P_{\text{prev.p.}}$ – wine sales volume in the previous period; $P_{\text{curr.p.}}$ – wine sales volume in the current period.

Another important indicator is the share of sales in the HoReCa segment in the overall structure of the company's revenue, which allows assessing the level of dependence or efficiency of this sales channel in the context of the winery's overall commercial activity. The calculation formula is given below:

$$\text{HoReCa share} = \left(\frac{\text{HoReCa sales revenue}}{\text{Total sales revenue}} \right) * 100\%$$

The growth of this indicator shows that the company has successfully diversified its sales channels and is well integrated into the tourist infrastructure of restaurant-type businesses.

The use of these key performance indicators enables wine-producing enterprises to comprehensively assess the results of integration interaction, identify strategic advantages and areas for improvement, and make timely adjustments to management decisions in order to increase their competitiveness in the market.

Conclusions. The integration of trading activities of wine-producing enterprises into tourist infrastructure of restaurant type is a strategic direction for the development of both domestic wine production and gastronomic tourism. The study showed that effective interaction between winemakers, restaurateurs, and tour operators contributes to the creation of a complete gastronomic product that increases the competitiveness of regions, stimulates the development of the local economy, and promotes national wine consumption traditions.

At the same time, a number of barriers have been identified that complicate integration processes, including: lack of coordination between market participants, lack of specialized distribution channels, weak logistical interaction, and insufficient institutional support. To overcome these challenges, it is appropriate to implement partnership models based on joint marketing, the development of wine tourism infrastructure, and the use of key performance indicators (KPIs) to monitor the results of cooperation in the HoReCa segment.

Therefore, the formation of sustainable integration links between wine-producing enterprises and the tourist and restaurant infrastructure is an important condition for increasing the profitability of the industry, enhancing the tourist attractiveness of regions, and strengthening Ukraine's position in the international wine tourism market.

Література:

1. Печко В. С. Глобалізаційні тренди розвитку АПК України в умовах євроінтеграції та їх вплив на виноградарсько-виноробний комплекс. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2022. Вип. 43. С. 123–127
2. Бабій О. М., Тимчунко К. С. Реструктуризація підприємств виноградно-виноробної промисловості: інноваційні підходи. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2020. № 1 (72). С. 137–152.
3. Бойко Л., Бойко В. Сучасні аспекти розвитку галузі виноградарства в умовах невизначеності. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Економіка. 2024. №19. С. 31–38. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.19.8>

4. Тодорюк О. Дистрибуція вина в Україні в умовах невизначеності та обмеження. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 70. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-179>
5. Комітет Верховної Ради України з питань аграрної та земельної політики. URL: <https://komagropolit.rada.gov.ua/print/74831.html> (дата звернення: 23.07.2025).
6. Жук Ю., Манько А., Романів П. Актуальні аспекти промоції винної індустрії українськими сомельє – інноваційний інструмент реклами в гостинності. *Інновації та технології в сфері послуг і харчування*. 2025. № 2 (16). С. 103–108. DOI: [https://doi.org/10.32782/2708-4949.2\(16\).2025.16](https://doi.org/10.32782/2708-4949.2(16).2025.16)
7. Чорна Н. Кластерний підхід до розвитку винного туризму: зарубіжний досвід та можливості його впровадження в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-19>
8. Брикова Т. Виноробство та виноградарство в Україні: енотуризм, міжнародне співробітництво та мистецтво сомельє в умовах війни. *Інновації та технології в сфері послуг і харчування*. 2024. № 3 (13). С. 12–18. DOI: [https://doi.org/10.32782/2708-4949.3\(13\).2024.2](https://doi.org/10.32782/2708-4949.3(13).2024.2)
9. Турчиняк М., Полотай Б., Даньчишин А. Українське виноробство в умовах війни. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2024. № 11. С. 35–42. DOI: <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-11-4>
10. Пушка О. С., Різник А. О., Дочинець І. В. Крафтові напої як сервісна інновація в готельному та туристичному бізнесі. *Причорноморські економічні студії*. 2024. Вип. 86. С. 206–210. DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.86-33>
11. Церклевич В. С., Діль А. В., Діль М. В. Нові гастрономічні спеціальтети як продукт ресторану ніші «local food» в розвитку туристичних дестинацій. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2022. № 6. С. 41–51. DOI: <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-6-6>
12. Bezhenar I. The wine market of Ukraine in 2024. *Commodities and Markets*. 2025. Vol. 53. № 1. P. 54–91. DOI: [https://doi.org/10.31617/2.2025\(53\)04](https://doi.org/10.31617/2.2025(53)04)
13. Kasumov T. A. Marketplaces in Ukraine in the conditions of digital metamorphoses: trends, challenges and strategic guidelines. *Journal of Strategic Economic Research*. 2025. № 6. P. 64–78. DOI: <https://doi.org/10.30857/2786-5398.2024.6.7>
14. Новікова А. Сучасний стан і тенденції розвитку виноробної галузі в Україні. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки)*. 2020. № 1. С. 41–45. DOI: <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2020.1.41>
15. Rusnak A., Boiko V. Logistics as a competitive advantage in the development of the agricultural sector in Ukraine. *Evropský časopis ekonomiky a management*. 2018. Sv. 4. Vyd. 4. P. 55–60.
16. Обсяг реалізованої промислової продукції за видами діяльності. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 23.07.2025).
17. Тодорюк О. Система дистрибуції вина в Україні: основні принципи та особливості формування. *Економіка та суспільство*. 2024. № 64. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-161>

References:

1. Pechko, V. S. (2022). Globalization trends in the development of Ukraine's agro-industrial complex under European integration and their impact on the viticulture and winemaking sector. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University: Series "International Economic Relations and World Economy"*, (43), 123–127. [in Ukrainian].
2. Babii, O. M., & Tymchuncko, K. S. (2020). Restructuring of viticulture and winemaking enterprises: innovative approaches. *Bulletin of Socio-Economic Research*, (1)72, 137–152. [in Ukrainian].
3. Boiko, L., & Boiko, V. (2024). Current aspects of viticulture development under uncertainty. *Tavriya Scientific Bulletin. Series: Economics*, (19), 31–38. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.19.8>. [in Ukrainian].
4. Todoruk, O. (2024). Wine distribution in Ukraine under uncertainty and constraints. *Economy and Society*, (70). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-179>. [in Ukrainian].
5. Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Agrarian and Land Policy. <https://komagropolit.rada.gov.ua/print/74831.html> (Accessed: 23.07.2025). [in Ukrainian].
6. Zhuk, Yu., Manko, A., & Romaniv, P. (2025). Topical aspects of wine industry promotion by Ukrainian sommeliers – an innovative marketing tool in hospitality. *Innovations and Technologies in the Sphere of Services and Nutrition*, 2(16), 103–108. [https://doi.org/10.32782/2708-4949.2\(16\).2025.16](https://doi.org/10.32782/2708-4949.2(16).2025.16). [in Ukrainian].
7. Chorna, N. (2022). Cluster approach to the development of wine tourism: foreign experience and possibilities for implementation in Ukraine. *Economy and Society*, (41). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-19> (Accessed: 23.07.2025)
8. Brykova, T. (2024). Winemaking and viticulture in Ukraine: enotourism, international cooperation and sommelier art during wartime. *Innovations and Technologies in the Sphere of Services and Nutrition*, 3(13), 12–18. [https://doi.org/10.32782/2708-4949.3\(13\).2024.2](https://doi.org/10.32782/2708-4949.3(13).2024.2). [in Ukrainian].
9. Turchyniak, M., Polotai, B., & Danchyshyn, A. (2024). Ukrainian winemaking during the war. *Tourism and Hospitality Industry in Central and Eastern Europe*, (11), 35–42. <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-11-4>. [in Ukrainian].
10. Pushka, O. S., Riznyk, A. O., & Dochynets, I. V. (2024). Craft beverages as a service innovation in the hotel and tourism business. *Black Sea Economic Studies*, (86), 206–210. <https://doi.org/10.32782/bses.86-33>. [in Ukrainian].
11. Tserklevych, V. S., Dil, A. V., & Dil, M. V. (2022). New gastronomic specialties as a niche “local food” product in the development of tourist destinations. *Tourism and Hospitality Industry in Central and Eastern Europe*, (6), 41–51. <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-6-6>. [in Ukrainian].
12. Bezhenar, I. (2025). The wine market of Ukraine in 2024. *International Scientific-Practical Journal "Commodities and Markets"*, 53(1), 54–91. [https://doi.org/10.31617/2.2025\(53\)04](https://doi.org/10.31617/2.2025(53)04)
13. Kasumov, T. A. (2025). Marketplaces in Ukraine in the conditions of digital metamorphoses: trends, challenges and strategic guidelines. *Journal of Strategic Economic Research*, (6), 64–78. <https://doi.org/10.30857/2786-5398.2024.6.7>
14. Novikova, A. (2020). The current state and development trends of the winemaking industry in Ukraine. *Bulletin of the National Technical University*

“Kharkiv Polytechnic Institute” (*Economic Sciences*), (1), 41–45. <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2020.1.41>. [in Ukrainian].

15. Rusnak, A., & Boiko, V. (2018). Logistics as a competitive advantage in the development of the agricultural sector in Ukraine. *Evropský časopis ekonomiky a management*, 4(4), 55–56.

16. Volume of sold industrial products by activity types. State Statistics Service of Ukraine. <https://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed: 23.07.2025). [in Ukrainian].

17. Todoriuk, O. (2024). Wine distribution system in Ukraine: basic principles and formation features. *Economy and Society*, (64). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-161>. [in Ukrainian].

Annotation

Cherneha I. Tymchuk S., Sokoliuk S., Tsymbaliuk Y., Haidai I., Kirbai T.
Integration of trading activities of wine-producing enterprises into the tourist infrastructure of restaurant type

The article examines the integration of trading activities of wine-producing enterprises into the restaurant-type tourist infrastructure as a factor in strengthening the competitiveness and sustainability of Ukraine's wine industry. The relevance of the study lies in the growing role of enogastronomic tourism and the potential of intersectoral cooperation between wineries, restaurants, and tour operators to promote local products and form a positive national brand. The purpose of the research is to develop a methodological approach to assessing the effectiveness of integrating wine producers' commercial activities into restaurant-type tourism infrastructure, which can optimize distribution channels, increase profitability, and enhance Ukraine's image as a wine-producing country.

The study applies a comprehensive methodological approach based on systemic, economic, marketing, and statistical methods. It identifies the current state and dynamics of Ukraine's wine market, emphasizing the impact of war, logistics disruptions, and digital transformation on sales mechanisms. The research results reveal a decline in wine production and limited diversification of sales channels, along with fragmented cooperation between wineries and the HoReCa sector. However, growing wine tourism and the rise of regional clusters in Odesa, Zakarpattia, and Central Ukraine demonstrate significant potential for integration.

Key barriers include underdeveloped logistics, insufficient institutional coordination, restrictive licensing policies, and low public awareness of domestic wine brands. The study proposes an evaluation model based on key performance indicators (KPIs), including the growth rate of wine sales in the HoReCa segment and the share of this segment in total revenue. These indicators allow for assessing integration effectiveness, monitoring strategic outcomes, and identifying areas for improvement.

The findings confirm that the integration of wine-producing enterprises into restaurant-type tourism infrastructure fosters sustainable regional development, strengthens local brands, and contributes to Ukraine's competitiveness in both domestic and international markets.

Key words: trading activities, wine production, tourist infrastructure, restaurant business, integration, wine tourism, HoReCa.

СТРУКТУРНА ТА ТЕХНОЛОГІЧНА ВРАЗЛИВІСТЬ ФОНДОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ: СИСТЕМНІ REGTECH-ВИКЛИКИ І ВПЛИВ АЛГОРИТМІВ НА СТІЙКІСТЬ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ

С. А. ВЛАСЮК, кандидат економічних наук

О. О. НЕПОЧАТЕНКО, доктор економічних наук

Ю. А. ЦИМБАЛЮК, кандидат економічних наук

О. В. РОЛІНСЬКИЙ, кандидат економічних наук

К. М. МЕЛЬНИК, кандидат економічних наук

О. Д. ПІДЛУБНА, викладач

Уманський національний університет

Систематизовано ключові структурні дисбаланси та оцінено системні ризики, спричинені інтеграцією фінансових технологій (FinTech) у функціонування ринку капіталу України. На основі аналізу динаміки випуску цінних паперів банківського сектора (2020–2024 рр.) встановлено критичну залежність капіталізації банків від дискретних, регуляторно обумовлених рішень, а не від широкої ринкової інвестиційної активності. Доведено, що домінація державного боргу (ОВДП) створює незбалансовану макроструктуру торгівлі, обмежуючи вплив FinTech. Окремо досліджено технологічні ризики, зокрема феномен «спалахових обвалів» (HFT) та конвергенцію стратегій (ШІ). Запропоновано пріоритезувати RegTech-рішення (включно з Circuit Breakers) для проактивного моніторингу та нівелювання технологічної вразливості фінансової системи.

Ключові слова: FinTech, ринок капіталу, стійкість банків, ОВДП, алгоритмічна торгівля, Штучний Інтелект, системний ризик, RegTech, структурна вразливість.

Постановка проблеми. Глобальна фінансова система перебудовується під впливом FinTech-інновацій, які значно підвищують операційну ефективність та ліквідність. Для України, що перебуває на етапі відновлення, використання цього потенціалу є стратегічним завданням для створення глибокого та диверсифікованого ринку капіталу. Проте, цей процес відбувається на тлі значних структурних обмежень та недостатньої інституційної готовності. Метою цієї роботи є всебічний аналіз існуючих дисбалансів на організованому ринку капіталу та систематизація нових системних ризиків, що виникають внаслідок впровадження високошвидкісних технологій (АТ/ШІ). Це дозволить сформулювати ключові регуляторні імперативи для забезпечення стійкості банківського сектора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна частина сучасних досліджень Безпало Р.В. [1], Бобришева Є. [2], Житар М. О. [3], Соляник Л. Г. та ін. [4] та Бухтіарова А. [5] розглядають FinTech як ключовий драйвер операційної ефективності та цифрової трансформації економіки. Акцентується увага на значному проникненні послуг та їхньому впливі на підвищення

зручності банківського обслуговування в працях Гасій О. [6], Марич М., [7]. Особливе місце в цьому блоці займають роботи, присвячені алгоритмізації інвестиційних процесів. Хоча класична теорія портфеля [8] та гіпотеза ефективного ринку [9] заклали основи для раціонального ціноутворення, праці Клімцової Д. Ю. [10] висвітлюють впровадження нових технологій, зокрема робо-едвайзерінгу, як глобального тренду. Водночас, дослідження Бурмаки М. та Приходька Б. [11] стосуються методології моделювання фондового ринку, що є фундаментальним для розуміння впливу складних алгоритмів.

Роботи Белінської Я. В. та ін. [12] разом із працями Капліна С. М. та ін. [13] вивчають токенизацію фінансових активів та цінних паперів, підкреслюючи їхні перспективи для залучення капіталу. Ця тенденція, як стверджують Пестовська З. С. [14] та Гулей А. [15], може стати інноваційним механізмом навіть для місцевих бюджетів (RWA-токенизація). Актуалізація теми в умовах кризи розкривається в працях Віблого П. та Кондратюк М. [16], а також у публікаціях Непочатенко О. О. [17], які аналізують трансформацію кредитного ринку та фінансового менеджменту в кризовий період. Дослідження Цимбалюка Ю. А. та Власюк С. А. [18] безпосередньо розглядають тенденції розвитку фондового ринку України, підкреслюючи його проблеми, зокрема обмежену інвестиційну активність та необхідність фінансового розвитку.

Втім, відсутній комплексний аналіз, який би синтезував виявлені структурні дисбаланси (домінування держборгу, регуляторна залежність) із технологічно обумовленими системними ризиками (HFT/ШІ). Наше дослідження має на меті заповнити цю прогалину, оцінивши, як ця подвійна вразливість впливає на стійкість банківського сектора.

Методика досліджень. Методологічною базою статті є системний підхід, що дозволив розглянути FinTech-інновації та організований ринок капіталу України не ізольовано, а як взаємозалежний механізм, вразливий до технологічно-структурних шоків. Дослідження спирається на поєднання кількісних (статистичних) та якісних (експертно-аналітичних) методів.

Для кількісного аналізу використовувалися офіційні аналітичні дані Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) та Національного банку України (НБУ) за період 2020–2024 рр. Застосовано статистичний аналіз динамічних рядів для оцінки волатильності та концентрації обсягів емісії акцій та облігацій банківського сектора, що дозволило ідентифікувати домінування неринкових, регуляторних імперативів у підтримці фінансової стійкості. Крім того, метод структурного аналізу був критично важливим для кількісного доведення критичної домінації Облігацій внутрішніх державних позик (ОВДП) та високого ступеня олігополізації ринкових операторів. Натомість, для оцінки новітніх викликів застосовано якісні методи. Зокрема, метод аналогій та експертних оцінок використовувався для систематизації та прогнозування технологічно обумовлених системних ризиків (Flash Crashes внаслідок HFT, конвергенція стратегій Штучного Інтелекту). Спираючись на досвід розвинених фінансових ринків (США, ЄС), зроблено висновок щодо потенційної вразливості українського ринку. Фінальний метод

синтезу та узагальнення дозволив обґрунтувати необхідність негайного впровадження RegTech-рішень для проактивного регуляторного нагляду.

Результати досліджень. Фінансові технології (FinTech) виявилися потужним каталізатором глибинної трансформації світової фінансової системи у XXI столітті, кардинально змінюючи звичну модель надання послуг. Особливо відчутною ця інноваційна хвиля стала на фондовому ринку, який традиційно був зарезервований для інституційних гравців. Цифровізація не лише сприяла демократизації інвестування, зробивши його доступним для масового роздрібного інвестора, але й істотно модернізувала базові процеси торгівлі, аналізу даних та управління фінансовими активами. Сучасні FinTech-рішення – від зручних мобільних додатків для мікроінвестування до високошвидкісних алгоритмічних систем торгівлі (HFT) та використання штучного інтелекту (ШІ) – переосмислюють усталені правила гри. Це формує нову інвестиційну парадигму, що пропонує безпрецедентні можливості, але водночас генерує складні та системні виклики для всіх сегментів ринку.

Переходячи до результатів кількісного аналізу, слід наголосити, що динаміка залучення банками власного (акції) та боргового (облігації) капіталу є ключовим індикатором їхньої фінансової стійкості та залежності від ринкових або регуляторних механізмів. Використовуючи статистичні дані НКЦПФР, ми проаналізували цю динаміку за період 2020–2024 рр. Моніторинг виявив значну волатильність, спричинену зовнішніми шоками та внутрішніми регуляторними імперативами (табл. 1).

Табл. 1. Щомісячна динаміка залучення власного капіталу (акцій) банківськими установами України у 2020–2024 рр. [19]

Період	Обсяг емісії акцій, млн грн					Кількість емісій, шт.				
	2020	2021	2022	2023	2024	2020	2021	2022	2023	2024
Січень	145,91	124,96	373,31	1255,4	446,98	8	5	5	1	8
Лютий	59,00	2 252,71	13,08	1514,5	306 303,86	1	7	2	1	3
Березень	618,22	1 883,98	0,00	0	250,00	4	3	0	0	1
Квітень	132,88	146,96	0,00	59,6	1 418,77	3	4	0	3	4
Травень	2 249,15	4 357,27	0,00	194,6	2 400,65	6	4	0	2	3
Червень	58,24	1 087,10	9,15	130,0	18 908,00	4	12	2	1	3
Липень	6 724,66	2 437,60	1032,58	297,5	7 403,15	11	9	2	4	10
Серпень	794,26	2 067,68	0,00	89,7	29,56	6	5	0	3	4
Вересень	12 750,12	3 244,52	790,30	3370,6	435,27	5	11	2	5	5
Жовтень	708,52	20 734,22	450,50	124,1	475,73	7	8	1	3	5
Листопад	4 757,29	2 390,87	304,30	1538,1	5 358,89	7	7	2	3	6
Грудень	3 984,55	2 156,41	32075,08	577,6	21 126,98	9	11	4	4	8
Усього	32 982,80	42 884,28	35048,30	9151,7	364 557,84	71	86	20	30	60

Річний обсяг випуску акцій (від 32,98 млрд грн у 2020 р. до 42,88 млрд грн у 2021 р.) зазнав падіння у 2023 р. до 9,15 млрд грн. Однак, ключовою

аномалією є дискретний стрибок обсягу у 2024 році (до 364,56 млрд грн). Це зростання повністю пояснюється концентрованою рекапіталізацією великих фінансових установ, що здійснюється за рішенням регулятора (НБУ). Це свідчить про домінуючу роль неринкових механізмів та великого капіталу в забезпеченні стійкості, замість широкої ринкової інвестиційної активності.

Якщо динаміка залучення власного капіталу (акцій) банківським сектором засвідчила критичну залежність від регуляторних рішень (рекапіталізація), то аналіз ринку боргового капіталу (облігацій) також демонструє структурну вразливість, хоча й виражену в іншій формі. Незважаючи на потенційну роль корпоративних облігацій як важливого джерела фінансування та індикатора ринкової довіри, ми спостерігаємо значну нестабільність та концентрацію. Дані за 2020–2024 роки, які ілюструють обсяг та кількість емісій боргових цінних паперів банків, підтверджують цю тенденцію (рис. 1).

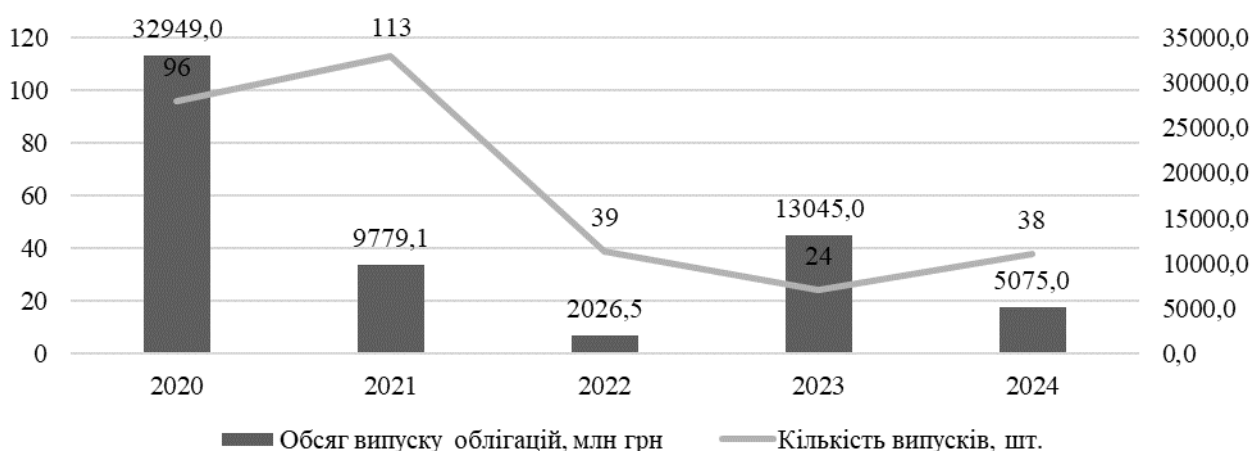

Рис. 1. Річна динаміка обсягів та кількості випусків боргових цінних паперів банків (облігацій) в Україні, 2020–2024 рр. (НКЦПФР) [19]

Кризовий спад у 2022 р. (обсяг 2,03 млрд грн) змінився відновленням у 2023 р. (13,05 млрд грн). Це відновлення відбулося на тлі подальшого падіння кількості випусків до 24, підтверджуючи концентрацію боргових операцій в обмеженій групі банків. Фінансова стійкість банківської системи значною мірою залежить від неринкових рішень (регуляторний імператив), а не від диверсифікованого фондового ринку.

Аналіз структури торгів фінансовими інструментами (згідно з рис. 2) виявляє критичну, незбалансовану домінацію облігацій внутрішніх державних позик (ОВДП), які у 2024 році становили понад 83 % (547,9 млрд грн від загального обсягу). Така монополія ОВДП свідчить про те, що український організований ринок капіталу де-факто є ринком державного боргу. Це є прямим наслідком військового стану та потреби держави у фінансуванні дефіциту. Наслідок для FinTech: слабкість ринку власного корпоративного капіталу та відсутність широкої бази для застосування інвестиційних FinTech-інструментів, що обмежує їхній вплив на макроструктуру торгівлі.

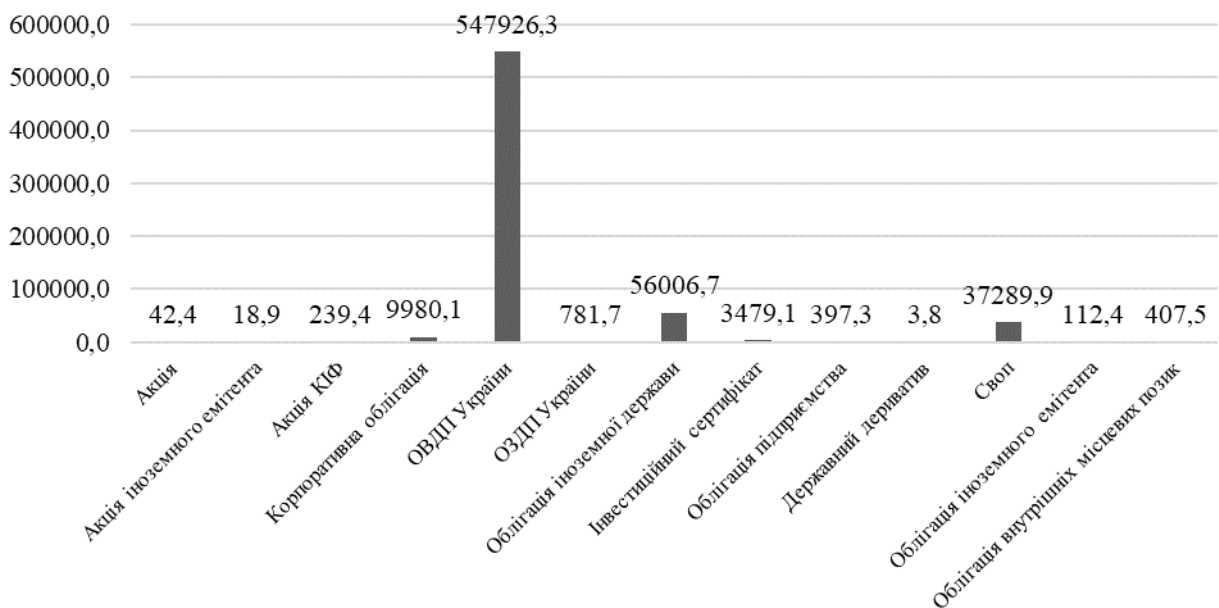

Рис. 2. Розподіл обсягу торгів на організованих ринках капіталу за видами фінансових інструментів у 2024 році (НКЦПФР) [19]

Додатково, аналіз обсягу торгівлі між операторами ринку (рис. 3) демонструє високий ступінь олігополізації, де дві біржі (ПФТС та «Перспектива») займають понад 96 % обсягу, що є характерною ознакою нерозвиненого або кризового ринку.

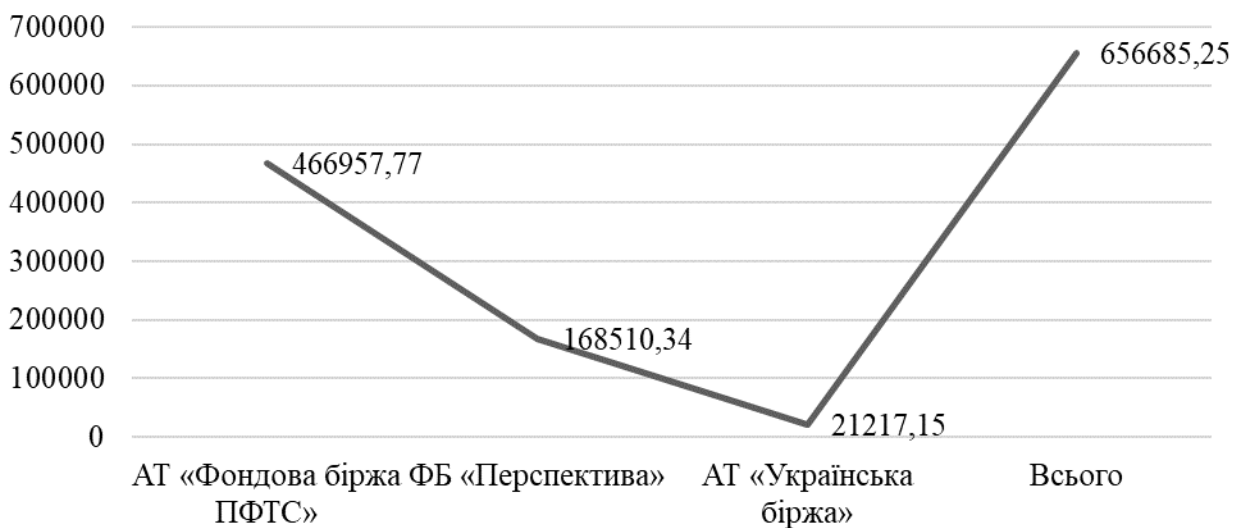

Рис. 3. Розподіл обсягу торгів фінансовими інструментами між основними операторами організованих ринків капіталу у 2024 році (НКЦПФР) [19]

На противагу структурним дисбалансам, які є внутрішньою проблемою українського ринку, інтеграція високошвидкісних технологій приносить глобальний виклик. Хоча алгоритмічна та високочастотна торгівля (АТ/НФТ) безперечно підвищує операційну ефективність ринку, проявляючись у скороченні спредів та зниженні транзакційних витрат, її домінування в структурі торгівлі породжує новий клас нефундаментального системного

ризик. Цей ризик, що ґрунтується виключно на швидкості та складності взаємодії програмних кодів, створює приховану вразливість, яка може проявитися як технологічний шок і має прямі фінансові наслідки. Детальний аналіз позитивних та негативних фінансових наслідків застосування цих технологій (табл. 2).

Табл. 2. Вплив високочастотної та алгоритмічної торгівлі (HFT/AT) на системні параметри ринку капіталу

Параметр ринку	Вплив FinTech-технологій	Фінансово-економічний наслідок
Доступна ліквідність	Прискорення процесів подання та анулювання замовлень (HFT)	Підвищення глибини ринку та його здатності протистояти шокам (за відсутності кризи).
Витрати на операції	Мінімізація різниці між цінами попиту та пропозиції (спредів)	Оптимізація витрат для всіх інвесторів завдяки суттєвому здешевленню угод.
Ефективність ціноутворення	Майже миттєве включення нових даних у ринкову вартість	Підтвердження напівсильної форми ЕМН та зростання швидкості реакції цін на публічну інформацію.
Конкурентне середовище	Використання передової швидкісної інфраструктури (колокація)	Створення технологічного розриву та акумуляція прибутків серед обмеженої кількості великих гравців.
Системний ризик	Взаємодія алгоритмів через автоматичні механізми реакції	Генерування нефундаментального системного ризику (наприклад, "Flash Crashes"), який спричиняє раптове знищення вартості активів.

Ключовий фінансовий наслідок – феномен «Спалахових обвалів» (Flash Crashes). Як продемонстрували події 6 травня 2010 року на ринку США, алгоритмічна петля зворотного зв'язку може призвести до миттєвого зникнення ліквідності (liquidity black hole) та нелогічного знищення ринкової капіталізації на мільярди доларів за лічені хвилини. Це є чистим технологічним ризиком, що не пов'язаний з економічними показниками. Крім того, технологічна асиметрія посилює концентрацію прибутків у руках обмеженої кількості високотехнологічних інститутів.

Якщо високочастотна торгівля впливає переважно на структуру ліквідності та ціноутворення, то штучний інтелект (ШІ) та машинне навчання (МН) трансформують саму суть інвестиційних рішень. Ці технології виходять за рамки простої швидкості, забезпечуючи генерацію «Альфи» (надприбутку) завдяки здатності аналізувати Big Data та виявляти нелінійні кореляції, які недоступні людському аналізу. Паралельно, ШІ сприяє демократизації фінансових послуг через робо-адвайзери, роблячи складні стратегії доступними для широкого кола інвесторів. Проте, саме масове впровадження схожих

алгоритмів формує новий, більш підступний системний ризик — конвергенцію торговельних стратегій (табл. 3).

Табл. 3. Фінансово-економічний вплив штучного інтелекту (ШІ) та машинного навчання (МН)

Параметр ринку	Вплив FinTech-технологій	Фінансово-економічний наслідок
Прибутковість	Аналіз Big Data та Альтернативних даних	Генерація Альфи (надприбутку) завдяки виявленню нелінійних інвестиційних інсайтів.
Управління ризиком	Адаптивне моделювання нелінійних кореляцій та "товстих хвостів"	Підвищення точності оцінки VaR (Value at Risk) та ефективності управління портфелем.
Посередництво	Впровадження робо-адвайзерів	Демократизація складних інвестиційних стратегій та руйнування традиційної бізнес-моделі фінансових консультантів (зниження комісій).
Системний ризик	Конвергенція алгоритмічних стратегій	Зростання кореляції активів під час стресу, що знижує ефективність диверсифікації та посилює системний ризик.
Ефективність	Миттєва обробка великих інформаційних потоків	Посилення напівсильної форми ЕМН, прискорення цінової реакції на публічну інформацію.

Проте, масове використання схожих алгоритмів призводить до конвергенції торговельних стратегій. Економічний наслідок: у стресових умовах дії алгоритмів стають синхронізованими, що різко посилює кореляцію між активами. Це знижує ефективність диверсифікації та може спричинити швидкі та глибокі ринкові падіння (наприклад, «Volmageddon» 2018 року). Проведений аналіз підтверджує, що стійкість українського ринку капіталу знаходиться під подвійним тиском: внутрішньої структурної вразливості (залежність від регулятора та домінація ОВДП) та зовнішніх технологічних ризиків (HFT/ШІ). Ця незбалансована структура створює високі системні ризики, які вимагають негайної регуляторної відповіді.

Висновки. Проведений аналіз підтверджує, що фінансова стійкість банківського сектора України перебуває під впливом подвійної вразливості: внутрішньої структурної незбалансованості, вираженої в критичній домінації ОВДП та концентрації капіталу, а також зовнішніх технологічних системних ризиків, породжених високочастотною торгівлею (HFT) та штучним інтелектом (ШІ). Динаміка капіталізації банківського сектора (2020–2024 pp.) clearly демонструє залежність від дискретних регуляторно обумовлених рішень (рекапіталізація), а не від широкої ринкової інвестиційної активності, що є основним індикатором цієї структурної вразливості. Для забезпечення

довгострокової стабільності ринку капіталу та мінімізації його технологічної вразливості, необхідно невідкладно реалізувати комплексні регуляторні та структурні пропозиції.

Ключовим імперативом є пріоритезація впровадження RegTech-рішень для проактивного нагляду за алгоритмічними операціями: слід розробити та імплементувати багаторівневі, адаптивні механізми "Circuit Breakers" (Аварійних Вимикачів), які автоматично призупинятимуть торги не лише при цінових шоках, але й при різкому зникненні ліквідності (Liquidity Black Hole), спричиненому алгоритмами. Паралельно, регулятор має використовувати машинне навчання (ML) для проактивного нагляду (SupTech), що дозволить завчасно ідентифікувати патерни конвергенції стратегій та потенційні загрози синхронізованого продажу активів. Одночасно, необхідно розробити та імплементувати правові механізми, які чітко визначатимуть фідучіарну (довірчу) відповідальність за торговельні рішення, прийняті автономними алгоритмами, забезпечуючи прозорість та можливість притягнення до відповідальності за нелогічні дії, що призводять до «спалахових обвалів». На додаток до технологічної адаптації, для усунення критичної залежності від державного боргу, необхідно структурно диверсифікувати ринок капіталу: це включає усунення адміністративних бар'єрів та запровадження податкових пільг для первинних розміщень корпоративних цінних паперів (IPO/SPO), а також стимулювання роздрібного інвестування шляхом запровадження індивідуальних інвестиційних рахунків із податковими вирахуваннями. І, нарешті, слід забезпечити чітку правову основу для токенизації активів на базі DLT, що створить нові, прозорі та більш ліквідні інструменти для залучення інвестицій, критичні для довгострокового розвитку фінансового сектора.

Література:

1. Безпалій Р. В. Тенденції розвитку цифрових фінансових технологій: глобальний вимір та українська практика. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 11. [Електронний ресурс]. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/11_2021.pdf
2. Бобришев Є. Вплив фінансових технологій на стабільність національної економіки. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 52. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-52-96
3. Житар М. О. Ринок fintech в Україні: особливості, шляхи та перспективи розвитку. *Європейський науковий журнал економічних та фінансових інновацій*. 2024. № 1 (13). С. 4–12. DOI: 10.32750/2024-0101
4. Соляник Л. Г., Замковий О. І., Водоп'янов В. С. Ринок FinTech-послуг в Україні: тенденції розвитку і поширення на тлі оптимізації банківських ризиків. *Причорноморські економічні студії*. 2021. № 70. С. 143–150.
5. Bukhtiarova A., Hayriyan A., Bort N., Semenog A. Modeling of FinTech market development (on the example of Ukraine). *Innovative Marketing*. 2018. Vol. 14. Issue 4. P. 34–45. DOI: 10.21511/im.14(4).2018.03
6. Гасій О., Скорба О., Рошко Н. Вплив інтернет-банкінгу та мобільних додатків на зручність та доступність банківських послуг для клієнтів в Україні. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 59. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-59-100

7. Марич М. Розвиток сучасних технологій банківського обслуговування населення. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 68. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-68-206
8. Markowitz H. M. Foundations of portfolio theory. *Journal of Finance*. 1991. Vol. 46. Issue 2. P. 469–477.
9. Fama E. The behavior of stock market prices. *Journal of Business*. 1965. Vol. 38. P. 34–105.
10. Клімцова Д. Ю. Робото-едвайзерінг як глобальний тренд розвитку фондового ринку. *Науковий вісник ХДУ*. 2017. Вип. 22. [Електронний ресурс]. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_22/2/26.pdf
11. Бурмака М., Приходько Б. Моделювання глобального фондового ринку: методологія та інструментарій. *Міжнародна економічна політика*. 2023. № 2 (39). С. 62–77.
12. Белінська Я. В., Онишко С. В., Дюк Р. І. Токенізація фінансових активів як інноваційний напрям розвитку фінансового ринку. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Економіка. 2023. № 30. С. 22–29.
13. Каплін С. М., Круш В. В., Сінковський М. І. Розвиток токенизованих активів як альтернативи традиційним фінансовим інструментам. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права*. 2025. DOI: 10.5281/zenodo.16997499
14. Пестовська З. С. Токенізація економіки України: мрія чи реальність. *Академічний огляд*. 2022. Вип. 1. № 56. С. 24–34. DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-3
15. Гулей А., Котух Є., Рябокінь М. RWA-токенізація як інноваційний механізм залучення інвестицій та збільшення надходжень місцевих бюджетів. *Економіка та суспільство*. 2024. № 64. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-64-22
16. Віблій П., Кондратюк М. Розвиток фінансових технологій в Україні в умовах війни. *Галицький економічний вісник*. 2022. № 3 (76). [Електронний ресурс]. URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/76/1080.pdf>
17. Непочатенко О. О., Бондаренко Н. В., Грицак О. І. Трансформація кредитного ринку України в кризовий період. *Збірник наукових праць УНУС*. 2024. Вип. 104. Ч. 2: Економічні науки. С. 285–296.
18. Цимбалюк Ю. А., Власюк С. А. Тенденції розвитку фондового ринку України. *Економіка харчової промисловості*. 2023. Т. 15. Вип. 3. С. 56–64.
19. Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/>

References:

1. Bezpalyy, R. V. (2021). Trends in the development of digital financial technologies: Global dimension and Ukrainian practice. *Investments: Practice and Experience*, (11). Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/11_2021.pdf [in Ukrainian].
2. Bobryshev, Ye. (2023). The impact of financial technologies on the stability of the national economy. *Economy and Society*, (52). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-96> [in Ukrainian].

3. Zhytar, M. O. (2024). The fintech market in Ukraine: Features, paths and prospects of development. *European Scientific Journal of Economic and Financial Innovations*, 1(13), 4–12. <https://doi.org/10.32750/2024-0101> [in Ukrainian].
4. Solyanyk, L. H., Zamkovyi, O. I., & Vodopianov, V. S. (2021). The FinTech services market in Ukraine: Development trends and dissemination amid optimization of banking risks. *Black Sea Economic Studies*, (70), 143–150 [in Ukrainian].
5. Bukhtiarova, A., Hayriyan, A., Bort, N., & Semenog, A. (2018). Modeling of FinTech market development (on the example of Ukraine). *Innovative Marketing*, 14(4), 34–45. [https://doi.org/10.21511/im.14\(4\).2018.03](https://doi.org/10.21511/im.14(4).2018.03)
6. Hasii, O., Skorba, O., & Roshko, N. (2024). The impact of internet banking and mobile applications on the convenience and accessibility of banking services for clients in Ukraine. *Economy and Society*, (59). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-100> [in Ukrainian].
7. Marych, M. (2024). Development of modern technologies of retail banking services. *Economy and Society*, (68). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-206> [in Ukrainian].
8. Markowitz, H. M. (1991). Foundations of portfolio theory. *Journal of Finance*, 46(2), 469–477.
9. Fama, E. (1965). The behavior of stock market prices. *Journal of Business*, 38, 34–105.
10. Klimtsova, D. Yu. (2017). Robo-advising as a global trend in the development of the stock market. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, (22). Retrieved from http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_22/2/26.pdf [in Ukrainian].
11. Burmaka, M., & Prykhodko, B. (2023). Modeling of the global stock market: Methodology and tools. *International Economic Policy*, 2(39), 62–77. [in Ukrainian].
12. Belinska, Ya. V., Onyshko, S. V., & Diuk, R. I. (2023). Tokenization of financial assets as an innovative direction of financial market development. *Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy. Economics Series*, (30), 22–29. [in Ukrainian].
13. Kaplin, S. M., Krush, V. V., & Sinkovskiy, M. I. (2025). Development of tokenized assets as an alternative to traditional financial instruments. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.16997499> [in Ukrainian].
14. Pestovska, Z. S. (2022). Tokenization of the Ukrainian economy: Dream or reality. *Academic Review*, 1(56), 24–34. <https://doi.org/10.32342/2074-5354-2022-1-56-3> [in Ukrainian].
15. Hulei, A., Kotukh, Ye., & Riabokin, M. (2024). RWA tokenization as an innovative mechanism for attracting investment and increasing local budget revenues. *Economy and Society*, (64). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-22> [in Ukrainian].
16. Viblyi, P., & Kondratiuk, M. (2022). Development of financial technologies in Ukraine under wartime conditions. *Galician Economic Bulletin*, 3(76). Retrieved from <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/76/1080.pdf> [in Ukrainian].
17. Nepochatenko, O. O., Bondarenko, N. V., & Hrytsak, O. I. (2024). Transformation of the Ukrainian credit market in a crisis period. *Collection of*

Scientific Works of Uman National University of Horticulture, (104), 285–296. [in Ukrainian].

18. Tsymbaliuk, Yu. A., & Vlasiuk, S. A. (2023). Trends in the development of the Ukrainian stock market. *Economics of the Food Industry*, 15(3), 56–64. [in Ukrainian].

19. National Securities and Stock Market Commission of Ukraine. (n.d.). Analytical data on the development of the stock market. Retrieved from <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/> [in Ukrainian].

Annotation

Vlasiuk S., Nepochatenko O., Tsymbalyuk Yu., Rolinskyi O., Melnyk K., Pidlubna O. Structural and technological vulnerabilities of the stock market in Ukraine: systemic RegTech challenges and the impact of algorithms on banking sector stability

The article provides a systematic analysis of the key structural imbalances and emerging technologically driven systemic risks arising from the integration of financial technologies (FinTech) into the functioning of Ukraine's organized capital market. It is determined that the stability of the financial system is under dual pressure: internal imbalance and external technological vulnerability.

Based on the analysis of the dynamics of securities issuance by the banking sector during 2020–2024, a critical dependence of bank capitalization on discrete, regulatory-driven decisions (specifically, recapitalization) is established, rather than on diversified market investment activity. It is proven that the dominance of government debt (OVDP/T-bills), which accounted for over 83% of trading volume in 2024, creates an unbalanced macro-structure of trade and evidences the actual monopolization of the government debt market, limiting the scope for the full impact of investment FinTech tools.

The article separately examines the technological risks generated by High-Frequency Trading (HFT) and Algorithmic Trading (AT), as well as the use of Artificial Intelligence (AI). It is established that HFT, despite increasing liquidity, generates a new class of non-fundamental systemic risk, capable of causing "Flash Crashes" and the instantaneous disappearance of liquidity (liquidity black hole). The use of AI, in turn, leads to convergence of trading strategies, which sharply increases asset correlation and reduces the effectiveness of diversification during periods of stress.

In response to these challenges, the study proposes prioritizing RegTech solutions for proactive regulatory supervision. A key imperative is the development and implementation of adaptive "Circuit Breakers" that will automatically halt trading not only based on price shocks but also on liquidity indicators. Furthermore, the necessity of using SupTech (Supervisory Technology) for timely identification of algorithmic strategy convergence patterns is emphasized, along with the introduction of legal mechanisms that define fiduciary responsibility for trading decisions made by autonomous algorithms. To eliminate the structural dependence on OVDP, strategies for capital market diversification are proposed, including stimulating IPO/SPO and introducing individual investment accounts.

Key words: FinTech, Stock Market, Banking Stability, Government Bonds (OVDP), Algorithmic Trading, Artificial Intelligence (AI), Systemic Risk, RegTech, Structural Vulnerability, Flash Crashes.

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У БАНКІВСЬКОМУ НАГЛЯДІ ТА РЕГУЛЯТОРНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Н. В. БОНДАРЕНКО, кандидат економічних наук

О. Р. ЯКОВЕНКО, викладач-стажист

О. П. ЩЕРБАТЮК, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет

Досліджено сучасні підходи до використання SupTech- та RegTech-технологій у банківському нагляді та регуляторній діяльності. Обґрунтовано роль цифровізації та штучного інтелекту у трансформації процесів контролю, збору та аналізу даних фінансових установ. Представлено ключові сфери застосування SupTech, зокрема управління даними, моніторинг ризиків і підвищення ефективності наглядових процедур. Проаналізовано міжнародний досвід упровадження інструментів штучного інтелекту регуляторами ЄС, Австралії та Сінгапуру, а також наведено порівняльні характеристики їхніх технологічних платформ. Окрему увагу приділено тенденціям зростання використання AI/ML центральними банками у 2022–2025 рр. та визначено основні проблеми застосування штучного інтелекту у банківському нагляді, серед яких упередженість моделей, інтерпретованість результатів та забезпечення стабільності роботи.

Ключові слова: SupTech, RegTech, банківський нагляд, штучний інтелект, машинне навчання, ризикорієнтований нагляд, фінансова стабільність, комплаєнс, цифровізація, регуляторні технології.

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація фінансового сектору, зростання обсягів безготівкових операцій та формування величезних масивів даних (Big Data) суттєво ускладнюють традиційні процеси банківського нагляду. Регуляторні органи, зокрема Національний банк України, щоденно отримують значні обсяги звітності від банків і небанківських фінансових установ, що потребує оперативного аналізу для виявлення ризиків, оцінювання фінансової стійкості та забезпечення відповідності регуляторним нормам. У цих умовах аналітики фізично неспроможні обробляти мільйони записів і здійснювати ефективний моніторинг у короткі терміни. Це призводить до необхідності переходу від реактивної до проактивної моделі нагляду, удосконалення інструментів оцінювання ризиків і впровадження сучасних технологічних рішень. Тому актуальним є дослідження можливостей і викликів застосування SupTech- та RegTech-технологій, зокрема інструментів штучного інтелекту, для підвищення ефективності банківського нагляду, автоматизації контрольних функцій та забезпечення фінансової стабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання штучного інтелекту у сфері банківського нагляду і регуляторній діяльності набуває дедалі більшої уваги у світовій і українській науковій літературі, що свідчить про високу актуальність цієї тематики в умовах цифровізації фінансового сектору. У дослідженні Вергелюк Ю. Ю. [1] акцентується увага на особливостях цифрової трансформації банківської системи в умовах глобалізації та стрімкого розвитку новітніх технологій. Робота Бабенко-Левади В. Г., Чикалюка М. М. та Ковернінської Ю. В. [2] присвячена аналізу впливу штучного інтелекту на фінансові інновації в Україні. Автори демонструють, як алгоритми ШІ сприяють появі нових фінансових інструментів і трансформації потоків капіталу. У свою чергу, дослідження Павлюченка Д. М. [3] зосереджено на використанні штучного інтелекту та машинного навчання у банківських продуктах, наводячи конкретні приклади практичного їх застосування.

Таким чином, сучасний науковий дискус охоплює як технічні аспекти реалізації алгоритмів штучного інтелекту для автоматизації наглядових функцій, так і стратегічні виклики, що стосуються прозорості моделей, забезпечення кібербезпеки та дотримання етичних норм. Це створює базис для подальших міждисциплінарних досліджень, спрямованих на розробку стійкої та адаптивної системи фінансового регулювання в умовах швидкої цифрової трансформації.

Методика досліджень. Методична основа дослідження ґрунтується на використанні комплексу загальнонаукових і спеціальних методів. У роботі застосовано системний підхід для розкриття сутності SupTech- та RegTech-технологій та їх ролі у банківському нагляді. Для аналізу тенденцій цифровізації фінансового сектору та обсягів безготівкових операцій використано методи економіко-статистичної обробки даних. Порівняльний аналіз дозволив дослідити практики застосування штучного інтелекту регуляторами різних країн (ЄС, Австралія, Сінгапур). Логіко-аналітичний метод використано для узагальнення переваг, ризиків і проблем впровадження SupTech-інструментів, а також для формування висновків щодо ефективності їх застосування в системі фінансового нагляду.

Результати досліджень. Цифровізація у банківському секторі швидко набирає обертів, істотно впливаючи на його структуру та функціонування. Необхідність адаптувати банківську діяльність до умов цифрового середовища спричинила глибоку трансформацію фінансових послуг, ставши рушійною силою оновлення всієї банківської системи. Банки стали одними з перших, хто активно впроваджує цифрові технології у свою роботу [1]. На цьому тлі ключову роль відіграє використання технологій штучного інтелекту, що докорінно змінюють фінансовий сектор України, створюючи нові конкурентні переваги для банків, страхових компаній і фінтех-організацій. Застосування інтелектуальних систем дозволяє проводити глибший аналіз, а також забезпечує оптимізацію і автоматизацію фінансових процесів [2]. Серед найбільш популярних технологій штучного інтелекту в українській фінансовій сфері варто виділити чат-боти, робо-радники, робо-колектори, скорингові моделі, сервіси мікрокредитування, інструменти для ідентифікації клієнтів, а також рішення, спрямовані на забезпечення комплаєнсу та боротьбу із шахрайством [3].

Сучасний банківський нагляд невіддільний від використання технологій SupTech (Суптех) і RegTech (Регтех), що створюють новий формат співпраці між регулятором та фінансовими організаціями, спираючись на цифровізацію і штучний інтелект. СупТех (як і РегТех) з'являється у відповідь на стрімкий розвиток FinTech (фінансових технологій), так як цей напрямок вимагає від регуляторів фінансових ринків та наглядових органів адаптації своїх підходів (інноваційні продукти складно контролювати). SupTech спрямований на впровадження сучасних технологій для оновлення та вдосконалення функцій нагляду. Така технологічна трансформація дозволяє регуляторам цифровізувати процеси збору даних і регулювання, сприяючи більш оперативному моніторингу ризиків і підвищенню ефективності контролю за відповідністю фінансових установ встановленим вимогам [4].

Табл. 1. Загальна характеристика та ключові особливості SupTech [4]

Показник	Характеристика
Користувачі	– регуляторні органи
Передумови	– обмеженість ресурсів; – постійне зростання ризиків, пов'язаних з розвитком ринку; – необхідність побудови проактивної системи регулювання та нагляду; – значна частка «ручних» процедур у процесах, пов'язаних із наглядом за діяльністю фінансових установ
Ключові сфери використання	– управління та зберігання даних; – збирання наглядових даних; – перевірка, аналіз та візуалізація даних; – інтеграція і обмін даними між установами та іншими органами
Переваги	– економія адміністративних витрат, у тому числі витрат на персонал; – перерозподіл ресурсів; – можливість швидкого оброблення великих масивів даних; – підвищення якості наглядових даних; – робота з даними в режимі реального часу; – покращення обміну інформацією; – налагодження ефективної системи взаємодії між регуляторами та фінансовими установами; – перехід на ризикорієнтований нагляд
Перспективи	– перехід від парадигми КУС ("знай свого клієнта") до KYD («знай свої дані»); – перехід на insight-based регуляторний підхід (комплексний підхід до аналізу піднаглядних суб'єктів як учасників ринку, превентивне виявлення ризиків фінансової системи)

Основною причиною переходу НБУ до SupTech є значний обсяг інформації, яку потрібно опрацьовувати щодня. Фінансова система України перебуває на етапі цифрового прориву, що супроводжується створенням величезних масивів даних (Big Data). Відповідно до інформації Національного банку України, обсяги та кількість безготівкових платежів у країні щороку демонструють значне зростання (рис. 1).

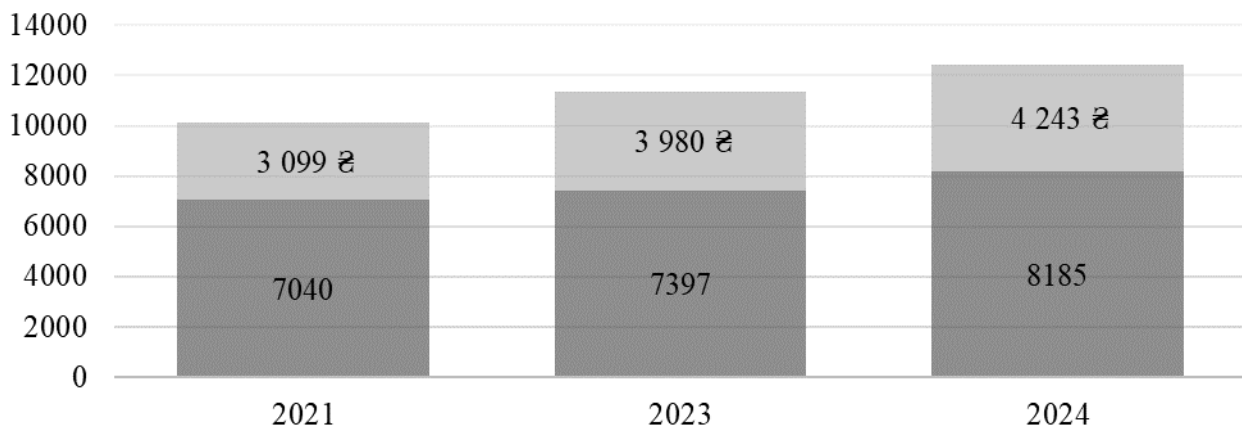

Рис. 1. Кількість (млн шт.) та сума (млрд грн) безготівкових операцій, здійснених з використанням платіжних карток [5]

Примітка. За 2022 рік публікація звітів була призупинена через початок повномасштабної війни

Щодня через мобільні додатки, платіжні термінали та системи інтернет-банкінгу виконуються мільйони фінансових операцій, що свідчить про поступове посилення цифровізації фінансового сектору. Загалом кількість безготівкових операцій в Україні та за її межами з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, в першому півріччі 2025 року становила 4379,5 млн шт., а їхня сума – 2218,4 млрд грн – це відповідно на 12,6 % та на 11,2 % більше порівняно з аналогічним періодом 2024 року. Окрім здійснення транзакцій, Національний банк України отримує регулярну звітність від усіх банків та небанківських фінансових установ, таких як кредитні спілки та платіжні компанії. У цих звітах відображаються дані про показники ліквідності, стан кредитних портфелів, операційні ризики та інші важливі аспекти діяльності. Аналітики фізично неспроможні перевірити й порівняти мільйони записів за короткий час. Тому штучний інтелект стає незамінним інструментом, здатним фільтрувати, класифікувати та обробляти подібний обсяг даних.

Ця технологічна можливість дала змогу Національному банку України кардинально змінити підхід до нагляду, перейшовши від традиційної реактивної моделі до проактивного підходу на основі оцінки ризиків (Risk-Based Supervision). Основною метою стало впровадження ефективної системи раннього попередження (Early Warning), яка дає регулятору змогу заздалегідь отримувати сигнали про можливі проблеми, ще до того, як вони набудуть критичного характеру. Хоча SupTech є інструментом, який використовує регулятор, тобто НБУ, тоді як RegTech стосується технологій та являє собою сукупність технологічних інструментів, які юридичні особи можуть

використовувати для оптимізації процесів забезпечення відповідності законодавчим вимогам (регуляторний комплаєнс), а також правилам та стандартам, яких вони добровільно вирішують дотримуватися (корпоративний комплаєнс). Тому Національний банк України активно сприяє цьому напрямку, що підтверджується публікацією «Зеленої книги з розвитку регуляторних технологій на фінансовому ринку України» [6]. Як відображено на рис. 2, сфера застосування регтех-рішень охоплює ключові напрями діяльності фінансових установ, зокрема забезпечення дотримання нормативних вимог, протидію фінансовим злочинам, захист прав клієнтів, управління ризиками, регуляторну та податкову звітність, а також питання корпоративної підзвітності.

Зобов'язання щодо дотримання нормативних вимог

- Інвентаризація всіх внутрішніх і зовнішніх зобов'язань щодо відповідності (GRC)
- Транскордонна нормативна відповідність
- Сканування нормативного горизонту
- Операційна стійкість до нормативних змін

Фінансовий злочин

- Підключення клієнтів
- Перевірка імені
- Моніторинг трансакцій (AML)
- Постійний моніторинг клієнтів (наприклад, шахрайство, кредит)
- Вилучення клієнтів

Поведінка та захист клієнта

- Практика продажу та придатність
- Належна перевірка продукту
- Розкриття інформації про продукт
- Дані клієнта та конфіденційність
- Найкраще виконання/ ціна
- Моніторинг і стеження за працівниками (наприклад, шахрайство)

Управління ризиками

- Управління кіберризиками
- Сторонній моніторинг і управління ризиками
- Управління ризиком ліквідності
- Управління ринковим ризиком
- Оцінка кредитного ризику
- Стрес-тестування
- Перевірка моделі

Регуляторна та податкова звітність

- Нормативна звітність
- CRS/FATCA
- Дотримання податкового законодавства

Управління та підзвітність

Рис. 2. Основні галузі застосування регтеху [6]

Узагальнення представлених у рисунку блоків свідчить, що регтех є комплексним інструментом оптимізації комплаєнс-процесів, автоматизації контролю, мінімізації операційних ризиків та підвищення прозорості діяльності фінансових інституцій. Завдяки використанню цифрових технологій, аналітичних платформ та алгоритмів моніторингу регтех дозволяє значно прискорити процеси ідентифікації порушень, знизити витрати на регуляторне дотримання та забезпечити безперервний контроль у реальному часі.

Отже, наведені на рисунку 2 напрями застосування регтеху демонструють, що цифрові регуляторні технології відіграють стратегічно важливу роль у забезпеченні комплаєнсу, зміцненні фінансової безпеки та зменшенні ризиків у діяльності фінансових організацій. Використання регтех-рішень дає змогу не лише вдосконалити внутрішні процеси контролю, а й підвищити конкурентоспроможність фінансових установ за рахунок ефективної автоматизації, прозорості та оперативного реагування на регуляторні зміни. З урахуванням зростання вимог до звітності та ускладнення фінансового середовища роль регтеху у формуванні стабільності та надійності фінансового сектору буде надалі посилюватися. Дотримання нормативних вимог та управління ризиками залишаються ключовими напрямками, де штучний інтелект здатен значно впливати. Фінансові установи змушені функціонувати в межах складної мережі законодавчих норм, які відрізняються залежно від конкретної юрисдикції. Виконання таких вимог включає моніторинг фінансових транзакцій, ідентифікацію потенційно підозрілих операцій і забезпечення відповідності діяльності організації чинним законам та регуляціям.

На рисунку 3 зображені способи застосування штучного інтелекту, які володіють значним потенціалом для покращення точності та підвищення ефективності управління регуляторними вимогами й ризиками у фінансовій сфері.

Рис. 3. Способи застосування банками штучного інтелекту

Банки застосовують технології штучного інтелекту у ключових напрямках, що забезпечують підвищення безпеки та ефективності їх діяльності. Серед основних сфер використання ШІ можна виокремити моніторинг і виявлення загроз у реальному часі, автоматизацію дій у випадку інцидентів, захист від

кібератак, а також покращення клієнтського досвіду. Така багатовекторність застосування свідчить про здатність ШІ не лише оптимізувати внутрішні процеси, а й зміцнювати загальний рівень операційної стійкості банківських установ.

Отже, штучний інтелект стає критично важливим інструментом для банків, дозволяючи їм швидко реагувати на загрози, прогнозувати ризики та забезпечувати клієнтам більш персоналізовані та безпечні послуги. Інтеграція ШІ сприяє модернізації банківської інфраструктури, зменшенню операційних витрат і формуванню стійкішої фінансової системи в умовах зростаючих цифрових викликів.

У контексті діяльності регуляторних органів обсяг інформації, що накопичується та генерується фінансовими установами, може бути надмірним для ефективного аналізу й оцінки. У цьому сенсі застосування штучного інтелекту здатне знизити рівень складності роботи завдяки:

- агрегація та аналіз даних – ШІ здатний об'єднувати й аналізувати великі масиви фінансових даних з різних джерел, що дає регуляторам змогу в режимі реального часу відстежувати діяльність великої кількості установ;

- виявлення аномалій – алгоритми штучного інтелекту можуть виявляти відхилення у фінансових даних, що сигналізують про можливе шахрайство чи порушення регуляторних норм, причому такі аномалії часто залишаються непомітними для людини через їхню незначність або надмірний обсяг проаналізованої інформації;

- моніторинг у реальному часі – застосування ШІ дає змогу в режимі реального часу відстежувати фінансову активність і забезпечувати регуляторів миттєвим доступом до актуальних даних про стан установ, що є критично важливим для швидкого реагування на нові ризики та недопущення системних криз [7].

Штучний інтелект поступово стає ключовим інструментом у трансформації систем фінансового нагляду, дозволяючи регуляторам переходити від традиційних підходів до більш проактивних, аналітично орієнтованих моделей управління ризиками. У світовій практиці надзорні органи все частіше впроваджують SupTech-технології, спрямовані на автоматизацію контролю, поглиблений аналіз даних, розпізнавання аномалій, зниження операційних ризиків та посилення прозорості фінансових операцій.

Як свідчить табл. 2, різні регулятори – від Австралійської комісії з цінних паперів до Європейського центрального банку та Монетарного управління Сінгапуру – використовують широкий набір інструментів штучного інтелекту: машинне навчання, обробку природної мови, генеративні моделі, хмарні платформи та великі дані. Це забезпечує їм можливість оперативно обробляти значні масиви інформації, виявляти ризикові операції, прогнозувати нестабільність та здійснювати комплексний регуляторний контроль у режимі реального часу. Такий підхід не лише підвищує ефективність нагляду, а й дозволяє формувати стійкіші, технологічно зрілі фінансові системи.

Отже, порівняльний аналіз показує, що інтеграція SupTech-рішень із використанням ШІ стала необхідною умовою для модернізації фінансового регулювання.

Табл. 2. Порівняльна характеристика використання SupTech-технологій світовими фінансовими регуляторами [7]

Регуляторний орган	Ключова система / інструмент	Технології ШІ	Основні функції нагляду та застосування
Австралійська комісія з цінних паперів та інвестицій (ASIC)	Система аналізу та розвідки ринку (MAI)	Великі дані (Elasticsearch, SPARK, Kibana), Машинне навчання (ML), Генерація сповіщень, Обробка природної мови (NLP)	Моніторинг ринку: генерація сповіщень у реальному часі для виявлення аномалій. Аналітика: побудова історичних звітів, візуалізація часових рядів, інтерактивні інформаційні панелі. Комплаєнс: NLP для аналізу рекламних матеріалів та виявлення недоречного вмісту.
Європейський центральний банк (ЄЦБ)	Набір інструментів SupTech (Athena, Virtual Lab)	Штучний Інтелект (AI), Обробка природної мови (NLP), Генеративний Штучний Інтелект (GenAI), Хмарна інфраструктура (Virtual Lab)	Контроль банківських операцій: ефективний моніторинг складної банківської системи ЄС. Аналіз нагляду: Athena використовує NLP для порівняння внутрішніх оцінок, тематичного моделювання та аналізу настроїв. Інфраструктура: Virtual Lab забезпечує масштабування додатків, ML-можливості та співпрацю (понад 3500 співробітників).
Монетарне управління Сінгапуру (MAS)	Інтегрована платформа спостереження	Обробка природної мови (NLP), Машинне навчання (ML), Аналіз настроїв, Візуалізація даних	Оцінка ризиків: прогнозні моделі для передбачення фінансових тенденцій та оцінки кредитного ризику. Моніторинг комплаєнсу: аналіз 3000 щомісячних повідомлень про підозрілі операції (STR) щодо відмивання коштів та фінансування тероризму. Текстова аналітика: інтерпретація міжнародних новин та споживчих відгуків (зокрема, щодо COVID-19). Аудит: поєднання текстової аналітики та кількісного аналізу для аудиту фінансових звітів.

Країни, які впроваджують інтелектуальні платформи моніторингу, здатні швидше реагувати на нові виклики, своєчасно виявляти шахрайські дії та адаптувати наглядові інструменти до зростаючої складності фінансових ринків. Використання ШІ у фінансовому нагляді сприяє забезпеченню стабільності, підвищенню довіри учасників ринку та створює підґрунтя для формування більш безпечного й прозорого фінансового середовища.

Як свідчать результати аналітичного звіту Fintech Benchmarks, що охоплює період 2022–2025 рр., відбувається стале зростання використання інструментів штучного інтелекту (AI) та машинного навчання (ML) у практиці центральних банків (рис. 4).

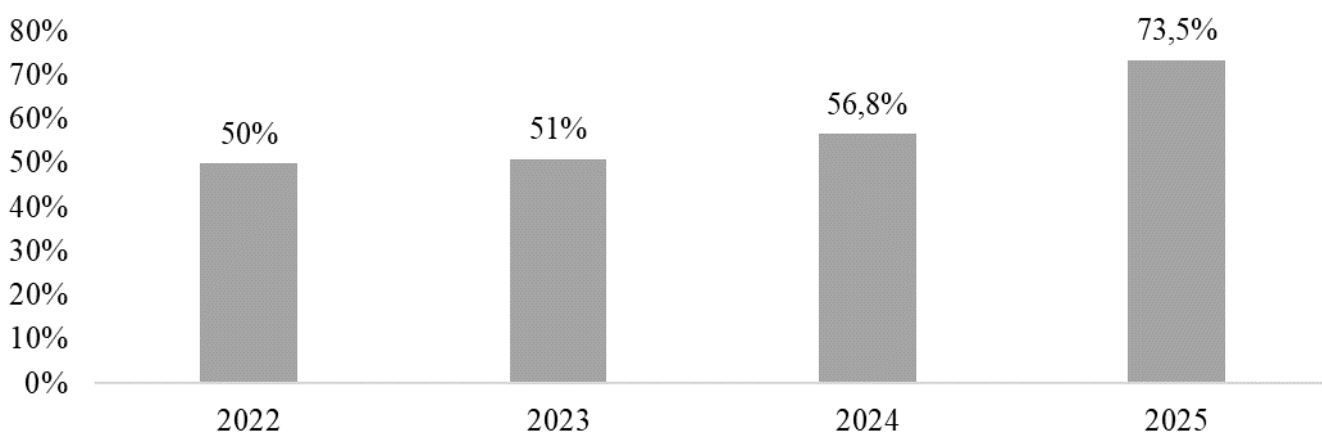

Рис. 4. Використання AI/ML інструментів центральними банками протягом 2022–2025 рр. [8–11]

Уже у 2022 році, за підсумками опитування 29 регуляторів, кожен другий центральний банк застосовував AI/ML-технології у своїй діяльності. У 2023 році коло респондентів розширилося до 35 інституцій, і частка тих, хто впроваджує інтелектуальні рішення, зросла до 51 %. Подальший аналіз показує, що у 2024 році з 37 опитаних установ понад половина (56,8 %) підтвердила активне використання відповідних інструментів. Найбільш стрімкий приріст спостерігається у 2025 році: серед 34 центральних банків 73,5 % заявили про інтеграцію AI/ML, що демонструє не лише зростання інтересу до інновацій, а й факт системного переходу до цифрово-аналітичних підходів у регуляторній діяльності. Така динаміка свідчить про чітке усвідомлення регуляторами переваг штучного інтелекту як інструменту підвищення якості моніторингу, прогнозування та прийняття рішень.

Отже, темпи впровадження AI/ML технологій центральними банками демонструють формування нового стандарту регуляторної практики, заснованого на цифровій аналітиці та автоматизованій обробці даних. Різне зростання частки інституцій, які використовують ці рішення у 2025 році, вказує на перехід до більш адаптивних моделей нагляду, що забезпечують підвищену точність оцінки ризиків і ефективність регуляторних процесів. Це підтверджує

незворотність цифрової трансформації у фінансовому секторі та визначає AI/ML як ключовий драйвер його розвитку у найближчі роки.

Як показано на рисунку 5, активне впровадження штучного інтелекту у банківський нагляд супроводжується низкою суттєвих проблем, що здатні впливати не лише на якість регуляторних процесів, але й опосередковано на фінансову стійкість суб'єктів ринку.

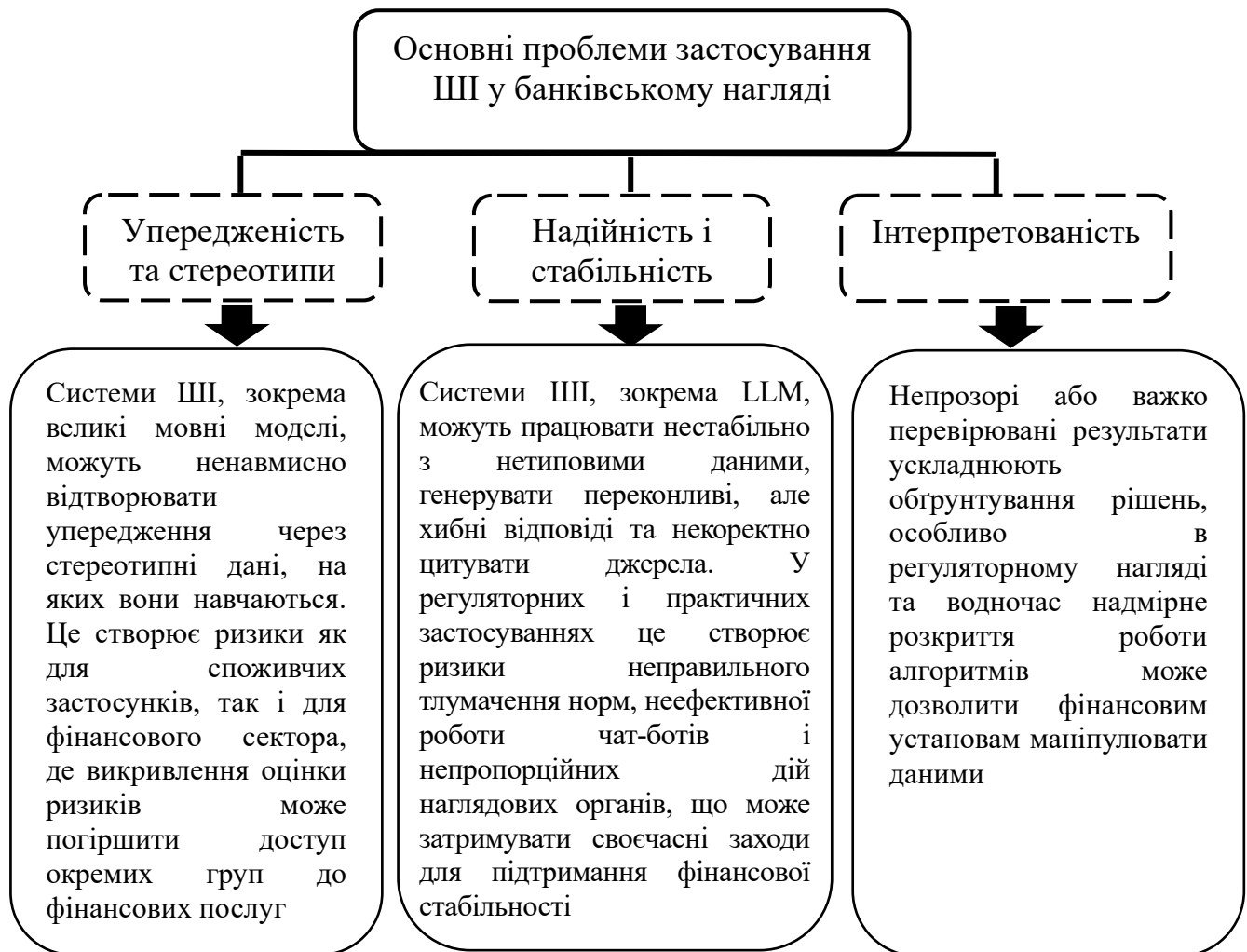

Рис. 5. Основні проблеми застосування ШІ у банківському нагляді [7]

Серед ключових викликів виокремлюють упередженість і стереотипність алгоритмів, зумовлені використанням недосконалих або нерепрезентативних даних; питання надійності та стабільності моделей, особливо великих мовних систем, які можуть генерувати помилки чи некоректні висновки; а також складність інтерпретації результатів роботи ШІ, що ускладнює прийняття обґрунтованих регуляторних рішень. Сукупність цих факторів потребує посиленої уваги, адже неналежне використання ШІ у наглядових системах може створити ризики для прозорості, об'єктивності та передбачуваності регулювання, що безпосередньо впливає на рівень довіри між регуляторами та фінансовими установами.

Отже, ефективність застосування штучного інтелекту в банківському нагляді значною мірою залежить від здатності регуляторів мінімізувати технологічні,

методологічні та етичні ризики. Необхідним є формування комплексної системи контролю якості даних, забезпечення прозорості алгоритмів, запровадження механізмів перевірки рішень ШІ та розробка стандартів безпечного застосування інтелектуальних технологій. Лише за умови належного управління цими викликами використання ШІ зможе стати дієвим інструментом підвищення стійкості фінансових систем, сприяти справедливому нагляду та зміцнювати стабільність банківського сектору в умовах цифрової трансформації.

Висновки. Цифровізація фінансового сектору створила передумови для глибокої трансформації системи банківського нагляду, у межах якої штучний інтелект та інноваційні SupTech/RegTech-рішення набувають статусу ключових інструментів регуляторної діяльності. Інтелектуальні технології дозволяють регуляторам підвищувати точність оцінки ризиків, опрацьовувати значні масиви даних і здійснювати моніторинг у режимі реального часу, що підсилює здатність фінансової системи своєчасно реагувати на нові виклики. Разом із цим, їх ефективне впровадження вимагає належного управління ризиками, пов'язаними з якістю даних, прозорістю алгоритмів та етичними аспектами ухвалення рішень. Успішний розвиток наглядової інфраструктури на основі ШІ залежить від готовності регуляторів формувати сучасні стандарти, забезпечувати технологічну сумісність і підтримувати баланс між автоматизацією та контролем. Таким чином, інтеграція штучного інтелекту у фінансове регулювання створює умови для підвищення стійкості банківського сектору та формування більш передбачуваного й безпечного фінансового середовища.

Література:

1. Вергелюк Ю. Ю., Ганцяк М. О., Фомов Д. О. Цифрова трансформація банківської системи: глобальні орієнтири для України. *Фінанси України*. 2025. № 3. С. 45–57.
2. Бабенко-Левада В. Г., Чикалюк М. М., Ковернінська Ю. В. Вплив штучного інтелекту на інновації у фінансовому секторі України у 2024 році. *Актуальні питання економічних наук*. 2024. Вип. 3–4.
3. Павлюченко Д. М. Вплив штучного інтелекту та машинного навчання на банківські послуги. *Академічні візії*. 2024. Вип. 32.
4. Концепція розвитку інноваційних наглядових та регуляторних технологій. Національний банк України. [Електронний ресурс]. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/%D0%A1oncept_development_Suptech_Regtech.pdf (дата звернення: 03.11.2025).
5. Річний звіт Національного банку України за 2024 рік. Національний банк України. [Електронний ресурс]. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2024.pdf?v=14 (дата звернення: 17.11.2025).
6. Зелена книга з розвитку регуляторних технологій на фінансовому ринку України. Національний банк України. [Електронний ресурс]. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Zelena_knyga_2025_fin.pdf (дата звернення: 25.11.2025).
7. AI for Risk-Based Supervision. World Bank Group. [Електронний ресурс]. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099021725190042788/pdf/P503970-2c607262-8673-4797-b5a6-52df7187e543.pdf> (дата звернення: 08.11.2025).

8. Half of fintech benchmarks respondents use AI/ML tools. Central Banking. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.centralbanking.com/benchmarking/fintech/7932041/half-of-fintech-benchmarks-respondents-use-aiml-tools> (дата звернення: 01.11.2025).

9. Central banks split on machine learning, AI technologies. Central Banking. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.centralbanking.com/benchmarking/fintech/7954616/central-banks-split-on-machine-learning-ai-technologies> (дата звернення: 22.11.2025).

10. Fintech Benchmarks 2024 report: the promise and threat of AI. Central Banking. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.centralbanking.com/benchmarking/fintech/7960890/ai-being-adopted-in-over-half-of-central-banks> (дата звернення: 12.11.2025).

11. AI spreads further among fintech teams. Central Banking. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.centralbanking.com/benchmarking/fintech/7972345/ai-spreads-further-among-fintech-teams> (дата звернення: 28.11.2025).

References:

1. Vergeliuk, Y. Y., Hantsiak, M. O., & Fomov, D. O. (2025). Digital transformation of the banking system: Global guidelines for Ukraine. *Finance of Ukraine*, (3), 45–57. [in Ukrainian].

2. Babenko-Levada, V. H., Chykaliuk, M. M., & Koverninska, Y. V. (2024). The impact of artificial intelligence on innovations in the financial sector of Ukraine in 2024. *Current Issues of Economic Sciences*, (3–4). [in Ukrainian].

3. Pavliuchenko, D. M. (2024). The impact of artificial intelligence and machine learning on banking services. *Academic Visions*, (32). [in Ukrainian].

4. National Bank of Ukraine. (2025). Concept for the development of innovative supervisory and regulatory technologies. Retrieved November 3, 2025, from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/%D0%A1oncept_development_Suptech_Regtech.pdf [in Ukrainian].

5. National Bank of Ukraine. (2024). Annual report of the National Bank of Ukraine for 2024. Retrieved November 17, 2025, from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2024.pdf?v=14 [in Ukrainian].

6. National Bank of Ukraine. (2025). Green paper on the development of regulatory technologies in the financial market of Ukraine. Retrieved November 25, 2025, from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Zelena_knyga_2025_fin.pdf [in Ukrainian].

7. World Bank Group. (2025). *AI for risk-based supervision*. Retrieved November 8, 2025, from <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099021725190042788/pdf/P503970-2c607262-8673-4797-b5a6-52df7187e543.pdf>

8. Central Banking. (2024). Half of fintech benchmarks respondents use AI/ML tools. Retrieved November 1, 2025, from <https://www.centralbanking.com/benchmarking/fintech/7932041/half-of-fintech-benchmarks-respondents-use-aiml-tools>

9. Central Banking. (2024). Central banks split on machine learning, AI technologies. Retrieved November 22, 2025, from <https://www.centralbanking.com/benchmarking/fintech/7954616/central-banks-split-on-machine-learning-ai-technologies>

10. Central Banking. (2024). Fintech Benchmarks 2024 report: The promise and threat of AI. Retrieved November 12, 2025, from <https://www.centralbanking.com/benchmarking/fintech/7960890/ai-being-adopted-in-over-half-of-central-banks>
11. Central Banking. (2024). AI spreads further among fintech teams. Retrieved November 28, 2025, from <https://www.centralbanking.com/benchmarking/fintech/7972345/ai-spreads-further-among-fintech-teams>

Annotation

Bondarenko N. V., Yakovenko O. R., Shcherbatiuk O. P.

Use of artificial intelligence in banking supervision and regulatory activity

The purpose of the study is to systematize current approaches to the use of AI, SupTech and RegTech technologies in banking supervision, assess their role in risk-based supervision, and identify challenges associated with the implementation of intelligent systems. The objectives include: analyzing the technological foundations of SupTech tools, examining the international experience of using AI in supervisory practices, evaluating the dynamics of AI/ML adoption by central banks in 2022–2025, and determining constraints that affect the reliability and transparency of intelligent models.

The methodological framework combines a system approach, comparative analysis, economic-statistical methods, and logical generalization. System analysis was applied to define the structure and functions of SupTech technologies. Statistical methods were used to study trends in cashless payments and data volumes. Comparative analysis made it possible to examine supervisory practices of regulators in Australia, the EU and Singapore, as illustrated by SupTech platforms such as MAI, Athena, Virtual Lab and integrated monitoring systems. Logical and analytical tools were applied to evaluate risks and limitations associated with AI-based models.

The results demonstrate that AI significantly enhances supervisory efficiency by enabling real-time data monitoring, anomaly detection, automated compliance checks, risk modelling, and early warning mechanisms. The international comparison confirms that leading regulators actively leverage various AI technologies, including machine learning, natural language processing, sentiment analysis and Generative AI. Moreover, the empirical data from 2022–2025 show consistent growth in the use of AI/ML instruments by central banks – from 50% in 2022 to 73.5% in 2025 – indicating a systemic shift toward digital supervision. At the same time, the study highlights critical challenges such as algorithmic bias, model instability, and limited interpretability, which may undermine regulatory transparency and decision reliability.

The conclusions emphasize that AI is becoming an essential component of modern supervisory architecture, enabling the transition to risk-based, data-driven and forward-looking supervision. However, the effectiveness of AI depends on the development of robust data governance systems, model validation procedures, ethical standards, and transparent regulatory frameworks. Strengthening these elements will allow AI technologies to support financial stability, enhance market discipline, and improve the resilience of supervisory institutions in a rapidly changing digital environment.

Key words: SupTech; RegTech; artificial intelligence; machine learning; banking supervision; risk-based supervision; financial stability; compliance; digitalization.

ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ ЯК ДРАЙВЕР ТРАНСФОРМАЦІЇ ТРАДИЦІЙНОЇ ТОРГІВЛІ

С. Ю. СОКОЛЮК, доктор економічних наук

О. Т. ПРОКОПЧУК, доктор економічних наук

Уманський національний університет

Досліджено роль електронної комерції як драйвера трансформації традиційної торгівлі в Україні. Проаналізовано сучасні тенденції розвитку цифрового ринку та вплив онлайн-торгівлі на структуру роздрібного бізнесу. За останні п'ять років обсяг електронної комерції в країні зріс приблизно на 45 %, що свідчить про прискорену цифровізацію та зміни у споживчій поведінці. Виділено ключові фактори розвитку електронної комерції: зростання інтернет-проникнення (понад 80 % домогосподарств мають доступ до Інтернету), активне використання мобільних пристроїв для покупок і підвищення довіри до онлайн-платежів. Водночас визначено основні бар'єри цифровізації традиційного бізнесу, серед яких недостатня цифрова компетентність персоналу, обмежені фінансові ресурси і неврегульоване законодавство. Результати дослідження показують, що інтеграція електронної комерції у традиційні торговельні моделі підвищує ефективність продажів, розширює географію клієнтської бази та оптимізує логістичні витрати. Пропонуються практичні рекомендації для адаптації підприємств до цифрового середовища і напрями подальших досліджень трансформації роздрібної торгівлі.

Ключові слова: електронна комерція, цифровізація, традиційна торгівля, e-commerce, трансформація бізнесу

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальної цифровізації електронна комерція (e-commerce) стала потужним рушієм трансформації традиційної роздрібної торгівлі. В Україні цей процес набув особливої актуальності через поєднання технологічних, економічних та соціальних чинників. Пандемія COVID-19 значно прискорила перехід споживачів до онлайн-покупок, а повномасштабна війна 2022 р. ще більше змінила поведінку покупців, зокрема через обмежений доступ до фізичних магазинів та пошкодження інфраструктури. Відповідно, підприємства змушені були адаптуватися до нових умов, впроваджуючи цифрові технології для збереження конкурентоспроможності.

Однак, попри позитивні тенденції, розвиток електронної комерції в Україні стикається з низкою суттєвих бар'єрів. Згідно з дослідженням, частка електронної комерції в загальному обсязі роздрібної торгівлі в Україні становить близько 8 %, тоді як у країнах ЄС – понад 14 %. Серед основних стримувальних факторів – недостатній рівень цифрової інфраструктури, обмежений доступ до інтернету в

окремих регіонах, низький рівень цифрової освіти та невизначеність у регуляторній сфері. Крім того, енергетичні перебої та логістична фрагментація в умовах війни значно ускладнюють функціонування онлайн-бізнесу.

Таким чином, хоча електронна комерція відкриває нові можливості для розвитку бізнесу, її успішна інтеграція в українську економіку вимагає комплексного підходу, що включає удосконалення цифрової інфраструктури, підвищення рівня цифрової грамотності населення та створення сприятливого регуляторного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження значною мірою зосереджені на проблемах розвитку електронної комерції в Україні в умовах економічної нестабільності та соціально-політичних викликів. У працях науковців відзначається, що цифровізація роздрібної торгівлі сприяє підвищенню доступності товарів та послуг, оптимізації логістики та формуванню нових моделей взаємодії зі споживачами [1, 2]. Водночас досліджується вплив економічних чинників, таких як коливання доходів населення, інфляційні процеси та перебої з поставками, на темпи розвитку онлайн-продажів та попит на електронні послуги [3–4].

Окремий напрям досліджень присвячений впровадженню цифрових технологій і інноваційних платформ у сфері торгівлі. Науковці підкреслюють, що використання мобільних застосунків, інтерактивних веб-сервісів, систем електронних платежів та автоматизованих сервісів підвищує ефективність управління торгівлею, зменшує витрати підприємств та покращує якість обслуговування клієнтів [5–6]. Важливим каталізатором змін стала пандемія COVID-19, яка значно прискорила переходи споживачів до онлайн-каналів, а також сприяла появі нових моделей електронної комерції, орієнтованих на безконтактні продажі та дистанційні послуги [1, 7, 8].

Особливу увагу сучасні публікації приділяють впливу війни в Україні на трансформацію роздрібної торгівлі. Автори відзначають збільшення частки онлайн-торгівлі у загальному обсязі продажів, зміни в логістиці та ланцюгах постачання, а також зростання значення електронних платформ для підтримки бізнесу у кризових умовах [9, 10]. У контексті євроінтеграційних процесів, інтеграція українського ринку електронної комерції у європейські стандарти створює додаткові можливості для розвитку, підвищення прозорості та конкурентоспроможності підприємств.

Таким чином, аналіз сучасних публікацій свідчить, що електронна комерція в Україні виступає ключовим драйвером трансформації традиційної торгівлі, а найбільш перспективними напрямками розвитку є цифровізація, інноваційні платформи обслуговування клієнтів, оптимізація логістики та інтеграція у європейський ринок.

Методика досліджень. Мета дослідження досягається шляхом застосування загальнонаукових методів аналізу економічних явищ та комплексного поєднання кількісних і якісних методів. Теоретичною основою слугують праці українських і зарубіжних науковців з питань розвитку електронної комерції, цифровізації бізнесу та трансформації традиційної торгівлі.

Для оцінки сучасних тенденцій використовувалися статистичні дані Державної служби статистики України, аналітичні звіти українських онлайн-платформ та міжнародних організацій (OECD, UNCTAD). Якісний аналіз здійснювався шляхом контент-аналізу наукових публікацій, спеціалізованих звітів і практичних кейсів українських підприємств, що адаптували бізнес-моделі до цифрової трансформації та кризових факторів (пандемія COVID-19, війна).

У процесі дослідження застосовано методи абстрактно-логічного, порівняльного, монографічного та графічного аналізу, а також наукового узагальнення. Використовувалися порівняння обсягів продажів у фізичних та онлайн-магазинах, аналіз частки електронної комерції у структурі роздрібного ринку та опитування споживачів у різних регіонах України. Такий комплексний підхід забезпечує об'єктивне відображення процесів цифровізації торгівлі в Україні, дозволяє визначити перспективні напрями розвитку e-commerce та його роль у трансформації традиційних бізнес-моделей.

Метою статті є дослідження електронної комерції як драйвера трансформації традиційної торгівлі в Україні, визначення ключових тенденцій, факторів розвитку та бар'єрів на шляху цифровізації роздрібного бізнесу.

Результати досліджень. Сучасна роздрібна торгівля в Україні переживає глибоку трансформацію під впливом цифровізації та розвитку електронної комерції. Зростання онлайн-продажів, впровадження інноваційних платформ і зміни у поведінці споживачів стимулюють модернізацію традиційних бізнес-моделей і змінюють структуру ринку [4–5]. Особливо помітним цей процес став у періоди кризи: пандемія COVID-19 та повномасштабна війна спровокували активну адаптацію підприємств до онлайн-каналів і дистанційного обслуговування клієнтів. Для більш детального аналізу динаміки розвитку електронної комерції за період 2018–2024 рр. наведено ключові показники (табл. 1).

Табл. 1. Динаміка розвитку електронної комерції в Україні* (2018–2024 рр.)

Показник	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Частка онлайн-продажів у роздрібі (%)	5,2	6,8	7,5	8,9	9,5	10,3	11,5
Кількість онлайн-магазинів (тис.)	14,0	16,2	17,8	19,5	21,0	22,4	23,8
Середній обсяг продажу на одного споживача (тис. грн)	2,1	2,5	2,8	3,0	3,2	3,5	3,7
Частка підприємств з цифровими платформами (%)	32	38	42	50	55	61	67

Примітка. * – розраховано та представлено авторами за даними Державної служби статистики України та аналітичних звітів онлайн-платформ (OECD, UNCTAD).

Дані свідчать про стійке зростання частки онлайн-продажів у загальному обсязі роздрібної торгівлі, поступове збільшення кількості онлайн-магазинів і середнього обсягу продажу на одного споживача. Зростає частка підприємств, які впровадили цифрові платформи, що свідчить про поступову цифровізацію бізнесу і його готовність до трансформації традиційних моделей торгівлі.

Проведений аналіз дозволяє зробити кілька ключових висновків:

1. Частка онлайн-продажів зросла більш ніж удвічі за сім років, що підтверджує поступову трансформацію традиційної торгівлі у цифровий формат.

2. Збільшення кількості онлайн-магазинів та впровадження цифрових платформ свідчить про активну адаптацію бізнесу до умов цифровізації та сучасних ринкових викликів.

3. Поступове зростання середнього обсягу продажу на одного споживача відображає підвищення попиту на онлайн-покупки та зміну поведінки споживачів, що орієнтуються на зручність та безконтактні рішення.

4. Загалом, наведені дані підтверджують, що електронна комерція виступає ключовим драйвером трансформації традиційної торгівлі в Україні та має стійку тенденцію до розвитку у найближчі роки.

Для більш детального порівняння ключових показників електронної комерції в Україні за різні роки, на рис. 1 представлені дані щодо обсягу онлайн-продажів, частки e-commerce у роздрібній торгівлі, кількості онлайн-покупців та середнього чеку онлайн-покупки за 2018, 2021 та 2024 рр. Рис. 1 наочно демонструє стійку тенденцію зростання обсягу онлайн-продажів та числа споживачів, що користуються електронними каналами торгівлі. Водночас спостерігається певна нестабільність середнього чеку, що зумовлена економічними та соціальними викликами, включно з пандемією COVID-19 та наслідками повномасштабної війни.

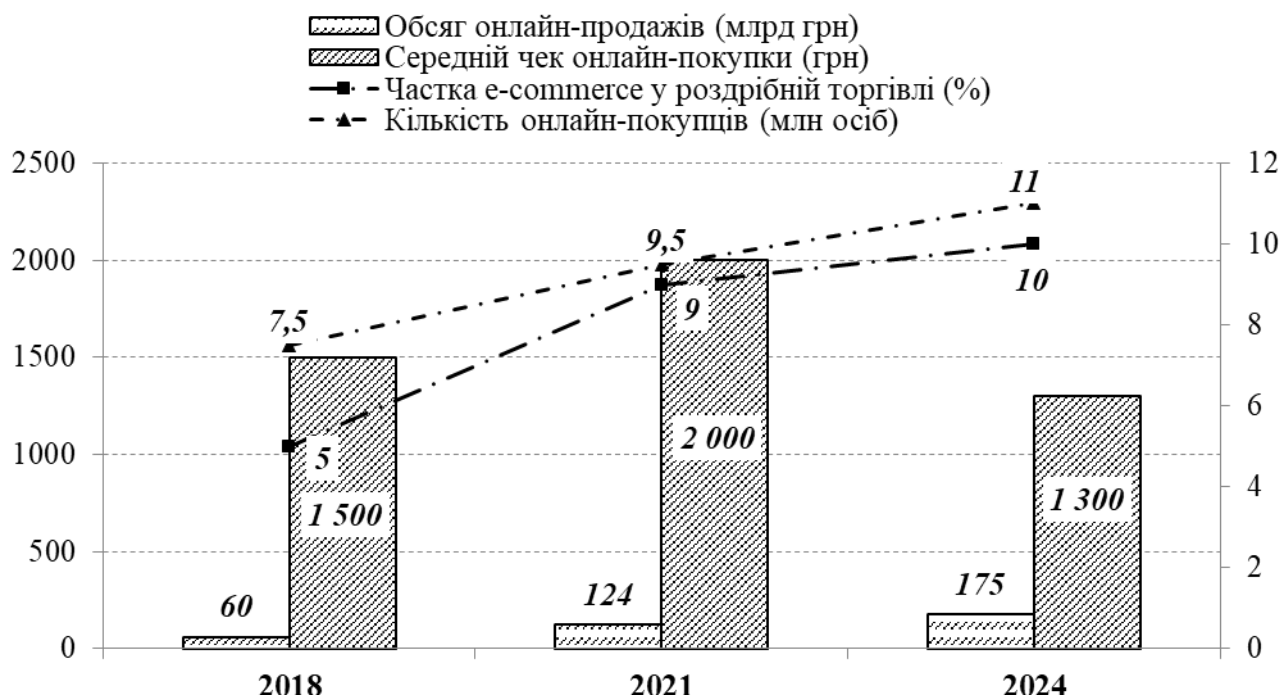

Рис. 1. Порівняння основних показників електронної комерції в Україні (2018 р., 2021 р. та 2024 р.)

Примітка. * – розраховано та представлено авторами за даними Державної служби статистики України та аналітичних звітів онлайн-платформ (OECD, UNCTAD).

З представлених даних можна зробити висновок, що електронна комерція в Україні послідовно набирає вагу на ринку роздрібної торгівлі, виступаючи ключовим драйвером трансформації традиційних бізнес-моделей та змін споживчої поведінки. Ця тенденція підтверджує необхідність подальшої

цифровізації підприємств та розвитку інноваційних платформ для забезпечення конкурентоспроможності.

Розвиток електронної комерції в Україні відбувається під впливом низки ключових факторів, що визначають темпи та характер цифрової трансформації ринку. Серед них – внутрішні процеси підприємств, поведінка споживачів, зовнішні кризи та впровадження інноваційних технологій [7, 8]. Для більш детального розуміння цих чинників у табл. 2 наведено основні драйвери розвитку електронної комерції та їхній вплив на бізнес, що дозволяє оцінити, як цифровізація сприяє модернізації традиційних моделей торгівлі.

Табл. 2. Основні драйвери розвитку електронної комерції в Україні*

Драйвер	Опис	Вплив на бізнес
Цифровізація бізнес-процесів	Впровадження ERP-систем, CRM, онлайн-платформ	Підвищення ефективності управління та скорочення витрат
Зміни поведінки споживачів	Орієнтація на зручність, швидкість та безконтактні покупки	Збільшення онлайн-продажів та лояльності клієнтів
Кризи та форс-мажорні обставини	Пандемія COVID-19, війна, логістичні перебої	Прискорена адаптація до онлайн-каналів, диверсифікація продажів
Інноваційні технології	Мобільні застосунки, електронні платежі, чат-боти	Покращення обслуговування та зростання конкурентоспроможності

*Примітка. * – розроблено та узагальнено авторами на основі джерел [3, 10].*

Аналіз показує, що розвиток електронної комерції в Україні обумовлений внутрішніми і зовнішніми факторами. Цифровізація та впровадження інноваційних технологій дозволяють підприємствам підвищити ефективність і конкурентоспроможність, а зміни у поведінці споживачів та кризові обставини прискорюють адаптацію бізнесу до нових ринкових умов. Це підтверджує, що електронна комерція виступає ключовим драйвером трансформації традиційної торгівлі. Поряд із драйверами розвитку електронної комерції, важливо враховувати й ключові бар'єри, які стримують цифрову трансформацію роздрібного ринку. Вони включають технічні, соціальні, регуляторні та логістичні чинники, що обмежують потенціал розвитку e-commerce. У табл. 3 наведено основні бар'єри, їхні причини та наслідки для бізнесу. Аналіз показує, що розвиток електронної комерції в Україні стикається з низкою перешкод, які впливають як на ефективність роботи підприємств, так і на задоволеність споживачів. Подолання цих бар'єрів вимагає комплексного підходу, включно з розвитком інфраструктури, підвищенням цифрової грамотності, вдосконаленням регуляторної бази та адаптацією логістичних процесів до кризових умов. Усунення цих перешкод сприятиме більшій інтеграції e-commerce у традиційну торгівлю та прискорить цифрову трансформацію ринку.

Для більш повного розуміння ролі електронної комерції у трансформації роздрібного ринку доцільно порівняти традиційну торгівлю та онлайн-продажі за ключовими характеристиками.

Табл. 3. Основні бар'єри розвитку e-commerce в Україні*

Бар'єр	Причини	Наслідки для бізнесу
Недоступність Інтернету у регіонах	Недостатня інфраструктура, перебої з енергопостачанням	Обмеження потенційного ринку, нерівномірне покриття
Низький рівень цифрової грамотності споживачів	Відсутність знань щодо онлайн-покупок	Зменшення конверсії та рівня повторних продажів
Регуляторна невизначеність	Відсутність чітких правил для електронної комерції	Ризики для бізнесу, затримка інтеграції у міжнародні стандарти
Логістичні обмеження	Проблеми з доставкою через війну та зруйновану інфраструктуру	Затримки у доставці, зниження якості обслуговування

Примітка. * – розроблено та узагальнено авторами на основі джерел [5, 6, 8].

Таке порівняння дозволяє оцінити, як різні моделі ведення бізнесу впливають на доступність, гнучкість, витрати, взаємодію з клієнтами та здатність реагувати на форс-мажорні обставини. У таблиці 4 наведено основні відмінності між традиційною торгівлею та електронною комерцією в Україні та їхній вплив на ефективність бізнесу.

Табл. 4. Порівняння традиційної торгівлі та електронної комерції в Україні*

Характеристика	Традиційна торгівля	Електронна комерція	Вплив на бізнес
Канал продажів	Фізичні магазини	Онлайн-платформи, мобільні застосунки	Розширення географії продажів, зростання охоплення клієнтів
Доступність	Обмежена регіонально	Майже для всіх користувачів з Інтернетом	Збільшення потенційного ринку
Гнучкість бізнес-моделі	Низька	Висока, швидка адаптація до змін	Можливість швидко реагувати на ринкові зміни
Витрати на ведення	Високі (оренда, персонал)	Нижчі (мінімальні фізичні витрати)	Оптимізація витрат, підвищення рентабельності
Взаємодія з клієнтом	Обмежена, в магазині	Персоналізована через CRM та аналітику	Підвищення рівня задоволеності та лояльності
Логістика	Локальна, залежна від магазину	Централізована та автоматизована	Швидка доставка та ефективне управління запасами
Вплив форс-мажорів	Високий (закриття магазинів)	Нижчий (онлайн-продажі продовжуються)	Зменшення ризиків у кризових умовах

Примітка. * – власні авторські дослідження.

Проведене порівняння показує, що електронна комерція надає значні переваги у доступності, гнучкості та взаємодії з клієнтами порівняно з традиційною торгівлею. Використання онлайн-каналів дозволяє бізнесу швидше реагувати на зміни ринку, оптимізувати витрати, розширити географію продажів та знизити ризики у кризових умовах. Це підтверджує, що e-commerce виступає ключовим фактором трансформації роздрібного бізнесу в Україні.

Висновки. Отже, електронна комерція поступово стає ключовим чинником трансформації традиційної торгівлі в Україні, змінюючи структуру роздрібного ринку та споживчі вподобання. Проведене дослідження спрямоване на виявлення основних тенденцій розвитку онлайн-торгівлі, визначення факторів, що стимулюють її зростання, а також бар'єрів, які стримують цифровізацію підприємств.

На основі проведеного дослідження можна сформулювати такі висновки:

1. Електронна комерція є потужним фактором трансформації традиційної торгівлі в Україні. За останні п'ять років частка онлайн-продажів у роздрібному секторі зросла приблизно на 45 %, що свідчить про прискорену цифровізацію та зміну поведінки споживачів.

2. До ключових чинників, що стимулюють розвиток електронної торгівлі, належать широке інтернет-покриття (понад 80% домогосподарств підключені до мережі), активне використання мобільних пристроїв для покупок і зростання довіри до безготівкових платежів.

3. Основні бар'єри цифровізації традиційного бізнесу включають недостатню цифрову компетентність персоналу, обмежені фінансові ресурси на впровадження сучасних технологій та неврегульованість законодавства щодо онлайн-платежів.

4. Інтеграція електронної комерції в традиційні торговельні моделі сприяє підвищенню ефективності продажів, розширенню географії клієнтської бази та оптимізації логістичних витрат. Подальші дослідження мають зосередитися на механізмах підтримки цифрової трансформації та адаптації малих і середніх підприємств до змінного ринку.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що електронна комерція виступає ключовим фактором трансформації традиційної торгівлі в Україні, сприяючи підвищенню ефективності бізнесу та адаптації до сучасних економічних і соціальних викликів.

Література:

1. Ілляшенко С. М. Інноваційний розвиток: маркетинг і менеджмент знань: монографія. Суми: Діса плюс, 2021. 192 с.
2. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком: Навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Суми: Університетська книга, 2022. 324 с.
3. Лозова О. В., Тимошенко І. С. Проактивна поведінка підприємства в сучасних умовах господарювання. *Бізнес Інформ*. 2023. № 4. С. 155–160. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-4-155-160>.
4. Мутерко Г. М. Проактивне мислення як ефективний метод управління персоналом. *Економічний аналіз*. 2015. Т. 21. № 2. С. 169–173.

5. Олійник Т. І., Загинайло В. А., Буряк М. В. Зміни стратегій розвитку підприємств в Україні та методологія їх формування в умовах воєнного часу. *Бізнес Інформ*. 2023. № 2. С. 191–196. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-191-196>.
6. Прохорова В. В., Чобіток І. О. Форсайтно-інноваційний механізм управління підприємствами в умовах цифровізації: теоретичні аспекти. *Бізнес Інформ*. 2023. № 2. С. 78–85. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-78-85>.
7. Жегус О. В. Маркетинг можливостей як сучасна концепція розвитку суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів. *Бізнес Інформ*. 2023. № 8. С. 300–308. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-8-300-308>.
8. Ілляшенко Н. С. Організаційно-економічні засади інноваційного маркетингу промислових підприємств: монографія. Суми: СумДУ, 2021. 192 с.
9. Козлова І. М., Велика О. Ю., Козлов Н. В. Особливості стратегічного розвитку підприємств в умовах воєнного стану. *Бізнес Інформ*. 2023. № 5. С. 134–140. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-5-134-140>.
10. Копчак Ю. С., Матвеев М. Е., Пугачов В. М. Трансформація сучасного менеджменту в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-24>.

References:

1. Illiashenko, S.M. (201621). Innovative development: marketing and knowledge management: monograph. Sumy: Disa Plus, 192 pp. [in Ukrainian].
2. Illiashenko, S.M. (2022). Management of innovative development: textbook, 2nd edition, revised and supplemented. Sumy: *University Book*, 324 pp. [in Ukrainian].
3. Lozova, O.V., Tymoshenko, I.S. (2023). Proactive behavior of enterprises in modern business conditions. *Business Inform*, No. 4, pp. 155–160. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-4-155-160>. [in Ukrainian].
4. Mutterko, H.M. (2015). Proactive thinking as an effective method of personnel management. *Economic analysis*, Vol. 21, No. 2, pp. 169–173. [in Ukrainian].
5. Oliynyk, T.I., Zahinaylo, V.A., Buryak, M.V. (2023). Changes in enterprise development strategies in Ukraine and methodology of their formation under wartime conditions. *Business Inform*, No. 2, pp. 191–196. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-191-196>. [in Ukrainian].
6. Prokhorova, V.V., Chobitok, I.O. (2023). Foresight-innovative mechanism of enterprise management under digitalization: theoretical aspects. *Business Inform*, No. 2, pp. 78–85. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-78-85>. [in Ukrainian].
7. Zhegus, O.V. (2023). Marketing of opportunities as a modern concept of enterprise development under global challenges. *Business Inform*, No. 8, pp. 300–308. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-8-300-308>. [in Ukrainian].
8. Illiashenko, N.S. (2021). Organizational and economic foundations of innovative marketing of industrial enterprises: monograph. Sumy: SumDU, 192 pp. [in Ukrainian].
9. Kozlova, I.M., Velyka, O.Yu., Kozlov, N.V. (2023). Peculiarities of strategic development of enterprises under martial law. *Business Inform*, No. 5, pp. 134–140. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-5-134-140>. [in Ukrainian].

10. Kopchak, Yu.S., Matveev, M.E., Pugachov, V.M. (2023). Transformation of modern management under wartime conditions. *Economy and society*, No. 51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-24>. [in Ukrainian].

Annotation

Sokoliuk S.Yu., Prokopchuk O. T.

E-Commerce as a Driver of Traditional Trade Transformation

In today's era of global digitalisation, e-commerce has become a powerful driver of transformation in traditional retail. In Ukraine, this process has become particularly relevant due to a combination of technological, economic and social factors. The COVID-19 pandemic has significantly accelerated the transition of consumers to online shopping, and the full-scale war of 2022 has further changed consumer behaviour, particularly due to limited access to physical stores and damage to infrastructure. Accordingly, businesses have been forced to adapt to the new conditions by implementing digital technologies to remain competitive.

Thus, e-commerce is gradually becoming a key factor in the transformation of traditional trade in Ukraine, changing the structure of the retail market and consumer preferences. The study aims to identify the main trends in the development of online commerce, determine the factors that stimulate its growth, and identify the barriers that hinder the digitalisation of businesses.

Based on the research conducted, the following conclusions can be drawn:

1. E-commerce is a powerful factor in the transformation of traditional trade in Ukraine. Over the past five years, the share of online sales in the retail sector has grown by approximately 45%, indicating accelerated digitalisation and changing consumer behaviour.

2. Key factors stimulating the development of e-commerce include widespread internet coverage (over 80% of households are connected to the network), active use of mobile devices for shopping, and growing confidence in cashless payments.

3. The main barriers to the digitalisation of traditional businesses include insufficient digital competence of staff, limited financial resources for the implementation of modern technologies, and unregulated legislation on online payments.

4. The integration of e-commerce into traditional trading models contributes to increased sales efficiency, expansion of the customer base geography, and optimisation of logistics costs. Further research should focus on mechanisms to support digital transformation and the adaptation of small and medium-sized enterprises to a changing market.

Thus, the results of the study confirm that e-commerce is a key factor in the transformation of traditional trade in Ukraine, contributing to increased business efficiency and adaptation to modern economic and social challenges.

Key words: *e-commerce, digitalisation, traditional trade, e-commerce, business transformation*

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

О. М. ВАРЧЕНКО¹, доктор економічних наук

О. О. ВАРЧЕНКО¹, доктор філософії з економіки

Н. О. ВЕРНЮК², кандидат економічних наук

С. В. ДІДЕНКО³, кандидат економічних наук

¹ Білоцерківський національний аграрний університет

² Уманський національний університет

³ ТОВ «Овостар»

У статті систематизовано методичні підходи до оцінювання результативності та ефективності маркетингової діяльності аграрних підприємств та обґрунтовано систему показників, які доцільно використовувати на стратегічному, тактичному та операційному рівнях. Проаналізовано та систематизовано сучасні методи оцінки результативності та ефективності маркетингу на стратегічному, тактичному та операційному рівнях управління, висвітлено основні переваги та недоліки існуючих методів. Визначено вимоги до розроблення моделі управління та оцінки ефективності маркетингу на основі одночасного використання вартісного, системного та корпоративного підходів. Розроблено модель управління та оцінки ефективності маркетингу в системі корпоративного управління, що поєднує три рівні управління – стратегічний, тактичний та операційний, які включають різні показники оцінки.

Ключові слова: маркетингова діяльність, ефективність, результативність, стратегічне управління, аграрні підприємства.

Постановка проблеми. В умовах посилення глобальної конкуренції, волатильності ринків та зміни споживчих парадигм, маркетинг перестав бути виключно тактичною функцією, відповідальною за збут готової продукції. Натомість, він перетворився на ключовий інструмент стратегічного управління, що забезпечує довгострокову конкурентоспроможність та адаптацію аграрних підприємств до змін середовища функціонування [1].

Сучасні аграрні підприємства змушені конкурувати не лише на рівні ціни та обсягу сировини, але й у площині якості, брендингу та ефективності каналів дистрибуції. Це вимагає формування стійких конкурентних переваг, що базуються на диференціації продукції та знижених витратах. Окрім того посилюється вимога з боку суспільства та регуляторів щодо забезпечення сталого розвитку, маркетинг у цьому контексті стає інструментом реалізації цілей сталого розвитку, що вимагає збалансованого врахування не лише економічних (прибуток), але й соціальних та екологічних аспектів [2].

Отже, об'єктом оцінювання стає не просто ефективність рекламної кампанії, а здатність маркетингової системи забезпечувати стратегічну адаптацію аграрних підприємств, підвищувати репутацією, впроваджувати інновації на основі додержання принципів сталості у практичній діяльності. Це фундаментально змінює вимоги до інструментарію оцінки, що робить традиційні підходи, орієнтовані виключно на аналіз збутових витрат, не повними та потребує подальшого вивчення цієї наукової проблеми.

Окрім цього слід враховувати інноваційну та цифрову трансформацію, яка чинить суттєвий вплив на трансформацію виробничої та маркетингової діяльності аграрних підприємств [3], що вимагає формування якісно нової системи маркетингового забезпечення інноваційного розвитку. Очевидно, що впровадження нових агротехнологій, виробництво продуктів з доданою вартістю чи застосування біотехнологій чи циркулярних технологій буде залежати від якості функціонування маркетингового підрозділу підприємства. Отже результативність маркетингу аграрного підприємства стає невід'ємною частиною оцінки ефективності діяльності.

На сьогодні активно відбувається цифровізація каналів просування аграрної продукції, досліджувані підприємства вимушені освоювати інструменти цифрового маркетингу, включаючи контент-маркетинг, digital-рекламу (контекстну, таргетовану) та вебаналітику. Ця трансформація генерує попит на нові, специфічні метрики (KPI, показники конверсії, вартість залучення клієнта, повернення інвестицій у цифрові канали), які не враховуються традиційними методиками [4]. Саме тому виникає потреба в оцінці ефективності цифрових комунікацій та їх впливу на загальні бізнес-показники, що є новою та недостатньо розробленою задачею для багатьох аграрних підприємств.

Актуальність даного дослідження зумовлена тим, що якісне та своєчасне оцінювання маркетингової діяльності є основою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Доведено, що оцінка ефективності маркетингової діяльності повинна бути достовірною та обґрунтованою, оскільки вона є інформаційною основою для прийняття рішень менеджментом аграрних підприємств. Аналіз результативності та ефективності маркетингової діяльності дозволяє не лише оцінити виконану роботу, але й окреслити подальший стратегічний напрям розвитку, а також сформулювати відповідну інформаційно-методичну основу для стратегічного, тактичного та операційного планування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання оцінювання маркетингової діяльності має глибокі теоретичні корені, закладені у фундаментальних працях класиків маркетингу, таких як Ф. Котлер, П. Друкер, Г. Амстронг та Ж.-Ж. Ламбен. На сьогодні ця наукова проблема активно розвивається зарубіжними науковцями, які на основі еволюції розвитку підходів до оцінювання маркетингової діяльності розробили систему методик вимірювання маркетингової результативності [5].

Значний внесок у розроблення цієї проблеми зробили також й вітчизняні науковці. У цих дослідженнях детально розглядалися питання класифікації методів оцінки [6], застосування системи фінансових та нефінансових

показників [7], а також специфіка маркетингових процесів та їх аналіз безпосередньо у аграрних підприємствах.

Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, стан розробки проблеми характеризується певною недостатністю, оскільки науковцями ідентифіковано та класифіковано широкий спектр окремих показників, але проблема полягає у відсутності їхнього системного поєднання. Погоджуємося із думкою про те, що існує науковий запит на розроблення підходів до оцінювання маркетингової результативності, які є, з одного боку, повинні бути комплексними, а з іншого – інформаційно неперевантаженими [8].

Методика дослідження. Науково-методологічну базу проведеного дослідження становлять сукупність методів: теоретичного узагальнення та порівняння для уточнення сутності понять «ефективність» та «результативність», а також для порівняння різних точок зору вчених на досліджувану проблему; аналізу та синтезу для детального вивчення окремих методичних підходів (аналіз) та для їх поєднання у цілісну систему (синтез) при розробленні інтегрованої моделі; систематизації та класифікації для впорядкування та групування великого масиву виявлених методичних підходів за спільними ознаками; абстрактно-логічний метод для формулювання теоретичних висновків, визначення принципів та закономірностей оцінювання маркетингової діяльності; порівняльний аналіз для співставлення переваг та недоліків різних методичних підходів; моделювання при розробленні комплексного алгоритму оцінювання як формалізованого опису процесу.

Інформаційною базою дослідження слугували наукові монографії, статті у науково метричних базах Scopus, Web of Science, вітчизняних фахових виданнях, матеріали науково-практичних конференцій, аналітичні звіти та публікації міжнародних маркетингових асоціацій.

Результати дослідження. Відомо, що в основі будь-якого методичного підходу є чітке розмежування та подальше поєднання понять «результативність» та «ефективність», які у вітчизняній практиці часто ототожнюються. Так, результативність – це цільова категорія, яка відображає ступінь досягнення поставлених цілей та вимірює, чи дійсно маркетингові інвестиції сприяють реальному зростанню бізнесу. Щодо аграрних підприємств, то критерієм результативності є повне задоволення потреб споживачів у високоякісній продукції, а також вирішення соціальних та екологічних проблем. Показники, які використовуються для оцінювання їх результативності є переважно нефінансові: ринкова частка, рівень задоволеності та лояльності клієнтів, імідж та репутація.

В останні десятиліття активно розвивається такий напрям менеджменту як «performance management» (corporate performance management (CPM), business performance management (BPM), enterprise performance management (EPM), який передбачає планування, організацію та оцінювання результативності діяльності підприємства. На сьогодні термін «performance management» в науковій літературі з менеджменту та маркетингу найчастіше перекладають як «результативний менеджмент». Відомо, що П. Друкер ввів у науковий обіг термін «управління за цілями (management by objectives, MBO) [8], відповідно словосполучення «performance marketing» перекладати як

«ефективний маркетинг» буде не точним, оскільки поняття результативності та ефективності істотно відрізняються між собою. Термін «performance-based marketing» в науковій літературі з маркетингу перекладається як «маркетинг орієнтований на результативність», «результативно-орієнтований маркетинг» та «маркетинг, орієнтований на результативність».

Зазначимо, що оцінювання результативності маркетингу будь-якого підприємства це цілісний, процесно-орієнтований підхід до прийняття управлінських рішень, спрямований на підвищення здатності підприємства покращувати свою позицію на цільових сегментах та управляти результативністю своєї діяльності шляхом реалізації інтересів власників, менеджерів, співробітників та зовнішніх стейкхолдерів.

Управління результативністю маркетингової діяльності розглядається зарубіжними дослідниками в аспекті охоплення всіх процесів, інформації та системи, які використовуються менеджерами для визначення стратегії, складання планів, забезпечення моніторингу, прогнозування результативності, складання звітів та прийняття рішень [9]. Цілі управління результативністю маркетингу включають: прогнозування маркетингової діяльності; розроблення маркетингової стратегії; фінансове планування та бюджетування маркетингової діяльності; тактичне та оперативне планування маркетингу; моніторинг маркетингової діяльності на операційному та тактичному рівнях; прийняття управлінських рішень в області маркетингу.

Водночас управління маркетинговою результативністю за таким підходом характеризується певними недоліками, а саме: відсутність зв'язку між одержаними результатами та іншими видами маркетингових дій; не дозволяє встановити релевантність, актуальність та ступінь важливості одержаного маркетингового результату; не відображає зв'язку одержаного маркетингового результату із понесеними затратами. Отже, не системність і формальність системи оцінювання маркетингової результативності не дає можливості менеджменту підприємства обґрунтувати оптимальні маркетингові дії, а лише засвідчити їх виконання. За такого підходу маркетингова діяльність буде оцінюватися як результативна, навіть якщо одержаний результат не є релевантним, оптимальним і ефективним.

Отже, оцінка якості управління маркетингом обмежена функцією результативності, тому словосполучення «управління ефективністю» стало загальновживаним виразом. Очевидно, що ефективність реалізується на стратегічному, тактичному та операційному рівнях управління, то функції оцінки якості маркетингового управління будуть більш точно відповідати науковому терміну «effectiveness governance».

Вважаємо, що якісна оцінка маркетингової результативності повинна відповідати таким умовам: своєчасність; орієнтація на результат; простота; економічність. Зазначимо, що над розробленням вимог до показників результатів маркетингової діяльності організацій працювали багато міжнародних організацій, зокрема, агентство США з міжнародного розвитку (USAID), програма розвитку ООН (UNDP), британська консультативна компанія PwC (PricewaterhouseCooper), Світовий банк. На основі узагальнення

існуючих вимог до параметрів результативності та врахування методичних вимог до вимірювання результативності нами виділено такі вимоги: доцільності – показник повинен відповідати цілям оцінки результативності; об'єктивності – вплив суб'єктивізму та упередженості на всіх етапах вимірювання, оброблення та аналізу показника має бути зведено до мінімуму; валідності – показник, що вимірюється, повинен відповідати конкретній властивості маркетингової результативності; надійності – повторні виміри показника у подібних умовах мають давати співставні результати; точності – виміряні результати повинні бути чутливими до особливостей зовнішнього та внутрішнього маркетингового середовища; оптимальності – кількість первинних даних для оцінки показника результативності має бути необхідною та достатньою.

Ефективність (efficiency) це економічна, вартісна категорія, яка визначається як відношення досягнутих результатів (зазвичай фінансових) до витрат, що забезпечили цей результат [10]. Одним із критеріїв економічної ефективності є критерій Калдора-Хікса, згідно якого вигреш від економічної діяльності в грошовій формі перевищує втрати від її здійснення. Відомо, що в економічній літературі під ефективністю розуміють співвідношення одержаних ефектів від певних дій із витратами ресурсів, витрачених на отримання цих ефектів. Ефекти можуть визначатися як на основі прямого впливу на цільовий об'єкт (безпосередній ефект), так і не прямого. Ефекти в маркетинговій діяльності за своєю природою є різними: раціональні, емоційні, психологічні, індивідуальні, соціальні, економічні, культурні і т.д.

Ефекти, які може одержати організація від маркетингової діяльності можна поділити на цільові та нецільові. Цільові соціальні, економічні та інші ефекти відповідають запланованій цілі та сприяють її досягненню. Не цільові ефекти ускладнюють досягнення поставлених цілей в коротко-, середньо- та довгостроковому періоді. Так, українські науковці пропонують оцінювати ефективність маркетингової діяльності за п'ятьма ключовими напрямками: покупці (рівень задоволеності, лояльність); маркетингова інтеграція (наскільки узгоджено працюють різні елементи маркетингу); адекватність інформації (якість даних для прийняття рішень); стратегічна орієнтація (відповідність дій довгостроковим цілям); оперативна ефективність (оптимальність поточних процесів) [11]. Вважаємо, що проведення оцінки ефективності маркетингових дій та заходів вимагає визначення ефективності системи управління маркетингом, яка впливає на проміжні та кінцеві результати цієї діяльності.

Відповідно до вартісного підходу в менеджменті та маркетингу економічну ефективність від маркетингової діяльності слід оцінювати у вартісних показниках як співвідношення вартості ефектів від маркетингової діяльності та вартості витрат, понесених на виконання цієї діяльності. Отже, ефективність маркетингової діяльності (marketing effectiveness) це співвідношення у вартісному виразі реальних або прогнозних ефектів від конкретних видів маркетингової діяльності до сукупності затрат на її здійснення. Термін «реальний або прогнозний» ефекти вказує на те, що поняття ефективності поширюється як на планування маркетингової діяльності, так і на оцінку її результатів.

Узагальнення зарубіжної наукової літератури дозволило зробити такі висновки: показники, які використовуються для оцінки ефективності маркетингових функцій, не пов'язані із фінансовими результатами компанії [12, 13], показники, що використовуються відображають лише функціональні процеси [14]; більшість показників зорієнтовані на короткостроковий період і не відображають новоствореної вартості за рахунок залучення нових клієнтів, а також збільшених інвестицій, які зумовлюють цей приріст [15]; відсутні адекватні показники оцінки ефективності інвестицій, які формують позитивний ефект у стратегічному періоді або результати яких є нематеріальними [17]. Отже, з метою впровадження системи оцінювання ефективності діяльності аграрних підприємств, необхідно не лише забезпечити інтеграцію між стратегічним, тактичним та оперативним рівнями управління, а й оптимізувати стратегічні, тактичні та оперативні показники маркетингу як за змістом, так й структурою.

Система показників, яка дозволяє оцінювати результативність маркетингової діяльності підприємства на стратегічному рівні, повинна відображати основні аспекти управління результативністю: цільове управління (управління за цілями); планування; бюджетування; моделювання діяльності на основі функціонально-вартісного аналізу; консолідація фінансової звітності; інструменти фінансово-економічного аналізу. Існує велика кількість методів управління результативністю компанії на стратегічному рівні: Balanced Scorecard Р. Каплана и Д. Нортон, стратегічні карти Л. Мейселя, EP2M, універсальна система показників Х. Рамперсада, Stewart Integrated EVA Scorecard, Baldrige Criteria та інші. Так, збалансована система показників (Balanced Scorecard, BSC), розроблена Р. Капланом і Д. Нортон, є інструментом, який дозволяє трансформувати місію, бачення та стратегію підприємства в цілі, завдання, планові показники, фактичні значення та ініціативи, що є основою для стратегічного управління організацією. Автори виділяють в збалансованій системі показників чотири складові: фінанси, клієнти, внутрішні процеси, навчання та зростання.

Вважаємо, що збалансована система показників для оцінювання результативності маркетингової діяльності аграрних підприємств повинна розглядатися за складовими комплексу маркетингу (табл. 1). Запропоновану систему показників оцінювання результативності маркетингової діяльності доцільно запроваджувати на стратегічному рівні управління аграрними підприємствами. При обґрунтуванні системи показників маркетингової діяльності нами виділено такі принципи: показники, які використовуються для оцінки маркетингової діяльності, мають бути пов'язаними із фінансовими результатами підприємства; повинні бути зорієнтовані на довгостроковий період та відображати приріст вартості за рахунок різних маркетингових факторів підвищення попиту та конкурентоспроможності продукції; необхідно враховувати вплив маркетингових рішень на економічну ефективність в цілому, а також брати до уваги взаємозв'язок між ефектами, які виникають в поточний момент часу та в майбутньому періоді; встановлення зв'язку між стратегічними, тактичними та операційними рівнями управління; показники повинні бути узгодженими між собою та можуть бути виміряні об'єктивно та однозначно.

Табл. 1. Збалансована система показників результативності маркетингової діяльності аграрних підприємств

Складовий комплекс маркетингу	Стратегічна ціль	Показники
Товар	Покращення якості продукції	Рівень задоволення споживачів товарами компанії, довжина, ширина та гармонійність товарного асортименту; частка продукції сертифікована міжнародними стандартами якості у загальному обсязі виробництва; відносний індекс конкурентоспроможності продукції підприємства відносно основних конкурентів та іноземних аналогів.
	Впровадження принципів сталого розвитку	Частка продукції екологічної (органічної) продукції у загальному асортименті; кількість позицій сталого асортименту є сертифікованими; показники енерго- та водо- використання у процесах виробництва; енерго-та водомісткість одиниці продукції; викиди CO ₂ та інше.
	Забезпечення оновлення товарного асортименту та збільшення частки високомаржинальних продуктів	Частка товарів-новинок у загальному обсязі продажу; рівень конверсії у продажах; величина оптимальних (нормативних) виробничих витрат по кожній асортиментній позиції товарів; число нових високомаржинальних товарів, які включено до товарного асортименту.
Ціна	Максимізація прибутку	Валова маржа (Gross Margin) та чиста маржа (Net Margin); рентабельність продажів; точка беззбитковості.
	Завоювання або утримання частки ринку	Частка ринку, темп зростання продажів, індекс відносної ціни.
	Позиціонування (лідерство за якістю)	Цінова еластичність попиту, сприйняття ціни споживачами, середній чек споживача.
	Забезпечення виживання підприємства	Оборотність запасів, обсяг продажів (в натуральних одиницях) за конкретний період часу.
Канали збуту	Максимізація доступності продукції (охоплення ринку)	Відсоток торгових точок цільового сегмента, де присутній товар підприємства; відсоток товарообігу певного виду товару, який припадає на конкретну торгову точку; відсоток торгових точок, у яких товар міг бути представленим, але був відсутній.
	Забезпечення якості та свіжості	Кількість днів/годин від моменту збирання врожаю (або виробництва) до появи в торговій мережі; відсоток поставок, що прибули до точки продажу з дотриманням необхідного температурного режиму; відсоток продукції, що була списана через закінчення терміну придатності або втрату якості під час дистрибуції або в торговій точці.
	Оптимізація витрат та ефективності	Співвідношення загальних витрат на логістику до загального доходу з продажів за видами продукції; загальні витрати на дистрибуцію на обсяг проданого виду товарів; оборотність запасів по видами продукції.

	Розвиток та диверсифікація каналів збуту	Відсоток доходу, що надходить від кожного каналу збуту; чистий прибуток, який генерує кожен окремий канал із урахуванням усіх витрат на його обслуговування; абсолютна кількість нових посередників, роздрібних мереж або Інтернет-магазинів, що почали закуповувати продукцію підприємства.
Просування	Підвищення впізнавання бренду та продукції	Відсоток згадувань бренду підприємства в ЗМІ, на форумах або в соцмережах порівняно з конкурентами; кількість унікальних споживачів (B2B чи B2C), які побачили рекламні чи PR-матеріали компанії; кількість відвідувачів сайту; впізнаваність бренду (результати опитувань).
	Активізація стимулювання збуту продукції	Кількість зібраних візитівок на виставці, запитів на прайс-лист через сайт, реєстрацій на вебінар; загальні витрати на промо-кампанію, поділені на кількість отриманих відгуків від потенційних клієнтів; відсоток потенційних клієнтів, які перейшли в стадію переговорів або уклали контракт; відсоток потенційних споживачів, які побачили рекламу і скористалися нею (вимірюється через аналітику ритейлера або промокоди).
Відносини зі споживачами	Підвищення лояльності споживачів	Кількість коментарів та запитань під вашими експертними статтями про технології вирощування; активність під час вебінарів; лайки, репости, коментарі в соцмережах; участь у конкурсах; відсоток клієнтів, які готові рекомендувати підприємство для співпраці; моніторинг відгуків на спеціалізованих B2B-платформах або на сайтах-відгуках (B2C); відсоток повторних покупок / поновлення контрактів.
	Побудова партнерських відносин	Відсоток полиці в метрах, який займає продукція підприємства, порівняно з конкурентами у торгових точках; приріст обсягів продажів або прибутку, отриманий внаслідок спільних акцій з ритейлером, поділений на витрати на проведення акції; результати регулярних опитувань ключових посередників та роздрібних мереж щодо організації закупівель, надійності поставок, якості комунікації, тощо.

Примітка. * – узагальнено авторами.

Вважаємо, що дотримання цих принципів дозволяє розробити показники результативності маркетингової діяльності із дотриманням принципів системності та комплексності на стратегічному, тактичному і оперативному рівнях. Водночас, для оцінювання ефективності маркетингової діяльності на різних рівнях управління необхідно розглянути основні показники, які є науково обґрунтованими. Так, показник рентабельність маркетингових інвестицій (ROMI – return on marketing investment) є одним із найбільш поширених показників оцінки ефективності маркетингової діяльності [17], який характеризується відношенням одержаного прибутку до обсягу вкладених інвестицій в маркетингову діяльність підприємства [18]. Зазначимо, що цей

показник представляє собою валовий показник, який відображає відношення агрегованого доходу від маркетингової діяльності на рівні підприємства до обсягу витрат на її здійснення. Такий підхід не дозволяє розрахувати ефективність реалізації конкретної маркетингової стратегії у вигляді збільшення обсягів виручки підприємства, одержання якої вимагає проведення спеціальних маркетингових заходів, до прямих та непрямих витрат на їх проведення.

Відносно недавно в науковий обіг введено термін «Marketing return on investment (MROI)», який визначається як приріст фінансової вартості компанії, яка створюється в результаті витрат на маркетингову діяльність, за мінусом вартості понесених витрат на маркетинг до величини цих витрат [19]. Зазначимо, що починаючи із 2016 р. ефекти від маркетингової діяльності стали визначатися не як приріст обсягу виручки, а як приріст фінансової вартості. Водночас, практичний розрахунок цих показників на рівні підприємства є утрудненим, що пояснюється такими умовами. По-перше, показник MROI є валовим і відображає приріст вартості бізнесу, який забезпечено маркетинговою діяльністю в цілому, із сукупними витратами на цю діяльність, а розрахувати показник рентабельності інвестицій за окремими напрямками та видами маркетингової діяльності провести неможливо. По-друге, розрахунок величини маркетингових витрат передбачає врахування як витрат з маркетингового бюджету, але й частини витрат суміжних підрозділів, що пов'язані з досягненням маркетингових цілей, частини накладних витрат підприємства тощо. По-третє, розрахунок внеску маркетингової діяльності у вартість підприємства є складнішим, ніж визначення приросту виручки від реалізації комплексу маркетингу. Саме тому необхідно запропонувати об'єктивний та обґрунтований метод розподілу витрат суміжних підрозділів із яким взаємодіє служба маркетингу підприємства.

Показники рентабельності маркетингових інвестицій ROMI і MROI є агрегованими індикаторами ефективності маркетингової діяльності підприємства, при їх розрахунку додержуються таких припущень: ефектами від маркетингової діяльності вважаються всі їх види, в створенні прояву яких повністю чи частково брала участь служба маркетингу; маркетинговими витратами вважаються лише витрати із маркетингового бюджету (діяльність маркетингового підрозділу безпосередньо і по аутсорсингу). Отже, показники ROMI або MROI не дозволяють розрахувати ефективність реалізації конкретної маркетингової стратегії у вигляді збільшення обсягів доходів підприємства, зумовлених конкретними маркетинговими заходами до витрат на цих заходів. Для досягнення стратегічних цілей підприємства необхідно провести декомпозицію стратегії в сукупність тактичних завдань. Зазначимо, що на тактичному та оперативному рівнях управління підприємством використовуються інші методи формування системи показників результативності.

З метою оцінювання якості діяльності на тактичному рівні найбільшого поширення одержали ключові показники результативності (Key Performance Indicators, KPI). Так, зарубіжними дослідниками запропоновано використовувати 15 ключових показників, які можуть всебічно оцінити результативність маркетингу: поінформованість про бренд (brand awareness); тест-драйв –

споживачів, які випробували товар до його придбання (test-drive); відтік клієнтів (churn); рівень задоволення клієнтів (CSAT, customer satisfaction); частка залучених споживачів (take rate); прибуток (profit); чиста приведена вартість (NPV, net present value); внутрішня норма дохідності (IRR, internal rate of return); окупність (playback); пожиттєва цінність клієнта (CLTV, customer lifetime value); ціна за покликання (CPC, cost per click); конверсія по транзакціям (TCR, transaction conversion rate); повернення інвестицій в рекламу (ROA, return on add dollar spend); частка відмов (bounce rate); сарафанне радіо (WOM, word of mouth) [20]. Отже, перші 10 показників представляють собою традиційні маркетингові індикатори, індикатори з 1 по 5 є найбільш важливим, 6–10 – фінансові показники. Індикатори з 11–15 – це показники «нової ери маркетингу, 11–13 – дозволяють оцінити ефективність пошуку, 14 – характеризує ефективність сайту, 15 – ефективність маркетингу в соціальних мережах. Це свідчить про те, що запропоновані показники цими дослідниками, представляють собою достатньо розгалужений перелік фінансових, ринкових і комунікаційних показників.

За підходом міжнародного інституту KPI (The KPI Institute) для оцінювання результативності маркетингової діяльності запропоновано 25 ключових показників [20]. Зазначимо, що цей перелік показників є неоднорідним, до нього включені фінансові, ринкові, управлінські та інші індикатори. Водночас, ці показники не дозволяють комплексно оцінити ефективність та результативності маркетингової діяльності підприємства на тактичному рівні.

Узагальнення вище перелічених показників результативності маркетингу дозволило виділити такі їх недоліки у методах KPI для маркетингу: не можливо розробити необхідну і достатню кількість показників для оцінки якості вирішення конкретної тактичного маркетингового завдання; існує складність у виявленні причинно-наслідкових зв'язків між окремими показниками, що характеризують маркетингову діяльність на тактичному рівні; труднощі у розрахунку специфічних витрат, які витратило підприємство на вирішення конкретного тактичного маркетингового завдання.

Ефективність операційного маркетингу визначається як співвідношення між маркетинговими доходами і витратами. На рівні операційного маркетингу простіше розробити обґрунтовану систему оцінки якості маркетингової активності. Якщо оцінюється ефективність конкретного маркетингового заходу, дохідність від нього виражається у збільшенні обсягу доходу, який одержано в результаті проведення цього заходу, який співвідноситься із величиною понесених витрат. Зазначимо, що у ситуації оцінювання ефективності регулярних маркетингових заходів, доходи і затрати доцільно розраховувати за певний звітний період часу (місяць, квартал, рік).

Розглянемо запропоновані Т. Амблером основні метрики маркетингу, які найбільш часто впроваджуються компаніями [22]. Головна ідея полягала в тому, що маркетинг довгий час був «чорною скринькою», і компанії не розуміли, як виміряти його реальну віддачу (ROI). Автор наголошував, що маркетингологи повинні підтверджувати свою цінність для бізнесу за допомогою чіткого набору показників, а не покладатися лише на креативність. Він був одним із перших, хто запропонував використовувати «панель приладів» (marketing dashboard)

збалансованих метрик, які дають можливість оцінити ефективність маркетингу. Запропонований ним перелік показників для оцінювання результативності маркетингової діяльності є дуже широким (включає понад 40 індикаторів). Дослідник поділив ключові показники, які підприємства повинні відстежувати на якісні та кількісні, також фінансові та ринкові, клієнтські операційні показники. Так, до групи ринкових та фінансових показників (зовнішніх), які характеризують результат, одержаний на ринку віднесено такі індикатори: обсяги продажів, частка ринку, обсяг валового прибутку та інші. Серед показників, які характеризують поведінку споживачів та сприйняття ними товару автором виділено такі: обізнаність про бренд; прийнятна якість; лояльність, кількість клієнтів та інші. Група показників, які характеризують маркетингову діяльність самого підприємства, включає такі індикатори: величина маркетингових витрат; кількість нових продуктів, включених до товарного асортименту тощо.

На основі вивчення запропонованих показників для оцінювання якості управління маркетинговою діяльністю на операційному рівні нами зроблено висновок, що підприємствами використовується велика кількість маркетингових показників; маркетингові метрики відрізняються між собою (фінансові, ринкові, управлінські, виробничі, організаційні та комунікаційні показники). Окрім цього всі маркетингові метрики, за винятком ROMI і IRR, відносяться до групи індикаторів, які оцінюють результативність операційного маркетингу. Показники ROMI та IRR є агрегованими показниками ефективності, вони характеризують сукупні ефекти від маркетингової діяльності в цілому по підприємству, однак управління ефективністю маркетинговою діяльністю за цими показниками здійснювати не можливо, оскільки відсутні об'єктивні та обґрунтовані методи розрахунку частки чистого прибутку, джерелом створення якого є маркетингова діяльність. Окрім цього відсутні обґрунтовані методики поділу загальних і накладних витрат за видами виробничої діяльності, які можуть бути віднесеними на маркетинговий підрозділ підприємства. Наслідком цього є ускладненість виявлення причинно-наслідкових і розрахунків кількісних зв'язків між маркетинговими показниками, а також між конкретними маркетинговими операціями та маркетинговими індикаторами.

За результатами проведеного дослідження підходів щодо оцінювання результативності та ефективності маркетингової діяльності нами зроблено такі висновки: розроблено велику кількість метрик і показників, які складно ув'язати причинно-наслідковими та кількісними зв'язками між собою; планування маркетингових результатів здійснюється, як правило, на стратегічному рівні, рідше на тактичному, а планування маркетингових витрат – на операційному та тактичному рівнях; маркетингова діяльність складно співвідноситься із досягненням довгострокових, особливо фінансових результатів, так як значна частина маркетингових результатів не має фінансового виміру, що робить не доцільним використання винятково фінансових методів для оцінювання ефективності маркетингової діяльності; існує часовий лаг (в окремих випадках тривалий) між маркетинговими затратами та одержанням маркетингового результату; ускладненим є

виокремлення результатів, які забезпечено безпосередньо маркетинговою діяльністю, від інших видів дій підприємства при оцінці впливу маркетингу на прибуток.

Висновки. Узагальнено сучасні методи оцінювання результативності та ефективності маркетингу на стратегічному, тактичному і операційному рівнях управління, визначено основні недоліки та переваги, а також обмеження існуючих методів. Виділено вимоги до розроблення моделі управління та оцінки ефективності маркетингової діяльності на основі одночасного використання вартісного, системного та корпоративного підходів. Під результативність маркетингу розглядається ступінь досягнення запланованих результатів маркетингової діяльності, а маркетингова ефективність – це співвідношення у вартісному виразі реальних або прогнозованих ефектів від конкретної маркетингової діяльності до сукупності затрат на її здійснення. Обґрунтовано, що найбільш повним та універсальним підходом до оцінювання маркетингової діяльності є розрахунок показників ефективності.

Щодо оцінки результативності маркетингу, то вона представляє собою окремим випадком ефективності на основі прямих та непрямих ефектів без співвіднесення їх величини до понесених затрат. Оцінювання результативності маркетингу передбачає визначення досяжності конкретного результату від маркетингової діяльності без взаємного узгодження цього результату із іншими результатами та співставлення цього результату із понесеними затратами на здійснення цієї діяльності. Наголошено, що на основі показників результативності маркетингу здійснюється контроль ступеня досягнення маркетингових цілей і задач.

Встановлено, що збалансована система показників маркетингової діяльності, ключові показники результативності маркетингу та маркетингові метрики представляють собою розширений набір фінансових, ринкових, управлінських, організаційних та комунікаційних показників. Водночас відсутній чіткий поділ показників результативності та ефективності за рівнями управління, зокрема, збалансована маркетингова система розглядається як метод стратегічного управління маркетинговою діяльністю, КРІ як інструмент управління маркетингом на тактичному рівні, маркетингові метрики як засіб управління операційним маркетингом.

Доведено, що існує необхідність у розробленні такої моделі управління та оцінки ефективності маркетингу, яка б дозволила пов'язати ефективність та результативність маркетингу, а також стратегічний, тактичний та операційний рівні управління аграрним підприємством. Відповідно до використання вартісного, системного та корпоративного підходів, модель управління та оцінки ефективності маркетингу має відповідати наступним вимогам: система показників має бути повною для всебічної та повної оцінки ефективності маркетингу на операційному, тактичному та стратегічному рівнях управління; економічні ефекти при використанні моделі мають перевищувати витрати на її впровадження; можливість агрегування показників ефективності з операційного рівня до тактичного, а з тактичного – до стратегічного рівня управління; можливість трансферу витрат із операційного рівня на тактичний, а з тактичного – на стратегічний рівень управління.

За такого підходу модель управління та оцінки ефективності маркетингу в системі корпоративного управління аграрним підприємством повинна створити можливість обґрунтовано розраховувати внесок показників ефективності операційного маркетингу в кожен показник ефективності тактичного маркетингу, а також на рівні окремого показника ефективності стратегічного маркетингу. Водночас, одночасне використання системного, вартісного та корпоративного підходів передбачає, що економічні ефекти, що вимірюються операційними показниками, стають порівнянними за величиною їхнього внеску в тактичних показниках, а потім – і стратегічних індикаторах. Окрім цього, розроблена методика має дозволити обґрунтовано переносити частину витрат, пов'язаних з кожним операційним показником, у витрати для кожного тактичного індикатора, а їх у витрати для кожного стратегічного показника, що дозволить оптимізувати структуру витрат.

Вважаємо, що впровадження цих методичних підходів у аграрних підприємствах дозволить найбільш ефективно налагодити планування, бюджетування, організації та контролю маркетингової діяльності, реалізовувати в організації управління маркетингом орієнтацію на ефективність (effectiveness-based marketing). За такого підходу маркетинг перестає сприйматися топ-менеджерами та акціонерами компанії як діяльність з непередбачуваною дохідністю та ризиками, які не можна визначити. Маркетингова діяльність підприємства стає інвестиціями в нематеріальні активи, пов'язані з маркетингом, а головним критерієм ефективності управління маркетингом є приріст вартості бізнесу, джерелом якого є маркетингова діяльність, відносно основних і накладних витрат на маркетинг.

Література:

1. Липчук В., Салука І, Грабовський Р., Липчук Н. Маркетингова діяльність сільськогосподарських підприємств: монографія. Дрогобич: ТзОВ «Трек ЛТД». 2024. 145 с.
2. Варченко О.М., Шупик С.М. Методичні підходи до оцінювання маркетингової діяльності аграрних підприємств. *Економіка та управління АПК*. 2019. №1. URL: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/1724/1/metodychni_pidxody_do_ocinyuvannya.pdf
3. Ільченко Т. В. Роль маркетингових інструментів в інноваційному розвитку аграрних підприємств. *Бізнес Інформ*. 2020. №10. С. 460–468. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-10-460-468>
4. Nikos K. N., Karountzos P., Giannakopoulos N. T., Terzi M. C., Sakas D. P. Digital Marketing Strategies and Profitability in the Agri-Food Industry: Resource Efficiency and Value Chains. *Sustainability*. 2024. Vol. 16 (14). P. 58–89. <https://doi.org/10.3390/su16145889>
5. Clark Bruce H., Ambler T. Marketing performance measurement: evolution of research and practice. *International Journal of Business Performance Management*. 2001. Vol. 3(2). DOI: <https://doi.org/10.1504/IJBPM.2001.000101>
6. Плаксі Т. В., Білега О. В. Методичні підходи до оцінки ефективності управління системою маркетингу підприємств будівельного сектору. КНЕУ.

2009. [Електронний ресурс]. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bfaf37d5-411a-4df6-83e2-5fa718d774cb/content>
7. Боєнко О. Ю., Петренко Д. С. Методичний підхід до оцінки маркетингового потенціалу підприємства в контексті маркетингового менеджменту. *Бізнес Інформ*. 2023. №10. С. 27–38. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-10-404-412>
8. Drucker P. *The Practice of Management*. New York: Harper, 1954. 404 p.
9. Axson D. *Best practices in planning and performance management: radically rethinking management for a volatile world*. N. Y.: John Wiley & Sons, Inc., 2010. 300 p.
10. Савчук А. Ефективність маркетингової діяльності підприємств. *Вісник КНТЕУ*. 2015. №5. URL: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2015/05/4.pdf>
11. Балабанова Л. В. *Маркетинговий менеджмент: навчальний посібник*. Донецьк: ДонДУЕТ, 2002. 290 с.
12. Kaplan R. S., Norton D. P. Transforming the balanced scorecard from performance measurement to strategic management: Part II. *Accounting Horizons*. 2001. Vol. 15(2). P. 147–160. DOI: <https://doi.org/10.2308/acch.2001.15.1.87>
13. Srivastava R., Reibstein D., Joshi Y. Linking marketing metrics to financial performance. ZIBS Technical report. Zuman institute of brand science, 2007. 37 p.
14. Ittner C., Larcker D. Are non-financial measures leading indicators of financial performance? An analysis of customer satisfaction. *Journal of accounting research*. 1998. Vol. 36. № 3. P. 1–35.
15. Ambler T., Kokkinaki F., Puntoni S. Assessing marketing performance: Reasons for metric selection. *Journal of Marketing Management*. 2004. Vol. 20. № 3–4. P. 475–498.
16. Sheth J., Sisodia R. Marketing productivity: issues and analysis. *Journal of business research*. 2002. № 55. P. 349–362.
17. Lehmann D., Reibstein D. *Marketing Metrics and Financial Performance*. N. Y.: Marketing Science Institute, 2006. 92 p.
18. Farris P., Bendle N., Pfeifer P. Reibstein D. *Marketing Metrics. The Definitive Guide to Measuring Marketing Performance*. 2nd Edit. N. Y.: Pearson Education, Inc. 2010. 414 p.
19. Bendle N., Farris P., Pfeifer P. *Marketing Metrics. The Manager's Guide to Measuring Marketing Performance*. 3rd Edit. N. Y.: Pearson Education, Inc. 2016. 464 p.
20. Chaffey D. Applying organizational capability models to assess the maturity of digital-marketing governance. *Journal of Marketing Management*. 2010. Vol. 26. № 3–4. P. 187–196.
21. Top 25 Marketing KPIs. Extended Edition. The KPI Institute. 2016. URL: <http://marketplace.kpiinstitute.org/top-25-marketing-kpis-2016-extended-edition.html>
22. Ambler T., Roberts J. H. Assessing marketing performance: don't settle for a silver metric. *Journal of Marketing Management*. 2008. Vol. 24 (7–8). P. 733–750. DOI: <https://doi.org/10.1362/026725708X345498>

References:

1. Lipchuk, V., Saluka, I., Grabovsky, R., Lipchuk, N. (2024). *Marketing activities of agricultural enterprises: monograph*. Drohobych: LLC "Trek LTD". [in Ukrainian].

2. Varchenko, O. M., Shupuk, S. M. (2019). Methodological approaches to assessing the marketing activities of agricultural enterprises. *Economics and management of the agricultural industry*, 1. Available at: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/1724/1/metodychni_pidxody_do_ocinyuvannya.pdf (Accessed September 15, 2025). [in Ukrainian].
3. Ilchenko, T. V. (2020). The role of marketing tools in the innovative development of agricultural enterprises. *Business Inform*, 10, 460–468. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-10-460-468>. [in Ukrainian].
4. Nikos, K. N., Karountzos, P., Giannakopoulos, N. T., Terzi, M. C. Sakas D. P. (2024). Digital Marketing Strategies and Profitability in the Agri-Food Industry: Resource Efficiency and Value Chains. *Sustainability*, 16 (14), 58–89. <https://doi.org/10.3390/su16145889>
5. Clark Bruce, H., Ambler, T. (2001). Marketing performance measurement: evolution of research and practice. *International Journal of Business Performance Management*, 3(2). DOI: <https://doi.org/10.1504/IJBPM.2001.000101>
6. Plaksii, T. V., Bilega, O. V. (2009). Methodological approaches to assessing the effectiveness of management of the marketing system of enterprises in the construction sector. KNEU. Available at: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bfaf37d5-411a-4df6-83e2-5fa718d774cb/content> (Accessed September 12, 2025). [in Ukrainian].
7. Boyenko, O. Yu., Petrenko, D. S. (2023). Methodological approach to assessing the marketing potential of an enterprise in the context of marketing management. *Business Inform*, 10, 27–38. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-10-404-412>. [in Ukrainian].
8. Drucker, P. (1954). *The Practice of Management*. New York: Harper.
9. Axson, D. (2010). *Best practices in planning and performance management: radically rethinking management for a volatile world*. N. Y.: John Wiley & Sons, Inc.
10. Savchuk, A. (2015). The effectiveness of marketing activities of enterprises. *Bulletin of the KNTU*, 5. Available at: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2015/05/4.pdf> (Accessed September 12, 2025). [in Ukrainian].
11. Balabanova, L. V. (2002). *Marketing Management*. Donetsk: DonDUET. [in Ukrainian].
12. Kaplan, R. S., Norton, D. P. (2001). Transforming the balanced scorecard from performance measurement to strategic management: Part II. *Accounting Horizons*, 15(2), 147–160. <https://doi.org/10.2308/acch.2001.15.1.87>
13. Srivastava, R., Reibstein, D., Joshi, Y. (2007). Linking marketing metrics to financial performance. ZIBS Technical report. Zuman institute of brand science.
14. Ittner, C., Larcker, D. (1998). Are non-financial measures leading indicators of financial performance? An analysis of customer satisfaction. *Journal of accounting research*, 36(3), 1–35.
15. Ambler, T., Kokkinaki, F., Puntoni, S. (2004). Assesing marketing performance: Reasons for metric selection. *Journal of Marketing Management*, 20(3–4), 475–498.
16. Sheth, J., Sisodia, R. (2002). Marketing productivity: issues and analysis. *Journal of business research*, 55, 349–362.

17. Lehmann, D., Reibstein, D. (2006). *Marketing Metrics and Financial Performance*. N. Y.: Marketing Science Institute.
18. Farris, P., Bendle, N., Pfeifer, P. Reibstein, D. (2010). *Marketing Metrics. The Definitive Guide to Measuring Marketing Performance*. 2nd Edit. N. Y.: Pearson Education, Inc.
19. Bendle, N., Farris, P., Pfeifer, P. (2016). *Marketing Metrics. The Manager's Guide to Measuring Marketing Performance*. 3rd Edit. N. Y.: Pearson Education, Inc.
20. Chaffey, D. (2010). Applying organizational capability models to assess the maturity of digital-marketing governance. *Journal of Marketing Management*, 26(3–4), 187–196.
21. Top 25 Marketing KPIs. Extended Edition. The KPI Institute. 2016. Available at: <http://marketplace.kpiinstitute.org/top-25-marketing-kpis-2016-extended-edition.html> (Accessed September 12, 2025).
22. Ambler, T., & Roberts, J. H. (2008). Assessing marketing performance: don't settle for a silver metric. *Journal of Marketing Management*, 24 (7–8), 733–750. <https://doi.org/10.1362/026725708X345498>

Annotation

Varchenko O. M., Varchenko O. O., Verniuk N. O., Didenko S. V.

Methodological approaches to assessing the performance and efficiency of marketing activities of agricultural enterprises

The article systematizes methodological approaches to assessing the effectiveness and efficiency of marketing activities of agricultural enterprises and justifies the system of indicators that are appropriate to use at the strategic, tactical and operational levels. It analyzes and systematizes modern methods for assessing the effectiveness and efficiency of marketing at the strategic, tactical and operational levels of management, highlights the main advantages and disadvantages of existing methods. It determines the requirements for developing a management model and assessing marketing efficiency based on the simultaneous use of cost, system and corporate approaches.

A model for managing and assessing marketing efficiency in the corporate management system has been developed, combining three levels of management - strategic, tactical and operational, which include different assessment indicators. It is proven that in order to integrate the efficiency indicators of all three levels of management, it is necessary to aggregate marketing indicators "bottom-up" by converting the values of efficiency indicators at the operational level into the values of efficiency indicators of tactical indicators, and tactical indicators into the values of efficiency indicators of strategic indicators. It is concluded that the implementation of such an approach in the practical activities of agricultural enterprises will allow more effectively to establish the processes of planning, budgeting, organization and implementation of marketing activities in order to achieve target values of operational activities, which provide the necessary values of tactical indicators, and they - the planned values of strategic indicators.

Key words: *marketing activities, efficiency, effectiveness, strategic management, agricultural enterprises.*

СПЕЦИФІКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ

О. В. ЖАРУН, кандидат економічних наук

І. І. ЧЕРНЕГА, доктор економічних наук

Н. О. БЛЕНДА, кандидат економічних наук

М. А. КОРОТЄЄВ, кандидат економічних наук

Р. Ф. ЖАРУН, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет

Стаття присвячена дослідженню специфіки забезпечення комплексних соціальних послуг у сучасних умовах розвитку українських громад. У роботі проаналізовано нормативно-правові засади інтегрованої моделі, визначено роль соціальної сфери, системи освіти, охорони здоров'я та діяльності мультидисциплінарних команд у процесі надання комплексної підтримки сім'ям і дітям. Особливу увагу зосереджено на розвитку послуги раннього втручання, механізмах міжвідомчої взаємодії та практичних результатах реалізації національних і міжнародних програм. Встановлено ключові виклики впровадження інтегрованих послуг, зокрема кадрові, фінансові та організаційні обмеження, а також окреслено перспективи удосконалення системи соціальної підтримки на локальному рівні. Результати дослідження підтверджують, що інтегрована модель є ефективним інструментом підвищення адресності, доступності та якості соціальних послуг.

Ключові слова: Інтегровані соціальні послуги, громада, міжвідомча взаємодія, мультидисциплінарна команда, раннє втручання, соціальний супровід, оцінка потреб, соціальна політика, інклюзивні послуги; підтримка сім'ї.

Постановка проблеми. В сучасних умовах соціальних трансформацій, поглиблених воєнними подіями, економічною нестабільністю та зростанням кількості вразливих груп населення, особливої актуальності набуває забезпечення комплексних соціальних послуг. Система соціальної підтримки в Україні перебуває у стані динамічних змін, що вимагають переосмислення змісту, структури та технологій роботи з отримувачами послуг. На передній план виходить інтегрований підхід, який дозволяє поєднати ресурси різних сфер – соціальної, медичної, освітньої, психологічної, юридичної – у межах єдиного процесу допомоги людині чи сім'ї.

Таке поєднання дає змогу оперативно реагувати на багатовимірні потреби отримувачів, уникати дублювання функцій різних служб і забезпечувати адресну підтримку, орієнтовану на конкретний життєвий випадок. У реаліях сьогодення інтегровані послуги стають ключовим механізмом підвищення

ефективності соціальної роботи, адже класичні фрагментарні моделі вже не здатні забезпечити належний рівень соціальної безпеки.

Разом з тим, впровадження комплексного підходу супроводжується низкою викликів: нестачею міжвідомчої координації, кадровим дефіцитом, цифровою нерівністю, відсутністю усталених стандартів взаємодії та потребою у підвищенні кваліфікації фахівців. Це зумовлює необхідність теоретичного та практичного аналізу специфіки забезпечення інтегрованих соціальних послуг у сучасних умовах, що й визначає актуальність обраної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інтеграції соціальних послуг, удосконалення системи соціального захисту та розвитку міжвідомчої взаємодії в Україні розглядалися у працях таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як Ігнатенко К. та Садзаглішвілі Ш. [1], Зелісько Т. і Чопко Н. [2], Лугова В. М. [3], Семигіна Т. [4, 5], Столярик О. [6], Бачинська М. В. [7], які акцентували увагу на трансформаційних процесах у системі надання соціальних послуг, зокрема в умовах децентралізації та воєнного стану.

Важливими є також дослідження, присвячені практичним аспектам організації інтегрованих соціальних послуг на рівні громад, зокрема аналітичні звіти CEDOS [8], Міністерства соціальної політики України [9], Верховної Ради України [10], а також міжнародних організацій UNICEF [11], WHO Europe [12] та International Rescue Committee [13]. Ці документи розкривають проблеми фінансування, кадрового забезпечення, координації між секторами та цифровізації процесів соціального обслуговування.

Попри значну кількість досліджень, залишається потреба у систематизації наукових підходів до оцінки ефективності інтегрованої моделі, уточненні критеріїв якості соціальних послуг, а також у розробленні єдиного методологічного інструментарію для оцінки результативності взаємодії соціальних інституцій у громадах.

Методика досліджень. У процесі дослідження застосовано сукупність загальнонаукових методів, серед яких узагальнення, порівняння, аналіз та синтез, що забезпечують цілісне розуміння способів поєднання різних підходів у практиці надання соціальних послуг і особливостей взаємодії фахівців різних установ та професійних сфер. Для підвищення наочності використано графічні матеріали, які структурують та ілюструють ключові ідеї. Теоретичну основу роботи становлять сучасні наукові підходи до інтеграції соціальних послуг та її базові принципи.

Результати досліджень. Запровадження інтегрованого підходу до організації соціальних послуг в Україні було започатковано в межах проекту «Спільно. Соціальні послуги для сім'ї у громаді», реалізованого у партнерстві з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ). Ініціативу здійснював Консорціум партнерських організацій, очолюваний Українською мережею за права дитини, за фінансової підтримки Уряду Німеччини та Німецького банку розвитку (KfW). До складу Консорціуму увійшли такі неурядові організації, як «Маріупольська спілка молоді», «Надія і житло для дітей», «Партнерство “Кожній дитині”», «СОС Дитячі містечка» та «Соціальна синергія» [11].

Проект був заснований на комплексному баченні соціальної роботи, яке охоплювало профілактику складних життєвих обставин, запобігання соціальному сирітству, раннє виявлення дітей та сімей, що потребують допомоги, їх направлення на відповідні послуги, а також підтримку процесів реінтеграції дітей із закладів інституційного догляду у спроможні сім'ї. Важливу роль у реалізації підходу відіграв механізм міжвідомчої взаємодії, який передбачав узгоджену співпрацю зі службами освіти, охорони здоров'я, культури, соціального захисту, а також органами правопорядку та системою правосуддя.

Особливе місце у впровадженні інтегрованих соціальних послуг займає розвиток послуги раннього втручання в інклюзивно-ресурсних центрах (ІРЦ). Вона спрямована на підтримку дітей раннього віку із затримками розвитку, установленою інвалідністю або високим ризиком її виникнення. З цією метою фахівці ІРЦ проходять спеціалізоване навчання та оволодівають методиками ведення випадку, що забезпечує комплексний супровід дитини та родини. Водночас нормативно-правові акти визначають порядок перенаправлення сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, до відповідних служб для подальшого соціального супроводу.

Таким чином, реалізація проекту «Спільно» дала можливість сформувати дієву систему соціального захисту на рівні громад, орієнтовану на комплексну підтримку вразливих сімей та дітей. Інтеграція соціальних послуг у різні сфери життя громади, зміцнення міжвідомчої співпраці та адаптація міжнародних підходів стали ключовими чинниками успішності ініціативи.

Становлення сучасної соціальної роботи супроводжується активним формуванням теоретичної бази та узагальненням практичного досвіду. Цей процес обумовлений соціальними потребами суспільства, яке дедалі більше орієнтується на формування нової соціальної політики, спрямованої на підтримку дітей, молоді та сімей [2, 4, 6, 13]. Інтеграція у цьому контексті передбачає створення умов, за яких громада сприяє максимальній реалізації соціального потенціалу кожної особи. Її сутність полягає у налагодженні ефективної взаємодії між установами, що функціонують на території громади, і мають спільну мету – розвиток людини та підвищення якості надання послуг. Завдяки залученню всього соціального ресурсу громади зростає результативність роботи та забезпечується помітне покращення соціальних результатів [3, 9, 11].

Інтеграція як процес передбачає застосування інтегрованого підходу, який визначає алгоритм взаємодії з особою та способи ведення її випадку. Він істотно змінює традиційні підходи до соціального обслуговування. Науковці тлумачать інтеграцію як об'єднання ресурсів, координацію функцій та узгодження дій задля створення єдиної системи соціальної підтримки [3, 9, 11]. Основними індикаторами інтеграційного процесу виступають використання інтегрованого підходу та формування інтегративної ситуації. Інтегрований підхід розглядається як спосіб взаємодії з індивідом, що передбачає не лише адаптацію особи до умов громади, а й активні дії громади щодо пристосування власних сервісів до потреб клієнта. У межах такого підходу соціальні інституції

змінюють свої цінності, принципи та організаційно-методичні засади, що дає їм змогу глибше розуміти проблеми отримувачів послуг і пропонувати більш ефективні рішення. У ситуації інтегративної взаємодії допомогу людині зазвичай надає представник громади, який виступає в ролі захисника її інтересів і координатора різних видів підтримки [3, 9, 11, 12].

З огляду на це, важливо створювати та підтримувати функціонування спеціалізованих соціальних служб, які працюють із конкретними групами клієнтів і взаємодіють з усіма установами громади. Такі служби мають змогу ініціювати розроблення нових послуг у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та інших напрямках.

Отже, інтегровані соціальні служби становлять сукупність установ, діяльність яких організована відповідно до потреб громади та спрямована на адресну підтримку сімей і дітей, що опинилися у складних життєвих ситуаціях. Інтегрована система соціальних послуг, у свою чергу, передбачає поєднання соціального захисту, медичної та освітньої сфер, ювенальної превенції та інших напрямів задля комплексної підтримки вразливих категорій населення [4, 6]. Такий підхід сприяє не лише підвищенню рівня соціального добробуту громади, а й ефективному використанню кадрового, фінансового й технологічного потенціалу.

Запровадження комплексної моделі дозволяє здійснювати об'єктивну оцінку можливостей сім'ї чи особи, стимулювати їхню соціальну активність і формувати алгоритми взаємодії, спрямовані на досягнення визначених цілей. Взаємодія між суб'єктами соціальної політики та ефективна координація заходів сприяють не лише оптимізації підтримки, а й позитивним змінам у поведінкових моделях людей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Інтегрований підхід і створення інтегративної ситуації стають підґрунтям ефективного функціонування інтегрованих служб, адже передбачають активну співпрацю фахівців між собою та з клієнтами. Це дає змогу формувати інноваційну систему соціального обслуговування на рівні громади, орієнтовану на захист прав отримувачів послуг через визначення їхніх потреб та надання всебічної підтримки [4].

Одним із важливих напрямів трансформації системи соціальних послуг є зміна складу суб'єктів, відповідальних за їх надання та організацію. У 2003 році до таких суб'єктів належали державні й комунальні установи, а також недержавні неприбуткові організації та фізичні особи. З 2012 року право надання соціальних послуг поширилося на установи незалежно від форми власності, а також на суб'єктів підприємницької діяльності. У 2019 році коло суб'єктів було розширене та включало не лише надавачів і отримувачів послуг, а й уповноважені органи, а також об'єднання надавачів, працівників і отримувачів соціальних послуг [5, 11].

Відповідно до статті 13 Закону України «Про соціальні послуги», інтегрований підхід передбачає концентрацію ресурсів та зусиль різних інституцій на рівні громади. Це дозволяє забезпечувати доступ до соціальних послуг не лише у спеціалізованих закладах, а й у закладах освіти, охорони здоров'я, культури, центрах зайнятості та інших установах. Законодавство

також передбачає можливість створення комплексних установ соціального обслуговування, що включають структурні або територіально відокремлені підрозділи, які надають широкий спектр послуг різним групам населення. Такий підхід мінімізує відомчі бар'єри та сприяє ефективній координації соціальної політики в територіальних громадах [5].

Подальший розвиток інтегрованих соціальних послуг в Україні значною мірою визначається нормативною базою, яка останніми роками активно оновлюється. Закон України «Про соціальні послуги» в оновленій редакції закріплює принцип концентрації ресурсів на рівні громади та можливість створення комплексних установ, що містять кілька видів послуг у межах єдиного простору. Це дозволяє долати відомчі бар'єри й забезпечує більш послідовну траєкторію підтримки для сімей і дітей, які потребують втручання. Урядові зміни 2023–2025 років посилили акцент на міжвідомчій взаємодії, кейс-менеджменті та обов'язковому залученні фахівців різних сфер до розв'язання складних випадків. Інституційні трансформації особливо помітні на прикладі реорганізації органів, відповідальних за захист прав дітей та розвиток соціальних послуг. Завершення формування нової Державної служби у справах дітей та чіткий поділ повноважень із Нацсоцслужбою створили умови для більш ефективної маршрутизації випадків, швидкої оцінки потреб та направлення сімей до відповідних надавачів. Паралельно з цим держава розвиває політику деінституціалізації, що стимулює громади створювати послуги, здатні замінити застарілі моделі інтернатного догляду.

Практика інтегрованої допомоги активно поширюється через партнерські ініціативи за участі міжнародних організацій. Значну роль у цьому процесі відіграє програма ЮНІСЕФ «Спільно», яка за останні роки сформувала цілісну екосистему просторової та сервісної підтримки дітей, молоді й батьків у громадах. Мережа таких просторів поєднує соціальний супровід, психологічну допомогу, освітні активності та маршрутизацію до державних послуг, забезпечуючи фактичну інтеграцію різних видів підтримки на локальному рівні. Розширення цих сервісів у 2024 році дало змогу налагодити тіснішу співпрацю між службами у справах дітей, медичними закладами, школами, ЦНАПами та організаціями громадянського суспільства.

Особливо важливою складовою інтегрованої моделі є розвиток раннього втручання для дітей віком від народження до чотирьох років. Держава поступово уніфікує стандарти надання цієї послуги та визначає базові вимоги до мультидисциплінарних команд, що працюють з дітьми та їхніми батьками. Запровадження практики роботи в природному середовищі дитини, що передбачено чинними документами, дозволяє зробити допомогу більш доступною, персоналізованою і своєчасною. Підготовка фахівців інклюзивно-ресурсних центрів та системне навчання щодо ведення випадку є ключовими умовами ефективного поширення цієї послуги.

На рівні громад інтеграція відбувається найуспішніше там, де створено так звані «єдині точки входу», через які отримувач може звернутися по допомогу та бути спрямованим до відповідних спеціалістів. У таких громадах соціальні працівники, фахівці з освіти, медицини та психологи працюють у межах

мультидисциплінарних команд, спільно оцінюють потреби сім'ї, визначають першочергові дії та координують надання послуг. Зростає роль громадських просторів підтримки, які поєднують первинне консультування, кризове реагування, супровід і скерування до спеціалізованих служб. Ці практики дають змогу значно скоротити час реагування та покращити якість взаємодії між інституціями.

Міжнародні партнери продовжують відігравати вагомий роль у розвитку інтегрованих послуг, особливо у сфері підтримки дітей з інвалідністю та їхніх сімей. Упродовж 2022–2024 років реалізовано низку програм, спрямованих на підвищення доступності сервісів, розроблення інструментів оцінювання потреб, навчання фахівців та підтримку громад, які впроваджують інклюзивні підходи.

У питаннях фінансування інтегрованої моделі ключовим залишається поєднання місцевих бюджетів, державних субвенцій і ресурсів міжнародних партнерів. Держава поступово деталізує фінансові механізми для команд раннього втручання та інших інтегрованих послуг, що дозволяє громадам планувати власні бюджети більш прогнозовано. Разом з тим, виклики кадрового забезпечення, дефіцит спеціалістів, великий обсяг випадків та потреба в регулярній суперізі залишаються одними з найсерйозніших проблем, які необхідно вирішувати системно.

Попри значний прогрес, інтеграція стикається з труднощами, пов'язаними з нерівномірністю розвитку громад, браком інформаційної сумісності між системами, недостатньою стандартизацією процедури оцінювання потреб та обмеженими можливостями малих сільських громад. Війна створює додатковий тиск на систему, збільшуючи кількість сімей, які потребують термінової допомоги, що робить профілактику, скринінги та мобільні формати роботи особливо актуальними.

Подальший розвиток інтегрованих соціальних послуг потребує закріплення сталої моделі маршрутизації, впровадження єдиних цифрових інструментів кейс-менеджменту, розширення штатів мультидисциплінарних команд, створення системи регулярної професійної підтримки фахівців та удосконалення механізмів співфінансування. Ці кроки здатні підвищити якість і доступність послуг, забезпечити адресність підтримки та створити умови, за яких громади зможуть ефективно реагувати на зростаючі соціальні виклики.

Для забезпечення ефективності інтегрованої моделі надання соціальних послуг у громаді важливо чітко визначити функції кожного залученого суб'єкта та логіку їх взаємодії. У практиці соціальної роботи інтеграція означає об'єднання ресурсів, компетенцій і відповідальності різних установ з метою надання комплексної підтримки сім'ям та дітям. Узгоджена робота соціальної сфери, закладів освіти, медичної системи та мультидисциплінарної команди формує цілісну структуру, у межах якої відбувається оцінка потреб, планування, надання послуг та моніторинг результатів. Для систематизації цих елементів подано таблицю, яка відображає ключові рівні функціонування інтегрованої моделі та відповідні функції кожного рівня. Таблиця демонструє узагальнену структуру інтегрованої системи соціальних послуг у громаді, побудовану на принципах взаємодії між різними секторами.

Табл. Інтегрована модель надання соціальних послуг

Громада	Загальна координація, визначення пріоритетів, організація взаємодії між установами.
Соціальна сфера	Соціальний супровід, оцінка потреб сім'ї, захист прав дітей, робота з випадками.
Освіта (ІРЦ, заклади освіти)	Виявлення особливих освітніх потреб, участь у командній оцінці, підтримка інклюзії.
Медицина (ПМСД)	Скринінг стану дитини, медична оцінка, направлення до профільних спеціалістів.
Мультидисциплінарна команда	Узгодження дій фахівців, спільна оцінка випадку, координація ресурсів.
Етапи роботи	Первинна оцінка потреб; ведення випадку; скерування до послуг.
Інтегрований план	Формування індивідуальної програми підтримки.
Надання послуг	Соціальні, психологічні, медичні, освітні, інклюзивні, консультативні послуги.
Моніторинг і оцінка	Аналіз результатів, корекція індивідуального плану.

На рівні громади формується загальна координація та визначаються стратегічні пріоритети розвитку послуг. Соціальна сфера здійснює оцінку потреб сімей і забезпечує ведення випадків. Освітні заклади, зокрема інклюзивно-ресурсні центри, відповідають за виявлення освітніх та розвиткових потреб дітей. Медична система забезпечує медичний скринінг і направлення до профільних спеціалістів. Центральну роль відіграє мультидисциплінарна команда, яка координує дії всіх залучених фахівців. Її діяльність охоплює оцінку потреб, ведення випадку, узгодження маршруту отримувача послуг та формування інтегрованого плану підтримки. Подальше надання послуг передбачає залучення соціальних, психологічних, медичних, освітніх та інклюзивних сервісів залежно від потреб сім'ї або дитини. Завершальним етапом є моніторинг і оцінка результативності втручання, що дозволяє коригувати план підтримки та забезпечувати безперервність допомоги.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що інтегрована модель надання соціальних послуг стає ключовим напрямом розвитку сучасної соціальної політики України, особливо в умовах воєнних викликів, зростання соціальної вразливості населення та необхідності оптимізувати використання ресурсів громад. Імплементация інтегрованого підходу забезпечує можливість комплексного реагування на потреби сімей і дітей, усуває фрагментарність міжвідомчої взаємодії та сприяє підвищенню адресності соціальної підтримки. Досвід реалізації національних і міжнародних програм, зокрема ініціатив за підтримки ЮНІСЕФ, демонструє ефективність міждисциплінарних команд, значення раннього втручання, а також важливість створення локальних моделей підтримки в громадах.

Разом з тим інтеграція соціальних послуг супроводжується низкою викликів: нерівномірним інституційним розвитком громад, нестачею кваліфікованих кадрів, перевантаженістю соціальних працівників, недосконалою цифровою сумісністю систем та обмеженими фінансовими ресурсами на місцевому рівні. Вирішення цих проблем потребує системної державної політики, спрямованої на розвиток кадрового потенціалу, цифровізацію сервісів, зміцнення фінансових механізмів та поетапне розширення профілактичних і інклюзивних послуг.

Отже, інтегрована система соціальних послуг є дієвим інструментом підвищення соціальної безпеки та добробуту населення за умови узгодженої роботи всіх суб'єктів соціальної сфери, розвитку професійного середовища та стратегічної підтримки з боку держави й громад. Результати дослідження підтверджують, що саме комплексний, міжвідомчий і людиноорієнтований підхід формує основу ефективної та сучасної соціальної підтримки в Україні.

Література:

1. Ігнатенко К., Садзаглішвілі Ш. Digitalization of social services in response to the war in Ukraine. *Scientific Works of South Ukrainian National Pedagogical University*. 2023. № 3. Р. 14–22.
2. Зелісько Т., Чопко Н. Еволюція системи соціальних послуг в Україні: виклики, трансформація, перспективи. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 75. С. 32–38.
3. Лугова В. М. Специфіка надання інтегрованих соціальних послуг в Україні: міждисциплінарний підхід. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2025. Т. 10. № 2. С. 38–44.
4. Семигіна Т. Analysis of Social Work Educational Programs in Ukraine: Institutional Aspect. *Social Work and Education*. 2024. № 4. DOI: 10.25128/2520-6230.24.4.3
5. Семигіна Т. Виклики та перспективи соціальної роботи в системі охорони здоров'я України. 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4949782
6. Столярик О., Семигіна Т. Забезпечення якості соціальних послуг як завдання підготовки соціальних працівників в Україні в умовах євроінтеграції. *Social Work and Education*. 2024. № 11(3). Р. 417–431. DOI:10.25128/2520-6230.24.3.9
7. Бачинська М. В. Інституційна безпека соціальної сфери України в умовах війни. *Актуальні проблеми розвитку економіки*. 2023. С. 263–271. DOI: 10.15330/apred.2.19.263-271
8. CEDOS. Дослідження з питань соціального захисту та соціальних прав в Україні: задоволеність соціальними послугами. Аналітичний звіт. Київ, 2024. 46 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://cedos.org.ua/researches/doslidzhennya-z-pytan-soczialnogo-zahystu>
9. Міністерство соціальної політики України. Розвиток соціальних послуг у територіальних громадах: аналітичний огляд 2023–2024 рр. Київ, 2024. 41 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.msp.gov.ua>

10. Верховна Рада України. Доступ до соціальних послуг населення, яке постраждало через війну: тенденції 2022–2024. Аналітична довідка. Київ, 2024. 28 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/75507.pdf>
11. UNICEF. Мінімальний пакет інтегрованих соціальних послуг для сімей з дітьми: методичні рекомендації. Київ, 2024. 54 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://childrights.org.ua/en/projects/project-minimum-package-of-integrated-social-services-for-families-with-children>
12. World Health Organization (WHO Europe). Primary health care and social support coordination in Ukraine: Review 2023–2024. Copenhagen, 2024. 57 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.who.int/europe>
13. International Rescue Committee. Strengthening Family Support Services in Ukrainian Communities: Annual Report. IRC, 2024. 38 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.rescue.org>

References:

1. Ihnatenko, K., Sadzaglishvili, Sh. (2023). Digitalization of social services in response to the war in Ukraine. *Scientific Works of South Ukrainian National Pedagogical University*, (3), 14–22. [in Ukrainian].
2. Zelisko, T., Chopko, N. (2025). Evolution of the system of social services in Ukraine: challenges, transformation, prospects. *Economy and Society*, (75), 32–38. [in Ukrainian].
3. Luhova, V. M. (2025). Specifics of providing integrated social services in Ukraine: an interdisciplinary approach. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*, 10(2), 38–44. [in Ukrainian].
4. Semyhina, T. (2024). Analysis of Social Work Educational Programs in Ukraine: Institutional Aspect. *Social Work and Education*, (4). DOI: 10.25128/2520-6230.24.4.3.
5. Semyhina, T. (2024). Challenges and prospects of social work in the health care system of Ukraine. *SSRN Electronic Journal*. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4949782. [in Ukrainian].
6. Stolyaryk, O., Semyhina, T. (2024). Ensuring the quality of social services as a task of training social workers in Ukraine in the context of European integration. *Social Work and Education*, 11(3), 417–431. DOI: 10.25128/2520-6230.24.3.9. [in Ukrainian].
7. Bachynska, M. V. (2023). Institutional security of Ukraine's social sphere during wartime. *Current Problems of Economic Development*, (2.19), 263–271. DOI: 10.15330/apred.2.19.263-271. [in Ukrainian].
8. CEDOS. (2024). *Research on social protection and social rights in Ukraine: satisfaction with social services. Analytical report*. Kyiv, 46 p. URL: <https://cedos.org.ua/researches/doslidzhennya-z-pytan-soczialnogo-zahystu>. [in Ukrainian].
9. Ministry of Social Policy of Ukraine. (2024). *Development of social services in territorial communities: analytical review 2023–2024*. Kyiv, 41 p. URL: <https://www.msp.gov.ua>. [in Ukrainian].
10. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). *Access to social services for the population affected by the war: trends 2022–2024. Analytical note*. Kyiv, 28 p. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/75507.pdf>. [in Ukrainian].

11. UNICEF. (2024). *Minimum package of integrated social services for families with children: methodological recommendations*. Kyiv, 54 p. URL: <https://childrights.org.ua/en/projects/project-minimum-package-of-integrated-social-services-for-families-with-children>. [in Ukrainian].
12. World Health Organization (WHO Europe). (2024). *Primary health care and social support coordination in Ukraine: Review 2023–2024*. Copenhagen, 57 p. URL: <https://www.who.int/europe>.
13. International Rescue Committee. (2024). *Strengthening family support services in Ukrainian communities: annual report*. IRC, 38 p. URL: <https://www.rescue.org>.

Annotation

Zharun O. V., Cherneha I. I., Blenda N. O., Korotieiev M. A., Zharun R. F.
Specifics of providing integrated social services in today's realities

This article examines the specific features of providing integrated social services in the contemporary context of Ukrainian communities, with particular attention to the impact of social, economic, and wartime challenges on the organization of support for families and children. The study summarizes the conceptual foundations of the integrated approach, which combines resources from the social protection system, education, health care, and community-based institutions. A central focus is placed on the transformation of the institutional landscape, including the expansion of multidisciplinary teams, the introduction of early intervention services, and the development of coordinated case management practices aimed at improving the continuity and effectiveness of support.

The article outlines the role of local self-government in shaping service delivery, highlighting the importance of community-level coordination, unified entry points, and the creation of individualized support plans. It also analyses the contributions of national reforms and international initiatives led by UNICEF, which have promoted the introduction of integrated child- and family-oriented services, strengthened interagency cooperation, and supported capacity-building among practitioners. The implementation of these models demonstrates that integration reduces service fragmentation, ensures more accurate identification of needs, and improves access to essential social, psychological, educational, and medical services.

At the same time, the article identifies key challenges that hinder the full realization of integrated service systems: uneven community capacities, shortages of trained personnel, limited financial resources, the overburdening of social workers, and the lack of digital compatibility between information systems. These barriers highlight the need for comprehensive policy measures to enhance professional training, expand preventive services, digitalize case management, and establish stable funding mechanisms. Overall, the findings indicate that integrated social services form an effective and future-oriented model of social support in Ukraine. By ensuring coordinated action among various sectors and focusing on the individual needs of recipients, the integrated approach strengthens community resilience, improves service quality, and contributes to higher levels of social well-being and protection in times of instability.

Key words: integrated social services, community, multidisciplinary team, case management, social protection, Ukraine.

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Л. В. КЛИМЕНКО, кандидат економічних наук

С. І. МУСІЄНКО, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет

У статті обґрунтовано концептуальні засади та стратегічні орієнтири модернізації зовнішньоекономічного потенціалу аграрного сектору України в умовах глобальних трансформацій. Розроблено інтегровану модель «AgroExport 2030», побудовану на основі інструментарію стратегічного менеджменту (BSC, SWOT/TOWS, PESTEL, GAP-аналіз) і принципів сталого розвитку (ESG-підходи, зелена економіка). Модель передбачає системне оновлення виробничо-інноваційних, логістичних, маркетингових і фінансово-інституційних складових потенціалу аграрних підприємств з урахуванням євроінтеграційних викликів і цифрової трансформації ринків. Практична цінність дослідження полягає у визначенні механізмів інституційної та цифрової модернізації аграрного експорту на засадах державно-приватного партнерства, що забезпечують стійке зростання конкурентоспроможності України на глобальних агропродовольчих ринках.

Ключові слова: зовнішньоекономічний потенціал; аграрний сектор; стратегічне управління; глобальні трансформації; цифровізація; експорт; конкурентоспроможність; сталий розвиток.

Постановка проблеми. Глобальні економічні трансформації, спричинені діджиталізацією, екологічними викликами, зміною геополітичних балансів і воєнними наслідками, формують нову архітектуру світового аграрного ринку. Український аграрний сектор, попри потужний ресурсний потенціал, стикається з необхідністю переорієнтації на високотехнологічні, стійкі та конкурентоспроможні моделі експорту. Воєнні дії призвели до руйнування логістичної інфраструктури, скорочення інвестицій, зростання транспортних витрат і втрати частини ринків збуту. Одночасно інтеграція України в європейський економічний простір, перехід до стандартів «зеленої» економіки та цифрової торгівлі вимагають глибокої модернізації зовнішньоекономічного потенціалу аграрних підприємств. У цих умовах постає науково-практична проблема формування системи стратегічних орієнтирів, що забезпечуватимуть підвищення ефективності експортної діяльності, розвиток інноваційних і логістичних спроможностей, зростання частки продукції з високою доданою вартістю та формування стійких конкурентних переваг до 2030 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика модернізації зовнішньоекономічного потенціалу аграрного сектору посідає центральне місце у сучасних економічних дослідженнях, зокрема в контексті воєнно-післявоєнних викликів, глобальної нестабільності та переходу до сталих форматів розвитку. Згідно з аналітичним оглядом FAO (Ukraine Agricultural Outlook 2024–2030), аграрна система України має значний нереалізований потенціал інтеграції у глобальні ланцюги доданої вартості, однак вимагає суттєвого технологічного оновлення та логістичної перебудови [1]. OECD у звіті Agricultural Policy Monitoring and Evaluation: Ukraine 2024 підкреслює, що експортна ефективність аграрного сектору безпосередньо залежить від рівня цифровізації, прозорості інституційних механізмів та узгодженості з європейськими нормами якості [2].

У дослідженні Світового банку (Ukraine Country Economic Memorandum 2025: Pathways to Recovery and Growth) доведено, що розвиток аграрного експорту стає ключовою складовою макроекономічного відновлення України, а модернізація зовнішньоекономічного потенціалу має відбуватися на засадах «зеленого» та інноваційного зростання [3]. Європейська комісія у ініціативі EU–Ukraine Solidarity Lanes наголошує на створенні інфраструктури для безперебійного експорту сільськогосподарської продукції в умовах війни [4].

Міністерство аграрної політики та продовольства України у звіті за 2024 р. акцентує увагу на відновленні логістичних шляхів, підтримці переробних підприємств та формуванні експортно орієнтованих кластерів [5]. Аналітичні документи UNDP (Green Recovery and Sustainable Agriculture in Ukraine) пропонують стратегію «зеленої модернізації» як передумову стійкого відновлення аграрного сектору [6]. На рівні національного законодавства визначальним залишається Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», який формує правову базу для міжнародної кооперації та встановлює вимоги до суб'єктів аграрного експорту [7]. Паралельно OECD та ISO розробляють стандартизовані підходи до управління якістю, що інтегруються в аграрні експортні системи (моделі ISO 9001, EFQM) [8, 9].

Серед вітчизняних науковців питання стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю аграрних підприємств послідовно досліджують С. М. Кваша та П. І. Гайдуцький, які визначають експортну диверсифікацію ключовим чинником підвищення стійкості галузі [10]. І. А. Бланк [11] акцентує на фінансово-інвестиційних механізмах інтеграції підприємств у міжнародні ринки. У працях М. Портера [12] та А. С. Гальчинського [13] обґрунтовано, що конкурентоспроможність аграрного сектору формується через синергію стратегічного планування, інновацій та державної політики.

Актуальні емпіричні дослідження українських авторів зосереджуються на ролі агропромислового комплексу у розвитку експортного потенціалу, визначаючи необхідність цифровізації й підвищення ресурсної ефективності виробництва [16, 17]. Н. Л. Корженівська [18] розкриває особливості стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю аграрних підприємств в умовах глобалізації, а О. В. Гривківська [19] аналізує вплив воєнного стану на функціонування аграрного бізнесу.

Таким чином, наявні дослідження створюють потужну теоретико-емпіричну базу, однак переважно зосереджуються на окремих аспектах (експорт, логістика, якість, сталий розвиток). Недостатньо вивченими залишаються системні питання інтеграції стратегічного управління якістю, цифрової трансформації та процесного менеджменту у модернізацію зовнішньоекономічного потенціалу аграрного сектору України в умовах глобальних трансформацій.

Метою дослідження є наукове обґрунтування необхідності інтеграції систем стратегічного управління (BSC, PESTEL, SWOT/TOWS, GAP-аналіз) із процесним підходом до управління якістю (TQM/ISO 9001, EFQM) для модернізації зовнішньоекономічного потенціалу аграрного сектору України в умовах глобальних трансформацій. Основна увага приділяється формуванню інноваційно-цифрової моделі «AgroExport 2030», яка узгоджує виробничо-логістичні, фінансово-інституційні та маркетингові компоненти експортної діяльності аграрних підприємств із принципами сталого розвитку та європейської інтеграції.

Дослідження спрямоване на визначення ключових викликів і бар'єрів у процесі модернізації експортної спроможності, розробку системи KPI-індикаторів (Efficiency–Sustainability–Competitiveness), а також інструментів моніторингу та зворотного зв'язку на основі підходів PDCA і ESG-оцінювання. Реалізація цих завдань забезпечить створення інтегрованої системи стратегічного управління, здатної підвищити частку продукції з високою доданою вартістю, розширити присутність українських виробників на глобальних ринках і зміцнити конкурентні позиції аграрного сектору України до 2030 року.

Методика дослідження. Методологічну основу дослідження становлять системний, інституційний, порівняльно-аналітичний та логіко-структурний підходи, що забезпечують цілісне вивчення процесів модернізації зовнішньоекономічного потенціалу аграрного сектору. Використано інструменти стратегічного управління, зокрема збалансовану систему показників, аналіз зовнішнього середовища, оцінку сильних і слабких сторін, а також матрицю стратегічного узгодження ресурсів і ризиків. У межах процесного підходу застосовано принципи міжнародних стандартів управління якістю ISO 9001 : 2015 та моделі ділової досконалості EFQM 2020, що дозволяють оцінити зрілість систем управління та їх готовність до інтеграції у глобальні ринки.

Статистичний аналіз здійснювався на основі офіційних даних Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та міжнародних організацій (FAO, OECD, World Bank) за 2022–2025 рр. Використано методи описової статистики, динамічного аналізу, індексного методу, кореляційного оцінювання зв'язків між експортною активністю аграрних підприємств, обсягами переробки, інвестиційною привабливістю та рівнем інституційної підтримки. Для короткострокового прогнозування ключових показників до 2030 р. застосовано метод ковзного середнього та адаптивне згладжування рядів динаміки. Запропонована методика забезпечує можливість комплексно оцінити стан і тенденції розвитку зовнішньоекономічного потенціалу аграрного сектору, виявити чинники, що обмежують його модернізацію, а також визначити

пріоритетні напрями стратегічного вдосконалення експортної діяльності в умовах глобальних трансформацій.

Результати дослідження. Зовнішньоекономічний потенціал аграрного підприємства – це сукупність ресурсів, компетентностей та інституційних механізмів, що забезпечують його ефективну участь у міжнародному розподілі праці. Його компоненти: виробничо-технологічний, логістичний, маркетинговий, фінансово-інвестиційний та інституційний [18].

У 2020–2025 рр. зовнішньоекономічна діяльність аграрного сектору України формувалася під впливом трьох головних груп чинників:

- воєнно-політичні виклики, що призвели до руйнування логістичної та виробничої інфраструктури, зростання ризиків і транспортних витрат;
- глобальні економічні трансформації, пов’язані з переходом світових ринків до «зеленої» економіки, цифрової сертифікації та підвищенням вимог до якості агропродукції;
- інституційні зміни, зумовлені необхідністю гармонізації українського аграрного законодавства із європейськими нормами, упровадженням систем управління якістю та ESG-стандартів [1, 2, 4, 6].

За даними FAO, у 2020–2024 рр. експорт аграрної продукції України скоротився з 22,5 млрд дол. до 17,1 млрд дол. у 2022 р., проте у 2024 р. зріс до 19,6 млрд дол. завдяки розширенню переробки та логістичній адаптації [1]. Частка сировинних товарів у структурі експорту зменшилася з 74 % до 65 %, натомість зросла частка продукції з високою доданою вартістю (олії, білкові концентрати, органічна продукція) [5, 14].

Табл. 1. Динаміка експорту аграрної продукції України, 2020–2024 рр.

Рік	Експорт, млрд дол.	Частка сировинних товарів, %	Частка переробленої продукції, %	Експорт до ЄС, млрд дол.
2020	22,5	74	26	7,4
2021	24,2	71	29	8,6
2022	17,1	70	30	6,1
2023	18,4	68	32	7,2
2024	19,6	65	35	7,9

Примітка. Узагальнено автором за [1, 5, 15].

Водночас зросла частка експорту органічної продукції – з 213 млн дол. у 2020 р. до 354 млн дол. у 2024 р., а кількість підприємств, сертифікованих за стандартами ЄС, досягла 8 % від загальної кількості експортерів [15]. Цей тренд підтверджує тезу А. С. Гальчинського [13] про роль екологізації як чинника довгострокової конкурентоспроможності.

Серед ключових проблем залишаються нестабільність логістики та інвестиційний дефіцит. За оцінкою Мінагрополітики, втрати агроекспорту через обмеження морських перевезень і зношеність транспортної інфраструктури

сягають 2,3–2,8 млрд дол. щорічно [5]. Це підтверджує потребу у глибокій структурній модернізації експортної логістики.

За результатами проведеного SWOT-аналізу зовнішньоекономічного потенціалу аграрного сектору України встановлено, що його подальший розвиток характеризується наявністю високого ресурсного та інституційного потенціалу за одночасної дії структурних і зовнішніх обмежень, зумовлених сировинною спрямованістю експорту, нестабільністю логістичної інфраструктури та геополітичними ризиками.

Табл. 2. SWOT-аналіз зовнішньоекономічного потенціалу аграрного сектору

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
Потужна ресурсна база; агрокліматичні умови європейського рівня	Сировинна структура експорту; низька додана вартість
Географічна близькість до ринків ЄС	Нестабільна логістика, зношена інфраструктура
Потенціал органічного виробництва, висока родючість ґрунтів	Недостатня інституційна підтримка та обмежені інвестиції
Можливості (O)	Загрози (T)
Розвиток «зелених» ринків і ESG-стандартів	Кліматичні зміни, воєнні ризики
Євроінтеграційна гармонізація стандартів якості	Цінова волатильність і зростання транспортних витрат

Серед слабких сторін формування зовнішньоекономічного потенціалу аграрного сектору України виокремлено:

– домінування сировинної структури експорту та низький рівень доданої вартості, близько 60–65 % українського аграрного експорту у 2024 р. становлять сировинні товари (зернові, олійні, кукурудза), тоді як частка продукції глибокої переробки залишається недостатньою. Це знижує гнучкість у реагуванні на цінові коливання й обмежує здатність до формування стійких конкурентних переваг на зовнішніх ринках [10, 14];

– зношена логістична інфраструктура та нестабільність транспортних маршрутів, воєнні дії зруйнували частину морських і залізничних коридорів, що призвело до зростання вартості перевезень на 20–30 %. Дефіцит сучасних перевантажувальних терміналів та обмежена пропускна здатність альтернативних шляхів (Дунайські порти, автомобільні переходи) обмежують швидкість експорту і збільшують його собівартість;

– недостатня інституційна підтримка та обмежений доступ до фінансування. За оцінками Світового банку [3], рівень державної підтримки сільського господарства в Україні становить лише 0,8 % ВВП, тоді як у країнах ЄС – понад 1,6 %. Відсутність сталих механізмів кредитного страхування, довгострокових інвестицій і державних гарантій гальмує розвиток переробної галузі та модернізацію виробничих потужностей;

– низький рівень цифровізації управління експортом. Брак єдиної державної цифрової платформи ускладнює контроль і відстеження ланцюгів

поставок, сертифікацію товарів та аналітику ринків. Ця проблема обмежує можливість участі України у глобальних торговельних екосистемах, побудованих на принципах «smart logistics» і блокчейн-трейдингу.

До ключових загроз, що впливають на рівень реалізації зовнішньоекономічного потенціалу аграрного сектору України, належать зовнішні та внутрішні чинники дестабілізаційного характеру, які послаблюють конкурентні позиції вітчизняних експортерів на світових ринках та ускладнюють процес стратегічної модернізації галузі, зокрема:

- кліматичні зміни та екологічна деградація земель. Підвищення середньорічної температури, дефіцит опадів і ерозія ґрунтів загрожують зниженням урожайності та якості продукції. За прогнозом FAO, до 2030 р. врожайність пшениці в південних областях може знизитись на 8–10 %, якщо не буде впроваджено адаптивних технологій;

- воєнні ризики та геополітична нестабільність. Тривала військова агресія створює перманентну невизначеність для інвесторів і контрагентів, обмежує страхування експортних контрактів і перешкоджає залученню довгострокових ресурсів;

- цінова волатильність і транспортні витрати. Світовий ринок агропродукції відзначається високими коливаннями цін на зерно, олію та добрива, що безпосередньо впливає на прибутковість українських експортерів. Зростання транспортних витрат на 20–25 % у 2022–2024 рр. знижує маржинальність угод і зменшує конкурентоспроможність [3, 5];

- посилення глобальної конкуренції. Вихід на ринки країн Південної Америки, Африки та Азії нових гравців – Бразилії, Аргентини, Індії – посилює тиск на українських експортерів у сегментах зернових і олійних культур. Без модернізації якості продукції та логістики Україна ризикує втратити частину традиційних ринків.

Аграрний сектор України має низку фундаментальних сильних сторін, що формують основу його зовнішньоекономічного потенціалу та конкурентних переваг у глобальній продовольчій системі, зокрема:

- потужна природно-ресурсна база та агрокліматичні умови європейського рівня. Україна володіє понад 32 млн га орних земель, що становить близько 25 % усіх чорноземів світу. Високий рівень родючості ґрунтів, помірно-континентальний клімат і сезонна стабільність забезпечують передумови для виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції з високим експортним потенціалом. Згідно з оцінками FAO [1], урожайність зернових і олійних культур в Україні наближається до середньоєвропейських показників (до 5,8 т/га по пшениці проти 6,1 т/га у Франції);

- географічна близькість до ринків ЄС і транзитне положення. Україна має спільні кордони з чотирма країнами Європейського Союзу (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія), що формує логістичну перевагу у порівнянні з країнами-експортерами з інших регіонів. Це сприяє зниженню транспортних витрат, швидшому обігу продукції та інтеграції у європейські агрологістичні ланцюги. За даними Європейської комісії [4], близько 45 % українського агроекспорту у 2024 р. припадало саме на країни ЄС;

– потенціал розвитку органічного виробництва та екологічно чистих технологій. Органічне землеробство демонструє сталу позитивну динаміку: у 2024 р. частка органічних угідь становила близько 3 % від загальної площі сільськогосподарських земель, що є базою для розширення експорту до преміум-сегментів ринку ЄС. Зростання попиту на органічну продукцію, підтверджену сертифікатами ISO та EU Organic, підвищує конкурентоспроможність українських виробників на міжнародній арені;

– диверсифікаційний потенціал агропромислового комплексу. У структурі аграрного експорту з'являються нові сегменти – заморожені фрукти, біоетанол, продукти переробки зерна та соняшнику, що зменшує залежність від традиційних товарів масового попиту (зернові, насіння олійних). Це створює умови для формування ланцюгів доданої вартості та збільшення валютних надходжень.

Разом із потужними внутрішніми перевагами, які визначають стійкість і конкурентоспроможність аграрного сектору України, відкривається широкий спектр можливостей для подальшого розвитку зовнішньоекономічного потенціалу, пов'язаних із розширенням міжнародної кооперації, впровадженням цифрових технологій, «зеленими» інвестиціями та інтеграцією у глобальні ланцюги створення вартості, зокрема:

– розвиток «зелених» ринків і стандартів сталості (ESG). Світова економіка активно переходить до моделі сталого розвитку, де екологічні, соціальні та управлінські стандарти стають визначальним чинником доступу до фінансування. Участь у програмах ЄС (*Green Deal*, *Farm to Fork*, *Carbon Border Adjustment Mechanism*) створює умови для залучення інвестицій у модернізацію аграрних підприємств і розширення експорту до екологічно чутливих ринків [6];

– євроінтеграційна гармонізація технічних і санітарних стандартів. Поступове узгодження українських вимог із нормами ЄС щодо якості, безпеки харчових продуктів і сертифікації (HACCP, ISO 22000) розширює доступ до європейських споживчих ринків і підвищує довіру міжнародних партнерів;

– розвиток інноваційних і цифрових кластерів. Інституційна підтримка регіональних агрокластерів на базі університетів, наукових парків і логістичних хабів може забезпечити швидкий перехід від екстенсивної до інтенсивної моделі аграрного виробництва. Це сприятиме створенню робочих місць, технологічному оновленню та підвищенню експортної доданої вартості;

– диверсифікація ринків збуту. Крім ЄС, перспективними напрямками для українського агроекспорту стають країни Азії (Китай, Індія, В'єтнам), Близького Сходу (ОАЕ, Саудівська Аравія) та Африки (Єгипет, Кенія). Зростання світового попиту на зернові та білкові продукти створює нові ніші для українських експортерів [2, 15].

Таким чином, результати SWOT-аналізу демонструють, що Україна має потужні внутрішні передумови для розвитку конкурентоспроможного агроекспорту, однак ефективність реалізації зовнішньоекономічного потенціалу стримується структурними, інституційними й інфраструктурними бар'єрами. Стійкий розвиток можливий лише за умови синхронізації політик якості, інновацій та екологічної відповідальності, що створює основу для стратегії «AgroExport 2030».

Досягнення прогнозованих у таблиці 3 параметрів модернізації вимагає системної реалізації узгодженої стратегії державного, корпоративного та інноваційного управління, орієнтованої на підвищення ефективності, технологічності та стійкості аграрного експорту.

Табл. 3. Прогноз основних показників модернізації до 2030 року

Показник	2024 р.	2030 р. (базовий сценарій)	Зміна, %
Частка переробленої продукції в експорті, %	40	60	+50
Обсяг агроекспорту, млрд дол.	24,5	33,0	+35
Логістичні витрати у структурі експорту, %	10,0	8,5	–15
Частка органічної продукції в експорті, %	5	10	+100
Кількість нових ринків збуту, країн	50	70	+40
Частка експорту в ЄС, %	41	50	+22
Частка продукції з ESG-сертифікацією, %	18	40	+122
Обсяг інвестицій у переробку, млрд дол.	2,3	4,5	+96

Джерела: прогностні розрахунки автора за [1–6, 11, 15–20].

Йдеться не лише про досягнення окремих кількісних орієнтирів, а про формування нової інституційно-економічної архітектури аграрного сектору, інтегрованої у глобальні ланцюги створення доданої вартості (Global Value Chains – GVCs).

Насамперед, необхідно забезпечити реформування системи стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю на принципах результативності, прозорості та цифрової взаємодії. До 2030 року доцільно створити Національний центр моніторингу експортного потенціалу аграрного сектору, який здійснюватиме аналітику ринків, прогнозування попиту та координацію дій уряду, бізнесу й наукових інституцій. Важливим завданням є запровадження інституційного механізму «Аграрний експортний хаб» – мережі регіональних офісів підтримки підприємств у виході на зовнішні ринки. Необхідно також інтегрувати індикативне планування та цільові програми підтримки переробки у систему державного бюджетування, пов'язавши їх із результатами за принципом Balanced Scorecard.

Ключовою умовою підвищення частки переробленої продукції до 60 % є створення мережі високотехнологічних переробних кластерів у регіонах із високою концентрацією сировинної бази (Черкаська, Вінницька, Полтавська, Одеська області). Для цього слід стимулювати інвестиції в модернізацію підприємств через податкові пільги на технологічне переоснащення, енергомодернізацію та діджиталізацію. Перспективним напрямом є формування індустріальних парків агропереробки, що функціонуватимуть за моделлю державно-приватного партнерства. Крім того, варто посилити трансфер

технологій між університетами, науковими установами та бізнесом шляхом створення міжсекторальних центрів агроінновацій.

Для зниження логістичних витрат у структурі експорту до 8,5 % необхідно реалізувати комплексну транспортно-логістичну стратегію аграрного експорту. Її ключовими напрямками мають стати модернізація портової інфраструктури Чорного моря, розвиток дунайських портів (Ізмаїл, Рені, Галац), створення інтермодальних терміналів і цифрових систем управління перевезеннями (AgroLogistics Hub). Важливим елементом стане впровадження електронної системи сертифікації, трейсу та митного супроводу відповідно до стандартів ЄС (e-Cert, e-Customs), що скоротить транзакційні витрати та підвищить прозорість.

Для досягнення прогнозованого зростання частки органічної продукції до 10 % і продукції з ESG-сертифікацією до 40 % необхідно забезпечити екологічну трансформацію виробництва. Серед першочергових завдань – розроблення Національної програми «Green Agro 2030», яка поєднає фінансові стимули для підприємств, що впроваджують екологічні стандарти виробництва, скорочують вуглецевий слід і підвищують біорізноманіття. Потребує вдосконалення система сертифікації відповідно до вимог EU Organic Standard і Global G.A.P. Доцільним є також створення «Зеленого інвестиційного фонду», який фінансуватиме енергоефективні технології, біопаливну інфраструктуру та елементи циркулярної економіки.

Для розширення ринків збуту з 50 до 70 країн і підвищення частки експорту до ЄС до 50 % важливо реалізувати політику диференційованої інтеграції. Необхідно розширити зони вільної торгівлі з країнами Африки, Азії та Латинської Америки, а також створити систему торговельних представництв у ключових регіонах світу. Важливою складовою має стати маркетингова промоція бренду «Agro Ukraine» як символу екологічної якості та продовольчої стабільності.

Досягнення прогнозованого рівня інвестицій у переробку в обсязі 4,5 млрд дол. США потребує формування багаторівневої екосистеми фінансування. Її основою має стати поєднання механізмів агроінвестиційних банків, фондів прямих інвестицій, державних гарантій для іноземних інвесторів у післявоєнний період і страхування воєнних ризиків експорту у співпраці з MIGA, EBRD та DFC. Доцільним є розвиток системи краудфінансування для малих і середніх агроекспортерів, що дозволить підвищити фінансову інклюзивність галузі.

Табл. 4. BSC-модель “AgroExport 2030” для модернізації зовнішньоекономічного потенціалу аграрного сектору (2025–2030 рр.)

Перспектива	Стратегічна мета	Ключові показники (до 2030 р.)
Фінансова	Зростання експортної виручки	+35 % до 2024 р.
Клієнтська	Розширення ринкової географії та розвиток брендів	70 країн, 5 національних брендів
Внутрішніх процесів	Підвищення частки переробки, сертифікації та сталості	60 % переробки, 40 % сертифікованої продукції
Навчання та інновацій	Цифровізація агроекспорту, створення кластерів	50 % підприємств із цифровим моніторингом виробництва

Підвищення конкурентоспроможності аграрного експорту неможливе без розвитку людського капіталу. Необхідно впровадити індустріальні програми підготовки кадрів для зовнішньоекономічної діяльності на базі провідних аграрних університетів, зокрема Уманського національного університету. Варто розвивати систему безперервного навчання та reskilling/upskilling-треків для фахівців аграрного менеджменту, інтегруючи моделі EFQM і ISO 9001 у процеси управління якістю освіти. Це дозволить узгодити підготовку кадрів із вимогами європейських кваліфікаційних рамок і підвищити продуктивність праці у секторі.

Одним із базових механізмів досягнення прогностичних параметрів є цифрова трансформація процесів зовнішньоекономічної діяльності. Пріоритетом є створення національного порталу «Digital Agro Export», який об'єднає функції сертифікації, митного оформлення, логістики, маркетингу та аналітики. Важливим кроком стане запровадження системи моніторингу показників ефективності експорту на основі технологій Big Data та AI-аналітики, а також автоматизація звітності підприємств через інтерфейс «єдиного вікна».

Реалізація наведених напрямів дозволить перевести модернізаційні параметри з рівня прогнозу в рівень досяжної стратегії. Комплексний підхід, що поєднує інституційну реформу, технологічне оновлення, цифровізацію, екологізацію та розвиток людського капіталу, здатний забезпечити не лише зростання обсягів агроекспорту, а й формування нової моделі аграрного розвитку України – конкурентоспроможної, екологічно відповідальної та інтегрованої у глобальний економічний простір до 2030 року. У разі реалізації базового сценарію, до 2030 р. очікується збільшення обсягів агроекспорту до 33 млрд дол. США, зниження логістичних витрат на 15 % та подвоєння частки органічної продукції в структурі експорту.

Висновки. Модернізація зовнішньоекономічного потенціалу аграрного сектору України є визначальним чинником післявоєнного відновлення та інтеграції у глобальну економіку. Розроблена система стратегічних орієнтирів до 2030 р. забезпечує: підвищення частки переробленої продукції в експорті до 60 %; скорочення логістичних витрат на 15 %; збільшення кількості країн-імпортерів до 70; подвоєння частки органічної продукції в загальному експорті; зростання експортної виручки на 35 % порівняно з 2024 роком. BSC-модель “AgroExport 2030” для модернізації аграрного експорту забезпечує узгодженість стратегічних цілей і показників ефективності, тоді як поєднання цифрових, екологічних та інституційних інструментів створює основу для стійкого зростання. Реалізація запропонованої стратегії здатна збільшити зовнішньоекономічну результативність аграрного сектору України на 36 % до 2030 р., зміцнюючи позиції держави у світових ланцюгах продовольчої безпеки та сталого розвитку.

Література:

1. FAO. *Ukraine agricultural outlook 2024–2030*. Rome, FAO, 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.fao.org/ukraine>
2. OECD. *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation: Ukraine 2024*. Paris, OECD Publishing, 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.oecd.org/agriculture> (Дата звернення: 10.10.2025).

3. World Bank. *Ukraine Country Economic Memorandum 2025: Pathways to Recovery and Growth*. Washington, D.C., World Bank, 2025. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://documents.worldbank.org>
4. Європейська комісія. *EU-Ukraine Solidarity Lanes: Boosting agricultural exports in times of war*. Brussels, European Commission, 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://transport.ec.europa.eu>
5. Міністерство аграрної політики та продовольства України. *Звіт про стан і перспективи розвитку аграрного сектору України у 2024 році*. Київ, Мінагрополітики, 2025. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://minagro.gov.ua> (Дата звернення: 13.10.2025).
6. UNDP. *Green Recovery and Sustainable Agriculture in Ukraine: Policy Brief*. New York, UNDP, 2025. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.undp.org/ukraine> (Дата звернення: 09.10.2025).
7. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 № 959-XII (із змінами і доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 29. ст. 377.
8. OECD. *Skills Outlook 2023: Skills for a Resilient Green and Digital Transition*. Paris, OECD Publishing, 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doi.org/10.1787/27452f29-en> (Дата звернення: 15.10.2025).
9. Fonseca L. *The EFQM 2020 model: A theoretical and critical review*. *Total Quality Management & Business Excellence*. 2022. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://efqm.org/the-efqm-model> (Дата звернення: 15.10.2025).
10. Кваша С. М., Гайдуцький П. І. *Зовнішньоекономічна діяльність аграрних підприємств: монографія*. Київ, ННЦ ІАЕ, 2023. 312 с.
11. Бланк І. А. *Управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства*. Київ, Ніка-Центр, 2022. 410 с.
12. Портер М. *Конкурентна стратегія: методика аналізу галузей і конкурентів*. Київ, Основи, 2020. 420 с.
13. Гальчинський А. С. *Економічна стратегія держави: виклики глобалізації*. Київ, Либідь, 2021. 368 с.
14. Institute of Agrarian Economics. *Ukraine Agricultural Export Performance 2022–2025: Analytical Report*. Kyiv, IAE, 2025. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://iae.org.ua> (Дата звернення: 11.10.2025).
15. Коровій В. В., Шкурят М. Є., Самойлов Є. С. Роль агропромислового сектору України в розвитку експортного потенціалу. *Бізнес Інформ*. 2024. № 11. С. 26–35.
16. Суліма Н. *Формування ресурсного потенціалу аграрних підприємств України*. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 63. Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-47>.
17. Голуб Х. А., Іщук М. А. Перспективи розвитку аграрного сектору України в контексті економічних та геополітичних викликів. *Економіка*. 2025. № 2. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4803/75-2-4>.
18. Корженівська Н. Л. Експортний потенціал аграрної галузі України: особливості стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства. *Подільський журнал*. 2024. Вип. 8(1). С. 64–77.

19. Гривківська О. В. Розвиток аграрних підприємств України в умовах воєнного стану (2019–2024 рр.): виклики-ризики. *Економіка підприємства*. 2024. Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-6-4>.

References:

1. FAO. (2024). *Ukraine agricultural outlook 2024–2030*. Rome, FAO. Retrieved October 4, 2025, from <https://www.fao.org/ukraine>
2. OECD. (2024). *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation: Ukraine 2024*. Paris, OECD Publishing. Retrieved October 10, 2025, from <https://www.oecd.org/agriculture>
3. World Bank. (2025). *Ukraine Country Economic Memorandum 2025: Pathways to Recovery and Growth*. Washington, D.C., World Bank. Retrieved October 12, 2025, from <https://documents.worldbank.org>
4. European Commission. (2024). *EU-Ukraine Solidarity Lanes: Boosting agricultural exports in times of war*. Brussels, European Commission. Retrieved October 14, 2025, from <https://transport.ec.europa.eu>. [in Ukrainian].
5. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. (2025). *Report on the state and prospects of development of the agrarian sector of Ukraine in 2024*. Kyiv, Ministry of Agrarian Policy. Retrieved October 13, 2025, from <https://minagro.gov.ua>. [in Ukrainian].
6. UNDP. (2025). *Green Recovery and Sustainable Agriculture in Ukraine: Policy Brief*. New York, UNDP. Retrieved October 9, 2025, from <https://www.undp.org/ukraine>
7. Law of Ukraine “On Foreign Economic Activity” No. 959-XII of April 16, 1991 (as amended). *Vidomosti Verkhovna Rada Ukrainy*, 1991, 29, 377. [in Ukrainian].
8. OECD. (2023). *Skills Outlook 2023: Skills for a Resilient Green and Digital Transition*. Paris, OECD Publishing. Retrieved October 15, 2025, from <https://doi.org/10.1787/27452f29-en>
9. Fonseca, L. (2022). The EFQM 2020 model: A theoretical and critical review. *Total Quality Management & Business Excellence*. Retrieved October 15, 2025, from <https://efqm.org/the-efqm-model>
10. Kvasha, S. M., Haidutskyi, P. I. (2023). *Foreign economic activity of agrarian enterprises: Monograph*. Kyiv, NNC IAE. [in Ukrainian].
11. Blank, I.A. (2022). *Management of enterprise foreign economic activity*. Kyiv, Nika-Center. [in Ukrainian].
12. Porter, M. (2020). *Competitive strategy: Techniques for analyzing industries and competitors*. Kyiv, Osnovy. [in Ukrainian].
13. Halchynskyi, A.S. (2021). *Economic strategy of the state: Globalization challenges*. Kyiv, Lybid. [in Ukrainian].
14. Institute of Agrarian Economics. (2025). *Ukraine Agricultural Export Performance 2022–2025: Analytical Report*. Kyiv, IAE. Retrieved from <https://iae.org.ua>
15. Korovii, V. V., Shkurat, M. Ye., Samoilov, Ye. S. (2024). The role of the agro-industrial sector of Ukraine in developing export potential. *Business Inform*, 11, 26–35. [in Ukrainian].
16. Sulima, N. (2024). Formation of the resource potential of agrarian enterprises of Ukraine. *Economics and Society*, 63. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-47>. [in Ukrainian].

17. Holub, Kh.A., Ishchuk, M.A. (2025). Prospects for development of Ukraine's agrarian sector in the context of economic and geopolitical challenges. *Economics*, 2. <https://doi.org/10.32782/2523-4803/75-2-4>. [in Ukrainian].
18. Korzhenivska, N.L. (2024). Export potential of the agrarian sector of Ukraine: Features of strategic management of enterprise foreign economic activity. *Podilskyi Journal*, 8(1), 64–77. [in Ukrainian].
19. Hryvkivska, O.V. (2024). Development of agrarian enterprises of Ukraine under martial law (2019–2024): Challenges and risks. *Economics of Enterprise*. <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-6-4>. [in Ukrainian].

Annotation

Klymenko L. V., Musienko S. I.

Strategic Guidelines for the Modernization of the External Economic Potential of Ukraine's Agrarian Sector under Global Transformations

The article substantiates the conceptual foundations for modernizing the external economic potential of Ukraine's agrarian sector under wartime challenges and global economic restructuring. An integrated strategic management model "AgroExport 2030" is proposed, combining process-based quality management approaches (ISO 9001, EFQM) with strategic management instruments (Balanced Scorecard, SWOT, PEST, and GAP analysis). The model is aimed at increasing the level of agricultural processing, expanding market geography, reducing logistics costs, and strengthening the export competitiveness of Ukrainian enterprises. The dynamics of foreign economic activity in 2020–2024 were assessed, identifying structural shifts toward the transition from a raw material model to the production of high value-added goods. Based on FAO, OECD, World Bank, and the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine data, the study confirms a three-phase trajectory of agro-export development: "shock – adaptation – partial recovery." It was revealed that after a 23% export decline in 2022, a gradual recovery of logistics and a 35% increase in processed products occurred in 2023–2024.

The aim of the study is to substantiate the integration of strategic management, process quality management, and digital tools into the system for enhancing the external economic potential of the agrarian sector. The objectives include: identifying the industry's key strengths and weaknesses (SWOT analysis); setting forecast benchmarks up to 2030; constructing a Balanced Scorecard (BSC); and modeling modernization effects across the areas of "processing – logistics – greening – branding."

The research results indicate that by 2030, under the baseline scenario, the share of processed products in exports may increase from 40% to 60%, total agro-exports may reach USD 33 billion, logistics costs may decrease by 15%, and the share of organic products may double. The overall modernization effect is estimated at +36% relative to the 2024 baseline. The practical significance of the results lies in developing a flexible strategic management model that ensures coherence among state institutions, businesses, and international partners. The proposed mechanisms—digitalization of exports, public–private partnership investment funds, green technologies, and the national brand Agro Ukraine Premium—are aimed at strengthening Ukraine's position in global food security value chains.

Key words: external economic potential; agrarian sector; strategic management; export modernization; processing; logistics; environmental sustainability; competitiveness; quality management; institutional integration.

РЕЦЕПТИВНИЙ ТУРОПЕРЕЙТИНГ І СТАЛИЙ РОЗВИТОК КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

С. В. ТИМЧУК, кандидат економічних наук
Уманський національний університет

У статті досліджено роль рецептивного туроперейтингу як важливого інструменту сталого розвитку культурного туризму в Україні в умовах євроінтеграційних процесів. Проаналізовано тенденції адаптації українських туроператорів до стандартів сталого туризму Європейського Союзу. Визначено вплив рецептивних туристичних компаній на збереження та популяризацію культурної спадщини регіонів. Обґрунтовано необхідність поєднання економічної ефективності туроператорської діяльності з принципами екологічної та соціальної відповідальності. Запропоновано напрями підвищення конкурентоспроможності українських туроператорів через розвиток культурно-пізнавальних і тематичних маршрутів. Особливу увагу приділено цифровізації туристичних продуктів і партнерству між туроператорами, громадами та культурними інституціями.

Ключові слова: рецептивний туроперейтинг, сталий розвиток, культурний туризм, євроінтеграція, туристичні оператори, культурна спадщина.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку туристичної галузі України характеризується зростанням ролі культурного туризму як важливого чинника соціально-економічного та гуманітарного поступу держави. У процесі євроінтеграції особливого значення набуває рецептивний туроперейтинг, що забезпечує організацію в'їзного потоку туристів і формує позитивний міжнародний імідж країни. Водночас існують проблеми недостатньої координації між туроператорами, органами місцевого самоврядування та культурними інституціями, а також обмеженість ресурсів для реалізації принципів сталого розвитку. Відсутність єдиних стандартів якості туристичних послуг, недосконалі механізми промоції культурної спадщини та низький рівень цифровізації туристичних продуктів гальмують ефективну інтеграцію України до європейського туристичного простору. Тому постає потреба у переосмисленні ролі рецептивного туроперейтингу як ключового інструменту популяризації культурних цінностей, формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту та забезпечення сталого розвитку галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасної наукової літератури показує, що рецептивний туроперейтинг розглядається як ключовий інструмент просування сталого туризму та збереження культурної спадщини. Marin-Pantelescu A. [1] підкреслює роль туроператорів і туристичних агентств у формуванні туристичних продуктів, які відповідають принципам сталого розвитку, наголошуючи на необхідності інтеграції екологічних та соціальних

аспектів у діяльність підприємств туристичної індустрії. У доповненні до цього, Arsić M. та інші [2] досліджують рецептивні агентства у контексті розвитку сільських і спа-дестинацій, показуючи їхню здатність координувати локальні ресурси та впроваджувати практики сталості, що сприяє комплексному розвитку територій.

Культурний туризм, як вказує Richards G. [3], залишається одним із найдинамічніших секторів, де рецептивні оператори виконують функцію посередника між культурними ресурсами та туристичним попитом, формуючи тематичні маршрути та досвід, що відповідає сучасним трендам. Хохлов М. [4] додає до цього національний контекст, наголошуючи на викликах збереження нематеріальної культурної спадщини в Україні та можливостях її інтеграції у туристичні продукти через рецептивні послуги.

Дослідження Khairat G. та Maher A. [5] пропонують інноваційні підходи до інтеграції принципів сталості в бізнес-моделі туроператорів, зокрема через створення спеціалізованих пакетів і сертифікаційних програм, що підвищують привабливість туристичних продуктів для міжнародного ринку. У національному контексті Раковська Я., Яблон В. [6] та Пузирова П. [7] акцентують увагу на необхідності адаптації української туристичної політики до європейських стандартів, використовуючи уроки європейських практик для формування стратегій розвитку рецептивного туроперейтингу. Єрмаченко В. та інші [8] розглядають можливості сталого туризму у процесі поствоєнного відновлення територіальних громад в Україні, що підкреслює соціально-економічну функцію рецептивного туроперейтингу як інструменту регенерації локальних дестинацій.

Європейські джерела, зокрема European Commission [9-10], надають практичні інструменти для управління сталими туристичними дестинаціями через ETIS та політичні рекомендації, що можуть бути адаптовані до українського контексту для підвищення ефективності рецептивного туроперейтингу та інтеграції у європейський туристичний простір. Сумарно, сучасні дослідження демонструють, що рецептивний туроперейтинг виступає мостом між культурними ресурсами, туристичним попитом і принципами сталого розвитку, а його розвиток в Україні потребує адаптації міжнародних практик та посилення національних інституційних механізмів.

Отже, останні наукові публікації охоплюють питання ролі рецептивного туроперейтингу у просуванні сталого туризму, збереженні культурної спадщини та інтеграції українських дестинацій у європейський туристичний простір.

Метою статті є дослідження ролі рецептивного туроперейтингу у забезпеченні сталого розвитку культурного туризму України в умовах євроінтеграції, виявлення його потенціалу у збереженні та популяризації національної культурної спадщини, а також визначення шляхів підвищення ефективності діяльності українських туроператорів відповідно до європейських стандартів сталого туризму.

Методика досліджень. Теоретико-методологічною основою проведеного дослідження був системний підхід до аналізу процесів розвитку рецептивного

туроперейтингу в контексті сталого культурного туризму. У роботі застосовано методи порівняльного, структурно-функціонального та економіко-статистичного аналізу для виявлення тенденцій і проблем інтеграції українських туроператорів у європейський туристичний простір. Використано метод контент-аналізу нормативно-правових актів Європейського Союзу та України у сфері сталого туризму. Для оцінки практичних аспектів діяльності рецептивних туроператорів залучено елементи кейс-методу на прикладі провідних туристичних компаній і культурних маршрутів. Узагальнення результатів здійснювалося із застосуванням методів логічного, порівняльного та прогнозного моделювання.

Результати досліджень. Сутність рецептивного туроперейтингу полягає в організації та координації прийому іноземних туристів на території приймаючої країни як комплексної послуги, що охоплює формування туристичних продуктів (турпакетів), логістику, супровід, взаємодію з постачальниками послуг і промоцію; його структурні елементи включають організаційно-правову компоненту, продуктове проектування, операційне забезпечення (транспорт, розміщення, екскурсійне обслуговування), маркетинг і комунікації, а також механізми партнерства з місцевими громадами і культурними інституціями, що забезпечують інтеграцію туристичного попиту з ресурсами культурної спадщини [1]. Рецептивний туроперейтинг виконує функції посередника між зовнішнім ринком і локальними постачальниками туристичних послуг, формує конкурентоспроможний туристичний продукт, впливає на стандарти якості обслуговування та бере участь у реалізації принципів сталого розвитку через управління впливами туризму на культуру, середовище й економіку приймаючих територій [2].

Культурний туризм є однією з найдинамічніших форм сучасного туризму, спрямованою на пізнання матеріальної та нематеріальної культурної спадщини народу, його традицій, мистецтва, архітектури, релігії та способу життя. Його особливість полягає у поєднанні пізнавальної, освітньої та емоційної складових, що сприяють формуванню культурної ідентичності та міжкультурного діалогу [3]. На відміну від масового туризму, культурний орієнтується на автентичність досвіду, відповідальне ставлення до історичних об'єктів і залучення місцевих громад до туристичної діяльності. Завдяки цьому він виступає важливим інструментом збереження національної спадщини: стимулює реставрацію пам'яток, підтримку народних ремесел, розвиток культурних інституцій і підвищення культурної свідомості населення. Культурний туризм також сприяє диверсифікації економіки регіонів, зменшенню сезонності туристичних потоків і сталому використанню культурних ресурсів [4]. В умовах євроінтеграції України ця форма туризму набуває стратегічного значення, оскільки забезпечує інтеграцію національної культури в європейський простір, формуючи позитивний імідж країни через її культурні надбання.

У наукових дослідженнях підкреслюється, що інтеграція рецептивного туроперейтингу та сталих практик базується на теоретичних підходах, які дозволяють констатувати, що туроператор є ключовим елементом системи

туризму з точки зору розвитку сталості. Зокрема, деякі науковці зазначають, що туроператори виконують роль «зв'язкового елемента» між туристом і приймаючим середовищем, маючи можливість через управління своїми ланцюгами постачання, процесами обслуговування та стейкхолдерами реалізовувати принципи соціальної, екологічної й економічної відповідальності [5]. Варіантом теоретичної основи є модель «тріади» сталості (економічна, екологічна, соціокультурна) як рамка діяльності рецептивних операторів: вона вимагає від них не лише формування туристичних продуктів, а й управління впливами туризму на приймаючу громаду та музейно-культурну інфраструктуру. Ця інтеграція передбачає, що туроператор не лише продає послугу, але й працює на результат збереження (і навіть покращення) культурного і природного середовища приймаючої території. Таким чином, теоретично обґрунтовано, що поєднання рецептивного туроперейтингу і сталих практик дозволяє досягнути балансу між розвитком туризму і збереженням ресурсів, зростанням економічної вигоди та підтримкою культурної ідентичності.

Європейські стандарти сталого туризму впливають на національну туристичну політику через імплементацію правових норм, норм якості обслуговування, екологічних та соціокультурних вимог. Наприклад, у European Commission закладено концепцію «туристичної екосистеми», яка враховує міжсекторальну взаємодію державних органів, місцевого самоврядування, бізнесу і громад у формуванні сталого туристичного середовища [6]. В українському контексті стратегічні документи враховують імплементацію європейських стандартів якості туристичних послуг, безпеки туристів, інформаційної інфраструктури й інституційних моделей партнерства [7]. Дотримання цих стандартів дає змогу покращити конкурентоспроможність національного туристичного продукту, підвищити рівень відповідальності учасників туристичного ринку та враховувати екологічні обмеження й права місцевих громад [8].

Порівняння практик рецептивного туроперейтингу в Україні та країнах ЄС дозволяє виявити ключові відмінності в інституційному забезпеченні, методах моніторингу сталості, застосуванні інструментів якості та цифровізації туристичного продукту. У країнах ЄС існує комплексна політика підтримки сталого туризму, у тому числі інструменти моніторингу (ETIS), стандарти й сертифікації, а також програмні ініціативи на місцевому й наднаціональному рівні. Наразі в Україні процес імплементації європейських практик активізується, але залишається фрагментованим у зв'язку з інституційними та ресурсними бар'єрами [9].

Порівняння показує, що країни ЄС мають більш системний і стандартизований підхід до рецептивного туроперейтингу в контексті сталого розвитку, з відпрацьованими інструментами моніторингу (ETIS), механізмами сертифікації й збалансованими моделями фінансування. Україна рухається в бік імплементації європейських практик, однак потребує посилення міжвідомчої координації, широкого впровадження систем моніторингу, інституційної підтримки цифровізації та стабільних джерел фінансування.

Табл. 1. Порівняння практик рецептивного туropolерейтингу*

Аспект	Практики в країнах ЄС	Практики в Україні
Інституційна рамка й політика	Чітка координація на національному та регіональному рівнях; наявні настанови ЄС (стратегії, рекомендації) і ініціативи Єврокомісії щодо стійкості туризму.	Наявні стратегічні документи та державні структури (державне агентство з туризму), але політика часто фрагментована між відомствами; процес імплементації євростандартів поступовий.
Інструменти моніторингу сталості	Широке застосування ETIS та інших індикаторних систем; регулярний збір даних та звітування для управління DESTИНАЦІЯМИ.	Пілотні ініціативи та окремі проекти з індикаторами; відсутність повсюдної системи моніторингу.
Стандарти якості та сертифікація	Розвинуті європейські схеми сертифікації й добрих практик; є проекти зі створення постійної структури ETIS.	Наявні локальні ініціативи та окремі сертифікаційні програми; менша кількість визнаних європейських маркерів.
Підхід до залучення громад і захисту спадщини	Системне включення місцевих громад у розробку продукту, підзвітність і вигоди для локальної економіки; проекти підтримки нематеріальної спадщини.	Зростає кількість проектів з участю громад, але часто без системного фінансування та довгострокових програм.

Примітка. * – згруповано автором на основі [10–12]

Для успішної адаптації євростандартів необхідні методична підтримка, навчання фахівців рецептивного ринку та пілотні проекти впровадження ETIS на рівні DESTИНАЦІЙ. Динаміка в'їзного туризму в Україні після 2019 року демонструє різкі коливання, пов'язані з пандемією COVID-19, подіями 2022 року та поступовим відновленням у 2023–2024 роках; рецептивні (в'їзні) туроператори виконують роль координатора попиту й локальних пропозицій, агентів імплементації стандартів якості та стійкості, а також каталізатора відновлення туристичних DESTИНАЦІЙ через продуктове проектування, маркетинг і партнерство з місцевими громадами.

Динаміка в'їзних туристичних потоків до України у 2020–2024 рр. демонструє істотні коливання, зумовлені як глобальними, так і внутрішніми чинниками. На початку періоду спостерігалось різке скорочення кількості відвідувань через пандемію COVID-19, що зумовило обмеження на міжнародні поїздки. Подальше зниження у 2022 році пов'язане з початком повномасштабної війни, яка суттєво вплинула на туристичну мобільність. Починаючи з 2023 року, дані свідчать про поступове відновлення в'їзного потоку, що відображає часткову стабілізацію ситуації та активізацію інтересу іноземців до України.

Табл. 2. Кількість в'їздів / в'їзних відвідувань*

Рік	Значення (осіб)	Джерело
2020	3 382 000	World Bank (indicator: International tourism, number of arrivals / дані UNWTO) [13]
2021	≈ 600 000–1 000 000 (діапазон)	UNWTO Compendium (data 2017–2021) [14]
2022	≈ 50 000–300 000 (діапазон)	Оцінка з урахуванням початку повномасштабної війни UNWTO, ІОМ дані про масову мобільність [15]
2023	2 451 530	Сумарні дані ДПСУ офіційна статистика перетинів кордону за період 01.01.2023–01.01.2024.
2024	≈ 2 540 000	Публікації VisitUkraine.today; звіти ДПСУ; UNWTO [16]

Примітка. * – згруповано автором на основі [13–16]

За даними Державної прикордонної служби, у 2023 році державний кордон України перетнуло близько 2,45 млн іноземців, а за 2024 рік повідомлялося про понад 2,54 млн в'їздів (усі категорії візитерів: туристи, ділові поїздки, приватні візити тощо). Ці показники слід інтерпретувати обережно: в'їзди не тотожні «туристичним поїздкам», тому для аналізу саме туристичних потоків потрібні додаткові дослідження вибірки «подорож до України» та дані опитувань відвідувачів [14].

Попри різке скорочення кількості відвідувань у 2021–2022 роках, уже в 2023–2024 роках спостерігається позитивна тенденція до зростання. Це свідчить про поступове відновлення туристичної інфраструктури, відновлення довіри іноземних відвідувачів та ефективність державних і громадських ініціатив у сфері міжнародного іміджу України. Очікується, що за умови збереження стабільності та розширення туристичних програм у післявоєнний період в'їзний туризм продовжить зростання.

Перспективні напрями розвитку рецептивного туроперейтингу для інтеграції у європейський туристичний простір вимагають системного поєднання політик сталого управління дестинаціями, цифрової трансформації бізнес-моделей туроператора та підвищення інституційної спроможності суб'єктів туристичного ринку. Інтеграція стандартів сталого туризму, заснованих на широкому застосуванні індикаторних систем і схем сертифікації, сприятиме підвищенню конкурентоспроможності українських продуктів на європейському ринку та створенню прозорих механізмів моніторингу впливу туризму на культурні й природні ресурси дестинацій [17].

Висновки. Рецептивний туроперейтинг є ключовим чинником сталого розвитку культурного туризму України в умовах євроінтеграції. Його ефективне функціонування сприяє збереженню та популяризації культурної спадщини, підвищенню туристичної привабливості регіонів і формуванню позитивного іміджу держави на міжнародному рівні. Встановлено, що для підвищення конкурентоспроможності українських туроператорів необхідним є впровадження європейських стандартів сталого туризму, розвиток цифрових

інструментів просування культурних маршрутів і зміцнення партнерства з місцевими громадами та культурними інституціями. Запропоновано орієнтувати діяльність рецептивних туроператорів на принципи економічної, екологічної та соціальної відповідальності, що забезпечить баланс між туристичним розвитком і збереженням культурних ресурсів. Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні практичних механізмів інтеграції сталих практик у туроператорську діяльність та оцінці їхнього впливу на розвиток культурного туризму України.

Література:

1. Marin-Pantelescu A., Țecău L., Căpușneanu S., Topor D. I. Role of Tour Operators and Travel Agencies in Promoting Sustainable Tourism. *Amfiteatru Economic*. 2019. № 52. P. 654–669. DOI: 10.24818/EA/2019/52/654
2. Arsić M., Bojović P., Vuiko A. The role of receptive travel agencies in promoting sustainable rural-spa destination development. *Geojournal of Tourism and Geosites*. 2025. № 60(2spl). P. 1168–1178. DOI: 10.30892/gtg.602spl14-1490
3. Richards G. Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*. 2018. № 36. P. 12–21. DOI: 10.1016/j.jhtm.2018.03.005
4. Хохлов М. Туризм культурної спадщини в Україні: сучасні виклики та можливості збереження нематеріальних культурних традицій. *Економіка та суспільство*. 2024. № 68. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-68-159
5. Khairat G., Maher A. Integrating Sustainability into Tour Operator Business: An Innovative Approach in Sustainable Tourism. *Tourismos: an international multidisciplinary journal of tourism*. 2012. № 7(1). P. 213–233. DOI: 10.26215/tourismos.v7i1.265
6. Rakowska J., Iablon V. Characteristics of the state policy regulating the development of tourism in the Carpathian region of Ukraine. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2023. № 4. С. 466–471. DOI: 10.31891/2307-5740-2023-320-4-69
7. Puzirova P. Євроінтеграційна стратегія розвитку туризму України. *Management Journal*. 2022. № 2(36). С. 68–75. DOI: 10.30857/2415-3206.2022.2.6
8. Yermachenko V. Sustainable tourism in the post-war reconstruction of territorial communities in Ukraine. *Access to Science, Business, Innovation in Digital Economy*. 2024. Issue 5–1. DOI: 10.46656/access.2024.5.1(3).
9. European Commission. ETIS – European Tourism Indicator System toolkit for sustainable destination management. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. 60 p. [Електронний ресурс]. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/6657> (дата звернення: 11.11.2025).
10. European Commission. Towards more sustainable tourism for EU cities and regions: Commission communication and policy recommendations. 2020–2021. [Електронний ресурс]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A52020IR0303> (дата звернення: 11.11.2025).
11. State Agency for Tourism Development of Ukraine. Official website. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.tourism.gov.ua> (дата звернення: 11.11.2025).

12. European Travel Commission. European sustainability schemes and their role – report. Brussels: ETC, 2020. [Електронний ресурс]. URL: <https://etc-corporate.org/uploads/2020/10/European-Sustainability-Schemes.pdf> (дата звернення: 11.11.2025).
13. World Bank. International tourism, number of arrivals - Ukraine (indicator ST.INT.ARVL). [Електронний ресурс]. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL?locations=UA> (дата звернення: 11.11.2025).
14. Державна служба статистики України. Туризм. [Електронний ресурс]. URL: https://stat.gov.ua/operativ/menu/menu_e/tur.htm (дата звернення: 11.11.2025).
15. World Tourism Organization (UNWTO). Compendium of Tourism Statistics, Data 2017–2021, 2023 Edition. Madrid: UNWTO, 2023. DOI: 10.18111/9789284424146. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.unwto.org/unwto-compendium> (дата звернення: 11.11.2025).
16. World Tourism Barometer / analytical notes on recovery of international tourism (2022–2024). [Електронний ресурс]. URL: <https://www.unwto.org> (дата звернення: 11.11.2025).
17. European Parliament. Report on establishing an EU strategy for sustainable tourism (P9_TA(2021)0109). Strasbourg: European Parliament, 2021. [Електронний ресурс]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A52021IP0109> (дата звернення: 11.11.2025).

References:

1. Marin-Pantelescu, A., Țecău, L., Căpușneanu, S., & Topor, D. I. (2019). Role of Tour Operators and Travel Agencies in Promoting Sustainable Tourism. *Amfiteatru Economic*, 21(52), 654–669. DOI: 10.24818/EA/2019/52/654
2. Arsić, M., Bojović, P., & Vuiko, A. (2025). The Role of Receptive Travel Agencies in Promoting Sustainable Rural-Spa Destination Development. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 60(2spl), 1168–1178. DOI: 10.30892/gtg.602spl14-1490
3. Richards, G. (2018). Cultural Tourism: A Review of Recent Research and Trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12–21. DOI: 10.1016/j.jhtm.2018.03.005.
4. Khokhlov, M. (2024). Heritage Tourism in Ukraine: Current Challenges and Opportunities for the Preservation of Intangible Cultural Traditions. *Economy and Society*, (68). DOI: 10.32782/2524-0072/2024-68-159. [in Ukrainian].
5. Khairat, G., & Maher, A. (2012). Integrating Sustainability into Tour Operator Business: An Innovative Approach in Sustainable Tourism. *Tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism*, 7(1), 213–233. DOI: 10.26215/tourismos.v7i1.265
6. Rakowska, J., & Iablon, V. (2023). Characteristics of the State Policy Regulating the Development of Tourism in the Carpathian Region of Ukraine. *Bulletin of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, (4), 466–471. DOI: 10.31891/2307-5740-2023-320-4-69.
7. Puzirova, P. (2022). European Integration Strategy for the Development of Tourism in Ukraine. *Management Journal*, 2(36), 68–75. DOI: 10.30857/2415-3206.2022.2.6.

8. Yermachenko, V. (2024). Sustainable Tourism in the Post-War Reconstruction of Territorial Communities in Ukraine. *Access to Science, Business, Innovation in Digital Economy*, 5(1). DOI: 10.46656/access.2024.5.1(3)
9. European Commission. (2013). *ETIS – European Tourism Indicator System Toolkit for Sustainable Destination Management*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/6657> (Accessed: 11 November 2025).
10. European Commission. (2020–2021). *Towards More Sustainable Tourism for EU Cities and Regions: Commission Communication and Policy Recommendations*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A52020IR0303> (Accessed: 11 November 2025).
11. State Agency for Tourism Development of Ukraine. *Official Website*. Available at: <https://www.tourism.gov.ua> (Accessed: 11 November 2025).
12. European Travel Commission. (2020). *European Sustainability Schemes and Their Role – Report*. Brussels: ETC. Available at: <https://etc-corporate.org/uploads/2020/10/European-Sustainability-Schemes.pdf> (Accessed: 11 November 2025).
13. World Bank. *International Tourism, Number of Arrivals – Ukraine (Indicator ST.INT.ARVL, Data Derived from UNWTO)*. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL?locations=UA> (Accessed: 11 November 2025).
14. State Statistics Service of Ukraine. *Tourism Section*. Available at: https://stat.gov.ua/operativ/menu/menu_e/tur.htm (Accessed: 11 November 2025). [in Ukrainian].
15. World Tourism Organization (UNWTO). (2023). *Compendium of Tourism Statistics, Data 2017–2021, 2023 Edition*. Madrid: UNWTO. DOI: 10.18111/9789284424146. Available at: <https://www.unwto.org/unwto-compendium> (Accessed: 11 November 2025).
16. World Tourism Organization (UNWTO). (2024). *World Tourism Barometer / Analytical Notes on the Recovery of International Tourism (2022–2024)*. Available at: <https://www.unwto.org> (Accessed: 11 November 2025).
17. European Parliament. (2021). *Report on Establishing an EU Strategy for Sustainable Tourism (P9_TA(2021)0109)*. Strasbourg: European Parliament. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A52021IP0109> (Accessed: 11 November 2025).

Annotation

Tymchuk S.

Receptive tour operating and sustainable development of cultural tourism in Ukraine under European integration

The article explores the role of receptive tour operating as a strategic factor in promoting the sustainable development of cultural tourism in Ukraine in the context of European integration. It examines the transformation of the domestic tourism industry, emphasizing the importance of local tour operators in shaping competitive and environmentally responsible tourism products. The study highlights how receptive operators act as mediators between international demand and regional

cultural resources, ensuring the preservation of cultural heritage and fostering the social and economic growth of local communities.

Particular attention is paid to the adaptation of Ukraine's tourism policies and business practices to European standards of sustainability, accessibility, and inclusiveness. The article analyzes recent trends in the cooperation between tour operators, cultural institutions, and local authorities aimed at enhancing the attractiveness of cultural destinations and improving service quality. The implementation of digital tools, storytelling techniques, and community-based tourism projects is discussed as a driver of innovation and cross-cultural dialogue.

The analysis of inbound tourism dynamics in Ukraine during the 2020–2024 period demonstrates significant fluctuations influenced by global and domestic factors. Following a sharp decline in 2020–2022 due to the COVID-19 pandemic and the onset of the full-scale war, a gradual recovery was observed in 2023–2024, with the number of foreign arrivals approaching pre-crisis levels. Despite persistent security and logistical challenges, the renewed interest of European travelers in cultural and heritage tourism indicates the resilience of Ukraine's tourism potential. This trend confirms the growing role of receptive tour operators as key facilitators of international visitation and cultural exchange within the evolving framework of Ukraine's European integration.

The research underscores that sustainable cultural tourism, grounded in responsible receptive operations, contributes to strengthening Ukraine's cultural identity and integration into the European tourism space. In conclusion, the paper suggests strategic directions for further development – including diversification of cultural routes, strengthening public-private partnerships, and expanding professional training in sustainable tourism management – as essential conditions for Ukraine's successful participation in the common European tourism market.

Key words: receptive tour operating, sustainable development, cultural tourism, European integration, tour operators, cultural heritage.

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

К. М. МЕЛЬНИК, кандидат економічних наук

С. А. ВЛАСЮК, кандидат економічних наук

Уманський національний університет

У статті досліджено сутність та роль академічної доброчесності як ключового чинника забезпечення якості вищої освіти в умовах глобалізації освітнього простору. Проаналізовано українські підходи до формування політики академічної доброчесності у Уманському національному університеті, розглянуто досвід європейських країн та США щодо запобігання академічним порушенням. Особливу увагу приділено питанням етичної культури науковців і студентів, впливу принципів доброчесності на репутацію університетів і розвиток наукових досліджень. Обґрунтовано необхідність інтеграції міжнародних стандартів академічної етики в освітню політику України як передумови формування конкурентоспроможного наукового середовища.

Ключові слова: академічна доброчесність, якість освіти, вища школа, етичні стандарти, міжнародний досвід, наукові дослідження.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства питання забезпечення академічної доброчесності стає надзвичайно важливим для системи вищої освіти та наукових досліджень. Поширення цифрових технологій, відкритих освітніх платформ і штучного інтелекту створює не лише нові можливості для здобуття знань, а й ризики порушення етичних норм у науковій діяльності. Академічна доброчесність виступає фундаментом формування довіри до результатів освітньої та наукової праці, визначає рівень зрілості суспільства й конкурентоспроможності держави на міжнародній арені. Академічна доброчесність виступає не лише нормою поведінки учасників освітнього процесу, але й фундаментом формування системи цінностей у здобувачів освіти. Вона забезпечує розвиток культури чесності, відповідальності та поваги до інтелектуальної праці, що є невід'ємною складовою професійного становлення особистості.

Таким чином, дотримання принципів академічної доброчесності виступає ключовою умовою надання й отримання якісної вищої освіти, зміцнює довіру до результатів навчальної та наукової діяльності, сприяє формуванню високих морально-етичних стандартів і академічної гідності. Завдяки цьому академічна доброчесність стає дієвим механізмом виховання свідомих, відповідальних і конкурентоспроможних фахівців, здатних діяти відповідно до етичних норм у професійному та суспільному житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення якості вищої освіти упродовж останніх років привертає значну увагу наукової спільноти, що зумовлено глибокими трансформаційними процесами у вітчизняному та світовому освітньому просторі. Особливе місце серед цих досліджень посідає питання дотримання принципів академічної доброчесності, яке розглядається як ключовий чинник формування довіри до результатів освітньої діяльності та підвищення її ефективності.

Значний внесок у розроблення проблематики академічної доброчесності та забезпечення якості освіти зробили такі науковці, як А. О. Дорошко [1], О. Ю. Нестерова [2], Д. О. Сопова [3], Н. Батечко, А. Дурдас [4], О. С. Ковальчук, Л. М. Потапюк [5], А. О. Кузьменко [6], О. І. Башкір [7], які у своїх працях акцентують увагу на необхідності формування культури академічної доброчесності як складової професійної етики майбутніх фахівців, ролі університетського середовища у вихованні відповідальності здобувачів освіти, а також на важливості інтеграції міжнародних стандартів академічної етики в національну систему освіти.

Водночас, аналіз наукових публікацій засвідчує певну фрагментарність підходів до дослідження академічної доброчесності як системного елементу забезпечення якості освіти. У більшості робіт питання розглядаються переважно в етичному або нормативному аспектах, тоді як інституційні, організаційні та управлінські механізми реалізації принципів академічної доброчесності залишаються недостатньо вивченими. Саме це зумовлює актуальність подальших наукових досліджень, спрямованих на розроблення цілісної концепції впровадження академічної доброчесності в систему забезпечення якості вищої освіти України з урахуванням європейських стандартів та практик.

Методика досліджень. У статті використано теоретичні методи дослідження. Зокрема, метод узагальнення сприяв систематизації основних форм порушення академічної доброчесності, що зустрічаються у закладах вищої освіти. Метод порівняння дозволив здійснити характеристику реалізації принципів академічної доброчесності у різних країнах.

Мета статті – узагальнити теоретико-методологічні засади академічної доброчесності як ключового чинника забезпечення якості освіти, проаналізувати український досвід її реалізації у закладах вищої освіти та визначити можливості адаптації ефективних міжнародних практик у національний освітній простір.

Результати дослідження. Доброчесність походить від латинського «*integritas*» та ідентифікується як цілісність, у переносному значенні означає «чистоту, правильність та невинність» [8]. Відповідно до статті 42 Закону України «Про освіту» під академічною доброчесністю прийнято розуміти «сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» [9].

Дотримання принципів академічної доброчесності – це не лише морально-етичний обов’язок учасників освітнього процесу, а й правовий механізм підтримання академічної культури та підвищення довіри до системи освіти.

З позиції сучасного управління якістю, академічна доброчесність виступає індикатором зрілості освітньої системи: чим більш розвинені механізми запобігання академічним порушенням (плагіату, фабрикації даних, самоплагіату, необ’єктивного оцінювання), тим вищим є рівень академічної культури в університеті. Важливо, що академічна доброчесність інтегрується у внутрішню політику закладів вищої освіти через розроблення кодексів честі, створення комісій з етики, впровадження антиплагіатних систем і проведення просвітницьких заходів серед студентів та викладачів.

Уманський національний університет (УНУ) також активно впроваджує внутрішню систему моніторингу доброчесності, що включає аналіз академічних текстів, тренінги з академічного письма, цифрові платформи для перевірки робіт та відкриті бази академічних матеріалів. Свідченням реалізації політики академічної доброчесності в УНУ є наявність інформації як на окремій сторінці сайту <https://www.udau.edu.ua> [10], Кодексі академічної доброчесності [11], Положенні про запобігання академічному плагіату в Уманському національному університеті [12]. Основними принципами та фундаментальними цінностями академічної доброчесності та етики академічних взаємовідносин в університеті є: доброчесність, порядність, правдивість, прозорість, законність, повага, довіра, справедливість, самовдосконалення та вдосконалення, відповідальність, сумлінність, професіоналізм [11].

У вітчизняній практиці найпоширеніші форми порушення академічної доброчесності відображені в таблиці 1, в якій систематизовано основні форми порушення академічної доброчесності, що зустрічаються у закладах вищої освіти.

Табл. 1. Форми порушення академічної доброчесності

Тип порушення	Характеристика
Плагіат	Привласнення чужих ідей, результатів чи текстів без належного посилання
Самоплагіат	Повторне використання власних публікацій без зазначення джерела
Фабрикація даних	Вигадування неіснуючих результатів дослідження
Фальсифікація	Навмисна зміна або підробка результатів
Списування	Несанкціоноване використання чужих відповідей або допоміжних матеріалів під час виконання контрольних, залікових чи екзаменаційних робіт;
Корупційні прояви	Неправомірний вплив на результати навчання чи оцінювання
Неправомірне співавторство	Включення до авторського складу осіб, які не брали участі у роботі
Порушення авторських прав	Незаконне використання, розповсюдження або модифікація матеріалів інших авторів без їхньої згоди

Примітка. Складено авторами за матеріалами [1, 6, 7]

До них віднесено як навмисні, так і ненавмисні дії здобувачів освіти та науковців, які суперечать етичним і правовим нормам академічного середовища. У підсумку таблиця демонструє, що академічна недоброчесність охоплює не лише порушення під час написання наукових робіт, але й етичні аспекти поведінки всіх учасників освітнього процесу. Її метою є підвищення усвідомленості студентів і викладачів щодо типових форм неетичної поведінки та необхідності їх попередження.

Інструменти контролю додержання академічної доброчесності у освітній і науковій діяльності закладу вищої освіти передбачають:

- здійснення анкетування учасників наукового та освітнього процесів на предмет порушень академічної доброчесності;
- обов'язкову перевірку наукових, навчально-методичних, кваліфікаційних та навчальних робіт на наявність ознак академічного плагіату відповідно до створеної нормативної бази.

Аналізуючи особливості реалізації академічної доброчесності у зарубіжних країнах, можна зробити висновок, що успішність її впровадження значною мірою залежить від рівня інтеграції етичних принципів у культурне середовище суспільства. Одним із важливих маркерів, на який доцільно орієнтуватися українській освітній та науковій спільноті, є формування культури академічної чесності як суспільної норми поведінки, а не лише вимоги університетського регламенту.

У Польщі питання академічної доброчесності активно обговорюється не лише в межах університетського середовища, а й у публічному дискурсі – на студентських форумах, у провідних періодичних виданнях («Gazeta Wyborcza», «Rzeczpospolita»), що сприяє формуванню нульової толерантності до плагіату серед здобувачів освіти. Польські університети, зокрема Варшавський і Ягеллонський, мають власні комісії з етики, які розглядають кожен випадок недоброчесності публічно, а результати таких розслідувань оприлюднюються на офіційних сайтах ЗВО.

У Франції академічна доброчесність вважається невід'ємним елементом системи управління якістю освіти, що закріплено у Бухарестській декларації етичних цінностей і принципів вищої освіти в Європі (2012) та реалізується через низку міжнародних ініціатив, таких як European Network for Academic Integrity (ENAI). На рівні університетів діє чітке нормативне регулювання та система дисциплінарних заходів – від попередження до відрахування. Наприклад, у Сорбонні та Університеті Париж-Сакле створено внутрішні ради академічної етики, які проводять роз'яснювальні семінари для студентів і викладачів.

Швеція демонструє один із найсистемніших підходів у Європі. У більшості університетів (зокрема, Лундському, Уппсальському та Стокгольмському) академічна доброчесність є обов'язковою освітньою компонентою у програмах бакалаврату й магістратури. На державному рівні функціонує національна система моніторингу порушень академічної доброчесності, що передбачає щорічне звітування університетів до Міністерства освіти та науки Швеції. Зібрані дані узагальнюються у відкритих звітах, що дозволяє формувати прозору аналітику тенденцій і запобіжних заходів.

У Великій Британії реалізацію політики академічної доброчесності координує Агентство із забезпечення якості вищої освіти (QAA), яке розробляє Academic Integrity Charter та зобов'язує всі університети мати власні політики академічної етики. Значна увага приділяється профілактиці порушень – студенти проходять навчальні курси з академічного письма та відповідального цитування вже на першому курсі. У Сполучених Штатах Америки академічна доброчесність розглядається як базовий компонент академічної культури [2]. Більшість університетів (Гарвард, Стенфорд, MIT) мають Office of Academic Integrity, які не лише розглядають порушення, а й організовують тренінги, консультативні сесії та інформаційні кампанії. Основою для такої політики є документ The Fundamental Values of Academic Integrity, розроблений International Center for Academic Integrity (ICAI), який визначає ключові цінності – чесність, довіру, справедливість, повагу, відповідальність і сміливість.

У Канаді дотримання академічної доброчесності є обов'язковою умовою акредитації освітніх програм відповідно до Canadian Quality Assurance Framework (2023). В університетах Торонто, Британської Колумбії та Макгілла створені спеціальні Academic Integrity Offices, які здійснюють моніторинг доброчесності та ведуть публічні звіти. Досвід Фінляндії, Нідерландів і Норвегії демонструє високий рівень інституційної зрілості академічної доброчесності. У Фінляндії діє модель «Academic Integrity Officers», які виступають радниками, а не контролюючими органами. Їх завдання – допомогти студенту уникнути порушення ще до його скоєння, що істотно зменшує кількість випадків плагіату. У Нідерландах створено National Board for Research Integrity (LOWI), який розглядає випадки академічних порушень не лише у вищих навчальних закладах, а й у наукових установах. В азійських країнах, зокрема в Японії, академічна доброчесність інтегрована у систему корпоративної культури університетів. Університети Токіо та Кіото мають обов'язкові етичні кодекси дослідника, а порушення академічної доброчесності вважається не лише дисциплінарним, а й моральним проступком, який може вплинути на репутацію інституції.

Порівняльну характеристику реалізації принципів академічної доброчесності у різних країнах наведено в таблиці 2. Таким чином, міжнародний досвід свідчить, що ефективна система забезпечення академічної доброчесності має поєднувати три ключові складові: культурну – формування суспільної нетерпимості до плагіату та фальсифікації результатів; інституційну – наявність етичних кодексів, комісій, офіцерів доброчесності; аналітичну – регулярний моніторинг, звітування та оприлюднення статистичних даних.

Саме така модель може стати орієнтиром для України при побудові національної системи академічної доброчесності, адаптованої до європейських стандартів ESG та найкращих практик ОЕСР. Її послідовне впровадження створює умови для сталого розвитку освітнього середовища, зміцнення довіри до результатів навчання і наукової роботи, а також підвищення конкурентоспроможності українських університетів у міжнародному освітньому просторі.

Як зазначає О. Башкір, найефективнішим засобом запобігання академічній недоброчесності є її системна профілактика.

Табл. 2. Порівняльна характеристика реалізації принципів академічної доброчесності у різних країнах

Країна / регіон	Інституційна база (органи / документи)	Ключові практики реалізації	Особливості та результати
Україна	Закон України «Про освіту» (2017); НАЗЯВО; Кодекс академічної доброчесності (2021)	Внутрішні кодекси доброчесності у ЗВО; антиплагіатні системи; освітні тренінги	Становлення інституційної культури; потреба у централізованій базі порушень
Польща	Міністерство освіти та науки; комісії з етики університетів	Публічне обговорення випадків плагіату; студентські форуми; публікації у ЗМІ	Високий рівень суспільної нетерпимості до плагіату
Франція	Бухарестська декларація (2012); ENAI; університетські ради етики	Кодекси поведінки; дисциплінарні санкції; семінари з доброчесності	Інтеграція доброчесності у систему забезпечення якості освіти
Швеція	Міністерство освіти; Національна система звітності; університетські кодекси	Освітні курси з академічної доброчесності; обов'язкові компоненти в програмах	Прозора система моніторингу порушень, щорічні публічні звіти
Велика Британія	QAA (Quality Assurance Agency); Academic Integrity Charter	Єдині стандарти для всіх університетів; курси з академічного письма; політика “zero tolerance”	Висока ефективність профілактики порушень; незалежний аудит
США	International Center for Academic Integrity (ICAI); університетські офіси доброчесності	Тренінги, консультації, аналітичні звіти; просвітницькі кампанії	Добровільна, але глибоко вкорінена культура доброчесності
Канада	Canadian Quality Assurance Framework; Universities Canada	Academic Integrity Offices; відкриті звіти про порушення	Система підзвітності університетів перед суспільством
Фінляндія	Finnish National Agency for Education; Academic Integrity Policy	Академічні офіцери-консультанти; профілактичні тренінги	Консультативна модель «запобігання замість покарання»
Нідерланди	National Board for Research Integrity (LOWI)	Єдина національна база випадків порушень; незалежне розслідування	Високий рівень довіри до університетської науки
Японія	Міністерство освіти, культури, спорту, науки і технологій (MEXT)	Етичні кодекси дослідника; корпоративна культура академічної честі	Академічна доброчесність як частина репутації

Примітка. Складено авторами за матеріалами [2–6]

Для досягнення цієї мети необхідно не лише контролювати випадки порушень, а й формувати у науковій та освітній спільноті глибоке розуміння того, що рівень дотримання принципів академічної доброчесності безпосередньо впливає на престиж і конкурентоспроможність закладу вищої освіти. Саме академічна доброчесність створює основу довірчих відносин між

викладачами, здобувачами освіти, стейкхолдерами, донорами, грантодавцями та партнерами університету, від яких залежить його розвиток, фінансова стабільність та інституційна стійкість.

Дотримання етичних стандартів у науковій діяльності формує позитивну репутацію закладу, сприяє залученню талановитих студентів, кваліфікованих викладачів і науковців, що, у свою чергу, підвищує його академічний статус на національному та міжнародному рівнях. Як зазначає дослідниця, саме «наявність ресурсів дає змогу залучати кращих студентів, викладачів і науковців, які формують репутацію закладу вищої освіти, до участі в цікавих і престижних освітніх, наукових та інших проєктах, отримувати важливі для науки та практики результати досліджень, а також підвищує зацікавленість донорів у підтримці закладу, його співробітників та здобувачів освіти. У такий спосіб формується стійкий розвиток і конкурентоспроможність закладу вищої освіти» [7].

Досвід провідних університетів світу підтверджує важливість профілактичної складової у політиці академічної доброчесності. Так, у Сполучених Штатах Америки університети активно запроваджують програми «Academic Integrity Awareness», які спрямовані на формування етичної культури студентів ще на початкових етапах навчання. У Великій Британії та Канаді впроваджено системи «Honor Code» – кодекси честі, що регламентують поведінку студентів і викладачів та передбачають не лише покарання, але й етичну освіту й підтримку доброчесності. В університетах Німеччини та Нідерландів активно функціонують незалежні етичні комісії, які не лише розглядають випадки порушень, але й проводять регулярні консультації та семінари з питань наукової етики.

Отже, забезпечення академічної доброчесності у вищій освіті має не лише моральний, а й практичний вимір. Воно сприяє підвищенню якості освіти, забезпечує сталий розвиток наукового середовища, формує позитивний міжнародний імідж закладів освіти та держави загалом. У результаті країна отримує висококваліфікованих фахівців, здатних до інноваційної діяльності, наукового пошуку та відповідального соціального лідерства.

Україна, інтегруючись у Європейський освітній простір, адаптує ці практики – зокрема, створюються внутрішні системи моніторингу академічної доброчесності та перевірки плагіату, а результати наукових досліджень дедалі частіше публікуються у відкритих міжнародних наукових базах (DOAJ, CrossRef, OJS). Активно впроваджуються сучасні політики відкритої науки, а університети запроваджують власні положення про академічну доброчесність і кодекси етичної поведінки дослідників. Значну роль у цих процесах відіграють також електронні репозитарії, що підвищують рівень прозорості наукової діяльності та забезпечують публічний доступ до результатів досліджень.

Попри помітний прогрес, залишаються низка викликів, серед яких:

- недостатній рівень сформованості академічної культури серед студентів і молодих науковців, що виявляється у формальному ставленні до цитування та оформлення джерел;
- обмежене фінансування досліджень, яке не сприяє розвитку якісної науки та знижує мотивацію до дотримання високих етичних стандартів;

- відсутність єдиної національної системи моніторингу академічної доброчесності, що ускладнює аналіз масштабів порушень і ефективність їх попередження; використання штучного інтелекту (ChatGPT, Copilot) без розуміння етичних меж.

- використання штучного інтелекту (ChatGPT, Copilot) без розуміння етичних меж.

- недостатня міжнародна інтеграція українських університетів, через що частина дослідницьких практик залишається ізольованою від глобальних стандартів;

- потреба у професійному розвитку викладачів щодо застосування сучасних цифрових інструментів перевірки доброчесності та використання відкритих наукових ресурсів.

У цьому контексті позитивним є активізація діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО), яке розробляє стандарти, проводить роз'яснювальну роботу серед академічної спільноти та створює базу практичних рекомендацій щодо запобігання порушенням академічної доброчесності. Також поступово зростає участь українських університетів у міжнародних освітніх програмах Erasmus+, Horizon Europe, що сприяє обміну досвідом і формуванню культури відповідальної науки

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що формування системи академічної доброчесності в Україні перебуває на етапі активного розвитку та інституційного становлення. Попри низку об'єктивних труднощів, простежується позитивна динаміка у впровадженні європейських практик забезпечення якості освіти. Ключовими чинниками успіху є створення ефективних механізмів внутрішнього контролю, розвиток відкритої науки, академічна культура викладачів і студентів, а також підтримка міжнародних ініціатив. Інтеграція України у європейський освітній простір має ґрунтуватися на поєднанні національних традицій і міжнародних стандартів етики досліджень. У перспективі це забезпечить не лише підвищення рівня довіри до української науки, але й формування конкурентоспроможної системи вищої освіти, що відповідає викликам сучасного глобалізованого світу.

Література:

1. Дорошко А. О. Причини порушення академічної доброчесності здобувачами вищої освіти. *Вісник Сковородинівської академії молодих учених*: зб. наук. пр. 2021. С. 26–29.

2. Нестерова О. Відповідальність у контексті розвитку академічної доброчесності студентів у США. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки*. 2020. №3. С. 335–342.

3. Сопова Д. О. Особливості розвитку академічної чесності студентів в університетах Європи. *Велет українського слова (до 200-ліття Пантелеймона Куліша)*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (18 жовтня). Київ, 2019. С. 123–125.

4. Батечко Н., Дурдас А. Академічна доброчесність в контексті європейських практик: досвід Франції. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2019. Вип. 3 (60). С. 88–94.

5. Ковальчук О. С., Потапюк Л. М. Забезпечення академічної чесності у вищих навчальних закладах: міжнародний досвід. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2017. № 1 (13). С. 21–26.
6. Кузьменко А. О. Культура академічної доброчесності здобувачів: досвід Латинської Америки. *Вісник ЛНУ імені Т. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2021. № 6 (344). С. 162–171.
7. Башкір О. Реалізація принципів академічної доброчесності в закладах вищої освіти України. *Освітологічний дискурс*. 2021. №2 (33). С. 77–90.
8. Доброчесність перемагає. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.special.online.ua/manifest-dobrochesnosti> (дата звернення: 11.11.2025)
9. Закон України «Про вищу освіту». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 11.11.2025).
10. Офіційний веб-сайт Уманського національного університету. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.udau.edu.ua/> (дата звернення: 11.11.2025).
11. Кодекс академічної доброчесності УНУ. Режим доступу: <https://www.udau.edu.ua/ua/file/Tf94> (дата звернення: 11.11.2025).
12. Положення про запобігання академічному плагиату в УНУ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.udau.edu.ua/ua/file/UG83> (дата звернення: 11.11.2025).

References:

1. Dorozhko, A. O. (2021). Causes of violations of academic integrity by higher education students. *Visnyk of the Skovoroda Academy of Young Scientists*, 26–29. [in Ukrainian].
2. Nesterova, O. (2020). Responsibility in the context of the development of students' academic integrity in the USA. *Scientific Notes of Berdyansk State Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences*, 3, 335–342. [in Ukrainian].
3. Sopova, D. O. (2019). Features of the development of students' academic honesty in European universities. *The Giant of the Ukrainian Word (to the 200th anniversary of Panteleimon Kulish): Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (October 18)*, Kyiv, pp. 123–125. [in Ukrainian].
4. Batechko, N., Durdas, A. (2019). Academic integrity in the context of European practices: the experience of France. *Continuous Professional Education: Theory and Practice*, 3 (60), 88–94. [in Ukrainian].
5. Kovalchuk, O. S., Potapiuk, L. M. (2017). Ensuring academic honesty in higher education institutions: international experience. *Bulletin of Alfred Nobel University. Series "Pedagogy and Psychology". Pedagogical Sciences*, 1 (13), 21–26. [in Ukrainian].
6. Kuzmenko, A. O., (2021). Culture of academic integrity of learners: experience of Latin America. *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Series: Pedagogical Sciences*, 6 (344), 162–171. [in Ukrainian].
7. Bashkir, O., (2021). Implementation of the principles of academic integrity in higher education institutions of Ukraine. *Educational Discourse*, 2 (33), 77–90. [in Ukrainian].
8. *Integrity Wins*. (n.d.). Available at: <https://www.special.online.ua/manifest-dobrochesnosti> (Accessed: 11.11.2025). [in Ukrainian].

9. *Law of Ukraine "On Higher Education"*. (n.d.). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Accessed: 11.11.2025). [in Ukrainian].
10. *Official website of Uman National University of Horticulture*. (n.d.). Available at: <https://www.udau.edu.ua/> (Accessed: 11.11.2025). [in Ukrainian].
11. *Code of Academic Integrity of UNU*. (n.d.). Available at: <https://www.udau.edu.ua/ua/file/Tf94> (Accessed: 11.11.2025). [in Ukrainian].
12. *Regulation on the Prevention of Academic Plagiarism at UNU*. (n.d.). Available at: <https://www.udau.edu.ua/ua/file/UG83> (Accessed: 11.11.2025). [in Ukrainian].

Annotation

Melnyk K. M., Vlasyuk S. A.

Academic integrity in the educational quality assurance system: ukrainian context and international experience

The article examines academic integrity as a key component of the quality assurance system in higher education under the conditions of globalization and Ukraine's integration into the European educational space. It is emphasized that adherence to the principles of honesty, responsibility, objectivity, transparency, and respect for intellectual property forms the foundation of trust in the outcomes of educational and research activities. The paper analyzes scientific approaches to defining the concept of "academic integrity" and its structural components in the works of Ukrainian and international scholars. Particular attention is paid to the role of Uman National University in fostering a culture of academic responsibility, developing effective internal policies for preventing violations, and promoting preventive measures among students.

The authors conduct a comparative analysis of academic integrity practices in various countries. In particular, the experience of Poland is highlighted, where academic misconduct is openly discussed in student and media spaces; France, where ethical principles are regulated by the Bucharest Declaration on Ethical Values and Principles of Higher Education in Europe; Sweden, where a national system for monitoring academic violations operates; and the United States, where academic integrity is deeply integrated into university educational systems. The Ukrainian context is described as a stage of institutional development through the activities of the National Agency for Higher Education Quality Assurance (NAQA), the introduction of anti-plagiarism systems, the adoption of university honor codes, and educational outreach for students and faculty.

It is concluded that fostering an academic culture requires a systematic approach combining regulatory frameworks, educational practices, and social support. Ensuring academic integrity serves as a prerequisite for enhancing the competitiveness of Ukrainian universities, strengthening scientific potential, and advancing integration into the European and global educational spaces.

Key words: *academic integrity, quality of education, higher education, ethical standards, international experience, scientific research.*

ТРАНСФОРМАЦІЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ: РЕСУРСНІ ВТРАТИ, СТРУКТУРНІ ЗМІНИ ТА АДАПТАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ

М. М. БАБІЙ, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

А. В. ГРАМА, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

О. А. ШВЕЦЬ, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет

Досліджено основні чинники, що сформувалися під впливом агресії рф проти України та стримують розвиток аграрного виробництва на її території. Оцінено ступінь їх впливу на об'єми формування пропозиції окремих видів сільськогосподарської продукції від вітчизняних товаровиробників. Встановлено, що ключовим негативним фактором є проблеми в сфері логістики, а саме її висока вартість та обмеженість доступу до зовнішніх ринків. Не останню роль відіграють втрата контролю над значними площами земельних ресурсів та дефіцит кваліфікованого персоналу. Визначено перспективні напрями сприяння подальшому розвитку аграрного виробництва в країні, де ефект синергії мають забезпечити кооперація, диверсифікація товарного портфелю товаровиробників, реалізація інфраструктурних проектів, продумана державна політика.

Ключові слова: *аграрне виробництво, товаровиробники, земельні ресурси, персонал, логістичні проблеми, канали розподілу, інфраструктура, державна політика.*

Постановка проблеми. Аграрний сектор України протягом тривалого часу був і залишається одним із ключових структуроутворюючих елементів національної економіки, забезпечуючи значну частку валютних надходжень та відіграючи роль стабілізатора соціально-економічного розвитку держави. В довоєнний період галузь демонструвала динамічне зростання, характеризуючись високою маржинальністю та інвестиційною привабливістю. Це сприяло активному притоку капіталу як у сферу безпосереднього виробництва, так і в інфраструктурні та сервісні напрями, що забезпечували агробізнес належними ресурсами для модернізації, розширення та технологічного оновлення. Втім, із початком військової агресії російської федерації більшість аграрних суб'єктів господарювання опинилися в критично складних умовах. Значна частина виробничих площ потрапила в окупацію або у зони інтенсивних бойових дій, а матеріально-технічні активи зазнали руйнувань внаслідок ракетних та артилерійських обстрілів. Це призвело до часткової чи повної втрати можливості здійснювати виробничі процеси.

Додатково ускладнила ситуацію різка деградація логістичної інфраструктури, передусім її експортної складової, що обслуговувала зернові потоки. Блокада логістичних коридорів та суттєве зростання вартості транспортування не лише обмежили доступ виробників до зовнішніх ринків, але й унеможливили реалізацію раніше виробленої продукції на економічно привабливих умовах.

Попри масштабність викликів, аграрний бізнес продемонстрував значну гнучкість та адаптивність. Підприємства оперативно переорієнтовували логістичні маршрути, оптимізували виробничі процеси, переглядали структуру посівів і активно впроваджували антикризові управлінські підходи. Завдяки цьому аграрний сектор зумів зберегти роль ключового гаранта продовольчої безпеки держави та залишився одним із провідних постачальників зернових і олійних культур на світові ринки. Майже чотири роки повномасштабних бойових дій зумовлюють постійну появу нових структурних і ресурсних викликів, що потребують від товаровиробників якісно нових підходів до стратегічного планування, ризик-менеджменту та побудови логістичних ланцюгів. За таких обставин агроформування змушені не лише адаптувати наявні моделі виробництва та збуту, а й формувати нові інструменти забезпечення конкурентоспроможності та стійкості, що стає визначальним фактором їх подальшого розвитку в умовах воєнної та післявоєнної трансформації економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення ефективного функціонування та розвитку аграрного сектору завжди викликали інтерес в науковому середовищі. Він значно посилювався із початком активної фази російської агресії проти України через важливість даного кластеру для національної економіки та забезпечення продовольчої безпеки держави. Так, у дослідженнях Солопа А. П. визначено та охарактеризовано основні фактори, що підтверджують тезу про важливість аграрного сектору для економіки України [1]; колектив науковців під керівництвом Мамелюк І. В. зосередив увагу на вивченні фінансово-інвестиційних аспектів у функціонуванні підприємств галузі [2]; схожою тематикою займався і Шуст О. А. з колегами [3]; науковий доробок Чернишової Л. В. полягає у визначенні особливостей здійснення економічного аналізу стану суб'єктів агробізнесу в залежності від традиційного та органічного способів виробництва [4]; у працях Дяченка М. І., Жмуденко В. О. [5], Мовчанюк А. В. [6], Русана О. М. [7], Негрей М. В. [8, 9] зроблено спробу оцінити негативний вплив бойових дій на стан та подальше функціонування галузі, ідентифікувати ключові виклики та запропонувати підходи для забезпечення адаптації до них; науковий пошук Білоченка А. М. полягав у вивченні проблем кредитування аграріїв в умовах військового стану [10]; Пенькова О. Г. та Харенко А. О. здійснили комплексний маркетинговий аналіз середовища функціонування суб'єктів аграрного бізнесу, що сформувалося в перший рік повномасштабної війни [11], а також дослідили трансформацію логістичної складової експорту продукції рослинництва [12].

Проте, незважаючи на досить різноманітні дослідження, переважна більшість яких охоплює початковий період російської агресії, зміни в середовищі функціонування суб'єктів аграрного сектору відбуваються досить

динамічно, що вимагає продовження подальших наукових пошуків із вирішення піднятої проблематики.

Метою статті є комплексна оцінка трансформаційних процесів в аграрному секторі України спровокованих повномасштабною війною, зокрема аналіз змін у ресурсному забезпеченні, структурі виробництва, кадровому потенціалі, матеріально-технічній базі й логістичній інфраструктурі, а також визначення ключових адаптаційних механізмів товаровиробників та стратегічних орієнтирів підвищення стійкості й конкурентоспроможності галузі в актуальних умовах ведення бізнесу.

Методика досліджень. Методологічною основою дослідження виступає системний підхід, який забезпечує комплексне бачення трансформаційних процесів, що відбуваються в аграрному секторі України під впливом воєнних чинників. Для поглибленого аналізу використано методи економічного та статистичного дослідження: порівняльної та структурної динаміки (оцінка змін у виробничих показниках і ресурсному забезпеченні); економічного аналізу (виявлення чинників вплинули на ефективності аграрного виробництва); логічного узагальнення та дедукції (формування висновків і теоретичних узагальнень щодо адаптаційних дій агробізнесу) та інших. Додатково застосовано метод експертних оцінок для уточнення тенденцій, що не повною мірою відображаються у статистичних даних. Інформаційну базу сформовано на основі офіційних даних Державної служби статистики України, матеріалів аналітичних досліджень та наукових публікацій з досліджуваної проблематики.

Результати досліджень. Виробництвом сільськогосподарської продукції в Україні займається велика кількість господарюючих суб'єктів, що різняться між собою як за організаційно-правовою формою так і масштабами ведення діяльності, рівнем спеціалізації, а отже фінансовими можливостями, бізнес-стратегіями та ресурсним забезпеченням (табл. 1).

Табл. 1. Групування суб'єктів господарювання за площею сільськогосподарських угідь, що перебувала у власності та користуванні

Земельний банк підприємств	2022*		2025*		Різниця даних 2025 до 2022, +/-	
	кількість, од.	площа угідь, тис. га	кількість, од.	площа угідь, тис. га	кількість, од.	площа угідь, тис. га
до 5,00	501	1,9	280	1,1	-221	-0,8
5,01–10,00	1349	10,5	1019	7,9	-330	-2,6
10,01–20,00	2298	35,6	1886	29,4	-412	-6,2
20,01–50,00	7194	267,0	6395	234,7	-799	-32,3
50,01–100,00	4169	302,8	4517	327,2	348	24,4
100,01–500,00	8222	1994,6	8609	2013,6	387	19,0
500,01–1000,00	2863	2051,8	2925	2086,5	62	34,7
1000,01–5000,00	4189	8739,0	4082	8547,3	-107	-191,7
більше 5000,01	505	4417,0	488	4591,3	-17	174,3

Примітка. * – дані на 1 січня; сформовано та проведено розрахунок авторами на основі [13].

Крім зареєстрованих в установленому порядку підприємств активними учасниками формування пропозиції продукції рослинництва і тваринництва виступають домогосподарства, що реалізують її надлишки. Традиційно склалося, що майже 3/4 в обсягах фінансових надходжень вітчизняних аграріїв припадає на галузь рослинництва, де ключовим ресурсом у масштабуванні виробництва виступають земельні угіддя. Початок повномасштабної війни розпочатої РФ проти України у 2022 році призвів до втрати контролю над значними територіями, що опинилися в окупації або зоні бойових дій. Так, за різними оцінками мова йшла про близько 10 млн. га сільськогосподарських угідь, з них 8 млн. га ріллі [14]. Природньо, що це призвело і до зменшення кількості профільних підприємств, однак на підконтрольних українському урядові територіях дана категорія господарюючих суб'єктів змогла наростити сукупний земельний банк (табл. 1). Основним чинником при цьому стала передача в оренду земельних паїв власниками, які в довоєнний період вели господарську діяльність на них самостійно, використовуючи послуги сторонніх організацій. Активні заходи проведені регіональними ТЦК і СП із мобілізації в сільській місцевості призвели до різкого скорочення пропозиції трудових ресурсів відповідної кваліфікації (в першу чергу механізаторів і водіїв), що змусило домогосподарства до вище вказаного кроку.

Реальна картина зменшення доступних для ведення аграрного виробництва земельних ресурсів в Україні спостерігається в процесі аналізу обсягів посівних площ під основними групами сільськогосподарських культур. Так, за чотири останніх роки вони зменшилися, в цілому, на 5,2 млн. га або 18,2 % (рис. 1).

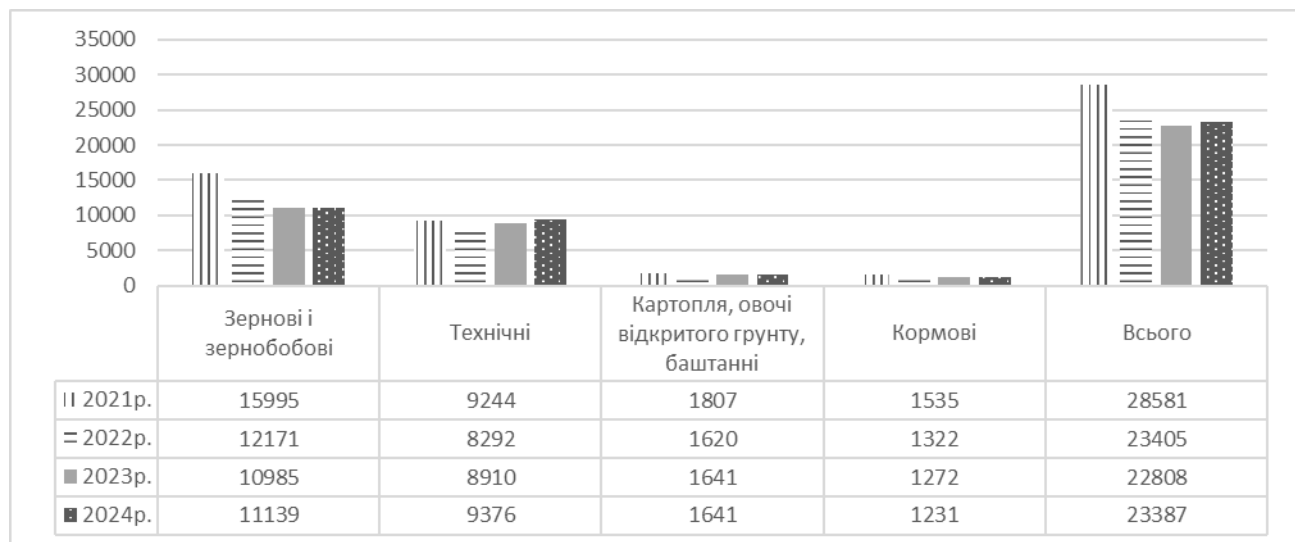

Рис. 1. Посівні площі під сільськогосподарськими культурами, тис. га

Примітка. Побудовано авторами за даними [15]. Дані за 2024 рік стосовно категорії «Картопля, овочі ...» недоступні з технічних причин на сайті Державної служби статистики України, тому за основу взятий показник попереднього року.

Крім того, відбулися зміни в структурі посівів, що було зумовлено переглядом товаровиробниками стратегічних орієнтирів ведення господарської діяльності. Останні, через утруднення і різке здорожчання логістичних операцій пов'язаних із здійсненням зовнішньоекономічної діяльності, почали часткову

переорієнтацію на види продукції, що призначені для внутрішнього ринку. В результаті частка зернових і зернобобових культур зменшилася із 55,9 % до 47,6 %, а технічних – зросла із 32,3 % до 40,1 %. Коливалися площі під картоплею, овочами та баштанними, що було пов'язано із втратою основних ареалів їх вирощування. Проте, стабільний попит на них з боку вітчизняних споживачів стимулював релокацію їх виробництва в центральні та західні регіони країни. Скорочення площ зайнятих кормовими культурами відбулося на фоні зменшення поголів'я сільськогосподарських тварин, в першу чергу ВРХ, вівців/кіз (табл. 2), знову ж таки, в основному, через швидку окупацію територій.

Табл. 2. Поголів'я сільськогосподарських тварин в аграрних формуваннях України

Рік	Велика рогата худоба, тис. гол.		Свині, тис. гол.	Вівці та кози, тис. гол.	Птиця, млн. голів
	усього	у т. ч. корови			
2021	2874,0	1673,0	5876,2	1140,4	200,7
2022	2644,0	1544,0	5608,8	1094,3	202,2
2023	2307,1	1352,8	4948,3	941,4	180,5
2024	2156,2	1262,9	5094,0	906,3	184,7
2025	2001,6	1154,7	4521,1	843,3	187,6
2025 до 2021, %	69,6	69,0	76,9	73,9	93,5

Примітка. Сформовано та проведено розрахунок авторами на основі [16].

В 2021 році кількість найманих працівників у сільському господарстві становила 422 тис., але з початком воєнний дій вона почала різко зменшуватися і на початок 2025 року оцінювалася на рівні 280,4 тис. Причинами цього стали припинення діяльності окремих господарюючих суб'єктів, міграційні процеси, а особливо мобілізація до лав ЗСУ. З метою недопущення кадрової кризи в галузі на державному рівні було прийнято рішення дозволити підприємствам, що обробляли понад 1 тис. га ріллі бронювати до 50 % свого персоналу, тоді як господарства менших розмірів були позбавлені такого права. Обидві групи товаровиробників змушені були самостійно долати проблему кадрового дефіциту, і першим кроком у цьому напрямі стало залучення до виконання технологічних операцій працівників пенсійного віку, які раніше вже були зайняті у цих господарствах. Також, потенційно покращити ситуацію могла б значна міграція внутрішньо переміщених осіб із південно-східних регіонів України, однак більшість із них не володіє необхідними навичками для роботи в аграрному секторі, що негативно позначилося як на якості так і швидкості виконання технологічних операцій. Посилення мобілізаційних заходів у подальші роки призвело до прискорення темпів вививання кваліфікованих кадрів із галузі. Недосконалість механізмів бронювання, вплив суб'єктивних факторів, таких як поведінка представників ТЦК і СП, нездатність дрібного і середнього бізнесу скористатися умовами економічного бронювання змусили

керівників підприємств шукати інші можливості зберегти персонал. Так, наприклад, господарству було вигідно оплачувати навчання досвідченого працівника у закладах вищої освіти (більшість механізаторів та представників інших робітничих професій мали освіту на рівні середньої школи або ПТУ) і таким чином уберегти його від призову. Протягом останнього року стали непоодинокими випадки, коли у пікові періоди виконання робіт раніше мобілізовані працівники йшли на СЗЧ та неофіційно працювали на своїх попередніх/інших роботодавців. Додатковим чинником, що негативно позначається на продуктивності праці, є психологічне напруження персоналу, спричинене постійним.

Основні виробничі засоби у сфері сільського господарства та пов'язаних із ним послуг формували, станом на 2021 рік, близько 5 % сукупної вартості аналогічних активів у розрізі галузей національної економіки. Зростання їх обсягу на 123 млрд грн (26,7 %) у 2019-2021 рр., було зумовлено інтенсивним оновленням машино-тракторного парку сільськогосподарських підприємств. Водночас капітальні інвестиції в аграрний сектор в 2021 році досягли рівня 48080 млн грн (1850,2 млн. \$ США). Проте, вже у 2022 р. їх обсяг різко скоротився – на 35 % в національній валюті або 65 % в доларах США (у перерахунку за діючим курсом). Результатом цього стало призупинення фінансування окремих інвестиційних проєктів у регіонах, що опинилися в окупації або в безпосередній близькості до зон бойових дій. Навіть підприємства центральних та західних областей нерідко йшли на такий крок, оскільки власники або чекали завершення війни, або зазнали настільки значних економічних втрат, що не мали можливості продовжувати далі. Стабілізація ситуації в подальші роки сприяла активізації інвестиційної активності, що призвело до зростання капіталовкладень за результатами 2024 року до 41703,1 млн. грн (1017,1 млн. \$ США).

Аналіз довоєнної динаміки забезпечення товаровиробників основними засобами у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь та одного працівника свідчить про наявність загалом позитивних тенденцій: капіталозабезпеченість зросла до 141,2 тис. грн на 100 га, а капіталоозброєність – 1,3 млн грн. Високі темпи оновлення матеріально-технічної бази випереджали приріст обсягів валової продукції, що спричинило певне погіршення показників ефективності використання основних засобів, однак цей спад не носив критичного характеру. Стосовно вартості основних засобів у 2022 р. Державна служба статистики не оприлюднила відповідних даних, однак очевидно, що їхній фактичний рівень суттєво знизився. Так, за оцінками експертів протягом 2022–2024 років прямі втрати аграрного сектору України становлять 10,4 млрд. дол. США (техніка – 5,9; зерносховища – 1,8; втрачений врожай – 2,0; багаторічні насадження – 0,4; тваринництво – 0,29), а непрямі (недоотриманий дохід товаровиробників через зменшення обсягів виробництва, інфляцію та здорожчання логістики) – 69,8 млрд. дол. США [19]. Особливо складна ситуація склалася в деокупованих регіонах, що обумовлено масштабними руйнуваннями виробничих будівель і споруд, а також масовими випадками викрадення сільськогосподарської техніки та іншого обладнання окупантами.

Блокування в лютому 2022 року основного експортного коридору аграрної продукції призвело до різкого падіння внутрішніх закупівельних цін на зернові культури, що відбулося на фоні рекордного врожаю 2021 року. Особливо уразливими в цій ситуації виявилися дрібні і середні товаровиробники, що не мали власних потужностей для тривалого зберігання збіжжя. Український уряд, трейдери та міжнародні партнери доклали значних зусиль для вирішення даної проблеми. Так, було досягнуто домовленостей про функціонування «зернової угоди» (пізніше її замінив морський коридор), активно нарощувалися обсяги експорту через порти на річці Дунай та західні кордони, дрібний та середній бізнес (в основному у прифронтових регіонах) забезпечувався полімерними рукавами для зберігання та технікою для їх навантаження. Проте, військові дії не дозволили повністю вирішити це питання. Основна проблема полягає в досить високих логістичних витратах пов'язаних із доставкою збіжжя до морських/річкових портів та інших локацій задіяних в експортних операціях. Аналогічні проблеми притаманні і внутрішньому ринку, проте переважна більшість перевезень здійснюється на відносно невеликій відстані, оскільки основними адресатами є переробні підприємства.

Оцінюючи стан ринкової інфраструктури слід відмітити досить високий рівень дефіциту потужностей для зберігання та переробки овочів, що значно посилився від початку війни. З одного боку, відбулася релокація виробництва вказаної продукції в центральні і західні регіони, а з іншого – наявні там сховища не розраховані на такий приріст. Є також проблемні моменти пов'язані із елеваторним господарством, а саме зростання вартості послуг, як із об'єктивних так і суб'єктивних причин. Низькі цінові пропозиції від трейдерів спонукають товаровиробників вичікувати періоди коли вони зростають, а отже формується запит на потужності для зберігання та доведення збіжжя до прийнятних якісних параметрів. Окреме питання стосується діяльності Укрзалізниці, як в контексті модернізації та нарощування рухомого складу так і якості колій і пропускної спроможності.

Отже, втрата близько 20 % сільськогосподарських угідь, складна ситуація із кваліфікованим персоналом та інші несприятливі фактори призвели до зменшення обсягів виробництва окремих груп аграрної продукції (табл. 3). Це стосується експортоорієнтованих культур та галузі тваринництва. Спостерігається ситуація коли окремі товаровиробники свідомо намагаються економити на ресурсах (використовують власний насіннєвий матеріал, неоригінальні ЗЗР, зменшують норму добрив і т. д.) одержуючи при цьому менші обсяги продукції, проте мінімізуючи ризики її реалізації за низькими цінами та знижуючи свою залежність від елеваторних підприємств. Не поодинокими в західних регіонах країни є випадки коли досить великі товаровиробники, маючи достатньо фінансових ресурсів накопичених за попередні роки та власні потужності для зберігання збіжжя, воліють взагалі його притримати до кращих часів, продаючи рівно стільки продукції, щоб забезпечити поточні виробничі потреби. Такий крок, на їхню думку, дозволить їм мінімізувати фінансові ризики в разі виникнення непередбачуваних ситуацій (наприклад, різке знецінення національної та провідних іноземних валют),

оскільки продовольство буде користуватися попитом та не втратить цінності за будь-яких умов.

Табл. 3. Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції українськими аграріями (усі категорії господарств)

Продукція	2021	2022	2023	2024	Відношення 2024 до 2021, %
зернові і зернобобові культури, млн. т, в т. ч.	86,0	53,8	59,8	56,2	65,3
пшениця	32,2	20,7	21,6	22,4	69,6
кукурудза	42,1	26,2	31,0	26,9	63,9
соя, тис. т	3490,0	3443,8	4742,6	6635,2	190,1
ріпак, тис. т	2940,0	3318,0	4183,6	3591,3	122,2
соняшник, тис. т	16390,0	11328,7	12759,7	10955,9	66,8
буряк цукровий фабричний, тис. т	10850,0	9941,5	13129,7	12798,2	118,0
м'ясо (у забійній масі), тис. т	2438,3	2206,7	2239,5	2353,0	96,5
молоко, тис. т	8713,9	7767,7	7430,4	7246,4	83,2
яйця, млн. шт.	14071,3	11921,8	11379,4	11597,9	82,4
вовна, т	1497	1237	1187	1119	74,7

Примітка. Сформовано та проведено розрахунок авторами на основі [15, 20].

Український уряд, в умовах обмеженості доступних фінансових ресурсів, продовжує здійснювати заходи спрямованих на підтримку аграрного сектору, що проявляється у реалізації різноманітних ініціатив, як законодавчого так і фінансового характеру. Значна допомога надається міжнародним співтовариством, як організаціями так і окремими підприємствами. Особливо це було критичним у перший рік війни, коли перед початком весняних польових робіт аграріям надавалася допомога у вигляді насіннєвого матеріалу, ЗЗР, добрив та інших ресурсів. В основному ці зусилля було спрямовано на дрібний бізнес переважно деокупованих та прифронтових регіонів. Також, слід відмітити введення ЄС у червні 2022 року «торговельного безвізу» стосовно української аграрної продукції з метою підтримки вітчизняної економіки, що мав місце до середини 2025 року (перший рік практично без обмежень, а в подальшому із врахуванням певних нюансів) [21]. Попри завершення терміну його дії він дозволив товаровиробникам краще зрозуміти кроки, які доцільно здійснити для закріплення на ринках європейських країн, оскільки далі вони функціонуватимуть на них в умовах зони вільної торгівлі між Україною та ЄС.

Протягом чотирьох воєнних років аграрний сектор залишається одним із локомотивів національної економіки, не дивлячись на часткову втрату ресурсної бази та складні умови середовища функціонування. Він має значний потенціал для нарощування обсягів виробництва продукції, не лише рослинництва, а й

тваринництва. Першочерговим завданням, як перед урядом так і товаровиробниками є вирішення логістичних проблем в контексті зменшення витрат на ланцюги постачання та спрощення доступу до ринків збуту. Позитивно вплинути на ситуацію може подальша диверсифікація каналів розподілу, нарощування потужностей профільних переробних підприємств та збільшення обсягів експорту продукції із доданою вартістю. Мінімізувати виробничі та логістичні витрати, що особливо актуальним є для дрібних і середніх товаровиробників, дозволить розвиток кооперації та інтеграції. Так, участь в якості засновника збутового/сервісного кооперативу забезпечує для аграріїв економію на масштабі, сприяє зниженню транзакційних витрат, посилює їх позиції у взаємодії з переробниками підприємствами і логістичними операторами, дозволяє зберігати продукцію у спільних потужностях, а також отримувати доступ до більш вигідних цінових пропозицій. В економічному сенсі, для зменшення виробничих ризиків та підвищення конкурентоспроможності, товаровиробникам слід розглянути доцільність диверсифікації товарного портфелю (мова про культури з нижчим логістичним навантаженням), активніше інвестувати в енергозберігаючі технології та здійснювати заходи із підвищення кваліфікації персоналу і мінімізації його дефіциту через автоматизацію окремих процесів. З фінансової точки зору зусилля повинні бути спрямовані на формування серед господарюючих суб'єктів належної культури страхування потенційних ризиків, забезпечення їх доступу до дешевих кредитних ресурсів та програм із компенсації відсоткових ставок, можливості участі у міжнародних програмах підтримки, що пов'язані із модернізацією матеріально-технічної бази та розвитком профільної інфраструктури. Об'єднання зусиль уряду, міжнародних партнерів, професійних об'єднань та безпосередньо товаровиробників дозволить забезпечити ефект синергії у подальшому розвитку аграрного виробництва в Україні, що позитивно вплине не лише на стан національної економіки, а й рівень продовольчої безпеки в світі.

Висновки. Вплив умов ведення господарської діяльності сформованих під впливом повномасштабної війни суттєво трансформував структуру та динаміку аграрного виробництва в Україні, спричинивши втрату частини земельного фонду, скорочення, як кількісне так і якісне, трудових ресурсів та зниження інвестиційної активності. Незважаючи на це, аграрний сектор продемонстрував високу адаптивність, зберігши здатність на достатньому рівні підтримувати виробництво ключових видів продукції. Логістичні обмеження та падіння експортних цін стали визначальними факторами зміни стратегій діяльності товаровиробників, що проявилось у перерозподілі посівних площ і переорієнтації частини виробництва на внутрішній ринок. Суттєвим викликом залишається дефіцит кваліфікованих кадрів, який стимулював підприємства до перегляду кадрової політики, впровадження механізмів бронювання та пошуку альтернатив щодо утримання персоналу. Водночас втрати основних засобів та об'єктів інфраструктури актуалізують потребу в модернізації матеріально-технічної бази і розвитку переробних потужностей. Посилення ролі кооперації та вертикальної інтеграції здатне зменшити транзакційні витрати та підвищити

економічну стійкість малих і середніх виробників. Доступ до дешевих кредитних ресурсів, запровадження дієвих страхових механізмів і міжнародних програм підтримки є критично важливим для відновлення інвестиційного потенціалу галузі. Подальший розвиток зовнішньоторговельних каналів та розширення експорту продукції з високою доданою вартістю дозволять зменшити залежність українського аграрного бізнесу від змін у кон'юктурі світових продовольчих ринків. Загалом, ефективна координація дій держави, бізнесу та міжнародних партнерів створює умови для відновлення та довгострокового зміцнення аграрного сектору як стратегічного елементу економіки України.

Література:

1. Солоп А. Аграрний сектор України: сучасні виклики та можливості. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2024. № 20. С. 147–158. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.20.17>.
2. Макалюк І., Кашпуренко Т., Баранніков М. Становище підприємств аграрного сектору України в умовах війни: фінансово-інвестиційні аспекти. *Економіка та суспільство*. 2023. № 49. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-7>.
3. Shust O., Varchenko O., Krysanov D., Dragan O., Tkachenko K. Investment support of the agrarian sector of the economy of Ukraine in the pre-war and post-war periods. *AIC Economics and Management*. 2023. № 1. P. 6–26.
4. Чернишова Л. В. Економічний аналіз розвитку аграрного сектору економіки. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2024. № 7–8 (320–321). С. 85–94.
5. Дяченко М., Жмуденко В. Аграрний сектор України: поточний стан та його відновлення в умовах трансформаційних змін. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-8>.
6. Мовчанюк А. В., Дяченко М. І. Аграрний сектор України в умовах війни. *Ефективна економіка*. 2023. № 2. <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.32>.
7. Русан В. М. Функціонування аграрного сектору в умовах війни. *Інтелект XXI*. 2022. № 2. С. 13–16.
8. Негрей М., Тараненко А., Костенко І. Аграрний сектор України в умовах війни: проблеми та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-38>.
9. Негрей М. В., Трофімцева О. В. Аналіз функціонування аграрного сектору України в умовах війни. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2022. Вип. 102. С. 49–56.
10. Білоченко А. Кредитування аграрного сектору України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-3>.
11. Penkova O., Kharenko A. Marketing analysis of the functioning environment of agrarian enterprises. *Ukrainian Black Sea Region Agrarian Science*. 2023. Т. 27. № 2. P. 28–40. DOI: <https://doi.org/10.56407/bs.agrarian/2.2023.28>.
12. Penkova O., Kharenko A. Transformation of marketing logistics for the export of Ukrainian crop production in the context of a full-scale war with the

Russian Federation. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Economics"*. 2023. Т. 10. № 1. Р. 37–48. DOI: <https://doi.org/10.52566/msu-econ1.2023.037>.

13. Групування суб'єктів за площею сільськогосподарських угідь, яка була у власності та користуванні (2022–2025 роки). Державна служба статистики України. Режим доступу: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 31.10.2025).

14. Agriculture in Ukraine: pre-war, status quo and a look ahead. Kyiv School of Economics. Режим доступу: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/03/Market-analysis-and-Outlook-of-Ukraine-2023.pdf> (дата звернення: 03.11.2025).

15. Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур за їх видами та по регіонах (2021–2024 роки). Державна служба статистики України. Режим доступу: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 31.10.2025).

16. Тваринництво (1990–2024 роки). Державна служба статистики України. Режим доступу: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 31.10.2025).

17. Вартість основних засобів за видами економічної діяльності за 2013–2024 роки. Державна служба статистики України. Режим доступу: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 08.11.2025).

18. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності (2018–2025 роки). Державна служба статистики України. Режим доступу: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 08.11.2025).

19. Агросектор України після трьох років війни: втрати і виклики. Режим доступу: <https://superagronom.com/articles/771-agrosector-ukrayini-pislyatroh-rokiv-viyni-vtrati-i-vikliki> (дата звернення: 12.11.2025).

20. Держстат України озвучив фінальні обсяги врожаю – 2021. *АПК-ІНФОРМ*. Режим доступу: <https://www.apk-inform.com/uk/news/1526592> (дата звернення: 05.11.2025).

21. Таран С. ЄС припинив «Торговельний безвіз» для України. Що це означає? Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/eu-epryupnyv-torhovelnny-bezviz-dlya-ukrayiny/33435951.html> (дата звернення: 11.11.2025).

References:

1. Solop, A. (2024). Agrarian sector of Ukraine: Current challenges and opportunities. *Tavriya Scientific Bulletin. Series: Economics*, 20, 147–158. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.20.17>. [in Ukrainian].

2. Makalyuk, I., Kashpurenko, T., & Barannikov, M. (2023). The situation of enterprises in Ukraine's agrarian sector during the war: Financial and investment aspects. *Economy and Society*, 49. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-7>. [in Ukrainian].

3. Shust, O., Varchenko, O., Krysanov, D., Dragan, O., & Tkachenko, K. (2023). Investment support of the agrarian sector of the Ukrainian economy in pre-war and post-war periods. *AIC Economics and Management*, 1, 6–26.

4. Chernyshova, L. V. (2024). Economic analysis of the development of the agrarian sector of the economy. *Scientific Bulletin of Odesa National Economic University*, 7–8(320–321), 85–94. [in Ukrainian].

5. Diachenko, M., & Zhmudenko, V. (2023). Agrarian sector of Ukraine: Current state and recovery under transformational changes. *Economy and Society*, 56. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-8>. [in Ukrainian].
6. Movchaniuk, A. V., & Diachenko, M. I. (2023). Agrarian sector of Ukraine under the conditions of war. *Effective Economy*, 2. <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.32>. [in Ukrainian].
7. Rusan, V. M. (2022). Functioning of the agrarian sector under wartime conditions. *Intellect XXI*, 2, 13–16. [in Ukrainian].
8. Nehrei, M., Taranenko, A., & Kostenko, I. (2022). Agrarian sector of Ukraine under wartime conditions: Problems and prospects. *Economy and Society*, 40. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-38>. [in Ukrainian].
9. Nehrei, M. V., & Trofimtseva, O. V. (2022). Analysis of the functioning of Ukraine's agrarian sector under wartime conditions. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University*, 102, 49–56. [in Ukrainian].
10. Bilochenko, A. (2023). Lending to the agrarian sector of Ukraine under wartime conditions. *Economy and Society*, 48. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-3>. [in Ukrainian].
11. Penkova, O., & Kharenko, A. (2023). Marketing analysis of the functioning environment of agrarian enterprises. *Ukrainian Black Sea Region Agrarian Science*, 27(2), 28–40. <https://doi.org/10.56407/bs.agrarian/2.2023.28>.
12. Penkova, O., & Kharenko, A. (2023). Transformation of marketing logistics for the export of Ukrainian crop production during the full-scale war with the Russian Federation. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Economics"*, 10(1), 37–48. <https://doi.org/10.52566/msu-econ1.2023.037>.
13. State Statistics Service of Ukraine. (2025). Grouping of entities by the area of agricultural land owned and used (2022–2025). Retrieved October 31, 2025, from <https://ukrstat.gov.ua/>. [in Ukrainian].
14. Kyiv School of Economics. (2024). Agriculture in Ukraine: Pre-war, status quo and a look ahead. Retrieved November 3, 2025, from <https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/03/Market-analysis-and-Outlook-of-Ukraine-2023.pdf>. [in Ukrainian].
15. State Statistics Service of Ukraine. (2025). Areas, gross harvests and yields of agricultural crops by type and by region (2021–2024). Retrieved October 31, 2025, from <https://ukrstat.gov.ua/>. [in Ukrainian].
16. State Statistics Service of Ukraine. (2025). Livestock production (1990–2024). Retrieved October 31, 2025, from <https://ukrstat.gov.ua/>. [in Ukrainian].
17. State Statistics Service of Ukraine. (2025). Value of fixed assets by type of economic activity (2013–2024). Retrieved November 8, 2025, from <https://ukrstat.gov.ua/>. [in Ukrainian].
18. State Statistics Service of Ukraine. (2025). Capital investments by type of economic activity (2018–2025). Retrieved November 8, 2025, from <https://ukrstat.gov.ua/>. [in Ukrainian].
19. SuperAgronom. (2025). Ukrainian agrarian sector after three years of war: Losses and challenges. Retrieved November 12, 2025, from <https://superagronom.com/articles/771-agrosektor-ukrayini-pislya-troh-rokiv-viyni-vtrati-i-vikliki>. [in Ukrainian].

20. APK-Inform. (2025). State Statistics Service of Ukraine announced the final harvest volumes – 2021. Retrieved November 5, 2025, from <https://www.apk-inform.com/uk/news/1526592>. [in Ukrainian].

21. Taran, S. (2025). The EU has suspended the “Trade visa-free regime” for Ukraine: What does it mean? Retrieved November 11, 2025, from <https://www.radiosvoboda.org/a/eu-eprypynyv-torhovelnny-bezviz-dlya-ukrayiny/33435951.html>.

Annotation

Babiy M., Hrama A., Shvets O.

Transformation of the agricultural sector in Ukraine: resource losses, structural changes, and adaptation mechanisms

The article provides a comprehensive analysis of the transformations in Ukraine's agricultural production in the context of full-scale war and the resulting structural, resource, and market imbalances. It has been determined that the loss of about 20% of agricultural land, the reduction in the number of qualified personnel due to mobilization and migration, the destruction of the material and technical base, and the logistical crisis have significantly reduced the production potential of the industry. Based on statistical data, the scale of land redistribution among economic entities, the dynamics of sown areas, changes in the structure of crop cultivation, and trends in livestock development have been assessed. It is shown that commodity producers were forced to adjust their technological solutions, reduce the resource intensity of production, and reorient themselves to the domestic market in response to the high volatility of export logistics.

Special attention is paid to investment processes, the level of renewal of fixed assets, and the scale of direct and indirect losses in the agricultural sector. Key constraints on the development of market infrastructure are identified, including a shortage of storage facilities for products, rising costs of elevator services, and low transport route capacity. The paper outlines the role of state and international support, including visa-free trade with the EU and targeted assistance programs for small producers. It formulates directions for improving the sustainability and efficiency of the industry: optimising logistics, developing the processing and export of value-added products, intensifying cooperation, improving staffing, expanding access to financial instruments, and modernising the material and technical base.

Further development of foreign trade channels and expansion of exports of high value-added products will reduce the dependence of Ukrainian agribusiness on changes in global food markets. Overall, effective coordination between the state, business, and international partners creates conditions for the recovery and long-term strengthening of the agricultural sector as a strategic element of Ukraine's economy.

Key words: agricultural production, commodity producers, land resources, personnel, logistics problems, distribution channels, infrastructure, government policy.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ ТА ЙОГО АДАПТАЦІЯ У ВІТЧИЗНЯНУ ПРАКТИКУ

П. К. БЕЧКО, кандидат економічних наук

К. М. МЕЛЬНИК, кандидат економічних наук

С. М. КОЛОТУХА, кандидат економічних наук

Н. В. ЛИСА, кандидат економічних наук

Уманський національний університет

Здійснено комплексний аналіз зарубіжного досвіду кредитування аграрного сектору та визначено ключові тенденції розвитку систем фінансової підтримки сільськогосподарських виробників у різних країнах світу. Розкрито особливості функціонування кредитних механізмів у державах з високим рівнем економічного розвитку та у країнах, що трансформують власні фінансові системи відповідно до сучасних глобальних вимог. Обґрунтовано напрями вдосконалення системи кредитного забезпечення аграрного сектору України, що сприятиме зміцненню його фінансової стійкості, інноваційному оновленню та підвищенню конкурентоспроможності на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Ключові слова: аграрне кредитування, зарубіжний досвід, сільське господарство, кооперативні банки, державна підтримка, пільгові кредити.

Постановка проблеми. Розвиток сільського господарства значною мірою залежить від ефективності функціонування системи кредитування, яка забезпечує аграрних товаровиробників фінансовими ресурсами для оновлення матеріально-технічної бази, впровадження інновацій і забезпечення стабільності виробництва. Зарубіжний досвід свідчить, що механізми кредитної підтримки аграрної галузі значно відрізняються залежно від рівня економічного розвитку держав, структури фінансової системи та ролі держави у процесах фінансування. Спільною тенденцією для більшості країн є активна участь державних інституцій у формуванні сприятливих умов кредитування, зокрема застосування пільгових ставок, гарантій, субсидій та підтримки кооперативного сектору. Аналіз міжнародних практик кредитування дає змогу визначити можливості адаптації ефективних інструментів до вітчизняних реалій, що є важливим з огляду на необхідність забезпечення фінансової стійкості аграрного сектору України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кредитування аграрного сектору ґрунтовно представлена у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Дослідження Кундицького О. О. та Чопко Н. С. [1], присвячені характеристиці моделей кредитного забезпечення сільського господарства у країнах ЄС та механізмам їх адаптації до України. У працях Рудич О. О. і Зубченко В. В. [3] проаналізовано різні форми кредитної підтримки аграріїв та особливості участі небанківських фінансових установ у цих процесах. Низка авторів, зокрема Онікієнко О. В. [4] та Фаюра Н. Д. [5], акцентують увагу на

ролі спеціалізованих банків та кооперативів у фінансуванні фермерів, а також на впливі державної політики на доступність кредитних ресурсів. У міжнародних дослідженнях відзначається важливість поєднання державних і ринкових механізмів кредитування, розвитку системи субсидування відсоткових ставок та забезпечення стабільності фінансової інфраструктури. Проте питання ефективного використання світового досвіду для удосконалення вітчизняної системи кредитування аграрного сектору залишається актуальним.

Методика досліджень. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема методи системного і порівняльного аналізу – для виявлення особливостей моделей кредитного забезпечення в різних країнах світу; узагальнення та синтезу – для формулювання висновків щодо ефективності застосовуваних механізмів; структурно-логічний метод – для визначення ключових тенденцій розвитку кредитних систем у зарубіжних країнах. Інформаційну основу дослідження сформували міжнародні статистичні дані, аналітичні звіти, наукові публікації та нормативно-правові документи.

Метою статті є узагальнення зарубіжного досвіду кредитування аграрного сектору та визначення можливостей його адаптації до умов функціонування сільського господарства України.

Результати дослідження. Система сільськогосподарського кредитування зарубіжних країн має свою специфіку щодо забезпечення кредитними ресурсами. Відмінна риса сільськогосподарського кредитування у зарубіжних країнах полягає у активній участі держави у питаннях її організації. Закордонний досвід свідчить, що кредитування аграрного виробництва в різних країнах світу здійснюється з використанням різноманітних підходів, систем і форм організації кредитування аграрного сектору: від фінансово-стійких банківських і небанківських кредитних систем (у розвинених країнах) до підтримуваних державою небанківських систем, позичкових кас тощо (у країнах Східної Європи) та фінансово-нестійких банківських та небанківських систем, що діють при державному фінансуванні. Національне сільське господарство може використати іноземний досвід кредитування.

Світовий досвід кредитування сільського господарства в різних країнах світу відрізняється внаслідок різного роду систем, методів, принципів кредитування та його організації. За сучасних умов вітчизняні сільськогосподарські товаровиробники мають обмежений доступ до кредитів, насамперед банківських, внаслідок надання переваги позичальникам, які з мінімальними ризиками забезпечують своєчасне повернення виданих кредитів та нарахованих відсотків.

Як свідчить світовий досвід у Великій Британії не існує окремих банківських установ, що спеціалізуються на фінансуванні сільськогосподарського сектору. Натомість банки пропонують кредити для сільського господарства в межах загальних правил та положень, однакових для всіх галузей економіки. Коли фермер або інша особа, пов'язана з сільськогосподарським бізнесом, звертається за кредитом, банк оцінює їх фінансовий стан та пропонує умови, що відповідають їх індивідуальним

потребам. Ці умови можуть включати основну суму кредиту, відсоткову ставку, строк погашення та будь-які додаткові комісії чи збори.

Процес отримання кредиту для аграріїв може бути складним і потребує ретельної підготовки документів та бізнес-плану. Фермери мають бути готові надати докази своїх доходів та витрат, а також продемонструвати свою здатність повертати кредит відповідно до узгоджених умов. Банки також можуть вимагати заставу або поруку від інших сторін, щоб забезпечити повернення коштів у разі виникнення проблем. Зокрема, у Великій Британії, Китаї, Нідерландах та Австрії сільське господарство залучає кредити від комерційних банків за допомогою державних гарантій та субсидій на відсотки.

Незважаючи на ці складнощі, сільське господарство у Великій Британії отримує підтримку від держави та Європейського Союзу, надаючи доступ до субсидій та пільгових кредитів, спрямованих на розвиток цієї галузі. Це уможливлює мінімізацію ризиків, а кредитування сільського господарства більш доступним для фермерів. Щороку банки вирішують, скільки грошей дати фермеру та під який відсоток. Вони можуть взяти гроші у спеціальних організацій, наприклад, у Фермерської молочної корпорації, яка дає гроші для придбання речей, потрібних у сільському господарстві, або у Компанії з меліорації земель, яка може дати гроші під низький відсоток на 40 років [1].

У Китаї існують державні банки, які допомагають сільському господарству. Китайський сільськогосподарський банк приймає активну участь у фінансуванні сільськогосподарського сектору, надаючи кредити на різні цілі. Наприклад, він пропонує кредити для фермерів та сільськогосподарських компаній, для придбання необхідних товарів, таких як насіння, добрива, сільськогосподарської техніки та обладнання. Банк також надає кредити на зберігання та переробку сільськогосподарської продукції, фінансування будівництва та модернізації складів та переробних підприємств, а також закупівлю необхідного обладнання.

Китайський сільськогосподарський банк активно підтримує розвиток сільських районів. Він фінансує будівництво та ремонт інфраструктури, зокрема дороги, мости, школи та лікарні. Банк надає кредити на розвиток малого та середнього бізнесу в сільських районах, наприклад, для відкриття магазинів, підприємств громадського харчування або ремісничих майстерень. Крім того, Китайський сільськогосподарський банк приймає участь у освоєнні нових сільськогосподарських земель.

За результатами проведеного дослідження щодо кредитування аграрної галузі позитивний досвід мають країни ЄС. Зокрема, у Голландії існує спеціалізований банк підтримки сільського господарства – Рабобанк, який забезпечує близько 90 % кредитного фінансування агровиробництва. За версією Global Finance, у 2015 р. Рабобанк займав 25-те місце у списку найнадійніших банків світу. Для кредитування аграріїв проводиться аналіз їх діяльності шляхом переговорів між банком та позичальником, і лише після цього визначаються умови кредитування [2]. Недоліком роботи банку є відсутність фіксованої відсоткової ставки. Вона може бути змінена під час дії кредитної угоди, причому в односторонньому порядку без участі самого позичальника-аграрія.

У Великій Британії немає спеціалізованих сільськогосподарських банків. Для кредитної політики у сфері сільського господарства характерні самі принципи, як у інших галузях економіки. Провідні позиції у кредитуванні сільського господарства займають такі найбільші комерційні банки як Ллойд Банк, Мідланд Банк, Барклайз Банк. Фінансовий стан сільськогосподарських товаровиробників є базою для визначення обсягу кредиту і відсоткової ставки (перманентний кредит). Широкого поширення набули небанківські спеціалізовані установи. Фермерською молочною корпорацією Великобританії надаються позики фермерам на придбання молочних цистерн. Ця організація часто придбаває молочні цистерни для подальшої їх передачі в оренду сільськогосподарським товаровиробникам. Фермерською м'ясною корпорацією надаються незабезпечені позики до одного року. Основними об'єктами такого кредитування є придбання тварин на відгодівлю, купівля племінних овець та відгодівлю власної худоби. Однак, у подальшому вони продаються корпорації. Відсоток за кредитом розраховується з урахуванням ціни реалізації та банківських ставок [3].

У Великобританії із системою кредитування сільськогосподарських товаровиробників тісно пов'язані іпотечні кредити під заставу землі. Створена 1928 р. Сільськогосподарська іпотечна корпорація отримує державні дотації під низький відсоток. Термін кредитування варіюється від 5 до 40 років, а максимально можливий розмір застави становить третину вартості майна. Щодо короткострокового кредитування сільськогосподарських товаровиробників, то перевага надається овердрафту, а не традиційним позичкам, що надаються банками. У Фінляндії державна підтримка аграрної сфери здійснюється через Фонд сільського господарства, який формується за рахунок державних перерахувань відсотків за позиками та податків на земельні угіддя. Фондом надаються кредити сільськогосподарським товаровиробникам для будівництва будівель і комунікацій, придбання сільськогосподарського устаткування, рекультивацію земель, формування продуктивного стада під 4–7 % річних залежно від регіону. В Австрії, як і в інших країнах, сільське господарство є однією з пріоритетних галузей економіки, і держава активно підтримує його розвиток через різноманітні програми та механізми фінансування. Одним із основних джерел фінансування сільського господарства є кредити, які надаються банками. Більшість кредитів на сільське господарство призначено для інвестицій у розвиток галузі, таких як придбання обладнання, будівництво нових об'єктів, модернізація існуючих тощо.

Ставки за кредитами визначаються кожним банком індивідуально і можуть бути скориговані залежно від економічної ситуації та політики Австрійського національного банку. Крім цього, Міністерство сільського господарства Австрії надає субсидії для підтримки сільського господарства в гірських умовах та для будівництва теплиць, що дозволяє знизити витрати фермерів та підвищити ефективність їх роботи [4].

У Франції, Німеччині, Японії та Польщі кредити для сільського господарства надаються через кооперативні банки. Наприклад, у Франції через такі банки проходить близько 75 % кредитів для сільського господарства, а

Німеччині – 44 %. Ці кооперативні банки, як і інші банки, пропонують різні види кредитів для фермерів. У Франції до 1990 р. банк «Креді Агріколь» був єдиним банком, що надає кредити сільському господарству. Він фінансував проекти, які узгоджувалися з місцевою владою, а місцева влада відповідала за повернення кредитів. Держава надає пільгові кредити для підтримки аграрної політики і коригує їх умови. Тільки банки з гарною репутацією та здатні запропонувати пільгові умови кредитування одержують ліцензії [5]. Фермери-початківці, що впроваджують інновації і кооперативи найчастіше отримують підтримку у вигляді субсидій на частину відсоткової ставки. Фермери одержують кредити від кооперативних банків, які створюють здорову конкуренцію і покращують умови для аграріїв. Держава стимулює цю конкуренцію, щоб запобігти появі монополій. Більшість пільгових кредитів використовується для поліпшення та модернізації сільського господарства [5].

Система кредитування сільського господарства Німеччини існує вже понад 150 років. Вона включає різні організації, такі як народні банки, банк Райффайзен, Франкфуртський іпотечний банк та приватні іпотечні банки. Німецька система кредитування сільського господарства є еталоном і складається, головним чином, із кооперативних банків. Вони включають понад 15 мільйонів фермерів, торговців та ремісників, які охоплюють 80 %, 75 і 60 % відповідно. Держава допомагає молодим фермерам до 40 років із позиками на розвиток виробництва, будівництво будинків та придбання ферм, контролюючи при цьому діяльність Земельного та Поселенського банку, який широко займається банківською діяльністю та має понад 50 % державного капіталу [6]. Понад 44 % позик для сільського господарства надають кооперативні банки, а відсоткові ставки, хоч і залежать від пільгових кредитів, у середньому становлять близько 7 % річних. У скандинавських країнах, що відрізняються значним розвитком сільськогосподарської кооперації, переважна більшість позичкового капіталу надходить у сільське господарство з кооперативних кредитних установ, кредитних кас, іпотечних об'єднань [6].

Про економічне значення кооперації у забезпеченні життєдіяльності сільського господарства розвинених країн, зокрема свідчить факт, де на частку кооперативів припадає 30 % всіх операцій із постачання фермерів (табл. 1).

Табл. 1. Частка кооперативів у агробізнесі розвинених країн, %

Країни	Напрямок діяльності				
	Маркетинг, матеріально-технічне постачання	Збут			
		молоко	м'ясо	овочі та фрукти	зерно
США	86	–	20	40	11–45
Канада	59	20–54	7–25	54	15–40
Швеція	99	79–81	60	75	75
Нідерланди	82	35	70–96	–	40–50
Німеччина	55–60	30	60	–	50–60

Примітка. Складено авторами за матеріалами [7]

У більшості розвинених капіталістичних країн кооперативи стали наймасовішою організацією селян. У Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії, Нідерландах, Японії кооперація охоплює повністю, у Франції та Німеччині щонайменше 80 % всіх сільських виробників. У країнах Європейського Союзу підтримка сільськогосподарських виробників здійснюється через регулювання та коригування цін за відносно невеликих прямих виплат, систему прямих субсидій та дотацій.

Підтримка сільськогосподарської галузі у країнах Європейського Союзу наведена у таблиці 2.

Табл. 2. Витрати сільського розвитку держав-членів ЄС в середньому за 2020–2024 рр.

Держави	Фінансування	
	млн євро	%
Усього	4339	100
Великобританія	154	3,5
Швеція	149	3,4
Фінляндія	290	6,7
Португалія	200	4,6
Австрія	423	9,7
Нідерланди	55	1,3
Люксембург	12	0,3
Італія	595	13,7
Ірландія	315	7,3
Франція	760	17,5
Іспанія	459	10,6
Греція	131	3,0
Німеччина	700	16,1
Данія	46	1,1
Бельгія	50	1,2

Примітка. Складено авторами за матеріалами [7]

Дані таблиці свідчать про участь держави у розвитку сільськогосподарського виробництва, у зазначених країнах за допомогою застосування пільгового кредитування. Незважаючи на те, що в цих країнах високий рівень виробництва сільськогосподарської продукції, держава надає підтримку для забезпечення продовольчої безпеки. Основний принцип пільгового кредитування – це часткова компенсація чинної відсоткової ставки з бюджетних коштів. Проте механізм його застосування окремих країнах змінюється залежно від конкретних умов.

У США та Канаді небанківські кредитні організації відіграють важливу роль в аграрному секторі. Наприклад, у США Система кредитування фермерів, що складається з державно-кредитних організацій, є основною організацією, яка надає кредити для агропромислового комплексу [7]. У США фермерам

видають кредити організації, зокрема Федеральна заставна корпорація, Федеральна фондова компанія. Фермерська компанія надає кредити на лізинг. Також є компанія, яка забезпечує фінансову підтримку та допомагає системі кредитування нарощувати ефективність виробництва.

Міністерство сільського господарства США включає такі агентства:

- товарно-кредитна корпорація, що надає кредити на будівництво зерносховищ та інших аграрних об'єктів;
- адміністрація фермерського житла, яка видає кредити для придбання та будівництва ферм та житлових об'єктів для аграрних працівників;
- адміністрація сільської електрифікації, яка фінансує електрифікацію сільських районів та надає сільським мешканцям доступ до електроенергії.

У США Адміністрація у справах фермерства (АДФ) була створена у 1970-х роках для підтримки та розвитку сільського господарства. АДФ управляє програмами кредитування фермерів, розподіляє довгострокові та короткострокові кредити, надає фінансову підтримку фермерам у разі фінансових труднощів. АДФ видає кредити фермерам терміном 1–15 років. Молоді фермери, які тільки-но починають свою діяльність, можуть отримати підтримку у вигляді кредитів на розвиток свого господарства. Якщо фермер може погасити отриманий кредит, то до 90 % суми кредиту може бути відшкодовано за рахунок коштів американського уряду. Нині АДФ співпрацює з 90 сільськогосподарськими асоціаціями та 5 банками для надання кредитів фермерам та сільським мешканцям на загальну суму понад 160 млрд доларів.

У Канаді державна підтримка сільського господарства здійснюється через Фермерську кредитну корпорацію (ФКК), створену 1959 р. Ця корпорація надає довгострокові кредити на придбання необхідних активів, таких як земля, обладнання, сільськогосподарські машини та худобу. Кредити видаються на строк від 10 до 30 років, при цьому сума кредиту залежить від фінансового стану позичальника. У Японії фінансовим інститутом підтримки сільського та лісового господарства є Центральний кооперативний банк. Основне завдання його діяльності полягає у взаємному фінансуванні членів, і тому кооперативні кредити мають короткостроковий характер. Державна корпорація фінансування сільського, лісового та рибного господарства є інститутом, який здійснює довгострокове кредитування у межах урядових програм.

Для більшості розвинутих країн характерний розвиток кооперативів. Кооперацією охоплено 100 % сільськогосподарських товаровиробників у таких країнах, як Данія, Нідерланди, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Японія, 86 % – у таких країнах, як Франція та Німеччина [7].

В Індії функціонує Національний банк для сільського господарства та сільського розвитку, який фінансує сільське господарство та сільську промисловість рефінансуванням кредиту, наданого іншими кредитними організаціями і комерційними банками, зокрема: Резервним банком Індії, кооперативними банками, земельними банками розвитку (іпотечними кооперативними банками). Банк здійснює функцію регулювання та контролю, інспектує регіональні сільські банки та кооперативні банки, дає рекомендації з питань відкриття ними нових відділень. В Індії діє державно-кооперативна

система кредиту, яка видає кредити на розвиток сільського господарства тільки довгострокового характеру. Через цю систему спрямовується приблизно половина загального кредитування сільського господарства та суміжних видів діяльності у сільській місцевості. Система представлена 20 кооперативними банками сільськогосподарського розвитку у штатах та 2841 земельним банком на районному рівні. Держава, будучи головним кредитором кооперативних товариств та кооперативних банків, приймає участь у пайовому капіталі цих структур, тим самим використовує їх для державного фінансування сільського господарства.

У Бразилії в 2003–2010 рр. реалізовувалась програма PRONAF (Національна програма з розвитку приватного сільського господарства) надання кредитів за низькими, заздалегідь зафіксованими ставками виключно фермерським господарствам, причому близько 60 % операцій відбувалося за участю незаможних сільських сімей, понад 700 тис. фермерів. Обсяг коштів, що виділяється на ці кредити, суттєво збільшується: починаючи з 2,4 млрд. реалів (891,9 млн. доларів США) у сезон 2009–2010 років до 17 млрд. реалів (9,7 млрд. доларів США) – у сільськогосподарський сезон 2021–2022 рр., при тому що відсоткові ставки знижувалися. Річний дохід селян є критерієм надання кредиту. Ці умови повинні сприяти підвищенню диверсифікації виробництва, оптимізованого для місцевих умов.

У практиці кредитних установ умови кредитування визначаються під час переговорів між банком і позичальником з урахуванням аналізу діяльності позичальника. На кредитні ресурси використовуються змінна, фіксована та змінна з фіксованим терміном відсоткові ставки. Розмір відсотка регулюється і піддається коригуванню залежно від умов, що склалися на фінансовому ринку (табл. 3).

Табл. 3. Середньорічні відсоткові ставки за кредитами

Країни	Рік								
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Австралія	9,06	9,41	8,20	8,91	6,02	7,28	7,74	6,98	6,18
Бразилія	55,38	50,81	43,72	47,25	44,65	39,99	43,88	36,64	27,39
Індія	10,75	11,19	13,02	13,31	12,19	8,33	10,17	10,60	10,29
Канада	4,42	5,81	6,10	4,73	2,40	2,60	3,00	3,00	3,00
Китай	5,58	6,12	7,47	5,31	5,31	5,81	6,56	6,00	6,00
США	6,19	7,96	8,05	5,09	3,25	3,25	3,25	3,25	3,25
Країни ЄС									
Угорщина	8,54	8,08	9,09	10,18	11,04	7,59	8,32	9,00	6,30
Італія	5,31	5,62	6,33	6,84	4,76	4,03	4,59	5,22	5,14
Нідерланди	2,77	3,54	4,60	4,60	1,98	1,75	2,00	...	...
Великобританія	4,65	4,65	5,52	4,63	0,63	0,50	0,50	0,50	0,50
Нідерланди	2,77	3,54	4,60	4,60	1,98	1,75	2,00	1,62	...
Хорватія	11,19	9,93	9,33	10,06	11,55	10,37	9,68	9,48	9,24
Чехія	5,77	5,59	5,78	6,25	5,98	5,88	5,71	5,40	4,96

Примітка. Складено авторами за матеріалами [8]

За фіксованої відсоткової ставці виплачується відсоток, який визначається залежно від рівня інфляції. Змінна відсоткова ставка, що має фіксований термін, може бути застосована при довгостроковому кредитуванні (кожен етап кредитування характеризується своєю відсотковою ставкою). Відсоткові ставки країнами значно різняться, оскільки залежить від економічної ситуації у окремій країні.

Висновки. Дослідження зарубіжного досвіду кредитування сільського господарства показало, що країни світу застосовують різні моделі фінансової підтримки аграрного сектору, які поєднують ринкові механізми та державне регулювання. Встановлено, що ключовими інституціями кредитного забезпечення є кооперативні та спеціалізовані банки, небанківські фінансові організації та державні агенції підтримки.

Узагальнення міжнародних практик дало змогу виокремити основні моделі аграрного кредитування: кооперативну (Німеччина, Польща, Франція, Японія), небанківську (США, Канада), спеціалізовано-банківську (Нідерланди, Індія) та комерційно-банківську, що функціонує за умов державних гарантій і субсидування (Австрія, Бразилія, Велика Британія, Китай). Незважаючи на їх відмінності, усі моделі спрямовані на забезпечення доступності фінансових ресурсів для аграріїв та зниження кредитних ризиків.

Загальною тенденцією для більшості країн є визнання кредитування пріоритетним інструментом підтримки аграрного сектору та активна участь держави у формуванні сприятливого кредитного середовища. Використання світового досвіду може слугувати основою для вдосконалення вітчизняної системи аграрного кредитування, розвитку інструментів довгострокового фінансування та підвищення стійкості й конкурентоспроможності українського агробізнесу.

Література:

1. Кундицький О. О., Чопко Н. С. Зарубіжний досвід кредитування підприємств аграрного сектора України. [Електронний ресурс]. URL: <https://files.core.ac.uk/download/pdf/14715504.pdf>. (дата звернення : 10.11.2025).
2. Підтримка фермерів грантами та переміщення господарств у Нідерландах. [Електронний ресурс]. URL: <https://meatnews.com.ua/top/7789/pidtrymka-fermeriv-grantamy> (дата звернення : 12.11.2025).
3. Рудич О. О., Зубченко В. В. Зарубіжний досвід фінансування та кредитування сільського господарства. [Електронний ресурс]. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/122101> (дата звернення: 12.11.2025).
4. Онікієнко О. В. Зарубіжний досвід кредитування аграрного сектору [Електронний ресурс]. URL: <http://www.sworld.com.ua/konfer32/1040.pdf>. (дата звернення: 14.10.2025).
5. Фаюра Н. Д. Особливості банківського кредитування підприємств АПК. *Збірник наукових праць ВНАУ, Серія Економічні науки*. 2012. № 2 (64). С. 184–188.

6. Guinnane T. W. *The Lending Practices of German Agricultural Credit Cooperatives* : Working paper. 1993. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/160621/1/cdp699.pdf> (дата звернення: 20.11.2025).

7. Bijman J., Iliopoulos C., Poppe K., Heneghan A., Hanisch M., Wijnands J. *The Role of Cooperatives in the Agri-Food Industry*. [Електронний ресурс]. URL: https://www.researchgate.net/publication/295647435_Vertical_Markets_and_Cooperative_Hierarchies_The_Role_of_Cooperatives_in_the_Agri-Food_Industry (дата звернення: 20.11.2025).

8. Feyen E., Zuccardi Huertas I. *Bank Lending Rates and Spreads in EMDEs: Evolution, Drivers, and Policies*. World Bank Policy Research Working Paper № 9392. Washington, D.C., 2020. [Електронний ресурс]. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/45396792-414e-55d7-999d-93ef60a0e3c3/content> (дата звернення: 20.11.2025).

References:

1. Kundytskyi, O. O., & Chopko, N. S. (2025). *Foreign experience in lending to enterprises of the agrarian sector of Ukraine* [Electronic resource]. Retrieved November 10, 2025, from <https://files.core.ac.uk/download/pdf/14715504.pdf> [in Ukrainian].

2. MeatNews. (2025). *Support for farmers through grants and relocation of farms in the Netherlands* [Electronic resource]. Retrieved November 12, 2025, from <https://meatnews.com.ua/top/7789/pidtrymka-fermeriv-grantamy> [in Ukrainian].

3. Rudych, O. O., & Zubchenko, V. V. (2025). *Foreign experience of financing and lending to agriculture* [Electronic resource]. Retrieved November 12, 2025, from <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/122101> [in Ukrainian].

4. Onikiienko, O. V. (2025). *Foreign experience in agricultural sector lending* [Electronic resource]. Retrieved October 14, 2025, from <http://www.sworld.com.ua/konfer32/1040.pdf> [in Ukrainian].

5. Faiura, N. D. (2012). Features of bank lending to agrarian enterprises. *Collection of Scientific Works of VNAU. Economic Sciences Series*, 2, 184–188. (in Ukrainian).

6. Guinnane, T. W. (1993). *The lending practices of German agricultural credit cooperatives* [Electronic resource]. Retrieved November 20, 2025, from <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/160621/1/cdp699.pdf>

7. Bijman, J., Iliopoulos, C., Poppe, K., Heneghan, A., Hanisch, M., & Wijnands, J. (Eds.). (n.d.). *The role of cooperatives in the agri-food industry* [Electronic resource]. Retrieved November 20, 2025, from https://www.researchgate.net/publication/295647435_Vertical_Markets_and_Cooperative_Hierarchies_The_Role_of_Cooperatives_in_the_Agri-Food_Industry

8. Feyen, E., & Zuccardi Huertas, I. (2020). *Bank lending rates and spreads in EMDEs: Evolution, drivers, and policies* (World Bank Policy Research Working Paper No. 9392) [Electronic resource]. Retrieved November 20, 2025, from

Annotation

Bechko P. K., Melnyk K. M., Kolotukha S. M., Lysa N. V.

Foreign experience of creditation to agricultural business entities and its adaptation into domestic practice

The article provides a comprehensive analysis of foreign experience in agricultural crediting and identifies key trends in the development of financial support systems for agricultural producers in various countries. The study highlights the specific features of credit mechanisms functioning in economically developed states as well as in countries that are currently transforming their financial systems in accordance with modern global requirements. Special attention is paid to the role of specialized and cooperative banks, which ensure broad access of farmers to financial resources and contribute to the stable development of agricultural production. The article examines credit models used in the European Union, North America, and the Asia-Pacific region, where market instruments are effectively combined with active governmental programs aimed at stimulating investment activity within the agricultural sector.

It is established that the most significant components of effective agricultural credit systems include state guarantees, subsidized interest rates, the development of long-term financing institutions, and structured cooperative forms. The research shows that in most countries, government policy is aimed at minimizing credit risks, expanding access to finance for small and medium-sized producers, and enhancing the competitiveness of the agricultural sector. The study identifies tools that may be adapted for implementation in Ukraine, particularly mechanisms of concessional lending, agricultural guarantee funds, investment project support, and strengthening the role of non-banking financial institutions. The findings provide a basis for improving the credit support system of Ukraine's agricultural sector, contributing to financial stability, innovative development, and increased competitiveness on both domestic and international markets.

Key words: agricultural lending, foreign experience, agriculture, cooperative banks, state support, soft loan.

**СТРАТЕГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ
АГРОБІЗНЕС-СЕКТОРУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ МОДЕЛІ
«AGRO TRANSFORMATION 2030»**

Л. В. КЛИМЕНКО, кандидат економічних наук

О. М. РАДЧЕНЯ, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет

У статті представлено теоретичне обґрунтування концептуальних підходів і стратегічних напрямів модернізації агробізнес-сектору України в умовах глибоких економічних, технологічних та інституційних змін. Сформовано інтегровану модель «Agro Transformation 2030», розроблену на основі сучасного інструментарію стратегічного менеджменту та принципів сталого розвитку, що враховують екологічні, соціальні й управлінські аспекти. Запропонована модель передбачає комплексне оновлення виробничо-технологічної, логістичної, маркетингової, кадрової та інституційно-фінансової складових аграрного бізнесу з урахуванням викликів цифрової економіки та поглиблення євроінтеграційних процесів. Практична значущість дослідження полягає у визначенні дієвих механізмів стратегічної модернізації та інструментів управління трансформаційними змінами, спрямованих на підвищення стійкості та конкурентоспроможності аграрного сектору України на глобальних ринках у середньо- та довгостроковій перспективі.

Ключові слова: агробізнес-сектор; модернізація; стратегічне забезпечення; трансформаційний розвиток; стратегічний менеджмент; цифрова економіка; сталий розвиток; конкурентоспроможність; «Agro Transformation 2030».

Постановка проблеми. Глобальні технологічні, інституційні та екологічні зміни формують нову конфігурацію світового агропродовольчого середовища, у якій визначальними стають інноваційність, цифрова інтегрованість, ресурсна стійкість та екологічна відповідальність виробництва. Для агробізнес-сектору України ці виклики посилюються наслідками повоєнної відбудови, порушенням логістичних ланцюгів, скороченням виробничих потужностей, нестабільністю інвестиційного середовища та необхідністю адаптації до європейських стандартів та регуляторних вимог. У цих умовах традиційні моделі управління аграрним виробництвом виявляються недостатніми для забезпечення конкурентоспроможності, масштабування експорту та формування довгострокової стійкості.

Паралельно зростає потреба у системній модернізації технологічної, організаційної, логістичної та управлінської інфраструктури аграрного бізнесу, здатної інтегрувати цифрові рішення, ESG-підходи, інноваційні механізми

взаємодії між державою та приватним сектором. Відсутність комплексної стратегічної моделі, яка б координувала ці зміни та визначала пріоритети розвитку до 2030 року, ускладнює трансформацію галузі, сповільнює реалізацію інноваційного потенціалу та знижує гнучкість аграрних підприємств у реагуванні на глобальні ринкові зрушення. Це зумовлює необхідність наукового обґрунтування стратегічного забезпечення модернізації та розвитку агробізнес-сектору на основі інтегрованої моделі «Agro Transformation 2030», здатної стати базою для формування нової парадигми управління та конкурентного розвитку аграрної економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання модернізації та стратегічного розвитку агробізнес-сектору України займають центральне місце в сучасних наукових та аналітичних дослідженнях, особливо в умовах післявоєнної відбудови, цифрової трансформації та глобальних економічних зрушень. У звіті FAO Ukraine Agricultural Market and Transformation Outlook 2025–2030 наголошується, що ключовими передумовами розвитку аграрної галузі є технологічне оновлення виробництва, підвищення експортної стійкості та формування нових інтеграційних моделей взаємодії на міжнародних агропродовольчих ринках [1]. Згідно з оглядом OECD, зелена трансформація та цифровізація стають визначальними факторами адаптації українського агросектору до європейських норм, підвищуючи вимоги до інституційної узгодженості та управлінської ефективності [2].

У дослідженні Світового банку особлива увага приділена ролі інновацій, цифрової інфраструктури та стійких форм виробництва, які визначають здатність країни відновлювати та нарощувати аграрний потенціал в умовах глобальної нестабільності [3]. Аналітичні матеріали UNDP підкреслюють значення комплексної цифрової трансформації агробізнесу та впровадження моделей сталого управління, що формують основу довгострокової конкурентоспроможності аграрної економіки [4]. Європейська комісія у звітах щодо зеленої трансформації акцентує на інтеграції України в європейські аграрні ланцюги поставок, підвищенні логістичної доступності та формуванні прозорих механізмів співпраці в умовах воєнних викликів [5].

На державному рівні Міністерство аграрної політики та продовольства України визначає стратегічні орієнтири трансформації аграрної політики до 2030 року, серед яких – цифровізація, інноваційний розвиток, модернізація логістики, підтримка переробки та розбудова експортно орієнтованих кластерів [6]. Наукові праці українських дослідників підтверджують складність трансформаційних процесів. Так, Климчук О. В. розглядає стратегічні підходи до модернізації аграрного сектору в умовах глобальних змін, підкреслюючи необхідність диверсифікації та інституційної підтримки галузі [7]. Кваша С. М. і Гайдуцький П. І. наголошують на інноваційних механізмах підвищення стійкості аграрного виробництва в умовах нестабільних ринкових середовищ [8].

У працях Гайдаєнко О. М. та Кравченка О. С. актуалізується питання стратегічного розвитку підприємств аграрного бізнесу в контексті цифрової економіки, де ключову роль відіграє цифрова інфраструктура та інноваційні управлінські рішення [11]. Корженівська Н. Л. аналізує управлінські аспекти

модернізації аграрного бізнесу, зокрема формування стратегічних орієнтирів для розвитку експортного потенціалу [12]. Гривківська О. В. досліджує вплив воєнних ризиків на діяльність аграрних підприємств, підкреслюючи потребу у формуванні адаптивних та антикризових моделей управління [13].

Вітчизняні автори також значну увагу приділяють інноваційно-технологічним чинникам розвитку агробізнесу. Савчук Г. М. розглядає потенціал цифрових та технологічних інновацій як основу модернізації виробництва та управління [14], тоді як Савчук Л. О. наголошує на значенні сталого розвитку як ключової парадигми стратегічної трансформації аграрного сектору в умовах євроінтеграції [15]. Хлистун О. С. досліджує механізми підвищення конкурентоспроможності аграрної галузі через впровадження ESG-підходів і управління ресурсною стійкістю [16]. Аналітичні матеріали Deloitte узагальнюють ключові тенденції розвитку агробізнесу в Європі та країнах Східного партнерства, акцентуючи на ролі інституційних реформ, інвестицій та інновацій [17]. Червоненко О. В. розкриває сучасні підходи до впровадження ESG-принципів в аграрних підприємствах, що є важливою складовою інтегрованих моделей стратегічного розвитку [18].

Таким чином, проведені дослідження підтверджують актуальність модернізації та стратегічної трансформації агробізнес-сектору України. Разом з тим наявні наукові напрацювання здебільшого фокусуються на окремих напрямках – цифровізації, стійкості, інноваціях, експорті або логістиці. Недостатньо комплексно розробленою залишається інтегрована модель стратегічного забезпечення модернізації агробізнесу, яка б одночасно охоплювала інституційні, технологічні, логістичні, екологічні та управлінські аспекти трансформації до 2030 року. Це створює наукову нішу для обґрунтування моделі «Agro Transformation 2030», спрямованої на системну модернізацію та розвиток агробізнес-сектору України.

Метою дослідження є формування теоретико-методичних засад та управлінських механізмів стратегічного забезпечення модернізації й довгострокового розвитку агробізнес-сектору України, здатних відповісти на виклики воєнної та поствоєнної трансформації, глобальної конкуренції та цифрово-екологічних змін. Дослідження спрямоване на розроблення концептуальної моделі «Agro Transformation 2030», яка інтегрує інструменти стратегічного аналізу (PESTEL, SWOT/TOWS, стратегічні карти, сценарне прогнозування) з сучасними системами організаційного розвитку, інноваційного менеджменту та управління якістю, орієнтованими на стандарти сталого та інклюзивного зростання.

Особлива увага приділяється визначенню структурних пріоритетів модернізації аграрного бізнесу – цифровізації виробництва, інноваційному переоснащенню, логістичній модернізації, ресурсній ефективності та екологічній відповідальності. У дослідженні акцентовано роль управлінських механізмів, що забезпечують узгодження стратегічних цілей підприємств з галузевими та національними пріоритетами, а також здатність системи управління адаптуватися до змін зовнішнього середовища через інструменти моніторингу, бенчмаркінгу, ризик-менеджменту та циклічних моделей удосконалення.

Результатом реалізації поставлених цілей має стати наукове обґрунтування цілісної моделі стратегічного розвитку агробізнес-сектору, що здатна забезпечити зміцнення інституційної спроможності підприємств, формування нових конкурентних переваг, підвищення інноваційної активності та поглиблення інтеграції України у глобальні агропродовольчі ринки до 2030 року.

Методика дослідження. Методологічну основу дослідження формують системний, еволюційно-структурний, ситуаційний та функціонально-процесний підходи, що дають змогу комплексно дослідити механізми стратегічного забезпечення модернізації агробізнес-сектору України. Системний підхід дозволив розглядати аграрний бізнес як багаторівневу соціально-економічну систему, у якій технологічні, організаційні, логістичні та інституційні компоненти взаємодіють у межах єдиної моделі розвитку. Ситуаційний підхід застосовано для визначення стратегічних рішень в умовах воєнних ризиків, нестабільних ринків та змін регуляторного середовища.

У дослідженні використано інструментарій сучасного стратегічного менеджменту: стратегічне картування, сценарний аналіз, матрицю бенчмаркінгу, модель стратегічних пріоритетів та оцінку зрілості управлінських процесів. Для аналізу внутрішніх можливостей агробізнес-підприємств застосовано VRIO-оцінювання, ресурсно-компетентнісний підхід та індикативні методи визначення рівня інноваційної та організаційної готовності галузі до трансформацій.

У межах процесного підходу використано інструменти управління якістю, що базуються на концепції безперервного вдосконалення (PDCA), принципах стандарту ISO 9001 : 2015, а також елементах моделі досконалості EFQM щодо оцінювання лідерства, партнерств, інноваційної активності та результативності. Особливий акцент зроблено на інтеграції ESG-критеріїв у стратегічні моделі розвитку агробізнесу, що дозволило оцінити рівень екологічної та соціальної відповідальності підприємств у контексті вимог європейського ринку.

Емпіричний аналіз здійснювався на основі даних Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та міжнародних організацій (FAO, OECD, Deloitte, World Bank) за 2020–2025 рр. Використано методи структурно-динамічного аналізу, порівняльної статистики, факторного аналізу, кластеризації аграрних підприємств за рівнем інноваційності та інституційного забезпечення. Для прогнозування сценаріїв розвитку агробізнес-сектору до 2030 року застосовано методи експертного оцінювання, адаптивного прогнозування та моделювання стратегічних траєкторій розвитку.

Запропонована методика забезпечує можливість глибоко оцінити поточний стан, ризики та потенціал модернізації агробізнесу, визначити стратегічні диспропорції у функціонуванні галузі, а також сформулювати науково обґрунтовані напрями трансформації, що відповідають логіці моделі «Agro Transformation 2030» та завданням довгострокового стійкого розвитку.

Результати дослідження. Глобальні зрушення у світовій агропродовольчій системі – прискорення технологічних інновацій, поширення «зеленої» економіки, цифрова трансформація ланцюгів поставок та зміна структури попиту – формують нову архітектуру функціонування агробізнесу.

Згідно з прогнозами FAO, до 2030 року ключовими драйверами розвитку світового аграрного бізнесу стануть автоматизація, точне землеробство, біотехнології та цифровізовані логістичні мережі [1]. OECD підкреслює, що країни, які не інтегрували цифрові технології та сталі моделі виробництва, ризикують втратити частку ринку вже до середини десятиліття [2].

В умовах таких трансформацій агробізнес-сектор України має не лише відновитися після руйнувань 2022–2025 рр., але й перейти до якісно нової траєкторії розвитку. Аналітичні огляди Світового банку свідчать, що сучасний аграрний сектор України демонструє високий адаптаційний потенціал, однак стикається з дефіцитом інноваційних технологій, обмеженим доступом до фінансування та недостатньою інституційною узгодженістю управлінських рішень [3]. Європейська комісія у звітах щодо зеленої трансформації агросектору відзначає, що саме аграрний сектор України може стати структурним «майданчиком» для імплементації європейських практик циркулярної економіки, декарбонізації та кліматичної стійкості [5].

Офіційні дані Міністерства аграрної політики свідчать, що у 2022–2024 рр. спостерігалось скорочення виробництва окремих видів продукції на 15–35 %, зниження інвестицій у галузь на понад 30 % та суттєва зміна логістичних маршрутів експорту [6]. Водночас Deloitte прогнозує поступове зростання попиту на українську продукцію в ЄС за умови модернізації логістики та приведення стандартів до норм ЄС [17].

На підставі аналітичного синтезу та порівняльних оцінок [1, 2, 6, 7] можна виділити такі системні проблеми:

- логістична вразливість (низька пропускна здатність портів, залежність від сухопутних маршрутів);
- інституційна нестабільність та регуляторна фрагментація;
- низький рівень переробки сировини (частка продукції з високою доданою вартістю – менше 15 %);
- інвестиційний дефіцит, пов'язаний із підвищеними ризиками;
- технологічний розрив порівняно з країнами ЄС;
- обмежена інтеграція ESG-принципів у корпоративне управління.

Стенфордський сценарний підхід (FAO, OECD) дозволив визначити три групи факторів, що визначатимуть модель розвитку «Agro Transformation 2030»:

- технологічні драйвери: автоматизація, енергоефективність, точне землеробство, блокчейн у логістиці;
- ринкові та інституційні фактори: доступ до ринків ЄС, стандарти ESG, дотації та гранти;
- людський та соціальний капітал: наявність кваліфікованих кадрів, освітні програми, демографічна структура.

Застосування методів адаптивного прогнозування, індексного вирівнювання та сценарного моделювання було спрямоване на формування обґрунтованих траєкторій розвитку агробізнес-сектору України до 2030 року на основі комплексного аналізу динаміки виробництва, інвестиційної активності, логістичних витрат та експортних показників.

Табл. 1. Ключові структурні проблеми агробізнес-сектору України та їх кількісне підтвердження (2022–2025 рр.)

Проблема	Кількісний/аналітичний показник	Період
Логістична вразливість	Пропускна здатність морської логістики скоротилась на 55–70 %, частка сухопутних маршрутів зросла до 42 % від загального експорту	2022–2024
Інституційна нестабільність та регуляторна фрагментація	Індекс якості регулювання знизився на 0,12 пункту (за методологією WGI), частка підприємств, що оцінюють регуляторний тиск як високий – 64 %	2023–2024
Низький рівень переробки сировини	Частка продукції з високою доданою вартістю у структурі експорту – 14–15 %, рівень переробки зернових – лише 9–11 %	2022–2025
Інвестиційний дефіцит	Зниження інвестицій в АПК на 30–37 %, частка інвестицій у переробку – лише 5 % від загальних капіталовкладень	2022–2024
Технологічний розрив порівняно з ЄС	Рівень впровадження точного землеробства – 18 % серед агропідприємств України проти 65 % у країнах ЄС; рівень автоматизації виробництва – 15–20 %	2023–2024
Обмежена інтеграція ESG-принципів	Частка агропідприємств, що застосовують ESG-оцінювання, – лише 8–12 %; частка підприємств, що публікують нефінансову звітність – 6 %	2022–2025

Примітка. Узагальнено авторами на основі [1–6,17, 18].

У виборі методичного підходу враховано специфіку галузі, підвищену волатильність зовнішнього середовища та необхідність інтеграції стратегічних управлінських інструментів у процес прогнозування що дозволило сформулювати три варіанти розвитку агробізнесу: песимістичний, базовий та інноваційний (табл. 2).

Згідно з проведеним прогнозно-аналітичним моделюванням, інноваційний сценарій розвитку агробізнес-сектору до 2030 року є найбільш перспективною та стратегічно виправданою траєкторією трансформації. На відміну від песимістичного та базового варіантів, він передбачає не лише відновлення довоєнних параметрів виробництва, а й перехід до високотехнологічної, експортноорієнтованої та ресурсоефективної моделі, що відповідає вимогам європейських ринків і глобальних трендів сталого агробізнесу.

Покращення прогнозних показників за інноваційним сценарієм – зростання продуктивності рослинництва до 121 %, підвищення рівня переробки до 33 %, розширення експорту до 37,8 млрд дол., а також збільшення виробництва у тваринництві до 108 % від рівня 2021 року – вказує на необхідність комплексного стратегічного забезпечення, що охоплює регуляторні, технологічні, логістичні та кадрові компоненти. Саме їх синхронізація формує основу моделі «Agro Transformation 2030», у межах якої кожен сегмент агробізнесу виконує взаємодоповнюючу роль.

Табл. 2. Прогноз розвитку агробізнес-сектору України за цільовою траєкторією моделі «Agro Transformation 2030»

Показник	2024 р.	Песимістичний 2030	Базовий 2030	Інноваційний 2030
Рослинництво				
Продуктивність (урожайність), % до 2021	78	90	104	121
Частка продукції з високою доданою вартістю, %	14	17	25	34
Експорт продукції рослинництва, млрд дол.	16,2	17,8	22,5	27,9
Тваринництво				
Обсяги виробництва (м'ясо, молоко), % до 2021	72	80	93	108
Собівартість виробництва, % від рівня 2021	146	130	118	107
Експорт продукції тваринництва, млрд дол.	1,9	2,1	2,7	3,5
Частка сучасних технологій годівлі та утримання, % підприємств	22	35	48	67
Переробна промисловість (харчова та кормова переробка)				
Рівень переробки сировини, %	11	15	22	33
Інвестиції у переробку, % ВВП	0,85	1,1	1,9	2,7
Частка органічної та преміальної продукції, %	3,6	5,2	8,9	13,4
Експорт продукції переробки, млрд дол.	4,0	4,6	5,8	7,4
Логістика і інфраструктура				
Логістичні витрати (% до собівартості)	37	33	28	23
Пропускна здатність портів (% до 2021)	45	60	75	92
Частка мультимодальних перевезень, %	12	19	27	39
Загальний експорт агропродукції	22,1	24,5	31,0	37,8

Елементами стратегічного забезпечення розвитку на основі моделі «Agro Transformation 2030» є:

1. Інституційно-правове забезпечення модернізації. Результати прогнозу засвідчують, що розширення виробництва та переробки неможливе без модернізації нормативно-правового охоплення сектору. Гармонізація стандартів якості з вимогами ЄС створює можливості для п'ятиразового збільшення частки преміальної та органічної продукції (з 3,6 % до 13,4 %). Для цього необхідно забезпечити: цифровізацію дозвільних процедур, що зменшить транзакційні

витрати підприємств до 12–15 %; створення Агропромислового регуляторного хабу, який інтегруватиме міжнародні стандарти, забезпечуватиме адаптацію підприємств до вимог ESG, а також координуватиме взаємодію бізнесу, наукових установ і державних органів; запровадження регуляторного ім'яст-аналізу, що дозволить мінімізувати фрагментацію регулювання, яка нині визначена однією із ключових слабких сторін галузі. Регуляторна модернізація виступає не самостійним елементом, а фундаментом усіх структурних змін, передбачених моделлю «Agro Transformation 2030».

2. Технологічна модернізація як ключ до високої доданої вартості. Оцінка технологічних трендів свідчить, що зростання продуктивності рослинництва до 121 %, впровадження інновацій у тваринництві (до 67 % підприємств) та збільшення інвестицій у переробку до 2,7 % ВВП можливі лише за умов системної цифрової та технічної модернізації. Ключовими технологічними векторами будуть: біотехнологічні рішення (біостимулятори, нові сорти, оптимізація живлення), які здатні підвищити врожайність на 12–18 %; IoT та точне землеробство, що забезпечують економію ресурсів на 20–30 %; автоматизовані системи у тваринництві, здатні знизити собівартість продукції з 146 % до 107 % від рівня 2021 року; GreenTech та енергоефективні рішення, що компенсують високу енергоємність галузі. Податкові стимули для підприємств, що впроваджують інноваційні технології, дозволять збільшити рівень переробки сировини до 33%, що прямо впливатиме на структурну сучасність експорту. В цілому, технологічна модернізація виконуватиме роль “конвертора” котрий перетворюватиме ресурсний потенціал України у продукцію з високою доданою вартістю.

3. Логістична трансформація як стратегічний драйвер конкурентоспроможності. Прогнозні розрахунки демонструють, що зниження логістичних витрат із 37 % до 23 % та зростання фактичної пропускної здатності портів до 92 % від рівня 2021 року є критичними для реалізації інноваційного сценарію. Серед ключових напрямів логістичної трансформації є: модернізація морської та сухопутної інфраструктури, включаючи розширення портів терміналів, збільшення пропускної здатності залізничних коридорів; впровадження цифрового моніторингу ланцюгів поставок – блокчейн, GPS-трекінг, електронні сертифікати походження, що мінімізують затримки та втрати; інтеграція у мультимодальні європейські коридори (Балтика-Чорне море, TRACECA), які спроможні забезпечити приріст експорту на 8–12 млрд дол. у середньостроковій перспективі. Отже, логістична трансформація перетворюється на ключовий чинник структурного зсуву від сировинного експорту до переробленої продукції.

4. Розвиток людського капіталу як один із вирішальних чинників успіху. Підвищення продуктивності у всіх сегментах агросектору (рослинництво, тваринництво, переробка) і впровадження цифрових технологій неможливі без оновлення кадрової структури галузі. Прогноз до 2030 року передбачає: зростання частки підприємств, які впроваджують STEM- та AgroTech-компетентності, до 70 %; формування ринку сертифікованих фахівців з точного землеробства, логістичного моделювання та управління ESG; активну участь агрокомпаній у програмах дуальної освіти, що забезпечить підготовку кадрів, здатних працювати з автоматизованими системами та цифровими платформами; створення Академії

управління інноваційним агробізнесом, що сприятиме розвитку управлінських компетентностей на основі BSC, KPI-моделювання, ризик-менеджменту та цифрових аналітичних інструментів. Таким чином, кадровий сегмент перестає бути пасивним ресурсом та стане активним фактором конкурентоспроможності.

В цілому, структурно-функціональна модель стратегічної трансформації агробізнес-сектору України «Agro Transformation 2030» відображає логіку переходу від традиційної сировинної моделі до високотехнологічної, експортноорієнтованої та ресурсоефективної системи агровиробництва.

Перший модуль, орієнтований на інноваційний розвиток, забезпечує впровадження цифрових технологій, автоматизації, точного землеробства та біотехнологій, що у сукупності формують основу для істотного зростання продуктивності та скорочення виробничих витрат (табл. 3).

Табл. 3. Структурно-функціональна модель стратегічної трансформації агробізнес-сектору України «Agro Transformation 2030»

Модуль	Зміст та інструменти	Очікувані результати до 2030 р.
1. Модуль інноваційного розвитку	• Цифровізація виробничих процесів (IoT, Big Data, автоматизація) • Впровадження роботизованих систем у рослинництві та тваринництві • Використання технологій точного землеробства, біотехнологій та SmartFarm-платформ	• Зростання продуктивності рослинництва до 121 % • Зниження собівартості тваринництва на 25–30 % • Підвищення частки продукції з високою доданою вартістю до 34 %
2. Модуль експортної диверсифікації	• Формування кластерів глибокої переробки • Розширення присутності на ринках Азії, MENA, Африки • Розвиток експорту органічної та преміальної продукції	• Збільшення експорту переробленої продукції до 7,4 млрд дол. • Триразове зростання ринку органічної продукції • Зменшення залежності від традиційних ринків ЄС
3. Модуль сталого управління	• Інтеграція ESG-принципів у корпоративне управління • Розвиток вуглецевого менеджменту (облік, скорочення, компенсація викидів) • Впровадження енергоощадних технологій та циркулярних рішень	• Зменшення викидів CO₂ на одиницю продукції на 18–22 % • Підвищення енергоефективності підприємств • Підготовка агробізнесу до вимог CBAM та Green Deal
4. Модуль інституційної синергії	• Розвиток державно-приватного партнерства (ДПП) • Створення міжвідомчих координаційних центрів • Використання цифрових платформ управління агропроцесами • Залучення коштів міжнародних фінансових інституцій (ЄБРР, ЄІБ, Світовий банк)	• Узгоджене управління всіма елементами аграрної трансформації • Прискорення модернізації переробки та логістики • Посилення інституційної спроможності гал

Другий модуль – експортної диверсифікації – спрямований на формування кластерів глибокої переробки, розширення географії ринків збуту та активізацію експорту органічної й преміальної продукції, що дозволяє мінімізувати ринкові ризики та підвищити конкурентоспроможність українського агробізнесу на глобальному ринку. Третій модуль моделі, присвячений сталому управлінню, інтегрує сучасні екологічні та соціально відповідальні підходи, включаючи ESG-принципи, вуглецевий менеджмент та технології енергоощадності, що сприяє зменшенню негативного впливу на довкілля та приведенню виробництва у відповідність до вимог Європейського зеленого курсу. Завершальним елементом моделі є модуль інституційної синергії, який акцентує на координації дій держави, бізнесу, наукових інституцій та міжнародних партнерів. Саме він забезпечує інтегроване управління трансформаційними процесами, прискорює модернізацію логістики й переробки та зміцнює інституційну спроможність аграрного сектору, створюючи передумови для реалізації стратегічних цілей до 2030 року.

Висновки. Проведене дослідження дозволило комплексно обґрунтувати теоретико-методичні засади та інструменти стратегічного забезпечення модернізації агробізнес-сектору України в контексті моделі «Agro Transformation 2030». На основі міждисциплінарного синтезу аналітичних даних FAO, OECD, UNDP, Deloitte, Міністерства аграрної політики та результатів сценарного моделювання сформовано цілісну систему стратегічних рішень, що відображає нову траєкторію розвитку галузі – від сировинної експортної орієнтації до високотехнологічної, інноваційної та екологічно відповідальної моделі агровиробництва. Застосування економіко-математичної моделі «Efficiency–Innovation–Sustainability» засвідчило, що модернізація аграрного сектору має не лише ресурсно-інвестиційний, але й чітко виражений управлінський вимір, у якому ключову роль відіграють стратегічне планування, процесний менеджмент і інституційні механізми підтримки.

Результати прогнозних оцінок свідчать, що за умов реалізації інноваційного сценарію до 2030 року можливо забезпечити зростання продуктивності агросектору на 28–34 %, збільшення експортної виручки на 40–60 %, двократне нарощування інвестицій у переробку та триразове розширення сегменту органічної продукції, одночасно досягнувши скорочення викидів CO₂ на 18–22 %. Реалізація таких параметрів можлива за умови впровадження чотиримодульної моделі стратегічної трансформації, що включає: інноваційний розвиток на основі цифровізації та автоматизації; експортну диверсифікацію шляхом створення кластерів переробки та виходу на нові ринки; сталий менеджмент із домінуванням ESG-принципів; інституційну синергію, спрямовану на ефективну координацію державних, бізнесових та наукових інституцій.

Таким чином, запропонована модель «Agro Transformation 2030» формує концептуальну основу для довгострокового стратегічного управління агробізнес-сектором України. Її впровадження дозволить зміцнити конкурентні позиції країни на світовому агропродовольчому ринку, забезпечити розширення виробництва продукції з високою доданою вартістю, підвищити інституційну та екологічну стійкість галузі та сприятиме поступовій інтеграції України до

європейського економічного простору на засадах інноваційності, відкритості та сталого розвитку.

Література:

1. FAO. Ukraine Agricultural Market and Transformation Outlook 2025–2030. Rome: FAO, 2024. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.fao.org> (дата звернення: 14.10.2025).
2. OECD. Agricultural Transitions and Green Growth in Eastern Europe: Ukraine Review 2024. Paris: OECD Publishing, 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.oecd.org> (дата звернення: 10.10.2025).
3. World Bank. Resilient Agriculture and Digital Transformation in Ukraine: Country Update 2025. Washington, D.C.: World Bank, 2025. [Електронний ресурс]. URL: <https://documents.worldbank.org> (дата звернення: 12.10.2025).
4. UNDP. Digital Transformation for Sustainable Agriculture in Ukraine. New York: UNDP, 2024. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.undp.org> (дата звернення: 09.10.2025).
5. European Commission. EU–Ukraine Green Transition in Agriculture Report. Brussels: EC, 2024. [Електронний ресурс]. URL: <https://ec.europa.eu> (дата звернення: 15.10.2025).
6. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору України до 2030 року. Київ: Мінагрополітики, 2025. [Електронний ресурс]. URL: <https://minagro.gov.ua> (дата звернення: 13.10.2025).
7. Климчук О. В. Стратегічні підходи до модернізації аграрного сектору України в умовах глобальних трансформацій. *Економіка та держава*. 2024. №7. С. 45–52.
8. Кваша С. М., Гайдуцький П. І. Інноваційні механізми розвитку аграрного виробництва України в умовах нестабільності. *Економіка АПК*. 2023. №5. С. 3–15.
9. Гальчинський А. С. Стратегічна парадигма розвитку економіки України. Київ: Либідь, 2021. 368 с.
10. Institute of Agrarian Economics. Ukraine Agri-Food Export Performance 2022–2025. Kyiv: IAE, 2025. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://iae.org.ua> (дата звернення: 11.10.2025).
11. Гайдаєнко О. М., Кравченко О. С. Стратегічний розвиток аграрних підприємств в умовах цифрової економіки. *Бізнес Інформ*. 2024. №11. С. 41–49.
12. Корженівська Н. Л. Модернізація аграрного бізнесу України: управлінські аспекти та стратегічні орієнтири. *Подільський вісник*. 2024. Вип. 9(2). С. 58–70.
13. Гривківська О. В. Трансформаційні виклики розвитку аграрних підприємств в умовах воєнної економіки. *Економіка підприємства*. 2024. Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-6-4> (дата звернення: 21.10.2025).
14. Савчук Г. М. Потенціал інноваційних технологій у модернізації агробізнесу України. *Економіка та регіон*. 2024. №2. С. 90–98.
15. Савчук Л. О. Сталий розвиток аграрного сектору: стратегічні пріоритети України в контексті євроінтеграції. *Економіка і організація управління*. 2023. №4. С. 55–66.

16. Хлистун О. С. Управління конкурентоспроможністю аграрного сектору в умовах сталого розвитку. *Економічний простір*. 2022. №185. С. 120–132.
17. Deloitte. Agribusiness in Europe and Eastern Partnership Countries 2024 Outlook. London: Deloitte, 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www2.deloitte.com> (дата звернення: 18.10.2025).
18. Червоненко О. В. ESG-підходи в управлінні аграрними підприємствами: сучасні тенденції. *Аграрна економіка*. 2023. №4. С. 112–123.

References:

1. FAO. (2024). *Ukraine Agricultural Market and Transformation Outlook 2025–2030*. Rome: FAO. Retrieved October 14, 2025, from <https://www.fao.org>
2. OECD. (2024). *Agricultural Transitions and Green Growth in Eastern Europe: Ukraine Review 2024*. Paris: OECD Publishing. Retrieved October 10, 2025, from <https://www.oecd.org>
3. World Bank. (2025). *Resilient Agriculture and Digital Transformation in Ukraine: Country Update 2025*. Washington, D.C.: World Bank. Retrieved October 12, 2025, from <https://documents.worldbank.org>
4. UNDP. (2024). *Digital Transformation for Sustainable Agriculture in Ukraine*. New York: UNDP. Retrieved October 9, 2025, from <https://www.undp.org>
5. European Commission. (2024). *EU–Ukraine Green Transition in Agriculture Report*. Brussels: EC. Retrieved October 15, 2025, from <https://ec.europa.eu>
6. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. (2025). *Strategic Directions for the Development of Ukraine's Agricultural Sector until 2030*. Kyiv: Ministry of Agrarian Policy. Retrieved October 13, 2025, from <https://minagro.gov.ua>
7. Klymchuk, O. V. (2024). Strategic approaches to modernizing Ukraine's agricultural sector under global transformations. *Economics and State*, (7), 45–52. [in Ukrainian].
8. Kvasha, S. M., Haidutskyi, P. I. (2023). Innovative mechanisms for the development of Ukraine's agricultural production under instability. *Agricultural Economics*, (5), 3–15. [in Ukrainian].
9. Halchynskyi, A. S. (2021). *Strategic paradigm for the development of Ukraine's economy*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
10. Institute of Agrarian Economics. (2025). *Ukraine's Agri-Food Export Performance 2022–2025*. Kyiv: IAE. Retrieved October 11, 2025, from <https://iae.org.ua>
11. Haidaienko, O. M., Kravchenko, O. S. (2024). Strategic development of agricultural enterprises in the digital economy. *Business Inform*, (11), 41–49. [in Ukrainian].
12. Korzhenivska, N. L. (2024). Modernization of Ukraine's agribusiness: managerial aspects and strategic guidelines. *Podillia Bulletin*, 9(2), 58–70. [in Ukrainian].
13. Hryvkivska, O. V. (2024). Transformational challenges in the development of agricultural enterprises under conditions of wartime economy. *Enterprise Economics*. Retrieved October 21, 2025, from <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-6-4> [in Ukrainian].
14. Savchuk, H. M. (2024). The potential of innovative technologies for modernizing Ukraine's agribusiness. *Economics and Region*, (2), 90–98. [in Ukrainian].

15. Savchuk, L. O. (2023). Sustainable development of the agricultural sector: Ukraine's strategic priorities in the context of European integration. *Economics and Organization of Management*, (4), 55–66. [in Ukrainian].
16. Khlystun, O. S. (2022). Managing competitiveness of the agricultural sector under sustainable development. *Economic Space*, (185), 120–132. [in Ukrainian].
17. Deloitte. (2024). *Agribusiness in Europe and Eastern Partnership Countries 2024 Outlook*. London: Deloitte. Retrieved October 18, 2025, from <https://www2.deloitte.com>
18. Chervonenko, O. V. (2023). ESG approaches in the management of agricultural enterprises: current trends. *Agrarian Economics*, (4), 112–123. [in Ukrainian].

Annotation

Klymenko L. V., Radchenia O. M.

Strategic support for the modernization and development of ukraine's agribusiness sector within the framework of the "agro transformation 2030" model

The article substantiates the strategic foundations for the modernization and long-term development of Ukraine's agribusiness sector under wartime challenges, global economic instability, and the transition toward the European model of green and digital transformation. An integrated strategic management model "Agro Transformation 2030" is proposed, combining strategic planning tools (PESTEL analysis, SWOT/TOWS, BSC, GAP model) with a process-based quality management approach (ISO 9001:2015, EFQM), mechanisms of institutional cooperation, and modern AgroTech digital solutions. The model is aimed at technological modernization of production, development of deep processing, export diversification, logistics transformation, and the implementation of ESG-oriented corporate management practices.

Based on FAO, OECD, World Bank, and Ministry of Agrarian Policy data, as well as the results of economic and mathematical forecasting, it is determined that the agrarian sector is shifting toward an "innovation-driven recovery" trajectory, characterized by rising investment activity, structural reorientation toward higher value-added products, and the strengthening role of digital solutions in production and logistics. Under the innovative scenario, by 2030, productivity is expected to increase by 28–34%, investments in processing to grow by 2.1 times, the share of processed products to expand to 34%, organic production to triple, and logistics costs to decline by 25–30%.

The methodological framework of the study is based on systemic, institutional, structural-functional, and comparative-analytical approaches. Methods of economic-statistical analysis, index and correlation assessment, adaptive forecasting, and scenario modelling were applied. A four-module structure of strategic support for modernization is developed, comprising innovative development, export diversification, sustainable management, and institutional synergy. The practical significance of the results lies in the development of a scientifically grounded strategic management model capable of ensuring technological advancement, strengthening the competitiveness of agribusiness, expanding Ukraine's presence in global markets, and forming a resilient, innovative, and environmentally responsible agri-food system by 2030.

Key words: agribusiness sector, strategic management, modernization, Agro Transformation 2030, innovations, export diversification, processing, logistics, ESG, competitiveness, sustainable development.

РОЛЬ АГРОТРЕЙДИНГУ У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

О. Т. ПРОКОПЧУК, доктор економічних наук
С. Ю. СОКОЛЮК, доктор економічних наук
Уманський національний університет

Дослідження присвячене оцінці розвитку аготрейдингу в Україні та його впливу на формування сучасної моделі торговельної діяльності в умовах воєнних викликів і коливань світових ринків. Встановлено, що переорієнтація експортних потоків на західні логістичні маршрути, розвиток дунайських портів та сухопутних коридорів забезпечила стійкість аграрного експорту, а впровадження цифрових платформ і аналітичних сервісів сприяло підвищенню ефективності та прозорості торговельних операцій. Аналіз показав, що аготрейдинг виконує ключові функції у формуванні експортно-орієнтованої моделі торгівлі, оптимізації логістики та інтеграції України у міжнародні ланцюги постачання. Використання інноваційних інструментів, цифрових технологій та страхових механізмів сприяє зниженню ризиків, стабілізації ринку та підвищенню конкурентоспроможності аграрного сектору. Дослідження підтверджує, що подальший розвиток аготрейдингу значною мірою залежить від модернізації інфраструктури, державної підтримки та інтеграції у міжнародні торговельні системи.

Ключові слова: аготрейдинг, експорт, логістика, цифровізація, торгівля, страхування, ризик-менеджмент, інновації, стійкість.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток торговельної діяльності України формується в умовах безпрецедентних викликів, спричинених повномасштабною військовою агресією, порушенням логістичних ланцюгів, блокуванням транспортних коридорів та зростанням волатильності на глобальних агропродовольчих ринках. У цих умовах аграрний сектор та аготрейдинг відіграють ключову роль у забезпеченні макроекономічної стабільності, підтриманні експортного потенціалу та формуванні валютних надходжень держави. Частка аграрної продукції в структурі українського експорту істотно зросла, що зумовлює необхідність адаптації всієї моделі торговельної діяльності до нових реалій.

Водночас, сучасні умови функціонування аготрейдингу характеризуються підвищеним рівнем ризиків: логістичних, цінових, інституційних і політичних. Блокування морських портів, залежність від альтернативних маршрутів через країни ЄС, необхідність розбудови «сухих портів», зростання вартості транспортування та страхування вантажів створюють додатковий тиск на ефективність торговельних операцій. Такі фактори не лише трансформують структуру зовнішньої торгівлі, а й визначають нову конфігурацію ринкових

взаємодій між виробниками, трейдерами, логістичними операторами та державними інституціями.

У цьому контексті агротрейдинг стає не просто видом підприємницької діяльності, а стратегічним елементом формування сучасної моделі торговельної системи України. Його розвиток, інституційне забезпечення, технологічна модернізація та інтеграція в європейський і глобальний ринки визначають конкурентоспроможність країни на світовій арені. Проте наукові дослідження, спрямовані на аналіз ролі агротрейдингу та його впливу на структурну трансформацію торговельної моделі, залишаються фрагментарними.

Отже, виникає наукова проблема – визначити зміст, масштаби та механізми впливу агротрейдингу на формування сучасної моделі торговельної діяльності України, що особливо актуально в умовах війни, глобальної невизначеності та необхідності посилення економічної стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження зосереджені на розвитку агротрейдингу та ефективному управлінні експортними потоками аграрної продукції в Україні. Вчені підкреслюють, що логістична нестабільність, пов'язана з війною та глобальною ринковою турбулентністю, вимагає адаптивних моделей взаємодії та активного залучення міжнародних трейдерів для стабілізації експорту [1–3].

Окремий напрям – цифровізація агротрейдингу. Впровадження цифрових платформ, автоматизованих систем контрактування та аналітичних сервісів дозволяє оптимізувати логістику, скоротити час обробки даних та підвищити прозорість торговельних операцій [4, 5]. Це створює більш прогнозоване середовище для планування закупівель та продажів, а також знижує ризики.

Переорієнтація логістичних маршрутів через дунайські порти, сухі порти та мультимодальні хаби забезпечила безперервність експорту та підтримку валютних надходжень [6–8]. Ключовим аспектом залишається управління ризиками, включно з хеджуванням, страхуванням та диверсифікацією потоків, що дозволяє зменшити вплив цінкових коливань і геополітичних факторів [9, 10].

Таким чином, сучасний агротрейдинг України демонструє високу адаптивність та здатність до трансформації. Найперспективніші напрямки розвитку – цифровізація, модернізація логістики, активна участь міжнародних трейдерів та ефективне управління ризиками, що забезпечує стабільність експорту та інтеграцію у глобальні торговельні ланцюги.

Методика досліджень. Методика дослідження ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових і спеціальних методів, які забезпечують системний аналіз ролі агротрейдингу у формуванні сучасної моделі торговельної діяльності України, з урахуванням впливу воєнних чинників, трансформації логістики та зміни ринкових умов. У межах дослідження використано такі методи:

1. Теоретико-логічні методи – аналіз, синтез, індукція та дедукція, що дозволили розкрити сутність агротрейдингу, уточнити понятійний апарат та визначити базові положення формування сучасної моделі торговельної діяльності.

2. Системний підхід – застосований для розгляду аготрейдингу як елементу інтегрованої торговельної системи, яка включає виробничі, логістичні, збутові та експортно-імпортні компоненти, що особливо актуально в умовах війни.

3. Структурно-функціональний аналіз – використаний для оцінювання функціональної ролі аготрейдингу у трансформації торговельної інфраструктури, розвитку логістичних маршрутів, формуванні експортних потоків та зміні структури внутрішньої і зовнішньої торгівлі.

5. Порівняльний аналіз – використано для зіставлення українського аготрейдингу з моделями країн – світових експортерів агропродукції, що дозволило визначити інституційні відмінності, конкурентні переваги та структурні обмеження.

7. Методи прогнозування – дали змогу окреслити перспективи розвитку аготрейдингу та можливі сценарії трансформації торговельної моделі України в умовах воєнної та післявоєнної відбудови.

Застосування зазначених методів дало можливість забезпечити комплексність, об'єктивність та наукову обґрунтованість отриманих результатів.

Метою статті є визначення ролі аготрейдингу у формуванні сучасної моделі торговельної діяльності України шляхом дослідження його функцій, впливу на структуру зовнішньої та внутрішньої торгівлі, механізмів адаптації до умов воєнного часу та глобальної ринкової турбулентності, а також окреслення напрямів подальшого розвитку й удосконалення аготрейдингової системи.

Результати досліджень. Аготрейдинг у широкому розумінні охоплює діяльність із закупівлі, зберігання, перевезення, переробки та реалізації аграрної продукції на внутрішньому й зовнішніх ринках. Він об'єднує виробників, логістичних операторів, експортерів, імпортерів, міжнародні трейдингові компанії, що формують стійкі канали руху товарів. У сучасних умовах аготрейдинг виступає не лише інструментом комерційних операцій, а й системним регулятором ринкового балансу, що визначає пропорції у торговельній діяльності країни.

В Україні аготрейдинг посідає провідне місце в структурі торговельної системи, оскільки агропродовольча продукція традиційно становить основу експортного потенціалу. Висока залежність від глобальних ринків, цінових коливань і логістичних факторів зумовлює необхідність удосконалення моделей комерційної взаємодії, підвищення прозорості та адаптивності торговельних механізмів.

Аналіз сучасного стану торговельної діяльності України в умовах воєнних дій дає змогу виокремити ключові фактори, які визначають роль аготрейдингу як провідного елементу структурних змін. Узагальнені результати наведено в табл. 1. Відповідно до даних табл. 1, аготрейдинг формує нову конфігурацію торговельної діяльності України, впливаючи на структуру товарних потоків та логістичну архітектуру ринку. Саме поєднання зростаючого експортного значення аграрної продукції, розвитку альтернативних логістичних маршрутів і активної участі міжнародних трейдерів забезпечує адаптивність торговельної системи в умовах війни та високої ринкової турбулентності.

Табл. 1. Ключові фактори, що визначають роль агротрейдингу у структурній трансформації торговельної діяльності України*

Фактор впливу	Зміст та характеристика
Зростання частки аграрного експорту	Аграрна продукція забезпечує основний обсяг валютних надходжень, що посилює залежність торговельної моделі від агросектора.
Формування нових логістичних маршрутів	Переорієнтація потоків через дунайські порти, сухопутні коридори ЄС, мультимодальні вузли через блокування морських портів.
Підвищення глобального попиту на продовольство	Світова продовольча нестача підтримує стабільний попит на українську продукцію, забезпечуючи високу стійкість експорту.
Активізація міжнародних трейдерів	Посилення позицій міжнародних компаній на ринку сприяє модернізації інфраструктури та інтеграції України у глобальні ланцюги торгівлі.
Зміна структури ринку та форматів взаємодії	Формування нових моделей співпраці між виробниками, трейдерами й логістичними операторами; зміна ціноутворення через зростання ризиків.
Розвиток хеджування і страхових інструментів	Збільшення цінової волатильності стимулює використання форвардних і ф'ючерсних контрактів, страхування перевезень і логістичних ризиків.
Цифровізація логістичних процесів	Запровадження електронних платформ, GPS-моніторингу, автоматизованих систем документообігу для підвищення ефективності торгівлі.

Примітка. * – авторське узагальнення на основі джерел [1, 4, 7].

Аналіз сучасної торговельної інфраструктури України показує, що військова агресія радикально змінила конфігурацію логістичних потоків і стимулювала розвиток альтернативних маршрутів та цифрових технологій. Узагальнені зміни наведено в табл. 2. Війна спричинила фундаментальні зміни у торговельній інфраструктурі України, що підвищило роль гнучких, багатоканальних та цифровізованих логістичних стратегій. Ці зміни формують нову модель торговельної діяльності, у якій адаптивність, швидка перебудова маршрутів і ефективне використання мультимодальних платформ є ключовими для підтримки експорту та стабільності аграрного сектора.

Цифрові технології стали ключовим фактором адаптації агротрейдингу до сучасних викликів, пов'язаних з війною, високою волатильністю ринку та логістичними обмеженнями. Впровадження цифрових інструментів дозволяє підвищити ефективність торговельних операцій, скоротити час обробки даних, оптимізувати логістичні процеси та мінімізувати ризики. Основні напрями цифровізації агротрейдингу наведено в табл. 3.

Цифровізація та технологічне оновлення агротрейдингу сприяють формуванню прозорішого, швидшого та більш прогнозованого середовища для торговельних операцій.

Табл. 2. Ключові інфраструктурні та логістичні зміни в Україні в умовах війни*

Напрямок змін	Опис змін та характеристика
Блокування морських портів	Трейдери переорієнтували експортні потоки на дунайські порти, залізничні переходи з ЄС та автомобільні коридори.
Розвиток дунайського кластеру	Стратегічні порти Рені та Ізмаїл стали основними вузлами для експорту зерна, соняшникової олії та іншої продукції.
Інвестиції у «сухі порти» та мультимодальні хаби	Зростання навантаження на прикордонні переходи стимулювало розбудову сухопутних логістичних центрів та мультимодальних вузлів.
Цифровізація логістики	Електронні черги, GPS-моніторинг, автоматизований документообіг підвищують пропускну здатність і зменшують втрати часу.

Примітка. * – авторське узагальнення на основі джерел [2, 6, 7].

Табл. 3. Основні напрями цифровізації та технологічного оновлення агротрейдингу в Україні*

Напрямок цифровізації	Опис та вплив на агротрейдинг
Електронні торговельні платформи та біржові інструменти	Забезпечують швидкий доступ до ринкової інформації, підвищують прозорість операцій і дозволяють здійснювати торгівлю в режимі реального часу.
Системи електронного контрагування та автоматизовані операції	Скорочують час оформлення угод, зменшують людський фактор і підвищують точність виконання контрактів.
Аналітичні платформи для прогнозування цін, попиту та пропозиції	Дають змогу здійснювати ефективне планування продажів і закупівель, зменшують цінові ризики та підвищують прогнозованість операцій.
Цифрові сервіси для страхування ризиків та управління логістикою	Оптимізують маршрути доставки, контролюють стан вантажу, забезпечують страхування ризиків і підвищують безпеку торговельних операцій.

Примітка. * – авторське узагальнення на основі джерел [8, 10].

Використання електронних платформ, автоматизованих систем і аналітичних сервісів дозволяє адаптувати торговельну діяльність до високої волатильності ринку, логістичних обмежень і нових економічних викликів, що виникли в умовах воєнного стану.

Попри високий рівень адаптивності, агротрейдинг функціонує в умовах підвищених ризиків. Узагальнені фактори ризику, їхній вплив та можливі заходи наведено в табл. 4. Агротрейдинг в умовах війни піддається комплексним ризикам, які охоплюють логістику, фінанси, регулювання та зовнішньоекономічну кон'юнктуру. Ефективне управління цими ризиками потребує комбінованого підходу, який включає диверсифікацію логістики, цифровізацію, використання страхових і фінансових інструментів, а також активну державну підтримку [1, 6].

Табл. 4. Основні проблеми та ризики агротрейдингу в умовах війни та шляхи їх мінімізації*

Фактор ризику	Характеристика впливу	Можливі заходи/рішення
Нестабільність логістичних маршрутів	Блокування портів, руйнування інфраструктури, обмеження транзитних шляхів	Диверсифікація маршрутів, розвиток «сухих портів», мультимодальні перевезення
Зростання вартості транспортних і страхових послуг	Підвищення витрат на доставку та страхування вантажів	Оптимізація маршрутів, використання страхових пулів, державна підтримка тарифів
Цінова волатильність на глобальних ринках	Нестабільність світових цін на зерно, олію та іншу продукцію	Хеджування, форвардні та ф'ючерсні контракти, аналітичні прогнози
Військові загрози інфраструктурі	Руйнування складів, портів, транспортних вузлів, ризики для персоналу	Страхування, резервні маршрути, захист інфраструктури, цифровий моніторинг
Обмежені можливості фінансування та доступу до капіталу	Нестача обігових коштів для трейдерів і виробників	Державні кредитні програми, фінансування через міжнародні гранти і фонди
Регуляторна нестабільність та зміна умов експорту	Часті зміни митних правил, квот, ліцензій та сертифікаційних вимог	Узгодження з державними органами, консультації з юридичними експертами, цифровізація документів

Примітка. * – авторське узагальнення на основі джерел [8, 10].

Такий підхід дозволяє зберегти стабільність торговельної діяльності та адаптивність агротрейдингу у складних умовах.

Аналіз показує, що агротрейдинг виступає ключовим драйвером формування сучасної торговельної системи. Його вплив можна систематизувати за функціональними напрямками (табл. 5). Як показано у табл. 5, агротрейдинг є стратегічним елементом структурної трансформації торговельної діяльності України. Його функції формують сучасну модель торгівлі, поєднуючи експортну орієнтацію, логістичну ефективність, цифровізацію та інтеграцію у глобальні ринки. Така модель забезпечує економічну стійкість держави навіть в умовах високої волатильності ринку та воєнних викликів.

Аналіз динаміки аграрного експорту України є ключовим для оцінки стану та перспектив розвитку торговельної діяльності сектора. Частка агропродовольчої продукції у загальному експорті демонструє зростаючу тенденцію, що відображає посилення ролі аграрного сектору у зовнішній торгівлі країни [7, 8].

Табл. 5. Функції агротрейдингу та їхній вплив на сучасну модель торговельної діяльності України*

Функція агротрейдингу	Вплив на торговельну модель	Практичне значення
Експортно-орієнтована модель торгівлі	Формує структуру зовнішньої торгівлі на основі агропродовольчої спеціалізації	Зростання валютних надходжень, підтримка макроекономічної стабільності
Формування торговельних потоків	Визначає логістичні маршрути та пріоритетні напрямки експорту	Оптимізація логістики, скорочення часу та витрат на транспортування
Модернізація інфраструктури та цифрових сервісів	Сприяє впровадженню електронних платформ, автоматизації та аналітики	Підвищення прозорості, швидкості та прогнозованості операцій
Стабілізаційна функція економіки	Забезпечує стійкі валютні надходження та зменшує економічні шоки	Підтримка макроекономічної стабільності та фінансової безпеки
Інтеграція у глобальні ланцюги	Розширює присутність української продукції на світових ринках	Підвищення конкурентоспроможності, залучення інвестицій та міжнародних партнерів

*Примітка. * – авторське узагальнення на основі джерел [3, 9].*

Водночас зміни обсягів експорту окремих груп культур – зернових та олійних – дозволяють детально оцінити структурні зміни, ступінь адаптивності до зовнішніх шоків, логістичних викликів і коливань світового ринку. У контексті воєнних дій, блокування традиційних портів та переорієнтації на альтернативні маршрути, експортна активність аграрного сектора стає важливим індикатором стійкості, конкурентоспроможності та ефективності агротрейдингу. Наведені нижче рисунки (рис. 1–3) ілюструють як загальну частку агропродовольчої продукції в експорті, так і обсяги поставок окремих груп культур та напрями транзиту через західні маршрути, що створює комплексне уявлення про сучасну структуру та динаміку українського аграрного експорту.

Як показано на рис. 1, частка агропродовольчої продукції у загальному експорті України зростала протягом 2021–2024 рр., що свідчить про посилення ролі аграрного сектору у зовнішньоторговельній діяльності країни. Наступний рисунок демонструє обсяги експорту окремих груп культур за маркетинговими роками, що дозволяє наочно оцінити їх внесок у загальну структуру аграрного експорту.

Аналіз динаміки експорту зернових та олійних культур є ключовим для розуміння поточного стану та перспектив розвитку аграрної торговельної діяльності України.

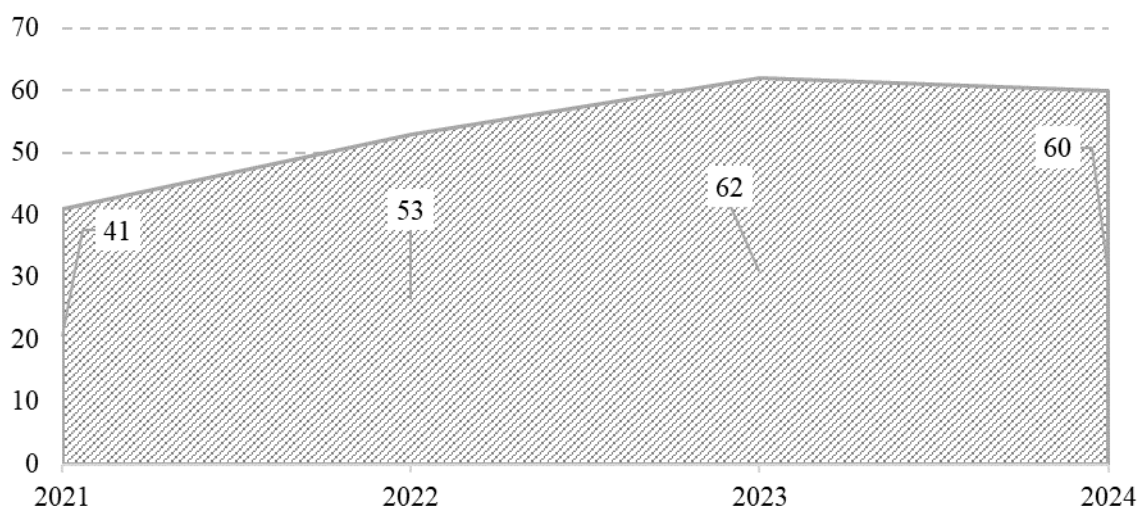

Рис. 1. Частка агропродовольчої продукції у загальному експорті України (2021–2024 рр.), %

Примітка. Авторська обробка даних Мінагрополітики України, apk-inform.com, thepage.ua, ukrinform.ua, agravery.com

Зміни обсягів поставок за маркетинговими роками відображають не лише виробничий потенціал сектора, а й ступінь його адаптивності до зовнішніх шоків, логістичних викликів та кон'юнктури світового ринку [10]. В умовах воєнних дій, структурної перебудови логістики та постійних коливань глобальних цін саме експортна активність стає індикатором стійкості та конкурентоспроможності українського аграрного виробництва.

Узагальнені дані, наведені на рис. 2, демонструють нерівномірність коливань експортних обсягів із виразним піковим значенням у 2023–2024 м.р. та подальшим зниженням у 2024–2025 м.р.

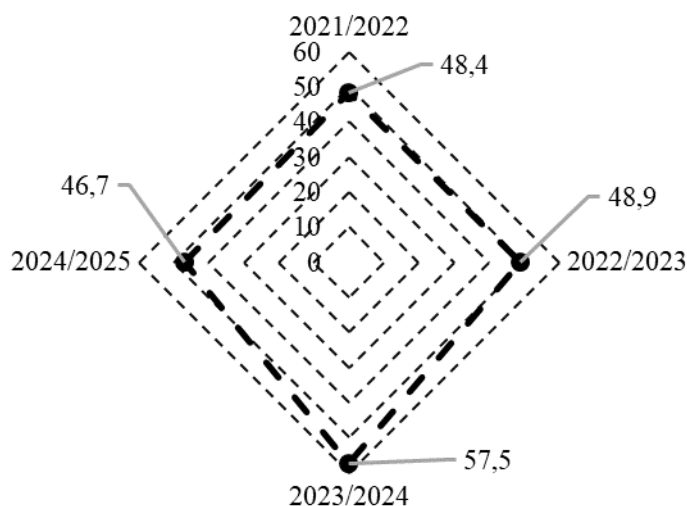

Рис. 2. Експорт зернових та олійних, млн тонн за маркетинговими роками (2021/2022–2024/2025)

Примітка. Авторська обробка даних USDA AMS (United States Department of Agriculture, Agricultural Marketing Service), Мінагрополітики України та Публічного дашборду експорту.

Така тенденція свідчить про вплив комбінації факторів – від відновлення виробництва й часткової стабілізації логістичних маршрутів до загострення безпекових ризиків у подальший період. Здійснена візуалізація дозволяє комплексно оцінити структурні зміни в експортному потенціалі та формує аналітичну основу для визначення стратегічних напрямів розвитку агротрейдингу та підвищення його ефективності.

У контексті повномасштабної війни та блокування традиційних морських експортних маршрутів агротрейдинг України зазнав структурної трансформації. Переорієнтація на західні логістичні коридори стала ключовою умовою підтримання зовнішньоторговельної діяльності аграрного сектору. Це зумовило суттєве зростання навантаження на залізничні, автомобільні та дунайські транспортні вузли, що проявилось у кратному збільшенні обсягів експорту до сусідніх країн ЄС. На рис. 3 простежується різке зростання поставок у 2022–2023 рр., що підтверджує критичну роль альтернативних маршрутів у забезпеченні безперервності аграрного експорту.

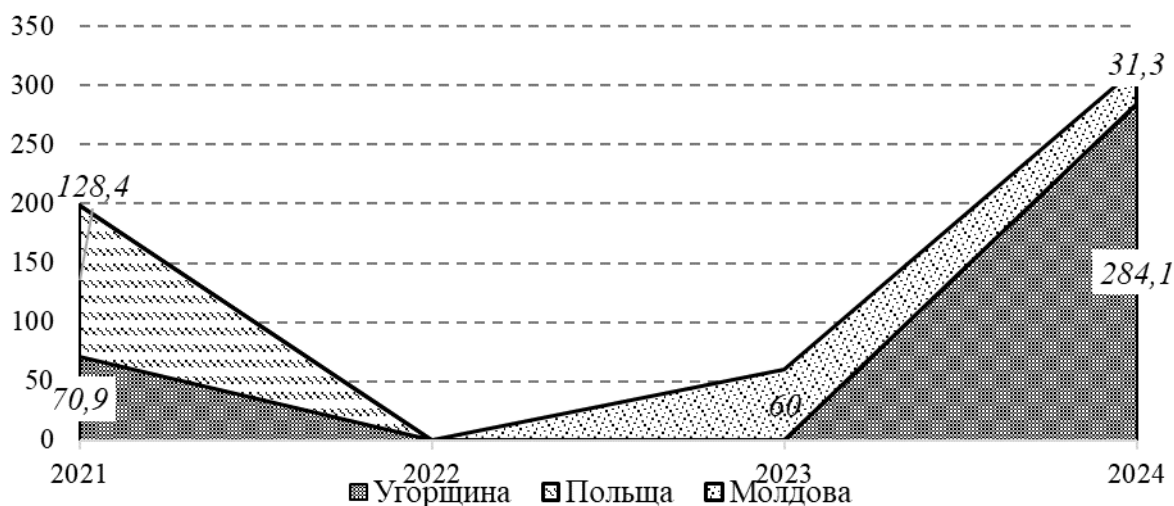

Рис. 3. Експорт зернових та олійних культур з України через західні маршрути (за країнами-імпортерами), тис. т (2021–2024 рр.)

Примітка. Авторська обробка даних USDA AMS (United States Department of Agriculture, Agricultural Marketing Service), Мінагрополітики України та Публічного дашборду експорту.

Представлена динаміка засвідчує суттєве зростання залежності України від західних логістичних маршрутів та активізацію торгівлі з Польщею, Угорщиною та Молдовою. Пікові значення у 2022–2023 рр. демонструють адаптивність агротрейдингу до кризових умов і здатність швидко переорієнтовувати торговельні потоки.

Проведене дослідження дозволило виявити ключові тенденції розвитку агротрейдингу України в умовах воєнної економіки. Встановлено, що блокування морських портів стало каталізатором масштабної логістичної перебудови, внаслідок чого значення західних маршрутів транзиту різко зросло. Дані рис. 3 підтверджують суттєве розширення обсягів поставок до країн ЄС у 2022–2023 рр., хоча у 2024 р. спостерігається часткова стабілізація та зниження

навантаження на окремі напрямки. Разом із тим, стійкість аграрного експорту дедалі більше залежить від транспортної інфраструктури, узгодженості регуляторної політики та інтеграції України у європейські торговельні логістичні системи.

Таким чином, розвиток агротрейдингу у сучасних умовах визначається не лише виробничим потенціалом, а й ефективністю державної підтримки, логістичними інноваціями та подальшою адаптацією до воєнних викликів.

Висновки. Аналіз розвитку агротрейдингу в Україні показує його ключову роль у формуванні сучасної моделі торговельної діяльності. У 2022–2024 рр. експорт зернових та олійних культур через західні логістичні маршрути зріс до пікових значень понад 5,5 млн тонн на рік, що свідчить про здатність аграрного сектору адаптуватися до обмежень морських портів та високої волатильності ринку. Переорієнтація потоків на дунайські порти, сухопутні коридори ЄС та мультимодальні хаби дозволила забезпечити безперервність поставок і підтримати валютні надходження, що підвищує макроекономічну стабільність держави.

Цифровізація та технологічне оновлення торговельних процесів сприяють підвищенню прозорості, швидкості та прогнозованості операцій. Використання електронних торговельних платформ, автоматизованого контракування та аналітичних сервісів дозволяє ефективно планувати закупівлі і продажі, мінімізувати ризики логістики та цінові коливання, а також забезпечує інтеграцію України у глобальні ланцюги постачання. Активізація міжнародних трейдерів сприяє модернізації інфраструктури та залученню інвестицій, що підвищує конкурентоспроможність аграрного сектора.

Розвиток агротрейдингу визначається не лише виробничим потенціалом, а й ефективністю державної підтримки, адаптивністю логістичних систем і впровадженям інноваційних механізмів управління ризиками. Подальший прогрес потребує модернізації інфраструктури, цифровізації процесів, використання страхових та хеджувальних інструментів, а також інтеграції в міжнародні торговельні системи. Такий комплексний підхід забезпечить стабільність, прозорість та стійкість торговельної діяльності України навіть у складних економічних і воєнних умовах.

Література:

1. Бородіна О. В. Агротрейдинг та структурні трансформації в зовнішній торгівлі України. *Аграрна економіка*. 2021. № 5. С. 45–53.
2. Гринько Л. М., Петренко О. В. Механізми адаптації аграрного експорту до глобальної ринкової турбулентності. *Економічний часопис-XXI*. 2023. № 1. С. 56–65.
3. Ковальчук М. І., Шевченко Т. В. Роль міжнародних трейдерів у модернізації аграрної логістики України. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2022. № 4. С. 34–44.
4. Базилевич В. Д., Приказюк Н. В., Лобова О. М. Цифровізація у забезпеченні конкурентних переваг страхових компаній. *Економіка та держава*. 2020. № 2. С. 15–20. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.2.15.

5. Олійник П. В., Ткаченко В. І. Стратегічні напрями розвитку аграрного експорту в умовах воєнного часу. *Світ економіки і міжнародних відносин*. 2023. № 2. С. 101–112.
6. Власенко С. П., Ковальчук М. І. Логістичні коридори України в умовах воєнної економіки: ефективність та перспективи. *Транспортна економіка та управління*. 2022. № 3. С. 12–22.
7. Прокопчук О. Т., Мальований М. І., Пономаренко О. В., Клименко В. О., Макаrchuk В. В. Сучасні маркетингові інструменти у страховому бізнесі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 10. С. 61–68. DOI: 10.32702/2306-6814.2024.10.61
8. Савченко І. А. Хеджування та страхування ризиків у агротрейдингу. *Фінанси України*. 2021. № 7. С. 24–32.
9. Миргородський Є. О. Цифрові платформи та автоматизація в агротрейдингу: досвід України. *Інноваційна економіка*. 2024. № 6. С. 78–87.
10. Шаповалов В. П., Литвиненко К. М. Вплив цифрових технологій на ефективність експорту аграрної продукції. *Економіка АПК*. 2022. № 8. С. 90–98.

References:

1. Borodina, O. V. (2021). Agri-trading and structural transformations in Ukraine's foreign trade. *Agrarian Economics*, 5, 45–53. [in Ukrainian].
2. Hrynyk, L. M., & Petrenko, O. V. (2023). Mechanisms of adaptation of agricultural exports to global market turbulence. *Economic Journal-XXI*, 1, 56–65. [in Ukrainian].
3. Kovalchuk, M. I., & Shevchenko, T. V. (2022). The role of international traders in the modernization of Ukraine's agricultural logistics. *Marketing and Innovation Management*, 4, 34–44. [in Ukrainian].
4. Bazylevych, V. D., Prykaziuk, N. V., & Lobova, O. M. (2020). Digitalization in ensuring the competitive advantages of insurance companies. *Economy and State*, 2, 15–20. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.2.15>. [in Ukrainian].
5. Oliinyk, P. V., & Tkachenko, V. I. (2023). Strategic directions for the development of agricultural exports under wartime conditions. *The World of Economy and International Relations*, 2, 101–112. [in Ukrainian].
6. Vlasenko, S. P., & Kovalchuk, M. I. (2022). Logistic corridors of Ukraine under wartime economy: Efficiency and prospects. *Transport Economics and Management*, 3, 12–22. [in Ukrainian].
7. Prokopchuk, O. T., Malovanyi, M. I., Ponomarenko, O. V., Klymenko, V. O., & Makarchuk, V. V. (2024). Modern marketing tools in the insurance business. *Investments: Practice and Experience*, 10, 61–68. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.10.61>. [in Ukrainian].
8. Savchenko, I. A. (2021). Hedging and insurance of risks in agri-trading. *Finance of Ukraine*, 7, 24–32. [in Ukrainian].
9. Myrhorodskiy, Ye. O. (2024). Digital platforms and automation in agri-trading: Ukraine's experience. *Innovative Economy*, 6, 78–87. [in Ukrainian].
10. Shapovalov, V. P., & Lytvynenko, K. M. (2022). The influence of digital technologies on the efficiency of agricultural exports. *Agricultural Economics*, 8, 90–98. [in Ukrainian].

Annotation

Prokopchuk O. T., Sokoliuk S. Yu.

The role of Agritrade in Shaping the Current Model of Trade Activity in Ukraine

The study demonstrates that agritrading is a strategic element in shaping Ukraine's modern trade model. In 2022–2024, exports of grains and oilseeds via western logistics routes increased to over 5.5 million tons per year, confirming the agricultural sector's ability to quickly adapt to sea port blockades, logistics restrictions, and global market turbulence. The reorientation of flows to Danube ports, EU land corridors, and multimodal hubs made it possible to maintain continuity of supply, secure foreign exchange earnings, and strengthen the country's macroeconomic stability.

Digitalization and technological upgrades in agricultural trading contribute to greater transparency, speed, and predictability of operations. The use of electronic trading platforms, automated contracting systems, and analytical services allows for effective planning of purchases and sales, minimization of logistics risks and price fluctuations, and integration of Ukraine into global supply chains. The active participation of international traders stimulates infrastructure modernization, attracts investment, and increases the competitiveness of the agricultural sector.

Agrotrading not only performs a commercial function, but also acts as a systemic regulator of market balance, determining the structure of commodity flows, priority logistics routes, and formats of interaction between producers, traders, and international partners. The integration of digital technologies, risk insurance, and analytics creates conditions for increasing the efficiency of trade operations, reducing delivery times, and ensuring macroeconomic stability.

Thus, agritrading is a key driver in shaping Ukraine's modern trading system. Its development depends on the production potential of the agricultural sector, the modernization of logistics infrastructure, the introduction of digital technologies, and active state and international support. Ensuring the sustainability and competitiveness of agricultural exports requires further improvement of risk management, the development of transparent trading platforms, and integration into global markets, which will ensure the adaptability and stability of trade even in the face of external shocks and market instability.

Key words: agritrading, export, logistics, digitalization, trade, risk management, innovation, sustainability.

ВИЗНАЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЙОГО МЕХАНІЗМІВ У СИСТЕМІ НЕДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

М. І. МАЛЬОВАНИЙ, доктор економічних наук

Н. В. БОНДАРЕНКО, кандидат економічних наук

І. О. ОРЛОВ, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
(доктор філософії)

Уманський національний університет

Досліджено сучасні підходи до організації фінансового забезпечення недержавного соціального страхування в умовах зростаючої економічної нестабільності та посилення демографічних ризиків. Обґрунтовується значення недержавних страхових інститутів як елементу зміцнення системи соціального захисту та джерела довгострокового інвестиційного ресурсу. Проаналізовано особливості функціонування добровільних накопичувальних програм, їх інституційні переваги та відмінності від державних солідарних моделей. Розкрито роль професійного управління активами, нормативно-регуляторних вимог і стану фінансового ринку у формуванні стійкості недержавних пенсійних фондів. Особливу увагу приділено механізмам накопичення внесків та інвестування пенсійних активів, їх впливу на рівень соціального захисту населення і розвиток національної економіки. На основі теоретичного аналізу та міжнародного досвіду визначено ключові чинники, що забезпечують ефективність недержавного соціального страхування, та окреслено умови, за яких ця система здатна посилити фінансову стійкість країни і підвищити добробут громадян у довгостроковій перспективі.

Ключові слова: недержавне соціальне страхування, фінансове забезпечення, накопичувальний підхід, інвестиційний потенціал, пенсійні фонди, соціальний захист, інституційні механізми, управління активами, добровільні внески, фінансова стійкість.

Постановка проблеми. Сучасні трансформації в економіці та соціальній сфері висувають підвищені вимоги до ефективності системи соціального захисту, особливо в частині її фінансової стійкості. Традиційні державні механізми, що ґрунтуються на перерозподільних принципах, дедалі складніше справляються з навантаженням через демографічне старіння населення, нестабільність ринку праці та обмеженість бюджетних ресурсів. У таких умовах зростає потреба у розвитку альтернативних інструментів, здатних забезпечити довгострокове та надійне фінансування соціальних виплат. Недержавне соціальне страхування, яке базується на накопичувальних та інвестиційних засадах, постає як перспективний напрям, однак його функціонування потребує чітко сформованих та ефективних фінансових механізмів. Саме недостатня

розвиненість цих механізмів, низький рівень довіри населення та слабка інвестиційна інфраструктура створюють комплекс проблем, що стримують повноцінний розвиток недержавної системи та зумовлюють необхідність наукового дослідження її фінансового забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансового забезпечення недержавного соціального страхування є предметом активних наукових дискусій. У працях О. Кундицького [1] наголошується на сутності фінансових механізмів соціального страхування та важливості формування цільових фондів для забезпечення стійкості системи. Вагомий внесок у вивчення фінансових основ соціального захисту зробила О. Насібова [3], яка у своїх роботах аналізує фінансування видатків через державні цільові фонди та оцінює динаміку їхньої діяльності, вказуючи на обмеженість бюджетних ресурсів і необхідність розвитку альтернативних (накопичувальних) механізмів соціального забезпечення. Л. Сідельникова [3] досліджує особливості фінансування недержавного пенсійного забезпечення в Україні, акцентуючи увагу на ролі добровільних внесків та інституційних вимог до діяльності фондів. Міжнародні дослідження, зокрема звіти ОЕСР [4, 5], демонструють значний інвестиційний потенціал накопичувальних систем та високу частку пенсійних активів у розвинених країнах, що підтверджує важливість інституційної стабільності та ефективного управління активами. У роботах М. Мальованого [6, 7] проаналізовано проблеми розвитку недержавних інституцій, інвестиційні ризики та обмеження, що стримують ефективність фондів у трансформаційній економіці України.

Попри значний обсяг наукових праць, дослідники відзначають збереження проблем недостатньої диверсифікації інвестицій, низької дохідності фондів та дефіциту інструментів фінансового ринку, що й зумовлює необхідність подальшого аналізу механізмів фінансового забезпечення недержавного соціального страхування в Україні.

Метою статті є визначення теоретичних засад і практичних механізмів фінансового забезпечення недержавного соціального страхування та оцінка їх ефективності в умовах сучасної економіки України.

Методика досліджень ґрунтується на аналізі теоретичних і науково-практичних джерел, присвячених фінансовому забезпеченню недержавного соціального страхування. Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові методи – аналіз, синтез, узагальнення та порівняльний підхід, що дозволило систематизувати існуючі концепції та визначити особливості функціонування накопичувальних і інвестиційних механізмів. Структурно-функціональний метод використано для з'ясування ролі фінансових інструментів у забезпеченні стійкості недержавного соціального страхування.

Результати досліджень. Сучасні соціально-економічні процеси висувають нові вимоги до організації системи соціального захисту, зокрема до механізмів її фінансового забезпечення. Зростаюча мінливість економічного середовища, посилення демографічних дисбалансів та обмежені можливості державних фінансів актуалізують потребу у формуванні таких інститутів, які були б здатні

забезпечити довгострокову стійкість соціальних виплат та зменшити залежність громадян від державних перерозподільних механізмів. Одним із найбільш перспективних інструментів у цьому контексті виступає недержавне соціальне страхування, розвиток якого ґрунтується на застосуванні накопичувальних і інвестиційних підходів.

На відміну від традиційних солідарних систем, де фінансові потоки визначаються актуальною ситуацією на ринку праці та станом державного бюджету, недержавні страхові моделі будуються на принципі індивідуального формування ресурсів. Це створює можливість для акумулювання значного обсягу довгострокового капіталу, який, за умови ефективного інституційного та регуляторного середовища, може виконувати подвійну функцію: забезпечувати фінансову підтримку громадянам у майбутньому та слугувати джерелом інвестицій для економічного розвитку.

Проте потенціал недержавного соціального страхування реалізується не автоматично. Його ефективність визначається якістю фінансової інфраструктури, рівнем професійного управління активами, наявністю диверсифікованих інструментів інвестування та достатньою довірою з боку населення. Для країн із трансформаційною економікою, зокрема України, ці чинники набувають особливого значення, оскільки формування накопичувальних механізмів відбувається в умовах макроекономічної нестабільності та історично низької капіталізації фінансових ринків.

Під фінансовим забезпеченням соціального страхування загалом розуміють процес формування та використання фінансових ресурсів, необхідних для виконання зобов'язань перед учасниками системи. В економічній літературі це поняття трактується як створення цільових грошових фондів у достатньому розмірі та їх ефективне використання [1, 2]. Іншими словами, фінансове забезпечення – це фінансування відповідної сфери (соціального захисту, страхування тощо) за рахунок акумульованих коштів, призначених для здійснення визначених виплат і програм. Таке фінансування може здійснюватися у різних формах (бюджетній, самофінансуванні, інвестуванні тощо), але його сутність незмінна – забезпечити своєчасне і повне покриття витрат за допомогою наперед сформованих ресурсів [1, 2].

Недержавне соціальне страхування – це додаткове, добровільне страхування соціальних ризиків, яке здійснюється недержавними (приватними) інституціями. На відміну від державного (обов'язкового) соціального страхування, що фінансується переважно через публічні фонди та внески роботодавців/працівників за підтримки державного бюджету, недержавне соціальне страхування базується на накопичувальних засадах і добровільній участі громадян. Фінансове забезпечення недержавної системи ґрунтується головним чином на страхових внесках самих учасників (та/або їхніх роботодавців) і доходах від інвестування цих накопичень, без прямого залучення коштів державного бюджету. Таким чином, джерела фінансування тут – приватні заощадження громадян, що цільово акумулюються у спеціальних фондах, а також прибуток від їх розміщення на фінансових ринках [3].

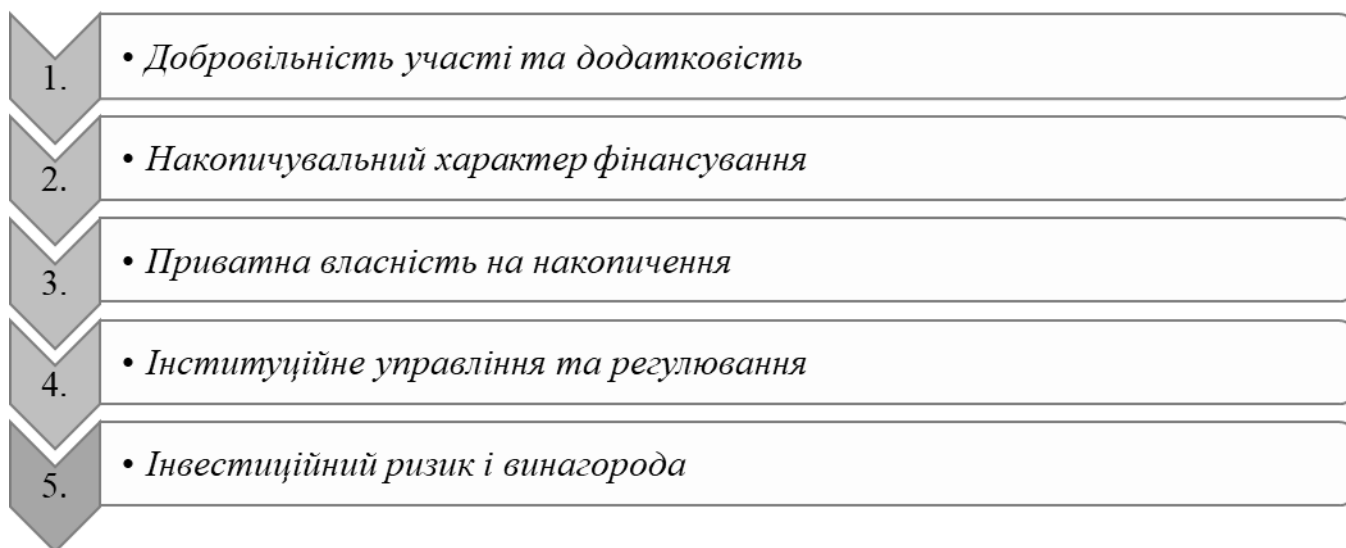

Рис. 1. Ключові особливості фінансового забезпечення недержавного соціального страхування

До ключових характеристик фінансового забезпечення недержавного соціального страхування належать низка інституційних і економічних ознак, які визначають специфіку його функціонування у порівнянні з державною системою соціального захисту. Насамперед важливою є добровільність участі, що передбачає самостійне рішення громадян щодо вступу до програм недержавного пенсійного чи соціального страхування, а також їх додатковий характер стосовно обов'язкових державних механізмів. Така особливість забезпечує можливість підвищення рівня соціальної захищеності за рахунок добровільних накопичень, спрямованих на покриття ризиків, пов'язаних зі старістю, втратою працездатності або іншими життєвими обставинами.

Визначальною рисою цієї системи є накопичувальний характер фінансування, який полягає у тому, що внески учасників не використовуються на поточні виплати, а акумулюються на індивідуальних рахунках або у фондах, проходячи інвестиційний цикл із подальшим примноженням. Унаслідок цього розмір майбутніх виплат визначається обсягом здійснених внесків та ефективністю їх інвестування, що забезпечує прямий зв'язок між рівнем заощаджень і персональним соціальним результатом. Такий підхід також підкріплює принцип приватної власності на накопичення: на відміну від солідарної системи, де права власності на частку спільного фонду не існує, у недержавному страхуванні пенсійні активи закріплюються саме за учасником, що збільшує його економічну мотивацію та відповідальність [4].

Важливу роль відіграє і специфіка інституційного управління: акумульовані ресурси передаються професійним фінансовим інституціям – недержавним пенсійним фондам або страховим компаніям, діяльність яких регламентується законодавством з урахуванням вимог до ліцензування, платоспроможності, інвестиційної політики та захисту інтересів учасників. Нормативно-правове забезпечення включає також регламентацію трирівневої структури пенсійної системи, де третій рівень становлять саме недержавні

пенсійні програми, що функціонують на основі визначених законом правил щодо накопичення та інвестування коштів [3].

Окремою складовою є наявність інвестиційного ризику, який переходить на учасників системи. Дохідність і стабільність майбутніх виплат безпосередньо залежать від результативності управління активами, а тому фінансове забезпечення недержавного страхування потребує формування продуманої довгострокової інвестиційної стратегії з обов'язковою диверсифікацією активів. Законодавчі обмеження та застосування принципів на кшталт «розсудливого інвестора» покликані мінімізувати потенційні втрати і забезпечити баланс між ризиком та доходністю, що є необхідною умовою стійкості та надійності всієї системи [3].

Отже, економічна сутність фінансового забезпечення недержавного соціального страхування полягає у тому, що громадяни в працездатному віці роблять цільові заощадження (внески) для свого майбутнього соціального захисту, ці кошти акумулюються у спеціальних фондах, примножуються через інвестиційний дохід і використовуються для фінансування страхових виплат тим самим учасникам у майбутньому. Така модель забезпечує більшу автономність та стійкість фінансування соціальних виплат, оскільки менше залежить від демографічного навантаження на бюджет та солідарність поколінь, натомість спирається на власні накопичення кожного індивіда.

Для сучасної теорії і практики недержавного соціального страхування велике значення мають як новітні дослідження, так і класичні теоретичні праці, що заклали фундамент розуміння фінансових механізмів соціального захисту. Так, ще представники класичної економічної думки досліджували проблеми соціального забезпечення – зокрема, А. Пігу аналізував економічне добробут і роль держави в страхуванні, пізніше Л. Ерхард розвивав ідеї соціального ринкового господарства. У другій половині ХХ ст. з'явилися ґрунтовні теорії, присвячені пенсійним системам: лауреат Нобелівської премії Ф. Модільяні запропонував гіпотезу життєвого циклу заощаджень (1950–60-ті рр.), П. Самуельсон і інші дослідили міжпоколінні аспекти пенсій (моделі «pay-as-you-go»), Г. Марковіц заклав основи сучасної теорії портфельних інвестицій (1952). Праці сучасних економістів – Е. Джеймс, Дж. Стігліца, А. Сена, Е. Блейка та інших – зробили вагомий внесок у вивчення генезису пенсійних систем та фінансових аспектів їх функціонування [3]. Саме спираючись на цей фундамент, сьгоднішні дослідники розробляють моделі ефективного фінансового забезпечення недержавних пенсійних фондів, аналізують їх інвестиційну діяльність.

З урахуванням сформованого теоретичного підґрунтя та еволюції підходів до організації недержавного соціального страхування особливої актуальності набуває аналіз практичних інструментів, за допомогою яких ця система забезпечує свою фінансову стійкість. Теоретичні моделі стають змістовно завершеними лише тоді, коли їхні положення знаходять відображення у конкретних фінансових процедурах, що визначають порядок формування, акумулювання та використання ресурсів. Саме тому наступним кроком дослідження є розгляд механізмів фінансового забезпечення

недержавного соціального страхування, які становлять основу його функціонування в реальній економічній системі.

Механізми, за допомогою яких реалізується фінансове забезпечення недержавного соціального страхування, зводяться до двох взаємопов'язаних складових (рис. 2).

Рис. 2. Основні складові механізму фінансового забезпечення недержавного соціального страхування

Розглянемо, як працює кожен з цих механізмів і який вплив вони мають на систему соціального захисту. Накопичувальний підхід означає, що учасники системи поступово накопичують кошти на персоніфікованих рахунках чи в рамках певної програми, і розмір їхніх соціальних виплат (пенсій, довічних рент, страхових виплат) визначається сумою накопичених внесків та отриманого інвестиційного доходу. Цей підхід реалізується через фінансовий механізм відкладених заощаджень: спочатку відбувається стадія накопичення (accumulation phase), коли людина сплачує внески і фонд їх інвестує, а з настанням страхового випадку (вихід на пенсію, настання інвалідності тощо) починається стадія виплат (payout phase), коли накопичене поступово виплачується учаснику у вигляді анuitету або інших форм пенсійних виплат.

З фінансово-економічної точки зору, накопичувальний механізм дозволяє скористатися силою складного відсотка: інвестиційний дохід реінвестується і сам починає генерувати додатковий дохід, забезпечуючи експоненціальне зростання капіталу в довгостроковому періоді. Це критично важливо для компенсації впливу інфляції та зростання вартості життя на довгому проміжку часу між моментом внеску і моментом отримання виплати. Наприклад, якщо реальна дохідність пенсійного фонду складає 3–5 % на рік, то за десятиліття накопичення купівельна спроможність внесених коштів може зрости значно, що підвищить розмір майбутньої пенсії. У розподільчій системі таких механізмів зростання не існує – внески одразу витрачаються, і єдине джерело

збільшення виплат – це зростання заробітних плат нинішніх працівників або дотації бюджету. Накопичувальний підхід, отже, підвищує стійкість пенсійної системи перед демографічними викликами: кожен учасник в основному спирається на власні накопичення, а не на скорочувану базу платників внесків.

У практичному плані запровадження накопичувальних механізмів потребує налагодження інфраструктури – створення недержавних пенсійних фондів, депозитаріїв, залучення керуючих активами, актуаріїв тощо. В Україні елементи накопичувального підходу почали запроваджуватися з середини 2000-х років. Як зазначалося, з 2004 р. стартувала пенсійна реформа, що передбачала три рівні, проте фактично обов'язковий накопичувальний рівень (другий) досі повноцінно не функціонує, і основний тягар залишається на солідарній системі [3]. Натомість третій рівень – добровільне недержавне пенсійне забезпечення – поступово розвивається: створено десятки недержавних пенсійних фондів, хоча їх охоплення населенням поки що невелике. Це свідчить, що механізм накопичення потребує часу для становлення та довіри зі сторони громадян.

Інвестиційний потенціал недержавного соціального страхування – це спроможність акумульованих у системі коштів стати джерелом інвестицій в економіку і генератором доходів для учасників. У країнах з розвиненими пенсійними фондами активи останніх вимірюються значними величинами, порівняними з ВВП. За даними ОЕСР, сукупні пенсійні активи в країнах цієї організації станом на кінець 2022 року перевищували 51 трлн дол. США, що становить понад 86 % сумарного ВВП ОЕСР [5]. Ці кошти вкладені в акції, облігації, нерухомість та інші активи, фактично фінансуючи розвиток підприємств, інфраструктури і державних проєктів. Таким чином, приватні соціальні фонди виконують подвійну роль: з одного боку, забезпечують громадянам додатковий дохід у майбутньому, а з іншого – є джерелом довгострокових інвестиційних ресурсів для економіки [3].

Для України реалізація інвестиційного потенціалу недержавного пенсійного забезпечення особливо актуальна, враховуючи обмежені можливості державного бюджету фінансувати всі потреби соціального захисту. Розвиток недержавних пенсійних фондів здатен не лише посилити соціальну захищеність літніх людей, але й частково вирішити проблему дефіциту інвестицій. Як показують розрахунки, щорічне зростання ресурсів пенсійних фондів може стати вагомим внутрішнім інвестором у національну економіку [3]. Зокрема, кошти пенсійних фондів можуть вкладатися в державні облігації (фінансуючи дефіцит бюджету і водночас приносячи дохід фондам), у корпоративні цінні папери (забезпечуючи компанії довгими грошима для розвитку), в іпотечні цінні папери (стимулюючи будівництво житла) тощо. У країнах з тривалою історією приватних пенсійних планів саме пенсійні фонди є одними з найбільших інституційних інвесторів на фінансовому ринку, що впливає на стабільність фондового ринку і розвиток ринкової інфраструктури.

Однак реалізація інвестиційного потенціалу пов'язана і з викликами. Дохідність інвестицій може суттєво варіювати залежно від економічної

кон'юнктури. Наприклад, досвід 2008–2015 років в Україні показав досить низьку прибутковість інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів (через фінансові кризи, інфляцію, обмеженість інструментів для інвестування), що стало однією з головних причин повільного розвитку системи недержавного соціального страхування [6]. Лише близько 10,6 % українських приватних пенсійних фондів у ті роки демонстрували номінальну дохідність понад 20 % річних, тоді як решта мали скромніші результати [6]. Якщо інфляція висока, реальна дохідність може виявитися близькою до нуля або навіть від'ємною – в таких умовах громадяни втрачають стимул робити внески, бо не бачать приросту своїх коштів.

Таким чином, держава має забезпечити макроекономічну стабільність та створити сприятливі умови для інвестування пенсійних активів (розвиток фондового ринку, пропозицію надійних фінансових інструментів), щоб інвестиційний потенціал накопичувальної системи реалізувався повною мірою [7]. Підсумовуючи, фінансове забезпечення недержавного соціального страхування спирається на накопичення внесків та їх продуктивне інвестування. Накопичувальний підхід забезпечує прямий зв'язок між зусиллями людини із заощадження під час активної праці і рівнем її добробуту в період непрацездатності. Інвестиційний механізм, у свою чергу, мультиплікує ці заощадження, перетворюючи їх на капітал, що працює як на конкретного застрахованого (примножуючи його майбутню пенсію), так і на економіку країни (фінансуючи зростання і розвиток). Саме поєднання цих механізмів – відповідального накопичення і ефективного інвестування – формує стійку модель недержавного соціального страхування, здатну доповнити державну систему соціального захисту та забезпечити вищий рівень фінансової стабільності для населення у довгостроковій перспективі.

Досвід різних країн підтверджує, що за умов належного регулювання і підтримки довіри з боку громадян, недержавні пенсійні фонди та інші накопичувальні інструменти можуть суттєво посилити соціально-економічну систему. Вони створюють резерв фінансової міцності на випадок демографічних змін, зменшують навантаження на державні фінанси та одночасно прискорюють інвестиційний розвиток. В Україні та інших державах, що перебувають на шляху пенсійних реформ, важливо враховувати як класичні теоретичні засади (що підкреслюють переваги фондovаних систем за сприятливих умов), так і практичні уроки останніх десятиліть (що вказують на необхідність надійного нагляду, диверсифікації ризиків та макроекономічної стабільності). Лише за таких умов фінансове забезпечення системи недержавного соціального страхування реалізує свій потенціал як для окремих громадян, так і для економіки в цілому [6].

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що недержавне соціальне страхування виступає важливою складовою сучасної системи соціального захисту, оскільки здатне забезпечити додаткову фінансову стійкість у довгостроковій перспективі. Фінансове забезпечення цієї системи базується на поєднанні накопичувальних та інвестиційних механізмів, що

формують індивідуальний капітал учасників і водночас створюють джерело довгострокових інвестицій для національної економіки. Встановлено, що ефективність функціонування недержавних страхових інституцій визначається якістю фінансової інфраструктури, рівнем професійного управління активами та наявністю диверсифікованих інструментів інвестування. Саме ці чинники визначають здатність фондів забезпечувати стабільну дохідність та виконувати зобов'язання перед учасниками.

Разом із тим аналіз показав, що розвиток недержавного соціального страхування в Україні стримується макроекономічною нестабільністю, низькою капіталізацією фінансового ринку та обмеженими можливостями диверсифікації активів. Подолання цих бар'єрів є ключовою умовою підвищення довіри населення та розширення участі у добровільних програмах. Стійке функціонування системи недержавного соціального страхування можливе за умови поєднання відповідального накопичення, ефективного інвестування та належного державного регулювання. Реалізація цих передумов дозволить зміцнити фінансовий потенціал недержавних фондів, зменшити навантаження на державну систему соціального захисту та забезпечити більш високий рівень економічної безпеки громадян у майбутньому.

Література:

1. Кундицький О. О. Соціальне страхування та особливості його фінансового забезпечення в Україні. *Мукачівський державний університет*. Вип. 10, 2017. С. 94–100.
2. Насібова О. В. Фінансування видатків на соціальний захист громадян з державних цільових фондів. *Національний технічний університет «ХПІ»*. [Електронний ресурс]. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/1f1d25ea-654e-48f8-b268-0be35372834b/content> (дата звернення: 25.08.2025).
3. Сідельникова Л. П., Луцик Т. Є. Фінансове забезпечення пенсійного захисту населення України. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Т. 31(70). № 2. С. 142–147.
4. Пенсійні фонди у світі. Національний банк України. [Електронний ресурс]. URL: <https://knpf.bank.gov.ua> (дата звернення: 23.01.2025).
5. OECD. Pensions Funded by Assets. Paris: OECD Publishing. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.oecd.org> (дата звернення: 20.11.2025).
6. Malyovanyi M., Nepochatenko O., Nesterchuk Y. Conceptual Approaches to Improving the Functioning of Non-state Social Insurance Institutions in Ukraine. *Economics and Sociology*. 2018. № 11(2). P. 289–304. DOI: 10.14254/2071-789X.2018/11-2/20.
7. Malyovanyi M., Prokopchuk O., Bondarenko N., Rolinskyi O., Malyovana M. Development of a methodological approach to the use of synthetic integral indices for assessing the functioning of the social protection system. Proceedings of the 36th International IBIMA Conference, Granada, Spain, November 4–5, 2020. P. 1112–1126.

References:

1. Kundytskyi, O. O. (2017). Social insurance and features of its financial support in Ukraine. *Mukachevo State University*, 10, 94–100. [in Ukrainian].
2. Nasibova, O. V. (n.d.). Financing of social protection expenditures of citizens from state targeted funds. *National Technical University “KhPI”*. Retrieved August 25, 2025, from <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bits/treams/1f1d25ea-654e-48f8-b268-0be35372834b/content> [in Ukrainian].
3. Sidelnykova, L. P., Lutsyk, T. Ye. (2020). Financial support of pension protection of the population of Ukraine. *Scientific Notes of V. I. Vernadsky TNU. Series: Economics and Management*, 31(70)(2), 142–147. [in Ukrainian].
4. Pension funds in the world. (n.d.). *National Bank of Ukraine*. Retrieved January 23, 2025, from <https://knpf.bank.gov.ua> [in Ukrainian].
5. OECD. (n.d.). Pensions funded by assets. Paris: OECD Publishing. Retrieved November 20, 2025, from <https://www.oecd.org>.
6. Malyovanyi, M., Nepochatenko, O., Nesterchuk, Y. (2018). Conceptual approaches to improving the functioning of non-state social insurance institutions in Ukraine. *Economics and Sociology*, 11(2), 289–304. . <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2018/11-2/20>
7. Malyovanyi, M., Prokopchuk, O., Bondarenko, N., Rolinskyi, O., Malyovana, M. (2020). Development of a methodological approach to the use of synthetic integral indices for assessing the functioning of the social protection system. *Proceedings of the 36th International IBIMA Conference, Granada, Spain*, November 4–5, 2020, 1112–1126.

Annotation

Malyovanyi M., Bondarenko N., Orlov I.

Definition of financial support and its mechanisms in the system of non-state social insurance.

The purpose of the article is to identify the theoretical determinants and evaluate the practical mechanisms of financial support for non-state social insurance, as well as to assess their functioning under the current socio-economic conditions of Ukraine. To achieve this aim, the authors applied general scientific and special methods, including system analysis, comparative analysis, structural–functional method, synthesis, and generalization. The methodological approach made it possible to systematize existing theoretical views on funded and investment-based insurance models and to clarify the institutional factors that determine their effectiveness.

The research results demonstrate that non-state social insurance serves as a vital complementary component of the national social protection system, as it relies on the accumulation of individual contributions and the formation of long-term investment resources. Unlike the public solidarity model, the non-state system is based on voluntary participation, private ownership of accumulated assets, professional asset management, and investment diversification. These features allow participants to form individualized social protection capital and simultaneously create investment resources for the national economy. The study outlines two core mechanisms of financial support for non-state social insurance: the accumulation mechanism, which provides gradual formation and capitalization of individual savings, and the

investment mechanism, which ensures the productive allocation of pension assets and generates long-term investment returns. Their combined functioning strengthens financial resilience and reduces the system's dependence on demographic fluctuations.

The authors identify several challenges that hinder the development of non-state social insurance in Ukraine, including macroeconomic instability, insufficient capitalization of financial markets, limited diversification of investment instruments, and low public trust. The analysis of international experience shows that in countries with developed financial markets, pension funds play a dual role: ensuring participants' future income and providing substantial long-term investment resources for economic development. For Ukraine, strengthening the institutional structure, improving regulatory frameworks, and expanding the range of reliable investment tools are crucial preconditions for unlocking the full potential of non-state pension institutions.

The conclusions highlight that effective financial support of non-state social insurance requires the integration of responsible accumulation, prudent investment management, and consistent state regulation. Under these conditions, non-state pension funds can significantly reinforce the sustainability of the national social protection system, reduce fiscal pressure on the state budget, and enhance the economic security and welfare of citizens over the long term.

Key words: *non-state social insurance, financial support, funded approach, investment potential, pension funds, social protection, institutional mechanisms, asset management, voluntary contributions, financial stability.*

ІНСТРУМЕНТИ ЦИФРОВОГО УПРАВЛІННЯ ТА СЦЕНАРНОГО ПЛАНУВАННЯ В АГРОСФЕРІ

Б. С. ГУЗАР, кандидат економічних наук

І. А. КИСЕЛЬОВ, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет

Досліджено ключові інструменти цифрового управління і сценарного планування, які активно впроваджуються в сучасний аграрний сектор. Розкрито, що в умовах економічної нестабільності та воєнного стану трансформація фінансового менеджменту аграрних підприємств потребує кардинального переосмислення традиційних підходів до управління фінансовими ресурсами та впровадження цифрових технологій, які відіграють важливу роль у забезпеченні адаптивності та фінансової стійкості суб'єктів аграрного бізнесу. Визначено ключові рівні цифрової інтеграції фінансового менеджменту аграрних підприємств. Зроблено порівняльну характеристику цифрових платформ фінансового менеджменту. Досліджено, що методологічна основа сценарного планування в аграрному секторі базується на інтеграції традиційних методів стратегічного планування з сучасними технологіями моделювання та симуляції. Підкреслено, що стрес-тестування є ключовим інструментом оцінки здатності аграрних підприємств витримувати екстремальні негативні сценарії розвитку та зберігати фінансову стійкість в умовах кризових явищ.

Ключові слова: аграрний сектор, цифрові технології, фінансовий менеджмент, цифрове управління, сценарне планування, фінансова стійкість, інтеграція, інтегральний показник, індекс цифрової фінансової стійкості, стрес-тестування.

Постановка проблеми. Трансформація фінансового менеджменту аграрних підприємств в умовах економічної нестабільності потребує кардинального переосмислення традиційних підходів до управління фінансовими ресурсами та впровадження інноваційних цифрових технологій. Інтеграція інноваційних технологій, таких як Інтернет речей (IoT), великі дані, штучний інтелект, автоматизація та блокчейн, дозволяє підвищити ефективність, зменшити витрати, забезпечити стійкість до змін клімату та оптимізувати всі етапи виробничого циклу. Нині цифровізація стала необхідністю для забезпечення конкурентоспроможності та фінансової стійкості суб'єктів аграрного бізнесу. Успішна інтеграція цифрових технологій у фінансову діяльність аграрних підприємств створює для них значні переваги. Це сприяє раціоналізації витрат, посиленню прозорості фінансових операцій, мінімізації ризиків та включенню українських аграрних компаній у глобальні ринкові системи.

Однак у сучасних умовах ведення аграрного бізнесу в Україні традиційні

методи оцінки фінансової стійкості, що базуються на статичному аналізі коефіцієнтів ліквідності, автономії та маневреності капіталу станом на звітну дату, виявляють фундаментальні обмеження через неспроможність діагностувати динамічні здатності підприємств адаптуватися до непередбачуваних змін операційного середовища, трансформувати бізнес-модель у відповідь на стратегічні виклики та швидко відновлюватися після екзогенних шоків. Існуючі коефіцієнтні моделі не враховують траєкторію попередніх змін фінансових показників, швидкість реакції на ринкові сигнали, інноваційну активність, рівень цифровізації виробничих процесів та інші параметри, що визначають потенціал підприємства забезпечувати безперервність функціонування в умовах багатофакторної турбулентності.

Результати проведеного дослідження фінансової стійкості суб'єктів аграрного бізнесу засвідчили критичну важливість оперативності прийняття управлінських рішень, точності прогнозування фінансових результатів та адаптивності до швидко мінливих умов зовнішнього середовища. Саме цифровізація фінансового менеджменту створює методологічну та технологічну основу для реалізації концепції динамічної фінансової стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне обґрунтування необхідності цифрової трансформації фінансового менеджменту аграрних підприємств базується на кількох фундаментальних концепціях сучасної економічної науки. По-перше, теорія організаційної адаптивності, розроблена Д. Теесе та колегами [4], підкреслює критичну важливість динамічних здібностей організації для забезпечення конкурентоспроможності в умовах турбулентного середовища. Цифрові технології виступають каталізатором розвитку таких здібностей через підвищення швидкості обробки інформації, покращення якості аналітики та забезпечення оперативності управлінських рішень. По-друге, концепція резильєнтності в контексті корпоративних фінансів, розвинена у працях Duchek S. [5] та Burnard K., Bhamra R. [6], акцентує на здатності підприємств не лише протистояти кризовим явищам, але й трансформуватися під їх впливом, набуваючи нових конкурентних переваг. По-третє, теорія інформаційної асиметрії в аграрних ринках, детально досліджена Key N., McBride W. [7], демонструє критичну роль своєчасної та точної інформації для прийняття ефективних фінансових рішень. Цифрові технології суттєво знижують інформаційні асиметрії через забезпечення доступу до даних про ринкові умови, погодні фактори, стан активів та фінансові потоки [8].

Емпіричні дослідження цифровізації аграрного сектору, проведені Wolfert S., Ge L., Verdouw C., Bogaardt M. J. [9] та Klerkx L., Jakku E., Labarthe P. A. [10] засвідчують прямий зв'язок між рівнем цифрової зрілості підприємств та їх фінансовою результативністю. Зокрема, агропідприємства з високим рівнем цифровізації демонструють на 15–25 % вищу рентабельність активів та на 20–30 % кращі показники операційної ефективності порівняно з традиційними підприємствами.

Методика досліджень. Методологічною основою дослідження є поєднання загальнонаукових та спеціальних методів пізнання економічних процесів і явищ. Діалектичний метод застосовано для дослідження суперечностей між

статичними та динамічними підходами до оцінки фінансової стійкості та обґрунтування необхідності інтеграції балансових показників з характеристиками здатностей підприємств використовувати інструменти цифрового управління та сценарного планування. Системний підхід використано для систематизації цифрових інструментів фінансового менеджменту аграрних підприємств, які базуються на функціональній класифікації, що відображає специфічні потреби забезпечення фінансової стійкості в умовах економічної нестабільності. Метод узагальнення використано для систематизації еволюції парадигм фінансового управління в агросфері.

Аналіз та синтез застосовано для декомпозиції інтегрального показника фінансової стійкості на буферну, адаптивну, трансформаційну та відновлювальну компоненти з подальшою інтеграцією часткових показників у єдину систему діагностики. Порівняльний метод використано для зіставлення характеристик цифрових платформ фінансового менеджменту. Кореляційний аналіз використано для виявлення взаємозв'язків між традиційними коефіцієнтами та компонентами запропонованої методології з визначенням домінуючої ролі буферної здатності у формуванні інтегральної стійкості. Нормування та стандартизація застосовані для приведення різнорідних показників до єдиної шкали вимірювання та забезпечення коректності інтеграції часткових компонентів у зведений індекс.

Результати досліджень. Специфіка аграрного сектору створює унікальні можливості для цифровізації фінансового менеджменту. Сільськогосподарське виробництво генерує величезні обсяги структурованих та неструктурованих даних: від погодних умов та стану ґрунтів до цін на ринках та логістичних витрат. Інтеграція цих даних у єдину систему фінансового управління дозволяє створити повну картину факторів, що впливають на фінансові результати підприємства (табл. 1).

Табл. 1. Еволюція парадигм фінансового управління в агросфері*

Характеристика	Традиційний підхід	Цифровий підхід	Інтегрований підхід
Джерела даних	фінансова звітність	внутрішні цифрові системи	big data та зовнішні джерела
Частота аналізу	місячно/квартально	щоденно	в реальному часі
Горизонт планування	1–3 роки	3–12 місяців	адаптивний від 1 місяця до 5 років
Методи прогнозування	екстраполяція трендів	статистичні моделі	ai/ml алгоритми
Реагування на кризи	реактивне	проактивне	передбачувальне
Показники ефективності	гоа, гое, кпл	+ цифрові метрики	+ індекси адаптивності

Примітка. Джерело: [7, 8, 15]

Концептуальна модель цифрової трансформації фінансового менеджменту аграрних підприємств включає чотири ключові рівні інтеграції (рис. 1).

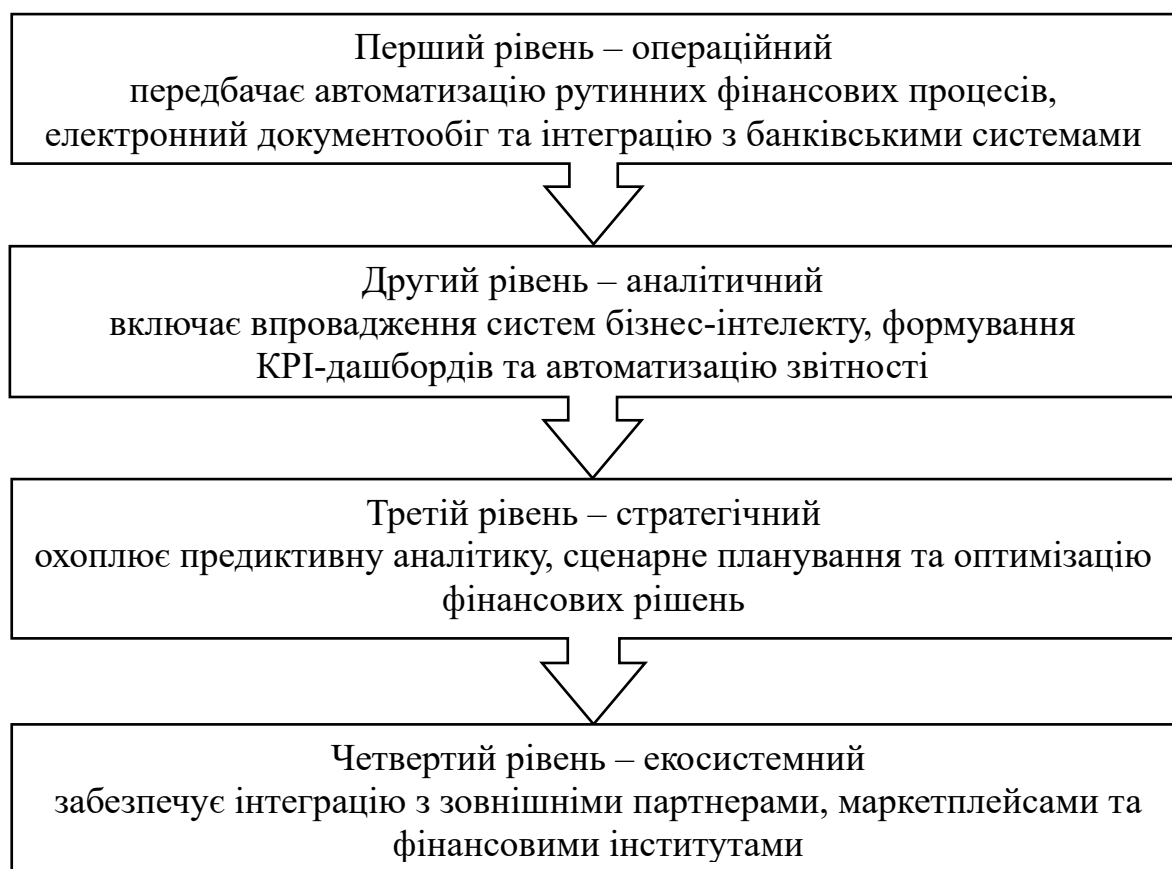

Рис. 1. Ключові рівні цифрової інтеграції фінансового менеджменту аграрних підприємств*

*Примітка. *Джерело: [8–10]*

Систематизація цифрових інструментів фінансового менеджменту аграрних підприємств базується на функціональній класифікації, що відображає специфічні потреби забезпечення фінансової стійкості в умовах економічної нестабільності. Проведений аналіз міжнародного досвіду та вітчизняної практики дозволив ідентифікувати п'ять основних категорій цифрових рішень:

- системи планування ресурсів підприємства (ERP),
- платформи бізнес-аналітики (BI/CPM),
- технології розподілених реєстрів (blockchain),
- системи предиктивної аналітики,
- інтернет речей (IoT).

ERP-системи нового покоління, адаптовані для аграрного сектору, забезпечують інтеграцію фінансових процесів з операційною діяльністю підприємства. Дослідження показали, що впровадження ERP-систем в агропідприємствах призводить до зниження адміністративних витрат на 20–30 % та скорочення часу формування управлінської звітності на 60–80 %. Ключовими модулями таких систем є фінансовий облік з автоматичним розрахунком собівартості продукції, управління грошовими потоками з урахуванням сезонності, планування бюджетів за центрами відповідальності, автоматизація

розрахунків з контрагентами та управління дебіторською заборгованістю [11].

Платформи бізнес-аналітики створюють інформаційну основу для стратегічного фінансового управління через візуалізацію ключових показників ефективності та забезпечення оперативного доступу до аналітичної інформації. Дослідження Porović A., Hackney R., Coelho P. S., Jaklič J. [11] засвідчили, що агропідприємства, які використовують ВІ-платформи, демонструють на 25 % кращі результати в частині точності планування та на 30 % швидше реагують на зміни ринкової кон'юнктури (табл. 2).

Табл. 2. Порівняльна характеристика цифрових платформ фінансового менеджменту*

Платформа	Функціональність	Переваги для агробізнесу	Вартість впровадження	Термін окупності
SAP S/4HANA	ERP + аналітика	Повна інтеграція процесів	500–2000 тис. USD	18–24 місяці
Microsoft Dynamics 365	ERP + CRM	Хмарна архітектура	100–500 тис. USD	12–18 місяців
Oracle NetSuite	ERP + фінанси	Масштабованість	50–300 тис. USD	8–15 місяців
Tableau + Qlik	Аналітика + BI	Швидка візуалізація	20–100 тис. USD	6–12 місяців
Power BI	Self-service BI	Інтеграція з Office 365	10–50 тис. USD	3–8 місяців

*Примітка. * – згруповано та узагальнено авторами на основі джерел [10, 11]*

Технології блокчейн революціонізують систему розрахунків та фінансових операцій в аграрному секторі через забезпечення прозорості, безпеки та зниження трансакційних витрат. Tian F. A. [12] та Bumblauskas D., Mann A., Dugan B., Rittmer J. [13] показали, що впровадження блокчейн-рішень в агроланцюгах поставок дозволяє знизити фінансові ризики на 40–60 % та прискорити розрахунки на 70–90 %. Ключові напрями застосування включають smart-контракти для автоматизації розрахунків за поставки, токенизацію сільськогосподарських активів для залучення фінансування, створення децентралізованих фінансових протоколів для агросектору та забезпечення трасованості фінансових операцій.

Системи предикативної аналітики на базі машинного навчання кардинально змінюють підходи до фінансового планування аграрних підприємств. Kamilaris A., Kartakoullis A., Prenafeta-Boldú F. X. [14] засвідчили, що використання AI/ML алгоритмів дозволяє підвищити точність прогнозування урожайності на 15–25 % та фінансових результатів на 20–30 %. Практичне застосування включає прогнозування цін на сільськогосподарську продукцію, оптимізацію структури посівних площ, планування фінансових потоків з урахуванням ризиків та автоматизацію кредитного скорингу для

аграрних позичальників.

Інтернет речей створює нові можливості для моніторингу та управління активами аграрних підприємств в реальному часі. Так Farooq M. S., Riaz S., Abid A., Abid K., Naeem M. A. [15] показали, що IoT-системи дозволяють знизити операційні витрати на 20–35 % та підвищити ефективність використання ресурсів на 25–40 %. Фінансові аспекти застосування IoT включають моніторинг стану основних засобів для оптимізації витрат на обслуговування, контроль витрат паливно-мастильних матеріалів, автоматизацію обліку запасів та оптимізацію страхових платежів через точний моніторинг ризиків.

Авторська концепція інтегрованих індикаторів кризово-адаптивної здатності базується на поєднанні традиційних фінансових коефіцієнтів з цифровими метриками адаптивності (табл. 3).

Табл. 3. Нормативні значення індикаторів цифрової фінансової стійкості*

Індикатор	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Критичний рівень
ЩФС	> 0,75	0,50–0,75	0,25–0,50	< 0,25
ЩЗ	> 0,80	0,60–0,80	0,40–0,60	< 0,40
IAP	> 0,70	0,50–0,70	0,30–0,50	< 0,30

*Примітка. * – згруповано та узагальнено авторами на основі джерел [14, 15]*

Запропонований Індекс цифрової фінансової стійкості (ЩФС) пропонується розраховувати за формулою:

$$\text{ЩФС} = 0,4 \times \text{ККА} + 0,3 \times \text{ИСС} + 0,2 \times \text{ЩЗ} + 0,1 \times \text{IAP}, \quad (1)$$

де ККА – коефіцієнт кризової адаптивності (розрахований в підрозділі);

ИСС – індекс структурної стійкості (розрахований в підрозділі);

ЩЗ – індекс цифровій зрілості;

IAP – індекс автоматизації процесів.

Індекс цифрової зрілості нами пропонується розраховувати як середньоарифметичне п'яти компонентів:

$$\text{ЩЗ} = \frac{\text{ЦІ} + \text{ЦА} + \text{ЦП} + \text{ЦБ} + \text{ЦС}}{5}, \quad (2)$$

де ЦІ – рівень цифровізації інфраструктури (0–1);

ЦА – ступінь автоматизації аналітики (0–1);

ЦП – цифровізація процесів управління (0–1);

ЦБ – рівень цифрової безпеки (0–1);

ЦС – цифрові компетенції персоналу (0–1).

Індекс автоматизації процесів відображає частку автоматизованих

фінансових операцій у загальній кількості операцій підприємства та розраховується за формулою:

$$IAP = \frac{AO}{ZO}, \quad (3)$$

де АО – кількість автоматизованих операцій за період;

ЗО – загальна кількість фінансових операцій за період.

Розробка системи моніторингу цифрових індикаторів фінансової стійкості передбачає створення інтегрованих дашбордів, що поєднують традиційні фінансові показники з метриками цифровізації. Дашборди включають три рівні деталізації:

- стратегічний, які включають ключові КРІ для топ-менеджменту;
- тактичний з операційними показниками для функціональних керівників;
- оперативний, який враховує детальні метрики для різних фахівців.

Практична реалізація цифрових інструментів потребує поетапного підходу з урахуванням специфіки кожного підприємства.

Методологічна основа сценарного планування в аграрному секторі базується на інтеграції традиційних методів стратегічного планування з сучасними технологіями моделювання та симуляції. Концептуальні засади сценарного підходу, розроблені Schoemaker P. J. H. [16] та Ram C., Rodriguez G. [17] набувають особливої актуальності для аграрних підприємств через високий рівень невизначеності операційного середовища та множинність факторів впливу на фінансові результати.

На нашу думку, сценаріїв для аграрних підприємств включає чотири основні категорії, що відрізняються ймовірністю реалізації та ступенем впливу на фінансовий стан:

- базовий сценарій, має ймовірність 40–50 %;
- оптимістичний сценарій з ймовірністю 20–25 %;
- песимістичний сценарій з ймовірністю 20–25 %;
- екстремальний сценарій з ймовірністю 5–10 %.

Кожен сценарій характеризується специфічним набором параметрів, що відображають комбіновані впливи економічних, кліматичних, логістичних та інших факторів ризику (табл. 4).

Базовий сценарій припускає збереження поточних тенденцій розвитку аграрного ринку з помірними коливаннями ключових параметрів, а саме урожайність на рівні середньобагаторічних значень $\pm 10\%$, ціни на сільськогосподарську продукцію в межах історичної волатильності $\pm 15\%$, курс гривні з поступовою девальвацією 8–12 % на рік, процентні ставки на рівні 18–22 % річних та державна підтримка згідно з бюджетними програмами. Оптимістичний сценарій передбачає сприятливе поєднання факторів, а саме високу урожайність зростанням на 15–25 % до середніх значень, зростання експортних цін на 20–30 %, стабілізацію валютного курсу, зниження процентних ставок до 12–15 % та розширення програм державної підтримки.

**Табл. 4. Параметри сценаріїв для аграрних підприємств України
на 2025–2026 рр.***

Параметри	Сценарій			
	Базовий	Оптимістичний	Песимістичний	Екстремальний
Ймовірність, %	45	25	25	5
Урожайність зерна, ц/га	45–55	60–70	30–40	15–25
Ціна пшениці, USD/т	220–250	280–320	160–200	100–150
Курс USD/UAH	42–45	35–42	50–60	70–100
Процентна ставка, %	18–22	12–15	25–30	35–50
Логістичні витрати, USD/т	60–80	40–60	100–140	200–300
Державна підтримка	поточний рівень	+ 50 %	– 50 %	відсутня

*Примітка. * – джерело: [16, 17]*

Песимістичний сценарій моделює несприятливі умови, які враховують зниження урожайності на 20–30 %, падіння цін на 25–35 %, прискорення девальвації на 20–30 % за рік, зростання процентних ставок до 25–30 % та скорочення державної підтримки. Екстремальний сценарій охоплює кризові ситуації системного характеру з врахуванням природних катастроф та втратою урожаю понад 50 %, колапс експортних ринків з падінням цін понад 50 %, валютно-фінансову кризу з девальвацією понад 100 % та повну відсутність доступу до кредитних ресурсів.

Цифрові інструменти сценарного планування базуються на інтеграції технологій цифрових двійників, машинного навчання та Monte Carlo симуляції. Цифрові двійники аграрних підприємств створюють віртуальну копію реального об'єкта, що дозволяє моделювати вплив різних факторів на фінансові результати без ризиків для реальної діяльності. Використання цифрових двійників в агросекторі підвищує точність планування на 25–40 % та знижує фінансові ризики на 30–50 % [18, 19].

Алгоритми машинного навчання використовуються для ідентифікації прихованих залежностей між факторами впливу та фінансовими результатами підприємства. Найбільш ефективними для сценарного планування в агросекторі є алгоритми методів колективного навчання, які дозволяють враховувати нелінійні взаємозв'язки та взаємодії між змінними.

Архітектура цифрового двійника аграрного підприємства включає чотири основні компоненти (рис. 2). Дослідження А. Crane-Droesch [20] показало, що використання ML-алгоритмів підвищує точність прогнозування урожайності на 20–35 % порівняно з традиційними методами. Monte Carlo симуляція забезпечує кількісну оцінку ймовірностей реалізації різних сценаріїв та їх впливу на ключові показники фінансової стійкості.

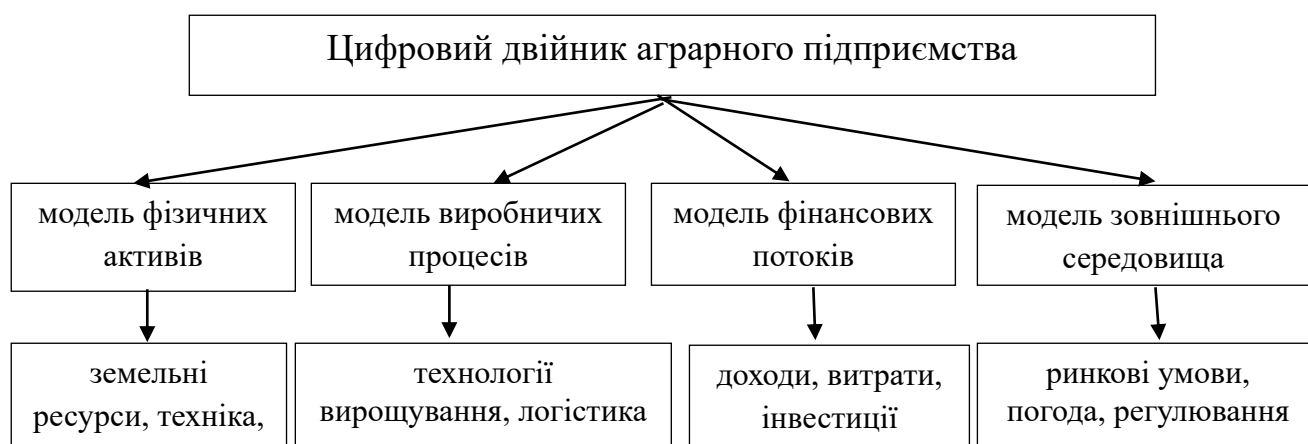

Рис. 2. Архітектура цифрового двійника аграрного підприємства*

*Примітка. * – джерело [15–17]*

Методологія передбачає генерацію тисяч випадкових комбінацій вхідних параметрів згідно з їх ймовірнісними розподілами та розрахунок відповідних фінансових результатів. Це дозволяє побудувати розподіл ймовірностей для кожного цільового показника та визначити критичні точки, за яких підприємство втрачає фінансову стійкість.

Перспективи розвитку цифрових інструментів управління фінансовою стійкістю пов'язані з впровадженням технологій штучного інтелекту нового покоління, включаючи нейронні мережі глибокого навчання, природню обробку мови та комп'ютерний зір. Ці технології дозволять створити повністю автономні системи фінансового управління, здатні самостійно приймати оперативні рішення в межах заданих параметрів ризику та ефективності.

Стрес-тестування є ключовим інструментом оцінки здатності аграрних підприємств витримувати екстремальні негативні сценарії розвитку та зберігати фінансову стійкість в умовах кризи. Методологія стрес-тестування для аграрних підприємств повинна враховувати специфічні галузеві особливості, включаючи сезонність грошових потоків, залежність від погодних умов та нестабільних цін на сільськогосподарську продукцію [18].

Комплексне стрес-тестування включає три основні компоненти: тестування чутливості до окремих ризик-факторів, сценарне тестування та зворотне стрес-тестування. Тестування чутливості дозволяє оцінити вплив зміни окремих параметрів на фінансові результати підприємства. Сценарне тестування моделює вплив комплексних кризових сценаріїв на фінансовий стан підприємства.

Зворотне стрес-тестування починається з визначення граничного рівня втрат, який підприємство може витримати, а потім моделює комбінації факторів, що можуть призвести до таких втрат. Цей підхід дозволяє виявити сліпі зони в системі управління ризиками та розробити додаткові захисні механізми [19].

Практична реалізація стрес-тестування передбачає створення спеціалізованих моделей на базі електронних таблиць для ризик-менеджменту. Моделі повинні включати детальний cash-flow аналіз, імітацію операційної діяльності та фінансових операцій в стресових умовах. Результати стрес-тестування використовуються для оптимізації структури капіталу, планування

резервних фондів та розробки планів антикризових заходів. Регулярність проведення стрес-тестування залежить від масштабу підприємства та рівня ризиків. Великі агрохолдинги повинні проводити повномасштабне стрес-тестування щоквартально з щомісячним моніторингом ключових індикаторів. Середні підприємства можуть обмежитися піврічним тестуванням з фокусом на найбільш значущі ризики [3] (табл. 5).

Табл. 5. Параметри стрес-тестування фінансової стійкості аграрних підприємств*

Стрес-сценарій	Ключові параметри	Часовий горизонт	Критерії стійкості
Екстремальна посуха	зниження урожайності на 40–50 %	1 рік	кпл > 1,0; ка > 0,25
Ціновий шок	падіння цін на 30–40 %	6–12 місяців	позитивний ebitda
Валютна криза	девальвація гривні на 50 %	3–6 місяців	покриття валютних зобов'язань
Кредитна криза	зростання ставок на 5–7 п. п.	1–2 роки	коефіцієнт покриття боргу > 1,2
Комплексна криза	комбінація всіх факторів	1–3 роки	збереження платоспроможності

*Примітка. * – згруповано та узагальнено авторами на основі джерел [1–3]*

Перспективи розвитку цифрових інструментів управління фінансовою стійкістю пов'язані з поступовим переходом до предиктивних моделей, здатних не лише реагувати на виникаючі загрози, а й передбачати їх появу на основі аналізу великих даних про макроекономічні тенденції, кліматичні зміни та геополітичні ризики. Впровадження таких систем дозволить аграрним підприємствам перейти від реактивної до проактивної моделі управління фінансовою стійкістю, що є критично важливим в умовах зростаючої невизначеності зовнішнього середовища.

Висновки. Перспективи розвитку цифрових інструментів управління фінансовою стійкістю пов'язані з впровадженням технологій штучного інтелекту нового покоління, включаючи нейронні мережі глибокого навчання, природню обробку мови та комп'ютерний зір. Ці технології дозволять створити повністю автономні системи фінансового управління, здатні самостійно приймати оперативні рішення в межах заданих параметрів ризику та ефективності.

Практична реалізація цифрових інструментів потребує поетапного підходу з урахуванням специфіки кожного суб'єкта аграрного бізнесу. Комплексне впровадження цифрових інструментів забезпечує синергетичний ефект: від оптимізації внутрішніх витрат до виходу на міжнародні ринки. Особливо важливим є те, що цифрові технології демократизують доступ до фінансових ресурсів. Методологічна основа сценарного планування в аграрному секторі

базується на інтеграції традиційних методів стратегічного планування з сучасними технологіями моделювання та симуляції.

Розроблені інструменти цифрового управління та сценарного планування формують методологічну основу для створення комплексної системи забезпечення фінансової стійкості аграрних підприємств, яка здатна адаптуватися до специфічних викликів українського агробізнесу та забезпечувати ефективне функціонування в умовах триваючої економічної турбулентності. У контексті євроінтеграції та необхідності відновлення економіки України цифрова трансформація управління та сценарного планування в аграрному секторі стає ключовим фактором забезпечення сталого розвитку галузі та зміцнення її позицій на глобальному ринку.

Література:

1. Бражник Л. В. Стан, проблеми формування та використання капіталу підприємств у сільському господарстві України. *Ефективна економіка*. 2024. № 9. <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.9.26>
2. Масюк Ю. В., Пазюн Ю. В. Фінансова стратегія підвищення ефективності сільськогосподарського підприємства в ринкових умовах. *Інвестиції : практика та досвід*. 2021. № 20. С. 48–51.
3. Халатур С. М., Головань Є. В. Вдосконалення управління грошовими потоками сільськогосподарського підприємства в умовах фінансової нестабільності. *Економіка та управління : Збірник наукових праць*. 2020. № 22. С. 43–50.
4. Teece D., Pisano G., Shuen A. Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*. 2023. Vol. 44. № 7. P. 1387–1410.
5. Duchek S. Organizational resilience : a capability-based conceptualization. *Business Research*. 2020. Vol. 13. № 1. P. 215–246.
6. Burnard K., Bhamra R. Organisational resilience : development of a conceptual framework for organisational responses. *International Journal of Production Research*. 2021. Vol. 59. № 4. P. 1071–1085.
7. Key N., McBride W. Technology, productivity, and farm structure : Evidence from U.S. agriculture. *Agricultural Economics*. 2022. Vol. 53. № 6. P. 894–909.
8. Akhmetova A., Abdykerova G., Shaukerova Z., Bulasheva A., Akhmetova A. Diagnostics of financial stability of agricultural enterprises of dairy cattle breeding of the Republic of Kazakhstan : Study of foreign crisisforecasting models. *Scientific Horizons*. 2024. Vol. 27(5). P. 172–182. doi: 10.48077/scihor5.2024.172.
9. Wolfert S., Ge L., Verdouw C., Bogaardt M. J. Big Data in Smart Farming – A review. *Agricultural Systems*. 2020. Vol. 153. P. 69–80.
10. Klerkx L., Jakku E., Labarthe P. A review of social science on digital agriculture, smart farming and agriculture 4.0 : New contributions and a future research agenda NJAS – Wageningen. *Journal of Life Sciences*. 2021. Vol. 90–91. P. 100315.
11. Popović A., Hackney R., Coelho P. S., Jaklič J. Towards business intelligence systems success : Effects of maturity and culture on analytical decision making. *Decision Support Systems*. 2020. Vol. 54. № 1. P. 729–739.

12. Tian F. A supply chain traceability system for food safety based on HACCP, blockchain & Internet of things Proceedings of the *International Conference on Service Systems and Service Management*. 2021. P. 1–6.
13. Bumblauskas D., Mann A., Dugan B., Rittmer J. A blockchain use case in food distribution : Do you know where your food has been? *International Journal of Information Management*. 2020. Vol. 52. P. 102008.
14. Kamilaris A., Kartakoullis A., Prenafeta-Boldú F. X. A review on the practice of big data analysis in agriculture. *Computers and Electronics in Agriculture*. 2021. Vol. 143. P. 23–37.
15. Farooq M. S., Riaz S., Abid A., Abid K., Naeem M. A. A Survey on the Role of IoT in Agriculture for the Implementation of Smart Farming. *IEEE Access*. 2021. Vol. 7. P. 156237–156271.
16. Schoemaker P. J. H. Scenario Planning : A Tool for Strategic Thinking MIT. *Sloan Management Review*. 2020. Vol. 36. № 2. P. 25–40.
17. Ram C., Rodriguez G. Smart farming scenario modeling using machine learning and digital twin. *Computers and Electronics in Agriculture*. 2023. Vol. 198. 107089.
18. Vasylytsiv T., Mulska O., Hrabynska I., Ivaniuk U., Shopska Yu. Financial and economic security of agricultural business : specifics, analysis methodology, and measures of stabilization. *Agricultural and Resource Economics*. 2023. Vol. 9. № 2. P. 88–110. <https://doi.org/10.51599/are.2023.09.02.04>.
19. Pylianidis C., Osinga S., Athanasiadis I. N. Introducing digital twins to agriculture. *Computers and Electronics in Agriculture*. 2021. Vol. 184. P. 105942.
20. Crane-Droesch A. Machine learning methods for crop yield prediction and climate change impact assessment in agriculture. *Environmental Research Letters*. 2021. Vol. 13. № 11. P. 114003.

References:

1. Brazhnyk, L. V. (2024). The state, problems of formation, and use of enterprise capital in Ukrainian agriculture. *Effective Economy*, 9. <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.9.26>. [in Ukrainian].
2. Masiuk, Y. V., Paziun, Y. V. (2021). Financial strategy for improving the efficiency of an agricultural enterprise under market conditions. *Investments: Practice and Experience*, 20, 48–51. [in Ukrainian].
3. Khalatur, S. M., Holovan, Ye. V. (2020). Improving cash flow management of agricultural enterprises under financial instability. *Economics and Management: Collection of Scientific Papers*, 22, 43–50. [in Ukrainian].
4. Teece, D., Pisano, G., Shuen, A. (2023). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 44(7), 1387–1410.
5. Duchek, S. (2020). Organizational resilience: A capability-based conceptualization. *Business Research*, 13(1), 215–246.
6. Burnard, K., Bhamra, R. (2021). Organisational resilience: Development of a conceptual framework for organisational responses. *International Journal of Production Research*, 59(4), 1071–1085.
7. Key, N., McBride, W. (2022). Technology, productivity, and farm structure: Evidence from U.S. agriculture. *Agricultural Economics*, 53(6), 894–909.

8. Akhmetova, A., Abdykeroova, G., Shaukeroova, Z., Bulasheva, A., Akhmetova, A. (2024). Diagnostics of financial stability of agricultural enterprises of dairy cattle breeding in the Republic of Kazakhstan: Study of foreign crisis-forecasting models. *Scientific Horizons*, 27(5), 172–182. <https://doi.org/10.48077/scihor5.2024.172>
9. Wolfert, S., Ge, L., Verdouw, C., Bogaardt, M. J. (2020). Big data in smart farming – A review. *Agricultural Systems*, 153, 69–80.
10. Klerkx, L., Jakku, E., Labarthe, P. (2021). A review of social science on digital agriculture, smart farming and agriculture 4.0: New contributions and a future research agenda. *NJAS – Wageningen Journal of Life Sciences*, 90–91, 100315.
11. Popović, A., Hackney, R., Coelho, P. S., Jaklič, J. (2020). Towards business intelligence systems success: Effects of maturity and culture on analytical decision making. *Decision Support Systems*, 54(1), 729–739.
12. Tian, F. (2021). A supply chain traceability system for food safety based on HACCP, blockchain, and Internet of Things. *Proceedings of the International Conference on Service Systems and Service Management*, 1–6.
13. Bumblauskas, D., Mann, A., Dugan, B., Rittmer, J. (2020). A blockchain use case in food distribution: Do you know where your food has been? *International Journal of Information Management*, 52, 102008.
14. Kamilaris, A., Kartakoullis, A., Prenafeta-Boldú, F. X. (2021). A review on the practice of big data analysis in agriculture. *Computers and Electronics in Agriculture*, 143, 23–37.
15. Farooq, M. S., Riaz, S., Abid, A., Abid, K., Naeem, M. A. (2021). A survey on the role of IoT in agriculture for the implementation of smart farming. *IEEE Access*, 7, 156237–156271.
16. Schoemaker, P. J. H. (2020). Scenario planning: A tool for strategic thinking MIT. *Sloan Management Review*, 36(2), 25–40.
17. Ram, C., Rodriguez, G. (2023). Smart farming scenario modeling using machine learning and digital twin. *Computers and Electronics in Agriculture*, 198, 107089.
18. Vasylytsiv, T., Mulska, O., Hrabynska, I., Ivaniuk, U., Shopska, Yu. (2023). Financial and economic security of agricultural business: Specifics, analysis methodology, and stabilization measures. *Agricultural and Resource Economics*, 9(2), 88–110. <https://doi.org/10.51599/are.2023.09.02.04>
19. Pylianidis, C., Osinga, S., Athanasiadis, I. N. (2021). Introducing digital twins to agriculture. *Computers and Electronics in Agriculture*, 184, 105942.
20. Crane-Droesch, A. (2021). Machine learning methods for crop yield prediction and climate change impact assessment in agriculture. *Environmental Research Letters*, 13(11), 114003.

Annotation

Huzar B. S., Kiselov I. A.

Digital management and scenario planning tools in the agrosphere

The digital transformation of the agricultural sector is a key factor in ensuring its sustainable development in the face of global challenges. The article examines the key tools of digital management and scenario planning that are being actively

implemented in the modern agricultural sector. It reveals that in conditions of economic instability and martial law, the transformation of financial management of agricultural enterprises requires a radical rethinking of traditional approaches to financial resource management and the introduction of digital technologies, which play an important role in ensuring the adaptability and financial stability of agricultural businesses. It is investigated that the methodological basis of scenario planning in the agricultural sector is based on the integration of traditional strategic planning methods with modern modelling and simulation technologies. It is emphasised that stress testing is a key tool for assessing the ability of agricultural enterprises to withstand extreme negative development scenarios and to maintain financial stability in crisis conditions.

The necessity and development of methodological principles of digital management and scenario planning as key tools for ensuring the dynamic financial stability of agricultural enterprises in conditions of economic instability and military challenges are substantiated. Traditional statistical coefficient models that reveal fundamental limitations in diagnosing the adaptive capabilities of agricultural businesses have been developed. The digitalisation of financial management in the agricultural sector at four key levels of integration and the use of ERP, BI/CPM, Blockchain, predictive analytics and IoT systems has been defined. Researches have shown that new-generation EKR systems adapted for the agricultural sector ensure the integration of financial processes with the operational activities of the enterprise.

It has been found that the implementation of these systems in agricultural enterprises ensures proactive management, the reduction in administrative costs by 20–35 %, the increase in forecasting accuracy by 20–30 %, and the reduction in time required to prepare management reports by 60–80 %. An Integral Index of Digital Financial Stability (IIDS), which combines traditional financial indicators with metrics of crisis adaptability, digital maturity (IDM) and process automation (IPA), allowing for a comprehensive assessment of an enterprise's ability to withstand shocks has been proposed. A scenario planning methodology based on four categories of scenarios (including extreme scenarios) and digital twin tools, machine learning and Monte Carlo simulation is justified, which increases planning accuracy by 25–40 %, and a detailed approach to stress testing to identify critical risk areas is provided. It is concluded that the comprehensive implementation of these digital tools is a strategic factor for the transition from a reactive to a predictive management model, strengthening the competitiveness of the agricultural sector and ensuring its sustainable development.

Key words: agricultural sector, digital technologies, financial management, digital governance, scenario planning, financial stability, integration, integral indicator, digital financial stability index, stress testing.

РОЗВИТОК РИНКУ ПОСЛУГ З АВТОСТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Л. М. ХУДОЛІЙ¹, доктор економічних наук

О. А. ТОМАШЕВСЬКА¹, кандидат економічних наук

Л. В. БАРАБАШ², кандидат економічних наук

¹Національний університет біоресурсів і природокористування

²Уманський національний університет

Проблема розвитку ринку послуг автострахування в Україні є і залишатиметься досить актуальною. Кількісні та якісні зміни ситуації можуть значно покращити або погіршити захист страхувальників від ризиків, вплинути на прибутковість страхового бізнесу в країні. Незважаючи на те, що цей ринок є важливим сегментом у системі ринків страхових послуг України і займає близько 49 % його місткості, в теоретичному та методологічному плані він забезпечений досить слабо, а тому є важко прогнозованим, особливо в умовах війни.

Ключові слова: *теоретичні засади автострахування, методологія аналізу та прогнозу ринку послуг з автострахування, послуги з автострахування, аналіз кон'юнктури ринку, прогноз ємності ринку, КАСКО, ОСЦПВ.*

Постановка проблеми. Ринок послуг з автострахування – один із найбільш динамічно розвинених страхових ринків у світі, адже кількість транспортних засобів постійно зростає, відповідно, зростає і ступінь аварійності на дорогах, а відтак виникає потреба у посиленні захисту власників авто і їх користувачів. Страхові компанії нарощують пропозицію цих послуг, однак попит і пропозиція послуг не завжди балансуються, що породжує проблему волатильності тарифів.

Проблема розвитку ринку послуг автострахування в Україні є і залишатиметься досить актуальною. Різні тлумачення його сутності, невизначеність методичних підходів до розрахунку місткості, відсутність ринкової статистики та наукових прогнозів щодо кількісних та якісних змін роблять його недостатньо передбачуваним для суб'єктів ринку, стримуючи подальший розвиток на всіх сегментах. Нерозвиненість ринку послуг автострахування зменшує можливості страхового захисту власників і користувачів автотранспорту в умовах зростання ризиків, кількості дорожньо-транспортних пригод і потерпілих, збільшення матеріальних збитків внаслідок ДТП. Водночас, як вважають Głod et al. [2] і Внукова та ін. [3], повільне зростання пропозиції послуг автострахування не сприяє збільшенню доходів страховиків і прибутків вітчизняних страхових компаній та, як наголошують Polinkevych et al. [4], Шевчук та ін. [5], Волосович та ін. [6], формуванню бази інвестиційних ресурсів у країні. Розбалансована ситуація на ринку послуг автострахування призводить до волатильності тарифів на ці послуги та потребує запровадження елементів державного регулювання. Тому надзвичайно важливою

є розробка методичних підходів до дослідження ринку послуг автострахування, а також до моделювання прогнозу розвитку цього ринку в Україні на перспективу. Саме ці проблеми є найменш дослідженими в Україні та потребують наукового та практичного їх вирішення, чому і присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема кількісних і якісних змін, що відбуваються на ринку страхових послуг, зокрема у сегменті ринку послуг автострахування, не є абсолютно новою для науковців. Проте різні аспекти цієї проблеми стають відносно актуальними, зважаючи на етап розвитку цього ринку та на проблеми, з якими доводиться стикатися під час його становлення та функціонування в Україні.

У роботах Khudoliy & Sobko [7], Яворська та ін. [8], Proscorchuk et al. [9] охарактеризовано тенденції розвитку страхового ринку в Україні на початку ХХІ ст.; Козьменко та ін. [10], Гориславець та ін. [11] і Тринчук [12] розробили маркетингові стратегії та інструменти для страхових компаній, а Рахман та ін. [13] і Віленчук та ін. [14] розглянули проблеми стимулювання розвитку страхового ринку України. Клапків [15] у своїй монографії розробив організаційно-методологічні та правові основи формування ринку страхових послуг; його інституційні складові, а також фінансовий механізм функціонування інститутів, державну підтримку страхових компаній. Колектив авторів Glonty et al. [16] піднімали проблеми ризик-менеджменту і ролі страхування у розвитку країн. Загальні підходи до вивчення сутності ринку страхових послуг, методики цих науковців щодо його дослідження та регулювання лягли в основу більшості наукових праць, присвячених розвитку ринку послуг з автострахування, як провідного сегменту страхового ринку.

Варто наголосити, що ринок послуг з автострахування логічно розглядати в контексті ринку страхових послуг, оскільки він має спільну з ним природу і спільні риси; але в той же час він має і свої особливості, через які його було виділено в окремий сегмент, тенденції розвитку якого не завжди збігаються з ринком страхових послуг.

Історія формування ринку послуг з автострахування в Україні нараховує лише близько тридцяти років. На етапі активного становлення ринку послуг автострахування в Україні з'явилася серія наукових публікацій, присвячених організаційним засадам створення повноцінного ринку автострахування. В монографії за ред. Залєтова та ін. [17] низка вчених з різних країн досліджували економічну сутність автомобільного страхування та його класифікацію, ними було розглянуто взаємодію держави та страховиків у сфері безпеки дорожнього руху, вивчено міжнародний досвід обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників автотранспортних засобів, досліджено фактори дорожньо-транспортного травматизму та його соціально-економічні наслідки, спрощену систему відшкодування майнової шкоди внаслідок ДТП, розроблено методи державного регулювання страхування. Проблеми моделювання державного регулювання порушувалися у публікації Ляшенка та Янушевої [18], Толстенко [19] досліджувала проблему створення системи страхування автомобільного транспорту в Україні та механізми її подальшого вдосконалення в ринкових умовах.

У полі зору науковців Марценюк-Розарьонової та Марчука [20] опинилася проблема впливу різних чинників на розвиток ринку автострахування в Україні. У дослідженні Стецюка, Залєтова та ін [17] найвпливовішими стимулюючими чинниками розвитку ринку автострахування визнані: збільшення кількості транспортних засобів, усвідомлення клієнтами необхідності страхового захисту, зростання платоспроможності власників транспортних засобів. При цьому найбільш дестабілізуючими факторами були визнані: недовіра до страховиків, ціновий демпінг і зростання шахрайства. Ці висновки автори врахували при виборі найвпливовіших факторів для розрахунку сукупного попиту та пропозиції, перевіряючи ступінь їх впливу на надходження страхових премій з автострахування.

На посилення впливу глобалізаційних процесів на розвиток ринку послуг з автострахування вказували Glonty et al. [16] Чинчалова [21], Ачкасова [22], Фесенко та Яремченко [23], Калайда [24], Островська-Данкевич та Сіміонеску [25]. Бритченко та ін. [26], Dankiewicz та ін. [27–28]. У публікації Захарченко та Явір [29] вказувалось на COVID-19 як на негативний фактор, що звузив ринок в останні роки. Авторами запропоновано «антиковідні» інструменти, що дозволяли стабілізувати ринок страхування. Під час повномасштабного вторгнення росії проти України з'явився новий негативний чинник – військові дії, які також суттєво впливають на функціонування ринку послуг автострахування, і це відображено в працях Внукової [30], Глонті та Зелениці [31], Мельник та ін. [32]. Останнім часом з'явилося багато робіт, що пов'язують подальший розвиток ринку страхових послуг, і зокрема автострахування, з інноваційним розвитком, з цифровізацією страхового бізнесу. Цю проблему порушують у своїх публікаціях Приказюк та Моташко [33–34], Старостіна та ін. [35], Клапків і Кедр [36], Луцишин та ін. [37], Plonka та ін. [38–40], Охріменко та Шуляк [41]. Цей напрямок досліджень є важливим як для вирішення проблеми розширення пропозиції за рахунок підвищення ефективності діяльності страховиків, так і для підвищення попиту страхувальників на послуги автострахування за рахунок зручності їх отримання.

Значно рідше в літературі порушуються питання розробки методичних підходів до оцінки стану цього ринку, розрахунку перспектив розширення попиту та пропозиції на ньому, розробки заходів щодо збалансованого розвитку ринку послуг з автострахування. І за останнє десятиліття у цьому напрямі досліджень збільшення робіт суттєво не спостерігається. Однак у публікації Лазаришиної [42] розглядаються методичні основи аналізу рівня виплат на страховому ринку України та зазначається, що один із найвищих рівнів виплат спостерігається саме за страхуванням цивільної відповідальності власників транспортних засобів, хоча і не уточнюються чинники впливу. Ляшенко та Янушева [43] підкреслюють, що розвиток ринку автострахування сильно залежить від дії фінансових криз, пандемій і зниження доходів населення, хоча математично ці залежності не розраховані. У роботі Бозуленко О., Бозуленко О. [44] підкреслено важливість прогнозування попиту населення для управління ринком: автори відзначають, що прогнозування споживчого попиту є найзатребуванішим, але складним дослідженням для визначення поточних і

стратегічних умов розвитку ринку. І з ними не можна не погодитись, розглядаючи ринок послуг з автострахування.

Метою даного дослідження стало висвітлення теоретичних і методологічних підходів до дослідження кон'юнктури ринку послуг з автомобільного страхування та прогнозування на цій основі його ємності на середньострокову перспективу в Україні. Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

- уточнити сутність ринку послуг з автострахування, розробити методологію аналізу кон'юнктури цього ринку та його сегментів;
- проаналізувати попит і пропозицію на ринку автострахування України та визначити вплив на них окремих факторів;
- змодельовати перспективи розвитку ринку автострахування та його сегментів на перспективу в Україні і намітити підходи щодо розширення цього ринку на середньострокову перспективу.

Методика досліджень. Дане дослідження побудовано на засадах неокласичної і неокейнсіанської теорій, що при аналізі кон'юнктури ринків виходять зі співвідношення попиту і пропозиції на них; враховують вплив на кон'юнктуру багатьох факторів; пропонують регулювання ринків здійснювати через балансування державою співвідношення між попитом і пропозицією, формуючи економіку зростання.

При розробці даної статті враховані ідеї сучасних вітчизняних і зарубіжних учених з широкого кола проблем розвитку ринку страхових та автострахових послуг. Авторами статті використовувалися загальнонаукові підходи (діалектичний, комплексний і системний). Інформаційною базою проведеного дослідження слугували нормативно-правові акти України з питань страхування.—Для аналізу вартісних показників КАСКО, договорів внутрішнього та зовнішнього автострахування в Україні використані дані «Огляду небанківського фінансового сектору НБУ» в т.ч. страхового, огляди періодичних видань страховиків тощо.

Для обробки даних використовувались методи: дедуктивний (загальна побудова роботи), абстрактно-логічний та синтезу (для визначення сутності ринку послуг автострахування), аналізу (для сегментації ринку автострахування), індукції (у процесі підготовки висновків). Також були використані спеціальні методи дослідження: коефіцієнти приросту та зростання (для оцінки тенденцій попиту та пропозиції), структурування (для оцінки структури послуг автострахування), моделювання шляхом кореляційного аналізу залежності валових страхових премій з добровільного страхування від ключових факторів впливу та регресійний аналіз для визначення довгострокових параметрів розвитку сегменту КАСКО в Україні. Балансовий метод використовувався для розрахунку прогнозу сумарної ємності ринку послуг з обов'язкового і добровільного автострахування в Україні.

Результати досліджень. У даному дослідженні автори виходили з того, що будь-яке явище, яке підлягає детальному вивченню, повинно мати достатньо точне визначення, щоби були методично правильно розраховані його параметри. Для визначення економічної сутності ринку послуг з

автострахування використано дедуктивний метод і виведено його з категорії «ринок», під яким розумілася система економічних відносин між суб'єктами щодо купівлі-продажу товарів (послуг). Отже, під ринком послуг з автострахування далі будемо розуміти систему економіко-правових відносин між страховиками та страхувальниками щодо купівлі-продажу послуг з автострахування. Тому ємність цього ринку слід вимірювати в грошовому еквіваленті. На цьому автори змушені наголошувати, оскільки в багатьох публікаціях, присвячених цьому ринку, при характеристиці ємності ринку вказуються показники: кількість страхових компаній, кількість їх клієнтів, кількість договорів, за якими робитимуться виплати і т. п. Проте вони скоріше є факторами, від яких залежать попит і пропозиція на ринку, ніж показниками ємності ринку.

Згідно Закону України «Про страхування» [1], страхові компанії розробляють страхові продукти, тобто умови страхування, що задовольняють визначені потреби клієнтів; а страхувальник отримує страхову послугу, що надається страховиком на підставі договору страхування для забезпечення потреби страхувальника у страховому захисті. За своїм характером це особливі фінансові послуги, оскільки надаються на специфічному ринку.

На нашу думку, специфіка ринку автострахування полягає в тому, що він міститься у двох сегментах страхового ринку: страхуванні майна та страхуванні відповідальності. Виділимо такі види автострахування, що формують сегменти цього ринку:

- страхування наземних транспортних засобів (легкових автомобілів, автобусів, вантажівок, причепів тощо). Ці послуги забезпечують відшкодування власнику збитків, завданих окремими ризиками, пов'язаними з транспортним засобом: викрадення, ДТП, пожежа, стихійне лихо; або з комплексним страхуванням сукупності ризиків транспортного засобу – КАСКО, що не передбачає страхування відповідальності власників, пасажирів, водія або майна, що знаходиться в автомобілі під час руху. За формою це добровільне страхування;

- страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів, що спрямоване на забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю, життю та майну третіх осіб, потерпілих у ДТП. Воно може здійснюватися за внутрішнім чи міжнародним («зелена карта») договором. За формою цей вид – обов'язкове страхування.

Наші спостереження показали, що факторами, що є найвпливовішими на попит на ринку автострахування, є кількість застрахованих автомобілів, їх страхова сума, доходи населення та його бажання страхуватися, розмір тарифів на автострахування.

Відповідно, на обсяг пропозиції на цьому ринку впливають такі фактори: кількість страхових компаній, що займаються страхуванням даних ризиків; ефективність для них операцій з автострахування; розмір відшкодувань страхувальникам; розмір тарифів.

Як будь-яке явище в процесі становлення, ринок автострахування розвивається за загальним законом діалектики – переходу в процесі

накопичення від кількісних змін до якісних, що можуть відбуватися поступово або різко. Узгоджуючи розвиток ринку послуг автострахування в Україні з цим загальним законом, можна очікувати в міру накопичення кількісних змін на цьому ринку орієнтації українських страхових компаній на новітні інноваційні технології, що набирають обертів у світі. Ми можемо передбачити різні сценарії: як повільне, так і швидке зростання ринку в цілому чи окремих його сегментів. Можна очікувати, що подальший розвиток цього ринку залежатиме від об'єктивних факторів, пов'язаних з кількісними змінами парку автомобілів та його характеристик, а з іншого боку – від удосконалення механізму балансування попиту та пропозиції на цьому ринку.

Тому актуальним завданням є прогнозування економічного сценарію розвитку ринку, його наслідків для страхового бізнесу та власників автотранспорту хоча б на середньо- та короткострокову перспективу.

Найважливішими характеристиками ринку послуг автострахування, як і будь-якого ринку, є показники його кон'юнктури: попит, пропозиція, їх співвідношення, розмір тарифів на послуги на відповідному етапі розвитку. Найскладнішою проблемою дослідження будь-якого ринку є дослідження його попиту [43]. На нашу думку, ринок послуг автострахування не є винятком. Виходячи зі статистичних даних, які на даний час є в Україні, за величину сумарного попиту можна умовно прийняти показники надходження премій як за КАСКО, так і за договорами цивільно-правової відповідальності. Для детальних прогнозних розрахунків доцільно розділити ці два види страхування, враховуючи, що страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів є обов'язковим видом страхування і поправка на готовність страхувальника укласти договори тут недоцільна. При цьому комплексне автострахування (КАСКО) є добровільним і враховуватиме бажання застрахувати транспорт. Обсяг пропозиції на цьому ринку залежатиме від кількості платоспроможних страхових компаній, що займаються страхуванням ризиків; від ефективності автострахування у цих компаніях; обсягу компенсації та розміру тарифів.

Найскладнішим є розрахунок попиту, проте саме він, зазвичай, характеризує ємність ринку. В Україні відсутня необхідна статистика, що могла би бути використана для аналізу попиту, як платоспроможної потреби. Тому визначили сумарний попит через зібрані страхові премії по всіх трьох сегментах: по КАСКО; по обов'язковому страхуванню цивільно-правової відповідальності за внутрішніми договорами (ОСЦПВ) і цивільно-правової відповідальності за міжнародними договорами. Згідно таб. 1, по всіх сегментах за 2018–2023 рр. в країні відбулось суттєве зростання попиту. За ці роки сумарна ємність ринку виросла з 13,0 до 24,4 млрд грн., тобто на 88 %. При цьому у структурі премій по роках КАСКО займало 51 %, а ОСЦПВ (автоцивілка) – 35 %, «зелена карта» – 14 %. Така тенденція була позитивною, оскільки добровільне комплексне страхування було переважаючим (крім 2023 р. по КАСКО) і свідчило про зростаюче бажання власників і їх готовність страхуватися від ризиків (табл. 1). Середньорічний приріст попиту за шість років (2018–2023 рр.) дорівнював 12,3 %.

Табл. 1. Динаміка і структура попиту на послуги автострахування в Україні за 2018–2023 рр.

Роки	КАСКО, млн грн	У % до сумарного попиту	ОСЦПВ (автоцивілк а), млн грн	У % до сумарного попиту	«Зелена карта», млн грн	У % до сумарного попиту	Всього попиту млн. грн	%
2018	6972	54	4493	35	1503	11	12974	100
2019	8134	54	5087	34	1889	12	15100	100
2020	7324	52	5177	37	1630	11	14131	100
2021	10601	55	6974	36	1700	9	19275	100
2022	11611	51	7671	34	3400	15	22682	100
2023	10900	48	8540	38	3108	20	22548	100
Середня за 2018– 2023 рр.	9257	51	6323	35	1687	14	17785	100
2023р. до 2018, %	156	–	190	–	207	–	174	–

Примітка. Авторські розробки на основі джерел: [44–46]

У 2022 р., з початку впровадження воєнного стану, відбулося зниження середньорічних темпів зростання премій по КАСКО, а в 2023 р. взагалі спостерігалось зменшення суми премій по цьому виду страхування на 6 % до попереднього періоду через падіння доходів населення, неготовність страховиків страхувати вживані та застарілі авто (середній вік вітчизняного автопарку склав 22,7 років) [47], зменшення чисельності автівок у власності (щороку протягом трьох років воєнного стану втрачалося в середньому по 30 тис. автівок, а ввезення автівок по імпорту у 2022 р. скоротилося на 49 % до рівня 2021 р. і склало 535 тис., з яких менше третини – нововвезені). При цьому тарифи на послуги з ОСЦПВ зросли на 22 %. Вдвічі, порівняно з 2021 роком, зросли обсяги попиту на послуги страхування по «Зеленій картці», що було пов'язано із масовим виїздом українців за кордон на початку війни.

У цілому ж, за даними НБУ, у 2023 р. в Україні ринок автострахування звузився на 1 %, до 22548 млн грн, порівняно з попереднім роком, причому більшою мірою це сталося за рахунок цивільної відповідальності за міжнародними договорами страхування, що не перевищили порогу рекордного 2022 р. При поточному курсі 46 грн за євро, ємність ринку склала 490 млн €, що становило майже 48 % від всього страхового ринку.

Після визначення середньорічних темпів приросту валових премій за шість років (2018–2023) по обов'язковому страхуванню ОСЦПВ і «Зеленій картці» провели на їх основі розрахунки на наступні два роки по цих сегментах. За такою методикою надходження по ОСЦПВ на 2025 р. можуть скласти 11294 млн грн, по «Зеленій картці» – 3328 млн грн, що разом по цих видах обов'язкового страхування складе 14622 млн грн.

Складнішим було прогнозування ємності на сегменті ринку КАСКО з добровільного страхування автотранспортних засобів до 2025 року. Зупинимось детальніше на методиці прогнозу місткості ринку в сегменті КАСКО. Його здійснено методом багатфакторного кореляційно-регресійного аналізу на основі тенденцій, що склалися за останні два десятиріччя в Україні. Такий підхід дав змогу оцінити ступінь впливу на досліджуваний показник ємності (Y) (обсяг страхових премій) кожного з введених у модель факторів (кількість страхових випадків, за якими прийнято рішення про здійснення страхових відшкодувань, тис.; кількість укладених за звітний період договорів страхування, тис.; доходи населення, млн грн.) при інших коефіцієнтах, зафіксованих на середньому рівні. Ступінь впливу всіх цих факторів на ємність ринку виявився дуже високим.

Між факторами існують складні взаємозв'язки, тому їхній вплив на ознаку результату є комплексним і не може розглядатися як проста сума ізольованих впливів.

Усі три залежності є нелінійними, і оскільки вивчення лінійних функцій має незаперечні переваги перед іншими класами функцій, ми зводимо виявлені нами залежності до лінійної функції. Рівняння нелінійної моделі має вигляд:

$$Y = AX_1^\alpha \cdot X_2^\beta \cdot X_3^\kappa, \quad (1)$$

де Y результуюча ознака;

X₁, X₂, X₃ – фактори (описані вище);

A, α , β , κ – параметри моделі.

Алгоритм виконання розрахунків був наступним. На першому етапі функція була лінеаризована і приведена до лінійного вигляду. Лінеаризацію проводили у два етапи. Обидві частини рівняння прологарифмовані:

$$\ln Y = \ln a_0 + \alpha \ln X_1 + \beta \ln X_2 + \kappa \ln X_3 \quad (2)$$

На другому етапі були побудовані множинні лінійні регресійні моделі та оцінені параметри моделі методом найменших квадратів.

Оскільки рівняння множинної регресії було визнано значущим згідно з критерієм Фішера, залежна змінна Y, що досліджується, дуже точно описується змінними, включеними до моделі регресії.

На основі отриманих даних виводиться така функція:

$$\ln Y = -2,274211 + 1,12232 \ln X_1 + 1,2692 \ln X_2 + 0,2098 \ln X_3 \quad (3)$$

На основі отриманої моделі було виведено залежність експозиції: A, β , κ – коефіцієнти еластичності залежності, які характеризують зміну результуючого показника при збільшенні відповідних факторів на 1 %.

Отриману модель використовували для прогнозування майбутніх показників валових надходжень за страховими преміями на основі фактичних або очікуваних параметрів факторів, описаних вище. Факторний прогноз розраховувався за допомогою одного з методів прогнозування динамічних

рядів, а саме методу ковзної середньої, що вважається цілком прийнятним для прогнозування на період до 5 років. Для прогнозування результативного показника (ємності ринку) використано метод прогнозування за допомогою регресійного аналізу. При підстановці прогнозних значень факторних характеристик у попередньо розраховане рівняння були отримані прогнозні значення результуючої характеристики – обсяг надходження премій за добровільним страхуванням КАСКО.

Описавши методику розрахунку, ми представляємо результати моделювання. Для виконання поставлених завдань були використані дані динаміки розвитку ринку послуг автострахування КАСКО за період 2002–2020 рр.

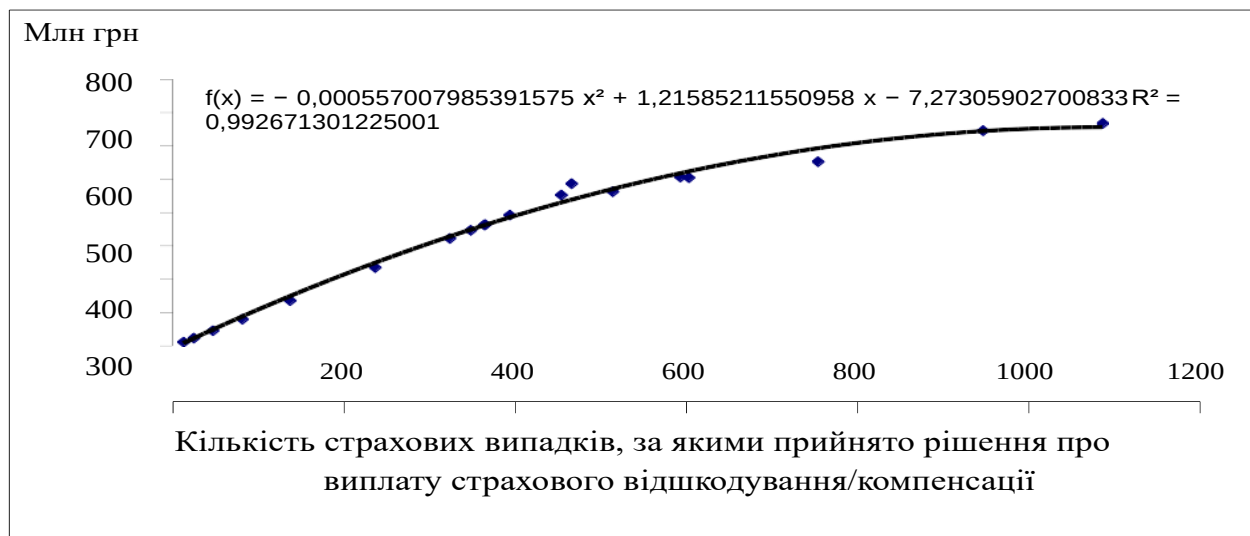
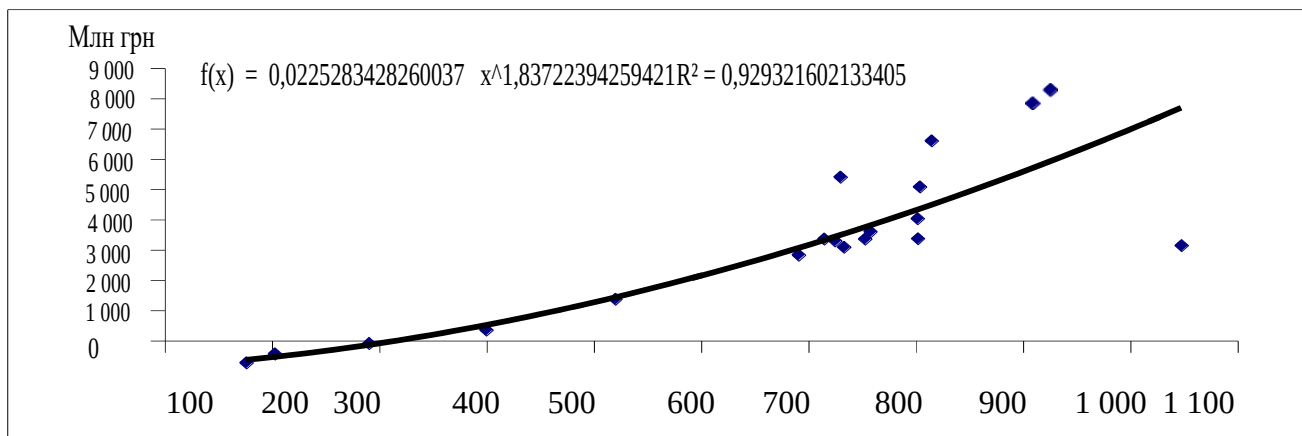

Рис. 1. Залежність розміру валових надходжень (страхових премій) по КАСКО від кількості страхових випадків, за якими прийнято рішення про страхові відшкодування.

Як видно з моделі, зображеної на рис. 1, валові надходження страхових премій описуються параболічною залежністю від кількості страхових випадків, за якими прийнято рішення про страхові відшкодування. Розрахований коефіцієнт детермінації становить 0,99, що свідчить про дуже сильну залежність.

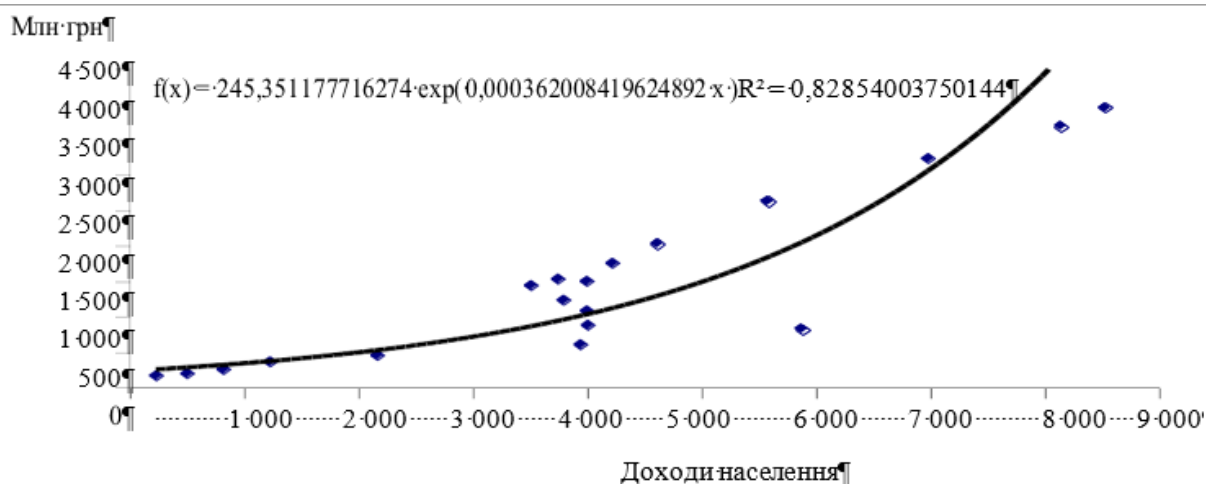
Як видно з моделі, зображеної на рис. 2, надходження страхових премій також мають ступінь залежності від кількості договорів страхування, укладених протягом звітного періоду. Коефіцієнт детермінації становить 0,93, що також свідчить про дуже тісний зв'язок між цими показниками

Відповідно до моделі, наведеної на рис. 3, надходження страхових платежів мають експоненціальну залежність від доходу, але тіснота дещо слабша, коефіцієнт детермінації становить 0,83, однак це також є свідченням сильного тісного зв'язку між факторами. Отже, в нашому випадку обсяг валових надходжень по КАСКО залежить не від одного, а від декількох факторів. Між факторами існують складні взаємозв'язки, тому їх вплив на ознаку результативності є комплексним і не може розглядатися як проста сума ізольованих впливів.

Кількість страхових договорів, укладених протягом звітнього періоду

Рис. 2. Залежність суми страхових премій з автострахування від кількості укладених договорів страхування за звітний період

Доходи населення

Рис. 3. Залежність розміру надходжень страхових премій по КАСКО від доходів населення

Побудуємо модель залежності місткості ринку (суми страхових премій) на основі найвпливовіших факторів попиту та пропозиції та оцінимо її параметри методом найменших квадратів. У результаті кореляційно-регресійного аналізу отримано наступні показники: R^2 становить 0,989, що вказує на дуже сильну залежність результуючої ознаки від обраних факторів; розрахунковий критерій Фішера $F = 252,38$ перевищує табличне значення критерію Фішера $F(0,05; 3; 19) = 3,13$, тобто рівняння множинної регресії є значущим, тому досліджувана залежна змінна Y дуже точно описується включеними змінними в регресійній моделі.

На основі отриманих даних виводиться така функція:

$$\ln Y = -2,274211 + 1,12232 \ln X_1 + 1,2692 \ln X_2 + 0,2098 \ln X_3 \quad (4)$$

На основі отриманої моделі маємо залежність:

$$Y = 0,103 * X_1^{1,1232} * X_2^{1,26828} * X_3^{0,2098} \quad (5)$$

де A , β , κ – коефіцієнти еластичності залежності, які характеризують ефективне значення приросту відповідних факторів на 1 %.

Тож збільшення кількості страхових випадків, за якими прийнято рішення щодо страхових відшкодувань, на 1 % збільшує валові надходження страхових премій на 1,12 %; збільшення кількості укладених за звітний період договорів страхування на 1% збільшує валові надходження страхових премій на 1,268 %; збільшення доходів домогосподарств на 1 % збільшує валові надходження страхових премій на 0,21 %; Отриману модель використовували для прогнозування майбутніх показників валових страхових премій на основі фактичних або очікуваних параметрів факторів, описаних вище. Прогноз факторів розраховується одним з методів прогнозування часових рядів, а саме методом ковзної середньої, що цілком прийнятний для прогнозування на період до 5 років. Для прогнозування ефективної ознаки (валового доходу) використано метод прогнозування за допомогою регресійного аналізу (табл. 2).

Табл. 2. Прогноз валових страхових премій з добровільного страхування автотранспорту в Україні до кінця 2025 р., млн грн

Рік	Валові премії, млн грн	Кількість страхових випадків, за яких прийнято рішення про виплату страхових відшкодувань, тис.	Кількість договорів страхування, що укладені у звітному періоді, тис	Доходи населення, грн
	Y	X1	X2	X3
2021	8733,6	735	969	4552
2022	9306,9	809	1028	5096
2023	10129,7	872	1072	5668
2024	11173,1	952	1126	6382
2025	12323,4	1038	1184	7143

Примітка. Авторські розрахунки

Згідно з розрахунками, валові надходження страхових премій по КАСКО матимуть тенденцію до зростання і до 2025 року можуть перевищити рівень базового 2018 року на 77 %. Таким чином, до кінця 2025 р. місткість ринку добровільного автострахування збільшиться до 12,3 млрд грн за умови зростання кількості укладених договорів; збільшення кількості випадків, що підлягають відшкодуванню та зі зростанням доходів населення (табл. 2., рис. 4).

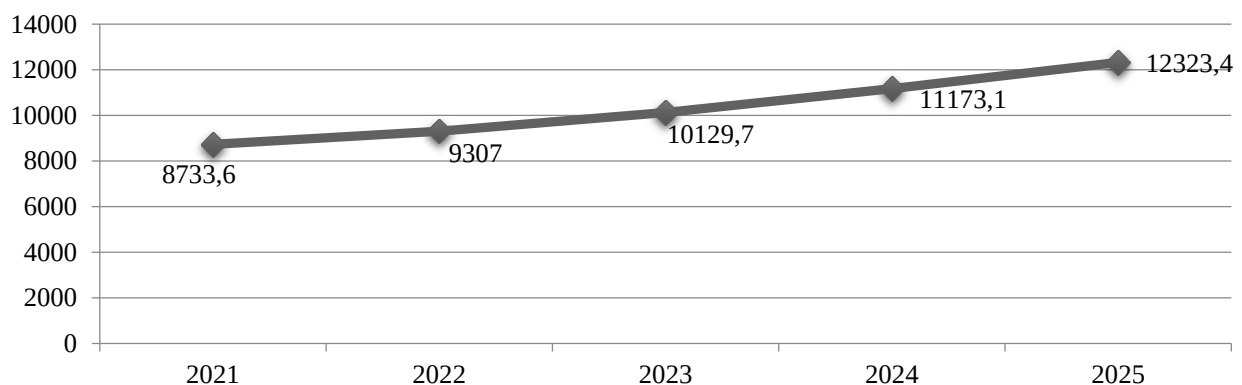

Рис. 4. Прогноз валових страхових премій з добровільного страхування автотранспорту в Україні до 2025 року, млн грн

Причому два перші фактори виявилися найбільш впливовими. А тому страхові компанії повинні дбати про покращення обслуговування клієнтів (шляхом розширення спектру послуг, їх зручності для клієнтів, в т.ч. і за рахунок впровадження фін технологій), підвищення відсотка відшкодування та стабілізацію чи навіть зниження розміру тарифів. По мірі відновлення економіки можна очікувати зростання доходів населення країни, а відтак і його бажання страхувати автотранспорт на добровільних засадах.

Визначення сумарної прогнозованої ємності ринку автострахування було здійснено шляхом підсумовування ємності його за всіма сегментами – обов’язковим страхуванням цивільної правової відповідальності, міжнародним обов’язковим страхуванням і комплексним автострахуванням (табл. 3).

Табл. 3. Прогноз сумарної ємності ринку з обов’язкового і добровільного страхування автотранспорту в Україні на 2024–2025 рр., млн грн

Рік	Валові премії, всього	в т. ч. КАСКО	в т. ч. ОСЦПВ	в т. ч. Міжнародне страхування «Зелена картка»
2024	24210	11173	9821	3216
2025	26945	12323	11294	3328

Примітка. Авторський розрахунок

Загальна місткість ринку автострахування в Україні на кінець 2025 року, за нашим прогнозом, може скласти майже 27 млрд грн, у т. ч. КАСКО – 12,3 млрд грн, цивільно-правова відповідальність (за внутрішніми та міжнародними договорами) – 14,6 млрд грн. У еквіваленті за курсом 46 гривень за євро ємність ринку автострахування складе близько 585,8 млн євро. За світовими мірками це небагато, але для України в умовах тривалого воєнного стану це може бути відчутне збільшення місткості фінансового ринку та зростання його інвестиційного потенціалу. Даний сегмент страхового ринку України є олігополістичним ринком і має тенденцію до посилення концентрації валових премій в руках великих страхових компаній. Тож підвищення ефективності державної політики має бути направлене на захист економічної конкуренції, недопущення монополізації ринку окремими компаніями і змови між олігополістами. Це гарантуватиме споживачам отримання якісних послуг за нижчими тарифами. При цьому доречно було б в Україні дотримуватися нормативів, що діють в ЄС: про недопустимість перевищення страховими компаніями встановленої питомої ваги від загального обсягу наданих страхових послуг. Відтак вважаємо своєчасним запровадження в країні з початку 2025 р. оновленого Закону України «Про обов’язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів».

Як видно з даного дослідження, з робіт багатьох науковців України та інших країн проблема розвитку ринку автострахування є досить актуальною як для автовласників, так і для страхового бізнесу. Для споживачів страхових послуг це можливість задоволення їх зростаючих потреб у страхуванні ризиків, для страхових компаній – перспектива нарощування їх прибутків від одного з

найперспективніших видів страхування. Коректна оцінка реального стану цього ринку на середньо- та довгострокову перспективу вимагає подальшого розвитку методології, створення відповідної статистичної бази для аналізу, а також цивілізованого підходу до запровадження механізмів регулювання ринку автострахування. На даний час в економічній літературі недостатньо робіт, що б розкривали специфіку дослідження попиту та пропозиції на даному ринку та надавали б методологію розрахунку прогнозу його місткості. Для країн з розвинутими ринками, які мають тривалу історію й усталені підходи до дослідження цього ринку, проблема може бути менш актуальною, ніж для України, чий ринок нараховує близько трьох десятиріч (до того страхування розвивалося на неринкових засадах), без відповідної багаторічної статистичної бази та зі специфічними умовами – функціонування в умовах повномасштабного військового вторгнення.

Є декілька робіт, в яких розглядаються методичні підходи до дослідження цього ринку, до визначення найвпливовіших факторів на його динаміку. Проте часто за розміри ринку пропонується приймати: чисельність компаній, їх клієнтів, кількість укладених договорів, що робить українські показники ємності неспівставними з показниками інших країн і не відповідає нашим розрахункам. Окремо можна виділити серію робіт, що присвячені впливу глобалізаційних процесів, фактору COVID-19, запровадженню Fin-tech і впливу повномасштабного військового вторгнення. Проте при всій важливості цих досліджень, в них рідко ці процеси розглядають як фактори впливу на величину ємності національного ринку, хоч більшість авторів цих публікацій наголошують на зростаючих тенденціях ринку послуг з автострахування та можливостях подальших позитивних кількісних і якісних змін на ньому.

Висновки. Враховуючи складність проблеми дослідження та коректного прогнозування місткості ринку послуг з автострахування, у статті було поставлено за мету розробити методологію аналізу та прогнозування кон'юнктури цього ринку на коротко-та середньострокову перспективу. Проведені дослідження дозволили визначити ринок послуг з автострахування як систему економічних відносин між страховиками та страхувальниками щодо купівлі-продажу послуг страхового захисту автотранспортних засобів та цивільної відповідальності перед третіми особами. Найважливішими атрибутами на цьому ринку слід вважати попит, пропозицію, ємність ринку, тарифи на послуги. Ємність цього ринку слід визначати в грошовому вимірі через показник страхових премій за цим видом страхування. Цей ринок є складовою ринку страхових послуг, який, у свою чергу, є сегментом ринку фінансових послуг. Важливим для аналізу та прогнозування є сегментація ринку послуг з автострахування за формами та видами страхування: добровільне страхування транспортних засобів від різних ризиків та обов'язкове страхування цивільної відповідальності за внутрішніми та зовнішніми договорами. Для більшої точності розрахунків ємності по кожному з них з огляду на їх специфіку пропонується проводити окремо.

Попит на ринку послуг з автострахування формується під впливом таких основних факторів: кількості застрахованих автотранспортних засобів,

страхових премій, доходів населення та його готовності страхувати автотранспортні ризики, розміру тарифів на ці послуги. На обсяг пропозиції на цьому ринку впливають такі чинники: кількість страхових компаній, що займаються страхуванням цих ризиків; ефективність їх діяльності з автострахування, кількість страхових випадків для відшкодування збитків страхувальникам, розмір тарифів.

Дане дослідження показало, що попит на ринку послуг автострахування у період 2018–2023 років формувався за рахунок добровільного страхування наземного транспорту (КАСКО) на 51 %, за рахунок обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів за внутрішніми договорами на 35 %, за рахунок обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників за міжнародними договорами «зеленої карти» – на 14 %. Попит у всіх сегментах протягом 2018–2023 років динамічно зростав. Зріс і загальний попит на ринку послуг автострахування з 13 млрд грн у 2018 році до 24,4 млрд грн у 2023 році (в 1,74 рази), при цьому в сегменті КАСКО він збільшився в 1,56 рази, в ОСЦПВ за внутрішніми договорами в 1,9 рази, за зовнішніми – в 2,1 рази.

Кореляційний аналіз у сегменті добровільного страхування автотранспорту виявив, що найвпливовішими факторами на формування місткості ринку стали: кількість укладених договорів страхування за звітний період; кількість страхових випадків, за якими прийнято рішення про здійснення страхових відшкодувань; доходи на душу населення. Отримані математичні залежності при застосуванні методу кореляційно-регресійного аналізу дозволили розробити прогноз ємності ринку в сегменті КАСКО до 2025 року до 12,3 млрд грн. Враховуючи зростання попиту в сегменті обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів за внутрішніми та зовнішніми договорами, можна очікувати, що у 2025 році сукупна ємність ринку послуг автострахування України може сягнути 26,7 млрд. грн. Проте таке зростання можливе лише за умови значного підвищення ефективності діяльності страхових компаній у наданні цього виду послуг, запровадження новітніх інноваційних Інтернет-сервісів для страхувальників, збільшення відшкодувань за договорами страхування, підвищення страхової грамотності населення, а також зростання доходів населення у період після скасування воєнного стану.

Література:

1. Про страхування: закон України № 1909 від 18.11.2021 р. Верховна Рада України. Законодавство України. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text> (дата звернення 07.11.2025)
2. Głód J., Klapkiv L., Białek-Jaworska A., Opolski K. Dividends of life insurance companies and the solvency capital requirements. Jajuga K., Locarek-Junge H., Orłowski L., Staehr K. (eds) *Contemporary Trends and Challenges in Finance*. Springer Proceedings in Business and Economics. Springer, Cham. 2020. https://doi.org/10.1007/978-3-030-43078-8_18

3. Vnukova N., Davydenko D., Achkasova S., Yagolnitskyi O. Assessing the activities of insurance companies due to the disease of private pension. *Economic Studies (Ikonomicheski Izsledvania)*. 2022. № 31(5). С. 179–194.
4. Polinkevych O., Glonti V., Baranova V., Levchenko V., Yermoshenko A. Change of business models of Ukrainian insurance companies in the conditions of COVID-19. *Insurance Markets and Companies*. 2022. № 12(1). P. 83–98. [https://doi.org/10.21511/ins.12\(1\).2021.08](https://doi.org/10.21511/ins.12(1).2021.08)
5. Shevchuk O., Kondrat I., Stanienda J. Pandemic as an accelerator of digital transformation in the insurance industry: evidence from Ukraine. *Insurance Markets and Companies*. 2020. № 11(1). P. 30–41. [http://dx.doi.org/10.21511/ins.11\(1\).2020.04](http://dx.doi.org/10.21511/ins.11(1).2020.04)
6. Volosovych S., Zelenitsa I., Kondratenko D., Szymla W., Mamchur R. Transformation of insurance technologies in the context of a pandemic. *Insurance Markets and Companies*. 2021. № 12(1). P. 1–13. [https://doi.org/10.21511/ins.12\(1\).2021.01](https://doi.org/10.21511/ins.12(1).2021.01)
7. Khudoliy L., Sobco Ih. Development of insurance market in Ukraine. In: *The Economics of the XXI Century: Current State and Development Prospect*. Monograph. Sciemcee Publishing. London. 2018
8. Yavorska T., Voytovych L., Voytovych D. The impact of macroeconomic factors on the development of the insurance system in Ukraine. *Insurance Markets and Companies*. 2022. № 13(1). P. 21–35. [https://doi.org/10.21511/ins.13\(1\).2022.03](https://doi.org/10.21511/ins.13(1).2022.03)
9. Prokopchuk O., Nepochatenko O., Malyovanyi M., Ulyanych Y., Bilan Y. Trends in the functioning of the Ukrainian insurance services market. *Insurance Markets and Companies*. 2022. № 13(1). P. 47–65. [http://dx.doi.org/10.21511/ins.13\(1\).2022.05](http://dx.doi.org/10.21511/ins.13(1).2022.05)
10. Козьменко О.В., Козьменко С.М., Васильєва Т.А. та ін. «4Р» маркетингу страхових компаній: монографія. Суми. Університетська книга. 2014. 432 с.
11. Horyslavets P., Plonka M., Trynchuk V. Experience marketing and its tools in promoting the insurance services. *Innovative Marketing*. 2018. № 14(1). P. 41–48. [http://dx.doi.org/10.21511/im.14\(1\).2018.05](http://dx.doi.org/10.21511/im.14(1).2018.05)
12. Trynchuk V. Management of visual communications in insurance companies (on the example of using icons in logos). *Problems and Perspectives in Management*. 2017. № 15(2-2). P. 319–331. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.15\(2-2\).2017.02](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.15(2-2).2017.02)
13. Рахман М.С., Євтушенко В.А., Сипало Д.А. Заходи стимулювання страхового ринку України. *БізнесІнформ*. 2020. № 8. С. 196–202
14. Vilenchuk O., Nedilska L., Kurovska N., Vikarchuk O., Klapkiv Y. Mission of international agribusiness insurance: modern challenges and opportunities for Ukraine. *Scientific Horizons*. 2022. № 25(10). С. 107–118. [https://doi.org/10.48077/scihor.25\(10\).2022.107-118](https://doi.org/10.48077/scihor.25(10).2022.107-118)
15. Клапків Ю. Ринок страхових послуг: концептуальні засади, технічні інновації та перспективи розвитку: монографія. Тернопіль. ТНЕУ, Економічна думка. 2020. 568 с.
16. Glonti V., Tsintsadze A., Oniani L., Ghogoberidze T. Risk management problems and the role of insurance in developing countries. *Montenegrin Journal of*

Economics. 2023. № 19(2). P. 153–165. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2023.19-2.13>

17. Залєтов О.М., Кнейслер О.В., Стецюк В.М., Толстенко О.Ю. та ін. Автомобільне страхування в системі безпеки дорожнього руху: кол. монографія. К. Міжнародна агенція «VeeZone». 2012. 509 с.

18. Ляшенко Н.В., Янушева Л.М. Ринок автотранспортного страхування України: стан, проблеми розвитку та особливості регулювання в умовах глобалізації страхових відносин. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 8. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=450> (дата звернення 31.11.2025)

19. Толстенко О.Ю. Система страхування автомобільного транспорту в Україні: монографія. Тернопіль. Підручники і посібники. 2011. 208 с.

20. Марценюк-Розарьєнова О.В., Марчук Ю.Ю. Розвиток ринку автострахування в Україні: проблеми та перспективи. *Ефективна економіка*. 2018. № 3. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6182> (дата звернення 08.11.2025)

21. Āināalov S. The impact of the level of corporate social responsibility on financial performance: evidence from insurance firms in the Czech Republic. *Insurance Markets and Companies*. 2021. № 12(1). P. 64–71. [https://doi.org/10.21511/ins.12\(1\).2021.06](https://doi.org/10.21511/ins.12(1).2021.06)

22. Achkasova S. The governmental regulation of the insurance market in the European integration processes. *Economic Annals-XXI*. 2015. № 7-8(2). P. 49–52

23. Фесенко Н. В., Яремченко Л. М. Стан та перспективи функціонування страхового ринку України в умовах глобалізації. *Економіка та держава*. 2019. № 8. С. 28–34

24. Kalayda S. The impact of digitalization on the economic convergence of the insurance market. *Insurance Markets and Companies*. 2021. № 12(1). P. 51–63. [http://dx.doi.org/10.21511/ins.12\(1\).2021.05](http://dx.doi.org/10.21511/ins.12(1).2021.05)

25. Ostrowska-Dankiewicz A., Simionescu M. Relationship between the insurance market and macroeconomic indicators in the EU member states. *Transformations in Business and Economics*. 2020. № 19(3). P. 175–187

26. Britchenko I., Polinkevych O., Trynchuk V., Khovrak I. The impact of COVID19 on the philosophy of doing business in a sustainable environment. *Economic Studies (Ikonomicheski Izsledvania)*. 2023. № 32(2). P. 100–116. URL:

27. Dankiewicz R., Tworzydo D., Ostrowska-Dankiewicz A. Distribution of services within the call center and COVID-19: a case study. *WSEAS Transactions on Business and Economics*. 2020. № 17. P. 921–932. <https://doi.org/10.37394/23207.2020.17.90>

28. Dankiewicz R., Balawejder B., Tomczyk T., Trynchuk V. The impact of the COVID-19 pandemic on the due payments of Polish enterprises from selected industries. *Investment Management and Financial Innovations*. 2021. № 18(2). P. 144–154. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18\(2\).2021.12](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(2).2021.12)

29. Захарченко Н., Явр С. Вплив COVID-19 на ринок страхування в Україні та у всьому свті. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2021. № 1(47). URL: <http://rinek.onu.edu.ua/article/view/227009> (дата звернення 12.11.2025)

30. Внукова Н. М. Сучасний стан та тенденції розвитку страхування в умовах воєнного стану. *Страховий ринок України: виклики в період дії воєнного стану та перспективи подальшого розвитку: матеріали доповідей міжнародного науково-практичного круглого столу*. 2022. С. 9–10
31. Глонті В., Зелениця І. Ризик війни та його вплив на функціонування страхового ринку України. *Страховий ринок України: виклики в період дії воєнного стану та перспективи подальшого розвитку: матеріали доповідей міжнародного науково-практичного круглого столу*. 2022. С. 17–19
32. Melnyk M., Zhabynets O., Myshchyshyn I., Orlov V. Efficient use of the insurance sector potential adjusted for its shadowing: case of Ukraine. *Insurance Markets and Companies*. 2021. № 12(1). P. 16–31. [http://dx.doi.org/10.21511/ins.12\(1\).2021.02](http://dx.doi.org/10.21511/ins.12(1).2021.02)
33. Приказюк Н., Моташко Т. Нові вектори розвитку автотранспортного страхування в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2015. Вип. 3. С. 37–47. <http://dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2015/168-3/6>
34. Приказюк Н., Моташко Т. Роль інтернету в реалізації страхових послуг. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2014. Вип. 3(56). С. 45–52
35. Starostina A., Pikus R., Kravchenko V. Innovative activities within Ukrainian insurance companies. *Marketing and Management of Innovations*. 2020. № 2. P. 44–45. <https://doi.org/10.21272/mmi.2020.2-03>
36. Klapkiv L., Kedra A. Is demand for technologies determined by production costs? The case of insurance companies. *Engineering Economics*. 2022. № 33(3). P. 275–290. <https://doi.org/10.5755/j01.ee.33.3.25610>
37. Lutsyshyn Z., Klapkiv Y., Kucher T., Svirskyi V. Development of innovative instruments in the financial market of Ukraine. *Espacios*. 2019. № 40(28). P. 22
38. Płonka M., Kozuch M., Stanienda J. The fourth industrial revolution and contemporary technological, economic and cultural megatrends. In: *Public Goods and the Fourth Industrial Revolution: Inclusive Models of Finance, Distribution and Production*. 2022. P. 7–34
39. Płonka M., Niznik J., Jedynak T. Health security as a public good in the era of the fourth industrial revolution in Poland. In: *Public Goods and the Fourth Industrial Revolution: Inclusive Models of Finance, Distribution and Production*. 2022. P. 109–142. London: Routledge
40. Płonka M., Rosiek K., Jedynak T. The impact of the fourth industrial revolution and contemporary megatrends on the production and distribution of public goods and services. In: *Industrial Revolution 4.0*. 2022. P. 40–68. <https://doi.org/10.4324/9781003264170-4>
41. Охріменко І., Шуляк Д. Актуальність цифровізації страхового бізнесу на тлі сучасних соціально-економічних і геополітичних викликів. *Наукові перспективи*. 2022. № 8(26). С. 186–199. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-8\(26\)-186-199](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-8(26)-186-199)
42. Лазаришина І. Д. Методичні засади аналізу рівня виплат на страховому ринку України. *БізнесІнформ*. 2019. № 8. С. 13–142.

43. Бозуленко О. Я., Бозуленко О. Ю. Сутність прогнозування попиту населення. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2018. № 5. Том 29(68). С. 34–38

44. Щоквартальна статистика страхового ринку України за 2002–2024 роки представлена на основі офіційних звітів страхових компаній України, наданих страховими регуляторами НБУ (з 2022 року) та Нацкомфінпослуг (2002–2022). FORINSURER. [Електронний ресурс]. URL: <https://forinsurer.com/stat>.

45. Страхування цивільної відповідальності (ОСЦВП). МТСБУ. [Електронний ресурс]. URL: <https://mtsbu.ua/en/about/statistics> (дата звернення 20.11.2025).

46. Статистика внутрішнього страхування. МТСБУ. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.mtsbu.ua/ua/statistics/Statisticaldata/> (дата звернення 20.11.2025)

47. Український автопарк найстаріший у Європі. *Автоконсалтинг*. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.autoconsulting.com.ua/article.php?sid=48524> (дата звернення 20.11.2025).

48. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: закон України № 3720. Відомості ВР. 2024. № 37, 38. С. 238. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3720-20#Text>.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). *On insurance: Law of Ukraine No. 1909 of 18.11.2021*. Legislation of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text> (accessed 07.11.2025).

2. Głód, J., Klapkiv, L., Białek-Jaworska, A., Opolski, K. (2020). Dividends of life insurance companies and the solvency capital requirements. In: Jajuga, K., Locarek-Junge, H., Orłowski, L., Staehr, K. (eds), *Contemporary Trends and Challenges in Finance*, Springer Proceedings in Business and Economics, Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-43078-8_18

3. Vnukova, N., Davydenko, D., Achkasova, S., Yagolnitskyi, O. (2022). Assessing the activities of insurance companies due to the disease of private pension. *Economic Studies*, 31(5), 179–194.

4. Polinkevych, O., Glonti, V., Baranova, V., Levchenko, V., Yermoshenko, A. (2022). Change of business models of Ukrainian insurance companies in the conditions of COVID-19. *Insurance Markets and Companies*, 12(1), 83–98. [https://doi.org/10.21511/ins.12\(1\).2021.08](https://doi.org/10.21511/ins.12(1).2021.08)

5. Shevchuk, O., Kondrat, I., Stanienda, J. (2020). Pandemic as an accelerator of digital transformation in the insurance industry: evidence from Ukraine. *Insurance Markets and Companies*, 11(1), 30–41. [http://dx.doi.org/10.21511/ins.11\(1\).2020.04](http://dx.doi.org/10.21511/ins.11(1).2020.04)

6. Volosovych, S., Zelenitsa, I., Kondratenko, D., Szymła, W., Mamchur, R. (2021). Transformation of insurance technologies in the context of a pandemic. *Insurance Markets and Companies*, 12(1), 1–13. [https://doi.org/10.21511/ins.12\(1\).2021.01](https://doi.org/10.21511/ins.12(1).2021.01)

7. Khudoliy, L., Sobco, I. (2018). Development of insurance market in Ukraine. In: *The Economics of the XXI Century: Current State and Development Prospect*, Monograph, Sciemcee Publishing, London.
8. Yavorska, T., Voytovych, L., Voytovych, D. (2022). The impact of macroeconomic factors on the development of the insurance system in Ukraine. *Insurance Markets and Companies*, 13(1), 21–35. [https://doi.org/10.21511/ins.13\(1\).2022.03](https://doi.org/10.21511/ins.13(1).2022.03)
9. Prokopchuk, O., Nepochatenko, O., Malyovanyi, M., Ulyanych, Y., Bilan, Y. (2022). Trends in the functioning of the Ukrainian insurance services market. *Insurance Markets and Companies*, 13(1), 47–65. [http://dx.doi.org/10.21511/ins.13\(1\).2022.05](http://dx.doi.org/10.21511/ins.13(1).2022.05)
10. Kozmenko, O.V., Kozmenko, S.M., Vasylieva, T.A., et al. (2014). *“4P” of marketing of insurance companies: Monograph*. Sumy: Universytetska Knyha. [in Ukrainian].
11. Horyslavets, P., Plonka, M., Trynchuk, V. (2018). Experience marketing and its tools in promoting the insurance services. *Innovative Marketing*, 14(1), 41–48. [http://dx.doi.org/10.21511/im.14\(1\).2018.05](http://dx.doi.org/10.21511/im.14(1).2018.05)
12. Trynchuk, V. (2017). Management of visual communications in insurance companies (on the example of using icons in logos). *Problems and Perspectives in Management*, 15(2-2), 319–331. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.15\(2-2\).2017.02](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.15(2-2).2017.02)
13. Rakhman, M.S., Yevtushenko, V.A., Sypalo, D.A. (2020). Measures to stimulate the insurance market of Ukraine. *BusinessInform*, 8, 196–202. [in Ukrainian]
14. Vilenchuk, O., Nedilska, L., Kurovska, N., Vikarchuk, O., Klapkiv, Y. (2022). Mission of international agribusiness insurance: modern challenges and opportunities for Ukraine. *Scientific Horizons*, 25(10), 107–118. [https://doi.org/10.48077/scihor.25\(10\).2022.107-118](https://doi.org/10.48077/scihor.25(10).2022.107-118)
15. Klapkiv, Y. (2020). *Insurance services market: conceptual foundations, technical innovations and development prospects: Monograph*. Ternopil: TNEU, Ekonomichna Dumka. [in Ukrainian].
16. Glonti, V., Tsintsadze, A., Oniani, L., Ghoghoberidze, T. (2023). Risk management problems and the role of insurance in developing countries. *Montenegrin Journal of Economics*, 19(2), 153–165. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2023.19-2.13>
17. Zaletov, O.M., Kneisler, O.V., Stetsyuk, V.M., Tolstenko, O.Yu., et al. (2012). *Automobile insurance in the road safety system: Collective monograph*. Kyiv: International Agency “BeeZone”. [in Ukrainian].
18. Lyashenko, N.V., Yanusheva, L.M. (2012). Automobile insurance market of Ukraine: state, development problems and regulation features under globalization of insurance relations. *State Management: Improvement and Development*, 8. <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=450> (accessed 31.11.2025). [in Ukrainian].
19. Tolstenko, O.Yu. (2011). *Automobile transport insurance system in Ukraine: Monograph*. Ternopil: Pidruchnyky i Posibnyky. [in Ukrainian].
20. Martsenyuk-Rozarionova, O.V., Marchuk, Y.Yu. (2018). Development of the auto insurance market in Ukraine: problems and prospects. *Efektivna Ekonomika*, 3. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6182> (accessed 08.11.2025). [in Ukrainian].

21. Činčalová, S. (2021). The impact of the level of corporate social responsibility on financial performance: evidence from insurance firms in the Czech Republic. *Insurance Markets and Companies*, 12(1), 64–71. [https://doi.org/10.21511/ins.12\(1\).2021.06](https://doi.org/10.21511/ins.12(1).2021.06)
22. Achkasova, S. (2015). The governmental regulation of the insurance market in the European integration processes. *Economic Annals-XXI*, 7-8(2), 49–52.
23. Fesenko, N.V., Yaremchenko, L.M. (2019). State and prospects of functioning of the insurance market of Ukraine under globalization. *Economics and State*, 8, 28–34. [in Ukrainian].
24. Kalayda, S. (2021). The impact of digitalization on the economic convergence of the insurance market. *Insurance Markets and Companies*, 12(1), 51–63. [http://dx.doi.org/10.21511/ins.12\(1\).2021.05](http://dx.doi.org/10.21511/ins.12(1).2021.05)
25. Ostrowska-Dankiewicz, A., Simionescu, M. (2020). Relationship between the insurance market and macroeconomic indicators in the EU member states. *Transformations in Business and Economics*, 19(3), 175–187
26. Britchenko, I., Polinkevych, O., Trynchuk, V., Khovrak, I. (2023). The impact of COVID-19 on the philosophy of doing business in a sustainable environment. *Economic Studies (Ikonomicheski Izsledvania)*, 32(2), 100–116.
27. Dankiewicz, R., Tworzydło, D., Ostrowska-Dankiewicz, A. (2020). Distribution of services within the call center and COVID-19: a case study. *WSEAS Transactions on Business and Economics*, 17, 921–932. <https://doi.org/10.37394/23207.2020.17.90>
28. Dankiewicz, R., Balawejder, B., Tomczyk, T., Trynchuk, V. (2021). The impact of the COVID-19 pandemic on the due payments of Polish enterprises from selected industries. *Investment Management and Financial Innovations*, 18(2), 144–154. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18\(2\).2021.12](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(2).2021.12)
29. Zakharchenko, N., Yavir, S. (2021). The impact of COVID-19 on the insurance market in Ukraine and worldwide. *Market Economy: Modern Theory and Management Practice*, 1(47). <http://rinek.onu.edu.ua/article/view/227009> (accessed 12.11.2025). [in Ukrainian].
30. Vnukova, N. M. (2022). Current state and trends of insurance development under martial law. In: *Insurance Market of Ukraine: Challenges during Martial Law and Prospects for Further Development: Materials of the International Scientific-Practical Round Table*, 9–10. [in Ukrainian]
31. Glonti, V., Zelenitsa, I. (2022). Risk of war and its impact on the functioning of the insurance market in Ukraine. In: *Insurance Market of Ukraine: Challenges during Martial Law and Prospects for Further Development: Materials of the International Scientific-Practical Round Table*, 17–19. [in Ukrainian].
32. Melnyk, M., Zhabynets, O., Myshchyshyn, I., Orlov, V. (2021). Efficient use of the insurance sector potential adjusted for its shadowing: case of Ukraine. *Insurance Markets and Companies*, 12(1), 16–31. [http://dx.doi.org/10.21511/ins.12\(1\).2021.02](http://dx.doi.org/10.21511/ins.12(1).2021.02)
33. Prykaziuk, N., Motashko, T. (2015). New vectors of automobile insurance development in Ukraine. *Visnyk of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*, 3, 37–47. <http://dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2015/168-3/6>

34. Prykaziuk, N., Motashko, T. (2014). Role of the Internet in providing insurance services. *Visnyk of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*, 3(56), 45–52.
35. Starostina, A., Pikus, R., Kravchenko, V. (2020). Innovative activities within Ukrainian insurance companies. *Marketing and Management of Innovations*, 2, 44–45. <https://doi.org/10.21272/mmi.2020.2-03>
36. Klapkiv, L., Kedra, A. (2022). Is demand for technologies determined by production costs? The case of insurance companies. *Engineering Economics*, 33(3), 275–290. <https://doi.org/10.5755/j01.ee.33.3.25610>
37. Lutsyshyn, Z., Klapkiv, Y., Kucher, T., Svirskyi, V. (2019). Development of innovative instruments in the financial market of Ukraine. *Espacios*, 40(28), 22.
38. Płonka, M., Kozuch, M., Stanienda, J. (2022). The fourth industrial revolution and contemporary technological, economic and cultural megatrends. In: *Public Goods and the Fourth Industrial Revolution: Inclusive Models of Finance, Distribution and Production*, 7–34.
39. Płonka, M., Niznik, J., Jedynek, T. (2022). Health security as a public good in the era of the fourth industrial revolution in Poland. In: *Public Goods and the Fourth Industrial Revolution: Inclusive Models of Finance, Distribution and Production*, 109–142. London: Routledge.
40. Płonka, M., Rosiek, K., Jedynek, T. (2022). The impact of the fourth industrial revolution and contemporary megatrends on the production and distribution of public goods and services. In: *Industrial Revolution 4.0*, 40–68. <https://doi.org/10.4324/9781003264170-4>
41. Okhrimenko, I., Shulyak, D. (2022). Relevance of digitalization of insurance business amid modern socio-economic and geopolitical challenges. *Scientific Perspectives*, 8(26), 186–199. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-8\(26\)-186-199](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-8(26)-186-199)
42. Lazaryshyna, I. D. (2019). Methodological principles of analyzing the level of payments in the insurance market of Ukraine. *BusinessInform*, 8, 13–142. <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001046614> (accessed 19.11.2025). [in Ukrainian].
43. Bozulenko, O. Ya., Bozulenko, O.Yu. (2018). Essence of forecasting population demand. *Scientific Notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Economics and Management*, 5, 29(68), 34–38. [in Ukrainian].
44. FORINSURER. (2002–2024). Quarterly statistics of the insurance market of Ukraine based on official reports of insurance companies of Ukraine provided by NBU (since 2022) and National Financial Services Commission (2002–2022). <https://forinsurer.com/stat> (accessed 20.11.2025). [in Ukrainian].
45. Motor Third Party Liability Insurance (MTPL). *MTSBU*. <https://mtsbu.ua/en/about/statistics> (accessed 20.11.2025).
46. Domestic insurance statistics. *MTSBU*. <http://www.mtsbu.ua/ua/statistics/Statisticaldata/> (accessed 20.11.2025).
47. Ukrainian car fleet is the oldest in Europe. *Autoconsulting*. <https://www.autoconsulting.com.ua/article.php?sid=48524> (accessed 20.11.2025).
48. On mandatory civil liability insurance of owners of land vehicles: Law of Ukraine No. 3720. *Vedomosti VR*, 2024, 37, 38, 238. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3720-20#Text>.

Annotation

Khudoliy L., Tomashevska O., Barabash L.

Development of the market of auto insurance services in Ukraine

The article is devoted to the theoretical and methodological foundations of analyzing and forecasting the auto insurance services market; trends in the development of this market in Ukraine over the past six years and in the future as a key segment of the national insurance market with a share of about 49% of its capacity.

The article defines the economic essence of the auto insurance services market as a system of economic and legal relations between insurers and policyholders regarding the purchase and sale of insurance protection for motor vehicles and the civil liability of their owners. It has been clarified that the capacity of this market should be measured in monetary terms using insurance premium indicators rather than quantitative characteristics (number of contracts, companies, insured cars, policyholders, etc.), which are only factors influencing supply and demand.

Based on data from the NBU, the National Financial Services Commission, and the Motor Insurance Bureau of Ukraine, the structural dynamics of demand in the Ukrainian market for 2018–2023 were analyzed and the following trends were identified: total premiums increased from UAH 13,0 billion to UAH 22,5 billion (by 74%); with CASCO accounting for 51% of demand, MTPL for 35%, and Green Card for 14%. A slowdown in the growth of the CASCO segment was observed during the period of martial law due to a decline in household incomes, the aging of the vehicle fleet, and a decrease in its size. At the same time, international insurance grew rapidly due to the mass migration of the population abroad at the beginning of the war.

The use of correlation-regression modeling with linearization of dependencies made it possible to establish the significance of three main factors influencing the CASCO market: the number of contracts concluded (elasticity 1,27%), the number of insured events with compensation (1,12%), and household income (0,21%). The coefficient of determination of 0,989 confirms the high accuracy of the model.

Based on the model, a forecast has been made according to which by the end of 2025, CASCO premium income could reach UAH 12,3 billion, and the total estimated capacity of the auto insurance market will be almost UAH 28 billion (EUR 586 million). At the same time, it is noted that market prospects necessitate the improvement of insurance companies' business initiatives, including in the direction of increasing compensation, expanding the range of services, developing the digitalization of the insurance business, and strengthening state policy in the field of competition protection and prevention of monopolization.

Key words: theoretical foundations of auto insurance, methodology for analyzing and forecasting the auto insurance services market, auto insurance services, market analysis, market capacity forecast, CASCO, MTPL.

ДЖЕРЕЛА ПОСТАЧАННЯ СИРОВИНИ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНИХ М'ЯСОКОМБІНАТІВ ТА МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ЗАВОДІВ

Я. А. ГРАБЕК, викладач-стажист
Уманський національний університет

В статті досліджуються джерела постачання тваринницької сировини для вітчизняних підприємств м'ясо- та молокопереробної промисловості. Виявлено суттєве скорочення надходження м'ясної сировини від господарств населення та зростання частки власно виробленої сировини. Частка імпорту у структурі джерел надходження сировини на вітчизняні м'ясопереробні підприємства становить у середньому 20 %. Встановлено значне скорочення надходження молочної сировини від господарств населення та зростання частки сировини, виробленої сільськогосподарськими підприємствами. Стверджується, що наразі оцінити точну кількість імпорту молочної сировини не видається можливим.

Ключові слова: ланцюг вартості, харчова промисловість, м'ясна сировина, молочна сировина, господарства населення, сільськогосподарські підприємства, власна продукція, імпорт

Постановка проблеми. Формування та розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України залежить від повноти і масштабу відновлення господарських зв'язків між сільськогосподарськими товаровиробниками та підприємствами харчової промисловості. Особливо складною є ситуація у тваринницьких підкомплексах АПК – м'ясо- та молокопродуктовому. Скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин та виробництва м'ясної і молочної сировини, надмірний експорт зернової продукції на тлі збільшення імпорту готової м'ясної та молочної продукції є причиною триваючої стагнації м'ясо- та молокопереробної промисловості України. Тому чітка оцінка джерел постачання сировини для вітчизняних м'ясокомбінатів та молокопереробних заводів, та розробка на її основі заходів, спрямованих на ліквідацію та недопущення в майбутньому існуючих дефіцитів сировини, є важливим дослідницьким завданням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стан та перспективи розвитку харчової промисловості в цілому та її окремих галузей є актуальним напрямом досліджень вітчизняних науковців і практиків. Серед останніх публікацій на тематику слід виділити роботи Россохи В. і Петриченка О. А. [1], Хрип'юк В. І. [2], Шевченко А. В. і Табачук Н. О. [3], Коваленко О. В. і Лисенко Г. П. [4], Захарчука О. В. [5], Коваленко О. В. і Яценко Л. О. [6], Власенко І. і Семко Т. [7], Баль-Прилиппко Л., Ніколаєнко М., Чередніченко О., Даниленко С. і Степасюк Л. [8], Гладій М. Р. і Просович О. П. [9],

Михайленко О. В. [10], Ужви А. М. [11] та ін. Однак, триваюча стагнація як тваринницьких галузей сільського господарства, так і м'ясо- та молокопереробної промисловості України, вказують на необхідність подальшої наукової розробки досліджуваної проблематики.

Методика досліджень. Методичною та теоретичною основами дослідження є економічна теорія, наукові розробки вітчизняних вчених із проблем розвитку харчової промисловості, зовнішньої торгівлі тощо. У процесі дослідження використовувалися такі методи: абстрактно-логічний, емпіричний, рядів динаміки, порівняння, середніх величин, графічний та ін.

Результати досліджень. У джерелах постачання тваринницької сировини для вітчизняних підприємств м'ясопереробної промисловості сталися помітні зміни (табл. 1, рис. 1).

Табл. 1. Надходження продукції тваринництва на м'ясопереробні підприємства, що займалися її переробкою, тис. тонн*

Джерело надходження	В середньому за період, років					
	2004–2006	2007–2009	2010–2012	2013–2015	2016–2018	2019–2021
Куплено у сільськогосподарських підприємств	292,4	351,3	383,8	414,0	316,9	275,4
Куплено у господарств населення	207,3	196,3	58,0	28,3	24,1	14,4
Надійшло на переробку власно вирощених переробними підприємствами тварин	155,4	628,6	923,9	1212,6	1314,6	1504,5
Прийнято на давальницьких засадах	14,5	54,1	38,2	20,9	41,4	37,9
Всього	669,6	1230,3	1403,8	1675,8	1697,0	1832,2

Примітка. * – розраховано автором за даними [12]

Рис. 1. Структура джерел надходження продукції тваринництва на м'ясопереробні підприємства, що займалися її переробкою, %*

Примітка. * – розраховано автором за даними [12]

Перш за все слід відмітити позитивну тенденцію – впродовж досліджуваного періоду мало місце стійке зростання надходження сировини на м'ясопереробні підприємства. За 18 років даний показник зріс у 4,2 рази. Іншою помітною зміною стало суттєве скорочення надходження сировини від сільськогосподарських товаровиробників. Переважно за рахунок продукції, виробленої в господарствах населення – у 15,1 рази. Натомість, зросла квота власно виробленої переробними підприємствами сировини – з 0 % в 2004 р. до 83,3 % у 2021 р.

Як з'ясувалося, надзвичайно важким дослідницьким завданням є встановлення обсягів сировини, що надходить на вітчизняні м'ясопереробні підприємства по імпортних каналах постачання. Наразі в матеріалах Державної служби статистики України немає точної інформації, яка кількість живої худоби та м'яса первинної переробки надходить на вітчизняні м'ясопереробні заводи. Достеменно відомо лише про обсяги відповідного імпорту продукції за класифікацією УКТ ЗЕД. Ми припускаємо, що:

- серед живих тварин, що імпортуються, на забій надходить не племінна велика та мала рогата худоба, свині. Однак, якщо для коду 102000000 (велика рогата худоба, жива) вказуються тварини для забою (коди 102292100, 102294100, 102295100, 102296100, 102299100), то для кодів 103000000 (свині, живі) й 104000000 (вівці та кози, живі) такої деталізації немає. Крім того невідомо для яких цілей імпортуються не племінні тварини за кодом 101000000 (коні, віслюки, мули, лошаки, живі);

- серед м'яса первинної переробки, що імпортується, для подальшої переробки на вітчизняних підприємствах, надходить морожене м'ясо, субпродукти їстівні великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз, коней, віслюків, мулів або лошаків, свіжі, охолоджені або морожені (код 206000000), свинячий жир, який відокремлений від пісного м'яса, та жир свійської птиці, не витоплені та не виділені іншим способом, свіжі, охолоджені, морожені, солені або в розсолі (код 209000000). Однак, якщо для м'яса великої рогатої худоби є деталізація по мороженій продукції (код 202000000), то для м'яса малої рогатої худоби та свиней такої деталізації немає. Крім того, певна частина мороженого м'яса і субпродуктів, що хоча й не користується великим попитом серед населення, надходить на споживчий ринок.

Тому наша подальша оцінка є припущенням на основі непрямих даних.

Імпорт гіпотетичної сировини для вітчизняних м'ясопереробних заводів з моменту підписання угоди про Асоціацію Україна-ЄС постійно коливається (табл. 2). Наразі Україна не імпортує великої рогатої худоби для забою. Проте, у випадку з імпортом малої рогатої худоби та свиней не можна із впевненістю робити такого висновку із причин описаних вище. Найбільше м'ясної продукції, як потенційної сировини для внутрішньої переробки, надходить за кодами: 206000000, 207140000 і 209000000.

Для того, щоб з'ясувати, яку частку імпорт займає у структурі джерел надходження сировини на вітчизняні м'ясопереробні заводи, живу масу сільськогосподарських тварин, що надійшли на м'ясопереробні підприємства необхідно перевести у забійну. Для цього використовуємо усереднений коефіцієнт 0,5.

Табл. 2. Обсяги імпорту окремих видів тваринницької продукції, тис. тонн*

Назва і код товару згідно з УКТ ЗЕД	Рік										
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
М'ясо великої рогатої худоби, морожене (код 202000000)	1,8	1	1,3	0,9	1,1	0,9	1,4	1,9	0,79	2,1	2,5
Субпродукти істівні... свіжі, охолоджені або морожені (код 206000000)	26,3	28,6	23,7	24,0	27,2	25,8	24,3	22,8	15,8	12,4	10,9
М'ясо і субпродукти птиці морожене за кодами:											
207120000	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0	0,6	0,5	0,2	0,1	0,6
207140000	53,6	55,7	74,4	106,8	121,5	122,8	99,5	111,3	70,9	56,2	41,2
207270000	7,2	5,4	8,8	11,4	8,7	7,9	7,3	7,1	3,5	2,8	2,4
207420000	0	0	0	0	0	0,2	0,2	0,4	0,1	0,1	0,3
207450000	0	0	0	0	0	0	0	0,1	0	0	0
Свинячий жир... та жир свійської птиці... свіжі, охолоджені, морожені, солені або в розсолі (код 209000000)	70,4	56,5	45,0	53,6	59,9	46,5	35,7	34,8	31,3	24,5	14,7
Всього	159,4	147,3	153,3	196,8	218,6	204,1	169	178,9	122,6	98,2	72,6

Примітка. * – побудовано автором за даними [13]

Отже, частка імпорту у структурі джерел надходження сировини на вітчизняні м'ясопереробні заводи в 2014–2021 рр. коливалася в межах 17–25 % (рис. 2).

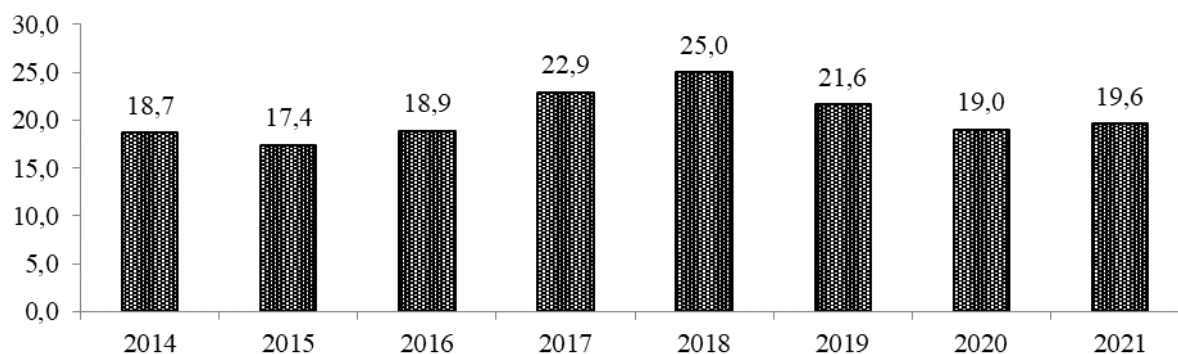

Рис. 2. Частка імпорту у структурі джерел надходження сировини на вітчизняні м'ясопереробні заводи, %*

Примітка. * – побудовано автором за даними [12, 13]

Таким чином, в середньому 20 % у структурі джерел надходження сировини на вітчизняні м'ясопереробні заводи займає імпорт. Як показують подальші дослідження вирішальне значення у надходженні імпортової м'ясної сировини на українські переробні підприємства займають виробники країн ЄС:

- по коду 202000000 квота країн ЄС займає 98,9 %. Найбільшими постачальниками були Австрія (59,2 %), Литва (27,6 %) і Польща (7,0 %);
- по коду 206000000 квота країн ЄС займає 97,3 %. Найбільшими постачальниками були Польща (46,0 %), Нідерланди (12,8 %), Франція (11,6 %) і Швеція (6 %);
- по коду 207140000 квота країн ЄС займає 98,9 %. Найбільшими постачальниками були Польща (74,1 %) і Угорщина (16,4 %);
- по коду 207270000 квота країн ЄС займає 98,9 %. Найбільшими постачальниками були Польща (72,2 %) та Італія (6,8 %);
- по коду 209000000 квота країн ЄС займає 100 %. Найбільшими постачальниками були Польща (59,7 %), Нідерланди (22,6 %) та Іспанія (6,4 %).

Як і у попередньому випадку, в джерелах постачання молочної сировини для вітчизняних підприємств молочної промисловості сталися помітні зміни (табл. 3).

Табл. 3. Надходження молока на підприємства, що займалися його переробкою, тис. тонн*

Джерело надходження	В середньому за період, років					
	2004– 2006	2007– 2009	2010– 2012	2013– 2015	2016– 2018	2019– 2021
Куплено у сільськогосподарських підприємств	1759,3	1752,2	2302,5	2781,7	2640,1	2548,1
Куплено у господарств населення	3578,4	3246,0	2235,6	1635,7	1175,2	712,7
Надійшло на перероблення молока, виробленого переробними підприємствами	0,0	42,4	30,5	21,8	27,2	19,4
Прийнято на давальницьких засадах	173,6	367,5	139,6	50,1	394,2	222,9
Всього	5511,3	5408,1	4708,2	4489,3	4236,7	3503,2

Примітка: * – побудовано автором за даними [12]

Перш за все слід відмітити негативну тенденцію – впродовж досліджуваного періоду мало місце стійке скорочення надходження сировини на молокопереробні підприємства. За досліджуваний період даний показник зменшився на 39,0 %. Іншою помітною зміною стало суттєве скорочення надходження сировини від господарств населення. За досліджуваний період її

кількість скоротилася на 84,0 %. З одного боку – це позитивне явище. Адже відомою проблемою тваринницької продукції, що виробляється в господарствах населення є її невідповідність міжнародним стандартам якості. З іншого боку – це спричинило загострення дефіциту сировини для української молокопереробної промисловості.

Позитивною тенденцією є збільшення надходження сировини від сільськогосподарських підприємств. За досліджуваний період її кількість зросла на 50 %. Головною перевагою тваринницької продукції, що виробляється сільськогосподарськими підприємствами порівняно із продукцією господарств населення є її відповідність міжнародними стандартам якості. Це означає, що за рівних інших умов готова молочна продукція вироблена із такої сировини може експортуватися в країни ЄС.

На відміну від попереднього кейса, кількість сировини, що виробляється переробними підприємствами незначна. Її частка коливається від 1 до 9 %. Що вказує на значні невикористані резерви даного джерела молочної сировини для вітчизняної молочної промисловості.

В умовах суттєвого загострення проблеми дефіциту молочної сировини для вітчизняних підприємств, додатковим її джерелом є відповідний імпорт. Звісно, в силу біологічних особливостей сирого молока, Україна його не імпортує. На територію нашої країни, в числі іншого, ввозиться продукція отримана в результаті первинної переробки молочної сировини – пастеризоване молоко та вершки різної жирності. Про те, що ця продукція ввозиться для подальшої переробки може свідчити два факти:

1) в 2024 р. ціна імпоротної продукції була суттєво нижчою, ніж відповідні ціни споживчого ринку. Наприклад, молоко та вершки, незгущені та без додання цукру чи інших підсолоджувальних речовин жирністю від 1 до 6 % ввозилися за митною ціною 30,07 грн. за 1 кг [13, 14]. Тоді як середньорічна ціна даної продукції на споживчому ринку становила 39,99 грн. за 1 кг [15];

2) вказана продукція імпортується в тарі 2 та 2,5 л. Така тара вважається великою сімейною упаковкою, що не користується попитом серед пересічних споживачів. Більше 95% молока та вершків продаються в тарі 0,5 та 1 кг.

Обсяги імпорту окремих видів молочної продукції, що може мати подвійне призначення (продаж на споживчому ринку та подальша переробка) демонструють нестабільну динаміку (табл. 4). Їх частка у структурі молочної сировини, що надійшла на переробку за середніми показниками 2019–2021 рр. не перевищує 1 %.

Найбільшим постачальником європейської молочної продукції на український ринок є Польща – в 2024 р. її частка у відповідному українському імпорті становила більше 77 %. Ще майже 8 % припадає на Литву та Німеччину. А в цілому квота ЄС становить 90 %.

Табл. 4. Обсяги імпорту молока та вершків, не згущених та без додання цукру чи інших підсолоджувальних речовин (401000000 за УКТ ЗЕД), тонн*

Назва і код товару згідно з УКТ ЗЕД	Рік										
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
З вмістом жирів не більш як 1 мас. %	–	1,5	–	1,3	1,2	0,1	4,1	10	2,3	1,8	0
З вмістом жирів понад 1 мас. %, але не більш як 6 мас. %	1443,7	34,4	77,9	142,9	480,2	2642,3	10084,4	11670,8	8281,2	3968,3	835,7
З вмістом жиру більш як 6 мас. %, але не більш як 10 мас. %	423,1	288,3	373,4	573,1	682,2	702,4	871,5	965,5	575,9	638,2	736,1
З вмістом жиру більш як 10 мас. %	479,8	83,3	135,1	119,2	162,1	252,6	2008,9	1722,3	526,4	517,5	448,8
Всього в еквіваленті молока базисної жирності (3,4%), тис. тонн	5,3	1,2	1,8	2,2	3,1	5,9	24,3	24,4	13,0	8,6	5,2

Примітка. * – побудовано автором за даними [13]

Висновки. 1. У джерелах постачання тваринницької сировини для вітчизняних підприємств м'ясопереробної промисловості сталися помітні зміни: 1) суттєве скоротилося надходження сировини від сільськогосподарських товаровиробників, переважно за рахунок продукції, виробленої в господарствах населення – у 15,1 рази; 2) зросла квота власно виробленої переробними підприємствами сировини – з 0 % в 2004 р. до 83,3 % у 2021 р.; частка імпорту у структурі джерел надходження сировини на вітчизняні м'ясопереробні заводи в 2014–2021 рр. коливалася в межах 17–25 %.

2. В джерелах постачання молочної сировини для вітчизняних підприємств молочної промисловості сталися помітні зміни: 1) на 84 % скоротилося надходження сировини від господарств населення; 2) на 50 % зросло надходження сировини від сільськогосподарських підприємств; 3) частка власно виробленої переробними підприємствами сировини коливається від 1 до 9 %; 4) імпорт молочної сировини відбувається у вигляді пастеризованого молока та вершків різної жирності. Оцінити точну кількість імпорту сировини

не видається можливим адже вказана продукція може використовуватися і як кінцева, і як проміжна.

Література:

1. Россоха В. В., Петриченко О. А. Виробництво і розподіл молока за обсягами та якісними і ціновими характеристиками. *Економіка АПК*. 2018. Том 25. № 7. С. 27–36.
2. Хрип'юк В. І. Харчова промисловість України: ретроспективний аналіз та сучасні проблеми розвитку. *Економіка АПК*. 2018. Том 25. № 9. С. 77–85.
3. Шевченко А. В., Табачук Н. О. Сучасний стан ринку молочної продукції та забезпечення її якості в умовах євроінтеграції України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 27. Частина 2. С. 101–107. <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2019-27-40>
4. Коваленко О. В., Лисенко Г. П. Втрати продовольства як індикатор збалансованості інноваційних процесів у продовольчому ланцюгу. *Економіка АПК*. 2020. Том 27. № 3. С. 72–80. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202003072>
5. Захарчук О. В. Розвиток експорту агропродовольчої продукції в Україні. *Економіка АПК*. 2021. Том 28. № 1. С. 28–33. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101028>
6. Коваленко О. В., Ященко Л. О. Ефективність інноваційної діяльності харчової промисловості в системі цілей сталого розвитку країни. *Економіка АПК*. 2021. Том 28. № 5. С. 46–56. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202105046>
7. Власенко І., Семко Т. М'ясопереробна галузь України: тенденції та перспективи. *Товари і ринки*. 2021. № 4. С. 16–25. [https://doi.org/10.31617/tr.knute.2021\(40\)02](https://doi.org/10.31617/tr.knute.2021(40)02)
8. Баль-Прилипко Л., Ніколаєнко М., Чередніченко О., Даниленко С., Степасюк, Л. Актуальні проблеми м'ясопереробної галузі та практичні підходи до вдосконалення рецептур ковбасних виробів. *Продовольчі ресурси*. 2022. Том 10. № 19. С. 26–37. <https://doi.org/10.31073/foodresources2022-19-03>
9. Гладій М. Р., Просович О. П. Сучасний стан та перспективи розвитку молочної галузі України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління»*. 2022. Том 6. № 2. С. 20–31. <https://doi.org/10.23939/semi2022.02.020>
10. Михайленко О. В. Молочна промисловість України: аналіз стану та перспективи розвитку. *Інфраструктура ринку*. 2022. Вип. 65. С. 197–200. <https://doi.org/10.32843/infrastructure65-33>
11. Ужва А. М. Аналітичний моніторинг стану виробництва молока в Україні. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. Том 9. № 2. С. 236–239. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-2-40>
12. Сільське господарство України [Електронний ресурс]. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm; https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf
13. Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу [Електронний ресурс]. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2025/zd/e_iovt/arh_iovt2025.htm

14. Використання насіння соняшнику [Електронний ресурс]. 17.06.2020. URL: <https://nuseed.com/ua/використання-насіння-соняшнику/>

15. Середні споживчі ціни на товари (послуги) [Електронний ресурс]. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ct/sctp/Arch_sctp_u.htm

References

1. Rossokha, V. V., Petrichenko, O. A. (2018). Production and distribution of milk by volume, quality, and price characteristics. *Economy of Agro-Industrial Complex*, 25(7), 27–36. [in Ukrainian].
2. Khrip'iuk, V. I. (2018). Food industry of Ukraine: retrospective analysis and current development problems. *Economy of Agro-Industrial Complex*, 25(9), 77–85. [in Ukrainian].
3. Shevchenko, A. V., Tabachuk, N. O. (2019). Current state of the dairy market and ensuring its quality under Ukraine's European integration. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy*, 27(2), 101–107. <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2019-27-40>. [in Ukrainian].
4. Kovalenko, O. V., Lysenko, H. P. (2020). Food losses as an indicator of balanced innovation processes in the food chain. *Economy of Agro-Industrial Complex*, 27(3), 72–80. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202003072>. [in Ukrainian].
5. Zakharchuk, O. V. (2021). Development of agro-food exports in Ukraine. *Economy of Agro-Industrial Complex*, 28(1), 28–33. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101028>. [in Ukrainian].
6. Kovalenko, O. V., Yashchenko, L. O. (2021). Efficiency of innovative activities of the food industry within the country's sustainable development goals. *Economy of Agro-Industrial Complex*, 28(5), 46–56. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202105046>. [in Ukrainian].
7. Vlasenko, I., Semko, T. (2021). Meat processing industry of Ukraine: trends and prospects. *Goods and Markets*, 4, 16–25. [https://doi.org/10.31617/tr.knute.2021\(40\)02](https://doi.org/10.31617/tr.knute.2021(40)02). [in Ukrainian].
8. Bal-Prilypko, L., Nikolaenko, M., Cherednichenko, O., Danylenko, S., Stepasyuk, L. (2022). Current problems of the meat processing industry and practical approaches to improving sausage product recipes. *Food Resources*, 10(19), 26–37. <https://doi.org/10.31073/foodresources2022-19-03>. [in Ukrainian].
9. Hladii, M. R., Prosovych, O. P. (2022). Current state and development prospects of Ukraine's dairy sector. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series "Problems of Economics and Management"*, 6(2), 20–31. <https://doi.org/10.23939/semi2022.02.020>. [in Ukrainian].
10. Mykhailenko, O. V. (2022). Dairy industry of Ukraine: analysis of the state and development prospects. *Market Infrastructure*, 65, 197–200. <https://doi.org/10.32843/infrastructure65-33>. [in Ukrainian].
11. Uzhva, A. M. (2024). Analytical monitoring of milk production in Ukraine. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*, 9(2), 236–239. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-2-40>. [in Ukrainian].

12. *Agriculture of Ukraine* [Electronic resource]. https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm; https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf. [in Ukrainian].
13. *Foreign trade of selected goods by countries of the world* [Electronic resource]. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2025/zd/e_iovt/arh_iovt2025.htm. [in Ukrainian].
14. *Use of sunflower seeds* [Electronic resource]. 17.06.2020. <https://nuseed.com/ua/використання-насіння-соняшнику/>. [in Ukrainian].
15. *Average consumer prices for goods (services)* [Electronic resource]. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ct/sctp/Arch_sctp_u.htm. [in Ukrainian].

Annotation

Hrabek Ya.

Sources of raw material supply for domestic meat processing and dairy processing plants

The formation and development of the value chain in the agrarian sector of Ukraine's economy depends on the completeness and scale of the restoration of economic ties between agricultural producers and food industry enterprises. The situation is particularly difficult in the livestock sub-complexes of the agro-industrial complex – meat and dairy products. The decline in livestock numbers and meat and dairy production, excessive exports of grain products against the backdrop of increased imports of finished meat and dairy products are the reasons for the continuing stagnation of Ukraine's meat and dairy processing industry. Therefore, a clear assessment of the sources of raw materials for domestic meat processing plants and dairy plants, and the development of measures based on this assessment aimed at eliminating and preventing existing raw material shortages in the future, is an important research task.

There have been noticeable changes in the sources of supply of livestock raw materials for domestic meat processing enterprises: 1) there has been a significant reduction in the supply of raw materials from agricultural producers, mainly due to products produced in private households – by 15.1 times; 2) the share of raw materials produced by processing enterprises has increased from 0% in 2004 to 83.3% in 2021; the share of imports in the structure of raw material sources for domestic meat processing plants in 2014-2021 fluctuated between 17% and 25%.

There have been noticeable changes in the sources of milk supply for domestic dairy enterprises: 1) the supply of raw materials from private farms has decreased by 84%; 2) the supply of raw materials from agricultural enterprises has increased by 50%; 3) the share of raw materials produced by processing enterprises ranges from 1 to 9%; 4) dairy raw materials are imported in the form of pasteurized milk and cream of various fat contents. It is not possible to estimate the exact amount of raw material imports, as these products can be used both as end products and as intermediate products.

Key words: *value chain, food industry, meat raw materials, dairy raw materials, private households, agricultural enterprises, own production, imports*

МІГРАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ТА ПОЛІТИКА ПОВЕРНЕННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

А. А. ОСІПОВА, кандидат економічних наук

Р. О. СТРИЛЕЦЬ, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет

Після початку повномасштабної війни мільйони українців вимушено виїхали за кордон або стали внутрішньо переміщеними особами. Масштабні міграційні втрати створюють ризики для повоєнного відновлення економіки через дефіцит трудових ресурсів. У статті проаналізовано динаміку зовнішньої та внутрішньої міграції українців під час війни, її вплив на ринок праці та людський потенціал. Розглянуто досвід зарубіжних країн щодо стимулювання повернення мігрантів на батьківщину. Окреслено сучасну політику України в сфері повернення трудових ресурсів та виявлено проблеми її реалізації. Запропоновано напрями підвищення ефективності державної політики репатріації – економічні стимули, інституційні механізми та соціальні програми реінтеграції, з урахуванням кращих європейських практик. Отримані результати підтверджують стратегічну необхідність комплексної політики повернення трудових мігрантів для успішного повоєнного відновлення України.

Ключові слова: трудова міграція, біженці, внутрішньо переміщені особи, ринок праці, репатріація, відновлення, державна політика, реінтеграція.

Постановка проблеми. За оцінками ООН, до середини 2024 року в Європі було зареєстровано понад 6,1 млн біженців з України, а загальна кількість українців, які виїхали за кордон, сягнула 6,74 млн осіб. Внутрішньо переміщеними особами (ВПО) стали ще близько 3,7 млн громадян, що змушені були покинути свої домівки, але залишилися в Україні [6]. Ця міграційна хвиля – найбільша в Європі з часів Другої світової війни – призвела до того, що майже третина населення України була змушена залишити місця постійного проживання. Масовий відтік населення, особливо працездатного, створює серйозні виклики для повоєнної відбудови держави. Кожен місяць перебування українських біженців за кордоном підвищує ризик того, що значна їх частина не повернеться додому. Відновлення економіки та інфраструктури неможливе без достатньої кількості робочих рук. У цьому контексті проблема повернення трудових ресурсів набуває стратегічного значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика трудової міграції українців та можливого повернення мігрантів порушувалася у наукових працях як до війни, так і після її початку. Зокрема, Е. М. Лібанова досліджувала

масштаби, причини та наслідки зовнішніх трудових міграцій українців, наголошуючи на постійному чистому відпливі населення за кордон [3]. Довоєнні дослідження відзначали як позитивні аспекти (зниження безробіття, грошові перекази), так і негативні (відтік кваліфікованих кадрів, демографічні втрати) трудової еміграції та піднімали питання про необхідність заходів для реінтеграції мігрантів на батьківщині. Наприклад, у праці В. Богатирець, І. Гаїни було окреслено чинники, що сприяють поверненню українських трудових мігрантів, та запропоновано кроки для полегшення їх реінтеграції в українське суспільство (спрощення процедур, психологічна підтримка тощо) [1].

Повномасштабна війна поставила нові виклики, не охоплені попередніми дослідженнями. За оцінками А. П. Гайдуцького, після 2022 р. відтік українців набув загрозливих масштабів, і ключовим питанням стало: «скільки українців повернеться?» [2]. Автор підкреслює, що відсутність цілісної державної міграційної політики ставить Україну у невигідне становище порівняно з країнами, які системно залучають іммігрантів для поповнення робочої сили. Дійсно, ще у 2017 р. було прийнято Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 р., яка передбачала реінтеграцію трудових мігрантів, однак механізми її реалізації лишалися слабкими [7]. Невирішеними донині залишаються питання створення економічних стимулів для повернення, забезпечення соціальних гарантій і належних умов праці для тих, хто повернеться.

Метою статті є проаналізувати масштаби та наслідки військової міграції, виявити чинники, що впливають на повернення українців, та запропонувати напрями державної політики, спрямованої на репатріацію трудових мігрантів у післявоєнний період.

Методика досліджень. Дослідження ґрунтується на аналізі статистичних даних та огляді нормативно-аналітичних джерел. Застосовано методи статистичного аналізу (для оцінки чисельності мігрантів, структури трудових ресурсів, показників ринку праці), порівняльний метод (для вивчення досвіду зарубіжних країн у сфері політики повернення мігрантів) та системний підхід (для оцінки впливу комплексу демографічних, економічних і соціальних чинників на процеси міграції та репатріації). Проведено аналіз останніх офіційних документів уряду України (стратегічних планів, програм) щодо регулювання трудової міграції та повернення громадян. На основі узагальнення зібраної інформації розроблено пропозиції щодо вдосконалення державної політики в даній сфері.

Результати досліджень. Війна спричинила одночасно різке збільшення зовнішньої (еміграції) та внутрішньої міграції населення України. Станом на липень 2024 року в європейських країнах отримали тимчасовий захист або інший статус понад 6,17 млн біженців з України, що втекли від війни. Глобально кількість українців, що виїхали за кордон через війну, оцінюється у 6,74 млн осіб [6]. Найбільше наших громадян прийняли сусідні та інші європейські держави: Польща (понад 0,96 млн зареєстрованих біженців), Німеччина (приблизно 1,19 млн), Чехія (0,37 млн). Для багатьох з цих людей країни ЄС вперше в історії активували Директиву про тимчасовий захист, що

забезпечила їм право на проживання, доступ до ринку праці, освіти та медицини. Одночасно всередині України відбулася масштабна внутрішня міграція: станом на 2023 р. на обліку перебували від 4 до 5 млн ВПО, переважно це мешканці прифронтових та окупованих територій, які перемістилися до відносно безпечних західних і центральних областей [5]. Внутрішня міграція мала хвилеподібний характер – частина ВПО з часом повернулася додому у звільнені регіони, інші ж переміщуються повторно залежно від розвитку бойових дій. Станом на середину 2023 року близько 4,8 млн українців вже повернулися до постійного місця проживання після періоду вимушеного переміщення, при цьому 88% з них планують залишатися вдома надалі. Це свідчить про наявність потужної тенденції до зворотної міграції навіть попри триваючу війну, особливо у регіонах, де ситуація стабілізувалася. Разом з тим, опитування біженців за кордоном показують, що приблизно половина з них хотіли б повернутися в Україну за умови покращення безпекової та економічної ситуації [8]. Таким чином, наразі спостерігається значний міграційний маятник: перша фаза – масова евакуація у 2022 р., потім часткові повернення у 2023–2024 рр., і очікується, що після закінчення війни відбудеться нова фаза як повернень, так і остаточного закріплення частини українців за кордоном.

Для розуміння структури української воєнної міграції варто відзначити її особливості. Переважну більшість зовнішніх мігрантів становлять жінки працездатного віку та діти, оскільки чоловікам 18–60 років виїзд був обмежений воєнним станом. За даними опитувань у країнах ЄС, серед українських біженців близько 80 % – це жінки, понад 40 % – діти до 18 років [5]. Це призвело до помітної гендерної та вікової диспропорції на внутрішньому ринку праці: значна частина економічно активних жінок тимчасово вибула, натомість в країні залишилися чоловіки (багато з яких мобілізовані до ЗСУ) та особи старших вікових груп. У регіональному вимірі відбулося перерозподілення трудових ресурсів: у західних областях України населення навіть зросло за рахунок ВПО, тоді як східні та південні регіони зазнали відтоку і назовні, і в інші області України.

Масова еміграція та внутрішнє переміщення вкрай негативно позначаються на національному ринку праці. Головна проблема – дефіцит робочої сили в окремих галузях і регіонах. За оцінками Міністерства економіки України, наразі країні бракує щонайменше 4,5 млн працівників, щоб забезпечити потреби економіки та відбудови [4]. Найбільші кадрові «голоди» спостерігаються у секторах оборонної промисловості, будівництва, медицини, сільського господарства та роздрібної торгівлі. Наприклад, будівельна галузь відчуває нестачу робочих рук саме тоді, коли постала потреба масштабної відбудови зруйнованої інфраструктури. У медицині від'їзд за кордон тисяч медиків (особливо медичних сестер) і внутрішня ротація кадрів з прифронтових територій спричинили дефіцит персоналу в лікарнях. Схожа ситуація в освіті – багато вчителів опинилися за межами країни чи перемістилися, що ускладнює навчальний процес.

Особливо болючим є відтік висококваліфікованих фахівців і науковців – так званий «витік мізків». Війна пришвидшила еміграцію ІТ-спеціалістів,

інженерів, наукових працівників, які легко знаходять роботу за кордоном. Втрата цього людського капіталу може уповільнити технологічний розвиток країни. Демографи застерігають, що якщо значна частина молоді, яка виїхала (студенти, випускники), не повернеться, Україну очікує скорочення працездатного населення і швидке старіння нації у наступні десятиліття.

Водночас парадоксально, що попри загальний дефіцит кадрів, рівень безробіття в Україні залишається високим – близько 15 % на кінець 2023 р., що співставно з довоєнним рівнем. Це пояснюється структурним дисбалансом: робочі місця наявні переважно у фізично важких або небезпечних секторах та у регіонах, близьких до фронту, тоді як безробітними залишаються люди, професії яких не затребувані в умовах війни або які втратили роботу через руйнування підприємств. Крім того, в західних областях зросла конкуренція за робочі місця через наплив ВПО, тоді як у прифронтових зонах роботи не вистачає через зупинку бізнесу і ризики. Таким чином, структурне безробіття поєднується з одночасною нестачею кадрів у критичних галузях – прямий наслідок міграційних процесів.

Негативні наслідки міграції проявляються і на макрорівні: зменшення чисельності населення України (за оцінками, з 43,5 млн у 2021 р. до менш ніж 38 млн у 2024 р. з урахуванням виїздів та втрат територій [6]), зниження внутрішнього споживання, падіння надходжень до Пенсійного фонду через відтік платників внесків тощо. За даними Світового банку, у 2022 р. економіка України скоротилася на 30%, і масова міграція стала одним з факторів цього спаду, поряд із руйнуваннями та зниженням інвестицій. З іншого боку, слід зазначити і певні позитивні ефекти: рекордні обсяги грошових переказів від трудових мігрантів (у 2022–2023 рр. українці за кордоном активно підтримували родини, що певною мірою підтримало платіжний баланс) [7], набуття нових навичок тими, хто працював у високотехнологічних секторах за кордоном, потенційна можливість залучення європейського досвіду та зв'язків після повернення цих людей. Проте переваги можуть реалізуватися лише у випадку, якщо більшість мігрантів все ж повернеться додому. Якщо ж значна частка залишиться за кордоном назавжди, Україна ризикує опинитися у ситуації кадрового голоду під час відбудови і подальшого розвитку.

Багато країн, що стикалися зі значною еміграцією, розробили спеціальні програми та стимули для повернення своїх громадян. Розглянемо приклади Польщі, Хорватії та Естонії – держав з різним історичним і демографічним контекстом, але які реалізують цікаві ініціативи, корисні для України.

Польща протягом 2000-х років переживала масову трудову міграцію (особливо після вступу в ЄС у 2004 р., коли понад 2 млн поляків виїхали на заробітки до Західної Європи). Останніми роками польський уряд зосередився на заохоченні діаспори повернутися. У 2022 р. було запроваджено податкову пільгу – звільнення від сплати прибуткового податку на 4 роки для тих, хто повернувся до Польщі після щонайменше 3-річного періоду за кордоном. Ця пільга діє для доходів до 20 тис. євро і доступна не лише громадянам Польщі, а й особам польського походження та навіть громадянам ЄС, які раніше мешкали в Польщі. Станом на 2025 р., скористалися цією програмою понад 25 тис. осіб, і їх кількість зростає [4]. Хоча відносно загальної діаспори (близько 2,5 млн

поляків за кордоном) це поки небагато, ефект відчутний: у 2022–2023 рр. до Польщі повернулося більше людей, ніж виїхало, вперше за багато десятиліть. Крім податкових стимулів, Польща створює сприятливі економічні умови: стрімке зростання зарплат і низьке безробіття (близько 3% – одне з найнижчих в ЄС) стали додатковим чинником, що спонукає мігрантів повернутися. Для України польський досвід показує, що фіскальні стимули (податкові канікули) можуть бути дієвим кроком, але їх треба поєднувати із загальним покращенням економічної ситуації в країні.

Хорватія після вступу до ЄС у 2013 р. відчула масовий відтік працездатного населення до Західної Європи, що загрожувало економічному розвитку. У відповідь хорватський уряд запустив програму «Я обираю Хорватію» для стимулювання повернення діаспори. З 2025 року в Хорватії запроваджуються, подібно до польських, податкові канікули – п'ятирічне звільнення від прибуткового податку для громадян, які прожили за кордоном понад два роки і повертаються на постійне місце проживання [9]. Крім того, уряд пропонує фінансові гранти на відкриття бізнесу для тих, хто вирішив повернутися: наприклад, поверненці з інших країн ЄС можуть отримати до 26 тис. євро підтримки на запуск малого підприємства на батьківщині. Ця програма має на меті не лише повернути людей, але й спонукати їх інвестувати набуті за кордоном капітали та досвід у хорватську економіку [4]. Також Хорватія створила спеціальну службу при Державному управлінні у справах хорватів за кордоном, яка допомагає поверненням із оформленням документів, пошуком роботи, підключенням до систем охорони здоров'я тощо. Для кращої інтеграції діаспори в суспільство держава фінансує курси хорватської мови (щорічно надаються сотні стипендій для вивчення мови для дітей і дорослих з родин емігрантів). Перші результати показують зростання зацікавленості діаспори: наприклад, у 2023 р. на 20 % більше хорватів з-за кордону подали заявки на податкову пільгу та гранти, ніж роком раніше. Хорватський досвід демонструє важливість комплексного підходу: поєднання матеріальних стимулів (гроші, податки) з організаційною підтримкою і заходами для збереження культурних зв'язків (мова, освіта).

Естонія хоча й невелика країна, але теж має цікаві практики репатріації. Після відновлення незалежності Естонія багато років реалізує програми повернення етнічних естонців на батьківщину: компенсує витрати на переїзд, житло, облаштування. Хоча суми невеликі, вони відіграють символічну роль. Приміром, у 2021 р. одноразову допомогу на повернення отримали 90 осіб на загальну суму понад 70 тис. євро (в середньому 780 євро на особу). Крім того, Естонія спрощує бюрократичні процедури: громадяни, що повертаються, можуть швидко відновити місцеву ID-картку, медичне страхування, а діти – без іспитів бути зарахованими до шкіл. Для консультацій працює онлайн-портал, де спеціальні консультанти безкоштовно допомагають з питаннями пошуку роботи, житла, підтвердження дипломів тощо. Важливо, що Естонія, як і Україна, має велику діаспору в інших країнах (насамперед у Фінляндії, де працюють десятки тисяч естонців). Попри невеликі матеріальні виплати, результати програм помітні: в останні роки кількість естонців, що повертаються

додому, перевищує кількість тих, хто виїжджає (наприклад, у 2024 р. до Естонії прибуло на 1,374 осіб більше, ніж виїхало). Це свідчить, що таргетовані заходи для діаспори, навіть не надто затратні, у поєднанні з патріотичною мотивацією можуть дати позитивний демографічний ефект.

Зарубіжний досвід показує, що ключовими інструментами політики повернення є: податкові стимули (податкові канікули, знижені ставки для поверненців), фінансова підтримка (гранти, пільгові кредити на відкриття бізнесу чи купівлю житла), спрощення адміністративних процедур (прискорена легалізація документів, надання громадянства або дозволів на проживання для родин мігрантів), інформаційно-консультаційний супровід (створення «єдиного вікна» допомоги поверненням), а також залучення діаспори до культурного та економічного життя (щоб люди відчували зв'язок з батьківщиною і бажання повернутися). Для України ці уроки особливо актуальні з огляду на масштаб діаспори, що утворилася внаслідок війни.

В Україні проблема трудової міграції визнавалася на державному рівні ще до війни, проте практичні кроки були обмежені. У 2017 році Кабінет Міністрів затвердив План заходів із реінтеграції трудових мігрантів і членів їхніх сімей, а також схвалив Стратегію державної міграційної політики до 2025 року, яка серед іншого передбачала зменшення негативних наслідків еміграції та створення умов для повернення українців. На реалізацію Стратегії були прийняті деякі нормативні акти, зокрема Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» (2015), який закріпив основи соцзахисту трудових мігрантів. Однак до 2022 р. політика носила переважно декларативний характер: конкретних економічних стимулів чи програм для повернення не впроваджувалося. Більше уваги приділялося мінімізації «витоку мізків» через угоди про легальне працевлаштування за кордоном та підтримку експатріантів, ніж активному поверненню.

Після початку повномасштабної війни питання міграції набуло нової гостроти. Уряд у своїх програмних документах задекларував пріоритет збереження та повернення людського капіталу. Зокрема, в проєкті Національної стратегії зайнятості до 2030 року окремо наголошено на заходах з реінтеграції громадян, що перебувають за кордоном, у економічне життя України. Пропонується створення умов для дистанційної зайнятості українців з-за кордону, стимулювання їх повернення через програми працевлаштування, перекваліфікації та підтримки підприємництва на батьківщині. На момент 2025 р. ця стратегія перебуває на стадії доопрацювання і публічного обговорення, але вона задає загальний вектор політики.

На практиці нині реалізується кілька розрізнених заходів:

– програма «Повертайся і залишайся» (2019) – ініціатива, започаткована ще до війни, яка передбачала надання пільгових кредитів для малого бізнесу (під 5–7 % річних) українцям, охочим працювати в Україні. Ця програма позиціонувалася як шанс для заробітчани повернутися і відкрити власну справу на батьківщині. В рамках програми було видано тисячі кредитів молодим підприємцям, але через COVID-19, а згодом війну, її ефективність була обмежена. Разом з тим, програма триває: станом на 2023 р. уряд повідомляв про сотні учасників із числа ветеранів та мігрантів, які відкрили бізнес за підтримки

державних грантів;

- програми сприяння зайнятості ВПО та ветеранів. Державний центр зайнятості впроваджує спеціальні курси перекваліфікації для внутрішніх переселенців, багато з яких є фактично тими ж трудовими мігрантами, тільки внутрішніми. Напрацьовується досвід інтеграції людей у нові громади, що може бути застосовано і до поверненців з-за кордону (наприклад, компенсація роботодавцю за працевлаштування ВПО, надання житлових сертифікатів тощо);

- дипломатичні зусилля та угоди. Український уряд співпрацює з країнами ЄС щодо забезпечення прав наших працівників за кордоном і спрощення умов їх можливого повернення. Йдеться, зокрема, про взаємне визнання дипломів, стажу, періодів сплати соціальних внесків. У 2023 р. було анонсовано роботу над угодою з ЄС про портативність пенсій для українців: щоб при поверненні людина могла отримувати соціальні гарантії, зароблені за час роботи в ЄС.

Незважаючи на окреслені заходи, практична реалізація політики повернення залишається проблемною. По-перше, відсутність довіри значної частини мігрантів до державних інституцій: багаторічний досвід бюрократії, корупції, нестабільності змушує людей скептично ставитися до обіцянок уряду. Деякі опитування діаспори показують, що люди бажають повернутися, але не вірять, що вдома будуть створені гідні умови (стабільна робота, безпека, соціальний захист). По-друге, брак інфраструктури: війна зруйнувала тисячі будинків, шкіл, лікарень – без їх відновлення повертатися сім'ям просто нікуди. Держава вже реалізує програму забезпечення житлом тих, хто його втратив (наприклад, є-сертифікати на покупку квартир для ВПО), але цього недостатньо. По-третє, правова невизначеність щодо статусу поверненців: не врегульовані питання подвійного громадянства (багато українців за кордоном отримують інше громадянство), оподаткування доходів, отриманих за межами України, зарахування пенсійного стажу тощо.

Аналіз сучасних тенденцій повернення українських трудових мігрантів свідчить про необхідність формування комплексної державної політики, здатної забезпечити їх успішну реінтеграцію в соціально-економічний простір країни. Попри те, що відповідний законопроект обговорюється ще з 2021 року, в Україні досі не створено єдиного інституційного механізму, який би координував програми повернення, сприяв взаємодії між державними структурами, бізнесом і громадським сектором, а також забезпечував комунікацію з іноземними партнерами й українською діаспорою. Доцільним є створення спеціального державного координаційного центру або агентства з питань реінтеграції, яке відповідало б за розроблення та реалізацію національної програми повернення і залучення відповідних стейкхолдерів, включаючи представників бізнес-асоціацій та громадських організацій.

Ефективна політика повернення передбачає запровадження економічних стимулів, здатних підвищити привабливість працевлаштування або ведення бізнесу в Україні після тривалого перебування за кордоном (рис. 1). Особливу увагу варто приділити податковим інструментам, таким як тимчасове звільнення поверненців від сплати податку на доходи фізичних осіб.

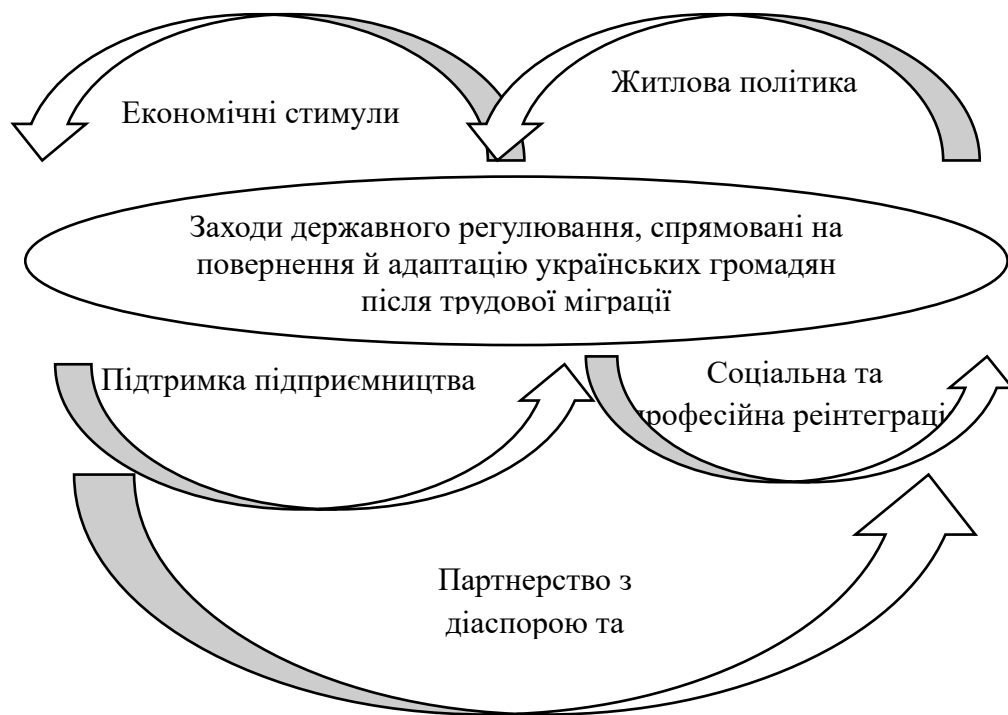

Рис. 1. Заходи державної політики повернення та реінтеграції українських трудових мігрантів

Примітка. Згруповано авторами

Це дозволить зменшити податкове навантаження і частково вирівняти різницю в доходах між українським і європейським ринками праці. Паралельно держава може стимулювати підприємницьку активність через надання пільгових кредитів або грантів на започаткування власної справи. Зокрема, можливість отримання фінансової підтримки, за умови створення нових робочих місць, може стати важливим чинником економічної реінтеграції.

Важливим напрямом також є забезпечення доступного житла для тих, хто повертається до роботи в критично важливі галузі або в регіони з дефіцитом кадрів; це може включати субсидії, безвідсоткові кредити або тимчасове надання житлового фонду. Процес повернення має неодмінно супроводжуватися соціальною, професійною та психологічною підтримкою. Для цього доцільно створити мережу реінтеграційних центрів, які б забезпечували консультування, адаптаційні програми та сприяли обміну досвідом між тими, хто повернувся. Необхідно організувати спеціальні програми підготовки та перепідготовки кадрів через Службу зайнятості за участі приватних роботодавців, що дозволить швидко інтегрувати громадян у структуру національного ринку праці. Особливої уваги потребують сім'ї з дітьми: освітні установи мають забезпечувати спрощений механізм зарахування та створювати додаткові можливості з опанування навчальної програми. Такі заходи сприятимуть соціальній стабілізації та зниженню бар'єрів при поверненні.

Важливим складником політики повернення є комунікація з українською діаспорою. Держава повинна здійснювати активні інформаційні кампанії через дипломатичні установи та медіа, популяризувати успішні історії репатріантів і формувати позитивне уявлення про можливості професійної реалізації в

Україні. Співпраця з діаспорними організаціями може охоплювати організацію ярмарків вакансій, освітніх та інформаційних форумів, а також надання консультативної підтримки щодо повернення, оформлення документів або перевезення майна. Поглиблення культурних зв'язків, включно з програмами тимчасових візитів, молодіжними таборами чи спеціальними стипендіями для студентів українського походження, також відіграватиме значну роль.

Додаткові можливості відкриває міжнародна підтримка репатріації. У співпраці з ЄС, Міжнародною організацією з міграції та іншими партнерами Україна може розширити програми добровільного повернення, що передбачають покриття витрат на транспорт, перекваліфікацію або облаштування після приїзду. Реінтеграція повернених має бути інтегрована до Плану відновлення України, що дозволить спрямовувати частину міжнародних грантів і програм розвитку на створення робочих місць саме для цієї категорії населення та стимулюватиме розвиток малого бізнесу у громадах, які приймають значну кількість сімей.

Таким чином, запропоновані заходи повинні формувати цілісний, узгоджений комплекс політики, спрямований на перетворення міграційної кризи на ресурс розвитку. Повернення мільйонів українців означатиме не лише відновлення довоєнного трудового потенціалу, а й повернення капіталу знань, навичок та соціальних зв'язків, здобутих за кордоном. Це створює підґрунтя для прискорення інноваційних процесів, модернізації економіки та підсилення стійкості держави у період післявоєнного відновлення.

Висновки. Проведене дослідження показало, що повномасштабна війна спричинила безпрецедентні міграційні процеси, які суттєво змінили структуру трудового потенціалу України. Масштабна зовнішня та внутрішня міграція призвела до дефіциту робочої сили в ключових секторах економіки, посилення структурного безробіття, поглиблення демографічних диспропорцій та ризику втрати значної частини людського капіталу. Одночасно спостерігається зворотна міграція, яка демонструє готовність частини громадян повертатися за умови покращення безпекових, економічних та соціальних умов. Аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що держави, які успішно стимулюють повернення мігрантів, застосовують комплексні інструменти: податкові стимули, програми підтримки підприємництва, організаційну та консультативну допомогу, розвиток житлової інфраструктури та активну комунікацію з діаспорою. Для України ці практики є цінними з огляду на необхідність відновлення трудового потенціалу в післявоєнний період.

Запропонований комплекс державних заходів включає інституційне забезпечення процесу повернення, економічні стимули для працевлаштування та започаткування бізнесу, житлову підтримку, програми професійної реінтеграції, а також активне партнерство з українською діаспорою. Реалізація цих заходів дозволить перетворити міграційні втрати на можливість залучення нового досвіду, знань та соціального капіталу, які українці здобули за кордоном. Отже, формування ефективної державної політики повернення трудових мігрантів є однією з ключових передумов відновлення економіки, забезпечення кадрової стійкості регіонів і прискорення модернізаційних процесів у післявоєнній Україні.

Література:

1. Богатирець В., Гаїна І. Проблеми повернення та реінтеграції українських трудових мігрантів: витоки та можливі рішення. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2019. № 7. С. 110–123. DOI: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2019.7.110-123>
2. Гайдуцький А. П. Проблеми та перспективи повернення мігрантів в Україну. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. С. 73–80.
3. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2. С. 11–26. [Електронний ресурс]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2018_2_3.
4. Марчук І. Стратегія зайнятості 2030: що треба врахувати уряду. *Економічна правда*. [Електронний ресурс]. URL: <https://surl.li/itlplh> (дата звернення: 10.11.2025).
5. Масштабна внутрішня міграція офіційно зареєстрована в Україні: 4,8 мільйона людей змушені залишити свої домівки. *Promote Ukraine*. [Електронний ресурс]. URL: <https://surl.li/qmryed> (дата звернення: 10.11.2025).
6. Україна: понад 6 мільйонів біженців розкидані по Європі. *United Nations*. [Електронний ресурс]. URL: <https://unric.org/en/ukraine-over-6-million-refugees-spread-across-europe/> (дата звернення: 05.11.2025).
7. Уряд проводить системну роботу для мінімізації негативних наслідків трудової міграції та створення умов для повернення українських громадян. *Луганська обласна державна адміністрація – обласна військова адміністрація*. [Електронний ресурс]. URL: <https://surl.li/sppdqq> (дата звернення: 02.11.2025).
8. Spencer S. Multi-level governance of an intractable policy problem: migrants with irregular status in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2018. 44(12), 2034–2052. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1341708>
9. Udovyyk O., M-Domenech R. Anticipating return migration to Ukraine: participatory foresight with Ukrainians displaced to Spain. *Data & Policy*. 2024. Vol. 6. DOI: <https://doi.org/10.1017/dap.2024.45>

References:

1. Bohatyrets, V., Haina, I. (2019). Problems of return and reintegration of Ukrainian labour migrants: Origins and possible solutions. *Mediaforum: Analytics, Forecasts, Information Management*, 7, 110–123. <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2019.7.110-123>. [in Ukrainian].
2. Haidutskyi, A. P. (2022). Problems and prospects of migrants' return to Ukraine. *Economy and Society*, 37, 73–80. [in Ukrainian].
3. Libanova, E. M. (2018). External labour migration of Ukrainians: Scale, causes, and consequences. *Demography and Social Economy*, 2, 11–26. Available at http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2018_2_3. [in Ukrainian].
4. Marchuk, I. (2025). Employment Strategy 2030: What the government should consider. *Ekonomichna Pravda*. Available at <https://surl.li/itlplh>. [in Ukrainian].
5. Promote Ukraine. (2025). Large-scale internal migration officially recorded in Ukraine: 4.8 million people forced to leave their homes. Available at <https://surl.li/qmryed> (Accessed November 10, 2025).

6. United Nations. (2025). Ukraine: Over 6 million refugees spread across Europe. Available at <https://unric.org/en/ukraine-over-6-million-refugees-spread-across-europe/> (Accessed November 5, 2025).

7. Luhansk Regional Military Administration. (2025). The government carries out systematic work to minimise the negative consequences of labour migration and create conditions for the return of Ukrainian citizens. Available at <https://surl.li/sppdqq> (Accessed November 2, 2025).

8. Spencer, S. (2018). Multi-level governance of an intractable policy problem: Migrants with irregular status in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(12), 2034–2052. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1341708>

9. Udovyk, O., M-Domenech, R. (2024). Anticipating return migration to Ukraine: *Participatory foresight with Ukrainians displaced to Spain*. Data & Policy, 6. <https://doi.org/10.1017/dap.2024.45>

Annotation

Osipova A. A., Strilets R. O.

Migration challenges and labor resource return policies in the context of Ukraine's post-war recovery

After the start of the full-scale war, millions of Ukrainians were forced to leave the country or became internally displaced persons. Large-scale migration losses pose serious risks to post-war economic recovery due to labour shortages. The experience of foreign countries (Poland, Croatia, Estonia) in encouraging migrants to return to their homeland is examined. Ukraine's current policy on the return of labour resources is outlined and the problems of its implementation are identified.

The conducted study showed that the full-scale war has caused unprecedented migration processes, which have significantly altered the structure of Ukraine's labor potential. Extensive external and internal migration has led to labor shortages in key economic sectors, increased structural unemployment, deepened demographic imbalances, and the risk of losing a significant portion of human capital. Simultaneously, reverse migration is observed, demonstrating the willingness of some citizens to return under improved security, economic, and social conditions. Analysis of international experience indicates that countries successfully promoting migrant return use comprehensive tools: tax incentives, entrepreneurship support programs, organizational and consulting assistance, development of housing infrastructure, and active communication with the diaspora. For Ukraine, these practices are valuable in light of the need to restore labor potential in the post-war period.

The proposed set of government measures includes institutional support for the return process, economic incentives for employment and business creation, housing assistance, professional reintegration programs, and active partnership with the Ukrainian diaspora. Implementing these measures will allow turning migration losses into an opportunity to harness new experiences, knowledge, and social capital acquired by Ukrainians abroad. Therefore, the formation of an effective state policy for the return of labor migrants is one of the key prerequisites for economic recovery, ensuring regional workforce stability, and accelerating modernization processes in post-war Ukraine.

Key words: labor migration, refugees, internally displaced persons, labor market, repatriation, recovery, public policy, reintegration.

МОЛОКОПРОДУКТОВИЙ ПІДКОМПЛЕКС УКРАЇНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Р. П. МУДРАК, доктор економічних наук
Уманський національний університет

Досліджено сучасний стан виробництва та переробки молока в Україні. Виявлено стійкі тенденції зменшення поголів'я корів, скорочення виробництва сирого молока та випуску молочних продуктів. В якості заходів, спрямованих на зупинку кризи в підкомплексі, пропонується: реальне, а не декларативне стимулювання виробництва молочної сировини; захист внутрішнього ринку від надмірного імпорту молочної продукції; стимулювання впровадження сучасної міжнародної системи менеджменту якості на молокопереробних підприємствах (ISO 9001, HACCP); стимулювання кінцевого попиту на молочну продукцію вітчизняного виробництва.

Ключові слова: ланцюг вартості, сільськогосподарські підприємства, господарства населення, молочна сировина, якість, молокопереробні заводи, молочні продукти, імпорт

Постановка проблеми. Стійкий та повноцінний розвиток аграрного сектору економіки можливий лише при умові збалансованого функціонування усіх галузей, які його формують. Наразі мають місце суттєві викривлення відтворювальних процесів, що проявляються у порушенні галузевих пропорцій сільськогосподарського виробництва та скороченні сировинної бази підприємств харчової промисловості. Особливо загрозливою є ситуація в молокопродуктовому підкомплексі. Криза тут охопила усі ланки ланцюга вартості – скорочується поголів'я корів, виробництво молочної сировини, її переробки та виготовлення готових молочних продуктів. На внутрішньому ринку стрімко зростає частка імпортової молочної продукції. Це посилює конкурентний тиск на вітчизняних виробників та створює загрозу для національної продовольчої безпеки в даному сегменті продовольчого ринку. Враховуючи унікальну цінність молочних продуктів та їх незамінність в харчовому раціоні людини, проблема зупинки спаду, стабілізації та переходу до стійкого зростання виробництва в молокопродуктовому підкомплексі потребує якнайшвидшого вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виробництво молочної сировини сільськогосподарськими товаровиробниками, її переробка промисловими підприємствами, торгівля молочною продукцією і т.д., є популярними напрямками досліджень у вітчизняному експортному середовищі, що обумовлено двома чинниками – важливістю молочної продукції, як незамінного продукту харчування, та триваюча криза в молокопродуктовому підкомплексі. Серед останніх публікацій на дану тематику звертають на себе увагу праці Патики Н. І. [1], Россохи В. В., Петриченка О. А., Черемісіної С. Г.

[2, 3], Козак О. А., Грищенко О. Ю., Козака М. І. [4–7], Заїнчковського А. О. і Кривуна М. В. [3, 8], Місюка М. В. і Заходим М. В. [9], Шпичака О. М. [10], Тулуша Л. Д., Грищенко О. Ю. і Стріховського Д. М. [11]. Однак, триваючий спад виробництва молочної сировини та продуктів її переробки вказує на необхідність подальшої наукової розробки даної тематики.

Методика досліджень. Теоретичною основою дослідження є економічна теорія, праці вітчизняних дослідників проблеми ефективності функціонування вітчизняного молокопродуктового підкомплексу. Методичною основою є системний підхід до вивчення соціально-економічних явищ і процесів. В процесі дослідження використовувалися методи: наукової абстракції, аналізу і синтезу, рядів динаміки, середніх величин, порівняння і т.д.

Результати досліджень. За період з 1990 до 2025 року, поголів'я корів, скорочуючись із стійкою динамікою ($r = 0,966$), зменшилося на 86,5 % (рис. 1).

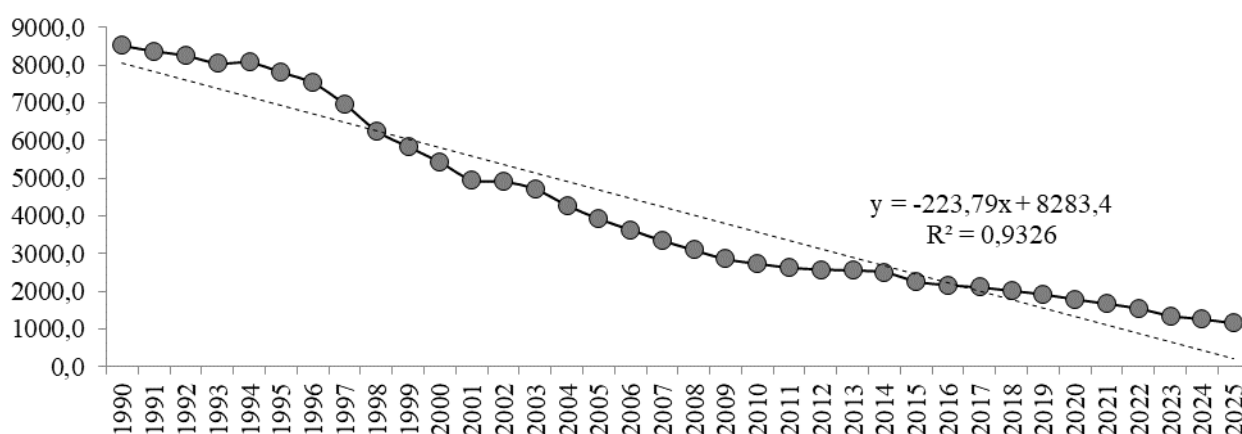

Рис. 1. Поголів'я корів в усіх категоріях господарств України станом на 1 січня, тис. голів*

Примітка. * – побудовано автором за даними [12]

Найвищі темпи скорочення поголів'я дійного стада ВРХ мали місце 2020–2025 роках. В результаті, лише за 6 останніх років воно зменшилося майже на 40 % (табл. 1).

Табл. 1. Відносні показники динаміки поголів'я корів в усіх категоріях господарств України*

Період, роки	Середньорічний темп приросту/спаду поголів'я корів, %	Зміна чисельності поголів'я корів, %
1990–1999	-3,7	-31,5
2000–2009	-6,9	-51,1
2010–2019	-3,9	-32,8
2020–2025	-8,1	-39,8

Примітка. * – розраховано автором за даними [12]

Головною причиною такої динаміки є відновлення російсько-української війни на початку 2022 р. Серед інших негативних факторів впливу можна

назвати (1) провал державної політики підтримки молочного скотарства і (2) посилення конкуренції на молочному ринку України за рахунок різкого зростання європейського молочного імпорту. Насамперед, польської продукції.

Очікуваним наслідком зменшення поголів'я молочної худоби стало стійке падіння обсягів виробництва молочної сировини (рис. 2).

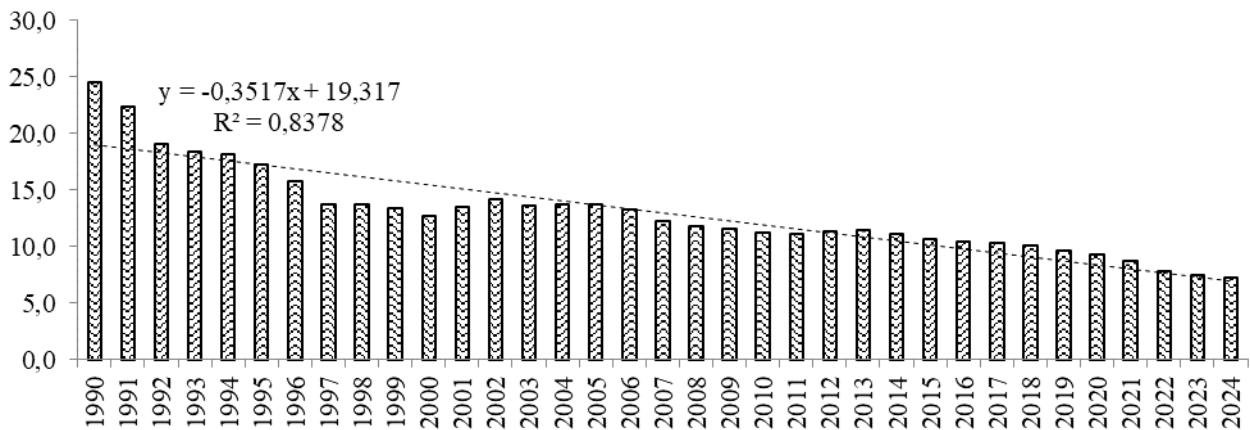

Рис. 2. Виробництво молока усіма категоріями господарств України, млн. тонн*

Примітка. * – побудовано автором за даними [12]

Особливе занепокоєння викликає той факт, що впродовж останніх п'яти років (2020–2024 рр.) темп скорочення виробництва молока пришвидшився (табл. 2).

Табл. 2. Відносні показники динаміки виробництва молока усіма категоріями господарств України*

Період, роки	Середньорічний темп приросту/спаду виробництва молока, %	Зміна обсягів виробництва молока за період, %
1990–1999	-5,9	-45,5
2000–2009	-1,4	-13,1
2010–2019	-1,8	-16,8
2020–2024	-5,6	-25,0

Примітка. * – розраховано автором за даними [12]

Це зумовлює загострення проблеми дефіциту сировини для молокопереробної промисловості України, зростання витрат виробництва та зниження цінової конкурентоспроможності вітчизняної молочної продукції.

Важливою умовою функціонування вітчизняного молокопродуктового підкомплексу є поступова зміна структури поголів'я корів у розріз категорій господарств (табл. 3). Починаючи з 2010 р. частка господарств населення поступово скорочується, а сільськогосподарських підприємств пропорційно зростає. І хоча господарства населення досі утримують 70 % дійного стада, ймовірно їх роль у виробництві та постачання молочної сировини для переробки на промислові підприємства буде зменшуватися й надалі.

Табл. 3. Кількість та структура поголів'я корів у розрізі категорій господарств України*

Рік	Сільськогосподарські підприємства		Господарства населення	
	тис. гол.	%	тис. гол.	%
1990	6191,6	73,9	2186,6	26,1
1995	4595,1	61,0	2936,2	39,0
2000	1851	37,3	3107,3	62,7
2004	949,9	24,2	2976,1	75,8
2005	866,2	23,8	2768,9	76,2
2006	764	22,8	2582,7	77,2
2007	678,6	21,9	2417,3	78,1
2008	624,3	21,9	2232	78,1
2009	604,6	22,1	2131,9	77,9
2010	589,1	22,4	2042,1	77,6
2011	583,7	22,6	1998,5	77,4
2012	575,2	22,5	1979,1	77,5
2013	565,4	22,5	1943,4	77,5
2014	529,2	23,4	1733,5	76,6
2015	505,1	23,3	1661,5	76,7
2016	484,6	23,0	1624,3	77,0
2017	466,6	23,1	1551,2	76,9
2018	467,8	24,4	1451,6	75,6
2019	438,6	24,5	1349,9	75,5
2020	423,9	25,3	1249,1	74,7
2021	424,6	27,5	1119,4	72,5
2022	394,2	29,1	958,6	70,9

Примітка. * – розраховано автором за даними [13]

Про це може свідчити вищий темп скорочення поголів'я корів у них за період 2020–2022 р. (-28,9 %) порівняно із сільськогосподарськими підприємствами (-10,1 %).

Попри загальну тенденцію скорочення поголів'я великої рогатої худоби, це позитивна зміна. Адже якість молочної сировини – наразі ключовий фактор допуску української молочної продукції на ринок ЄС – в сільськогосподарських підприємствах вища. Це пояснюється різною відмінністю у технологіях виробництва молока. В багатьох господарствах населення досі застосовується архаїчна екстенсивна технологія ручного доїння худоби. Відповідно до європейських санітарно-гігієнічних норм така молочна сировина не може надходити ані на переробку на промислові підприємства, ані продаватися на організованому ринку в сирому вигляді чи у вигляді готових молочних продуктів, виготовлених з неї. Її можна використовувати лише для власного харчування чи господарських потреб. Натомість сільськогосподарські підприємства мають організаційні та фінансові можливості застосування

індустріальної технології виробництва молока, що гарантує отримання сировини найвищої якості.

Впродовж 2010–2024 рр. в джерелах постачання молочної сировини на підприємства, що займалися його переробленням, відбулися помітні зміни (табл. 4) – частка молока сільськогосподарських підприємств зросла з 39,4 % в 2010 р. до 89,6 % в 2024 р., а господарств населення пропорційно зменшилася.

Табл. 4. Джерела постачання молочної сировини на підприємства, що займалися його переробленням*

Показник	Одиниці виміру	В середньому за період, років				
		2010–2012	2013–2015	2016–2018	2019–2021	2022–2024
Надійшло молока на переробку, всього	тис. т	4708,2	4489,3	3918,2	3503,2	2969,5
Закуплено	тис. т	4658,6	4417,4	3525,5	3260,8	2896,7
у тому числі від: сільськогосподарських підприємств	тис. т	2066,1	2388,7	2428,6	2548,1	2444,8
	%	43,9	53,2	62,0	72,7	82,3
господарств населення	тис. т	2235,6	1635,7	1097,0	712,7	335,2
	%	47,5	36,4	28,0	20,3	11,3
Прийнято на давальницьких умовах	тис. т	395,9	1631,7	367,1	222,9	66,2
Надійшло на переробку молока, виробленого переробними підприємствами	тис. т	10,7	21,8	25,5	19,4	6,6

Примітка. * – розраховано автором за даними [14]

Це позитивна тенденція адже сільськогосподарські підприємства забезпечують постачання молока кращої якості порівняно із господарствами населення (табл. 5). В аналіз не включено молоко 2 гатунку і несортове, як такі, що заборонені чинними міжнародними санітарно-гігієнічними вимогами для перероблення та виготовлення молочних продуктів.

Як бачимо господарства населення не виробляють молочної сировини гатунку «екстра» і вищого гатунку. Не рятує ситуацію і суттєве збільшення частки молока 1 гатунку, проданого господарствами населення переробним підприємствам. Адже за чинними санітарно-гігієнічними нормами ЄС для перероблення та виготовлення молочних продуктів, придатна молочна сировина лише гатунку «екстра». Це важлива обставина. Адже курс на зближення України і ЄС, який розпочався в 2014 р., вимагає імплементації в українське правове поле європейських норм безпечності і якості продовольчих товарів. Крім того, компенсацією низької ємності вітчизняного ринку молочних продуктів для українських молокопереробних заводів є вихід на закордонні ринки.

Насамперед на ринок ЄС. Однак для цього вітчизняні молокозаводи мають закуповувати молочну сировину лише гатунку «екстра».

Табл. 5. Якість молока, проданого сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення переробним підприємствам*

Показник	В середньому за період, років				
	2010–2012	2013–2015	2016–2018	2019–2021	2022–2024
Сільськогосподарські підприємства					
Молоко гатунку «екстра»	–	9,8	18,1	36,3	53,8
Молоко вищого гатунку, % до загального обсягу	31,8	34,4	36,9	35,1	28,4
Молоко 1 гатунку, % до загального обсягу	58,0	50,6	38,1	26,9	17,0
Господарства населення					
Молоко гатунку «екстра»	–	–	–	–	–
Молоко вищого гатунку, % до загального обсягу	0,3	0,1	–	0,2	–
Молоко 1 гатунку, % до загального обсягу	20,6	11,2	10,2	56,6	79,5

Примітка. * – розраховано автором за даними [14]

Суттєве покращення якості молочної сировини, що надходять на українські молочні заводи нажалі не може компенсувати її зростаючого дефіциту. Адже обсяги виробництва і переробки молока постійно падають (рис. 2, табл. 4).

В результаті, обсяги виробництва готової молочної продукції скорочуються (табл. 6).

Табл. 6. Показники динаміки виробництва молочних продуктів харчовою промисловістю України*

Показник	В середньому за період, років			
	2007–2012	2013–2018	2019–2024	2007–2024
Темп зміни, %	97,9	99,0	96,7	97,9
Базисний індекс	0,880	0,943	0,816	0,676

Примітка. * – розраховано автором за даними [15]

За період з 2007 до 2024 рр. виробництво молочної продукції скорочувалося в середньому на 2,1 % щороку. Таким чином за останніх 18 років виробництво молочних продуктів харчовою промисловістю України скоротилося на 32,4 %. Впродовж останніх 6 років (2019–2024 рр.) темп скорочення випуску молочних продуктів встановив історичний антирекорд. Найбільшим руйнівним фактором стало відновлення російсько-української війни на початку 2022 р. – за рік випуск молочної продукції скоротився на 20,4 %.

Ще одним понижуючим фактором стало різке зростання імпорту молочної продукції. За даними Спілки молочних підприємств України, у грошовому еквіваленті (в 2025 р. – авт.) обсяги імпорту зросли на 30 % порівняно з першою половиною липня, а якщо порівнювати з першою половиною червня, показник

підвищився майже у півтора рази. У натуральному вираженні зростання зафіксовано майже за всіма групами молочних продуктів, окрім сироватки, імпорту якої знизився на третину [16].

Найбільше зростання спостерігається в сегменті твердих сирів. Збільшення пропозиції та споживання імпортованих сирів в Україні ускладнює реалізацію продукції вітчизняних сироварів на внутрішньому ринку та давить на ціни на молокосировину. За словами аналітика Асоціації виробників молока Кухалейшвілі Г., стабілізувати ціни на молокосировину може обмеження імпорту польських сирів в Україну та збільшення кешбеку на 30 % для покупців сирів вітчизняного виробництва [17].

Висновки. Одним із найбільш невтішних висновків за результатами оцінки сучасного стану вітчизняного молокопродуктового підкомплексу є констатація провалу аграрної політики держави, спрямованої на стимулювання виробництва та переробки молока. Починаючи із перших років незалежності і до сьогодні національна адміністрація декларує готовність підтримувати розвиток молочного скотарства, проте по факту криза в галузі продовжується. Що вказує не лише на неефективність державної аграрної політики, але й марнотратство. Адже на підтримку молочної галузі за роки незалежності було спрямовано значну кількість бюджетних ресурсів. Вирішення проблеми можливе лише за комплексного багаторівневого підходу:

- реальне, а не декларативне стимулювання виробництва молочної сировини;
- захист внутрішнього ринку від надмірного імпорту молочної продукції;
- стимулювання впровадження сучасної міжнародної системи менеджменту якості на молокопереробних підприємствах (ISO 9001, HACCP);
- стимулювання кінцевого попиту на молочну продукцію вітчизняного виробництва.

Література:

1. Патика Н. І. Конкурентоспроможність та позиціонування України на світовому ринку молочної продукції. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 77–86. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201905077>
2. Россоха В. В., Петриченко О. А. Прогнозування тенденцій та інвестицій в молочній галузі для забезпечення раціональних норм споживання молока і молокопродуктів населенням. *Економіка АПК*. 2019. № 12. С. 16–27. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201912016>
3. Черемісіна С. Г., Россоха В. В., Кривун М. В. Перспективи підвищення рівня інноваційної активності молокопереробних підприємств. *Економіка АПК*. 2022. № 2. С. 20–33. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202202020>
4. Козак О. А., Грищенко О. Ю. Оцінювання регіональної конкурентоспроможності виробництва молока в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 4. С. 34–42. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202004034>
5. Козак О. А. Розвиток світового виробництва та торгівлі молочними продуктами. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 84–92. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202002084>
6. Козак О. А. Оцінка ролі та значення молокопродуктового підкомплексу для вирішення продовольчого забезпечення та національної економіки.

Економіка АПК. 2020. № 11. С. 39–51. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011039>

7. Козак О. А., Козак М. І. Молокопродуктовий підкомплекс у реалізації цілей сталого розвитку. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 40–57. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108040>

8. Заїнчковський А. О., Кривун М. В. Ефективність господарського механізму взаємодії учасників молочного ринку та функціонування молокопереробних підприємств. *Економіка АПК*. 2021. № 10. С. 30–42. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202110030>

9. Місюк М. В., Заходим М. В. Розвиток ринку молока в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни. *Економіка АПК*. 2021. №1. С. 34–43. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101034>

10. Шпичак О. М. Організаційно-економічні проблеми виробництва молока в Україні та їх вирішення. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 24–40. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104024>

11. Тулуш Л.Д., Грищенко О.Ю., Стріховський Д.М. Тенденції розвитку молочного скотарства та його державної фінансової підтримки в Україні. *Економіка АПК*. 2023. № 5. С. 33–45. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202305033>

12. Тваринництво (1990–2024) [Електронний ресурс]. Державна служба статистики України. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/tvar_u.html

13. Сільське господарство України : статистичний збірник [Електронний ресурс]. Державна служба статистики України. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm; https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf

14. Надходження молока на переробні підприємства [Електронний ресурс]. Державна служба статистики України. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sg/nmpp/arh_nmpp23_u.html

15. Індеси промислової продукції за видами діяльності [Електронний ресурс]. Державна служба статистики України. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/pr/prm_rik/prm_rik_u/arh_ipv_u.html

16. Імпорт молочної продукції в Україні встановив рекорд у серпні 2025 року [Електронний ресурс] // Agroweek. 31.08.2025. Режим доступу: <https://agroweek.com/agroekonomika/import-molochnoyi-produktsiyi-ukrayini-vstanovyv/>

17. Муравський А. Україна скоротила імпорт молочних продуктів. *Економічна правда*. 16.07.2025. URL: <https://epravda.com.ua/biznes/ukrajina-skorotila-import-molochnih-produktiv-809248/>

References:

1. Patyka, N. (2019). Competitiveness and positioning of Ukraine on the world market of dairy products. *Ekonomika APK*, 5, 77–86. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201905077>

2. Rossokha, V. & Petrychenko, O. (2019). Forecasting trends and investments for the dairy industry and ensuring rational consumption of milk and dairy products

by the population. *Ekonomika APK*, 12, 16–27. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201912016>

3. Cheremisina, S., Rossokha, V., & Kryvun, M. (2022). Prospects for increasing the level of innovation activity of dairy enterprises. *Ekonomika APK*, 2, 20–33. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202202020>

4. Kozak, O. & Hryshchenko, O. (2020). Assessment of regional competitiveness of milk production in Ukraine. *Ekonomika APK*, 4, 34–42. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202004034>

5. Kozak, O. (2020). Development of world production and trade in dairy products. *Ekonomika APK*, 2, 84–92. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202002084>

6. Kozak, O. (2020). Assessment of the role and significance of the dairy subcomplex for solution of food supply and the national economy. *Ekonomika APK*, 11, 39–51. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011039>

7. Kozak, O. & Kozak, M. (2021). Dairy subcomplex in the implementation of sustainable development goals. *Ekonomika APK*, 8, 40–57. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108040>

8. Zainchkovskyi, A. & Kryvun, M. (2021). The efficiency of the economic mechanism of interaction of dairy market participants and functioning of dairy processing enterprises. *Ekonomika APK*, 10, 30–42. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202110030>

9. Misiuk, M. & Zakhodym, M. (2021). Development of the milk market in the context of ensuring the country's food security. *Ekonomika APK*, 1, 34–43. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101034>

10. Shpychak, O. (2021). Organisational and economic problems of milk production in Ukraine and their solutions. *Ekonomika APK*, 4, 24–40. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104024>

11. Tulush, L., Hryshchenko, O., & Strikhovskyi, D. (2023). Trends in the development of dairy farming and its state financial support in Ukraine. *Ekonomika APK*, 5, 33–45. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202305033>.

12. State Statistic Service of Ukraine (2025). *Livestock farming (1990-2024)*. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/tvar_u.html

13. State Statistic Service of Ukraine (2023). *Statistical Publication «Agriculture of Ukraine»*. https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm; https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zv/09/S_gos_22.pdf

14. State Statistic Service of Ukraine (2025). *Raw milk supply to processing enterprises*. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sg/nmpp/arh_nmpp23_u.html

15. State Statistic Service of Ukraine (2025). *Industrial production indices by type of activity*. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/pr/prm_rik/prm_rik_u/arh_ipv_u.html

16. Agroweek (2025). *Dairy imports to Ukraine set a record in August 2025*. August 31. URL: <https://agroweek.com/agroekonomika/import-molochnoyi-produktsiyi-ukrayini-vstanovyv/>

17. Muravskyi, A. (2025). Ukraine has reduced imports of dairy products. *Ekonomichna pravda*. July 16. URL: <https://epravda.com.ua/biznes/ukrajina-skorotila-import-molochnih-produktiv-809248/>

Mudrak R.

Dairy subsector of the agro-industrial complex of Ukraine: current status and development prospects

Sustainable and full-fledged development of the agricultural sector of the economy is possible only if all the industries that form it function in a balanced manner. Currently, there are significant distortions in reproduction processes, which are manifested in the violation of sectoral proportions of agricultural production and the reduction of the raw material base of food industry enterprises. The situation in the dairy sub complex is particularly threatening. The crisis has affected all parts of the value chain: the number of cows, production of raw milk, its processing and manufacture of finished dairy products are declining. The share of imported dairy products in the domestic market is growing rapidly. This increases competitive pressure on domestic producers and threatens national food security in this segment of the food market.

One of the most disappointing conclusions of the assessment of the current state of the domestic dairy sub complex is the statement that the state's agricultural policy aimed at stimulating milk production and processing has failed. From the first years of independence to the present day, the national administration has declared its readiness to support the development of dairy farming, but in fact the crisis in the industry continues. This indicates not only the inefficiency of the state agricultural policy, but also wastefulness. After all, a significant amount of budgetary resources has been allocated to support the dairy industry over the years of independence. The problem can only be solved with a comprehensive, multi-level approach:

- real, not declarative, incentives for the production of raw milk;*
- protection of the domestic market from excessive imports of dairy products;*
- stimulating the introduction of a modern international quality management system at dairy processing enterprises (ISO 9001, HACCP);*
- stimulating final demand for domestically produced dairy products.*

Key words: *value chain, agricultural enterprises, households, dairy raw materials, quality, dairy processing plants, dairy products, imports*

КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

П. К. БЕЧКО, кандидат економічних наук
С. М. КОЛОТУХА, кандидат економічних наук
О. А. НЕПОЧАТЕНКО, кандидат економічних наук
Н. В. ЛИСА, кандидат економічних наук
Уманський національний університет

Проаналізовано пільгове кредитування суб'єктів агробізнесу з акцентом на програмі «Доступні кредити 5–7–9 %» як найбільш дієвій моделі на даний час. Узагальнено результати огляду чинної системи аграрного кредитування та виявлено ключовий недолік програми, а саме, відсутність відповідальності банків за фінансові результати позичальників, що фактично трансформує інструмент у форму державного субсидування. Обґрунтовано напрями вдосконалення через фондову модель із єдиним державним джерелом кредитних ресурсів, високим рівнем державного контролю та дуалістичним підходом до суб'єктів різного масштабу (дрібнотоварний і великотоварний бізнес). Запропоновано заходи для посилення державної підтримки й формування цілісної сільськогосподарської кредитної системи.

Ключові слова: суб'єкти аграрного бізнесу, моделі кредитування, банківський відсоток, фондове кредитування, субсидування, системність, кредитоспроможність.

Постановка проблеми. Аграрна галузь є однією зі стратегічних національної економіки, аграрне виробництво має суттєвий внутрішній та експортний потенціал, здатний забезпечувати суттєвий внесок у зростанні національної економіки. Незважаючи на унікальні природні ресурси аграрне виробництво є ризикованим, що є стримуючим чинником надходжень інвестицій в галузь. р. Частка кредиту в 2023 р. у джерелах фінансування аграрного виробництва в структурі кредитів національного банківського сектору становила 15,1 %, що не відповідає потребам розвитку особливо в період військового стану. Сільськогосподарське виробництво характеризується значними галузевими особливостями, що істотно впливають на джерела формування ресурсів суб'єктів аграрного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень. Питання кредитного забезпечення суб'єктів аграрного бізнесу висвітлено у працях низки вітчизняних дослідників. Зокрема, розглянуто особливості кредитування в умовах війни [1] та засади формування кооперативної банківської системи для аграрного сектору [3]. Комплексні підходи до аналізу кредитних відносин, принципів, форм і методів банківського кредитування, а також інституційного забезпечення кредитної системи представлено у роботах С. Андроса, Ю. Лупенка та Л. Тулуш [16–18]. Така

сукупність досліджень формує теоретико-методологічний і практичний базис оцінювання механізмів аграрного кредитування та окреслює напрями його вдосконалення.

Методика досліджень. У науковій статті мета досягається завдяки застосуванню загальнонаукових методів пізнання та аналізу економічних явищ. Теоретичною та методологічною основою дослідження слугують праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, які розглядали проблеми пільгового кредитування аграріїв. В процесі дослідження застосовані такі методи, як абстрактно-логічний, метод порівняння, монографічний, графічний, а також метод наукового узагальнення.

Метою статті є розробка шляхів вдосконалення кредитування суб'єктів господарювання аграрного бізнесу на основі сучасних тенденцій розвитку аграрного виробництва та сучасних викликів, що впливають на розвиток пільгового кредитування і на цій основі, визначення основних напрямів його подальшого розвитку в умовах економічної нестабільності та глобальних змін.

Результати досліджень. Аграрне виробництво в Україні є галуззю з вираженою сезонністю і характеризується значними ризиками. Внаслідок цього колообіг основного та оборотного капіталів суб'єктів аграрного бізнесу, застосування робочої сили суттєво різняться нерівномірністю та сезонністю. Витрати на виробництво відшкодовуються лише за рахунок доходів протягом нетривалого періоду часу тобто реалізації сільськогосподарської продукції. В інші періоди господарюючим суб'єктам для підтримки та розвитку виробництва потрібні додаткові кошти, зокрема банківський кредит.

Кредитування суб'єктів аграрного бізнесу є інструментом підтримки їх виробничої діяльності, стимулювання інвестицій і забезпечення сталого розвитку сільських територій. Класичне визначення аграрного кредиту полягає в наданні фінансових ресурсів на умовах повернення, платності та строковості з метою задоволення потреб аграрних виробників у коштах для ведення господарської діяльності [1].

Природні та інші ризики для суб'єктів аграрного бізнесу унеможливають всебічний їх доступ до банківського кредитування. Тим часом, розвиток аграрного сектору національної економіки істотно впливає на вирішення завдань щодо продовольчої безпеки, надання матеріалів та сировини для вітчизняної легкої промисловості, створює попит на продукцію суміжних галузей, зокрема виробництво сільськогосподарської техніки, добрив, посадкового матеріалу, товарів для підтримки інфраструктури в сільській місцевості. Тому фінансова підтримка суб'єктів господарювання аграрного бізнесу сприяє забезпеченню стійких темпів економічного зростання та підвищенню якості життя населення.

Джерела фінансування аграрної галузі за умов державної фінансової підтримки багато в чому залежать від суб'єктів економічних відносин, специфіка яких визначає обсяги необхідних фінансових ресурсів та форми їх доведення до позичальників. З огляду на це, доцільним та своєчасним за цих умов є дослідження сучасної структури аграрного ринку та ринку кредитування тенденції їх зміни за останні роки.

Серед учасників ринку аграрного кредитування, передусім, варто виокремити кредиторів та позичальників. До кредиторів у переважній більшості країн належать: комерційні банки, які найчастіше орієнтовані на потреби у банківських запозиченнях великотоварних аграрних виробників; сільськогосподарські банки, у низці країн ними є спеціалізовані кредитні установи при безпосередній участі держави, під контролем яких реалізуються пільгові програми сільськогосподарського кредитування.

В Україні статус сільськогосподарського банку має Агропросперіс Банк – з іноземним капіталом в Україні (100 % капітал США та Європи). Інвестором банку є американський фонд NCH Capital, який з 1993 р. управляє інвестиціями у розмірі понад 3 млрд дол. через одинадцять представництв по всьому світу та є одним із найбільших у світі операторів аграрного бізнесу. Маючи успішний багаторічний досвід ведення агробізнесу, NCH Capital у 2015 р. для підтримки та розвитку сільського господарства України створив Агропросперіс Банк, який спеціалізується на фінансуванні малих і середніх агровиробників, – єдиний аграрний банк України [2].

Важливим напрямом в кредитуванні суб'єктів аграрного бізнесу є створення кооперативних банків. Принцип організації кооперативного банку, полягає в тому, що позичальники банку одночасно є його власниками [3]. Кооперативні банки розвиваються, відповідно до потреб малих та середніх господарюючих суб'єктів. В Україні відсутні кооперативні банки функціональними обов'язками яких є кредитування, орієнтоване безпосередньо на аграрний сектор в класичному сенсі, тобто банків створених як кооперативи аграріїв, з пайовою участю та демократичним управлінням. Законодавство поки що не створило достатніх стимулів та чітких умов для їх створення та функціонування.

Позичальниками на сучасному кредитному ринку є агрохолдинги та господарюючі суб'єкти всіх форм власності структуру виробництва продукції сільського господарства України за категоріями господарств, % до загального обсягу наведено на (рис. 1).

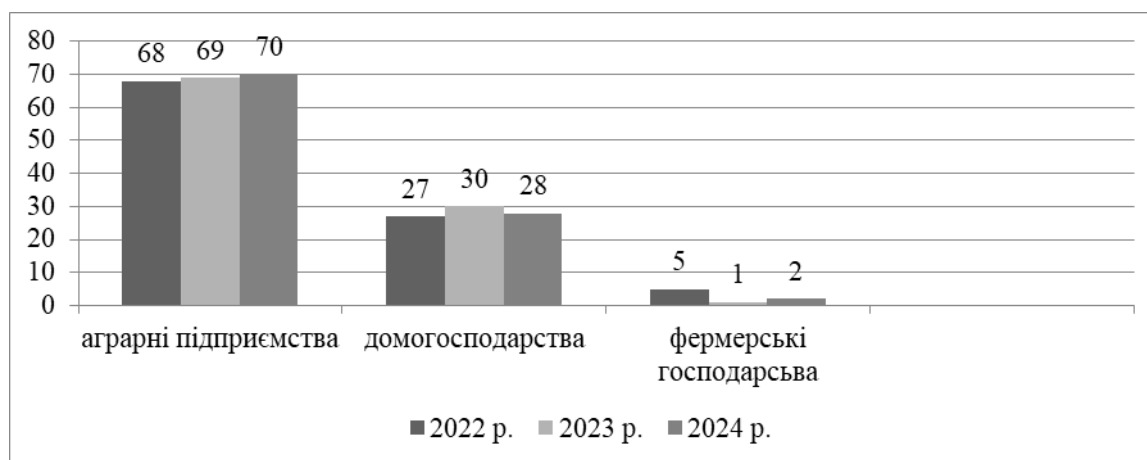

Рис. 1. Структура виробництва продукції сільського господарства України за категоріями господарств, % до загального обсягу

Примітка. Побудовано авторами на основі [4].

Зміни в структурі виробництва продукції сільського господарства за категоріями господарств зумовлені військовими діями внаслідок втрати площ, окупації, логістичних обмежень, великих втрат сільськогосподарської продукції в південних та східних областях, обмеженого доступу до зовнішніх ринків. В той же час, незважаючи на такі ризики в розвитку аграрного виробництва в 2024 р. порівняно з 2022 р. зросли обсяги виробництва сільськогосподарської сільськогосподарськими підприємствами та домогосподарствами відповідно на 2 і 1 відсоткових пунктів.

За досліджуваний період внаслідок нарощування обсягів кредитування, посиленні ролі банківських установ, запровадженні нових програм кредитування, розробки державної політики фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора за участю провідних комерційних банків України збільшилися джерела фінансування розвитку аграрної галузі національної економіки (табл. 1).

Табл. 1. Кредити, надані суб'єктам аграрного бізнесу України за роками, млрд. грн.

Показник	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах), млрд. грн	3977,2	4222,0	5450,8	5239,1	6537,8	7658,7
Структура ВВП аграрної галузі до ВВП національної економіки	9,0	9,3	10,9	8,6	11,2	12,4
Кредитування банками суб'єктів господарювання національної економіки, всього	458,8	463,9	464,3	532,2	726,5	782,2
Кредитування банками суб'єктів господарювання аграрної галузі, всього	52,2	56,3	55,2	88,3	114,1	104,5
Частка аграрного сектора в загальній сумі кредитів, %	11,38	12,14	11,89	16,59	15,71	13,36
Частка кредитів суб'єктів аграрного бізнесу до ВВП національної економіки	1,34	1,33	1,01	1,69	1,75	1,36
Кредитування суб'єктів аграрного бізнесу за державною програмою «Доступні кредити 5–7–9 %	—	12,6	9,2	43,65	13,98	9,39

Примітка. Сформовано авторами на основі [5]

Результати дослідження, наведених в (табл. 1) свідчать, що за період 2019–2024 рр. має місце зростання ВВП у фактичних цінах розмір якого в 2019 р. становив 3977,2 млрд. грн, у 2024 р. 7658,7 млрд грн або на 92,5 % більше. За досліджуваний період суттєво збільшився розмір кредитів, наданих суб'єктам господарювання національної економіки в цілому і аграрної галузі, зокрема.

Якщо в 2019 р. сума наданих кредитів в цілому по національній економіці становила 458,8 млрд грн, то в 2024 р. на 70,4 % більше або 782,2 млрд грн.

Кредитування банками суб'єктів господарювання аграрної галузі в 2024 р. порівняно з 2019 р. зросло в два рази і становило 104,5 млрд грн. З огляду на це, за досліджуваний період зросла частка кредитів аграрного сектору економіки по відношенню до загального кредитування національної економіки з 11,4 % в 2019 р. до 13,4 % в 2024 р. Незважаючи на те, що аграрний сектор є однією з найбільших галузей національної економіки частка якого за досліджуваний період варіюється від 8,6 відсоткових пункти в 2022 р до 12,4 % в 2024 рр. частка кредитів аграрно галузі по відношенню до ВВП національної економіки не суттєва і становить в 2024 р. 1,4 %. Це дає підстави стверджувати про нерівномірний розподіл національного валового продукту в розрізі галузей національної економіки.

В лютому місяці 2020 р. набрала чинність програма «Доступні кредити 5-7-9 %» [6]. За цією програмою в 2020 р. банками надано кредитів суб'єктам аграрної галузі 12,6 млрд. грн. В 2022 р. цією програмою скористалася найбільша кількість аграріїв сума за якими становила 43,65 млрд грн. В той же час, в зв'язку з військовими діями, окупацією територій сума доступних кредитів в 2024 р. становила 9,39 млрд грн. Важливим чинником, що визначає доступність суб'єктів аграрного бізнесу до банківського кредитування є рівень ставок по кредиту в порівнянні з їх фінансовими можливостями, що обумовлена рентабельністю виробництва [7].

При аналізі рентабельності суб'єктів аграрного бізнесу важливо враховувати диференціацію рентабельності у різних суб'єктів господарювання, порівнюючи його зі ставками за банківськими кредитами (рис. 2).

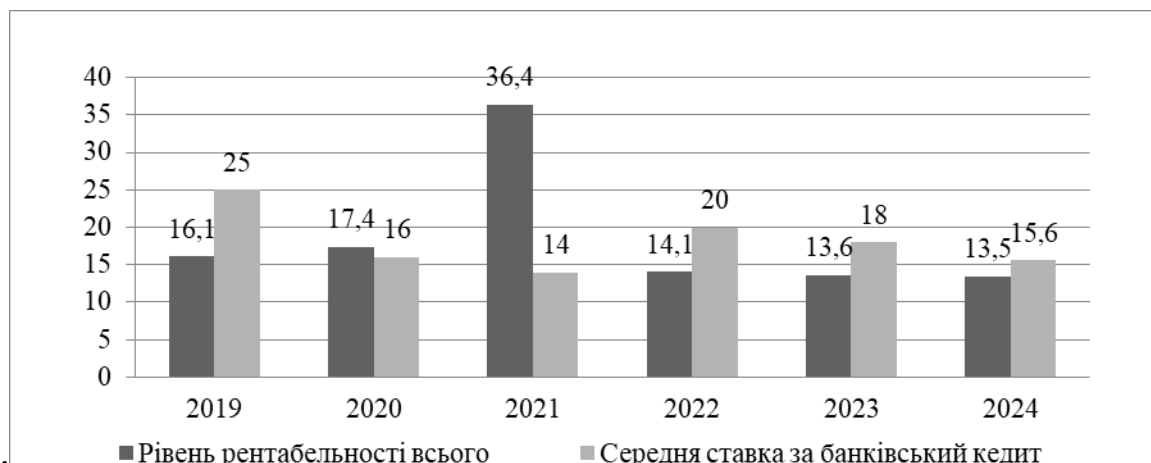

Рис. 2. Рівень рентабельності і ставки за банківський кредит суб'єктів аграрного бізнесу України, за роками

Примітка. Побудовано авторами на основі [5]

Результати проведеного дослідження свідчать, що впродовж 2019–2024 рр. ставки за банківськими кредитами в операційну діяльність суб'єктів аграрного бізнесу суттєво змінилися з набранням чинності програми кредитування «Доступні кредити 5-7-9 %». До набрання чинності цієї програми ставка за банківський кредит в 2019 р. в середньому для суб'єктів господарювання аграрної

галузі становила 25,0 % проти 16,1 % рівня рентабельності. Із запровадженням програми «Доступні кредити в 2020 р. середня ставка за банківський кредит становила 16,0 % або на 9 відсоткових пункти менше порівняно з 2019 р. з одночасним зростанням рівня рентабельності відповідно на 1,3 відсоткових пункти. Позитивний вплив програми «Доступні кредити спостерігається в 2021–2022 рр. рівень рентабельності по яких перевищував середню ставку за кредит відповідно на 22,4 і 5,9 відсоткових пункти. В зв'язку з воєнним станом, окупацією частини територій в 2023 і 2024 рр. ставки за банківський кредит перевищували рівень рентабельності на 4,4 і 0,5 відсоткових пункти відповідно, що свідчить про перерозподіл коштів бюджету на військові цілі.

Ефективність діяльності суб'єктів аграрного бізнесу великою мірою залежить від рівня їх технічної оснащеності, можливостями здійснювати інвестиції в основні засоби виробництва (табл. 2).

Табл. 2. Основні показники технічної оснащеності суб'єктів аграрного бізнесу України, за роками

Показник	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Вартість основних засобів на кінець року, млн. грн	469383	540463	595908	609731	692362	657970
Вартість придбаних основних засобів за рік, млн грн	52205	45402	54600	27205	48187	52803
Придбання основних засобів у % до загальної їх вартості	11,1	8,4	9,2	4,5	6,9	8,0
Ступінь зносу основних засобів, %	38,3	40,2	41,1	43,8	45,7	55,3

Примітка. Побудовано авторами на основі [5]

Дані (табл. 2) свідчать про негативні зміни в технічному рівні суб'єктів аграрного бізнесу, що потребує розширення фінансування їх інвестиційних потреб, зокрема шляхом залученням комплексу сучасних фінансових інструментів кредитного ринку та ринку капіталів.

З огляду на результати дослідження варто відзначити позитивний вплив державної підтримки суб'єктів аграрного бізнесу внаслідок запровадження пільгового кредитування за програмою «Доступні кредити» відсутність якої чи відмова позичальника від її застосування призвело би до банкрутства чисельні господарюючі суб'єкти всіх форм власності. В той же час, важливим при цьому є виокремлення ролі держави та банків – кредиторів в системі пільгового кредитування (рис. 3). Для отримання пільгового кредиту суб'єкт аграрного бізнесу – позичальник змушений спочатку взяти кредит на стандартних банківських умовах, виконати зобов'язання щодо сплати суми кредиту та нарахованих відсотків за рахунок власних коштів.

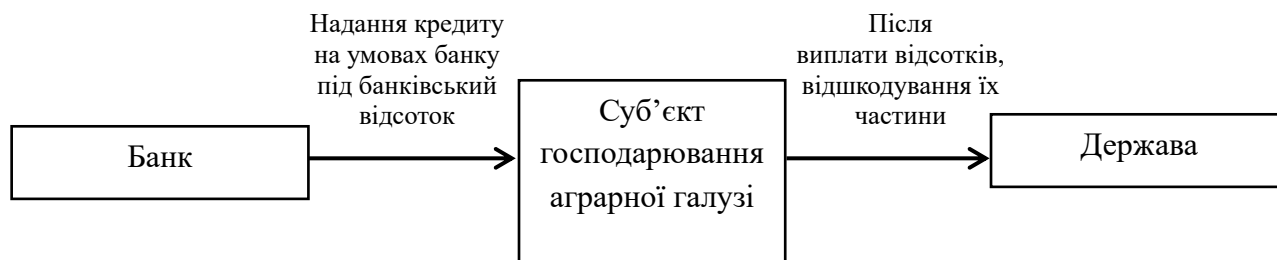

Рис. 3. Модель кредитування суб'єктів аграрного бізнесу

Примітка. Побудовано авторами на основі власних досліджень

Після цього, при обов'язковому наданні повного пакета документів та дотримання умов встановлених відповідно до механізму кредитування держава компенсує частину виплачених відсотків аграрію. За економічною сутністю за таких умов пільгове кредитування як елемент державної підтримки відсутній, оскільки стимулом у цьому випадку є субсидія, що дає змогу компенсувати частину витрат господарюючого суб'єкта (витрати на придбання насіння, добрив, комбікормів тощо). У моделі кредитування, що субсидується, розірвано майновий інтерес суб'єкта аграрного бізнесу в єдиному складному зобов'язанні.

Банки-кредитори при пільговому кредитуванні в цілому та програмі «Доступні кредити 5-7-9 %», зокрема є ключовими учасниками, які надають кошти позичальникам, а також оцінюють їхню платоспроможність та кредитоспроможність для забезпечення повернення позики. Вони несуть відповідальність за видачу кредитів, контроль за їх використанням та дотриманням умов програми, включаючи зниження ставки у разі створення нових робочих місць. Основна роль банків – кредиторів полягає в:

- фінансуванні шляхом надання позик аграріям для поповнення обігових активів, інвестицій на розвиток та інші цілі, що відповідають програмі;
- оцінці позичальників шляхом аналізу фінансового стану, їх кредитної історії та спроможності повернути кошти, що є обов'язковою умовою для отримання кредиту;
- контролю за використанням коштів шляхом відстеження, цільового використання коштів, відповідно до умов програми;
- дотриманні умов програми, шляхом забезпечення достовірного застосування умов програми, перевірка створення нових робочих місць для зниження відсоткової ставки;
- зменшенні ризиків, здатних забезпечити безпеку власних інвестицій шляхом оцінки ризиків;
- наданні консультацій потенційним позичальникам щодо умов програми та допомога у підготовці пакету документів [8].

Держава у програмі «Доступні кредити 5-7-9 %» виступає ініціатором, гарантом та контролером, забезпечуючи при цьому здешевлення кредитів для аграріїв шляхом надання компенсацій або державних гарантій. Ключова роль держави полягає у створенні механізму доступного фінансування, здатного забезпечити розвиток аграрного сектору, особливо в умовах економічних викликів, а також у стимулюванні малих та середніх підприємств.

Роль держави в кредитуванні за програмою «Доступні кредити 5-7-9 %» зводиться до:

- започаткування програми, визначенні її умов та механізмів реалізації;
- координування роботи з банками та іншими учасниками, зокрема через Фонд розвитку підприємництва;
- компенсування частини відсоткової ставки банкам за виданими кредитами аграріям, що робить кредити для позичальників доступнішими (у вигляді зниженої ставки (5-7-9 %) річних).
- контроль цільового використання кредитних коштів та виконанні умов договору позичальниками, здатних забезпечити ефективність програми та її спрямованість на розвиток аграрного сектору економіки;
- стимулювання національної економіки та розвиток вітчизняних виробників шляхом полегшення доступу аграріїв до банківського кредитування;
- залучення партнерів, таких як Світовий банк, для фінансування програми, що дає змогу розширити її охоплення та потужність (наприклад, програма ARISE) [10].

Держава за цієї програми фактично «субсидує» кредити для бізнесу, роблячи їх доступнішими і допомагаючи підприємцям розвиватися та конкурувати. Банк фактично не бере участі у відносинах пільгового кредитування, що потенційно дає йому змогу включати власні умови – зростання відсотка, встановлення додаткових комісій, які не враховуються державою в частковій компенсації ставки банківського відсотка [10]. Підхід до кредитного обслуговування великотоварних господарюючих суб'єктів та дрібних сільгоспвиробників має бути принципово різним. Очевидно, що кредитування невеликих фермерських господарств має стати прерогативою комерційних банків, які мають можливість рефінансувати надані кредити у кредитних установах за пільговою відсотковою ставкою.

Основною моделлю кредитування агрохолдингів має стати проектне фінансування високотехнологічних виробництв з акцентом на створення виробничих ланцюгів, починаючи від сільськогосподарського виробництва, ефективного зберігання до переробки сільгосппродукції [11]. Підвищення продуктивності сільськогосподарської праці та якості продукції, скорочення витрат має бути спрямоване на підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції не лише на внутрішньому, а й на глобальному ринку.

Варто зауважити, що доцільним при кредитуванні аграріїв є формування державної бази сільськогосподарських проектів, диференційованої по окремих регіонах. Проекти мають одержати оцінку та рейтинг вітчизняних консалтингових компаній, а кредитні установи повинні пропонувати інвесторам проекти за допомогою DeFi-платформ, завдяки яким інвестори різного рівня мають змогу приймати участь у фінансуванні найперспективніших аграрних проектах [12]. DeFi-платформи є цифровими сервісами на основі блокчейну. Пропонують фінансові послуги з кредитування, торгівлі без посередників, таких як банки при цьому використовуючи смарт-контракти для автоматизації операцій, як результат, забезпечують прозорість, контроль над активами шляхом залучення користувачів до управління.

У міжнародній практиці накопичено досвід щодо застосування зернових токенів у міжнародній торгівлі. Зернові токени є цифровими активами з правом власності на певну кількість зерна. Вони дають змогу інвесторам вкладати кошти у аграрний сектор, забезпечуючи прозорість та ліквідність угод. В Україні інтерес до таких інструментів поступово зростає, особливо серед великих агрохолдингів та інвесторів, які прагнуть диверсифікувати кредитні портфелі [13]. В той же час, важливо враховувати ризики, пов'язані з волатильністю цін на сільськогосподарську продукцію внаслідок військових дій, кліматичних та природних катаклізмів.

Застосування зернових токенів є прикладом інноваційного механізму управління ризиками, що частково забезпечує фінансову безпеку аграрного сектору економіки. Наприклад, уряд Бразилії випустив Cat Bonds для захисту виробників кави від шкоди, пов'язаної з несприятливими кліматичними умовами, і це дало змогу фермерам зберегти стабільність виробництва навіть за умов природних катаклізмів. Хоча практика випуску Cat Bonds у вітчизняному аграрному секторі дуже обмежена, не можна недооцінювати потенціал розвитку цього фінансового інструменту з урахуванням уваги держави до підвищення стійкості галузі та мінімізації ризиків аграріїв щодо природних загроз, інструментарію фінансових механізмів захисту суб'єктів аграрного бізнесу. «Катастрофічні облігації» сприяли б зниженню залежності виробників від державних субсидій при відновленні господарства після криз, а також підвищенню фінансової стійкості аграріїв перед природними загрозами.

За сучасних умов в окремих країнах широкого розповсюдження набуло фондове кредитування суб'єктів аграрного бізнесу. Варто відзначити, що в Україні наразі немає окремого "Закону про фондове кредитування аграріїв" як такого, але є законодавство, що регулює кредитування в умовах воєнного стану, наприклад, Закон № 4340-ІХ, яким запроваджено «замороження» кредитів для аграріїв, а також програма державної підтримки, «Доступні кредити 5-7-9 %». Остання передбачає, що аграрії для отримання кредиту мають пройти екологічну та соціальну оцінку, запроваджену відповідно до вимог Світового банку [14]. В той же час, 19.08.2022 набрала чинність Постанова НБУ за № 184 «Про затвердження Положення про регулювання діяльності Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві [15].

Досвід окремих країн свідчить, що фондове кредитування передбачає створення аграрної кредитної кооперації роль якої надання кредитів одночасно з банками під 5 % річних із компенсацією різниці між ринковою та пільговою ставкою з бюджету безпосередньо фінансовим інститутам. Основну роль цьому процесі відіграє аграрна кредитна корпорація, яка видає пільгові кредити. Важливою передумовою фондового кредитування в цих країнах є те, що пільгові кредити надаються як на операційну, так і інвестиційну діяльність. Термін видачі короткострокових кредитів один рік, а довгострокових від 2 до 15 років. Досвід фондового кредитування свідчить, що механізм пільгового кредитування є безпосередньо державним субсидуванням.

Висновки. Результати проведеного дослідження свідчать, що вітчизняна практика аграрного кредитування має, крім виявлених недоліків, позитивний

досвід, пов'язаний із застосуванням «програми «Доступні кредити 5-7-9 %» використання якої дає можливість встановити оптимальне співвідношення інтересів та функцій на ринку кредитування між його трьома сторонами «держава–банк–товаровиробник», оскільки вона базується на основних засадах кредитування в аграрній галузі, пов'язаних із системністю, контролем, розмежуванням та цільовим спрямуванням. Суттєвою перевагою цієї програми є наявність особливого кредитного середовища як для суб'єктів великого та середнього бізнесу, так і для представників малого та мікробізнесу. Це обумовлено особливими економічними умовами ведення діяльності (обсягом заставного майна, фінансовими можливостями страхування, стійкістю до глобальних змін). З огляду на це програма кредитування «Доступні кредити 5-7-9 %», особливо в умовах військових дій є однією з найбільш ефективних чинників розвитку вітчизняної аграрної галузі.

Література:

1. Білоченко А. М. Кредитування аграрного сектору України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. DOI. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-3>
2. Кредити агробізнесу [Електронний ресурс]. Агротехнологічний банк. Режим доступу: <https://ap-bank.com/> (дата звернення: 26.10.2025).
3. Гончаренко В. В. Створення кооперативної банківської системи обслуговування аграрного сектору економіки. *Світ фінансів*. 2004. Вип. 1. С. 82–89.
4. Державна служба статистики України, USDA, IDDR. Дані за 2022–2024 рр., аналітичні огляди.
5. Державна служба статистики України. Статистичний щорічник України за 2023 рік. Київ, 2024. 267 с.
6. Кабінет Міністрів України. Постанова Про надання фінансової державної підтримки від 24 січня 2020 р. № 28 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 25.10.2025).
7. Яців Б. І. Банківське кредитування як чинник формування фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт*. 2023. № 22. С. 4–12.
8. Програми кредитування для агробізнесу ПриватБанк [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://privatbank.ua/business/resheniya-agrobiznesu> (дата звернення: 26.10.2025).
9. Фінансові інструменти для бізнесу в Україні: практичний посібник [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://investportalua.com/wp-content/uploads/2024/09/praktichnij-posibnik.pdf> (дата звернення: 25.10.2025).
10. Малій О. Г., Горох О. В., Макогон В. В. Аграрний сектор України: проблеми кредитування в умовах воєнних ризиків. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2025. Вип. 18. DOI. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2025-18-08-02>
11. Воронько-Невіднича Т. Стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектору України на засадах сталого розвитку. *Стратегічний менеджмент агропродовольчої сфери в умовах глобалізації економіки: безпека, інновації,*

лідерство. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (27 вересня). Полтава, 2024 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/2908/zbirnyk270924tom1sekcii1-42.pdf>

12. Ларіонова К., Капінос Г. Роль кредитування сільськогосподарських підприємств у розвитку аграрного бізнесу та досягненні цілей сталого розвитку України в умовах воєнного стану. *Modeling the Development of the Economic Systems*. 2025. № 1. С. 78–86. DOI. <https://doi.org/10.31891/mdes/2025-15-11>

13. Рябокінь М. Цифрова трансформація фінансування сільського господарства: RWA-токени як інструмент залучення капіталу. *Економіка України*. 2025. № 9. С. 59–77.

14. Закон № 4340-IX щодо замороження кредитів для аграріїв та програм державної підтримки [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://farmers.org.ua/zakon-pro-zamorozku-kredytiv-dlia-ahrariiv> (дата звернення: 26.10.2025).

15. Національний банк України. Постанова від 19.08.2022 № 184 Про затвердження Положення про регулювання діяльності Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0184500-22#Text> (дата звернення: 16.10.2025).

16. Андрос С. В. Банківське кредитування як дієвий спосіб вирішення проблеми економічного розвитку аграрних підприємств. *Економічний журнал Одеського політехнічного університету*. 2024. № 1(27). С. 5–17.

17. Лупенко Ю. О., Андрос С. Банківське кредитування аграрного сектору економіки. *Економічний вісник НТУУ КПІ*. 2019. С. 196–207.

18. Тулуш Л., Заєць О. Кредитне забезпечення аграрних підприємств в умовах повоєнного відновлення України. *Економіка та суспільство*. 2025. № 77. DOI. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-77-36>

References:

1. Bilotchenko, A. M. (2023). Agricultural sector lending in Ukraine during the war. *Economics and Society*, (48). DOI. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-3> [in Ukrainian].

2. Agro-business loans [Electronic resource]. AP Bank. Accessed October 26, 2025. URL: <https://ap-bank.com/> [in Ukrainian].

3. Honcharenko, V. V. (2004). Creation of a cooperative banking system for servicing the agricultural sector of the economy. *World of Finance*, 1, 82–89. [in Ukrainian].

4. State Statistics Service of Ukraine, USDA, IDDR. Data for 2022–2024; analytical reviews. No URL; author extracts from official publications [in Ukrainian].

5. State Statistics Service of Ukraine. (2024). *Statistical Yearbook of Ukraine 2023*. Kyiv. [in Ukrainian].

6. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2020). Resolution on Providing Financial State Support No. 28 [Electronic resource]. Accessed October 25, 2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

7. Yatsiv, B. I. (2023). Banking credit as a factor in forming the financial potential of agricultural enterprises. *Agro-svit*, (22), 4–12. [in Ukrainian].

8. Credit programs for agro-business (PrivatBank) [Electronic resource]. Accessed October 26, 2025. URL: <https://privatbank.ua/business/resheniya-agrobiznesu> [in Ukrainian].
9. Financial instruments for business in Ukraine: practical guide. (2024) [Electronic resource]. Accessed October 25, 2025. URL: <https://investportalua.com/wp-content/uploads/2024/09/praktichnij-posibnik.pdf> [in Ukrainian].
10. Maliy, O. H., Horokh, O. V., Makohon, V. V. (2025). Agricultural sector of Ukraine: lending problems under military risks. *Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management*, (18). DOI. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2025-18-08-02> [in Ukrainian].
11. Voronko-Nevidnycha, T. (2024). Strategic guidelines for the development of Ukraine's agricultural sector on the principles of sustainable development. In *Strategic management of the agro-food sphere in the conditions of globalization: security, innovations, leadership: materials of the II International Scientific and Practical Conference, September 27, 2024, Poltava* (Vol. 1) [Electronic resource]. Poltava: PDAU. Accessed URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/2908/zbirnyk270924tom1sekciyi1-42.pdf> [in Ukrainian].
12. Larionova, K., Kapinos, H. (2025). The role of lending to agricultural enterprises in the development of agro-business and achieving sustainable development goals in Ukraine under martial law. *Modeling the Development of the Economic Systems*, (1), 78–86. DOI. <https://doi.org/10.31891/mdes/2025-15-11> [in Ukrainian].
13. Riabokin, M. (2025). Digital transformation of agricultural financing: RWA tokens as a capital-raising instrument. *Economics of Ukraine*, (9), 59–77. [in Ukrainian].
14. Law No. 4340-IX on freezing loans for farmers; state support programs [Electronic resource]. Accessed October 26, 2025. URL: <https://farmers.org.ua/zakon-pro-zamorozku-kredytiv-dlia-ahraryiv> [in Ukrainian].
15. National Bank of Ukraine. (2022). Resolution No. 184 on Approval of the Regulation on the Activities of the Partial Credit Guarantee Fund in Agriculture [Electronic resource]. Accessed October 16, 2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0184500-22#Text> [in Ukrainian].
16. Andros, S. V. (2024). Banking credit as an effective way to solve the problem of economic development of agricultural enterprises. *Economic Journal of Odessa Polytechnic University*, 1(27), 5–17. [in Ukrainian].
17. Lupenko, Y. O., Andros, S. (2019). Banking credit of the agricultural sector of the economy. *Economic Bulletin of NTUU "KPI"*, 196–207. [in Ukrainian].
18. Tulush, L., Zaiets, O. (2025). Credit support of agricultural enterprises in the conditions of post-war recovery of Ukraine. *Economics and Society*, (77). DOI. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-77-36> [in Ukrainian].

Annotation

Bechko P. K., Kolotukha S. M., Nepochatenko O. A., Lysa N. V.

Lending to Agribusiness Entities: Prospects and Directions for Improvement

The aim of the article is to develop ways to improve the lending of agricultural business entities based on current trends in agricultural production and contemporary challenges affecting the development of preferential lending, and on this basis, to determine the main directions for its further development under conditions of economic instability and global changes.

The results of the conducted research indicate that domestic agricultural lending practices, despite identified shortcomings, possess positive experience associated with the implementation of the "Affordable Loans 5-7-9%" program. Lending banks, in the context of preferential lending in general and the "Affordable Loans 5-7-9%" program in particular, are key participants that provide funds to borrowers and assess their solvency and creditworthiness to ensure loan repayment. The state, within the "Affordable Loans 5-7-9%" program, acts as an initiator, guarantor, and regulator, simultaneously reducing the cost of loans for agricultural producers by providing compensations or state guarantees. The key role of the state lies in creating a mechanism for accessible financing capable of supporting the development of the agricultural sector, particularly under economic challenges, as well as in stimulating small and medium-sized enterprises. Its application makes it possible to establish an optimal balance of interests and functions in the lending market among its three parties—state, bank, and producer—since it is based on the fundamental principles of agricultural lending, which include systematization, control, delineation, and targeted allocation. A significant advantage of this program is the presence of a specialized credit environment for both large and medium-sized business entities, as well as for representatives of small and microbusiness. This is due to specific economic conditions of operation, including the volume of collateral, financial insurance capabilities, and resilience to global changes. In this regard, the "Affordable Loans 5-7-9%" credit program, especially under conditions of military actions, is one of the most effective factors in the development of the domestic agricultural sector.

Key words: agribusiness entities; lending models; subsidization; fund-based lending; interest rate; systemic approach; creditworthiness.

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Н. В. БОНДАРЕНКО¹, кандидат економічних наук

В. С. ЦИБАНЬ¹, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Т. А. ДЕРКАЧ², кандидат економічних наук

¹ Уманський національний університет

² Уманський фаховий коледж технологій та бізнесу

Розглянуто теоретичні та прикладні аспекти забезпечення фінансової безпеки аграрних підприємств України в умовах економічної нестабільності та воєнних загроз. Визначено ключові фінансові ризики, пов'язані з обмеженим доступом до ресурсів, руйнуванням інфраструктури, ціновою волатильністю та низькою інвестиційною активністю. Обґрунтовано важливість інвестиційного забезпечення як стратегічної складової фінансової безпеки та виокремлено фактори, що стримують інвестиційний розвиток галузі. Запропоновано алгоритм забезпечення фінансової безпеки, який включає оцінювання загроз, управління ризиками, удосконалення фінансового контролінгу та активізацію інвестиційних процесів. Результати дослідження спрямовані на підвищення стійкості та конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: фінансова безпека, аграрні підприємства, інвестиційне забезпечення, ризики, воєнний стан, механізм управління, фінансова стійкість.

Постановка проблеми. Аграрні підприємства України здійснюють свою діяльність у середовищі підвищеної економічної нестабільності, що проявляється у поєднанні макроекономічних дисбалансів, волатильності аграрних ринків, зростанні кредитних ризиків і погіршенні інвестиційного клімату. Фінансова система аграрного сектору залишається вразливою до зовнішніх та внутрішніх шоків, що обумовлює нестійкість надходжень, нерівномірність фінансових потоків, збільшення собівартості виробництва та обмеження доступу підприємств до необхідних джерел фінансування. У таких умовах традиційні інструменти забезпечення фінансової стійкості вже не гарантують належного рівня захищеності й не здатні повною мірою нейтралізувати дію системних ризиків, пов'язаних із ринковою турбулентністю, інфляційними процесами, зміною умов кредитування та невизначеністю зовнішнього середовища.

Відсутність узгодженого та ефективного механізму забезпечення фінансової безпеки створює загрози для функціонування аграрних підприємств, стримує їх інвестиційний розвиток і обмежує можливості модернізації матеріально-

технічної бази. Ситуація ускладнюється тим, що більшість підприємств не мають відпрацьованих систем раннього виявлення фінансових загроз, інструментів оперативного реагування на зміни кон'юнктури та моделей стратегічного управління ризиками. У сукупності ці фактори формують потребу у створенні комплексного механізму фінансової безпеки, який би дозволив підвищити адаптивність аграрних підприємств, забезпечити стабільність їх фінансових потоків та зміцнити конкурентоспроможність у довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності фінансової безпеки підприємств та її складових широко досліджено у працях Алаа Алі Хасан А. [1], де розглядається фінансову безпеку як збалансований стан фінансових інтересів, та Т. Кузенко [2], що акцентує увагу на ролі фінансових показників, ліквідності й платоспроможності у формуванні безпечного середовища. Значний внесок у розвиток теоретичних основ економічної та фінансової безпеки зробив М. Єрмошенко [3], який підкреслює її взаємозв'язок із загальним станом національної економічної системи. Окремі аспекти фінансової безпеки аграрного сектору висвітлено у працях М. Мікуліної [4], де розглядається система запобігання ризикам у сільському господарстві.

Механізми забезпечення фінансової стійкості аграрних підприємств, включаючи аналіз ризиків та інструменти стабілізації, досліджували О. Пристемський [5] та В. Карбівський [6], які підкреслюють багатофакторність загроз і необхідність комплексного підходу до управління ними. Питання інвестиційного забезпечення аграрного сектору та його впливу на фінансову безпеку розкрито у дослідженнях щодо аграрних інвестицій [7], глобальних викликів залучення капіталу [8] та інвестиційної активності підприємств [9].

У контексті воєнної економіки важливими є праці, що аналізують трансформацію фінансового забезпечення аграрного сектору та посилення ризиків у період воєнних дій, серед яких дослідження щодо фінансових інструментів підтримки агробізнесу [10], впливу невизначеності на економічну стабільність [11], обмежень доступу до фінансових ресурсів [12] та ролі інвестиційної політики у забезпеченні фінансової безпеки підприємств [13].

Попри значний науковий доробок, комплексний механізм забезпечення фінансової безпеки аграрних підприємств України в умовах воєнних викликів, із урахуванням інвестиційної складової, залишається недостатньо опрацьованим, що обумовлює необхідність подальших досліджень.

Метою статті є наукове обґрунтування теоретичних засад та практичних підходів до формування ефективного механізму забезпечення фінансової безпеки аграрних підприємств в умовах економічної нестабільності, з урахуванням впливу ринкових ризиків, інвестиційних обмежень та трансформацій фінансового середовища.

Методика дослідження. У процесі роботи використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема методи аналізу й синтезу для узагальнення теоретичних підходів до фінансової безпеки аграрних підприємств, системний та структурно-логічний аналіз для визначення елементів і механізмів її забезпечення, економіко-статистичні методи для оцінювання динаміки інвестицій та фінансових показників, а також методи

порівняння й абстрагування для формування алгоритму забезпечення фінансової безпеки та обґрунтування практичних рекомендацій.

Результати досліджень. Фінансова безпека аграрних підприємств є одним із ключових чинників їх стійкого функціонування, розвитку та здатності протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам. В умовах трансформацій національної економіки, воєнних ризиків, нестабільності фінансових ринків та посилення конкуренції питання забезпечення фінансової безпеки набуває особливої актуальності. Для аграрного сектору, який формує значну частку експортного потенціалу країни та відіграє визначальну роль у продовольчій безпеці, ефективні механізми захисту фінансових інтересів підприємств стають стратегічною необхідністю.

Сучасні аграрні підприємства функціонують у середовищі підвищених ризиків, що пов'язані зі зміною кон'юнктури світових ринків, коливаннями валютного курсу, обмеженим доступом до інвестиційних ресурсів, зростанням вартості кредитних запозичень, логістичними обмеженнями та впливом кліматичних факторів. У таких умовах традиційні фінансові інструменти вже не забезпечують належного рівня стійкості, що потребує формування комплексної системи фінансової безпеки із залученням сучасних методів управління ризиками, диверсифікації фінансових потоків, використання інноваційних технологій та механізмів державної підтримки.

У науковій літературі поняття фінансової безпеки трактується через призму стабільності, стійкості та здатності суб'єкта господарювання протистояти різного роду ризикам. Так, у своїй роботі Алаа Алі Хасан А. пропонує теоретико-методичний підхід до оцінки фінансової безпеки підприємства в умовах макроекономічної нестабільності, що має важливе практичне значення для формування механізмів забезпечення стійкості суб'єктів господарювання. Автор акцентує на тому, що фінансова безпека виступає системною характеристикою, яка відображає здатність підприємства протидіяти фінансовим загрозам, своєчасно виявляти ризики та зберігати стабільність фінансових потоків навіть за умов високої турбулентності зовнішнього середовища. [1].

Т. Кузенко підкреслює важливість оптимального використання фінансових ресурсів і підтримання збалансованих показників ліквідності, платоспроможності та рентабельності, що у сукупності характеризує безпечний фінансовий стан підприємства [2]. На думку М. Єрмошенка, рівень фінансової безпеки є відображенням результативності функціонування економічної системи загалом, що повною мірою стосується й аграрного сектору, де від фінансової стійкості підприємств залежить продовольча стабільність держави [3]. У цьому контексті М. Мікуліна акцентує на тому, що фінансова безпека в аграрній сфері передбачає використання комплексу інструментів протидії негативним чинникам розвитку сільськогосподарських формувань, спрямованих на гарантування виробництва якісної та конкурентоспроможної продукції, необхідної для забезпечення продовольчих потреб населення [4].

Таким чином, фінансова безпека аграрних підприємств може бути розглянута як інтегральна характеристика їх стійкості, здатності адаптуватися

до змін середовища, ефективно управляти ризиками та забезпечувати безперервність виробничого процесу в умовах зростаючої економічної та ресурсної турбулентності.

Актуальність питання забезпечення фінансової безпеки аграрних підприємств зумовлює потребу у формуванні дієвої системи її підтримання та постійного контролю. В сучасних умовах функціонування підприємств аграрного сектору особливої уваги потребує вдосконалення ключових управлінських напрямів, що безпосередньо впливають на їхню стійкість. Передусім йдеться про стратегічне планування фінансово-господарської діяльності, яке дає можливість визначити довготривалі фінансові пріоритети та зменшити вплив потенційних ризиків. Важливим інструментом підвищення фінансової стабільності є впровадження бюджетування, що виступає ефективним засобом ресурсного планування та дозволяє зміцнити фінансову дисципліну підприємства.

Водночас особливого значення набуває оперативне управління фінансовими потоками та господарськими процесами, яке забезпечує здатність швидко адаптуватися до коливань ринкового середовища та нейтралізувати його негативні наслідки. Невід'ємним елементом системи фінансової безпеки є створення дієвого механізму поточного контролю, що охоплює аналіз реалізації стратегічних і тактичних цілей, ефективність програм розвитку та виконання фінансових бюджетів.

Отже, гарантування фінансової безпеки аграрних підприємств потребує комплексного й узгодженого підходу, який поєднує стратегічне планування, постійний моніторинг та управління фінансовими ризиками. Застосування такого підходу сприятиме підвищенню стійкості підприємств, зміцненню їх конкурентних позицій та забезпеченню розвитку в умовах сучасних економічних викликів [5].

У контексті реалізації комплексного підходу до забезпечення фінансової безпеки особливо важливим є структурне бачення внутрішньої системи, яка забезпечує узгоджене функціонування всіх фінансових процесів підприємства. Чітке розмежування функціональних елементів та їх взаємозв'язків дає змогу сформувати цілісну модель управління фінансовою безпекою та забезпечити її ефективне практичне застосування. Узагальнена структура таких елементів представлена на рисунку 1.

Підсистеми, що формують систему фінансової безпеки аграрних підприємств, покликані забезпечити комплексний контроль за фінансовим станом, стійкістю та ефективністю діяльності підприємства. Вони виходять із потреби своєчасно виявляти фінансові загрози, контролювати використання ресурсів, оптимізувати прибутковість, ефективно управляти активами та зобов'язаннями, а також мінімізувати ризики, що виникають у процесі господарювання. Сукупність цих підсистем створює цілісну модель управління фінансовою безпекою, яка дозволяє аграрним підприємствам адаптуватися до змін зовнішнього середовища, забезпечувати стабільність фінансових потоків і зміцнювати конкурентні позиції.

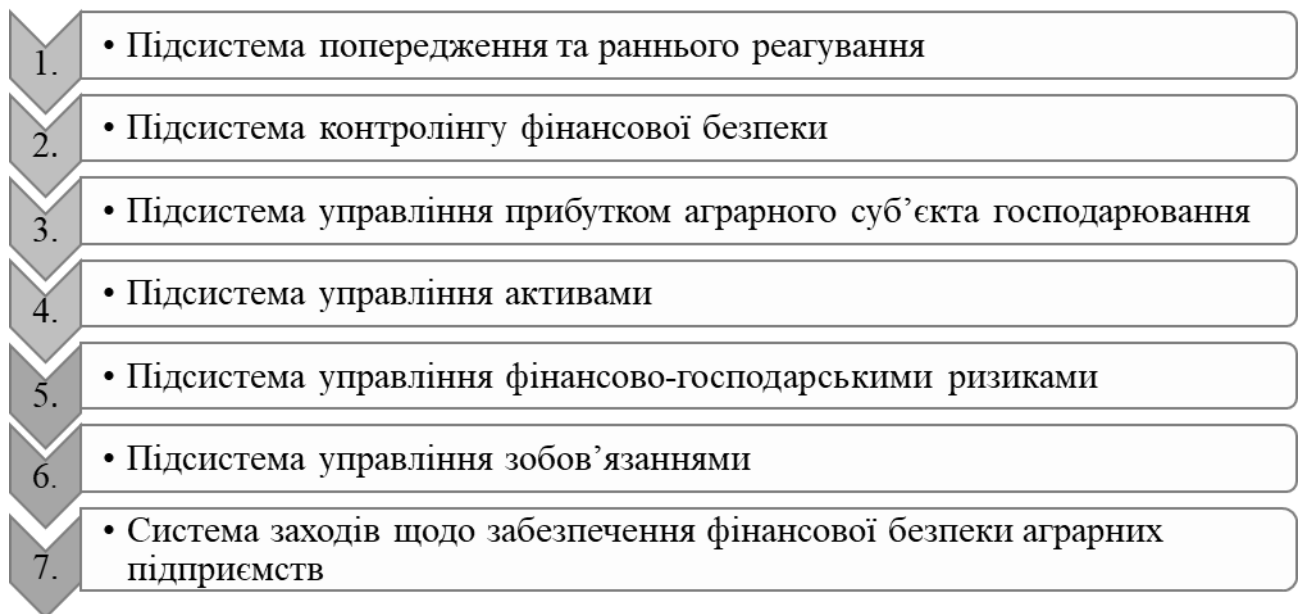

Рис. 1. Підсистеми формування фінансової безпеки аграрного підприємства [6]

В умовах воєнного стану фінансова безпека аграрних підприємств опиняється під значним тиском через поєднання економічних, інфраструктурних і соціальних факторів. Обмеження доступу до фінансових ресурсів, руйнування виробничої інфраструктури, відтік робочої сили та зниження інвестиційної привабливості створюють критичні ризики для стабільності аграрного виробництва. Крім того, недосконалі механізми страхування у воєнний період послаблюють здатність підприємств захищати свої активи та забезпечувати відновлення після збитків. Узагальнені ключові проблеми фінансового забезпечення та їхній вплив на рівень фінансової безпеки аграрних підприємств наведено в таблиці 1.

Фінансове забезпечення аграрних підприємств у період воєнних викликів набуває особливої ваги, адже від нього залежить стабільність продовольчої системи держави та добробут значної частини населення. У таких умовах традиційні джерела фінансування – банківське кредитування, інвестиції та державні програми підтримки – стикаються з істотними обмеженнями та зниженням доступності. Водночас зростає роль альтернативних фінансових інструментів, серед яких міжнародні програми допомоги, грантові ресурси, механізми страхування ризиків та краудфандинг. Ці інструменти можуть стати дієвими складовими системи фінансової безпеки аграрних підприємств, проте їх ефективне застосування потребує адаптації до умов воєнної економіки та ґрунтовного наукового аналізу з урахуванням специфіки аграрного сектору України [10].

Аграрні підприємства України вимушені здійснювати діяльність у середовищі постійної невизначеності та високої мінливості умов. Це зумовлено цілим комплексом чинників: нестабільністю інфраструктури аграрних ринків, ціновими диспропорціями, значною залежністю результатів виробництва від погодних умов, а також сезонністю більшості виробничих процесів.

Табл. 1. Фінансові ризики та обмеження аграрного сектору під час воєнного стану [7–9]

Проблема	Пояснення з урахуванням аспекту фінансової безпеки
Обмежена доступність традиційних фінансових ресурсів	Фінансові установи посилюють вимоги до кредитування через зростання ризиків неплатоспроможності, втрат заставного майна та нестабільність ринку, що погіршує фінансову безпеку аграрних підприємств і ускладнює їх доступ до оборотного капіталу.
Руйнування виробничої та логістичної інфраструктури	Воєнні обстріли призводять до втрати техніки, складів, логістичних центрів і транспортних шляхів, значно підвищуючи операційні ризики та порушуючи безперервність виробничих процесів, що загрожує стабільності фінансових потоків.
Зниження інвестиційної привабливості сектору	Високий рівень воєнних ризиків стримує внутрішніх і зовнішніх інвесторів, обмежуючи можливості модернізації та оновлення основних засобів, що послаблює довгострокову фінансову стійкість підприємств.
Міграція населення та дефіцит кваліфікованої робочої сили	Масове переміщення населення із зон бойових дій спричиняє нестачу трудових ресурсів, що негативно впливає на виробничі обсяги, продуктивність і витрати підприємств, порушуючи їхню економічну та фінансову безпеку.
Недостатня ефективність механізмів страхування ризиків у воєнний час	Існуючі програми страхування не враховують масштабність і специфіку воєнних загроз, що знижує можливість підприємств компенсувати збитки та відновлювати виробництво, створюючи додаткові загрози їх фінансовій стійкості.
Підвищення логістичних і операційних витрат	Блокування або пошкодження логістичних маршрутів, зростання вартості транспортування та пального призводять до різкого збільшення витрат і зниження прибутковості, що прямо впливає на рівень фінансової безпеки.
Коливання цін і ринкова нестабільність	Воєнні події спричиняють значні коливання цін на продукцію і ресурси, що ускладнює планування, підвищує ризик збитковості та зменшує можливість прогнозування фінансових результатів.

Обмеженість земельних ресурсів як базового фактора виробництва та високий рівень операційних ризиків підсилюють потребу у формуванні дієвих механізмів фінансової безпеки аграрних підприємств. Ризики виникають практично на кожному етапі аграрного виробничого циклу – від посівної кампанії та догляду за рослинницькою продукцією до збирання врожаю, транспортування, технічного забезпечення, залучення інвестицій, організації збуту, роботи з сезонною робочою силою та взаємодії з ринковою інфраструктурою. Особливістю аграрного сектору, яка істотно впливає на рівень фінансової безпеки, є залежність результативності виробництва від природно-кліматичних умов, що часто неможливо передбачити чи контролювати. У таких умовах забезпечення фінансової стійкості вимагає врахування широкого спектра внутрішніх і зовнішніх факторів впливу, здатних як підсилити, так і послабити позиції підприємства на ринку [11].

Однією з ключових загроз для фінансової безпеки аграрних підприємств залишається обмежений доступ до фінансових ресурсів. Суб'єкти господарювання

аграрного сектору часто стикаються з труднощами у залученні капіталу, оскільки практика фінансування з боку банківських та небанківських установ залишається недосконалою. Проблеми проявляються у недостатніх обсягах кредитних ресурсів, високих процентних ставках, значній частці прострочених кредитів та уповільненні темпів кредитування галузі. Такі обмеження значно ускладнюють створення надійних механізмів фінансової безпеки та стримують інвестиційний розвиток аграрних підприємств України [12].

Наведений аналіз свідчить, що фінансові ризики, зумовлені воєнними подіями, ринковою нестабільністю та обмеженою доступністю капіталу, суттєво підривають здатність аграрних підприємств забезпечувати безперервність виробництва та підтримувати належний рівень фінансової стійкості. За таких умов особливої актуальності набуває пошук інструментів, які не лише компенсують втрати доступних фінансових ресурсів, а й створюють підґрунтя для відновлення та подальшого розвитку підприємств. Саме тому доцільно звернути увагу на інвестиційний компонент фінансової безпеки, оскільки ефективне залучення та раціональне використання інвестиційних ресурсів визначає можливості модернізації виробництва, підвищення продуктивності та зміцнення конкурентних позицій аграрного сектору в умовах зростаючих викликів.

Важливою складовою фінансової безпеки аграрних підприємств є їх інвестиційне забезпечення, яке визначає здатність суб'єктів господарювання модернізувати виробництво, підтримувати конкурентоспроможність та ефективно реагувати на зовнішні виклики. Дослідження свідчать, що стабільний приплив інвестицій нерозривно пов'язаний із підвищенням рівня фінансової стійкості та продуктивності аграрних підприємств. Обсяги капітальних вкладень безпосередньо впливають на оновлення матеріально-технічної бази, впровадження інноваційних технологій та формування сучасної інфраструктури, що є ключовими передумовами для забезпечення належного рівня фінансової безпеки й посилення позицій підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках. Разом із тим, сучасна інвестиційна політика в Україні характеризується низкою системних проблем, які стримують розвиток аграрного сектору та знижують рівень його фінансової безпеки. Серед основних бар'єрів – дисбаланс між національними заощадженнями та інвестиційними потребами, скорочення бюджетних капітальних вкладень, недостатній рівень іноземних інвестицій та низька якість ринкової інфраструктури. Такі чинники посилюються зовнішніми ризиками, зокрема воєнними загрозами, що поглиблюють невизначеність і знижують економічну привабливість галузі. За цих умов механізми забезпечення фінансової безпеки мають включати активізацію інвестиційних процесів, формування сприятливого інституційного середовища та розробку інструментів стимулювання інвестиційної активності, що забезпечить довгострокову стійкість і ефективний розвиток аграрних підприємств [13].

Узагальнення наведених теоретичних положень та результатів аналізу дає підстави стверджувати, що забезпечення фінансової безпеки аграрних підприємств потребує системного, структурованого й науково обґрунтованого підходу. Враховуючи багатофакторність зовнішніх і внутрішніх загроз, зокрема воєнних ризиків, нестабільності ринкового середовища, інвестиційної нерівноваги

та структурних диспропорцій у фінансуванні, особливої актуальності набуває формування єдиного алгоритму управління фінансовою безпекою. Такий алгоритм має не лише інтегрувати ключові напрямки фінансової стабілізації та ризик-менеджменту, а й забезпечувати адаптивність механізмів управління до динамічних умов функціонування аграрного сектору. З огляду на це, доцільним є виокремлення та систематизація основних етапів процесу забезпечення фінансової безпеки аграрного підприємства, що подано в таблиці 2.

Табл. 2. Етапи забезпечення фінансової безпеки аграрного підприємства

№	Етап алгоритму	Зміст
1	Діагностика зовнішнього і внутрішнього середовища	Аналіз воєнних, економічних, ринкових, природно-кліматичних, інституційних факторів і фінансового стану, структури активів і зобов'язань підприємства.
2	Оцінювання рівня фінансової безпеки	Розрахунок показників ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості, рентабельності, інвестиційної активності; порівняння з нормативами та середньогалузевими значеннями.
3	Ідентифікація фінансових загроз і вразливих зон	Визначення ключових ризиків (кредитних, валютних, інвестиційних, логістичних, воєнних тощо) і тих напрямів діяльності, де підприємство є найбільш уразливим.
4	Формування стратегічних цілей фінансової безпеки	Встановлення цільових орієнтирів: підвищення ліквідності, зниження боргового навантаження, диверсифікація джерел фінансування, модернізація виробництва тощо.
5	Розробка механізмів фінансової стабілізації	Вибір інструментів забезпечення стійкості: оптимізація структури капіталу, управління грошовими потоками, створення резервних фондів, підвищення ефективності використання активів.
6	Активізація інвестиційної діяльності	Залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій, участь у грантових та державних програмах підтримки, впровадження інноваційних технологій, оновлення матеріально-технічної бази.
7	Управління фінансово-господарськими ризиками	Впровадження системи ризик-менеджменту: оцінювання, ідентифікація, вибір методів реагування (страхування, диверсифікація виробництва та ринків збуту, хеджування, резервування).
8	Вдосконалення системи контролінгу та фінансового моніторингу	Організація постійного контролю за виконанням фінансових планів, бюджетів, інвестиційних програм; оперативний аналіз відхилень та причин їх виникнення.
9	Оцінка ефективності впроваджених заходів	Порівняння фактичних результатів із запланованими, оцінка впливу заходів на рівень фінансової безпеки, виявлення сильних і слабких сторін системи.
10	Формування безперервного циклу управління фінансовою безпекою	Закріплення принципу циклічності: за результатами оцінки коригуються цілі, інструменти та заходи, після чого процес знову проходить етапи 1–9 на постійній основі.

Наведений алгоритм узагальнює ключові етапи формування та підтримання фінансової безпеки аграрного підприємства, забезпечуючи системність, послідовність і адаптивність управлінських рішень. Його практичне застосування дозволяє своєчасно виявляти фінансові загрози, підвищувати стійкість підприємства до зовнішніх і внутрішніх ризиків та створювати умови для стабільного розвитку навіть в умовах воєнної та економічної нестабільності.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що фінансова безпека аграрних підприємств є багатокomпонентною категорією, яка залежить від взаємодії внутрішніх можливостей підприємства та зовнішніх економічних умов. Сучасна економічна нестабільність формує широкий спектр загроз, серед яких ключовими виступають обмежений доступ до фінансових ресурсів, інвестиційна нерівновага, коливання ринкових цін, порушення логістичних ланцюгів та зростання виробничих ризиків. Установлено, що значна частина фінансової вразливості аграрних підприємств пов'язана з недостатнім рівнем інвестиційного забезпечення, що стримує оновлення технічної бази та знижує конкурентоспроможність виробництва. За таких умов ефективна система фінансової безпеки має спиратися на комплексне управління ризиками, активізацію інвестиційної діяльності, вдосконалення механізмів фінансового контролю та раціональне використання доступних фінансових інструментів. Запропонований алгоритм забезпечення фінансової безпеки дозволяє систематизувати управлінські дії, спрямовані на підвищення стійкості підприємств, і може бути використаний як практичний інструментарій для формування фінансової стратегії аграрних суб'єктів господарювання.

Результати дослідження підтверджують, що підвищення фінансової безпеки аграрних підприємств можливе за умови поєднання інвестиційної активізації, ефективного ризик-менеджменту та гнучкого реагування на зміни зовнішнього середовища. Реалізація цих підходів сприятиме стабільному розвитку аграрного сектору та зміцненню його позицій у довгостроковій перспективі.

Література:

1. Алаа Алі Хасан А. Теоретико-методичний підхід до оцінки фінансової безпеки підприємства в умовах макроекономічної нестабільності. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 51. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-52>
2. Кузенко Т. Б., Сабліна Н. В., Литовченко О. Ю. Управління фінансовою безпекою підприємства: методичний аспект. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2010. № 29. С. 119–124.
3. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ: КНТЕУ, 2009. 309 с.
4. Мікуліна М. О. Фінансова безпека розвитку сільськогосподарських формувань : автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2008. 19 с.
5. Пристемський О. С. Механізм забезпечення фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств. *Таврійський науковий вісник. Економічні науки*. 2015. № 90. С. 319–325.
6. Карбівський В. Л. Заходи забезпечення фінансової безпеки аграрних підприємств. *Економіка і управління*. 2025. Вип. 1. DOI: 10.32782/2312-7872.1.2025.18.

7. Агроінвестиції: глобальне бачення, локальні проблеми [Електронний ресурс]. Юридична газета online. Режим доступу: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/agroinvesticiyi-globalne-bachennya-lokalni-problemi.html> (дата звернення: 05.09.2025).
8. Вдовенко Л. О., Тітов Д. В. Безпека підприємств аграрного сектора економіки: загрози та наслідки. *Агросвіт*. 2023. № 20. С. 15–23.
9. Васильєв А., Галенко В. Фінансова безпека аграрних підприємств України в умовах правового режиму воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 45. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-45-63.
10. Тітов Д. В., Олексієнко В. В. Фінансове забезпечення аграрного сектору України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 63. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-63-125.
11. Загрози та шляхи зміцнення економічної безпеки аграрних підприємств України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/72.pdf> (дата звернення: 02.11.2025).
12. Забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва аграрного сектору [Електронний ресурс]. *Агросвіт*, 2019, № 24. Режим доступу: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/16959.pdf> (дата звернення: 16.09.2025).
13. Тітенко З. Інвестиційне забезпечення фінансової безпеки аграрних підприємств. *Економіка та суспільство*. 2022. № 46. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-46-67.

References:

1. Alaa Ali Hasan, A. (2023). Theoretical and methodological approach to assessing the financial security of an enterprise under macroeconomic instability. *Economics and Society*, (51). DOI. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-52> [in Ukrainian].
2. Kuzenko, T. B., Sablina, N. V., Lytovchenko, O. Yu. (2010). Management of enterprise financial security: methodological aspect. *Bulletin of Transport and Industry Economics*, (29), 119–124 [in Ukrainian].
3. Yermoshenko, M. M. (2009). *Financial security of the state: national interests, real threats, provision strategy*. Kyiv: KNTEU [in Ukrainian].
4. Mikulina, M. O. (2008). *Financial security of the development of agricultural formations: abstract of dissertation for the degree of Candidate of Economic Sciences*. Kyiv, 19 p. [in Ukrainian].
5. Pristemskyi, O. S. (2015). Mechanism for ensuring financial security of agricultural enterprises. *Tavriysky Scientific Bulletin. Economic Sciences*, (90), 319–325 [in Ukrainian].
6. Karbivskyi, V. L. (2025). Measures to ensure financial security of agricultural enterprises. *Economics and Management*, (1). DOI. 10.32782/2312-7872.1.2025.18 [in Ukrainian].
7. Agro-investments: global vision, local challenges [Electronic resource]. *Yuridichna Gazeta online*. Accessed September 5, 2025. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/agroinvesticiyi-globalne-bachennya-lokalni-problemi.html> [in Ukrainian].
8. Vdovenko, L. O., Titov, D. V. (2023). Security of agricultural sector enterprises: threats and consequences. *Agro-svit*, (20), 15–23 [in Ukrainian].

9. Vasilyev, A., Galenko, V. (2022). Financial security of agricultural enterprises in Ukraine under the legal regime of martial law. *Economics and Society*, (45). DOI. 10.32782/2524-0072/2022-45-63 [in Ukrainian].
10. Titov, D. V., Oleksienko, V. V. (2024). Financial provision of the agricultural sector of Ukraine under martial law. *Economics and Society*, (63). DOI. 10.32782/2524-0072/2024-63-125 [in Ukrainian].
11. Threats and ways to strengthen the economic security of agricultural enterprises in Ukraine [Electronic resource]. Accessed November 2, 2025. URL: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/72.pdf> [in Ukrainian].
12. Ensuring financial security of agricultural sector enterprises [Electronic resource]. *Agro-svit*, 2019, (24). Accessed September 16, 2025. URL: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/16959.pdf> [in Ukrainian].
13. Titenko, Z. (2022). Investment support of financial security of agricultural enterprises. *Economics and Society*, (46). DOI. 10.32782/2524-0072/2022-46-67 [in Ukrainian].

Annotation

Bondarenko N. V., Tsyban V. S., Derkach T. A.

Mechanisms for Ensuring Financial Security of Agricultural Enterprises under Economic Instability

The article examines the theoretical foundations and practical determinants of financial security of agricultural enterprises in the context of growing economic volatility and structural imbalances in the agrarian sector of Ukraine. The purpose of the article is to substantiate a scientific and methodological approach to the formation of an effective mechanism for ensuring financial security, taking into account the influence of external shocks and internal constraints.

The results of the study reveal multifactor nature of financial threats that hinder sustainable development of agricultural enterprises: limited access to credit and investment resources, deterioration of production and logistics infrastructure, price volatility, and the imbalance of financial flows. Particular attention is paid to investment component of financial security, as the insufficiency of capital investment remains one of major barriers to technological renewal and competitiveness. A structured algorithm for ensuring financial security has been proposed, which incorporates diagnostics of internal and external environment, assessment of financial stability, identification of current and potential threats, formation of strategic objectives, risk management tools, investment activation measures, and enhancement of financial controlling and monitoring.

The conclusions emphasize that the implementation of a comprehensive and adaptive mechanism of financial security strengthens the resilience of agricultural enterprises, increases the efficiency of resource allocation, and enhances their ability to operate under conditions of uncertainty. The proposed approach can serve as a methodological basis for improving financial strategies and ensuring long-term sustainability of enterprises within the agrarian sector.

Key words: financial security, agricultural enterprises, economic instability, risks, investment activity, financial stability, security mechanism, financial threats, monitoring, risk management, strategic management, investment attractiveness.

БЛОКЧЕЙН ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОЗОРОСТІ В ІНФРАСТРУКТУРІ АГРАРНОГО БІРЖОВОГО РИНКУ

Є. П. КРАВЕЦЬ, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет

Стаття присвячена аналізу блокчейн-технології як інструменту підвищення прозорості та ефективності інфраструктури аграрного біржового ринку. Розкрито теоретичні засади, передумови та виклики впровадження, а також визначено структурні зміни, що супроводжують інтеграцію розподілених реєстрів у біржові процеси.

Ключові слова: блокчейн, розподілений реєстр, аграрний біржовий ринок, прозорість торгів, цифровізація АПК, інфраструктура ринку, простежуваність продукції, смарт-контракти, інформаційна безпека, аграрні торговельні платформи.

Постановка проблеми. Аграрний біржовий ринок є невід’ємним компонентом функціонування агропромислового комплексу, забезпечуючи організовану торгівлю, стандартизацію якості, формування справедливої ціни та зростання довіри між учасниками. Ефективність ринку значною мірою залежить від надійності інфраструктури – біржових майданчиків, брокерських сервісів, клірингових центрів, логістичних компаній та цифрових платформ. Однак традиційна інфраструктура залишається вразливою до ризиків маніпулювання даними, неузгодженості інформації, затримок у розрахунках та фальсифікацій. Стрімка цифровізація та розвиток інноваційних технологій сприяють появі нових інструментів забезпечення прозорості та підвищення довіри на біржовому ринку. Одним із таких інструментів є блокчейн – децентралізована система зберігання й фіксації транзакцій, здатна вирішити значну частину структурних проблем аграрного біржового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цифровізації аграрного ринку та підвищення прозорості операцій через впровадження блокчейн-технологій активно досліджуються вітчизняними та зарубіжними науковцями. Українські дослідники зосереджуються переважно на застосуванні блокчейну у сфері сертифікації, логістики та контролю якості. Так, у роботі Грибинюка О. М., Духницького Б. В. та Шеремета О. О. обґрунтовано перспективність блокчейну для підвищення рівня простежуваності аграрної продукції, формування електронних реєстрів контрактів і зменшення інформаційної асиметрії на аграрному ринку [1]. Автори підкреслюють, що децентралізовані реєстри можуть значно підвищити рівень довіри між виробниками та трейдерами.

У дослідженні Чичкало-Кондрацької І. Б., Кальнік О. П., Титаренко Л. М. та Новицької І. В. акцент зроблено на використанні блокчейну для просування

органічної продукції, зокрема через забезпечення автентичності сертифікації та прозорості логістичних процесів [2]. Це підтверджує релевантність блокчейну для формування інфраструктури прозорої біржової торгівлі органічними товарами. Мирний Н. доводить, що блокчейн знижує транзакційні витрати, мінімізує людський фактор, підвищує контроль за виконанням контрактів та створює нову екосистему довіри на аграрному ринку [3]. Ткач Л. С. наголошує на необхідності розбудови інституційного середовища, яке б забезпечувало нормативно-правову підтримку впровадження смарт-контрактів та блокчейн-платформ, що є критично важливим і для біржової торгівлі [4].

Зарубіжні дослідження пропонують більш глибокий технічний і системний аналіз впливу блокчейну на інфраструктуру торгівлі. Паксершта А. та ін. окреслюють ключові властивості блокчейну (immutability, transparency, redundancy), які формують довіру у багатосторонніх ринкових системах [5]. Арсі С. показує трансформацію світового товарного ринку під впливом блокчейну [6]. Йогараджан Л. та ін. у систематичному огляді доводять, що прослідковуваність та прозорість є головними драйверами впровадження блокчейну в агропродовольчих ланцюгах [7]. Деместічас К. та колеги підкреслюють переваги блокчейн-систем прослідковуваності у забезпеченні достовірності інформації про походження продукції [8]. Деккер П. доводить ефективність смарт-контрактів для автоматизації великих товарних угод [9].

Отже, науковий дискурс підтверджує, що блокчейн може виступати системоутворюючим елементом інфраструктури прозорого аграрного біржового ринку, хоча питання його адаптації в українських реаліях лишаються недостатньо дослідженими.

Методика досліджень. Методологічну основу дослідження сформовано на поєднанні аналітичних, порівняльних і структурно-логічних методів. Метод аналізу та синтезу застосовано для систематизації наукових підходів до визначення сутності блокчейну й оцінки його можливостей як інструменту прозорості. Порівняльний аналіз дав змогу зіставити традиційну модель біржової інфраструктури з інфраструктурою, доповненою блокчейн-технологіями, що дозволило визначити ключові структурні переваги децентралізованих систем.

Системний та структурно-логічний підходи використано для побудови моделі трансформації біржового середовища під впливом блокчейну, визначення взаємозв'язків між учасниками ринку й інфраструктурними компонентами. Контент-аналіз українських та зарубіжних наукових джерел дозволив ідентифікувати тенденції розвитку блокчейн-рішень у аграрному секторі та окреслити наявні дослідницькі прогалини. Графічний метод використано для візуалізації етапів впровадження блокчейну та очікуваних результатів його інтеграції в біржову інфраструктуру.

Метою статті є дослідити можливості використання блокчейну як інструменту прозорості в інфраструктурі аграрного біржового ринку, визначити передумови, обмеження та перспективні напрями його впровадження в Україні.

Результати досліджень. Блокчейн – це розподілена, незмінна база даних, в якій записи транзакцій зберігаються в блоках, що з'єднані криптографічно.

Однією з ключових властивостей є те, що після запису інформацію неможливо змінити без узгодження великої кількості учасників мережі. Це підвищує довіру до збережених даних. Крім того, блокчейн може автоматизувати виконання угод завдяки «розумним контрактам» (smart contracts) – кодам, які самі виконують заздалегідь прописані умови. Це дозволяє мінімізувати втручання посередників, скоротити час і витрати на обробку транзакцій. Також технологія сприяє видаленню інформаційної асиметрії між учасниками ланцюга – виробниками, трейдерами, біржами, споживачами.

У контексті аграрного біржового ринку поняття «прозорість» означає можливість для учасників ринку отримувати достовірну, своєчасну та повну інформацію про обсяги торгів, умови поставки, сертифікацію продукції, логістичні ланки і документи. Наукові дослідження доводять, що блокчейн здатен підвищувати прослідковуваність агропродовольчої продукції, знижуючи випадки фальсифікацій або «чорних каналів» [13].

У біржовій інфраструктурі це означає: фіксацію контрактів, сертифікатів, лабораторних випробувань у незмінній формі; відстежування руху продукції від виробника до біржового майданчика та далі до кінцевого споживача або експортера; надання учасникам (включно з дрібними виробниками) рівного доступу до інформації та умов. До ключових передумов належать:

- цифровізація логістичних і документальних процесів (елеватори, склади, транспорт, лабораторії) та наявність IoT-датчиків для збирання даних;
- юридично сформоване середовище (прозорі контракти, стандарти, регулювання) для біржової торгівлі;
- готовність учасників ринку до зміни процесів і прийняття нових технологій (складність адаптації, відсутність компетенцій).

Порівняння традиційної біржової інфраструктури з інфраструктурою, доповненою блокчейн-технологіями, свідчить про суттєві відмінності у способах організації торгів, управління даними та забезпеченні прозорості ринку (табл. 1). У традиційних моделях зберігання інформації здійснюється у централізованих базах даних, що зумовлює вищі ризики маніпуляції даними та залежність учасників від посередницьких структур. Натомість блокчейн-технологія формує децентралізоване інформаційне середовище, у якому дані фіксуються у розподіленому реєстрі та доступні всім авторизованим учасникам, забезпечуючи значно вищий рівень прозорості та довіри між сторонами угоди.

У традиційних моделях зберігання інформації здійснюється у централізованих базах даних, що зумовлює вищі ризики маніпуляції даними та залежність учасників від посередницьких структур. Натомість блокчейн-технологія формує децентралізоване інформаційне середовище, у якому дані фіксуються у розподіленому реєстрі та доступні всім авторизованим учасникам, забезпечуючи значно вищий рівень прозорості та довіри між сторонами угоди. Запровадження блокчейну також трансформує операційну динаміку біржових процесів: смарт-контракти дозволяють автоматизувати й прискорити взаєморозрахунки, мінімізуючи роль традиційних посередників і зменшуючи тривалість клірингових процедур з кількох днів до фактично миттєвих операцій.

Табл. 1. Порівняння традиційної біржової інфраструктури та інфраструктури з блокчейн-елементами

Ознака	Традиційна біржова інфраструктура	Біржова інфраструктура з використанням блокчейну
Зберігання даних	Централізовані бази даних	Децентралізований розподілений реєстр
Доступ до інформації	Обмежений (для учасників біржі)	Відкритий і контрольований (для всіх авторизованих учасників)
Прозорість торгів	Часткова (залежить від регламентів біржі)	Повна простежуваність усіх транзакцій
Посередники	Необхідні (брокери, клірингові центри)	Зменшена роль посередників через смарт-контракти
Швидкість розрахунків	Залежить від клірингу (12 дні)	Миттєва (за умов реалізації смарт-контрактів)
Ризик фальсифікації	Існує	Практично відсутній

Ключовою перевагою є також істотне зниження ризику фальсифікації транзакцій, адже незмінність записів у блокчейні практично унеможливорює маніпуляції з даними. Таким чином, блокчейн-орієнтована інфраструктура є більш ефективною, безпечною та прозорою альтернативою традиційним моделям, що робить її перспективним інструментом модернізації аграрного біржового ринку.

Для біржової торгівлі агропромисловою продукцією характерні великі партії, стандартизовані контракти, логістика з багатоетапними ланцюгами. Блокчейн може забезпечувати єдиний реєстр контрактів і документів, зменшуючи паперову тяганину та підвищуючи швидкість укладення угод. Наприклад, у 2018 р. компанії ABN AMRO, Louis Dreyfus Company провели першу повноцінну аграрну товарну транзакцію через блокчейн-платформу – з обробкою документів у кілька разів швидше [14].

У аграрному біржовому ринку логістика, елеватори, склади, транспорт, лабораторії – це невід’ємна інфраструктура. Блокчейн у поєднанні з IoT дає змогу зафіксувати умови зберігання/транспортування, сертифікацію продукції, зміни власника партій. Це зменшує ризик змін у властивостях продукції, підтасування сертифікатів чи незаконних перепродажів [15].

Водночас існують суттєві бар’єри: відсутність стандартів для інтеграції блокчейну в існуючу біржову систему, високі витрати на цифровізацію, юридичні питання, питання конфіденційності, складність адаптації виробників. Для біржового ринку додатково важливі: інтеграція з кліринговою/розрахунковою інфраструктурою, забезпечення сумісності з існуючими біржовими платформами та регулюванням.

Табл. 2. Переваги та виклики впровадження блокчейну в аграрному біржовому ринку

Група аспектів	Переваги	Виклики
Технічні	Незмінність записів, автоматизація контрактів	Масштабованість, потреба в інфраструктурі IoT
Економічні	Зниження транзакційних витрат, зменшення ролі посередників	Високі витрати на впровадження
Інституційні	Підвищення довіри між учасниками	Відсутність стандартів і правового визнання смарт-контрактів
Соціальні	Прозорість операцій, захист прав учасників	Нестача компетенцій у користувачів
Біржові	Прослідковуваність угод, контроль за якістю продукції	Інтеграція з кліринговими системами

Потенційний ефект від цифровізації інфраструктури аграрного біржового ринку подано на рис. 1.

Напрямок ефекту	Очікуваний результат
Операційна ефективність	• Зменшення транзакційних витрат на 20–40 %
Прозорість	• 100 % простежуваність ланцюга постачання
Довіра	• Підвищення рівня довіри між учасниками ринку
Логістика	• Скорочення затримок у поставках
Якість продукції	• Зниження ризику фальсифікацій
Експортний потенціал	• Підвищення конкурентоспроможності України

Рис. 1. Потенційний ефект від цифровізації інфраструктури аграрного біржового ринку

Впровадження блокчейну в аграрному біржовому ринку реалізується в п'ять етапів (рис. 2). Запропонована схема демонструє поетапний і послідовний характер інтеграції блокчейн-технології в інфраструктуру аграрного біржового ринку, що підтверджує необхідність системного підходу до її впровадження. Перший етап – попередній аудит і цифровізація даних – є критично важливою передумовою, оскільки без уніфікованих, структурованих і достовірних даних неможливо забезпечити коректне функціонування розподілених реєстрів.

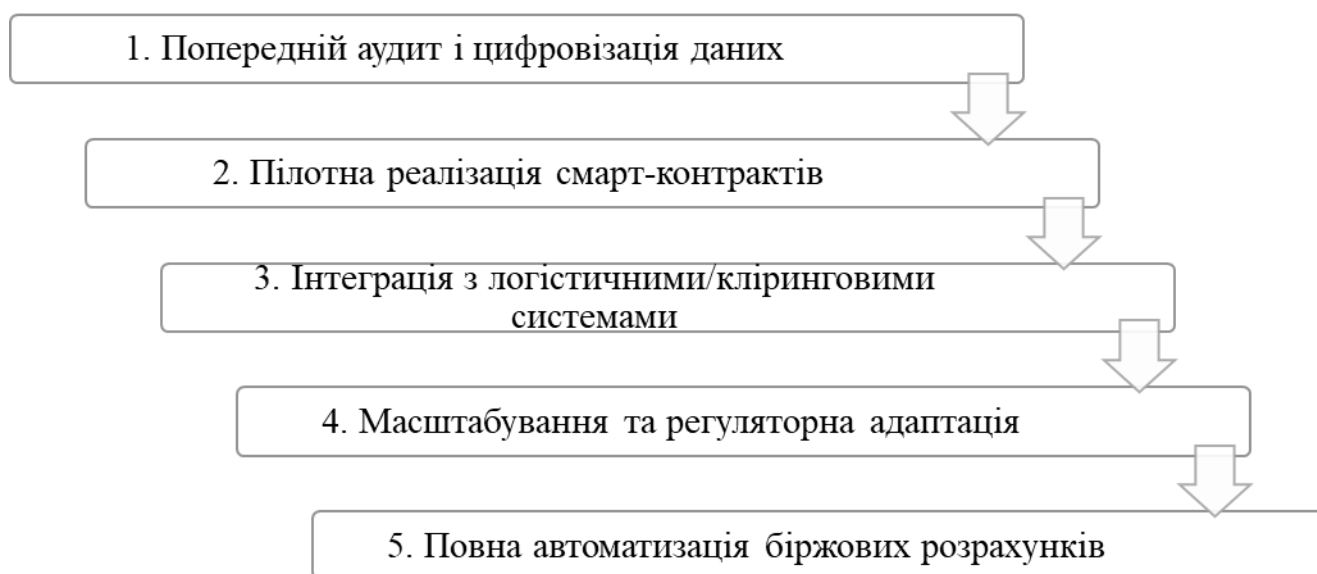

Рис. 2. Етапи впровадження блокчейну в аграрному біржовому ринку

Це означає, що блокчейн не може бути впроваджений у «неоцифрований» ринок, а вимагає попередньої трансформації інформаційної інфраструктури.

Другий і третій етапи – пілотне застосування смарт-контрактів та інтеграція з логістичними й кліринговими системами – відображають поступовий перехід від тестових форматів до реальної ринкової взаємодії, що дозволяє мінімізувати ризики, виявити технічні та нормативні бар'єри й адаптувати модель під особливості аграрного ринку. Наступний етап – масштабування і регуляторна адаптація – підкреслює необхідність адаптації законодавства, стандартизації протоколів даних та формування нових правил ринку. Завершальним кроком є повна автоматизація біржових розрахунків, що свідчить про потенціал блокчейну до радикального підвищення ефективності, зниження витрат і виключення людського фактору з критичних процесів. Таким чином, рисунок ілюструє, що впровадження блокчейну є еволюційним процесом, який потребує технологічної, організаційної та нормативної підготовки ринку, але здатний забезпечити суттєве зростання прозорості та довіри між його учасниками.

Висновки. Дослідження продемонструвало, що блокчейн є перспективним інструментом забезпечення прозорості в інфраструктурі аграрного біржового ринку. Завдяки децентралізованій структурі та незмінності записів технологія блокує можливості фальсифікації інформації, підвищує рівень довіри між учасниками та мінімізує інформаційну асиметрію. Блокчейн здатний значно оптимізувати процес укладання й виконання біржових контрактів через використання смарт-контрактів, скорочуючи час клірингу та зменшуючи роль традиційних посередників. Порівняння традиційної біржової інфраструктури з блокчейн-орієнтованою моделлю свідчить про істотні переваги останньої: прискорення розрахунків, підвищення відкритості даних, усунення дублювання операцій і зростання рівня кіберстійкості. Разом із тим, впровадження технології ускладнюється низкою факторів – відсутністю нормативно-правового забезпечення, низьким рівнем цифрової готовності

частини учасників ринку, високою вартістю модернізації інфраструктури та потребою у стандартизації даних.

Отже, блокчейн може стати ключовим елементом модернізації українського аграрного біржового ринку, за умови формування відповідної інституційної та технологічної бази. Його інтеграція здатна підвищити прозорість торгів, зменшити ризики, підсилити позиції України на міжнародних ринках та сприяти поствоєнному відновленню АПК.

Література:

1. Грибинюк О. М., Духницький Б. В., Шеремет О. О. Перспективи використання технології «блокчейн» у сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2018. Т. 25, № 3. С. 75–81.
2. Chychkalo-Kondratska I. B., Tytarenko L. M., Kalnik O. P., Novytska I. V. The blockchain technology as a new approach of promoting organic products to the market. *International Journal of Engineering & Technology*. 2018. Vol. 7, № 4.8. P. 790–795.
3. Мирний Н. Блокчейн технології: перспективи використання в аграрному бізнесі. *Економіка і регіон*. 2025. № 1(96). С. 194–203.
4. Ткач Л. Стан впровадження блокчейн технології в економіку України, враховуючи виклики сьогодення. *Економіка та суспільство*. 2024. (69). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-79>.
5. Pakseresht A., Ahmadi Kaliji S., Hakelius K. Blockchain technology characteristics essential for the agri food sector: a systematic review. *Food Control*. 2024. Vol. 165. 110661. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.foodcont.2024.110661>.
6. Belt A., Kok S. A reality check for blockchain in commodity trading [Електронний ресурс]. The Boston Consulting Group. 2018. Режим доступу: https://web-assets.bcg.com/img-src/BCG-A-Reality-Check-for-Blockchain-in-Commodity-Trading-Aug-2018_tcm9-199958.pdf (дата звернення: 09.11.2025).
7. Arsi S. Commodity trading in the blockchain technology era: an investigation on global companies [Електронний ресурс]. IGI Global. 2021. Режим доступу: <https://www.igi-global.com/chapter/commodity-trading-in-the-blockchain-technology-era/265830> (дата звернення: 09.11.2025).
8. Yogarajan L., Masukujjaman M., Ali M. H., Khalid N., Osman L. H., Alam S. S. Exploring the hype of blockchain adoption in agri food supply chain: a systematic literature review. *Agriculture*. 2023. Vol. 13. № 6. Article 1173. DOI: <https://doi.org/10.3390/agriculture13061173>.
9. Demestichas K., Peppes N., Alexakis T., Adamopoulou E. Blockchain in agriculture traceability systems: a review. *Applied Sciences*. 2020. Vol. 10. № 12, Article 4113. DOI: <https://doi.org/10.3390/app10124113>.
10. Dekker P., Andrikopoulos V. Automating bulk commodity trading using smart contracts // 2020 IEEE International Conference on Decentralized Applications and Infrastructures (DAPPS), Oxford, United Kingdom, 03–06 Aug. 2020. P. 52–60. DOI: <https://doi.org/10.1109/DAPPS49028.2020.00006>.
11. Vern P., Panghal A., Mor R. S., Kamble S. S. Blockchain technology in the agri food supply chain: a systematic literature review of opportunities and challenges. *Management Review Quarterly*. 2025. Vol. 75. Iss. 1. P. 643–675. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11301-023-00390-0>.

12. Lee J., Khan V. M. Blockchain and energy commodity markets: legal issues and impact on sustainability [Електронний ресурс]. *Journal of World Energy Law and Business*. 2022. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3989032>.
13. Rampone F., Lecca F., Giolito P., Romano M. Blockchain in the agrifood sector: from storytelling to traceability fact checking up to new economic models. *Economia Agro Alimentare. Food Economy*. 2023. Vol. 25. Iss. 2. P. 97–114. DOI: <https://doi.org/10.3280/ecag2023oa14958>.
14. MarketsMedia. First agricultural commodity trade on blockchain [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.marketsmedia.com/agricultural-commodity-trade-blockchain/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.11.2025).
15. Juneja T. Enhancing supply chain transparency in agriculture with blockchain technology: a case study of AgriDigital. *Scientific Journal of Metaverse and Blockchain Technologies*. 2024. № 2(2). P. 72–82. DOI: <https://doi.org/10.36676/sjmbt.v2.i2.36>.

References:

1. Hrybnyiuk, O. M., Dukhnitsky, B. V., Sheremet, O. O. (2018). Prospects for the use of blockchain technology in agriculture. *Economics of Agro-Industrial Complex*, 25(3), 75–81. [in Ukrainian].
2. Chychkalo-Kondratska, I. B., Tytarenko, L. M., Kalnik, O. P., Novytska, I. V. (2018). The blockchain technology as a new approach of promoting organic products to the market. *International Journal of Engineering & Technology*, 7(4.8), 790–795.
3. Myrnyi, N. (2025). Blockchain technologies: prospects of use in agribusiness. *Economics and Region*, 1(96), 194–203. [in Ukrainian].
4. Tkach, L. (2024). The state of blockchain implementation in the economy of Ukraine, considering current challenges. *Economics and Society*, (69). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-79> [in Ukrainian].
5. Pakseresht, A., Ahmadi Kaliji, S., Hakelius, K. (2024). Blockchain technology characteristics essential for the agri-food sector: a systematic review. *Food Control*, 165, 110661. <https://doi.org/10.1016/j.foodcont.2024.110661>
6. Belt, A., Kok, S. (2018). A reality check for blockchain in commodity trading [Electronic resource]. Boston Consulting Group. Accessed from https://web-assets.bcg.com/img-src/BCG-A-Reality-Check-for-Blockchain-in-Commodity-Trading-Aug-2018_tcm9-199958.pdf (access date: 09.11.2025).
7. Arsi, S. (2021). Commodity trading in the blockchain technology era: an investigation on global companies [Electronic resource]. IGI Global. Accessed from <https://www.igi-global.com/chapter/commodity-trading-in-the-blockchain-technology-era/265830> (access date: 09.11.2025).
8. Yogarajan, L., Masukujjaman, M., Ali, M. H., Khalid, N., Osman, L. H., Alam, S. S. (2023). Exploring the hype of blockchain adoption in agri-food supply chain: a systematic literature review. *Agriculture*, 13(6), 1173. <https://doi.org/10.3390/agriculture13061173>
9. Demestichas, K., Peppes, N., Alexakis, T., Adamopoulou, E. (2020). Blockchain in agriculture traceability systems: a review. *Applied Sciences*, 10(12), 4113. <https://doi.org/10.3390/app10124113>

10. Dekker, P., Andrikopoulos, V. (2020). Automating bulk commodity trading using smart contracts // 2020 IEEE International Conference on Decentralized Applications and Infrastructures (DAPPS), Oxford, United Kingdom, 03–06 Aug. 2020, 52–60. <https://doi.org/10.1109/DAPPS49028.2020.00006>
11. Vern, P., Panghal, A., Mor, R. S., Kamble, S. S. (2025). Blockchain technology in the agri-food supply chain: a systematic literature review of opportunities and challenges. *Management Review Quarterly*, 75(1), 643–675. <https://doi.org/10.1007/s11301-023-00390-0>
12. Lee, J., Khan, V. M. (2022). Blockchain and energy commodity markets: legal issues and impact on sustainability [Electronic resource]. *Journal of World Energy Law and Business*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3989032>. Accessed from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3989032
13. Rampone, F., Lecca, F., Giolito, P., Romano, M. (2023). Blockchain in the agrifood sector: from storytelling to traceability fact checking up to new economic models. *Economia Agro Alimentare / Food Economy*, 25(2), 97–114. <https://doi.org/10.3280/ecag2023oa14958>
14. MarketsMedia. (n.d.). First agricultural commodity trade on blockchain [Electronic resource]. Accessed from https://www.marketsmedia.com/agricultural-commodity-trade-blockchain/?utm_source=chatgpt.com (access date: 10.11.2025).
15. Juneja, T. (2024). Enhancing supply chain transparency in agriculture with blockchain technology: a case study of AgriDigital. *Scientific Journal of Metaverse and Blockchain Technologies*, 2(2), 72–82. <https://doi.org/10.36676/sjmbt.v2.i2.36>

Annotation

Kravets E. P.

Blockchain as a tool for transparency in the infrastructure of the agricultural stock market

The article examines blockchain technology as a key instrument for enhancing transparency and strengthening institutional reliability within the infrastructure of the agricultural commodity exchange market. The purpose of the research is to determine how blockchain can transform existing exchange operations by increasing data integrity, reducing information asymmetry, and improving contract execution mechanisms. The study synthesizes Ukrainian and international scientific approaches to understanding blockchain-based transparency tools, emphasizing their relevance for agricultural markets characterized by complex logistics chains, multi-stage certification procedures, and high risks of data manipulation.

The methodological framework combines comparative analysis, systematic review of academic sources, structural-logical modeling, and graphical interpretation of blockchain implementation stages. These methods allow the identification of technological, regulatory, and organizational preconditions for integrating distributed ledger systems into agricultural exchange infrastructure, as well as potential risks and constraints associated with their adoption.

The results demonstrate that blockchain provides immutable and verifiable transaction records, supports automated settlement procedures through smart contracts, and ensures full traceability of agricultural products from producer to final

buyer. Comparative analysis reveals significant advantages of blockchain-enhanced exchange infrastructure over traditional centralized systems, particularly in terms of transparency of trading operations, operational efficiency, cybersecurity, and reduction of intermediary influence. The paper also outlines key challenges such as insufficient digital readiness of market participants, lack of unified data standards, high implementation costs, and gaps in legal recognition of smart contracts.

The study concludes that blockchain can serve as a strategic driver for modernizing Ukraine's agricultural commodity exchange market, strengthening trust between participants, and improving Ukraine's competitiveness in global agri-food trade. Further research should focus on developing blockchain-based models for agro-derivatives trading and assessing the readiness of Ukrainian exchanges for full technological transformation.

Key words: blockchain; distributed ledger; agricultural commodity exchange; market transparency; digitalization of agribusiness; market infrastructure; product traceability; smart contracts; information security; agricultural trading platforms.

ФІНАНСОВО-МОВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ФАКТОР ЯКОСТІ РІШЕНЬ У БІЗНЕС-КОМУНІКАЦІЯХ

О. В. ПОНОМАРЕНКО, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

З. В. НЕПОЧАТЕНКО, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет

У статті теоретично обґрунтовано фінансово-мовну компетентність як чинник якості бізнес-комунікацій і управлінських рішень у фінансовій сфері. На основі аналізу класичних підходів до комунікативної компетентності та літератури запропоновано концептуальну модель причинно-наслідкового зв'язку компонентів. Доведено, що термінологічна точність, дискурсивна організація текстів і міжкультурна чутливість знижують ризик мовних непорозумінь, підвищують прозорість комунікації та сприяють валідній інтерпретації фінансових даних. Узагальнення емпіричних результатів міжнародних досліджень демонструє позитивний зв'язок читабельності фінансових розкриттів з інвестиційними рішеннями, а вітчизняні праці підкреслюють потребу цілеспрямованого формування професійної мовної компетентності у підготовці економістів та фінансистів. На методичному рівні обґрунтовано інтеграцію ESP/CLIL у навчальні плани мовних дисциплін через автентичні жанри фінансової комунікації, симуляції рішень та єдині рубрики прозорості. Зроблено висновок, що інвестування у фінансово-мовну компетентність є елементом системи управління якістю, знижує комунікативні помилки та підвищує точність управлінських висновків.

Ключові слова фінансово-мовна компетентність, бізнес-комунікація, ESP, CLIL, читабельність фінансових звітів, якість управлінських рішень, міжкультурна комунікація.

Постановка проблеми. Глобалізація фінансових ринків та міжнародний характер бізнесу зумовлюють підвищення значущості мовних компетентностей фахівців фінансової сфери. Сучасний фінансист, економіст, менеджер повинен мати не лише фахові знання, але й уміння чітко передавати фінансову інформацію різними мовами [1, 2]. Якість управлінських рішень значною мірою залежить від ефективності такої комунікації. Неправильне розуміння фінансових термінів або двозначність формулювань можуть призвести до так званих «language-related misunderstandings», непередбачуваних помилок у сприйнятті інформації, зумовлених формою мовного повідомлення [3]. У результаті спотворюються дані, на основі яких ухвалюються рішення. Це, своєю чергою, призводить до появи потенційно хибних або неточних бізнес-рішень. Водночас високий рівень фінансово-мовної компетентності, тобто здатність

фахівця точно оперувати фінансовою термінологією та ефективно спілкуватися у професійному середовищі, може стати запорукою підвищення якості управлінських рішень шляхом зменшення таких непорозумінь.

Аналіз останніх досліджень. Класичні підходи до комунікативної компетентності (лінгвістична, соціолінгвістична, дискурсивна, стратегічна) у закладах вищої освіти подаються як методологічна основа професійної мовної підготовки економістів; їхній стислий виклад і адаптацію до потреб фінансової освіти у вітчизняних узагальненнях з акцентом на мовну й професійну інтеграцію [1]. У межах LSP/ESP ці компоненти наповнюються галузевим змістом: для фінансиста критичними постають володіння фаховою термінологією, жанрами фінансової звітності та ділового мовлення, а також культура міжкультурної взаємодії в бізнес-середовищі; відповідні вимоги до структури компетентності та освітнього процесу розкрито в українських педагогічних дослідженнях і дисертаційних працях [2, 3].

Емпіричні дослідження в зарубіжних джерелах вказують на зв'язок між зрозумілістю фінансових розкриттів і рішеннями інвесторів, а саме, покращення читабельності корелює з якіснішою інтерпретацією даних і раціональнішими інвестиційними виборами [8]. Паралельно психологічні дослідження наголошують на ризиках *language-related misunderstandings*, коли форма мовного повідомлення породжує викривлення сприйняття й помилки у прийнятті рішень [7]. У вітчизняних дослідженнях конкретизується зміст професійної мовної компетентності фінансиста та підкреслюється потреба її цілеспрямованого формування в навчальних планах економічних спеціальностей [1]. Як інструменти такої інтеграції обґрунтовуються ESP-курси та CLIL-модулі для економічних дисциплін, які підвищують мотивацію, сприяють опануванню фахових жанрів і покращують результати навчання завдяки поєднанню предметного змісту та іноземної мови [6], а також підтверджуються прикладними потребами банківського сектору щодо розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності працівників [4, 5, 9].

Методика досліджень. У дослідженні застосовано теоретико-аналітичний підхід з елементами концептуального синтезу, поєднано аналіз рецензованої літератури з ESP/CLIL, праць із читабельності фінансових розкриттів і ризик-комунікації, порівняльний огляд зарубіжного та українського досвіду, а також цільовий аналіз навчальних програм і методичних документів. Джерельну базу склали публікації в наукових журналах, звіти міжнародних організацій, профільні нормативні акти та кейси корпоративної комунікації. Емпіричні результати з попередніх досліджень інтерпретовано через узгоджені показники якості управлінських рішень для формування авторської концептуальної моделі та практичних рекомендацій щодо інтеграції ESP/CLIL у підготовку фінансистів.

Метою статті є теоретичний аналіз поняття фінансово-мовної компетентності та її ролі у бізнес-комунікаціях, розроблення концептуальної моделі впливу цієї компетентності на якість бізнес-рішень, а також формулювання практичних рекомендацій щодо впровадження відповідних результатів у навчальні курси для іноземної мови професійного спрямування.

Результати досліджень. Фінансово-мовна компетентність постає на перетині фінансової грамотності та комунікативної або мовної компетентності. Її сутність полягає у володінні мовою професійного спрямування, а саме, опануванні спеціалізованої термінології, розумінні жанрових норм фінансових документів, а також здатності коректно й точно презентувати показники, результати аналітики та ризики в усній і письмовій формах. Зарубіжні праці послідовно підкреслюють, що для ефективної професійної діяльності фахівець має бути фактично «білінгвальним» у своїй галузі, тобто володіти мовою фінансів не менш упевнено, ніж власне фінансовими знаннями [1, 2].

Класична парадигма комунікативної компетентності, започаткована в працях Д. Гаймса та розвинута М. Канейлом і М. Свейном, розмежовує чотири взаємопов'язані компоненти: лінгвістичний (граматика, лексичний запас), соціолінгвістичний (адекватність мовного вибору до ситуації), дискурсивний (зв'язність і цілісність висловлювання) та стратегічний (компенсаторні прийоми подолання комунікативних труднощів) [1, 2]. У онтексті *Language for Specific Purposes (LSP)* ці компоненти наповнюються галузевим змістом: для фінансової сфери це, зокрема, володіння професіоналізмами й термінами, розуміння жанрових норм фінансових документів та здатність коректно інтерпретувати аналітичні тексти звітності [1, 2].

Разом із суто мовними складниками наголошується на міжкультурній компетентності як необхідній умові ефективної професійної взаємодії: фахівець має діяти в багатокультурних комунікативних контекстах, коректно тлумачити соціальні й дискурсивні конвенції партнерів та уникати міжкультурних викривлень смислу [3, 4]. Як підкреслює М. Вугат, сучасне навчання іноземних мов не може обмежуватися формальною граматиною і лексикою; воно має формувати здатність до міжкультурної взаємодії, критичної рефлексії та деконструкції стереотипів [5, 6]. Для фінансиста це трансльовано у вимоги вільного спілкування з міжнародними контрагентами й адекватного врахування культурно обумовлених практик ведення фінансових операцій [3, 6].

У вітчизняному науково-педагогічному дискурсі професійна мовна підготовка економістів та фінансистів розглядається як ключовий чинник підвищення професіоналізму: виокремлюють структуру компетентності (мовні знання, мовленнєві вміння, когнітивні навички опрацювання інформації) та підкреслюють необхідність швидкого аналізу фінансових документів, точної інтерпретації даних і зрозумілого представлення результатів для різних аудиторій [1]. Окремо наголошено на етапному формуванні перекладацьких умінь у фінансовій тематиці, від базових технік до виконання повноцінного перекладу спеціалізованих текстів із використанням всього спектра мовних ресурсів [2].

За результатами проведених досліджень можна стверджувати, що висока фінансово-мовна компетентність означає здатність чітко передавати складну фінансову інформацію, мінімізуючи двозначності та бар'єри сприйняття, і тим самим забезпечувати коректну інтерпретацію даних усіма учасниками комунікації; саме тому її інтеграція в освітні програми економічних спеціальностей розглядається як невід'ємна складова підготовки сучасного фахівця економічної сфери [1, 4].

Якість управлінських рішень у бізнесі прямо корелює з якістю інформаційної бази та ступенем її однозначного розуміння всіма учасниками комунікації. Комунікаційний вимір є критичним: навіть за наявності коректних даних, некоректна передача змісту або семантичні збої нівелюють переваги аналітики. У цьому контексті J. Fiset пропонує поняття «language-related misunderstanding», помилки сприйняття, що виникають через невдалу мовну форму повідомлення та здатні змінювати управлінські висновки, особливо у високоризикових середовищах [1]. Для фінансової практики це означає, що хибно інтерпретовані інструкції щодо транзакцій, двозначні описи ризиків у звітах чи некоректний переклад договірних умов формують підстави для помилкових (інвестиційних, кредитних тощо) рішень і підвищують ризиковість процесів [1].

Накопичена емпірична база свідчить: зрозумілість і прозорість фінансових розкриттів асоційовані з якіснішими рішеннями інвесторів. Зокрема, підвищена читабельність річних звітів статистично значуще покращує інтерпретацію даних та інвестиційний вибір; натомість надмірно складні тексти знижують довіру й ускладнюють оцінку ризику та дохідності [2]. Компанії, що комунікують простою і структуровано впорядкованою мовою, частіше отримують кредит довіри та легше залучають капітал, ефект, який інтерпретується і як сигнальний маркер управлінської якості та прозорості [2]. Отже, чіткість мови та логічна структуризація даних мають прямий вплив на точність і своєчасність управлінських дій [2]. Окремої уваги потребує ризик-комунікація. Професійні настанови акцентують на простоті, однозначності та послідовності термінології, а також на поясненні складних понять «людською мовою» для різних аудиторій, що мінімізує хибні тлумачення суті ризику керівництвом або клієнтами і, відповідно, зменшує ймовірність помилкових рішень у відповідь на ризикові події [3]. У підсумку корпоративна практика констатує: ясність дорівнює безпеці, оскільки прозоре донесення інформації про загрози пришвидшує прийняття адекватних управлінських заходів [3].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що фінансово-мовна компетентність є не просто «комунікативною надбудовою», а керованим ресурсом якості управління: вона перетворює дані на спільно зрозумілу основу дій, зменшує транзакційні витрати на узгодження смислів і знижує ризик помилок, спричинених непорозуміннями. Чітка, термінологічно узгоджена й аудиторно адаптована мова виступає операційним контролем для рішень так само, як стандарти для звітності чи процедури для ризик-менеджменту. Тому інвестування в розвиток фінансово-мовної компетентності, від навчальних планів ESP/CLIL до корпоративного редагування «plain language» має прямий управлінський ефект, а саме, швидші й точніші рішення, краща координація між підрозділами та вища довіра стейкхолдерів. Іншими словами, хто керує мовою, той керує якістю рішень.

З урахуванням окреслених теоретичних засад і практичних імплікацій доцільно візуалізувати механізм, через який фінансово-мовна компетентність трансформується у вимірюваний управлінський ефект. Узагальнена логіка взаємодії основних чинників та очікуваних результатів подана у вигляді концептуальної моделі (рис. 1).

Рис. 1. Концептуальна модель взаємозв'язку між фінансово-мовною компетенцією та якістю бізнес-рішень

Примітка. Розроблено авторами за власними дослідженнями

Рисунок 1 демонструє причинно-наслідковий ланцюг «мовна структура → зрозумілість → якість рішень»: фінансово-мовна компетентність акумулює знання термінології, володіння жанрами фінансових документів, граматико-стилістичну коректність, уміння логічно структурувати повідомлення та адаптувати його до аудиторії; другий блок, зрозумілість комунікації, виступає проміжним результатом застосування компетентності й означає однозначність формулювань, зменшення кількості непорозумінь і прозору передачу смислів; третій блок, якість бізнес-рішень, фіксує управлінський ефект, а саме, підвищення точності рішень, зниження помилок, ефективнішу оцінку ризиків і кращу узгодженість дій.

Логіка запропонованої моделі узгоджується з попередніми дослідженнями: за наявності розвиненої фінансово-мовної компетентності знижується ризик «неправильного перекладу» фактів і показників під час професійних обговорень, оскільки учасники оперують узгодженим термінологічним апаратом, що забезпечує єдність інтерпретації ситуації [1, 2]. Це, у свою чергу, підвищує обґрунтованість і виваженість управлінських рішень, адже вони спираються на коректно інтерпретовану інформацію; додатково, розвинені мовні навички дають змогу менеджерам чітко аргументувати позиції та пропозиції, підвищуючи якість колективного обговорення й фінальних домовленостей [3, 4]. Емпіричні спостереження у сфері ділових комунікацій збігаються з цими висновками: роботодавці систематично відзначають письмові та усні комунікативні вміння як ключові для молодих фахівців нарівні з фаховими знаннями, що безпосередньо корелює з результативністю організаційних процесів [3, 4]. Отже, інвестування у розвиток фінансово-мовної компетентності кадрів має виразний управлінський ефект: воно підвищує якість передавання смислів, зменшує імовірність помилок у прийнятті рішень і зміцнює довіру між учасниками взаємодії. Водночас слід зауважити, що модель є аналітичним спрощенням, оскільки на якість рішень додатково впливають технічні (наявність даних, аналітичні методи) та поведінкові (стрес, когнітивні упередження) чинники; однак мовна компетентність постає важливим

опосередковуваним механізмом, без якого навіть високий рівень аналітики не трансформується у якісні управлінські результати [1–4].

Розвиток фінансово-мовної компетентності вимагає відповідних змін у системі освіти. Сьогодні провідними методиками навчання мови для професійних цілей є концепції ESP (English for Specific Purposes) – англійська мова для спеціальних цілей та CLIL (Content and Language Integrated Learning) – інтегроване предметно-мовне навчання. Вони зарекомендували себе як ефективні підходи для підготовки фахівців економічного профілю, що одночасно розвивають і професійні знання, і мовні навички (рис. 2).

Рис. 2. Інтегрована модель ESP/CLIL у підготовці фінансистів

Примітка. Розроблено авторами на основі [1-7].

Парадигма ESP (English for Specific Purposes) спрямовує мовну підготовку на конкретні професійні запити: у курсі *English for Finance* пріоритет надається термінології фінансових ринків, роботі з англomовною фінансовою пресою, жанрам бізнес-плану та презентації. Емпіричні дослідження свідчать, що для банківських працівників релевантні всі чотири види мовленнєвої діяльності, однак провідною потребою лишається усне спілкування (переговори, телефонні контакти, публічні виступи) [1]. Відповідно, центральним інструментом проєктування ESP є ідентифікація критичних комунікативних ситуацій (наради, підготовка фінансової звітності, клієнтський сервіс) визначає структуру силабуса, добір автентичних матеріалів (корпоративні звіти, галузеві статті, кейси) та очікувані результати навчання [3, 4]. У підсумку ESP формує комунікативну компетентність у специфічних професійних сценаріях, а не лише знання мовної системи [5].

На відміну від таргетованої логіки ESP, підхід CLIL (Content and Language Integrated Learning) інтегрує зміст нефілологічної дисципліни та іноземну мову, забезпечуючи занурення у фаховий дискурс (наприклад, викладання «Статистики» чи «Міжнародних фінансів» англійською) [6]. Експериментальні впровадження CLIL у вітчизняних закладах вищої освіти демонструють глибше

засвоєння методів (зокрема статистичних), вищу здатність їхньої практичної апробації та зростання навчальної мотивації студентів [6]. Завдяки рамці 4C (Content, Communication, Cognition, Culture) CLIL одночасно розвиває предметні знання, мовні вміння, когнітивні стратегії та міжкультурну чутливість, які є ключові атрибути сучасного економіста [6]. З позицій формування фінансово-мовної компетентності це означає оволодіння здатністю мислити й діяти англійською без «внутрішнього перекладу», що підвищує професійну автономію випускника та його конкурентоздатність на ринку праці [7]. Водночас вітчизняна практика засвідчує інституційні бар'єри (відсутність узгодженої політики білінгвального навчання, фрагментарність упроваджень), що актуалізує потребу в стандартизації процедур і поширенні кращих практик між закладами [6]. Сукупно ESP і CLIL зводяться до спільної мети стійкого формування фінансово-мовної компетентності: ESP забезпечує прицільний розвиток умінь під конкретні робочі ситуації, тоді як CLIL створює системне мовно-предметне середовище, наближене до реальної комунікації у фінансах; їх поєднання оптимізує готовність випускників до складних професійних завдань у глобальному бізнес-контексті [5–7].

Отже, підготовку фінансистів можна розглядати як спіраль ESP↔CLIL, де таргетовані мікромодулі ESP поєднуються з «якірними» CLIL-дисциплінами англійською (напр., статистика, міжнародні фінанси) і завершуються проєктним трансфером у реальні жанри. Навчальний план будується за принципами *decision-first* і *genre-as-curriculum*: кожен модуль підпорядкований якості управлінського рішення, а навчальними одиницями слугують професійні жанри з чіткими шаблонами прозорості (структура, терміни, маркери причинності). Єдина рубрика оцінює лінгвістичні та управлінські KPI: термінологічну точність, дискурсивну зв'язність, прозорість. Центральні інструменти як двомовний глосарій, узгоджені силабуси, банк автентичних кейсів і швидкі цикли. Така архітектура формує подвійну компетентність (фахову й мовну) та підвищує швидкість та точність рішень у фінансовій комунікації.

За результатами проведених досліджень, пропонується комплекс практичних кроків, спрямованих на системне підвищення фінансово-мовної компетентності майбутніх фінансистів і, відповідно, на поліпшення якості їхніх професійних рішень, із безпосереднім вбудовуванням результатів у курси «Іноземна мова для фінансистів», «Ділова іноземна мова» та «Іноземна мова в наукових дослідженнях та ділових комунікаціях». По-перше, доцільно інтегрувати елементи CLIL у мовні дисципліни: часткове викладання профільних економічних модулів англійською (напр., фінансові ринки, банківські послуги, облік) із паралельним опануванням релевантного вокабуляру підвищує розуміння предмета, мотивацію і звичку сприймати фінансові концепти іншою мовою. По-друге, у «Діловій іноземній мові» варто цілеспрямовано розвивати навички ясного викладу: редагування заплутаних звітів та листів, підготовка презентацій для нефакхівців, уникнення невинновданого жаргону й пояснення складних понять «простими словами» як базові стратегії ризик-комунікації. По-третє, ефективним інструментом є симуляції із прийняттям рішень на основі іншомовних фінансових матеріалів

(командні кейси з аналізом звіту, інвест-презентації, обговорення джерел можливих непорозумінь), що поєднують фахові та мовні цілі й демонструють наслідки комунікаційних збоїв у реальних сценаріях. По-четверте, варто додати окремий модуль «Мова і ризики» в курс науково-ділової комунікації: розбір бізнес-кейсів, де некоректні повідомлення спричинили втрати, та переписування критичних текстів для забезпечення точності, прозорості й аудиторної адаптації. По-п'яте, потрібна постійна співпраця викладачів мови й фахових дисциплін: міжкафедральні команди мають розробляти двомовні кейси, глосарії термінів і банки типових документів із залученням практиків для експертного зворотного зв'язку. Нарешті, систему оцінювання слід переорієнтувати на комунікативну якість: поряд із граматичною коректністю оцінювати логіку, прозорість і адресність викладу в письмі та усних відповідях. Запропоновані заходи узгоджуються з емпіричним запитом роботодавців на безперервний розвиток англомовних компетентностей працівників фінансового сектору та підтверджують доцільність проактивної реакції університетів на виклики глобалізованого ринку [7].

Висновки. Отже, фінансово-мовна компетентність є системо утворюючим чинником якості бізнес-комунікацій і, опосередковано, управлінських рішень у фінансовому секторі. Володіння мовою спеціальності, від термінологічної точності до дискурсивної організації тексту, знижує комунікативну ентропію, мінімізує ризик хибних інтерпретацій і підвищує валідність інформаційної бази рішень. Зрозумілість і прозорість фінансових повідомлень функціонують як інституційний сигнал надійності та сприяють формуванню довіри стейкхолдерів, що, у підсумку, покращує інвестиційні та управлінські результати.

Запропонована концептуальна модель переконливо демонструє опосередковувальну роль зрозумілості комунікації у зв'язку «мовні уміння → управлінський ефект». Інвестування в розвиток фінансово-мовної компетентності слід розглядати не як допоміжний освітній компонент, а як елемент системи управління якістю, що скорочує «вартість помилок» комунікації, підвищує точність і своєчасність рішень, зміцнює організаційну узгодженість. Практичне впровадження полягає у необхідності цільової модернізації навчальних програм на основі підходів ESP/CLIL, розгортання єдиних рубрик прозорості та впровадження симуляцій прийняття рішень з іншомовними артефактами. Очікуваний ефект полягає у підготовці фахівців із подвійною компетентністю (професійною і мовною), здатних ефективно діяти у глобалізованому фінансовому середовищі.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на емпіричну верифікацію моделі: експерименти з вимірюванням показників *decision accuracy*, *time-to-decision* та *error cost* до й після інтервенцій з мовної підготовки; дослідження у компаніях із відстеженням продуктивності команд після тренінгів; аналіз ролі рідної мови в гібридних (українсько-англомовних) фінансових комунікаціях. Міждисциплінарна кооперація економістів, фінансистів, лінгвістів і педагогів постає передумовою для масштабованих, відтворюваних і практично значущих результатів.

Література:

1. Тимків Н., Ничкало Н., Бородієнко О. Забезпечення професійної мовної компетентності як необхідний фактор підвищення професіоналізму фінансистів і банківських працівників. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2022. Т. 6. № 41. С. 410–416. DOI: 10.18371/fcaptr.v6i41.251469
2. Бичок А. В. Формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців міжнародного бізнесу і менеджменту: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2010.
3. Яковенко О. І. Формування професійної компетентності майбутніх економістів у процесі практичної підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України. 2015.
4. Mohammadzadeh S., Barati T., Fatemi M. A. An Investigation into the English Language Needs of Bank Employees of Saderat Bank in Mashhad. *Theory and Practice in Language Studies*. 2015. Vol. 5. № 8. P. 1695–1702. DOI: 10.17507/tpls.0508.21.
5. Tyas N. K., Salwa A. English Needs Analysis for Sharia Bank Employees. *English Language in Focus (ELIF)*. 2021. Vol. 4. № 1. P. 33–40. DOI: 10.24853/elif.4.1.33-40.
6. Kuzminska N., Stavytska I., Lukianenko V., Lygina O. Application of CLIL Methodology in Teaching Economic Disciplines at University. *Advanced Education*. 2019. Special Issue 11. P. 112–118. DOI: 10.20535/2410-8286.167150.
7. Fiset J. Is this all just a language-related misunderstanding? *Acta Psychologica*. 2023. Vol. 241. 104097. DOI: 10.1016/j.actpsy.2023.104097.
8. Dau N. H., Nguyen D. V., Diem H. T. T. Annual report readability and firms' investment decisions. *Cogent Economics & Finance*. 2024. Vol. 12. № 1. 2296230. DOI: 10.1080/23322039.2023.2296230.
9. Akhmedova N. CLIL approach for teaching Business English to future economists. *International Bulletin of Engineering and Technology*. 2025. Vol. 5. № 4. P. 134–136. DOI: 10.5281/zenodo.15278801.

References:

1. Tymkiv, N., Nychkalo, N., Borodienko, O. (2022). Ensuring professional language competence as a necessary factor in enhancing the professionalism of financiers and bank employees. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 6(41), 410–416. <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v6i41.251469> [in Ukrainian].
2. Bychok, A. V. (2010). Formation of professional communication culture of future specialists in international business and management: dissertation for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.04 – theory and methodology of professional education. Ternopil: V. Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University. [in Ukrainian].
3. Yakovenko, O. I. (2015). Formation of professional competence of future economists in the process of practical training: dissertation for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.04 – theory and methodology of professional education. Kyiv: Institute of Higher Education of the NAPS of Ukraine. [in Ukrainian].
4. Mohammadzadeh, S., Barati, T., Fatemi, M. A. (2015). An investigation into the English language needs of bank employees of Saderat Bank in Mashhad. *Theory and Practice in Language Studies*, 5(8), 1695–1702. <https://doi.org/10.17507/tpls.0508.21>

5. Tyas, N. K., Salwa, A. (2021). English needs analysis for Sharia bank employees. *English Language in Focus (ELIF)*, 4(1), 33–40. <https://doi.org/10.24853/elif.4.1.33-40>
6. Kuzminska, N., Stavvytska, I., Lukianenko, V., Lygina, O. (2019). Application of CLIL methodology in teaching economic disciplines at university. *Advanced Education*, Special Issue 11, 112–118. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.167150>
7. Fiset, J. (2023). Is this all just a language-related misunderstanding? *Acta Psychologica*, 241, 104097. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2023.104097>
8. Dau, N. H., Nguyen, D. V., Diem, H. T. T. (2024). Annual report readability and firms' investment decisions. *Cogent Economics & Finance*, 12(1), 2296230. <https://doi.org/10.1080/23322039.2023.2296230>
9. Akhmedova, N. (2025). CLIL approach for teaching Business English to future economists. *International Bulletin of Engineering and Technology*, 5(4), 134–136. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15278801>

Annotation

Ponomarenko O. V., Nepochatenko Z. V.

Financial – Language Competence as a Driver of Decision Quality in Business Communication

This article theorizes financial–language competence as a determinant of business communication quality and managerial decision-making in the financial sector. Building on classical models of communicative competence and the LSP/ESP and CLIL literature, it proposes a conceptual chain linking linguistic structuring - communicative clarity – decision quality. It is proven that terminological precision, coherent discourse organization and intercultural sensitivity reduce language-related misunderstandings, increase transparency, and support valid interpretation of financial data.

A synthesis of international empirical findings shows a positive association between the readability of financial disclosures and investors' decisions, while native studies emphasize the need for targeted development of professional language competence in economics education. At the methodological level, it is justified integrating ESP/CLIL into curricula (“Foreign Language for Finance,” “Business Foreign Language,” “Foreign Language for Research and Business Communication”) via needs analysis, authentic financial genres, decision-making simulations, and unified clarity rubrics. The paper concludes that investment in financial–language competence should be treated as a quality-management lever: it lowers communicative error costs, accelerates time-to-decision, and improves the accuracy of managerial judgments. Directions for further research include empirical validation of the model with samples of students and financial professionals.

Further research should be directed toward the empirical verification of the model: experiments measuring decision accuracy, time-to-decision, and error cost indicators before and after language training interventions; studies in companies tracking team performance following training; and analysis of the role of the native language in hybrid (Ukrainian–English) financial communications. Interdisciplinary collaboration among economists, financiers, linguists, and educators is a prerequisite for scalable, reproducible, and practically significant results.

Key words: *financial–language competence; business communication; ESP; CLIL; readability of financial reports; managerial decision quality; intercultural communication.*

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ФІНАНСОВИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ІНВЕСТИЦІЙНИЙ РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ

І. Ю. ЛЕБІДЬ, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)
Уманський національний університет

Досліджено вплив цифровізації фінансових процесів на інвестиційний розвиток аграрного сектору України. Розкрито ключові проблеми, що стримують інвестиційну активність аграрних підприємств, зокрема нестабільність земельного законодавства, високі виробничі та кліматичні ризики, обмежений доступ до фінансування, слабкий розвиток інфраструктури та низький рівень цифрової зрілості господарств. Обґрунтовано, що цифрові технології – здатні підвищити прозорість фінансових операцій, спростити доступ до капіталу та знизити інвестиційну невизначеність. Проаналізовано міжнародний досвід цифрової модернізації фінансування аграрного виробництва та визначено перспективні напрями його імплементації в Україні. Окрему увагу приділено важливості інвестування у розвиток людського капіталу як ключової передумови ефективної цифрової трансформації. Зроблено висновок, що формування сучасної цифрової фінансової екосистеми є необхідною умовою підвищення інвестиційної привабливості та стійкості аграрного сектору в умовах глобальних викликів.

Ключові слова: цифровізація, фінансові процеси, аграрний сектор, інвестиційний розвиток, фінтех, фінансова інфраструктура, людський капітал.

Постановка проблеми. Аграрний сектор України потребує модернізації фінансових механізмів, оскільки наявні інструменти інвестиційного забезпечення не відповідають вимогам сучасного цифрового середовища. Нестабільність фінансових ринків, високі ризики агровиробництва, недостатня цифрова інфраструктура та обмежений доступ до інвестиційних ресурсів стримують розвиток галузі. За цих умов особливої актуальності набуває дослідження впливу цифровізації фінансових процесів на інвестиційний потенціал аграрного сектору та визначення напрямів підвищення його ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових працях значна увага приділяється інвестиційному забезпеченню аграрного сектору та цифровим трансформаціям. Дослідження Сахно А. [1], Дідур Г. [2] окреслюють ключові проблеми та роль земельних ресурсів у розвитку аграрних підприємств. Питання цифрової модернізації економіки висвітлюють Кужда Т., Луциків І. [3], а також матеріали щодо участі України в програмі *Digital Europe* [4]. Вплив цифровізації на економічну динаміку аналізують Смаглюк А., Кондрат О. [5], теоретичні аспекти фінансового забезпечення інвестиційної

діяльності розкриті Негодою Ю., Конюховим Д. [8], міжнародний досвід фінансування агросектору подано у працях Ruete M. [9], Рибіної Л. [10], Мацибори Т. [11] та Квасницької Р., Форкуна І. [12]. Огляд джерел свідчить про актуальність теми та потребу подальшого дослідження цифрових фінансових механізмів у аграрній сфері.

Метою статті є виявлення впливу цифровізації фінансових процесів на інвестиційний розвиток аграрного сектору та обґрунтування напрямів підвищення ефективності фінансового забезпечення аграрних підприємств у цифровому середовищі.

Методика досліджень. У дослідженні застосовано методи системного аналізу, порівняльного узагальнення, статистичного аналізу, графічної інтерпретації даних та структурно-логічного підходу для оцінки впливу цифровізації на фінансові процеси та інвестиційний розвиток аграрного сектору.

Результати досліджень. Аграрний сектор України є стратегічною складовою національної економіки, адже він забезпечує продовольчу безпеку держави та формує значну частку експортного потенціалу. Проте результативність його розвитку безпосередньо визначається масштабами та раціональною структурою інвестицій, які спрямовуються на оновлення техніко-технологічної бази, запровадження інновацій, розвиток інфраструктури та підвищення конкурентоспроможності продукції. Попри це, фінансове забезпечення інвестиційних процесів у вітчизняному аграрному виробництві залишається одним із найпроблемніших напрямів.

Такий стан зумовлений цілою низкою чинників: недостатнім доступом підприємств до довгострокових кредитних ресурсів, високими відсотковими ставками, нестійкістю фінансового середовища, обмеженим розвитком механізмів венчурного та інституційного інвестування, а також недостатньою участю міжнародних фінансових організацій у підтримці малого й середнього агробізнесу. Додатково на ситуацію негативно впливають значні ризики агровиробництва – сезонність, залежність від кліматичних умов, цінова волатильність, що ще більше посилилися в умовах воєнного стану. Усе це стримує інвестиційну активність підприємств і звужує можливості їхнього сталого розвитку.

Цифровізація фінансових процесів стає ключовим фактором модернізації економічних систем, визначаючи нові підходи до управління фінансовими ресурсами, розширення доступу до капіталу та підвищення ефективності інвестиційної діяльності. В умовах глобальної конкуренції, технологічних трансформацій та зростання невизначеності на ринках саме цифрові технології забезпечують прозорість, швидкість та адаптивність фінансових операцій. Аграрний сектор України, що відіграє стратегічну роль у формуванні національної економіки та експортного потенціалу, особливо гостро потребує модернізації фінансових механізмів для забезпечення стійкого інвестиційного розвитку.

Сучасні фінтех-рішення – блокчейн, електронні платіжні системи, смарт-контракти, кредитні скорингові моделі на основі штучного інтелекту, децентралізовані фінанси – розширюють можливості аграрних підприємств

щодо залучення інвестицій, управління ризиками та планування грошових потоків. Цифрові інструменти дозволяють мінімізувати інформаційну асиметрію між інвесторами і виробниками сільськогосподарської продукції, підвищують точність оцінки фінансового стану агропідприємств та відкривають доступ до нових джерел фінансування, у тому числі міжнародних.

Водночас процеси цифрової трансформації аграрних фінансів стикаються з низкою стримувальних факторів: недостатньою цифровою інфраструктурою в сільській місцевості, низьким рівнем цифрової компетентності персоналу, обмеженим доступом до фінтех-послуг для малих та середніх виробників, високими витратами на впровадження сучасних ІТ-рішень. У контексті воєнних викликів та економічної нестабільності особливо актуальним стає питання формування ефективної цифрової фінансової екосистеми аграрного сектору, здатної забезпечити відновлення та стійкий розвиток галузі.

Отже, дослідження впливу цифровізації фінансових процесів на інвестиційний розвиток аграрного сектору є науково й практично значущим, оскільки дає змогу визначити перспективні напрями трансформації фінансових механізмів, оцінити результати впровадження цифрових технологій та обґрунтувати рекомендації щодо підвищення інвестиційної привабливості аграрних підприємств.

Зважаючи на комплексність викликів, що формують інвестиційне середовище у сфері землекористування, важливо систематизувати ключові бар'єри, які найбільше впливають на готовність інвесторів фінансувати розвиток аграрних підприємств. Узагальнення основних стримувальних факторів дозволяє чітко окреслити проблемні зони та визначити напрями, у яких необхідні першочергові зміни. У таблиці нижче подано стислий перелік таких проблем та їх коротку характеристику (табл. 1).

Цифрова трансформація сьогодні є одним із визначальних факторів, що формує нову архітектуру світової економіки. Вона забезпечує більш раціональне використання ресурсів, стимулює появу інноваційних рішень і сприяє створенню сучасних фінансових та управлінських моделей. Для України цифровізація стала стратегічним напрямом модернізації, що охоплює розвиток цифрової інфраструктури, удосконалення інституційних механізмів, підвищення цифрових компетентностей населення та розширення доступу до електронних сервісів.

Рівень цифрової зрілості держави та окремих секторів економіки визначається низкою індикаторів, зокрема Індексом цифрової трансформації регіонів, який дозволяє комплексно оцінити темпи цифрових змін. Проведений у межах дослідження [3] аналіз напрямів і фінансового забезпечення цифрової відбудови України на 2022–2025 рр. свідчить, що реалізація запланованих проєктів сприятиме формуванню оновленої цифрової екосистеми, здатної підтримувати економічне зростання та інвестиційну привабливість галузей, у тому числі аграрної.

Важливою подією для України стало приєднання у 2022 році до європейської програми Digital Europe, що відкриває доступ до масштабних фінансових і технологічних ресурсів ЄС.

Табл. 1. Основні проблеми, що стримують інвестування в аграрні підприємства [1, 2]

Проблема	Стисла характеристика
Нестабільність земельного законодавства	Постійні зміни норм і відсутність гарантій прав власності формують правову невизначеність і зменшують довіру інвесторів.
Кліматичні ризики та вплив глобальних змін клімату	Часті посухи, зливи, заморозки та інші екстремальні явища ускладнюють планування та знижують передбачуваність інвестиційної віддачі.
Обмежений доступ до фінансування	Високі процентні ставки, жорсткі вимоги до застави та недостатність банківських інструментів гальмують реалізацію інвестиційних проєктів.
Зношеність та слабкий розвиток інфраструктури	Недостатня логістична, транспортна та складська інфраструктура підвищує витрати аграріїв і зменшує ефективність інвестицій.
Високий рівень виробничих ризиків	Залежність від сезонності, біологічних факторів, шкідників та захворювань культур створює високі коливання прибутковості.
Низький рівень впровадження інновацій та цифрових технологій	Обмежена цифровізація знижує ефективність управління фінансами, ресурсами та ризиками, що робить підприємства менш привабливими для інвесторів.
Недостатній розвиток ринку страхування агроризиків	Невелика кількість страхових продуктів, високі тарифи та низька доступність страхового покриття збільшують інвестиційну невизначеність.
Геополітичні та воєнні ризики	Воєнні дії, мінування земель, руйнування інфраструктури та небезпека для виробництва стримують як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів.
Нерозвиненість ринку довгострокового капіталу	Брак інвестиційних фондів, низька активність інституційних інвесторів та обмежена кількість фінансових інструментів перешкоджають залученню капіталу.
Тінізація аграрного сектору та непрозорість діяльності	Недостатня відкритість даних, неформальні практики та низький рівень корпоративного управління підвищують ризики для інвесторів.

Залучення до програм, спрямованих на розвиток високопродуктивних обчислень, цифрової безпеки, інновацій та штучного інтелекту, створює додаткові можливості для модернізації національної економіки. Для аграрного сектору це означає потенційне розширення використання фінтех-рішень, цифрових платформ, інструментів аналітики та управління інвестиційними потоками, що є важливою передумовою його стійкого розвитку [4].

За оцінками міжнародних інституцій, зокрема ООН, Україна демонструє помітне зростання показників цифрового розвитку та поступово зміцнює свої

позиції у глобальному рейтингу цифрового уряду. Такий прогрес став можливим завдяки системній роботі Міністерства цифрової трансформації та активній підтримці міжнародних партнерів, без яких реалізувати масштабні цифрові зміни було б значно складніше [5]. Згідно з даними, представленими на рис. 1, наприкінці 2023 року Україна увійшла до першої шістдесятки країн світу, посівши 55-те місце за рівнем цифрової конкурентоспроможності.

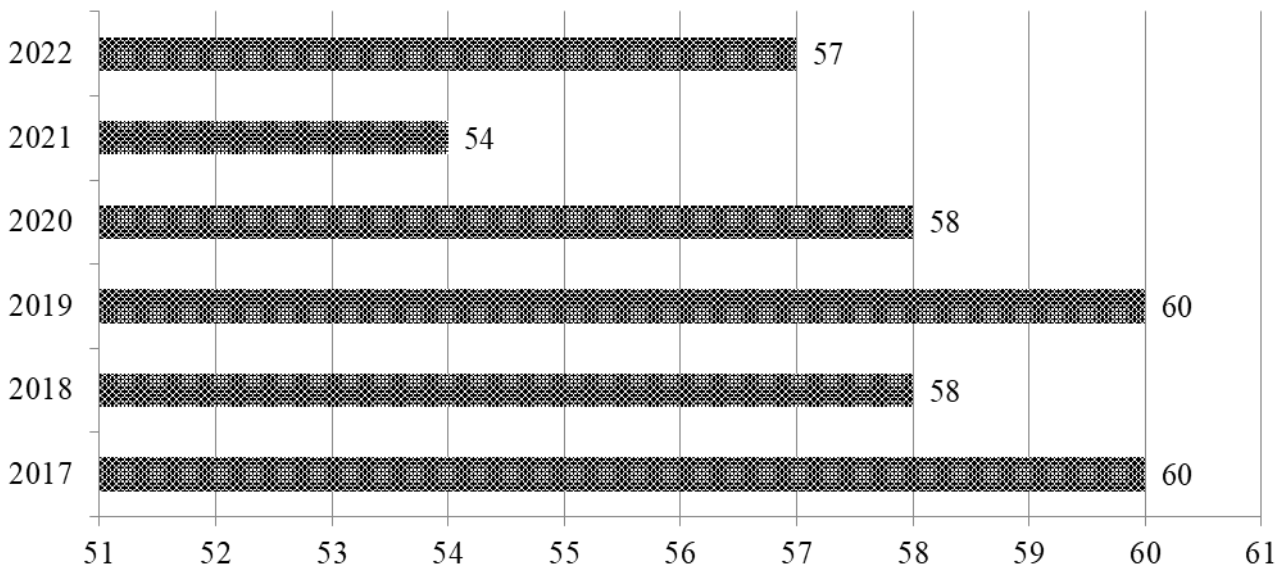

Рис. 1. Позиції України у глобальному рейтингу цифрової конкурентоспроможності [6, 7]

Це свідчить про поступове формування сприятливого цифрового середовища, що є важливою передумовою для можливої модернізації фінансових процесів та посилення інвестиційної активності і в аграрному секторі.

У умовах цифрової трансформації аграрного сектору особливого значення набуває питання ефективного фінансового забезпечення інвестиційних процесів. Цифрові технології не лише змінюють механізми управління та обробки інформації, але й впливають на доступність, структуру та форми фінансових ресурсів, необхідних для модернізації виробництва. Саме тому наступним важливим етапом аналізу є дослідження сутності та джерел фінансового забезпечення інвестиційної діяльності аграрних підприємств.

Конкурентоспроможність аграрної продукції значною мірою залежить від доступності фінансових ресурсів та ефективності їх використання в інвестиційних процесах. Фінансове забезпечення інвестиційної діяльності аграрних підприємств включає кілька ключових складових, що формують основу для розвитку виробництва. Передусім це потреби у фінансуванні, які умовно можна розподілити на чотири групи (рис. 2).

Розподіл таких потреб визначає відповідні форми фінансування, серед яких можна виокремити пряме фінансування, фінансування ланцюгів вартості та інноваційні підходи до формування капіталу. З огляду на це, до традиційної класифікації джерел фінансового забезпечення – власних, залучених та позикових – доцільно додати інноваційні та альтернативні фінансові інструменти.

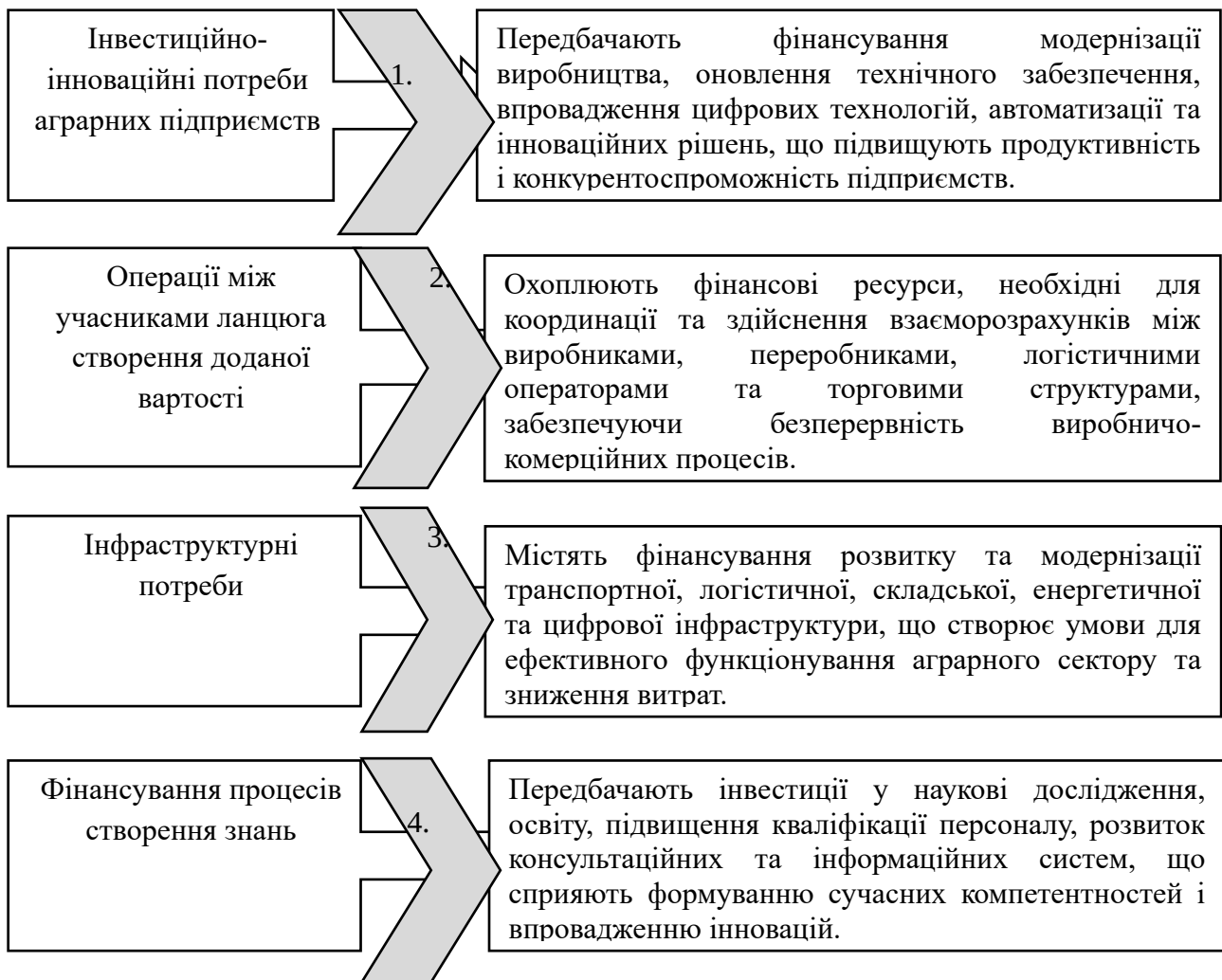

Рис. 2. Основні групи фінансових потреб аграрних підприємств [8, 9]

Їх значення зростає в умовах нестабільності фінансових ринків та обмеженого доступу до класичних банківських кредитів, адже вони створюють додаткові можливості для інвестиційного розвитку та зниження [8].

Фінансові ресурси відіграють визначальну роль у забезпеченні стійкого розвитку аграрного сектору. Саме вони формують базові можливості підприємств щодо виробництва, оновлення технічної бази, закупівлі матеріально-технічних ресурсів та впровадження сучасних інноваційних технологій. Форми фінансових ресурсів відображають способи їхнього залучення та використання, охоплюючи грошові, натуральні, кредитні та інвестиційні ресурси. Кожна з форм має свої особливості, переваги й обмеження, що зумовлює необхідність їх оптимального поєднання для підвищення ефективності фінансування аграрного виробництва.

Міжнародний досвід демонструє різноманітність підходів до фінансового забезпечення інвестиційної діяльності аграрного сектору та підкреслює зростаючу роль цифрових технологій у формуванні сучасних інструментів підтримки. У країнах Європейського Союзу та Північної Америки ключовим трендом є поєднання традиційних фінансових механізмів – дотацій, кредитних

гарантій, субсидій – із цифровими рішеннями, спрямованими на підвищення прозорості, ефективності та ризикостійкості аграрного виробництва. Зокрема, США та Канада активно використовують технологічні гранти, страхування з використанням цифрових платформ та інструменти фінансової аналітики для оцінки ризиків. Досвід Ізраїлю та Китаю свідчить про значний потенціал венчурного фінансування, державно-приватного партнерства та інтенсивних інвестицій у наукові дослідження, що сприяють швидкому впровадженню інноваційних технологій у сільське господарство. Ці країни роблять акцент на розробці та масштабуванні цифрових рішень, таких як автоматизовані системи управління виробництвом, високоточне землеробство та платформи для моніторингу стану ґрунтів і врожайності. У країнах, що розвиваються, зокрема у Бразилії, ключова увага приділяється підтримці малих та середніх фермерських господарств через доступні кредити, субсидії та інфраструктурні програми, що включають елементи цифрової трансформації. Це дозволяє залучати ширше коло виробників до інвестиційної діяльності та розширювати доступ до фінтех-сервісів [10–12]. Це свідчить, що цифровізація фінансових процесів стає загальною світовою тенденцією, яка посилює інвестиційний потенціал аграрного сектору. Для України врахування цих практик є важливим у контексті модернізації фінансової інфраструктури, підвищення ефективності державної підтримки та формування сприятливого інвестиційного клімату. Особливо актуальним є розвиток цифрових платформ для аграрного фінансування, інструментів управління ризиками та інноваційних фінансових продуктів, здатних забезпечити стійкий розвиток галузі в умовах воєнних викликів та економічної нестабільності.

Доцільним є розгляд ключових напрямів цифрової трансформації аграрного сектору, які є основою для підвищення його інвестиційної привабливості та ефективності фінансових процесів. Одним із провідних пріоритетів є впровадження цифрових технологій у виробничі процеси, що забезпечує автоматизацію операцій, оптимізацію витрат і підвищення точності планування ресурсів. Значну увагу приділено розвитку платформних інформаційних рішень, які створюють умови для інтеграції фінансових, виробничих і логістичних даних, забезпечуючи кращу координацію між учасниками аграрного ринку. Важливою складовою цифрової трансформації є побудова багатофункціональних інформаційних систем, здатних підтримувати аналітику, прогнозування та управління ризиками. Такі системи не лише підсилюють управлінські можливості підприємств, а й створюють прозоре середовище для потенційних інвесторів. Модернізація інформаційної інфраструктури відіграє ключову роль у забезпеченні доступу аграрних виробників до сучасних фінтех-рішень і цифрових сервісів, що є необхідною умовою для розширення джерел фінансування та залучення інвестицій. Завершальним напрямом є раціоналізація процесів інформаційної взаємодії, що передбачає уніфікацію даних, спрощення обміну інформацією та підвищення швидкості прийняття рішень у фінансовій і господарській діяльності.

У комплексі ці напрями створюють основу для формування сучасної цифрової екосистеми аграрного сектору, сприяючи його адаптації до викликів ринку, зростанню інвестиційної активності та зміцненню фінансової стійкості.

Поряд із необхідністю модернізації виробничих потужностей, оновлення технічного забезпечення та впровадження цифрових технологій у аграрне виробництво, ключовим стає усвідомлення того, що технологічний прорив неможливий без відповідної підготовки людських ресурсів. Навіть найсучасніші інвестиційні рішення не забезпечать очікуваного ефекту за відсутності кваліфікованих кадрів, здатних працювати з цифровими системами, аналітичними платформами та інноваційними фінансовими інструментами. Тому, поряд із капіталовкладеннями у виробничі процеси, все більшого значення набувають інвестиції у розвиток людського потенціалу як фундаментальної складової цифрової трансформації аграрного сектору.

Фінансова підтримка процесів цифрової трансформації аграрної сфери набуває особливої ваги в умовах стрімких змін глобального аграрного виробництва. Ефективне впровадження цифрових технологій у сільське господарство потребує не лише сучасної інфраструктури, а й значних інвестицій у розвиток людського капіталу, який виступає ключовим чинником технологічної зрілості, адаптивності та інноваційності аграрних підприємств. Формування цифрових компетентностей, підготовка висококваліфікованих кадрів, підтримка прикладних наукових досліджень та розвиток інноваційного мислення створюють основу для підвищення продуктивності, ресурсоефективності та екологічної сталості агросектору.

Ці інвестиції мають безпосередній вплив на розширення можливостей аграрних підприємств щодо інтеграції цифрових фінансових рішень, застосування даних для управління ризиками та оптимізації інвестиційних процесів. У результаті підвищується конкурентоспроможність національного аграрного виробництва в умовах глобальної цифрової конкуренції. Поєднання фінансових інструментів підтримки з довгостроковими інвестиціями в людський капітал слід розглядати як стратегічний пріоритет державної політики та підприємницького розвитку. Це не поточні витрати, а інвестиції у майбутнє, що забезпечують стійкість аграрного виробництва, підвищують рівень продовольчої безпеки та формують потенціал для інноваційного зростання в умовах цифрової економіки.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що цифрова трансформація є важливим чинником зміцнення інвестиційного потенціалу аграрного сектору. Використання цифрових фінансових інструментів суттєво розширює можливості аграрних підприємств у залученні ресурсів, управлінні ризиками та підвищенні ефективності інвестиційних рішень. Систематизація основних бар'єрів розвитку галузі показала, що поряд із традиційними фінансовими обмеженнями значний вплив мають інституційні, інфраструктурні та технологічні фактори. Міжнародний досвід доводить, що поєднання цифрових технологій із сучасними механізмами підтримки здатне забезпечити більш передбачуване та стійке фінансове середовище. Для України це відкриває можливості формування гнучкої фінансової екосистеми, яка поєднує

інноваційні джерела фінансування та новітні цифрові сервіси. Розвиток людського капіталу визначено одним із ключових напрямів успішної цифровізації, оскільки саме компетентні фахівці забезпечують ефективне використання технологій у фінансових та виробничих процесах.

Отже, стратегічним завданням є інтеграція цифрових рішень у механізми інвестиційного забезпечення, модернізація фінансової інфраструктури та створення умов для стійкого відновлення і зростання аграрного сектору в умовах цифрової економіки.

Література:

1. Сахно А. А., Заремба О. Є. Інвестиції в земельні ресурси як фактор розвитку аграрного сектору. *Економіка та держава*, 2024. DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.56.
2. Праведна А. Г., Дідур Г. І. Роль та значення земельних ресурсів у виробничій діяльності аграрних підприємств. *Розвиток АПК та сільських територій під час війни*: матеріали форуму. Одеса: ОДАУ, 2024. С. 109–112.
3. Кужда Т., Луциків І. Дослідження стану та перспектив цифрового розвитку в Україні. *Галицький економічний вісник*, 2022, № 5–6 (78–79). https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.05_06
4. Кабінет Міністрів України. Україна долучилася до Програми «Цифрова Європа» [Електронний ресурс]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-doluchylasia-do-prohramy-tsyfrova-ievropashcho-tse-oznachaie> (дата звернення 12.10.2025).
5. Interfax-Україна. Україна значно покращила позиції у світових рейтингах цифрового урядування [Електронний ресурс]. URL: <https://interfax.com.ua/news/telecom/1015169.html> (дата звернення 23.09.2025).
6. IMD World Competitiveness Center. World Digital Competitiveness Ranking 2023 [Електронний ресурс]. URL: <https://www.imd.org/centers/wcc/worldcompetitiveness-center/rankings/worlddigitalcompetitiveness-ranking/> (дата звернення 17.10.2025).
7. Смаглюк А. А., Кондрат О. Б. Оцінка впливу цифровізації на економічний розвиток: перспективи переходу до цифрової економіки. *Академічні візії*. 2025. Вип. 42. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15363710>
8. Негода Ю. В., Конюхов Д. А. Фінансове забезпечення інвестиційної діяльності аграрних підприємств: теоретичний аспект. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 79. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-79-42>
9. Ruete M. Financing for Agriculture: How to boost opportunities in developing countries [Електронний ресурс]. IISD, 2015. URL: <https://www.iisd.org/system/files/publications/financing-agriculture-boost-opportunities-devloping-countries.pdf> (дата звернення 16.11.2025).
10. Рибіна Л. О. Особливості інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 11. С. 450–454.
11. Мацибора Т. В. Світовий досвід у поліпшенні інвестиційної привабливості аграрного сектору України. *Економіка АПК*. 2017. № 7. С. 101–105.
12. Квасницька Р., Форкун І., Гордєєва Т. Міжнародні та національні аспекти фінансової підтримки розвитку аграрного сектору. *Modeling the*

References:

1. Sakhno, A. A., & Zaremba, O. Y. (2024). Investment in land resources as a factor of agricultural sector development. *Economics and State*. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.22.56> [in Ukrainian].
2. Pravedna, A. H., & Didur, H. I. (2024). The role and importance of land resources in the production activities of agricultural enterprises. *Development of Agro-Industrial Complex and Rural Areas during War: Forum Proceedings* (pp. 109–112). Odessa: ODAU. [in Ukrainian].
3. Kuzhda, T., & Lutsikiv, I. (2022). Research on the state and prospects of digital development in Ukraine. *Galician Economic Bulletin*, 5–6(78–79). https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.05_06 [in Ukrainian].
4. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2025). Ukraine joined the “Digital Europe” program [Electronic resource]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-doluchylasia-do-prohramy-tsyfrova-ievropashcho-tse-oznachaie> (accessed 12.10.2025) [in Ukrainian].
5. Interfax-Ukraine. (2025). Ukraine significantly improved its position in global digital government rankings [Electronic resource]. URL: <https://interfax.com.ua/news/telecom/1015169.html> (accessed 23.09.2025) [in Ukrainian].
6. IMD World Competitiveness Center. (2023). World digital competitiveness ranking 2023 [Electronic resource]. URL: <https://www.imd.org/centers/wcc/worldcompetitiveness-center/rankings/worldddigitalcompetitiveness-ranking/> (accessed 17.10.2025) [in Ukrainian].
7. Smaglyuk, A. A., & Kondrat, O. B. (2025). Assessment of the impact of digitalization on economic development: prospects for transition to a digital economy. *Academic Visions*, 42. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15363710> [in Ukrainian].
8. Nehoda, Y. V., & Koniukhov, D. A. (2025). Financial support of investment activities of agricultural enterprises: theoretical aspect. *Economics and Society*, 79. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-79-42> [in Ukrainian].
9. Ruete, M. (2015). Financing for agriculture: How to boost opportunities in developing countries [Electronic resource]. IISD. URL: <https://www.iisd.org/system/files/publications/financing-agriculture-boost-opportunities-developing-countries.pdf> (accessed 16.11.2025) [in Ukrainian].
10. Rybina, L. O. (2017). Features of investment activity in the agricultural sector of the economy. *Economics and Society*, 11, 450–454 [in Ukrainian].
11. Matsibora, T. V. (2017). Global experience in improving investment attractiveness of the agricultural sector of Ukraine. *Economics of Agro-Industrial Complex*, 7, 101–105 [in Ukrainian].
12. Kvasnytska, R., Forkun, I., & Hordieieva, T. (2023). International and national aspects of financial support for agricultural sector development. *Modeling the Development of Economic Systems*, 4, 138–145. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-10-18> [in Ukrainian].

Lebid I.

Digitalization of Financial Processes and Its Impact on the Investment Development of the Agricultural Sector

The article examines the impact of financial process digitalization on the investment development of Ukraine's agricultural sector amid economic transformation and the growing need for production modernization. It is substantiated that digital financial tools act as a catalyst for enhancing operational transparency, ensuring faster access to investment resources, and mitigating risks associated with market instability. The study identifies the key barriers to investment activity, including regulatory uncertainty, production and climate-related risks, insufficient digital infrastructure, and limited access to traditional financial instruments. It is demonstrated that these challenges can be overcome through the implementation of digital platforms that enable efficient management of financial flows and expand investment opportunities for agricultural enterprises.

The research summarizes international experience in digital agri-finance, focusing on the practices of the EU, the USA, Canada, China, and Israel. These examples highlight the effectiveness of combining state support, digital services, analytical systems, and partnership-based financing mechanisms. It is determined that adapting such approaches in Ukraine requires infrastructure modernization, regulatory improvements, stimulation of innovation, and broader access of agricultural producers to digital financial tools.

Special attention is given to the role of human capital as the foundation of successful digital transformation. The article emphasizes that the effectiveness of technology adoption depends on the level of digital competence, innovative thinking, and the readiness of agricultural sector employees to work with new financial models. It is concluded that the integrated development of digital tools, infrastructure, and human capital can ensure sustainable growth of the investment potential of the agricultural sector and enhance its competitiveness in the global digital environment.

Furthermore, the article underscores that digitalization opens new opportunities for building integrated financial ecosystems in which agricultural enterprises, investors, banks, and public institutions interact on the basis of open data, automated services, and unified digital standards. The implementation of such models helps reduce transaction costs, improve the accuracy of analytical forecasting, optimize investment planning, and ensure transparency of financial operations. This creates a foundation for a qualitatively new level of competitiveness in the agricultural sector and strengthens its prospects for integration into global digital markets.

Key words: digitalization of financial processes; agricultural sector; investment development; digital financial tools; agri-finance; digital platforms; financial infrastructure; innovation; human capital; competitiveness; digital ecosystem; financial flows; analytical systems; risk mitigation; global digital environment.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

О. В. СОЛОВЕЙ, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

В статті досліджується методика оцінки ефективності функціонування ринку сільськогосподарської продукції. Стверджується, що головним показником є ємність ринку. До решти показників ефективності функціонування ринку сільськогосподарської продукції пропонується віднести: обсяг пропозиції, динаміку цін та конкурентну структуру ринку.

Ключові слова: ринок, ефективність, оцінка, ємність, пропозиція, ціна, конкурентна структура

Постановка проблеми. Ринок сільськогосподарської продукції займає важливе місце у системі національних галузевих ринків. Це обумовлено багатьма причинами найважливішими серед яких є наступні: (1) пропозиція сільськогосподарської продукції, що формується національними товаровиробниками, є фундаментом національної продовольчої безпеки, та визначає спроможність економіки сільського господарства не лише забезпечувати внутрішні потреби, а й експортувати продукцію, (2) попит на сільськогосподарську продукцію визначає ємність національного продовольчого ринку, його структуру, а його вартісна величина відображає спроможність громадян країни задовольняти свої продовольчі потреби, (3) цінова динаміка на ринку сільськогосподарської продукції є оперативним маркером його кон'юнктури, показником стабільності пропозиції та попиту, конкурентної структури, ефективності державної аграрної політики тощо. Тому обґрунтування методів оцінки ефективності функціонування ринку сільськогосподарської продукції є важливим дослідницьким завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективність, як наукова категорія, є об'єктом постійної уваги збоку дослідників, які намагаються забезпечити наукове обґрунтування підвищення ефективності використання та розподілу обмежених ресурсів – основу економічного прогресу. В даному контексті важливим дослідницьким завданням є з'ясування умов та факторів ефективного функціонування галузевих ринків. З останніх публікацій на дану тематику звертають на себе увагу праці Мороза О. В., Логоші Р. В. та Підвальної О. Г. [1], Скрильник А. С., Мотієнко Я. П. та Мирошніченко Т. В. [2], Микуланинець С. [3], Даляк Н., Науменко В., Лозінської Т., Бусаревої Т., Казак О. та Толкачової Г. [4], Пігуля Є. І. [5] та ін.

Методика досліджень. Методичною основою дослідження є економічна теорія, вітчизняна нормативна база, праці українських вчених з питань

ефективності функціонування галузевих ринків. В процесі дослідження використовувалися такі методи: монографічний, абстрактно-логічний, дедуктивний, порівняння та ін.

Результати досліджень. Головним показником ефективності функціонування будь якого ринку, в тому числі і товарного, є розміри попиту. Наприклад, Скрильник А. С., Мотієнко Я. П. та Мирошніченко Т. В. в даному контексті справедливо відмічають, що одним із основних показників порівняння ефективності організації діяльності споживчого ринку є обсяги роздрібного товарообігу на 1 мешканця [2]. Ємність ринку показує, скільки товарів у натуральному вираженні споживається за період часу на конкретному ринку, чи яку суму виручки отримують оператори, якщо ємність ринку визначено у грошовому вираженні [6]. Попит на ринку сільськогосподарської продукції формується за рахунок споживачів внутрішнього і закордонного ринку.

Виходячи із стратегічного завдання формування стійкої до зовнішніх викликів національної економічної системи, безальтернативною умовою ефективного функціонування ринку сільськогосподарської продукції, є розвиток високої ємності саме внутрішнього ринку. За рахунок попиту внутрішніх споживачів. Оптові закупівлі сільськогосподарської продукції промисловими і сільськогосподарськими виробниками, як продукції проміжного (виробничого) використання, та організаціями роздрібною торгівлі, спрямовані переважно на задоволення кінцевого попиту – продовольчого попиту українських домогосподарств.

За нинішніх обставин прогнозування ринкової кон'юнктури в українській економіці не видається можливим. Разом з тим, оцінка потенційних обсягів попиту, пропозиції, цін та конкурентної структури на ринку сільськогосподарської продукції є важливим дослідницьким завданням вирішення якого полягає у, принаймні, спробах розробки багатоваріантних сценаріїв. Зважаючи на неухильний курс України в напрямку поглиблення євроінтеграційних процесів, в основі розробки таких сценаріїв має бути орієнтація на формування соціально-, економічно- та екологічно-збалансованих виробничих систем. Іншими словами, мова йде про врахування принципів сталого розвитку. Тому в якості методичної основи обґрунтування цільових орієнтирів продовольчого попиту українських домогосподарств доцільно звернутися до Національної доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна».

В описі «Ціль 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства» знаходимо завдання «2.1. Забезпечити доступність збалансованого харчування на рівні науково-обґрунтованих норм для всіх верств населення», індикатори та їх цільові значення (табл. 1.). Наразі, враховуючи фактор російсько-української війни, в якості цільового орієнтира слід зупинитися на показниках 2020 року, які не були досягнуті навіть у довоєнний період [8]. Фокусування уваги в Національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна» саме на цих видах продовольства пояснюється їхньою незамінною харчовою цінністю в структурі раціону людини та недостатніми обсягами споживання. Цільові орієнтири подушового споживання базових видів продовольства є відправною точкою розрахунку відповідних фондів споживання та обсягів сільськогосподарського виробництва.

Табл. 1. Цільові значення індикаторів доступності збалансованого харчування на рівні науково-обґрунтованих норм для всіх верств населення, кг на 1 особу за рік

Споживання продовольства	Рік			
	2015	2020	2025	2030
Споживання м'яса	51	61	71	80
Споживання молока	210	270	320	380
Споживання фруктів	51	65	78	90

Примітка. * – побудовано автором за даними [7]

Для досягнення цільових обсягів ключового показника ефективності ринку – ємності внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції через механізми стимулювання попиту, необхідно забезпечити адекватні розміри наступного показника ефективності ринку – пропозиції на ринку сільськогосподарської продукції.

Виходячи із концептуальних засад національної продовольчої безпеки, достатні обсяги пропозиції базових видів продовольства мають забезпечуватися власними силами. Тобто мова йде про самозабезпечення. Як йдеться в Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року, надійне забезпечення населення країни продовольством та збереження ресурсних можливостей для досягнення такої цілі майбутніми поколіннями має стратегічне значення, оскільки від цього залежить не лише продовольча, а і національна безпека України [9]. Слід також враховувати той незаперечний факт, що галузь сільського господарства України відіграє важливу роль у забезпеченні не лише національної, але і глобальної продовольчої безпеки [10].

У сукупності це означає, що ринок сільськогосподарської продукції України можна вважати ефективним лише в тому випадку, коли розмір пропозиції на ньому достатній для повного задоволення внутрішніх продовольчих потреб та забезпечення таких обсягів експорту агропродовольчої продукції, які дозволяють не зменшувати частку вітчизняних виробників на глобальному продовольчому ринку. Для досягнення таких амбітних цілей в описі «Ціль 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства» знаходимо завдання «2.2. Підвищити вдвічі продуктивність сільського господарства, в першу чергу за рахунок використання інноваційних технологій», індикатори та їх цільові значення (табл. 2).

Табл. 2. Цільові значення індикаторів продуктивності сільського господарства

Показник продуктивності	Рік			
	2015	2020	2025	2030
Продуктивність праці в сільському господарстві, тис. дол. США на одного зайнятого	8,7	10	12,5	15
Індекс сільськогосподарської продукції, %	95,2	102	102	102

Примітка. * – побудовано автором за даними [7]

Актуальним завданням українських аграріїв є вихід на цільове значення продуктивності праці на рівні 2015 р. [11] та підтримання стійких темпів зростання випуску сільськогосподарської продукції не нижче 102 % на рік.

На нашу думку, третім показником ефективності функціонування ринку сільськогосподарської продукції є динаміка цін. Поза всяким сумнівом – роздрібні ціни продовольчих товарів (RP_{fp}) є функцією оптових цін на сільськогосподарську продукцію (WP_{ap}):

$$RP_{fp} = f(WP_{ap})$$

А тому стабільність роздрібних продовольчих цін, як завдання 2.4 «Цілі 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства» (рис. 1), прямо залежить від стабільності оптових цін на сільськогосподарську продукцію.

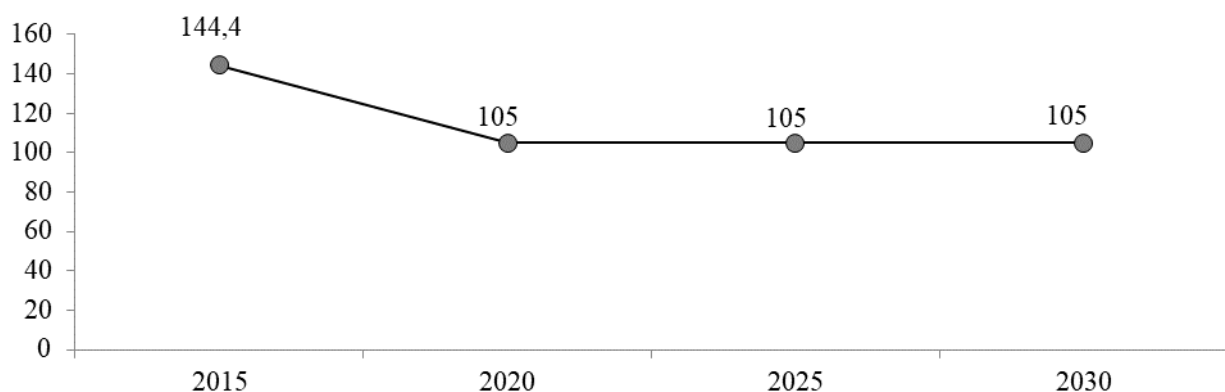

Рис. 1. Цільові значення індикатора 2.4.1. «Волатильність цін на продукти харчування», індекс споживчих цін на продукти харчування (середньорічний), %*

*Примітка. * – побудовано автором за даними [7]*

Зважаючи на нинішні темпи продовольчої інфляції, це надзвичайно актуальне завдання в контексті забезпечення ефективності ринку сільськогосподарської продукції. Наприклад, тільки в 2024 р. річний приріст споживчих цін на продукти харчування та безалкогольні напої склав 114,1 %, а за період 2022–2024 рр. – 159,5 % [12]. Тому, в даному контексті, актуальним завданням є утримання споживчих продовольчих цін в межах повзучої інфляції. Тобто не вище 109 % на рік. Нарешті четвертим показником, за яким можна здійснювати оцінку ефективності ринку сільськогосподарської продукції, є рівень ринкової концентрації.

Найвищий рівень ефективності функціонування будь якого ринку забезпечується лише при умові досконалої конкуренції. Головним фактором впливу на стан ринкової конкуренції є рівень концентрації ринку. Концентрація ринку – це частина ринкової частки певного ринку, яка належить невеликій кількості підприємств; в економіці концентрація ринку є функцією кількості фірм та їх відповідної частки в загальному обсязі виробництва (або, загальних потужностей або загальних резервів) на ринку [13].

В умовах досконалої конкуренції кожному окремо взятому ринковому агенту належить така частка ринку, що не дозволяє йому впливати на процес ринкового ціноутворення. Разом з тим слід пам'ятати, що між конкуренцією та монополією існує діалектична суперечність – конкуренція породжує монополію, але, породжена конкуренцією, монополія знищує конкуренцію. Адже якщо конкуренція – це боротьба, змагання. То результатом будь якого боротьби є переможець і переможений. Логічно, що впродовж тривалого періоду часу на будь якому ринку, за відсутності правових лімітів на рівень ринкової влади (ринкової концентрації), успішна конкурентна боротьба неухильно веде до зменшення кількості ринкових агентів. І на якомусь етапі залишається така їхня кількість, яка дозволяє здійснювати вплив на процес ринкового ціноутворення. Тобто, утворюється найпростіша модель монополії – картель. Як справедливо відмічає з даного приводу Кирилюк А.О.: «Загострення конкуренції між товаровиробниками стає основним чинником консолідації та об'єднання різних суб'єктів господарювання, бо саме це є одним із поширених шляхів підвищення конкурентоспроможності, що, у свою чергу, приводить до підвищення рівня ринкової концентрації» [14].

Попередньо ми припустили, що ринок сільськогосподарської продукції України функціонує на засадах досконалої конкуренції. Адже станом на початок 2025 р. він був представлений 38,4 тис. сільськогосподарських підприємств та 21,5 тис. фізичних осіб підприємців. Проте його конкурентна структура не є сталою величиною. І причина цього – великі землевласники. Насамперед, агрохолдинги. До агрохолдингів України зараховуються підприємства із земельним банком у понад 100 тис. га. Проте останнім часом тенденція змінилася і спостерігається зниження накопичення земельних ресурсів великими агрокорпораціями. Натомість, значна увага направлена на ефективне вирощування сільськогосподарської продукції [15].

До ТОП-15 агрохолдингів України за версією Ukrainian Business Award потрапили: НІБУЛОН, МХП, ЛНЗ, Kernel, Укрпромінвест-Агро, Астарта-Київ, Prometey, Agroprosperis, Контінентал Фармерз Груп, UkrLandFarming, KSG Agro, ІМК, Епіцентр Агро, HarvEast а також AgroVista. Їх сукупний земельний банк становить 2883,9 тис. га [16].

Наявність агрохолдингів означає, що в окремих сегментах ринку сільськогосподарської продукції, наприклад, на ринку зерна, насіння і плодів олійних культур тощо, – може мати місце такий рівень ринкової концентрації при якому досконала конкуренція відсутня, натомість гіпотетично з'являється можливість картельних змов та олігополістичної конкуренції. Це також означає, що аналіз показників ринкової концентрації ринку сільськогосподарської продукції є важливим завданням в контексті тематичної спрямованості дослідження.

Литвиненко Л. І. та Пилипенко Г. М. вважають, що показники ринкової концентрації можна поділити на абсолютні і відносні:

– абсолютні показники оцінюють кількість фірм на ринку і сукупну частку, що на них припадає: крива концентрації (графічний метод), коефіцієнт

концентрації, коефіцієнт Лінда, індекс Харфіндела-Хіршмана, Індекс Розенблюта-Холла-Тайдмана, індекс ентропії;

– відносні показники характеризують ступінь нерівномірності розподілу ринкових часток і співвідношення окремих фірм між собою: крива Лоренца, коефіцієнт варіації, дисперсія логарифмів, індекс Джині [17].

Важливе уточнення щодо індексу концентрації пропонує Титаренко В.: «Одним з перших та найбільш поширеним методом визначення рівня концентрації є Індекс концентрації. Він відображає сукупну частку наперед визначеної кількості найбільших фірм на ринку. На практиці найчастіше використовується визначення рівня концентрації для 4 компаній. Водночас зустрічаються індекси концентрації для трьох, чотирьох і т.д. фірм. Очевидно, що при наближенні до 100 та більше фірм чутливість індексу стає меншою 1 % і практичне значення втрачається» [18].

Зважаючи на організаційні особливості вітчизняного агробізнесу та кількість його суб'єктів, для оцінки рівня концентрації на ринку сільськогосподарської продукції доцільно звернутися до другого, за рівнем поширення, показника – індекс Херфіндаля-Хіршмана (Herfindahl-Hirschman index):

$$HHI = \sum_{i=1}^N (MS_i)^2$$

де: HHI – індекс Херфіндаля-Хіршмана;

MS_i – ринкова частка i -ої фірми на ринку;

N – кількість фірм [19].

Наявність умов для зростання концентрації на ринку сільськогосподарської продукції України означає, з одного боку, необхідність адаптації національного Антимонопольного законодавства до нових викликів, а з іншого – необхідність підтримки багатоукладності сільськогосподарського виробництва. Насамперед, малі організаційні форми сільськогосподарського виробництва – господарства населення, сімейні ферми, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи тощо. Адже саме вони забезпечують умови досконалої конкуренції у таких галузях сільського господарства як картоплярство, овочівництво, плодово-ягідне виробництво, молочне скотарство, виробництво яєць пташиних, вовни та меду.

Висновки. 1. Головним показником ефективності функціонування ринку сільськогосподарської продукції є його ємність, кількісним вираженням якої є розміри попиту на відповідну продукцію. До решти показників ефективності функціонування ринку сільськогосподарської продукції слід віднести: пропозицію, ціни та конкурентну структуру ринку сільськогосподарської продукції.

2. В якості методичної основи для обґрунтування цільових обсягів попиту та пропозиції на ринку сільськогосподарської продукції, і споживчих продовольчих цін, доцільно керуватися матеріалами Національної доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна» в частині «Ціль 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства»:

– враховуючи фактор російсько-української війни, в якості цільового орієнтира попиту на сільськогосподарську продукцію, доцільно зупинитися на планових значеннях індикаторів доступності збалансованого харчування для всіх верств населення для 2020 року;

– враховуючи фактор російсько-української війни, в якості цільового орієнтира пропозиції сільськогосподарської продукції, доцільно зупинитися на плановому показникові продуктивність праці в сільському господарстві для 2015 р. та підтриманні стійких темпів зростання випуску сільськогосподарської продукції не нижче 102 % на рік;

– враховуючи нинішні темпи інфляції, спровоковані російсько-українською війною, в якості цільового орієнтира індикатора «волатильність цін на продукти харчування» доцільно прийняти утримання річного приросту споживчих продовольчих цін не вище 109 %;

– зважаючи на організаційні особливості вітчизняного агробізнесу та кількість його суб'єктів, для оцінки рівня концентрації на ринку сільськогосподарської продукції доцільно використовувати індекс Херфіндала-Хіршмана.

Література:

1. Мороз О. В., Логоша Р. В., Підвальна О. Г. Опис моделі еквівалентності ринкового обміну на прикладі ринку овочевої продукції України. *Економіка АПК*. 2018. Том 25. № 10. С. 15–25. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201810015>

2. Скрильник А. С., Мотієнко Я. П., Мирошніченко Т. В. Оцінювання ємності споживчого ринку товарів і послуг в містах України. *Ефективна економіка*. 2019. № 1. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.1.50

3. Микуланинець С. Порівняльний аналіз типів ринкових структур. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 31. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-23>

4. Даляк Н., Науменко В., Лозинська Т., Бусарева Т., Казак О., Толкачова Г. Економетрична оцінка ефективності та волатильності фондового ринку в Україні. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. № 5(52). С. 150–161. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.52.2023.4110>

5. Пігуль Є. І. Методичний підхід до оцінки ефективності функціонування ринку праці в Україні. *Актуальні питання економічних наук*. 2025. № 10. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15314496>

6. Ємність ринку: як обчислюється і для чого використовується [Електронний ресурс]. PRO-CONSULTING, 18.01.2023. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/emkost-rynka-kak-vychislyaetsya-i-dlya-chego-ispolzuyetsya> (дата звернення 12.10.2025)

7. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна» [Електронний ресурс], 12.09.2017. URL: <https://me.gov.ua/view/22e86f94-a9dd-421e-adcb-e38748a4b7cb> (дата звернення 12.10.2025)

8. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України» [Електронний ресурс]. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/Zb_bsph2021.pdf;

https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_spog_zb.htm (дата звернення 12.10.2025)

9. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації» № 684-р від 23.07.2024 р. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D1%80#n161> (дата звернення 12.10.2025)

10. Мудрак Р. П. Вплив російсько-української війни на глобальне та внутрішнє продовольче забезпечення. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 3. С. 294–298. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-306-3-44>

11. Мудрак Р. П., Лагодієнко В. В., Демченко О. В. Економічна складова сталого розвитку сільського господарства України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2022. Випуск 101. Частина 2. С. 141–152. DOI: 10.32782/2415-8240-2022-101-2-141-152

12. Індеси споживчих цін на товари та послуги (до попереднього місяця) [Електронний ресурс]. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ct/is_c/arh_isc/arh_iscm10_u.html (дата звернення 12.10.2025)

13. Market concentration [Електронний ресурс]. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Market_concentration (дата звернення 12.10.2025)

14. Кирилюк А. О. Методика оцінювання рівня концентрації та монополізації економіки. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 3. С. 66–72.

15. Агрохолдинги України [Електронний ресурс]. TRIPOLI.LAND. URL: https://tripoli.land/ua/agrokholdingi-ukrainy?q%5Bcompany_categories_id_in%5D=35 (дата звернення 12.10.2025)

16. ТОП-15 агрохолдингів Україна 2024 [Електронний ресурс]. UBA.TOP, 25.06.2024. URL: <https://uba.top/agricultural-holdings-of-ukraine/> (дата звернення 12.10.2025)

17. Литвиненко Л.І., Пилипенко Г.М. Мікроекономічні засади дослідження концентрації. *Економічна теорія*. 2022. № 1. С. 9–15. <https://doi.org/10.33271/ebdut/77.009>

18. Титаренко В. Прямі методи оцінювання концентрації ринку. *Академічні візії*. 2024. Вип. 34. С. 1–7. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13325010>

19. Herfindahl–Hirschman index [Електронний ресурс]. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Herfindahl–Hirschman_index

References:

1. Moroz, O. V., Logosha, R. V., Pidvalna, O. H. (2018). Description of the equivalence model of market exchange on the example of the vegetable products market of Ukraine. *Economy of Agro-Industrial Complex*, 25(10), 15–25. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201810015> [in Ukrainian].

2. Skrylnyk, A. S., Motienko, Ya. P., Miroshnichenko, T. V. (2019). Assessment of the consumer market capacity of goods and services in Ukrainian cities. *Effective Economy*, 1. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.1.50> [in Ukrainian].

3. Mikulanynets, S. (2021). Comparative analysis of market structure types. *Economy and Society*, 31. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-23> [in Ukrainian].
4. Dalyak, N., Naumenko, V., Lozynska, T., Busarieva, T., Kazak, O., Tolkachova, H. (2023). Econometric assessment of efficiency and volatility of the stock market in Ukraine. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 5(52), 150–161. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.52.2023.4110> [in Ukrainian].
5. Pihul, Ye. I. (2025). Methodological approach to assessing the efficiency of labor market functioning in Ukraine. *Current Issues of Economic Sciences*, 10. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15314496> [in Ukrainian].
6. PRO-CONSULTING. (2023, January 18). Market capacity: how it is calculated and what it is used for [Electronic resource]. <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/emkost-rynka-kak-vychislyaetsya-i-dlya-chego-ispolzuetsya> [in Ukrainian].
7. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. (2017, September 12). National report "Sustainable Development Goals: Ukraine" [Electronic resource]. <https://me.gov.ua/view/22e86f94-a9dd-421e-adcb-e38748a4b7cb> [in Ukrainian].
8. State Statistics Service of Ukraine. (2022). Statistical collection "Balances and consumption of main food products by the population of Ukraine" [Electronic resource]. https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/Zb_bsph2021.pdf; https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_spog_zb.htm [in Ukrainian].
9. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024, July 23). Resolution "On approval of the Food Security Strategy of Ukraine until 2027 and approval of the operational plan of measures for its implementation" No. 684-p [Electronic resource]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D1%80#n161> [in Ukrainian].
10. Mudrak, R. P. (2022). The impact of the Russian-Ukrainian war on global and domestic food security. *Bulletin of Khmelnytskyi National University*, 3, 294–298. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-306-3-44> [in Ukrainian].
11. Mudrak, R. P., Lahodienko, V. V., Demchenko, O. V. (2022). Economic component of sustainable development of agriculture in Ukraine. *Scientific Works of Uman National University of Horticulture*, 101(2), 141–152. <https://doi.org/10.32782/2415-8240-2022-101-2-141-152> [in Ukrainian].
12. State Statistics Service of Ukraine. Consumer price indices for goods and services (compared to the previous month) [Electronic resource]. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ct/is_c/arh_isc/arh_iscm10_u.html [in Ukrainian].
13. Wikipedia. Market concentration [Electronic resource]. https://en.wikipedia.org/wiki/Market_concentration.
14. Kyryliuk, A. O. (2016). Methodology for assessing the level of concentration and monopolization of the economy. *Economy and Society*, 3, 66–72 [in Ukrainian].

15. TRIPOLI.LAND. Agroholdings of Ukraine [Electronic resource]. https://tripoli.land/ua/agrokholdingi-ukrainy?q%5Bcompany_categories_id_in%5D=35 [in Ukrainian].
16. UBA.TOP. (2024, June 25). Top-15 agroholdings in Ukraine 2024 [Electronic resource]. <https://uba.top/agricultural-holdings-of-ukraine/> [in Ukrainian].
17. Lytvynenko, L. I., Pylypenko, H. M. (2022). Microeconomic foundations of concentration research. *Economic Theory*, 1, 9–15. <https://doi.org/10.33271/ebdut/77.009> [in Ukrainian].
18. Tytarenko, V. (2024). Direct methods of market concentration assessment. *Academic Visions*, 34, 1–7. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13325010> [in Ukrainian].
19. Wikipedia. Herfindahl–Hirschman index [Electronic resource]. https://en.wikipedia.org/wiki/Herfindahl–Hirschman_index.

Annotation

Solovei O.

Methodological aspects of the effectiveness of the agricultural product market

The agricultural market occupies an important place in the system of national sectoral markets. Therefore, substantiating methods for assessing its effectiveness is an important research task. The main indicator of the effectiveness of the agricultural market is its capacity, which is quantitatively expressed by the size of demand for the relevant products. Other indicators of the efficiency of the agricultural market include supply, prices, and the competitive structure of the agricultural market.

As a methodological basis for substantiating target volumes of demand and supply in the agricultural market and consumer food prices, it is advisable to refer to the National Report «Sustainable Development Goals: Ukraine» in the section «Goal 2. End hunger, promote sustainable agriculture»:

- Taking into account the russian-Ukrainian war, as a target benchmark for demand for agricultural products, it is advisable to focus on the planned values of indicators of access to balanced nutrition for all segments of the population for 2020;*
- Taking into account the russian-Ukrainian war, as a target benchmark for agricultural production, it is advisable to focus on the planned indicator of labor productivity in agriculture for 2015 and maintain a steady growth rate of agricultural production of at least 102% per year;*
- Given the current inflation rates caused by the russian-Ukrainian war, it is advisable to set a target benchmark for the «food price volatility» indicator at an annual increase in consumer food prices of no more than 109%;*
- Given the organizational characteristics of the domestic agribusiness and the number of its participants, it is advisable to use the Herfindahl-Hirschman Index to assess the level of concentration in the agricultural products market.*

Key words: market, efficiency, assessment, capacity, supply, price, competitive structure

РИЗИКИ І ЧИННИКИ НЕСТІЙКОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

Б. С. ГУЗАР, кандидат економічних наук

І. А. КИСЕЛЬОВ, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет

Розглянуто комплексну методологію оцінки галузевих ризиків та чинників нестійкості в аграрному секторі України, яка базується на побудові інтегральних індексів ризику та фінансової результативності. Проаналізовано ризикову структуру аграрного сектору в розрізі двох основних блоків: динаміка ключових показників галузі та індикатори за групами ризиків і стимуляторів. Окрема увага приділена застосуванню процедури нормалізації різнорідних показників ризиків з використанням методу Min-Max, розрахунку субіндексів за групами ризиків та ентропійний аналіз для кожного субіндексу. Визначено інтегральний індекс ризиків та інтегральний індекс фінансової результативності та переваги застосування інтегральних моделей для інтегрованої оцінки ризиків і ефективності антикризового управління. Зроблено висновок, що загальна оцінка ризиків та фінансової результативності розкриває критичні зміни та пристосування і адаптування до них агропідприємств.

Ключові слова: аграрний сектор, ризики, чинники, нестійкість аграрного сектору, ключові показники, ключові індикатори, метод нормалізації, ентропійний аналіз, субіндекси, інтегральний індекс ризиків та фінансової результативності.

Постановка проблеми. Аграрний сектор України, будучи важливою складовою національної економіки, особливо потребує зміцнення стійкості, зважаючи на виклики воєнного стану. Це вимагає нагального вдосконалення систем управління ризиками. В умовах зростаючої економічної нестабільності та багатофакторного ризикового впливу на діяльність аграрного сектору виникає об'єктивна необхідність переходу від ізольованого аналізу окремих фінансових індикаторів до комплексної кількісної діагностики ризиків, що безпосередньо впливають на фінансову стійкість суб'єктів агробізнесу. Дослідження діагностики ризиків ґрунтується на поетапному виділенні базових груп ризиків: економічних, кліматичних, логістичних, соціальних та воєнних – із подальшим їх агрегуванням на основі ентропійного підходу, варіаційного аналізу та експертного ранжування.

Дослідження засвідчує, що період 2019–2023 рр. став переломним для структури ризиків, коли традиційні економічні та природно-кліматичні загрози доповнилися принципово новими воєнними та логістичними викликами, створивши синергетичний ефект дестабілізації фінансової стійкості суб'єктів аграрного бізнесу. У цих умовах важливо визначити галузеві ризики і чинники

нестійкості та їх складові суб'єктів аграрного бізнесу. Тому дослідження комплексної методології оцінки галузевих ризиків та чинників нестійкості в аграрному секторі є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система ентропійних ваг за методом Шеннона [20] забезпечує об'єктивне визначення значущості кожної групи ризиків на основі їх варіабельності протягом досліджуваного періоду. У нашому дослідженні застосовано метод Min-Max нормалізації [14–16], який забезпечує перетворення усіх показників до діапазону від 0 до 1. Для економічних ризиків застосовано геометричне середнє [17], яке забезпечує збалансований вплив усіх компонентів та знижує ефект екстремальних значень.

Кліматичні ризики агреговано за допомогою гармонійного середнього, яке надає більшу вагу мінімальним значенням, відображаючи песимістичний сценарій впливу несприятливих погодних умов [18]. Логістичні та соціальні ризики розраховувалися як арифметичне середнє відповідних нормалізованих показників [16]. Воєнні ризики оцінювалися за принципом максимуму, що відповідає песимістичному підходу до оцінки найбільш критичних загроз [19].

Таким чином, аналіз наукових досліджень у галузі фінансової стійкості агропідприємств, свідчить про те, наскільки важлива комплексна методологія та діагностика оцінки галузевих ризиків та чинників нестійкості в аграрному секторі України, яка базується на побудові інтегральних індексів ризику та фінансової результативності відповідно до сучасних умов.

Методика досліджень. Основою дослідження є поєднання загальнонаукових та спеціальних методів пізнання економічних процесів. Діалектичний метод застосовано для дослідження сутності ризиків та їх вплив на оцінку фінансової стійкості. Системний підхід використано для систематизації ключових показників аграрного сектору та статистичних індикаторів за групами ризиків, які впливають на діяльність агропідприємств в умовах економічної нестабільності. Метод узагальнення використано для систематизації результатів нормалізації показників ризиків та побудови субіндексів. Аналіз та синтез застосовано для декомпозиції показників інтегрального індексу ризиків та інтегрального індексу фінансової результативності з подальшою інтеграцією цих показників у єдину систему діагностики фінансової стійкості. Порівняльний метод використано для зіставлення та аналізу зведених балансових показників та розрахунку ключових коефіцієнтів фінансової стійкості. Кореляційно-регресійний аналіз використано для виявлення взаємозв'язків між різними групами ризиків та фінансовою результативністю агропідприємств та кількісної оцінки впливу кожного фактору на фінансову стійкість галузі.

Результати досліджень. У ході дослідження запроваджено комплексну методологію оцінки галузевих ризиків та чинників нестійкості в аграрному секторі України, яка базується на побудові інтегральних індексів ризику та фінансової результативності. Методологічний апарат дослідження включає п'ять основних етапів: збір та систематизацію вихідних даних, нормалізацію різнорідних показників, розрахунок субіндексів за групами ризиків, визначення ентропійних ваг та побудову інтегральних індексів. Такий підхід дозволяє

кількісно оцінити вплив різних груп ризиків на фінансову стійкість агропідприємств та виявити найбільш критичні чинники нестабільності.

Вихідні дані для аналізу ризикової структури аграрного сектору було систематизовано у розрізі двох основних блоків: динаміка ключових показників галузі за 2019–2023 рр. та індикатори за групами ризиків за 2020–2023 рр., які сформовано за допомогою відкритих статистичних даних. Перший блок включає показники кількості агропідприємств, площі сільськогосподарських земель, валового збору зернових, експорту агропродукції, частки аграрного сектору у ВВП, середньої рентабельності та капітальних інвестицій (табл. 1) на основі статистичних даних [1–4], аналітичних звітів [5, 13] та проведених досліджень з аналізу стану агропромислового комплексу України [6].

Табл. 1. Динаміка ключових показників аграрного сектору України у 2019–2023 рр.*

Показник	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Кількість агропідприємств, тис. од.	52	51,8	51,9	35,6	40,0
Площа с/г земель, млн га	41,3	41,3	41,3	38,6	39,8
Валовий збір зернових, млн т	75,1	65,4	84	55,3	70
Експорт агропродукції, млрд дол. США	22,2	22,4	27,9	23,4	24,5
Частка агробізнесу у ВВП, %	9,2	10,6	10,2	12,6	7,4
Середня рентабельність, %	11,8	14,2	25,1	9,3	12
Капітальні інвестиції, млрд грн	68	63,8	68	55	63,8

*Примітка. * – згруповано та узагальнено автором на основі джерел: [1–6, 10, 13]*

Аналіз офіційних статистичних даних демонструє, що за досліджуваний період аграрний сектор пройшов через три виразні фази: стабільного розвитку 2019–2020 рр., рекордного зростання у 2021 році та кризового скорочення з поступовим відновленням 2022–2023 рр.. Особливо показовим вважаю той факт, що кількість агропідприємств скоротилася з 52,0 тисяч у 2019 році до 35,6 тисяч у 2022 році, що становить зменшення на 31,5 %. Водночас валовий збір зернових продемонстрував значне коливання від піка 84,0 млн т. у 2021 році до мінімуму 55,3 млн т. у 2022 році з подальшим відновленням до 70,0 млн т. у 2023 році.

Другий блок вихідних даних структуровано за п'ятьма групами ризиків: економічними, кліматичними, логістичними, соціальними та воєнними (табл. 2.), сформованими на основі даних НБУ [3, 7–9], Міністерство аграрної політики та продовольства України [10], органів державної статистики [1, 2, 4] та аналітичних звітів [5, 13]. Економічні ризики представлено показниками частки ВВП агросектору, індексу інфляції та середнього курсу гривні до долара США. Кліматичні ризики охарактеризовано урожайністю зернових культур та кількістю областей, що постраждали від посухи. Логістичні ризики відображено через обсяги експорту через морські порти та вартість логістики за тонну зерна. Соціальні ризики представлено середньою заробітною платою в агросекторі та чисельністю зайнятих. Воєнні ризики, які набули критичного значення з 2022 року, характеризуються площею окупованих земель та прямими збитками аграрного сектору.

**Табл. 2. Ключові статистичні індикатори за групами ризиків
у 2020–2023 рр.***

Група ризиків	Основні індикатори	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Економічні	Частка ВВП агросектору, %	10,6	10,2	12,6	7,4
	Індекс інфляції, %	5,0	10,0	26,6	5,1
	Середній курс грн/\$	27,0	27,3	36,6	38,5
Кліматичні	Урожайність зерна, ц/га	46,2	56,6	44,8	51,4
	Посухи (кількість областей)	8	5	9	4
Логістичні	Експорт через порти, млн т	46	48	6	34
	Вартість логістики, \$/т	25	27	140	60
Соціальні	Середня зарплата в агробізнесі, грн	9200	12000	14400	17600
	Зайнятість, тис. осіб	2450	2380	2110	2150
Воєнні	Окупована площа, млн га	—	—	7,0	4,8
	Прямі збитки АПК, млрд \$	—	—	6,6	9,3

*Примітка. * – згруповано та узагальнено автором на основі джерел: [1–4, 7–10]*

Українському аграрному сектору притаманна багатофакторна система ризиків, яка в умовах повномасштабної війни набула критичного характеру та потребує комплексного наукового переосмислення (табл. 3).

Табл. 3. Вплив ключових статистичних індикаторів за групами ризиків на діяльність агропідприємств у 2020–2023 рр.*

Група ризиків	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	Коментар
Економічні	стабілізація	зростання	шокове зростання витрат	часткове коригування	пік цін та курсу в 2022
Кліматичні	посуха	рекорд урожайності	дефіцит вологи	відновлення	врожайність залежить від опадів
Логістичні	стабільно	рівно	обвал	часткове відновлення	морський коридор від 2023
Соціальні	помірне зростання	зростання	спад зайнятості	частковий відтік	міграція й мобілізація
Інституційні	стабільно	без змін	різке збільшення грантів*	повернення до середніх	програми 5–7–9 % та arise
Воєнні	—	—	піковий ризик	часткове звільнення	демінування : 30 % полів

*Примітка. * – згруповано та узагальнено автором на основі джерел: [1–4, 7–10]*

Дослідження засвідчує, що період 2019–2023 рр. став переломним для

структури ризиків, коли традиційні економічні та природно-кліматичні загрози доповнилися принципово новими воєнними та логістичними викликами, створивши синергетичний ефект дестабілізації фінансової стійкості суб'єктів аграрного бізнесу.

Процедура нормалізації різнорідних показників є критично важливим етапом побудови інтегральних індексів, оскільки дозволяє привести до єдиної шкали показники з різними одиницями вимірювання та діапазонами значень. У нашому дослідженні застосовано метод Min-Max нормалізації [14–16], який забезпечує перетворення усіх показників до діапазону від 0 до 1. Показники класифіковано на стимулятори, зростання яких покращує ситуацію, та дестимулятори, зростання яких погіршує ситуацію.

Для стимуляторів використовувалася формула нормалізації:

$$x' = (x - x_{\min}) / (x_{\max} - x_{\min}) \quad (1)$$

де x – фактичне значення показника;

$x_{\min}$, $x_{\max}$ – мінімальне та максимальне значення у вибірці;

x' – нормалізоване значення (0...1).

Тоді як для дестимуляторів застосовувалася обернена формула:

$$x' = (x_{\max} - x) / (x_{\max} - x_{\min}). \quad (2)$$

Стимулятори характеризуються тим, що їх зростання покращує стан галузі та знижує рівень ризику, тоді як дестимулятори при збільшенні значень посилюють загрози для фінансової стійкості агропідприємств (табл. 4).

Табл. 4. Результати нормалізації показників ризиків методом Min-Max*

Показник	Тип	MIN	MAX	Норм 2020	Норм 2021	Норм 2022	Норм 2023
Доля ВВП агросектору, %	Стимулятор	7,4	12,6	0,615	0,538	1,000	0,000
Індекс інфляції, %	Дестимулятор	5,0	26,6	1,000	0,769	0,000	0,995
Курс грн/\$	Дестимулятор	27,0	38,5	1,000	0,974	0,165	0,000
Урожайність, ц/га	Стимулятор	44,8	56,6	0,119	1,000	0,000	0,559
Посухи (області)	Дестимулятор	4	9	0,200	0,800	0,000	1,000
Експорт порти, млн т	Стимулятор	6	48	0,952	1,000	0,000	0,667
Вартість логістики, \$/т	Дестимулятор	25	140	1,000	0,983	0,000	0,696
Зарплата агро, грн	Стимулятор	9200	17600	0,000	0,333	0,619	1,000
Зайнятість, тис.	Стимулятор	2110	2450	1,000	0,794	0,000	0,118
Окупація, млн га	Дестимулятор	0	7,0	1,000	1,000	0,000	0,314
Збитки, млрд \$	Дестимулятор	0	9,3	1,000	1,000	0,290	0,000

Примітка. * – джерело: [14–16]

Результати нормалізації засвідчують кардинальні зміни ризикового профілю українського агросектору протягом досліджуваного періоду. Вважаємо особливо показовим той факт, що 2022 рік характеризується критичними значеннями більшості дестимуляторів. Індекс інфляції досяг нормалізованого мінімуму 0,000, що відповідає піку інфляційних процесів на рівні 26,6 %. Експорт через порти також показав нульове нормалізоване значення внаслідок блокування морських шляхів, тоді як вартість логістики досягла максимального рівня 140 доларів за тонну. Урожайність зернових як стимулятор показала максимальне значення 1,000 у 2021 році та мінімальне 0,000 у 2022 році, підкреслюючи вплив кліматичних та воєнних чинників на продуктивність галузі.

Аналіз стимуляторів виявляє парадоксальну ситуацію з долею ВВП агросектору, яка у 2022 році досягла максимального нормалізованого значення 1,000 не через зростання галузі, а внаслідок більш значного скорочення інших секторів економіки. Урожайність зернових як ключовий стимулятор продемонструвала екстремальну нестабільність: від максимуму 1,000 у 2021 році до мінімуму 0,000 у 2022 році, що відображає комбінований вплив кліматичних та воєнних чинників на продуктивність галузі.

Розрахунок субіндексів за групами ризиків базувався на різних статистичних методах агрегування, обраних відповідно до природи кожної групи ризиків (табл. 5).

Табл. 5. Методи зведення та побудова субіндексів ризиків*

Група ризиків	Метод агрегування	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Економічні	Геометричне середнє	0,851	0,739	0,0003	0,0000002
Кліматичні	Гармонійне середнє	0,149	0,889	0	0,717
Логістичні	Арифметичне середнє	0,976	0,991	0,000	0,681
Соціальні	Арифметичне середнє	0,500	0,564	0,310	0,559
Воєнні	Максимум	1,000	1,000	0,290	0,314

Примітка. * – джерело: [14–17]

Для економічних ризиків застосовано геометричне середнє [17], яке забезпечує збалансований вплив усіх компонентів та знижує ефект екстремальних значень:

$$S = (x_1 * x_2 * \dots * x_n)^{1/n} \quad (3)$$

Кліматичні ризики агреговано за допомогою гармонійного середнього, яке надає більшу вагу мінімальним значенням, відображаючи песимістичний сценарій впливу несприятливих погодних умов [18]:

$$S = n / (1/x_1 + 1/x_2 + \dots + 1/x_n) \quad (4)$$

Логістичні та соціальні ризики розраховувалися як арифметичне середнє відповідних нормалізованих показників [16]:

$$S = (x_1 + x_2 + \dots + x_n) / n \quad (5)$$

Воєнні ризики оцінювалися за принципом максимуму, що відповідає песимістичному підходу до оцінки найбільш критичних загроз [19]:

$$S = \max(x_1, x_2, \dots, x_n) \quad (6)$$

Система ентропійних ваг за методом Шеннона [20] забезпечує об'єктивне визначення значущості кожної групи ризиків на основі їх варіабельності протягом досліджуваного періоду:

$$E_j = -k \sum_{i=1}^m p_{ij} \ln p_{ij} \quad (7)$$

де $p_{ij} = x_{ij} / \sum x_{ij}$,

$k = 1 / \ln(m)$,

m – кількість об'єктів.

Розрахунок вагового коефіцієнта (ваги ентропії) [21]:

$$w_j = \frac{1 - E_j}{\sum_{j=1}^n (1 - E_j)} \quad (8)$$

Розрахунок ентропії для кожного субіндексу дозволив мінімізувати суб'єктивність у визначенні ваг та автоматично підвищити значущість більш нестабільних ризикових факторів. Воєнні ризики отримали найвищу вагу 0,27, що відображає їх критичний вплив на стабільність галузі. Логістичні ризики мають вагу 0,22, економічні – 0,18, кліматичні – 0,14, соціальні – 0,11, а інституційні – 0,08(табл. 6).

Табл. 6. Розрахунок дисперсії та ентропії для кожної групи ризиків*

Група ризиків	Дисперсія	Ентропія E	Ентропійна вага w
Економічні	0,162	0,286	0,424
Кліматичні	0,134	0,391	0,285
Логістичні	0,173	0,485	0,184
Соціальні	0,003	0,904	0,015
Воєнні	0,104	0,664	0,092

*Примітка. * – згруповано та узагальнено авторами на основі джерел: [20, 21]*

Ентропійний аналіз підтверджує домінування економічних 0,424 і

кліматичних 0,285 груп ризиків у формуванні галузевого ризику. Воєнні фактори, попри меншу вагу 0,092 фіксує їх пікове значення та передає його в інтегральний індекс без згладжування. Соціальна група отримала мінімальну вагу 0,015 через низьку дисперсію нормалізованих показників, що, однак, не означає незначності кадрових загроз, а лише відображає їхню відносну сталість у короткому часовому періоді.

Інтегральний індекс ризиків розраховувався як добуток субіндексів, піднесених до ступеня відповідних ентропійних ваг [20]:

$$Risk\_Index = \prod_{j=1}^n S_j^{w_j} \quad (9)$$

де S_j – субіндекс по кожному виду ризику;

w_j – ентропійна вага.

Шкала: 0–0,33 – високий; 0,34–0,67 – середній; 0,68–1,00 – низький.

Розрахунок інтегрального індексу ризику по кожній групі представлений в табл. 7.

нтегрального індексу ризику*

Рік	Інтегральний індекс ризику	Рівень ризику
2020	0,535	Середній
2021	0,842	Низький
2022	0,000	Високий (критичний)
2023	0,001	Високий (критичний)

*Примітка. * – згруповано та узагальнено авторами на основі джерел: [20, 21]*

Зіставлення субіндексів і динаміки макрофакторів свідчить, що економічний колапс виник не стільки через скорочення виробництва, скільки через девальваційно-інфляційний сплеск, який одночасно погіршив купівельну спроможність внутрішнього ринку та різко здорожчав імпортовані ресурси. Гармонійний кліматичний субіндекс доводить: навіть за часткового відновлення врожайності 2023 року достатньо однієї екстремальної посухи, щоб потягнути вниз інтегральну оцінку через підвищену чутливість до мінімальних значень. Це підтверджує доцільність застосування саме гармонійного середнього для кліматичних ризиків.

Особливої ваги набуває висновок про непряму антициклічну роль логістичних ризиків. Завдяки мультиканальності експорту (Дунай, сухопутні коридори, Чорноморський коридор з осені 2023 року) субіндекс знизив амплітуду коливань і в 2023 році зробив помірний позитивний внесок у зменшення системного ризику.

Узагальнюючи, фактична динаміка 2020–2023 рр. демонструє, що навіть часткова локалізація воєнних загроз не повертає систему до докризових траєкторій, доки не буде стабілізовано економічний блок і мінімізовано кліматичну мінливість. Запропонований інтегральний індекс є чутливим компасом, що оперативно фіксує точку переходу від стійкого розвитку (2021 рік,

0,842) до критичної нестабільності (2022–2023 рр., $\leq 0,001$) і тим самим дає можливість своєчасно перерозподіляти ресурси для запобігання системним фінансовим втратам у національному аграрному секторі.

Отже, загальна оцінка ризиків показує, коли ситуація в галузі стає критичною, але не розкриває, як саме підприємства пристосовуються до цих змін. Щоб зрозуміти, як загальні проблеми впливають на фінансову стійкість агропідприємств, проаналізуємо зведені фінансові показники підприємств галузі та визначимо, які з них найбільше змінюються під впливом зовнішніх загроз.

Аналіз фінансової результативності агропідприємств галузі проведено на основі системи ключових фінансових коефіцієнтів, які характеризують різні аспекти фінансової стійкості: автономію, ліквідність, рентабельність, ділову активність та маневреність капіталу. Вихідні дані включали коефіцієнт автономії, коефіцієнт поточної ліквідності, рентабельність активів (ROA), рентабельність власного капіталу (ROE), операційну рентабельність та власні оборотні кошти за період 2019–2023 рр. Кожен показник порівнювався з відповідними нормативними значеннями для оцінки фінансової стабільності галузі (табл. 8).

Табл. 8. Динаміка ключових коефіцієнтів фінансової стійкості агропідприємств України у 2019–2023 рр.*

Показник	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Коефіцієнт автономії	0,609	0,619	0,681	0,591	0,635
Коефіцієнт поточної ліквідності	2,12	2,23	3,32	2,47	2,78
ROA, %	3,41	3,85	17,59	8,63	28,68
ROE, %	5,59	6,22	25,83	14,59	45,16
Рентабельність операційна, %	11,8	14,2	25,1	9,3	12,0
ВОК, млрд грн	85,7	107,3	249,4	109,5	205,4

*Примітка. * – згруповано та узагальнено автором на основі джерел: [3, 6, 21]*

Проведений нами аналіз зведених балансових показників агропідприємств України засвідчує структурні трансформації капіталу під впливом багатофакторних ризиків. Коефіцієнт автономії коливався в межах 0,591–0,681, що вказує на збереження фінансової незалежності навіть в умовах кризи. На нашу думку, критичним періодом для фінансової стійкості став 2022 рік, коли коефіцієнт автономії знизився до мінімального значення 0,591, а власні оборотні кошти скоротилися на 56,1 % порівняно з 2021 роком. Це свідчить про шокową природу воєнних ризиків, які мали миттєвий деструктивний вплив на фінансову архітектуру галузі.

Водночас наше дослідження виявляє адаптивність агропідприємств до кризових умов: у 2024 році ROA зріс до рекордного рівня 28,68 %, а ROE досяг 45,16 %, що суттєво перевищує докризові показники. Це, на нашу думку, відображає ефект структурної трансформації галузі через елімінацію неефективних підприємств та консолідацію ресурсів у найбільш конкурентоспроможних суб'єктів господарювання.

Для побудови інтегрального індексу фінансової результативності застосовано Z-score нормалізацію [16], яка дозволяє порівнювати відхилення різних показників від галузевого середнього. Кожен фінансовий коефіцієнт стандартизувався за формулою:

$$z = (x - \mu) / \sigma, \quad (10)$$

де μ – середнє значення показника за весь період;

σ – стандартне відхилення.

Система ваг визначалася методом аналітичної ієрархії на основі експертних оцінок значущості різних аспектів фінансової стійкості. Рентабельність отримала найвищу вагу 30 %, автономія – 22 %, ліквідність – 20 %, ділова активність – 17 %.

Формула інтегрального індексу фінансової результативності:

$$FinPerf = \sum_{k=1}^n w_k \cdot z_k \quad (11)$$

де z_k – стандартизований показник z-score;

w_k – вага показника.

Індекс > 0 свідчить про вище-середню результативність, < 0 – про фінансову напругу (рис. 1).

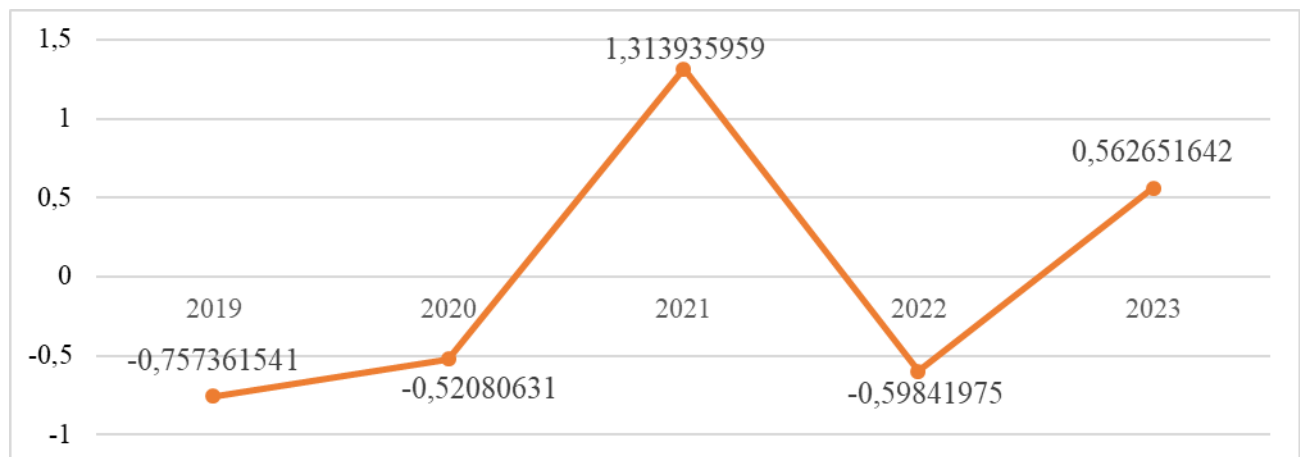

Рис. 1. Інтегральний індекс фінансової результативності агропідприємств*

Примітка. * – згруповано та узагальнено автором на основі джерела: [15, 16]

Проведений нами кореляційно-регресійний аналіз виявив складну структуру взаємозв'язків між різними групами ризиків та фінансовою результативністю агропідприємств, що дозволило кількісно оцінити вплив кожного фактору на фінансову стійкість галузі (табл. 9).

Табл. 9. Результати кореляційно-регресійного аналізу*

Група ризиків	Кореляція з фінансовою результативністю	Регресійний коефіцієнт	Сила зв'язку	Значущість впливу
Економічні	- 0,628	- 0,628	сильний обернений	висока
Кліматичні	0,765	0,765	сильний прямий	дуже висока
Логістичні	0,021	0,021	відсутній	незначна
Соціальні	0,572	0,572	помірний прямий	середня
Воєнні	0,891	0,891	дуже сильний прямий	критична

Примітка. * – згруповано та узагальнено автором на основі джерел: [15–17]

Наше дослідження засвідчує парадоксальний характер впливу економічних ризиків, які демонструють сильний обернений зв'язок з фінансовою результативністю $r = -0,628$. Це явище пояснюємо компенсаторним ефектом макроекономічної нестабільності для агроекспортерів: девальвація гривні та інфляційні процеси створюють сприятливі умови для експорту сільськогосподарської продукції, компенсуючи зростання внутрішніх витрат. Такий механізм є унікальним для експортоорієнтованих галузей та підкреслює складність взаємодії між макроекономічними показниками та секторальними результатами (рис. 2).

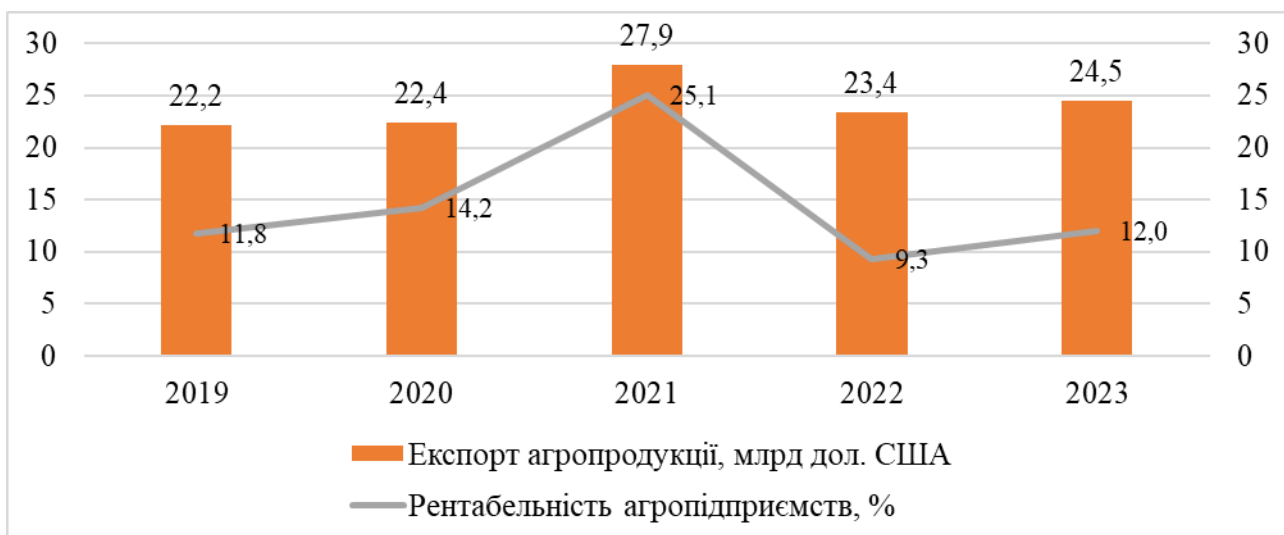

Рис. 2. Динаміка експорту агропродукції та рентабельності агропідприємств України*

Примітка. * – згруповано та узагальнено автором на основі джерел: [1–4, 11, 12]

Аналіз динаміки за 2019–2023 рр. засвідчив, що експорт агропродукції демонструє відносну стабільність, коливання в межах 22,2–27,9 млрд дол., тоді як рентабельність характеризується значною нестабільністю від 9,3 % у 2022 році до 25,1 % у 2021 році.

Кліматичні ризики виявляють найсильнішу позитивну кореляцію з

фінансовою результативністю $r = 0,765$, що підтверджує традиційну залежність аграрного виробництва від природно-погодних умов. Вважаємо цей результат очікуваним, оскільки урожайність як ключовий компонент кліматичних ризиків безпосередньо впливає на обсяги виробництва та, відповідно, на прибутковість агропідприємств. Найбільш критичним є вплив воєнних ризиків, які демонструють найсильнішу кореляцію з фінансовою результативністю $r = 0,891$. Парадоксально високе значення цього коефіцієнта пояснюємо процесами селекції та консолідації в галузі. Найбільш стійкі та ефективні агропідприємства не лише виживають в екстремальних умовах, але й посилюють свої конкурентні позиції за рахунок елімінації слабких конкурентів. Логістичні ризики показують найслабшу кореляцію $r = 0,021$, що свідчить про успішну адаптацію галузі до альтернативних маршрутів експорту після блокування морських портів. Наш висновок полягає в тому, що диверсифікація логістичних шляхів дозволила мінімізувати довгостроковий вплив цієї групи ризиків на фінансові результати. Множинна регресійна модель з коефіцієнтом детермінації $R^2 = 0,661$ свідчить, що 66,1 % варіації фінансової результативності пояснюється комбінованим впливом п'яти груп ризиків. Статистична значущість моделі на рівні $p < 0,01$ підтверджує надійність отриманих результатів та можливість їх використання для прогнозування фінансової стійкості агропідприємств.

Висновки. Проведений аналіз ризиків показує, що система ризиків в українському агросекторі суттєво змінилася. Раніше зважали переважно на економічні й кліматичні загрози, а сьогодні маємо вже п'ять основних чинників: економічний, кліматичний, логістичний, соціальний і воєнний. Також дослідження виявляє циклічний характер відновлення фінансової результативності. Після критичного падіння у 2022 році спостерігається поступова стабілізація, що свідчить про високу стійкість українського агробізнесу та його здатність до структурної адаптації в умовах екстремальних викликів. Множинна регресійна модель з коефіцієнтом детермінації $R^2 = 0,661$ свідчить, що 66,1 % варіації фінансової результативності пояснюється комбінованим впливом п'яти груп ризиків. Статистична значущість моделі на рівні $p < 0,01$ підтверджує надійність отриманих результатів та можливість їх використання для прогнозування фінансової стійкості агропідприємств.

Таким чином, констатуємо складну багатofакторну структуру ризиків українського агросектору, де традиційні природно-економічні чинники доповнюються принципово новими воєнними загрозами, створюючи унікальний механізм формування фінансової стійкості через компенсаторні та синергетичні ефекти різних груп ризиків. Подальший розвиток галузі залежатиме від ефективності адаптивних механізмів та здатності агропідприємств інтегрувати інноваційні рішення у традиційні бізнес-процеси.

Література:

1. Державна служба статистики України. Сільське, лісове та рибне господарство [Електронний ресурс]. URL : <https://stat.gov.ua/uk/topics/silskelisove-ta-rybne-hospodarstvo>.

2. Державна служба статистики України. Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур : експрес-випуск [Електронний ресурс]. 2024. URL : <https://stat.gov.ua>.
3. Національний банк України. Макроекономічні показники аграрного сектору : статистичні дані [Електронний ресурс]. URL : https://bank.gov.ua/files/macro/Agric_u.xlsx.
4. Державна служба статистики України. Діяльність суб'єктів господарювання : статистичний збірник за 2019–2023 роки. Київ : Держстат України, 2024 [Електронний ресурс]. URL : <https://stat.gov.ua>.
5. European Parliament Research Service. Сільське господарство України : від російського вторгнення до інтеграції в ЄС : аналітична записка [Електронний ресурс]. 2024. URL : [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI\(2024\)760432_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI(2024)760432_XL.pdf).
6. Ішчук С. О., Ляховська О. В. Економіка та управління сільським господарством України в умовах війни. *Регіональна економіка*. 2024. № 3. С. 96–104.
7. Національний банк України. Інфляція та інфляційні цілі НБУ [Електронний ресурс]. URL : <https://bank.gov.ua/ua/monetary/about/targets/target-k>.
8. Національний банк України. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют : архів валютних курсів 2020–2023 рр. [Електронний ресурс]. URL : <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates>.
9. Національний банк України. Інфляційний звіт за 2020–2023 роки : щоквартальні випуски [Електронний ресурс]. URL : <https://bank.gov.ua/ua/monetary/report>.
10. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Прямі збитки в агросекторі від повномасштабного вторгнення : інформаційні матеріали [Електронний ресурс]. 2024. URL : <https://minagro.gov.ua>.
11. УкрАгроКонсалт. Експорт через морські порти в 22/23 маркетинговому році та рейтинг терміналів : аналітичний звіт [Електронний ресурс]. 2023. URL : <https://ukragroconsult.com/news/eksport-cherez-morski-porty-v-22-23-mr-ta-rejtyng-terminaliv/>.
12. УкрАгроКонсалт. Ткачов В. Логістичні можливості експорту зерна залізницею у 2023–2024 роках : аналітичний огляд [Електронний ресурс]. 2024. URL : <https://ukragroconsult.com/news/valerij-tkachov-logistychni-mozhlyvosti-eksportu-zerna-zaliznyczeyu-v-2023-2024-rr/>.
13. Kyiv School of Economics. Agricultural Statistics in Ukraine : Annex 1 [Електронний ресурс]. 2024. URL : <https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/03/Annex-1-Agricultar-statistic-in-Ukraine.pdf>.
14. Mazziotta M., Pareto A. Normalization methods for spatio-temporal analysis of environmental performance : Revisiting the Min-Max method. *Environmetrics*. 2022. Vol. 33. No. 6. P. e2730. <https://doi.org/10.1002/env.2730>.
15. UNECE. Guidelines on Measuring Well-being: Composite Indicators Approach. Geneva: United Nations Economic Commission for Europe, 2024 [Електронний ресурс]. URL: <https://w3.unece.org/Stories/2025/09/wellbeing/webpage6.html>.

16. OECD. Handbook on Constructing Composite Indicators : Methodology and User Guide / M. Nardo et al. Paris : OECD Publishing, 2008. 158 p. <https://doi.org/10.1787/9789264043466-en>.
17. Mariani F., Ciommi M. Aggregating Composite Indicators through the Geometric Mean : A Penalization Approach. *Computation*. 2022. Vol. 10. Art. 64. <https://doi.org/10.3390/computation10040064>.
18. POEMS Financial Services. Harmonic Mean : Formula, Advantages and Applications [Електронний ресурс]. 2025. URL : <https://www.poems.com.sg/glossary/financial-terms/harmonic-mean/>.
19. Mariani F., Ciommi M., Recchioni M. C. A new class of composite indicators : the penalized power means [Електронний ресурс]. URL : <https://arxiv.org/pdf/2206.11216.pdf>.
20. Karagiannis R., Karagiannis G. Constructing composite indicators with Shannon entropy : The case of Human Development Index. *Socio-Economic Planning Sciences*. 2020. Vol. 70. Art. 100701. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2019.03.007>.
21. Libório M. P., Karagiannis R., Diniz A. M. A., Ekel P. I., Vieira D. A. G., Ribeiro L. C. The Use of Information Entropy and Expert Opinion in Maximizing the Discriminating Power of Composite Indicators. *Entropy*. 2024. Vol. 26. No. 2. Art. 143. <https://doi.org/10.3390/e26020143>.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine. (n.d.). *Agriculture, forestry and fisheries*. <https://stat.gov.ua/uk/topics/silske-lisove-ta-rybne-hospodarstvo>. [in Ukrainian].
2. State Statistics Service of Ukraine. (2024). *Areas, gross output and yields of agricultural crops: Express release*. <https://stat.gov.ua>. [in Ukrainian].
3. National Bank of Ukraine. (n.d.). *Macroeconomic indicators of the agricultural sector: Statistical data*. https://bank.gov.ua/files/macro/Agric_y.xlsx. [in Ukrainian].
4. State Statistics Service of Ukraine. (2024). *Activities of business entities: Statistical collection for 2019–2023*. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. <https://stat.gov.ua>. [in Ukrainian].
5. European Parliament Research Service. (2024). *Agriculture in Ukraine: From the Russian invasion to EU integration: Analytical briefing*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI\(2024\)760432_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI(2024)760432_XL.pdf).
6. Ishchuk, S. O., Lyakhovska, O. V. (2024). Economy and management of agriculture in Ukraine under wartime conditions. *Regional Economy*, (3), 96–104. [in Ukrainian].
7. National Bank of Ukraine. (n.d.). *Inflation and inflation targets of the NBU*. <https://bank.gov.ua/ua/monetary/about/targets/target-k>. [in Ukrainian].
8. National Bank of Ukraine. (n.d.). *Official hryvnia exchange rate against foreign currencies: Archive of exchange rates for 2020–2023*. <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates>. [in Ukrainian].
9. National Bank of Ukraine. (n.d.). *Inflation report for 2020–2023: Quarterly issues*. <https://bank.gov.ua/ua/monetary/report>. [in Ukrainian].

10. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. (2024). *Direct losses in the agricultural sector caused by the full-scale invasion: Information materials*. <https://minagro.gov.ua>. [in Ukrainian].
11. UkrAgroConsult. (2023). *Exports through seaports in the 2022/23 marketing year and terminal rankings: Analytical report*. <https://ukragroconsult.com/news/eksport-cherez-morski-porty-v-22-23-mr-ta-rejtyng-terminaliv/>. [in Ukrainian].
12. UkrAgroConsult, Tkachov, V. (2024). *Logistical opportunities for grain exports by rail in 2023–2024: Analytical review*. <https://ukragroconsult.com/news/valerij-tkachov-logistychni-mozhlyvosti-eksportu-zerna-zaliznyczyu-v-2023-2024-rr/>. [in Ukrainian].
13. Kyiv School of Economics. (2024). *Agricultural statistics in Ukraine: Annex 1*. <https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/03/Annex-1-Agricultar-statistic-in-Ukraine.pdf>.
14. Mazziotta, M., Pareto, A. (2022). Normalization methods for spatio-temporal analysis of environmental performance: Revisiting the Min–Max method. *Environmetrics*, 33(6), e2730. <https://doi.org/10.1002/env.2730>.
15. United Nations Economic Commission for Europe. (2024). *Guidelines on measuring well-being: Composite indicators approach*. Geneva. <https://w3.unece.org/Stories/2025/09/wellbeing/webpage6.html>.
16. OECD. (2008). *Handbook on constructing composite indicators: Methodology and user guide*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264043466-en>.
17. Mariani, F., Ciommi, M. (2022). Aggregating composite indicators through the geometric mean: A penalization approach. *Computation*, 10, 64. <https://doi.org/10.3390/computation10040064>.
18. POEMS Financial Services. (2025). *Harmonic mean: Formula, advantages and applications*. <https://www.poems.com.sg/glossary/financial-terms/harmonic-mean/>.
19. Mariani, F., Ciommi, M., Recchioni, M. C. (2022). *A new class of composite indicators: The penalized power means*. arXiv preprint, arXiv:2206.11216v1. <https://arxiv.org/pdf/2206.11216.pdf>.
20. Karagiannis, R., Karagiannis, G. (2020). Constructing composite indicators with Shannon entropy: The case of the Human Development Index. *Socio-Economic Planning Sciences*, 70, 100701. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2019.03.007>.
21. Libório, M. P., Karagiannis, R., Diniz, A. M. A., Ekel, P. I., Vieira, D. A. G., Ribeiro, L. C. (2024). The use of information entropy and expert opinion in maximizing the discriminating power of composite indicators. *Entropy*, 26(2), 143. <https://doi.org/10.3390/e26020143>.

Annotation

Huzar B. S., Kiselov I. A.

Risks and factors of instability in the agricultural sector

The aim of the work is to introduce integrated indices that will allow a quantitative assessment of the impact of various risk groups on the financial stability of agricultural enterprises and to identify the most critical factors of instability.

The methodological apparatus is based on the phased identification of five basic risk groups – economic, climatic, logistical, social and military – with their

subsequent aggregation using Min-Max normalisation to bring heterogeneous indicators to a single scale. To determine objectively the significance of each factor, a system of entropy weights based on Shannon's method was used, which automatically increases the weight of more unstable risk factors, minimising subjectivity in calculations.

The integral risk index (*Risk_Index*) is calculated as the product of sub-indices raised to the degree of the corresponding entropy weights. The assessment of financial performance (*FinPerf*) was based on key ratios (autonomy, liquidity, profitability) using Z-score normalisation and expert weights (using the analytical hierarchy method), with profitability receiving the highest weight (30 %).

The key results of the study show a radical transformation of the risk profile: the integral risk index demonstrates a transition from a low level in 2021 (0.842) to a critically high level in 2022–2023 (≤ 0.001). Entropy analysis confirmed the dominance of economic (0.424) and climatic (0.285) risks in the formation of sectoral risk, while military factors, despite their lower average weight, recorded peak destructive values. Correlation and regression analysis ($R^2 = 0.661$) revealed a paradoxical strong inverse relationship between economic risks and financial performance ($r = 0.628$), which is explained by the compensatory effect of devaluation for export-oriented agricultural enterprises. The most critical is a very strong direct correlation of military risks ($r = 0.891$), which, however, reflects not only the shock effect, but also the process of selection and consolidation of the branch through the elimination of inefficient entities. At the same time, successful adaptation to logistical risks ($r = 0.021$) has been recorded thanks to the diversification of export routes.

The conclusions confirm the complex multifactorial structure of risks, where traditional factors are complemented by military threats, creating a unique mechanism for financial stability, while financial performance demonstrates the cyclical nature of recovery and the high capacity of agribusiness for structural adaptation in the face of extreme challenges. The proposed integrated risk index is a sensitive tool for the rapid redistribution of resources and the prevention of systemic financial losses.

Key words: agricultural sector, risks, factors, instability of the agricultural sector, key indicators, key indicators, normalisation method, entropic analysis, sub-indices, integral index of risks and financial performance.

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

П. К. БЕЧКО, кандидат економічних наук
Н. В. БОНДАРЕНКО, кандидат економічних наук
С. М. КОЛОТУХА, кандидат економічних наук
Ю. В. УЛЯНИЧ, кандидат економічних наук
Уманський національний університет

У статті проаналізовано сучасні підходи до формування та функціонування системи фінансової стійкості суб'єктів аграрного бізнесу в умовах високої сезонності, нестабільності ринкової кон'юнктури та зростання ризиковості виробництва. Узагальнено ключові концепції трактування фінансової стійкості та визначено її специфічні особливості для аграрного сектору. Окреслено вплив природно-економічних, соціально-економічних та виробничих циклів на динаміку фінансових результатів. Досліджено фази природно-економічних циклів та їхній вплив на ліквідність, платоспроможність і рівень прибутковості підприємств. Розкрито зміст механізму забезпечення фінансової стійкості як комплексної системи правових, економічних, страхових та фінансових інструментів. Особливу увагу приділено ролі цифровізації в оптимізації виробничих процесів, підвищенні ефективності використання ресурсів та зміцненні економічної стабільності аграрних підприємств.

Ключові слова: фінансова стійкість, страхування, аграрний бізнес, сезонність виробництва, природно-економічні цикли, платоспроможність, ліквідність, рентабельність, фінансові показники, механізм забезпечення стійкості, цифровізація аграрного сектору, управління ризиками, ресурсний потенціал.

Постановка проблеми. Фінансова стійкість аграрних підприємств формується під впливом значної сезонності, природно-економічних коливань та високих ризиків, що зумовлює нерівномірність грошових потоків і ускладнює забезпечення стабільної платоспроможності. В умовах зростання ринкової нестабільності, підвищення ресурсної залежності та необхідності впровадження інновацій виникає потреба у переосмисленні механізмів управління фінансовою стійкістю аграрного бізнесу. Це потребує теоретичного узагальнення та практичних інструментів, здатних забезпечити адаптивний і стійкий розвиток підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансової стійкості підприємств, зокрема аграрних, широко досліджувалися як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. У науковій літературі визначення сутності фінансової стійкості представлено в працях Ю. С. Цал-Цалко [1], О. С. Філімоненкова [2], С. В. Андрос [3], Т. Г. Бені [4], Б. Є. Гробовецького

[5], Г. В. Савицької [6], Herman E., Zsido K. [7], Н. А. Мамонтової [8]. Попри наявність вагомих напрацювань, сучасні виклики, пов'язані з трансформацією аграрного сектору, високою сезонністю виробництва, зростанням нестабільності ринкової кон'юнктури та впливом зовнішніх ризиків, потребують подальшого удосконалення підходів до забезпечення фінансової стійкості аграрних підприємств. Це зумовлює актуальність проведеного дослідження та необхідність поглибленого наукового аналізу.

Методика досліджень. Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових і спеціальних методів, застосованих для оцінювання фінансової стійкості суб'єктів аграрного бізнесу. Використано методи аналізу й синтезу – для узагальнення теоретичних підходів та систематизації факторів впливу на фінансову стійкість; порівняльний аналіз – для зіставлення фінансових показників у динаміці. Таке поєднання методів забезпечило комплексність дослідження та достовірність отриманих результатів.

Результати досліджень. Аналіз підходів різних науковців свідчить, що фінансова стійкість підприємства є багатогранною економічною категорією, зміст якої охоплює як структурні, так і функціональні характеристики фінансового стану. У науковій літературі існують кілька домінуючих концептуальних підходів до її визначення.

По-перше, Ю. С. Цал-Цалко [1], О. С. Філімоненков [2] акцентують увагу на платоспроможності підприємства, розглядаючи фінансову стійкість як здатність своєчасно погашати зобов'язання за рахунок достатнього обсягу активів та грошових надходжень. По-друге, в роботах С. В. Андрос [3], Т. Г. Бені [4] фінансова стійкість пов'язується з оптимальною структурою джерел фінансування, зокрема з достатньою часткою власного капіталу, що забезпечує фінансову незалежність та мінімізацію ризиків, пов'язаних із залученням позикових коштів. По-третє, Б. Є. Гробовецький [5], Г. В. Савицька [6] Herman E., Zsido K. [7] трактують фінансову стійкість як стратегічну характеристику, що відображає здатність підприємства розвиватися в умовах мінливої ринкової кон'юнктури, підтримувати рівновагу між активами та пасивами, формувати довіру інвесторів і кредиторів та забезпечувати власне самофінансування. По-четверте, Мамонтова Н. А. [8] наголошує на результативному аспекті, визначаючи фінансову стійкість через стабільне перевищення доходів над витратами, ефективний рух грошових потоків та здатність забезпечувати безперервність господарської діяльності.

Узагальнення цих підходів дає підстави стверджувати, що фінансова стійкість підприємства є комплексною характеристикою, яка поєднує: збалансованість активів і пасивів; стабільну платоспроможність та кредитоспроможність; ефективність використання фінансових ресурсів; здатність забезпечувати самофінансування та розвиток; адаптивність до внутрішніх і зовнішніх ризиків; оптимальну структуру капіталу та достатній рівень прибутковості. Отже, фінансова стійкість може розглядатися як інтегральний показник фінансового стану, що відображає здатність

підприємства функціонувати й розвиватися на основі збалансованого використання ресурсів, збереження фінансової рівноваги та забезпечення довгострокового економічного зростання за умов допустимого рівня ризику.

У випадку аграрних підприємств фінансова стійкість набуває особливої значущості через високий рівень сезонності, залежність від природно-кліматичних умов та ризиковий характер виробництва. Специфіка аграрного сектору зумовлює нерівномірність надходження грошових потоків, що ускладнює підтримання стабільної платоспроможності та формування достатнього рівня обігових коштів упродовж року. Крім того, сільськогосподарські підприємства стикаються з додатковими викликами, пов'язаними з коливаннями врожайності, змінами ринкових цін, потребою у високих інвестиціях для оновлення матеріально-технічної бази та значною тривалістю виробничого циклу.

У таких умовах фінансова стійкість аграрного підприємства виступає не лише характеристикою його поточного стану, а й ключовим чинником забезпечення конкурентоспроможності та стійкого розвитку. Вона визначає здатність підприємства долати сезонні провали в грошових надходженнях, забезпечувати фінансування виробничих витрат, нарощувати інвестиційний потенціал та реагувати на зовнішні шоки. Важливим аспектом є ефективність управління власним та позиковим капіталом, оскільки надмірна кредитна залежність у періоди цінової та врожайної нестабільності може спричинити втрату фінансової рівноваги. Крім того, фінансова стійкість аграрних підприємств значною мірою залежить від якості управління ризиками, зокрема погодними, ринковими, кредитними, технологічними та біологічними. Використання сучасних інструментів страхування, диверсифікації виробництва, оптимізації структури активів та впровадження цифрових технологій сприяє підвищенню рівня захищеності підприємств у нестабільному середовищі.

Таким чином, для аграрних підприємств фінансова стійкість є не лише критерійним показником їхнього фінансового стану, а й стратегічною умовою безперервності діяльності, можливості адаптації до зовнішніх впливів та гарантією їх інвестиційної привабливості. Сформована система управління фінансовою стійкістю забезпечує здатність суб'єктів аграрного виробництва підтримувати стабільний розвиток, ефективно використовувати ресурси та зміцнювати економічну стійкість у довгостроковій перспективі.

Основною метою аналізу фінансового стану аграрного підприємства є виявлення внутрішніх резервів підвищення ефективності та рентабельності сільськогосподарського виробництва. Така оцінка спрямована на забезпечення стійкого функціонування суб'єкта господарювання, створення передумов для його економічного зростання та гарантованого виконання фінансових зобов'язань перед державою, банківськими установами й іншими контрагентами [9]. У процесі аналізу сезонності та її впливу на фінансову стійкість аграрних підприємств важливо враховувати різні типи циклічних коливань, що зумовлюють нерівномірність виробничих, фінансових і логістичних процесів. Ці цикли мають різну природу формування, різний ступінь впливу та по-різному проявляються в аграрному секторі, формуючи

специфічні ризики та фінансові виклики. Систематизація їхніх характеристик дозволяє визначити ключові фактори сезонності та розробити заходи для мінімізації її негативних наслідків (табл. 1).

Табл. 1. Характеристика циклів, що впливають на фінансову стійкість аграрних підприємств

Тип циклу	Сутнісна характеристика	Основні прояви в аграрному секторі
Природно-економічні	Формуються під впливом природних ритмів та їх взаємодії з економічними процесами	Сезонність виробництва; залежність від погодно-кліматичних умов; щорічні коливання врожайності та обсягів реалізації
Соціально-економічні	Відображають вплив суспільних змін, соціальних процесів та подій на темпи економічного розвитку	Зміни споживчого попиту; міграційні процеси; соціальні кризи; демографічні тенденції
Економічні	Пов'язані з рівнем розвитку матеріально-технічної бази, продуктивністю праці та внутрішньою нерівномірністю економічного розвитку	Технологічні оновлення; інвестиційні спади та підйоми; коливання продуктивності; нестабільність ринкової кон'юнктури

Узагальнення характеристик різних типів циклів дає змогу зробити висновок, що сезонність аграрного виробництва має комплексний, багатофакторний характер. Вона формується під одночасним впливом природних, соціальних та економічних чинників, кожен з яких створює власні ризики для фінансової стійкості підприємств. Розуміння природи цих циклів та своєчасний аналіз їх динаміки дозволяють аграрним суб'єктам ефективніше планувати виробничі процеси, оптимізувати рух фінансових ресурсів і розробляти механізми мінімізації сезонних ризиків. Це, у свою чергу, сприяє підвищенню стабільності, адаптивності та конкурентоспроможності аграрних підприємств у довгостроковій перспективі.

Беручи до уваги тісний взаємозв'язок між кругообігом виробництва в аграрних підприємствах та специфікою їхньої господарської діяльності, результати дослідження дають підстави стверджувати, що для ефективного управління економічними процесами важливо розглядати виробничо-господарську діяльність як безперервну зміну взаємопов'язаних природно-економічних циклів. Саме така циклічна динаміка визначає ритмічність виробництва, формування грошових потоків і, відповідно, рівень фінансової стійкості аграрних суб'єктів.

У зв'язку з цим особливої уваги потребує аналіз природно-економічної циклічності в аграрному секторі, адже вона безпосередньо впливає на стабільність фінансових результатів підприємств і є важливим чинником забезпечення продовольчої безпеки держави. Коливання сезонного характеру

значною мірою визначають доходність підприємств, структуру витрат та можливість забезпечувати платоспроможність протягом року.

Кожний цикл у своєму розвитку включає кілька послідовних фаз, зміна яких зумовлена повторюваністю економічних процесів і залежить від результативності виробничої діяльності. Для аграрних підприємств, діяльність яких істотно підпорядкована сезонним і природним факторам, виробничий цикл доцільно розглядати через фази які описані у таблиці 2.

Табл. 2. Фази природно-економічних циклів та їхній вплив на фінансові показники аграрних підприємств

Фаза циклу	Сутнісна характеристика	Вплив на фінансові показники аграрних підприємств
Прискорення виробничих процесів: • Підвищення потреби в оборотному капіталі; • Тимчасове погіршення ліквідності; • Формування майбутніх доходів.	Активізація виробництва, збільшення обсягів робіт та використання ресурсів	Зростання операційних витрат
Уповільнення виробничої діяльності: • Уповільнення оборотності активів; • Зменшення надходження грошових коштів; • Зростання ризику касових розривів.	Зменшення темпів виробництва через природні або технологічні чинники	Зниження виробничих витрат
Стагнація: • Стабільний, але низький рівень рентабельності; • Підтримка ліквідності на мінімально достатньому рівні.	Період відносної стабільності без істотного приросту або зменшення обсягів виробництва	Вирівнювання грошових потоків
Спад виробництва: • Погіршення платоспроможності; • Зниження рентабельності; • Зростання боргового навантаження.	Скорочення обсягів виробництва, зниження продуктивності	Падіння доходів
Кризові явища: • Невиконання фінансових зобов'язань; • Високий ризик збитків та втрати стійкості; • Потреба в антикризових заходах.	Порушення нормального виробничого процесу, дефіцит ресурсів, зовнішні шоки	Значне падіння ліквідності
Відновлення та зростання: • Поліпшення оборотності капіталу; • Зміцнення платоспроможності; • Відновлення інвестиційної активності.	Активізація позитивних тенденцій, стабілізація виробництва	Поступове зростання доходів

Саме чергування цих фаз визначає поведінку фінансових показників, рівень ризиковості та динаміку фінансової стійкості підприємства. Природно-економічні цикли у сільському господарстві можуть проявлятися на різних часових інтервалах – від короткострокових (наприклад, добових чи тижневих) до середньострокових і довгострокових (місячних, річних чи багаторічних). Тривалість і характер цих циклів істотно впливають на фінансові результати, обсяги виробництва, надходження грошових коштів і формування фінансового стану аграрних підприємств. Для підтримання фінансової стійкості та збереження платоспроможності аграрних підприємств необхідно постійно враховувати змінність умов виробничо-господарської діяльності. Оскільки сезонні та зовнішні фактори неминуче спричиняють коливання ключових показників, важливо завчасно прогнозувати можливі відхилення фінансово-економічних результатів від оптимальних значень як у короткостроковому періоді, так і в довгостроковій перспективі. Такий підхід дає змогу підготуватися до потенційних ризиків, оперативно адаптувати виробничі та фінансові процеси до динамічних змін зовнішнього середовища та забезпечити стабільність функціонування аграрного бізнесу навіть за умов підвищеної невизначеності. Ці цикли відіграють важливу роль у прогнозуванні наслідків їхнього впливу на економічний розвиток, у визначенні раціональних темпів зростання, формуванні пропорцій відтворення та виборі оптимальних напрямів інвестиційної діяльності в окремих галузях аграрного виробництва. Їх тривалість зумовлена комбінацією метеорологічних умов і біологічних процесів, властивих аграрній сфері.

Для зменшення негативного сезонного впливу на загальну траєкторію фінансово-економічного розвитку аграрних підприємств необхідно проводити систематичний та глибокий аналіз сезонних відхилень. Такий аналіз дозволяє ідентифікувати характер коливань, визначити найбільш ризикові періоди та розробити ефективні заходи щодо стабілізації фінансових результатів.

Стійкий розвиток аграрного сектору економіки та забезпечення розширеного відтворення значною мірою залежать від фінансової стійкості суб'єктів аграрного бізнесу, адже саме вона визначає можливості їх ефективної господарсько-виробничої діяльності. Фінансова стабільність є фундаментом виконання підприємствами своїх виробничих та соціальних функцій, підвищення рівня добробуту сільського населення й підтримання конкурентоспроможності аграрної галузі загалом.

Зважаючи на те, що більшість аграрних підприємств здійснюють свою діяльність не лише за рахунок власних коштів, а й активно використовують кредитні та залучені ресурси, особливої актуальності набуває питання їхньої економічної незалежності. За умов обмеженості власного капіталу важливо забезпечити таку структуру фінансування, яка мінімізує залежність від зовнішніх джерел і водночас не погіршує фінансової рівноваги підприємства.

Розв'язання завдань у сфері зміцнення фінансової стійкості передбачає розроблення ефективних інструментів її підвищення, що ґрунтуються на комплексній оцінці поточного соціально-економічного стану суб'єктів аграрного бізнесу. Забезпечення довгострокової стабільності потребує впровадження

стимулюючих механізмів, які сприятимуть нарощенню власної ресурсної бази та формуванню достатнього фінансового потенціалу для самостійного розвитку.

Отже, фінансова стійкість аграрних підприємств може бути охарактеризована як динамічний процес підтримання економічної спроможності підприємства. Його зміст полягає у здатності ефективно формувати, розподіляти й використовувати фінансові ресурси навіть за умов впливу внутрішніх і зовнішніх ризиків, державного регулювання та управлінських рішень. Досягнення такого стану можливе лише за умови дотримання оптимального співвідношення між необоротними й оборотними активами та джерелами їх фінансування, а також виконання ключових нормативів рентабельності, ліквідності, платоспроможності, фінансової незалежності та ефективності руху грошових потоків.

У цьому контексті фінансова стійкість постає інтегральним індикатором якісного, збалансованого функціонування аграрних підприємств. Вона синтезує в собі всі елементи фінансово-економічних відносин і формує основу як для поточної діяльності, так і для стратегічного розвитку. Забезпечення належного рівня фінансової стійкості є одним із першочергових завдань управління підприємством, оскільки недостатність фінансових ресурсів може спричинити втрату платоспроможності, обмежити можливості інвестиційного оновлення та загальмувати розвиток виробництва.

Таким чином, у сучасних умовах фінансова стійкість аграрних підприємств набуває статусу ключової передумови стабільного економічного зростання, підвищення ефективності господарювання та забезпечення їх конкурентоспроможності на внутрішньому й зовнішньому ринках.

Аналіз механізму забезпечення фінансової стійкості аграрних підприємств дає підстави характеризувати його як динамічну систему, що включає правові, економічні, фінансово-бюджетні інструменти, а також різноманітні форми й методи регулювання, на які впливають численні зовнішні та внутрішні чинники. Ефективність такої системи залежить від здатності підприємства адаптуватися до змін у ринковому, виробничому та природному середовищі, а також від узгодженості елементів фінансового механізму.

Управління фінансовою стійкістю передбачає створення комплексу умов, що здатні згладжувати негативні наслідки можливих коливань: внутрішньогосподарських дисбалансів, міжгалузевих відхилень, несприятливих погодних ситуацій, коливань попиту та пропозиції. Досягнення належного рівня стійкості можливе лише за умови раціонального використання фінансових і матеріальних ресурсів, оптимізації виробничої структури та активного залучення інвестиційних ресурсів, включаючи іноземні.

Одним із ключових критеріїв оцінки фінансової стійкості аграрних підприємств є величина чистого прибутку. Саме його динаміка визначає можливість формування достатнього обсягу оборотних активів, рівень ефективності їх використання та загальні фінансові результати діяльності. Прибуток створює підґрунтя для оновлення виробничих фондів, впровадження інноваційних технологій, забезпечення мотивації персоналу, розширеного відтворення та самофінансування.

Для оцінювання фінансової стійкості аграрного виробництва доцільно використовувати аналіз динаміки показників з урахуванням мінімальних коливань і стабільного зростання середньорічних значень. Найбільш обґрунтованим є застосування методів лінійного програмування, що ґрунтуються на мінімізації абсолютних відхилень фактичних значень від трендової лінії. Визначення тренду дає змогу виявити реальну тенденцію розвитку показника за достатньо тривалий період (не менше 5–10 років), що дозволяє об'єктивно оцінити вплив природно-кліматичних і соціально-економічних умов.

У межах цього підходу роки, у яких прибуток знаходиться нижче вирівняного трендового рівня, визначаються як несприятливі, тоді як періоди з прибутковістю на рівні тренду або вище характеризуються як стабільні та сприятливі. Окрім прибутку, для комплексної оцінки фінансової стійкості застосовуються також коефіцієнт коливання, коефіцієнт стійкості та індекс стійкості. Коефіцієнт коливання відображає амплітуду змін аналізованого показника; коефіцієнт стійкості характеризує відхилення фактичних значень від теоретичних; індекс стійкості оцінює рівномірність динаміки прибутку та відображає стабільність розвитку підприємства.

Запропоновані показники комплексно характеризують різні аспекти фінансової стійкості аграрних підприємств. Чистий прибуток відображає безпосередні результати господарської діяльності, тоді як коефіцієнти коливання та стійкості дозволяють оцінити стабільність динаміки, рівень ризиковості та вплив коливань зовнішнього середовища. У свою чергу, індекс стійкості та трендовий аналіз забезпечують можливість прогнозування можливих змін, що є ключовим для стратегічного планування та формування інвестиційних рішень. Фінансовий стан аграрного підприємства, зокрема ефективність використання його капіталу, є визначальним показником рівня його фінансової стійкості. Для оцінювання здатності бізнесу зберігати стійкі позиції на ринку необхідно аналізувати систему спеціальних фінансових індикаторів, серед яких ключову роль відіграють показники ліквідності та платоспроможності. Платоспроможність відображає можливість підприємства вчасно й у повному обсязі виконувати свої боргові зобов'язання, тоді як ліквідність характеризує швидкість перетворення його активів у грошову форму для забезпечення цих платежів. Сукупне використання цих показників дозволяє комплексно оцінити рівень фінансової стійкості підприємства аграрного сектору [9].

Аналіз фінансово-економічних результатів суб'єктів аграрного бізнесу дає змогу простежити зміну ключових індикаторів їх фінансової стійкості у різні часові періоди. У таблиці 3 наведено динаміку середньорічного прибутку, коефіцієнтів коливання та стійкості, а також індексу стійкості, що дозволяє оцінити рівень стабільності функціонування підприємств у цілому та в розрізі основних галузей виробництва – рослинництва та тваринництва. Такий підхід забезпечує можливість порівняння окремих структурних сегментів аграрного бізнесу та визначення неоднорідності їх фінансового розвитку.

Табл. 3. Динаміка показників фінансової стійкості суб'єктів аграрного бізнесу за групами діяльності

Показники	2018–2019 рр.	2020–2021 рр.	2022–2024 рр.
по всій господарській діяльності			
Середньорічний прибуток на 1 бал-га, USD	0,04	1,42	1,03
Коефіцієнт коливання, %	8,3	30,2	50,2
Коефіцієнт стійкості, %	91,7	69,8	49,8
Індекс стійкості, %	0,8	5,8	3,14
з рослинництва			
Середньорічний прибуток на 1 бал-га, USD	0,14	0,54	0,65
Коефіцієнт коливання, %	37,8	44,5	64,8
Коефіцієнт стійкості, %	62,2	55,6	35,2
Індекс стійкості, %	3,83	4,12	2,43
з тваринництва			
Середньорічний прибуток на 1 бал-га, USD	0,2	0,83	0,34
Коефіцієнт коливання, %	64,5	23,3	36,2
Коефіцієнт стійкості, %	35,5	76,7	63,8
Індекс стійкості, %	0,3	0,05	3,1

Аналіз узагальнених показників свідчить, що рівень фінансової стійкості аграрних підприємств змінювався залежно від виду виробництва та часових умов функціонування. Загалом спостерігається тенденція до підвищення середньорічного прибутку, проте зростання супроводжується збільшенням коефіцієнта коливання, що вказує на посилення ризиковості діяльності. Найстабільніші результати демонструє рослинництво, де коефіцієнт стійкості та індекс стійкості є відносно вищими, порівняно із тваринницькою галуззю. Водночас тваринництво характеризується більшими сезонними відхиленнями, що підтверджує підвищену чутливість цієї галузі до зовнішніх економічних і природних факторів. Отже, наведені дані свідчать про необхідність диверсифікації виробництва, оптимізації структури витрат і впровадження механізмів згладжування сезонних коливань для підвищення загальної фінансової стійкості аграрних підприємств.

У ході дослідження було виокремлено низку чинників, що формують фінансову стійкість аграрних підприємств. Вони поділяються на дві групи – ті, що посилюють стійкість, і ті, що створюють загрози для стабільності (табл. 4). Такий підхід дозволяє комплексно оцінити, як внутрішні фінансові процеси та організаційні рішення впливають на загальний стан підприємств. Перелічені чинники фактично відображають дві протилежні складові єдиного фінансового процесу, причому частина з них перебуває у взаємозв'язку. Виділені фактори демонструють як можливості для зміцнення фінансової стійкості, так і загрози для стабільності аграрних підприємств.

Табл. 4. Чинники впливу на фінансову стійкість суб'єктів аграрного бізнесу залежно від їх характеру

Позитивні чинники	Негативні чинники
Відсутність прострочених грошових зобов'язань	Наявність простроченої дебіторської заборгованості
Висока оборотність оборотного капіталу	Уповільнення обороту оборотних активів
Скорочення періоду інкасації дебіторської заборгованості	Нераціональне співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості
Зростання чистого грошового потоку від операційної діяльності	Підвищення собівартості продукції
Підвищення рентабельності продажу	Зменшення обсягів реалізації
Позитивна динаміка прибутку від продажу	Зростання інвестицій у необоротні активи без наявності довгострокових джерел фінансування
Значна частка власного капіталу у структурі фінансових ресурсів	Низький рівень власного капіталу
Достатність власних ресурсів для фінансування менш ліквідних активів	Погіршення платоспроможності через зменшення високоліквідних активів

Визначальний вплив мають саме ті чинники, які безпосередньо пов'язані з організацією виробничого процесу та ефективністю управління ресурсами. Значну роль відіграють і новітні технології, зокрема цифрові інструменти, які дедалі активніше впроваджуються у сільськогосподарське виробництво. У сучасних умовах швидких змін зовнішнього середовища одним із ключових шляхів підвищення конкурентоспроможності аграрного бізнесу є оптимізація бізнес-процесів. Зростання продуктивності й одночасне скорочення витрат стають визначальними факторами виживання аграрних підприємств. Вирішення цих завдань значною мірою пов'язане із впровадженням цифрових технологій, що відкривають нові можливості в управлінні виробничими циклами, фінансами та логістикою.

Цифровізація забезпечує аграрному сектору значний потенціал розвитку завдяки точності аналітичних даних, автоматизації операцій та можливості оперативного управління виробничими процесами. Хоча ступінь упровадження цифрових технологій у сільському господарстві залишається нерівномірним, ті підприємства, які зробили перші кроки в цьому напрямі, уже демонструють зростання ефективності: застосовують машинне навчання для обробки ґрунту, оптимізації логістичних маршрутів і фінансового планування. Цифровізація створює наскрізний зв'язок між виробником і кінцевим споживачем, суттєво скорочуючи участь посередників, частка яких у вартості кінцевої продукції може досягати 80 %. Підвищення продуктивності та зменшення ролі посередників сприятимуть зниженню роздрібних цін, зростанню

маржинальності аграрного бізнесу та зменшенню ризиків. Таким чином, цифрова трансформація створює переваги для всіх учасників ринку.

Попри значні перспективи, цифрові проекти часто стикаються з труднощами фінансування. Кредитні установи надають перевагу матеріально забезпеченим активам, тоді як цифрова інфраструктура включає переважно нематеріальні ресурси – бази даних, алгоритми, ІТ-компетенції. Через це банки розглядають цифрові інвестиції як ризикові, прирівнюючи їх до венчурних. У результаті аграрні підприємства змушені покладатися на власні кошти, які часто є обмеженими. Разом з тим цифровізація є не просто модернізацією операційних процесів, а глибокою трансформацією всієї бізнес-моделі підприємства. Вона забезпечує комплексний контроль агрономічних операцій, дає економічний ефект через точніше нормування ресурсів та підвищує прозорість діяльності. Автоматизація виробничих процесів зменшує вплив людського фактора, скорочує кількість помилок у плануванні й управлінні, зменшує навантаження на персонал і одночасно підвищує продуктивність праці. Усе це сприяє зміцненню фінансової стійкості аграрних підприємств.

Висновки. Проведений аналіз показує, що фінансова стійкість аграрних підприємств формується під впливом поєднання внутрішніх та зовнішніх чинників, серед яких ключове значення мають сезонність виробництва, коливання грошових потоків та залежність від природно-кліматичних умов. Структура капіталу, якість управління фінансовими ресурсами та збалансованість активів і пасивів визначають здатність підприємств підтримувати стабільну діяльність у різні періоди виробничого циклу.

Фінансова стійкість суб'єктів аграрного бізнесу тісно пов'язана з ефективністю системи страхового захисту, адже аграрна діяльність характеризується високим рівнем виробничих, природно-кліматичних та ринкових ризиків. Запровадження сучасних страхових інструментів – агрострахування врожаю, майнове страхування, страхування відповідальності та ризиків переривання виробництва – дозволяє мінімізувати фінансові втрати та забезпечити стабільність грошових потоків. Розвинена страхова інфраструктура сприяє підвищенню кредитоспроможності агропідприємств, зміцненню їх фінансової стійкості й створює умови для довгострокового планування та інвестиційного розвитку в умовах невизначеності.

Аграрні підприємства, які забезпечують ефективний контроль за витратами, раціонально використовують власний і позиковий капітал та своєчасно реагують на зміни ринкової ситуації, мають вищу стійкість до зовнішніх коливань. Важливим елементом посилення фінансової стабільності є комплексний підхід до управління ризиками, включаючи страхування, диверсифікацію діяльності та використання цифрових технологій для оптимізації бізнес-процесів. Системна робота з удосконалення фінансової моделі підприємства забезпечує можливість зростання інвестиційного потенціалу, підвищення конкурентоспроможності та стабільного економічного розвитку у довгостроковій перспективі. З огляду на виклики аграрного сектору, фінансова стійкість стає визначальним чинником життєздатності та стратегічного розвитку господарюючих суб'єктів.

Важливість заохочення аграрних підприємств до цифрової трансформації не лише на рівні бізнес-ініціатив, а й за підтримки держави. Ефективними інструментами можуть стати субсидії на впровадження інноваційних технологій, податкові стимули, а також програми фінансування з боку державних інституцій. Це створить передумови для прискорення цифрового розвитку аграрного сектору та підвищення його фінансової стійкості.

Література:

1. Цал-Цалко Ю. С. Фінансовий аналіз : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 56 с.
2. Філімоненков О. С. Фінанси підприємств : монографія. Київ : МАУП, 2004. 328 с.
3. Андрос С. В. Механізм забезпечення фінансової стійкості як активний елемент у системі стабілізації кредитування і нарощення економічного потенціалу підприємств агропромислового виробництва. *Економічний журнал*. 2025. № 1 (31). DOI: 10.15276/EJ.01.2025.1
4. Бень Т. Г., Довбня С. Б. Інтегральна оцінка фінансового стану підприємства. *Фінанси України*. 2002. № 6. С. 55–66.
5. Грабовецький Б. Є. Економічний аналіз : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 256 с.
6. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства : монографія. Київ : Знання, 2007. 654 с.
7. Herman E., Zsido K.-E. The financial sustainability of retail food SMEs based on financial equilibrium and financial performance. *Mathematics*. 2023. Vol. 11. Issue 15. 3410. DOI: 10.3390/math11153410.
8. Мамонтова Н. А. Фінансова стійкість акціонерних підприємств і методи її забезпечення : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Київ : Ін-т екон. прогнозів. НАН України, 2006. 16 с.
9. Wu N., Zhao J., Musah M., Ma Z., Zhang L., Zhou Y., Su Y., Agyemang J. K., Asiamah J. A., Cao S. та ін. Do liquidity and capital structure predict firms' financial sustainability? A panel data analysis on quoted non-financial establishments in Ghana. *Sustainability*. 2023. Vol. 15. Issue 3. 2240. DOI: 10.3390/su15032240.

References

1. Tsal-Tsalko, Yu. S. (2008). *Finansovyi analiz* [Financial analysis]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].
2. Filimonenkov, O. S. (2004). *Corporate finance: A monograph*. Kyiv: MAUP. 328 p. [in Ukrainian].
3. Andros, S. V. (2025). The mechanism of ensuring financial stability as an active element in the system of credit stabilization and increasing the economic potential of agro-industrial enterprises. *Economic Journal*, (1(31)). doi:10.15276/EJ.01.2025.1. [in Ukrainian].
4. Ben, T. H., & Dovbnia, S. B. (2002). Integral assessment of the financial condition of an enterprise. *Finance of Ukraine*, (6), 55–66. [in Ukrainian].
5. Hrabovetskyi, B. Ye. (2009). *Economic analysis: A monograph*. Kyiv: Center for Educational Literature. 256 p. [in Ukrainian].

6. Savytska, H. V. (2007). *Economic analysis of enterprise activity: A monograph*. Kyiv: Knowledge. 654 p. [in Ukrainian].
7. Herman, E., & Zsido, K.-E. (2023). The financial sustainability of retail food SMEs based on financial equilibrium and financial performance. *Mathematics*, 11(15), 3410. doi:10.3390/math11153410
8. Mamontova, N. A. (2006). Financial stability of joint-stock enterprises and methods of its ensuring (Extended abstract of PhD dissertation, specialty 08.00.04). Kyiv: Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. 16 p. [in Ukrainian].
9. Wu, N., Zhao, J., Musah, M., Ma, Z., Zhang, L., Zhou, Y., Su, Y., Agyemang, J. K., Asiamah, J. A., Cao, S., et al. (2023). Do liquidity and capital structure predict firms' financial sustainability? A panel data analysis on quoted non-financial establishments in Ghana. *Sustainability*, 15(3), 2240. doi:10.3390/su15032240

Annotation

Bechko P. K., Bondarenko N. V., Ulianych Yu. V.

Ways to Improve the Financial Stability of Agricultural Business Entities

The purpose of the article is to identify modern conceptual approaches to defining financial stability, determine its sector-specific features for agribusiness, and substantiate practical tools for strengthening the financial resilience of agricultural producers in a dynamic and uncertain environment.

The results of the study reveal that financial stability in agriculture is shaped by a combination of internal and external factors, among which the seasonality of production, uneven cash flows, and dependence on natural conditions are decisive. The article identifies key phases of natural-economic cycles and demonstrates their impact on liquidity, solvency, and profitability. Empirical assessment shows that while agricultural enterprises generally experience growth in profitability, this improvement is accompanied by increasing volatility, especially in segments with higher seasonal sensitivity. Strengthening financial stability requires diversification of production, optimization of cost structures, and improved management of credit resources. A separate emphasis is placed on role of digitalization as a transformative mechanism that enhances efficiency of resource use, improves production planning, reduces transaction costs, and mitigates the influence of seasonal risks. Digital technologies—such as automated monitoring systems, precision farming tools, and financial management platforms—significantly increase transparency, predictability, and productivity, thus contributing to higher financial resilience.

The conclusions emphasize that financial stability should be viewed as an integrated indicator reflecting the ability of agricultural enterprises to ensure continuous operation, maintain financial equilibrium, respond to market shocks, and sustain long-term development. Strengthening financial stability requires coordinated actions aimed at improving capital structure, optimizing financial flows, managing risks, and expanding investment capacity. Digital transformation, combined with state support through subsidies and tax incentives, forms an essential foundation for enhancing the competitiveness and resilience of the agricultural sector.

Key words: *financial stability, agricultural business, seasonality, economic cycles, liquidity, solvency, profitability, financial indicators, risk management, digitalization.*

ІННОВАЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

Ю. В. УЛЯНИЧ, кандидат економічних наук

К. Ф. УЛЯНИЧ, кандидат економічних наук

Б. С. ГУЗАР, кандидат економічних наук

М. О. ДЯЧЕНКО, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет

Досліджено типи інновацій в аграрному секторі економіки: селекційно-генетичні, техніко-технологічні та виробничі, організаційно-управлінські та економічні, соціально-екологічні. Встановлено, що впровадження інноваційних рішень аграрними підприємствами забезпечує підвищення продуктивності праці, раціональніше використання ресурсів, скорочення виробничих витрат, зменшення собівартості продукції та зростання економічної результативності діяльності у довгостроковій перспективі. Досліджено, що інноваційна активність України залишається низькою порівняно з провідними світовими економіками, це підтверджують дані Глобального інноваційного індексу. Серед усіх підприємств повноцінну інноваційну активність демонструє лише близько 20 %, тоді як решта впроваджують лише окремі види інновацій (продуктові, процесні, маркетингові) або ж здійснюють неповні, перервані інноваційні цикли. Середній рівень інноваційної активності аграрних підприємств в Україні залишається низьким і становить лише 15,3 %, що не відповідає вимогам та показникам безпечного інноваційного розвитку.

Ключові слова: *аграрний сектор економіки, інновації, інноваційний розвиток, ефективність, інноваційна активність, виробництво, розвиток.*

Постановка проблеми. Сучасний аграрний сектор України перебуває в умовах глибокої трансформації, що зумовлена зростаючою конкуренцією на світових ринках, змінами клімату, воєнними викликами та потребою у підвищенні ефективності виробництва. За цих умов інноваційний розвиток стає ключовим фактором забезпечення стійкості аграрного виробництва, підвищення його продуктивності та оптимізації використання ресурсів. Попри наявність значного природно-ресурсного потенціалу, рівень упровадження інновацій у сільському господарстві України залишається недостатнім і істотно поступається показникам країн ЄС.

Аналіз останніх досліджень. Роль, проблеми та фактори, що обмежують розвиток інноваційних процесів в агропромисловому комплексі, досліджували такі науковці, як В. Василенко, В. Амбросова, С. Ілляшенко, М. Кісіль, П. Макаренко, Л. Михайлова, В. Осипова, І. Павленко, П. Саблук та О. Шестопадь. Сучасні проблеми формування і реалізації стратегії інноваційного розвитку аграрних підприємств представлені у працях таких

науковців, як О. І. Амоші, Г. В. Возняк, В. М. Гейць, В. В. Зимовець, В. П. Ільчук, І. М. Кобушок, О. М. Колодізєв, Г. Є. Мазнєв, Д. І. Мазоренко, О. П. Радченко, В. О. Федорович, І. В. Федулова, А. М. Щуревич та інших.

Ними досліджено методичні засади побудови інноваційних стратегій, особливості управління інноваційним потенціалом підприємств, умови формування конкурентних переваг на основі новітніх технологій, а також роль цифрових рішень, автоматизації та «розумного» землеробства у трансформації аграрного бізнесу. Окремі автори наголошують на важливості інтеграції інноваційних підходів у систему стратегічного планування, що забезпечує стійкість підприємств до зовнішніх шоків і сприяє їх довгостроковій конкурентоспроможності [1–4].

Проте, враховуючи динамічний характер інноваційних процесів та їх постійну трансформацію під впливом глобальних технологічних трендів, кліматичних змін, нестабільності ринкового середовища та воєнних викликів, питання вивчення суті, особливостей, проблем і стримуючих чинників інноваційної діяльності в аграрному секторі залишаються актуальними. Сучасні умови вимагають поглибленого та комплексного підходу до аналізу інновацій, оскільки традиційні моделі розвитку вже не забезпечують необхідного рівня адаптивності та ефективності [5]. Таким чином, подальші системні наукові дослідження є необхідними для розроблення нових механізмів стимулювання інновацій, визначення оптимальних інструментів державної підтримки та формування інституційного середовища, сприятливого для технологічного оновлення аграрного сектору.

Методика досліджень. Застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, що забезпечують системний та всебічний аналіз розвитку інновацій в аграрному секторі економіки. Використання системного підходу дозволило розглянути аграрний сектор економіки як єдину економічну систему, де інновації, інвестиції, технології та державна політика взаємопов'язані. Метод статистичного аналізу дозволив оцінити динаміку інвестицій, продуктивності, доходів та рентабельності. **Застосування методу ризик-аналізу** забезпечило визначення технічних, фінансових та ринкових ризиків при впровадженні інновацій.

Метою статті було дослідження особливостей інновацій в аграрному секторі економіки.

Результати досліджень. Економічне зростання України значною мірою визначається перспективами розвитку аграрного сектору, який є ключовою галуззю формування конкурентоспроможності національної економіки. Потенціал агросектору обумовлюють сприятливі природно-кліматичні умови, стійке зростання світового попиту на продовольство та посилення ролі аграрного виробництва у структурі вітчизняної економіки. За цих умов особливої актуальності набуває обґрунтування механізмів стимулювання розвитку галузі через активізацію інвестиційної діяльності.

Стійке розширення аграрного виробництва потребує доступних та значних фінансових ресурсів, спрямованих на збільшення обсягів і диверсифікацію продукції АПК, підвищення її якості та частки доданої вартості, модернізацію

технологічної й матеріальної бази, а також удосконалення виробничо-збутових процесів. Після спаду 2014 року, спричиненого політичними подіями та зростанням інвестиційних ризиків, інвестиційна активність аграрних підприємств поступово відновилася.

Аналіз наукових джерел дав змогу виокремити чотири ключові напрями інноваційного розвитку: селекційно-генетичний, виробничо-технологічний, організаційно-управлінський та економіко-соціо-екологічний (табл. 1) [3].

Табл. 1. Типи інновацій в аграрному секторі

Селекційно-генетичні	Нові сорти і гібриди с/г рослин – нові породи, типи тварин і кроси птиці – створення рослин і тварин, стійких до хвороб і шкідників, несприятливих чинників довкілля
Техніко-технологічні та виробничі	Використання нової техніки – нові технології обробітку с/х культур – нові індустріальні технології в тваринництві науково-обґрунтовані системи землеробства і тваринництва – нові добрива і їх системи – нові засоби захисту рослин – біологізація і екологізація землеробства – нові ресурсозберігаючі технології виробництва і зберігання харчових продуктів, направлених на підвищення споживчої цінності продуктів харчування
Організаційно-управлінські та економічні	Розвиток кооперації і формування інтегральних структур в агро секторі – нові форми технічного обслуговування і забезпечення ресурсами агро сектору – нові форми організації і мотивації праці – нові форми організації і управління в аграрному секторі – маркетинг інновацій – створення інноваційно-консультативних систем у сфері науково-технічної і інноваційної діяльності – концепції, методи вироблення вирішень – форми і механізми інноваційного розвитку
Соціально-екологічні	формування системи кадрів науково-технічного забезпечення агросектору – поліпшення умов праці, вирішення проблем охорони здоров'я, освіти і культури трудівників сіла – оздоровлення і поліпшення якості довкілля – забезпечення сприятливих екологічних умов для життя, праці і відпочинку населення

Водночас ефективність упровадження інновацій в аграрний сектор залежить від комплексу чинників, серед яких провідне значення мають економічне, правове, інформаційне та технологічне забезпечення [6].

Упровадження інноваційних рішень аграрними підприємствами забезпечує підвищення продуктивності праці, раціональніше використання ресурсів, скорочення виробничих витрат, зменшення собівартості продукції та зростання економічної результативності діяльності у довгостроковій перспективі. Проте, попри значний потенціал, рівень інноваційності українського аграрного виробництва істотно поступається показникам країн Європейського Союзу – як за продуктивністю, так і за ефективністю впровадження сучасних технологій.

Загалом інноваційна активність України залишається низькою порівняно з провідними світовими економіками [7]. Це підтверджують дані Глобального інноваційного індексу (GII), наведені у таблиці 2.

Табл. 2. Позиції України за показниками глобального інноваційного індексу

Глобальний інноваційний індекс (GII) та його складники	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Глобальний інноваційний індекс	36,45	35,72	37,62
Місце в рейтингу	64 (з 141)	56 (з 128)	50 з (127)
1. Інститути	98	101	101
- політичне середовище	112	123	122
- нормативно-правове середовище	89	84	82
- бізнес-середовище	92	79	78
2. Людський капітал та дослідження	36	40	41
- освіта	25	20	30
- вища освіта	31	24	26
- дослідження та розробки	45	50	51
3. Інфраструктура	112	99	90
- інформаційні та комунікаційні технології	89	87	68
- загальна інфраструктура	127	110	108
- екологічна стабільність	121	100	95
4. Рівень розвитку ринку	89	75	81
- кредит	60	58	71
- інвестиції	136	113	107
- торгівля та конкуренція	66	46	48
5. Рівень розвитку бізнесу	78	73	51
- працівники розумової праці	52	48	41
- інноваційні зв'язки	105	88	72
- поглинання знань	88	82	63
6. Результати у сфері знань і технологій	34	33	32
- створення знань	14	16	16
- застосування знань	98	90	77
- поширення знань	65	61	54
7. Результати у сфері творчості	75	58	49
- нематеріальні активи	82	42	26
- результати творчої діяльності	87	87	92
Інтернет-творчість	51	51	47

У глобальному рейтингу GII-2024 Україна посіла 50-те місце серед 127 держав, покращивши свої позиції порівняно з 2023 р., коли вона перебувала на 56-й сходинці (серед 128 країн), та з 2022 р. – 64-м місцем (із 141 країни) [8].

Незважаючи на позитивну динаміку, позиції України все ще суттєво поступаються провідним інноваційним економікам світу. Дані про структуру джерел фінансування інноваційної діяльності, подані у таблиці 3, дозволяють глибше зрозуміти причини повільних темпів інноваційного розвитку країни.

Табл. 3. Динаміка і структура фінансування інноваційної діяльності в Україні за джерелами

Рік	Загальна сума витрат, млн грн (у факт. цінах)	В тому числі, млн грн				Питома вага власних коштів у загальній сумі, %	Питома вага коштів держбюджету у загальній сумі, %	Питома вага коштів іноземних інвесторів у загальній сумі, %	Питома вага інших джерел у загальній сумі, %
		Власні кошти	Кошти державного бюджету	Кошти іноземних інвесторів	Інші джерела				
2020	9562,6	6973,4	24,7	1253,2	1311,3	72,9	0,3	13,1	13,7
2021	7695,9	6540,3,0	344,1	138,7	672,8	84,9	4,5	1,8	8,8
2022	13813,7	13427,0	55,1	58,6	273,0	97,2	0,4	0,4	2,0
2023	23229,5	22036,0	179,0	23,4	991,1	94,9	0,8	0,1	4,2
2024	77491,0	77041,1	227,3	107,7	114,9	99,4	0,3	0,1	0,2

Аналіз структури фінансування інноваційної діяльності в Україні свідчить про значну диспропорцію між обсягами власних коштів підприємств і ресурсами державного бюджету. Особливо яскраво ця нерівномірність проявляється під час розрахунку частки бюджетних коштів, що припадає на 1 грн власних інвестицій в інновації. Нестабільність та різкі зміни у фінансуванні призводять до порушення безперервності наукових досліджень і знижують їх ефективність. Отримані результати розрахунків демонструють критичний стан державної підтримки інноваційної сфери, що фактично не дозволяє очікувати відчутного ефекту від таких вкладень і стримує поступальний розвиток інноваційної діяльності.

За статистичними даними, середній рівень інноваційної активності аграрних підприємств в Україні залишається низьким і становить лише 15,3 %, що не відповідає вимогам та показникам безпечного інноваційного розвитку (табл. 4). Слід зазначити, що серед усіх підприємств повноцінну інноваційну активність демонструє лише близько 20 %, тоді як решта впроваджують лише окремі види інновацій (продуктові, процесні, маркетингові) або ж здійснюють неповні, перервані інноваційні цикли.

У 2024 р. в Україні впровадженням високих технологій та використанням об'єктів інтелектуальної власності займалися 1657 підприємств і організацій, значна частка яких представлена промисловими суб'єктами. У сфері аграрного виробництва високотехнологічні розробки здійснювали понад 200 підприємств, що на 11,7 % більше порівняно з 2015 р. [9].

Більшість українських учених наголошує, що ключовою умовою розширення інноваційної діяльності в аграрному секторі є створення кластерів.

Табл. 4. Індикатори рівня інноваційної безпеки аграрного сектору

Індикатори	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Відхилення 2024 р. до 2020 р.
Питома вага державних витрат на інноваційну діяльність у структурі ВВП, %	0,33	0,27	0,19	0,15	0,16	-0,17
Питома вага витрат на інноваційну діяльність у структурі ВВП, %	0,70	0,60	0,55	0,48	0,50	-0,20
Кількість інноваційно активних аграрних підприємств, тис. од	1,3	1,2	0,7	0,9	0,9	-0,4
Частка інноваційно активних аграрних підприємств, %	13,4	15,5	15,0	15,2	15,3	+1,9
Кількість спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, на 1000 осіб сільської місцевості	371	350	342	352	351	-20

Кластерний підхід дає змогу посилити інноваційно-інвестиційне забезпечення аграрних підприємств і активізувати інвестиційні процеси на інноваційних засадах [10]. Експерти підкреслюють, що кластерна політика в Україні має будуватися на принципі взаємних потоків: з одного боку, держава повинна підтримувати формування національних інноваційних кластерів, зокрема у сфері АПК, орієнтованих на конкурентоспроможність на світових ринках; з іншого – на регіональному рівні необхідно сприяти ініціативам підприємств та їх об'єднань щодо створення кластерів у пріоритетних галузях регіональної економіки.

Висновки. Отже, інноваційна модель інвестиційного розвитку поступово стає не лише стратегічним орієнтиром, а й об'єктивною необхідністю для України в умовах глобальної конкуренції та швидких структурних змін у світовій економіці. У сучасних реаліях саме інновації виступають ключовим драйвером довгострокового економічного зростання, оскільки забезпечують безперервне вдосконалення виробничих процесів, формування нових ринкових можливостей та підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Інноваційний розвиток сприяє не лише підвищенню ефективності економічної системи, а й створює передумови для стійкого соціального прогресу: зростання рівня зайнятості, поліпшення якості життя населення, модернізації інфраструктури та підвищення екологічної безпеки. Тому інновації слід розглядати як комплексний соціально-економічний механізм, здатний забезпечити країні динамічний розвиток і стійке відновлення в умовах внутрішніх та зовнішніх викликів.

Водночас фундаментальною умовою формування інноваційного середовища є наявність інвестиційних ресурсів. Інвестиції виступають основним джерелом фінансування наукових досліджень, розробки технологічних рішень, модернізації виробничої бази та впровадження нових продуктів чи процесів у реальний сектор економіки. Без достатнього обсягу інвестиційного капіталу навіть найперспективніші інноваційні ідеї залишаються нереалізованими або втрачають конкурентні переваги через технологічне старіння.

Таким чином, інновації та інвестиції формують взаємозалежну систему, де інновації визначають напрямки розвитку, а інвестиції забезпечують матеріальну основу для їх реалізації. Формування такої моделі розвитку має стати пріоритетним завданням економічної політики України, оскільки саме вона здатна забезпечити економічне зростання нового типу - стійке, збалансоване та орієнтоване на майбутнє.

Література:

1. Зозуляк М. М. Проблеми фінансового забезпечення інноваційних процесів. *Економіка та суспільство*. 2022. № 42. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-87>
2. Мазуренко О. В., Столярчук Н. М. Інноваційне забезпечення аграрного сектору економіки : аналіз стану. *Економіка АПК*. 2019. № 12. С. 37–45
3. Сагачко Ю. М., Тешева Л. В. Інноваційна діяльність підприємств аграрного сектора як критерій ефективності його виробничо-господарського потенціалу. *Проблеми економіки*. 2020. № 4 (46). С. 217–223. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-4-217-223>
4. Луцій О., Бондаренко В. Механізм забезпечення інноваційної діяльності підприємств аграрного сектору на засадах маркетингу. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2022. № 4 (32). С. 144–155. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4\(32\)-144-155](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4(32)-144-155)
5. Larina Y., & ALshaban A. T. N. (2019). Classification of innovations in the agricultural sector as a precondition of forming marketing strategies of innovative development of agricultural enterprises. *Economics and Business Management*. № 10(1). P. 58–67. <http://doi.org/10.31548/bioeconomy2019.01.058>
6. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 526-р [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80>
7. Бойко Л., Бойко В. Сучасний стан агробізнесу в Україні та його ревіталізація у післявоєнний період. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Економіка. 2023. № 16. С. 55–61.
8. Радченко О. П., Карадобрі Т. В. Стан і перспективи інноваційного розвитку в аграрному секторі економіки України. *Економіка та управління національним господарством*. 2019. Вип. 47–1. С. 79–82.
9. Сус Т., Судук Н., Ємець О., Мовчун С., Цюпа О. Інноваційний розвиток аграрного сектора: моделі фінансування та оцінка впливу фінансування на

регіональному рівні. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2023. Т. 2 (49). С. 181–193.

10. Щуреви́ч А. М. Інноваційні перспективи в розвитку аграрного сектору в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. Серія «Державне управління». 2018. № 10. С. 101–105.

References:

1. Zozuliak, M. M. (2022). Problems of financial support for innovation processes. *Economy and Society*, 42. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-87>. [in Ukrainian].
2. Mazurenko, O. V., Stoliarchuk, N. M. (2019). Innovative support of the agricultural sector of the economy: analysis of the current state. *Economics of Agro-Industrial Complex*, 12, 37–45. [in Ukrainian].
3. Sahachko, Yu. M., Tiesheva, L. V. (2020). Innovative activity of agricultural sector enterprises as a criterion of efficiency of its production and economic potential. *Problems of the Economy*, 4(46), 217–223. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-4-217-223>. [in Ukrainian].
4. Lutsii, O., Bondarenko, V. M. (2022). Mechanism for ensuring innovative activity of agricultural sector enterprises on the basis of marketing. *Problems and Prospects of Economics and Management*, 4(32), 144–155. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4\(32\)-144-155](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4(32)-144-155). [in Ukrainian].
5. Larina, Y., ALshaban, A. T. N. (2019). Classification of innovations in the agricultural sector as a precondition for forming marketing strategies of innovative development of agricultural enterprises. *Economics and Business Management*, 10(1), 58–67. <https://doi.org/10.31548/bioeconomy2019.01.058>.
6. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2019). Strategy for the development of the innovation activity sphere for the period up to 2030. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80>. [in Ukrainian].
7. Boiko, L., Boiko, V. (2023). Current state of agribusiness in Ukraine and its revitalization in the post-war period. *Tavrian Scientific Bulletin. Series: Economics*, 16, 55–61. [in Ukrainian].
8. Radchenko, O. P., Karadobri, T. V. (2019). State and prospects of innovative development in the agricultural sector of Ukraine's economy. *Economics and Management of the National Economy*, 47–1, 79–82. [in Ukrainian].
9. Sus, T., Suduk, N., Yemets, O., Movchun, S., Tsiupa, O. (2023). Innovative development of the agricultural sector: financing models and assessment of the impact of financing at the regional level. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 2(49), 181–193. [in Ukrainian].
10. Shchurevych, A. M. (2018). Innovative prospects in the development of the agricultural sector in Ukraine. *Investments: Practice and Experience. Series "Public Administration"*, 10, 101–105. [in Ukrainian].

Annotation

Ulianych Yu. V., Ulianych K. F., Huzar B. S., Dyachenko M. O.
Innovations in the agricultural sector of the economy

The article examines the types of innovations in the agricultural sector of the economy: selection and genetic, technical and technological and production, organizational and managerial and economic, socio-ecological. It is established that the implementation of innovative solutions by agricultural enterprises ensures increased labor productivity, more rational use of resources, reduction of production costs, reduction of production costs and growth of economic performance in the long term. It is studied that the innovative activity of Ukraine remains low compared to the leading world economies, this is confirmed by the data of the Global Innovation Index. Among all enterprises, only about 20% demonstrate full-fledged innovative activity, while the rest implement only certain types of innovations (product, process, marketing) or carry out incomplete, interrupted innovation cycles. The average level of innovative activity of agricultural enterprises in Ukraine remains low and is only 15.3%, which does not meet the requirements and indicators of safe innovative development.

The innovative model of investment development is gradually becoming not only a strategic guideline, but also an objective necessity for Ukraine in the context of global competition and rapid structural changes in the world economy. In modern realities, it is innovations that act as a key driver of long-term economic growth, as they ensure continuous improvement of production processes, the formation of new market opportunities and increased competitiveness of the national economy. Innovative development contributes not only to increasing the efficiency of the economic system, but also creates the prerequisites for sustainable social progress: increasing employment levels, improving the quality of life of the population, modernizing infrastructure and increasing environmental safety. Therefore, innovations should be considered as a comprehensive socio-economic mechanism capable of providing the country with dynamic development and sustainable recovery in the face of internal and external challenges.

At the same time, the fundamental condition for the formation of an innovative environment is the availability of investment resources. Investments are the main source of financing for scientific research, the development of technological solutions, the modernization of the production base and the introduction of new products or processes into the real sector of the economy. Without sufficient investment capital, even the most promising innovative ideas remain unrealized or lose competitive advantages due to technological obsolescence.

Key words: *agricultural sector of the economy, innovation, innovative development, efficiency, innovative activity, production, development.*

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗОВНІШНЬОГО БОРГУ НА БЮДЖЕТНУ ПОЛІТИКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ

С. А. ПТАШНИК, кандидат економічних наук

О. В. РОЛІНСЬКИЙ, кандидат економічних наук

Уманський національний університет

Проведено емпіричне дослідження впливу зовнішнього державного боргу на формування та реалізацію бюджетної політики України в умовах воєнного стану та глибокої економічної нестабільності. Проаналізовано динаміку зовнішнього боргу за період 2010–2025 рр., зміни у структурі державного бюджету, а також боргове навантаження на душу населення. За допомогою статистичних індексів і графічного аналізу виявлено тенденції зростання боргу у кризові роки та вплив боргового тиску на бюджетну гнучкість. Проведено порівняльний аналіз з іншими країнами для виявлення ефективних практик боргового управління. Запропоновано рекомендації щодо оптимізації структури боргу, запровадження фіскальних правил і розширення внутрішнього ринку державних запозичень з метою підвищення фінансової стійкості та зменшення залежності від зовнішнього фінансування.

Ключові слова: зовнішній борг, бюджетна політика, державні фінанси, боргове навантаження, фіскальна стійкість, бюджетний дефіцит, управління боргом.

Постановка проблеми. У сучасних умовах нестабільності глобальної економіки та триваючих внутрішніх викликів питання ефективного управління державним боргом набуває особливої ваги для України. Зовнішній борг, як джерело фінансування бюджетного дефіциту, водночас виступає фактором фіскального ризику, що безпосередньо впливає на формування та реалізацію бюджетної політики. Зростання боргового навантаження обмежує бюджетні можливості держави, знижує стійкість фінансової системи та потребує посилення аналітичного супроводу прийняття фіскальних рішень. У зв'язку з цим виникає необхідність емпіричного дослідження впливу зовнішнього боргу на ключові параметри бюджету, що має важливе як наукове, так і практичне значення для формування ефективної фінансової стратегії України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У останні роки зростає науковий інтерес до впливу зовнішнього державного боргу на економічні показники та бюджетну політику країн, зокрема й України. Питання взаємозв'язку зовнішнього боргу з ключовими макроекономічними індикаторами розглядалося у роботі Гедрайтіс В. Р., Софієнко А. П., Затонацької Т. Г., Баженова О. І., Длугопольського О. В. [1], де було встановлено, що стрімке зростання боргових зобов'язань може мати довгострокові негативні наслідки для фінансової стійкості та валютного ринку. У дослідженні Кондрат І., Познякова О., Червінської О. [2]

Разінкова М. [4] аналізується вплив державного боргу на економічне зростання України з акцентом на його неоднозначність залежно від економічного циклу. Вітчизняні науковці також досліджували загальні особливості зовнішнього державного боргу у сучасних умовах. Зокрема, Брисковська О. Ю. [3], Петруха С., Петруха Н., Мякота Р. [5] акцентує увагу на правових та економічних аспектах боргового навантаження України, підкреслюючи ризики зростаючої залежності бюджету від зовнішнього фінансування.

Разом з тим, у науковій літературі залишається недостатньо опрацьованим комплексний емпіричний аналіз прямого впливу зовнішнього боргу на параметри бюджетної політики України, зокрема у контексті змін у структурі державних доходів і витрат, фінансової гнучкості бюджету та пріоритетності видатків. Відсутність актуальних досліджень, які б враховували чинники воєнного стану, макрофінансових шоків і обмежень фіскального простору, зумовлює потребу у проведенні ґрунтовного аналізу за допомогою сучасних статистичних методів.

Метою статті є здійснення ґрунтовного емпіричного дослідження впливу зовнішнього державного боргу на формування та реалізацію бюджетної політики України в умовах сучасних економічних викликів. У межах дослідження передбачається: проаналізувати динаміку зовнішнього боргу України та ключові параметри державного бюджету за останні 10–15 років; оцінити вплив боргового навантаження на стійкість фіскальної політики в умовах зовнішніх шоків; а також сформулювати практичні рекомендації щодо підвищення ефективності управління державним боргом з метою забезпечення бюджетної стабільності та фінансової збалансованості.

Методика досліджень. Дослідження базується на поєднанні кількісного аналізу та економіко-статистичних методів. В рамках дослідження проаналізовано зміну основних бюджетних показників (доходи, видатки, дефіцит, обслуговування боргу) у зв'язку з коливаннями обсягу зовнішнього боргу. Гіпотеза полягає в наявності статистично значущого зв'язку між зростанням зовнішнього боргу та обмеженнями бюджетної гнучкості. Інформаційною базою слугують офіційні дані Мінфіну України, Держстату, НБУ, МВФ та Світового банку.

Результати досліджень. Аналіз динаміки зовнішнього боргу України за період 2010–2025 років дозволяє відстежити глибокі трансформації у борговій політиці держави. На початку 2010-х років зовнішнє фінансування переважно використовувалося для стабілізації платіжного балансу та обслуговування існуючих зобов'язань. Після подій 2014 року, пов'язаних із анексією Криму та початком бойових дій на Донбасі, обсяг запозичень із зовнішніх джерел почав стрімко зростати, що пояснюється необхідністю підтримки державного бюджету в умовах зниження доходів та зростання витрат.

У 2020 році зовнішній борг перевищив 60 млрд дол. США, зокрема через збільшення позик під час пандемії COVID-19. У 2022–2024 роках ситуація ще більше ускладнилася через повномасштабну війну, що зумовило залучення рекордного обсягу зовнішнього фінансування. Згідно з офіційними даними Міністерства фінансів України, станом на вересень 2024 року загальний обсяг

державного та гарантованого державою боргу становив понад 6,1 трлн грн, з яких понад 4,4 трлн грн – це зовнішній борг, що дорівнює приблизно 72 % усієї боргової суми. Це свідчить про критичний рівень залежності бюджету від міжнародної фінансової підтримки.

Ключові параметри державного бюджету в цей період зазнали значних змін. До 2014 року бюджет характеризувався помірним дефіцитом і відносною збалансованістю, але починаючи з 2015 року, почали зростати як витрати, так і потреби у фінансуванні через боргові інструменти. З 2022 року структура бюджету радикально змінилася: більшість витрат було спрямовано на національну безпеку й оборону, соціальний захист, гуманітарні потреби, а також обслуговування боргових зобов'язань. Особливо показовим є різке зростання дефіциту: у 2023 році він перевищив 1,2 трлн грн, а в 2024 – досягнув ще більшого значення. Це є наслідком як зростання воєнних витрат, так і уповільнення економічної активності. Значну частину дефіциту покривають саме зовнішні позики та грантова підтримка з боку міжнародних партнерів. Така ситуація є подвійно ризикованою: з одного боку, зовнішній борг є єдиною можливою альтернативою внутрішнім ресурсам, а з іншого – він створює значний фіскальний тиск і знижує бюджетну незалежність держави.

У воєнний період також зафіксовано зміну пріоритетів бюджетного фінансування: до 50 % усіх видатків скеровується на сектор оборони, що є безпрецедентним за останні десятиліття. Це обумовлює перерозподіл ресурсів і звуження простору для розвитку інших сфер – освіти, охорони здоров'я, інфраструктури.

Табл. 1. Динаміка зовнішнього боргу України з індексами змін, 2010–2025 рр.

Рік	Зовнішній борг (млн USD)	Борг/ВВП (%)	Темп приросту (%)	Базисний індекс (2010=100)	Ланцюговий індекс (%)
2010	117 343	40,1	–	100,0	–
2011	126 236	36,3	+7,58	107,58	107,58
2012	135 065	37,6	+6,99	115,10	106,99
2013	142 079	39,9	+5,19	121,08	105,19
2014	126 308	70,2	-11,10	107,64	88,90
2015	118 729	79,1	-6,01	101,18	93,99
2016	113 518	80,9	-4,38	96,73	95,62
2017	116 578	71,8	+2,69	99,35	102,69
2018	114 710	60,9	-1,60	97,76	98,40
2019	121 739	50,5	+6,12	103,74	106,12
2020	125 690	60,8	+3,25	107,12	103,25
2021	129 711	48,9	+3,20	110,50	103,20
2022	131 998	63,6	+1,76	112,49	101,76
2023	161 533	79,4	+22,36	137,66	122,36
2024	180 639	84,1	+11,83	153,89	111,83
2025 (прогноз)	208 479	89,5	+15,41	177,60	115,41

Примітка. Складено авторами на основі даних [6–10]

Представлені в таблиці дані демонструють загальні тренди зміни обсягів зовнішнього боргу України за період 2010–2025 рр. та дозволяють зробити низку критичних спостережень щодо фінансової динаміки та боргової стійкості держави. У 2010–2013 роках зовнішній борг стабільно зростає – із 117,3 млрд до 142,1 млрд дол. США. Це відображено і в позитивних темпах приросту (від +5 % до +7 %), і в поступовому зростанні базисного індексу до 121,08 % у 2013 році. Така динаміка відповідає періоду макроекономічної стабільності до початку воєнного конфлікту на сході України. У 2014–2016 роках спостерігається суттєве зниження обсягу зовнішнього боргу, що супроводжується негативними темпами приросту – найглибше падіння зафіксоване у 2014 році (-11,1 %). Це відображає наслідки політичної кризи, зниження ВВП, валютної девальвації та реструктуризації частини зобов'язань. Базисний індекс у 2016 році впав до 96,73 %, що означає повернення до рівня нижчого за 2010 рік. Період 2017–2021 років можна охарактеризувати як відносну стабілізацію: коливання боргу залишалися в межах 114–130 млрд дол. США, а темпи приросту були незначними. У цей час борг/ВВП знизився з 80,9 % до 48,9 %, що свідчить про зростання ВВП і контрольовану боргову політику.

Кардинальна зміна ситуації відбулася з 2022 року. З початком повномасштабної війни зовнішній борг почав стрімко зростати: у 2023 році зафіксовано приріст на +22,36 %, а у 2025 році — на +15,41 % порівняно з попереднім роком. Базисний індекс досяг 177,6 %, що означає, що зовнішній борг зріс майже у 1,8 раза відносно 2010 року. Одночасно різко погіршився показник боргу до ВВП – із 63,6 % у 2022 році до 89,5 % у 2025 році (за попередніми даними), що перевищує рекомендовані МВФ межі для країн з ринками, що формуються.

Таким чином, таблиця чітко фіксує періоди стабільності, кризи та загострення боргової залежності. Наявність як темпів приросту, так і індексів дозволяє не лише фіксувати зміни, а й вимірювати їхню інтенсивність. Різке погіршення показників у 2022–2025 роках підтверджує критичний вплив зовнішніх факторів (війна, економічна нестабільність, девальвація) на фінансову стійкість України.

Отже, проведений аналіз дає підстави констатувати, що у 2010–2025 роках зовнішній борг із допоміжного фінансового інструменту поступово трансформувався у головне джерело покриття бюджетного дефіциту. Його зростання без системного перегляду бюджетної політики створює загрозу зниження фінансової стабільності у середньостроковій перспективі. Державна боргова політика потребує перегляду в напрямі збалансування джерел запозичень, оптимізації боргового навантаження та забезпечення пріоритетного фінансування критичних секторів.

У процесі оцінки боргового навантаження доцільним є розгляд не лише абсолютних обсягів зовнішнього державного боргу, а й показників у розрахунку на душу населення, що дає змогу краще зрозуміти масштаб фінансового тиску на громадян та стійкість бюджетної політики в динаміці. Для наочності нижче представлено графік динаміки зовнішнього боргу на одну особу населення

України упродовж 2006–2024 років, із додатковою побудовою індексу приросту відповідного показника рік до року.

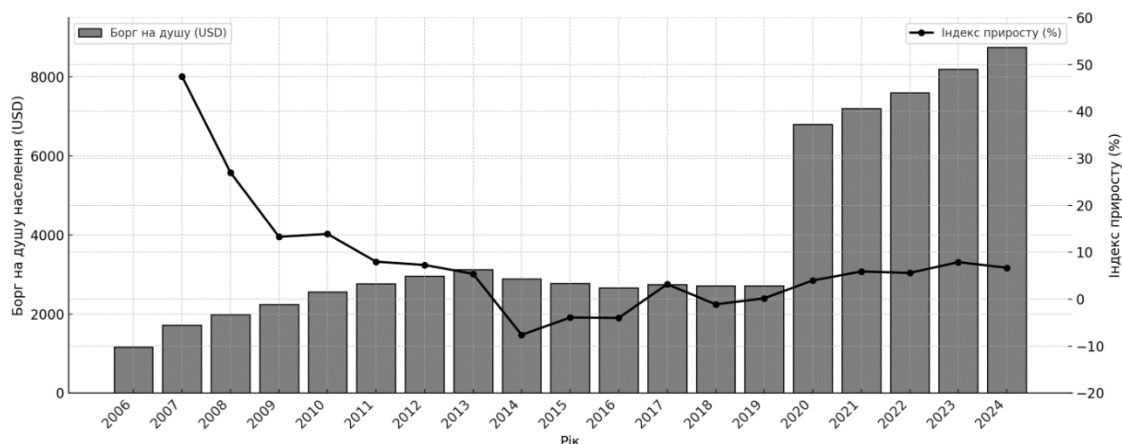

Рис. 1. Зовнішній борг на душу населення України у 2006–2024 рр., дол. США

Примітка. Сформовано авторами на основі даних Міністерства фінансів України [6], Світового банку [7], CEIC Data [8], Trading Economics [9]

Аналіз рисунка свідчить про наявність декількох ключових фаз зміни боргового навантаження. Упродовж 2006–2013 років спостерігалось системне зростання зовнішнього боргу в перерахунку на одного жителя – з \$1165,2 до \$3123,5, що супроводжувалося високими темпами приросту (до +47,5 % у 2007 р.). Водночас з 2014 по 2019 роки фіксується тенденція до зниження боргу на душу населення, що пояснюється частково курсовими коливаннями, реструктуризацією боргових зобов'язань і демографічними чинниками (зменшенням чисельності населення).

Починаючи з 2020 року, на тлі посилення зовнішніх фінансових шоків, пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення РФ, зовнішній борг на душу населення зріс у понад 3 рази – з \$2719,4 до \$8750,0 у 2024 р. Це супроводжувалося зростаючими темпами приросту, які в 2023 році становили +7,9 %. Така динаміка свідчить про значне підвищення залежності України від зовнішніх запозичень у критичних умовах, що ставить нові вимоги до фінансової стійкості держави та ефективного управління боргом. Тому, представлений графік ілюструє, що зовнішній борг на душу населення є індикатором не лише боргового навантаження, а й загальної чутливості публічних фінансів до зовнішніх ризиків.

Стійкість фінансової політики у сучасних умовах формується під впливом множинних ризиків, серед яких домінують зовнішні економічні шоки: глобальні фінансові кризи, пандемія COVID-19, збройна агресія РФ проти України, зміна донорських програм. В таких умовах боргове навантаження виступає не лише індикатором бюджетного тиску, а й ключовим обмежувачем маневреності фінансової політики.

Згідно з результатами емпіричного аналізу, у роки масштабних шоків (2014–2015, 2020, 2022–2024) спостерігалось стрімке зростання як обсягів

запозичень, так і обслуговування боргу. Це супроводжувалося збільшенням дефіциту бюджету, активізацією випуску ОВДП, а також зростанням залежності від міжнародної донорської допомоги. Водночас фіскальний простір для реалізації антициклічної політики звужувався, а обсяг гарантованих зобов'язань держави збільшував ризики боргової нестійкості.

Слід відзначити, що на тлі таких викликів успішність фіскальної політики залежить від здатності держави адаптувати бюджетну структуру до нових умов: проводити жорсткі пріоритети у видатках, забезпечувати прозоре планування боргових операцій та підвищувати ефективність використання зовнішнього фінансування. На практиці це означає не лише контроль за зростанням боргу, а й перехід до нових форматів управління фіскальними ризиками, таких як фіскальні правила, боргові ліміти, середньострокове бюджетне планування.

Таким чином, боргове навантаження має критичне значення для фіскальної стійкості в умовах зовнішніх шоків. Його мінімізація має бути однією з головних стратегічних цілей у процесі реформування публічних фінансів.

У контексті поглиблення боргової залежності України та зростаючих викликів для державних фінансів особливої актуальності набуває формування ефективної політики управління державним боргом, яка має бути не лише інструментом покриття бюджетного дефіциту, але й засобом забезпечення фіскальної стійкості. Практичні підходи до вдосконалення боргової політики повинні ґрунтуватися на комплексному баченні взаємозв'язку між запозиченнями, бюджетним плануванням та макроекономічними ризиками.

По-перше, важливо впровадити середньострокове боргове планування, що враховуватиме сценарії розвитку економіки та структуру майбутніх бюджетних зобов'язань. Така стратегія повинна містити чітко визначені межі боргового навантаження, зокрема за показниками боргу до ВВП та обслуговування боргу до доходів бюджету, з регулярним оновленням відповідно до змін у зовнішньому середовищі. По-друге, ефективність боргової політики значною мірою залежить від диверсифікації джерел фінансування. Зменшення частки зовнішніх позик, номінованих у іноземній валюті, на користь внутрішніх інструментів у національній валюті дасть змогу знизити валютні ризики. Водночас, забезпечення балансу між коротко- та довгостроковими зобов'язаннями мінімізуватиме ризики рефінансування. По-третє, забезпечення прозорості в управлінні боргом передбачає регулярне оприлюднення структурованої інформації про обсяг, терміни, умови погашення та обслуговування боргу. Це дозволить посилити довіру інвесторів, стимулювати відповідальність держави у борговій політиці та забезпечити ефективну парламентську та громадську оцінку ризиків.

Крім того, необхідною є інтеграція боргової політики у загальну систему бюджетного планування. Кожне нове запозичення має бути обґрунтоване аналізом його впливу на дефіцит бюджету, інфляцію, динаміку валютного курсу та платоспроможність у середньостроковому періоді. Доцільним є запровадження фіскальних правил, які обмежують зростання боргу за умов дефіциту або нестійких доходів бюджету.

Важливим також є створення стабілізаційного фонду чи буфера ліквідності на випадок зовнішніх шоків, що дозволить фінансувати обслуговування боргу без порушення інших бюджетних пріоритетів. У поєднанні з політикою економічного зростання та збільшенням доходної бази це дозволить забезпечити належний рівень боргової стійкості в довгостроковій перспективі.

Табл. 2. Показники боргового навантаження у вибраних країнах 2024–2025 рр.

Країна	Держборг / ВВП, %	Зовнішній борг / ВВП, %	Частка зовнішнього у держборгу, %	Клас боргового навантаження
Україна	89,5	90,4	73,0	високе
Польща	53,5	39,0	21,5	середнє
Румунія	57,3	56,8	29,2	середнє
Німеччина	65,7	153,0	53,4	високе
Італія	140,5	123,5	44,0	дуже високе
Греція	168,1	202,3	65,0	дуже високе
Литва	36,7	80,0	61,5	низьке держ., високе зовнішнє
Болгарія	25,2	60,3	50,8	низьке
Естонія	18,4	84,1	65,2	низьке
Єврозона (середнє)	88,2	111,1	55,7	середнє/вище середнього

Примітка. Дані базуються на відкритих статистичних джерелах (World Bank, CEIC, TradingEconomics, Eurostat).

Станом на 2025 рік, Україна демонструє рівень державного боргу, що становить близько 90 % ВВП, що істотно перевищує порогові значення, рекомендовані для країн із перехідною економікою. Ще більш критичною є частка зовнішнього боргу, яка складає понад 90 % ВВП і охоплює майже три чверті усього обсягу державного боргу. Така структура створює вразливість перед валютними коливаннями, геополітичними ризиками та змінами умов міжнародного фінансування.

Для порівняння, у Польщі та Румунії, які також є країнами із досвідом трансформаційних реформ, боргове навантаження істотно нижче як у відносному (держборг/ВВП), так і в абсолютному вимірі (зовнішній борг). Це пояснюється більш активним використанням внутрішніх ринків запозичень, ефективнішою фіскальною політикою та ширшими податковими можливостями.

Показники таких країн, як Італія та Греція, свідчать про гранично високе боргове навантаження, однак у їх випадку частина ризиків пом'якшується наявністю фіскальних буферів, низькою ставкою обслуговування боргу (завдяки

членству в ЄС) та стабільністю ринкових інституцій. Країни Балтії (Естонія, Литва) демонструють цікаву конфігурацію: при низькому державному боргу вони мають високу зовнішню заборгованість. Це пов'язано з високою інтегрованістю в зовнішні ринки капіталу та фінансову відкритість, однак борг формується переважно приватним сектором.

Порівняльний аналіз структури зовнішнього боргу та фінансової стійкості засвідчує, що номінальний рівень боргу сам по собі не є визначальним чинником фінансової дестабілізації. Наприклад, Німеччина має відносно високий рівень зовнішнього боргу (понад 150 % ВВП), однак її бюджетна політика характеризується високою передбачуваністю, низькими витратами на обслуговування боргу та стійким первинним сальдо бюджету. У той час як Україна, навіть при нижчому співвідношенні зовнішнього боргу до ВВП (90,4 %), демонструє хронічну боргову вразливість та структурні фінансові дисбаланси.

Ключовим фактором виступає якість боргового управління та довіра інвесторів до національних інституцій. Розвинені країни, як правило, мають доступ до міжнародних ринків капіталу за нижчих процентних ставок, можуть розміщувати боргові зобов'язання в національній валюті та мають вищу кредитну репутацію. Це дає їм змогу обслуговувати великі обсяги боргу з мінімальними фінансовими ризиками.

На противагу, боргова політика України протягом останніх десятиліть характеризувалась короткостроковістю, високим рівнем доларизації, залежністю від офіційних кредиторів та недостатньою гнучкістю фінансових інструментів. До того ж, кризові потрясіння (2014, 2020, 2022 рр.) супроводжувалися різкими стрибками дефіциту, що призводило до екстрених запозичень з несприятливими умовами. Україна переважно змушена залучати боргові ресурси не на інвестиційні цілі, а для покриття дефіциту та обслуговування старих боргів, що створює ефект "боргової спіралі". Також слід враховувати, що в країнах ЄС діють інституційні запобіжники, як-от Маастрихтські критерії та фінансові правила (наприклад, "золоте правило" дефіциту), що обмежують надмірні боргові дисбаланси. Україна ж лише нещодавно перейшла до середньострокового бюджетного планування і ще не інтегрувала сталу систему фінансових обмежень.

Таким чином, боргове навантаження має суттєво різні наслідки в залежності від макрофінансової архітектури, кредитної історії, структури ринку запозичень та рівня інституційної зрілості. Тому для України головне завдання – не лише знизити обсяги боргу, а забезпечити його ефективну структуру, передбачуваність управління та довгострокову інтеграцію в європейську фінансову систему. У цьому контексті структура боргу України вимагає глибокого перегляду: акцент має бути зроблений на зниженні зовнішнього навантаження, розвитку внутрішнього ринку боргових інструментів, а також запровадженні фінансових правил, що обмежують неконтрольоване зростання боргу у кризових періодах.

З метою формування дієвої боргової політики України доцільно врахувати досвід країн, які успішно адаптували інструменти управління державним

боргом до умов високої фіскальної чутливості. У таблиці нижче узагальнено приклади держав, що застосували ефективні стратегії фіскальної стабілізації, їхні основні характеристики та отримані результати. Такий аналіз дозволяє виокремити найрелевантніші практики, що можуть бути адаптовані до українських реалій.

Табл. 3. Міжнародний досвід ефективного боргового управління

Країна	Стратегія	Результат
Польща	Розвиток внутрішнього ринку через пенсійні фонди та держбанки	Зниження зовнішньої залежності, стабільне фінансування бюджету
Грузія	Запровадження фіскального правила, впровадження автоматизованої системи моніторингу боргу	Покращення боргової дисципліни, підвищення передбачуваності фіскальних показників
Швеція	Створення незалежного органу контролю за фіскальною політикою, багаторівнева система контролю	Зміцнення довіри інвесторів, стабілізація фіскальної системи

Ці приклади підтверджують, що інтеграція чітких правил, інституційної відповідальності та прозорості боргової політики може забезпечити фіскальну стабільність навіть за високих боргових рівнів. Для України подібні підходи можуть стати дієвим інструментом посилення фінансової дисципліни та довіри до публічних фінансів.

Висновки. Проведене емпіричне дослідження дозволило виявити наявність тісного зв'язку між зростанням зовнішнього боргу України та змінами в структурі бюджетної політики. Було доведено, що в умовах зовнішніх шоків (війна, пандемія, глобальні кризи) посилюється боргове навантаження, що знижує гнучкість та стійкість фіскальної політики. Зовнішній борг з інструменту фінансування трансформувався у ключове джерело покриття бюджетного дефіциту, що підвищує ризики боргової нестійкості. Статистичний аналіз засвідчив погіршення показників боргу до ВВП та зростання залежності від зовнішніх донорів. Серед практичних рекомендацій – запровадження середньострокового боргового планування, розвиток внутрішнього ринку запозичень, підвищення прозорості боргових операцій і впровадження фіскальних правил. Перспективи подальших досліджень – аналіз боргового тиску на соціальні видатки та ефективність управління ризиками в рамках публічних фінансів.

Література:

1. Giedraitis V. R., Sofiienko A. P., Zatonatska T. H., Bazhenova O. I., & Dluhopolskyi O. V. The impact of external public debt on the national economy's key macroeconomic indicators (case of Ukraine). *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2020. № 3 (34). С. 219–229.

2. Kondrat I., Pozniakova O., & Chervinska O. The impact of public debt on economic growth in Ukraine. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio H Oeconomia*. 2019. № 4. С. 91–100.
3. Брисковська О. Ю. Особливості зовнішнього державного боргу України в сучасних умовах. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2022. Т. 12, № 2. С. 24–31.
4. Razinkova M. Assessment of Ukraine's external debt burden under modern conditions. *Public and Municipal Finance* 2023. V. 12. № 2.
5. Petrukha S., Petrukha N., Myakota R. The public debt of Ukraine: a new dimension of dynamics and architecture of the management system. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2024. Т. 10. № 5. С. 305–314.
6. Валовий зовнішній борг України (2009–2025) [Електронний ресурс]. Мінфін. [Електронний ресурс]. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/foreigndebt/> (дата звернення: 01.11.2025).
7. Central government debt, total (% of GDP). World Bank Open Data. [Електронний ресурс]. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/GC.DOD.TOTL.GD.ZS> (date of access: 21.11.2025).
8. CEIC Data. Global economic data, indicators, charts & forecasts [Електронний ресурс]. CEIC. URL: <https://www.ceicdata.com/en> (date of access: 11.11.2025).
9. Government debt to GDP by country [Electronic resource]. Trading Economics. [Електронний ресурс]. URL: <https://tradingeconomics.com/country-list/government-debt-to-gdp> (date of access: 27.11.2025).
10. General government gross debt – quarterly data [Electronic resource]. Eurostat. [Електронний ресурс]. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-euro-indicators> (date of access: 01.11.2025).

References:

1. Giedraitis, V. R., Sofiienko, A. P., Zatonatska, T. H., Bazhenova, O. I., & Dluhopolskyi, O. V. (2020). The impact of external public debt on the national economy's key macroeconomic indicators (case of Ukraine). *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 3(34), 219–229.
2. Kondrat, I., Pozniakova, O., & Chervinska, O. (2019). The impact of public debt on economic growth in Ukraine. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio H Oeconomia*, 4, 91–100.
3. Bryskovska, O. Yu. (2022). Features of Ukraine's external public debt under modern conditions. *Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 12(2), 24–31. [in Ukrainian].
4. Razinkova, M. (2023). Assessment of Ukraine's external debt burden under modern conditions. *Public and Municipal Finance*, 12(2).
5. Petrukha, S., Petrukha, N., & Myakota, R. (2024). The public debt of Ukraine: A new dimension of dynamics and architecture of the management system. *Baltic Journal of Economic Studies*, 10(5), 305–314.
6. Ministry of Finance of Ukraine. (n.d.). Gross external debt of Ukraine (2009–2025). <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/foreigndebt/>. [in Ukrainian].
7. World Bank. (n.d.). Central government debt, total (% of GDP). <https://data.worldbank.org/indicator/GC.DOD.TOTL.GD.ZS>.

8. CEIC. (n.d.). Global economic data, indicators, charts & forecasts. <https://www.ceicdata.com/en>.
9. Trading Economics. (n.d.). Government debt to GDP by country. <https://tradingeconomics.com/country-list/government-debt-to-gdp>.
10. Eurostat. (n.d.). General government gross debt – quarterly data. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-euro-indicators>.

Annotation

Ptashnyk S., Rolinskyi O.

Empirical Analysis Of The Impact Of External Debt On Ukraine's Fiscal Policy In The Context Of Public Finance

The article presents an empirical study of the impact of external public debt on the formation and implementation of Ukraine's fiscal policy under conditions of war and economic instability. The study addresses the critical need for sustainable debt management, especially during periods of fiscal shocks and budgetary imbalances. The urgency of this issue is underscored by Ukraine's current macroeconomic challenges, including high military expenditures, reduced revenue capacity, and growing dependence on international financial support.

The purpose of the article is to assess the statistical relationship between the volume and structure of external debt and changes in Ukraine's fiscal indicators. Key tasks include analyzing the dynamics of external debt between 2010 and 2025, evaluating its influence on budget flexibility, and determining the debt burden's impact on fiscal sustainability. The study employs a combination of statistical indices, chain and base indices, and per capita debt indicators to reveal patterns and identify fiscal vulnerabilities.

The findings indicate a significant increase in external debt, especially during crisis periods (2014–2015, 2020, 2022–2024), with a sharp rise in the debt-to-GDP ratio. In 2024, Ukraine's external debt exceeded 90% of GDP, placing it in the high-debt risk category. This has significantly constrained fiscal space, limiting the government's ability to conduct anti-cyclical and development-oriented fiscal policies. The budget deficit widened considerably, largely financed through external loans and grants, leading to increased financial vulnerability.

The article highlights that external debt has transitioned from a supplementary financing tool to a dominant source of budget deficit coverage. This transformation poses strategic risks and emphasizes the need for fiscal reforms. Practical recommendations include implementing medium-term debt planning, strengthening domestic debt markets, enhancing transparency in debt operations, and adopting fiscal rules to cap uncontrolled debt growth.

In conclusion, the research underscores the critical importance of aligning debt management with broader fiscal and economic policies to enhance resilience against external shocks. The authors suggest further studies on the interaction between debt dynamics and social expenditure, particularly under conditions of war-related budget constraints.

Key words: external debt, fiscal policy, public finance, debt burden, fiscal sustainability, budget deficit, debt management.

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ АГРАРНИХ РОЗПИСОК В УКРАЇНІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАЛУЧЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ ДЛЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВИРОБНИКІВ

С. А. ВЛАСЮК, кандидат економічних наук

С. С. ПОЛИШВАЙКО, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет

Досліджено функціонування в Україні альтернативного інструменту залучення фінансування для агробізнесу. Проведено ретроспективний огляд становлення аграрних розписок у нашій країні. Визначено ключові проблеми та переваги даного інструменту. Проаналізовано динаміку зміни вартісної і кількісної характеристики виданих аграрних розписок. На основі проведеного аналізу запропоновано рекомендації щодо нівелювання негативних чинників, що стримують розвиток цього інструменту. Результати дослідження можуть бути використані у формуванні державної політики у сфері доступу сільськогосподарських виробників до нових джерел фінансування.

Ключові слова: аграрна розписка, аграрна нота, товарна розписка, фінансова розписка, фінансові інструменти, Бразилія, Україна, реєстр аграрних розписок

Постановка проблеми. Необхідними умовами розвитку сільського господарства, а відповідно і збалансованості продовольчого ринку та забезпечення продовольчої безпеки України, є якісне фінансове забезпечення агровиробників. В сучасних умовах процес залучення фінансових ресурсів є складним і довготривалим для аграріїв та часто дороговартісним. Відомо, що українські підприємства, в тому числі й сільськогосподарські, мають труднощі при отриманні кредитів у банках, що зумовлене вартістю кредитів, їх короткостроковістю та високими вимогами до застави. Кредитування через небанківські фінансові компанії, зокрема кредитні спілки, ще перебуває на етапі становлення і не є популярною формою залучення капіталу. Пошук альтернативних інструментів фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств є актуальним. Одним із таких інструментів може стати запозичений у Бразилії механізм аграрних розписок, що набув популярності в Україні останніми передвоєнними роками, а зараз знову відновлюється. Запущений як проєкт на території Полтавщини, механізм аграрних розписок вже можна оформити на всій території України, а з 01 січня 2025 року набув чинності новий закон, що передбачає введення і бездокументарної форми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансового забезпечення сільськогосподарських виробників та пошуку альтернативних джерел фінансування традиційно перебуває у фокусі уваги вітчизняних науковців,

що підтверджується працями Тулай О. [1] та Каменичної А. [2], які закладають теоретичні основи розуміння фінансових потреб агросектору. Безпосередньо механізм функціонування аграрних розписок в Україні, його правове регулювання та перші практичні аспекти були детально розглянуті у працях Зваруна Б. [3] та Скоропада Б. [4], які зосереджувалися на перевагах застави майбутнього врожаю. Перспективи використання аграрних розписок як альтернативного інструменту кредитування в контексті розвитку фінансового ринку були проаналізовані Лавріненко І. [5] та Печенюк А. [6]. Водночас, ефективний досвід розвитку та запровадження аграрних розписок у Бразилії як країні-піонера було висвітлено в публікаціях Омеляненка О. [7] та Колюбакіна В. [8], що підтверджує системну ефективність інструменту в умовах економічних криз.

Проте, аналіз наявної наукової бази засвідчив, що більшість досліджень була проведена до початку повномасштабної агресії, і в науковій літературі недостатньо висвітлені такі актуальні питання: комплексний аналіз динаміки використання аграрних розписок у період 2022–2024 років та оцінка їхньої ролі як критичного джерела фінансування в умовах війни; детальний аналіз функціональних проблем Реєстру аграрних розписок, зокрема, виявлених розбіжностей між статистичними та публічними даними, що критично впливає на довіру кредиторів; а також оцінка перспектив та ризиків переходу до бездокументарної форми, запровадженої Законом «Про аграрні ноти» (з 2025 року).

Метою статті є систематизація результатів впровадження аграрних розписок в Україні, оцінка сучасного стану функціонування даного інструменту та обґрунтування перспектив його використання з урахуванням поточного стану фінансової системи України.

Методика досліджень. Методичну основу дослідження складають положення наукових праць українських фахівців, що досліджували проблеми аграрних розписок як альтернативне джерело фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств. З метою розкриття суті поставленої мети використано такі загальнонаукові методи як аналіз, синтез, порівняння. Системний підхід застосовано при формуванні бізнес-моделей функціонування аграрних розписок в Україні. Висновки сформовано за допомогою методу узагальнення та логічного методу.

Результати досліджень. У світі Бразилія першою в світі застосувала на практиці новітній інструмент фінансування сільгоспвиробників – аграрні розписки. Через економічну кризу в країні пошук альтернативних джерел фінансування для сільськогосподарських виробників привів аграрні розписки виявилися необхідним напрямком розв’язання проблеми. У Бразилії щорічно обсяг виданих кредитів через аграрні розписки складає близько 25–30 млрд доларів щорічно. Досвід країни з Південної Америки щодо роботи з аграрними розписками знайшов використання і в Україні [7].

Вперше згадка про аграрну розписку в українському законодавстві з’явилася у зв’язку прийняттям Закону України «Про аграрні розписки» від 06.11.2012 р. (далі – Закон) [9]. Вступ в дію цього закону фактично запровадив новий механізм залучення коштів, що можуть використовувати сільськогосподарські виробники. Реально новий інструмент почав діяти у 2015

році, коли було видано перші аграрні розписки, після затвердження низки відповідних підзаконних актів, зокрема постанови Кабінет Міністрів України від 17.07.2013 № 665, якою затверджено порядок ведення Реєстру аграрних розписок [10]. Відповідно до статті 1 Закону, аграрна розписка – товаророзпорядчий документ, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах [9].

Сторонами за операціями, де використовуються аграрні розписки є кредитор та боржник. Кредитором можуть бути ті юридичні чи фізичні особи, які надають агровиробнику/боржнику (який володіє або користується землею, на якій вирощує агропродукцію) або засоби захисту рослин, насіння, добрива, паливо, або виконують певні роботи, наприклад логістичні чи сільськогосподарські, (наприклад, культивування чи послуги з обробки рослин хімічними або біологічними засобами для захисту від шкідників, хвороб і бур'янів) тощо.

Відповідно боржник зобов'язується розрахуватися за отримані послуги чи фінансові ресурси і надає свій майбутній врожай у заставу. Особливістю аграрної розписки є те, що вона видається на кожен вид аграрної продукції окремо. Це визначено Законом (стаття 9) та є одним з недоліків даного інструменту, оскільки ускладнює процедуру оформлення аграрних розписок, якщо боржник на одній земельній ділянці вирощує декілька культур (збільшуються витрати на оформлення та додатковий час на визначення суми зобов'язання) також викликає складність у перевірці для кредитора чи вже не була видана розписка на певну культуру на визначеній земельній ділянці [9].

Інша особливість: розписка може бути видана тільки у письмовій формі, що вимагає нотаріального посвідчення і реєстрації в Реєстрі аграрних розписок. Перевагою такої форми є те, що вона надає впевненість учасникам операції в її законності, але є і недоліком – збільшення вартості механізму, оскільки аграрій або кредитор повинні будуть заплатити державне мито та обов'язкові платежі/послуги нотаріуса від вартості цієї розписки, що відповідно зменшує привабливість її використання [5]. Крім того, у разі втрати документарного носія, виникає потреба повторного звернення до нотаріуса за видачею дубліката, що також збільшує фінансове навантаження.

Аграрні розписки поділяються на:

- товарні: боржник зобов'язується в майбутньому поставити кредиторів агропродукцію. Вид товару, його якість, кількість, строк та місце поставки визначається в аграрній розписці;
- фінансової: боржник сплачує кредиторів кошти, що визначається за формулою, погодженою сторонами та яка має прив'язку до цін на агропродукцію за критерієм обсягу та якості [11].

Першопрохідцем за територіальним принципом впровадження аграрних розписок стала Полтавська область. Згодом до Полтавщини приєдналися Вінницька, Миколаївська, Харківська, Хмельницька, Сумська, Тернопільська, Черкаська області. Із запуском національного Реєстру аграрних розписок на

початку 2018 року використання інструменту було поширено на всю територію України [12].

Розглянемо наявні бізнес-моделі, які функціонують в Україні при роботі з аграрними розписками (табл. 1).

Табл. 1. Бізнес-моделі роботи за аграрними розписками [12]

Вид	Характеристика	Кредитор
Аграрна розписка і постачальник	Розписка – це додаткове забезпеченням при товарному кредитуванні. Виникає при цій моделі – контракт щодо поставки товарів, робіт, послуг	Постачальник
Фінансова аграрна розписка і банк	Фінансова аграрна розписка йде як невід’ємна складова кредитного договору. Аграрна розписка виконана у випадку погашення заборгованості за кредитом	Банк
Фінансова аграрна розписка і кредитна спілка	Укладається договір с/г виробником, кредитною спілкою, членом спілки	Кредитна спілка
Аграрна розписка (товарна) і трейдером/переробник	Аграрна розписка виступає гарантією поставки/збуту с/г продукції одночасно з форвардним контрактом та є додатковим забезпеченням	Трейдер, переробник

Представлені (табл. 1) бізнес-моделі демонструють багатofункціональність аграрної розписки як фінансового інструменту. Вона виступає не лише як прямий кредитний інструмент (у моделях із банком чи кредитною спілкою), але й як додаткове забезпечення при товарному кредитуванні (з постачальниками) або як гарантія поставки при форвардних контрактах (з трейдерами/переробниками).

Найбільш поширеними є моделі співпраці з постачальниками (товарна розписка), де агровиробник отримує необхідні ресурси (насіння, добрива, ЗЗР) під зобов'язання майбутнього врожаю, та співпраця з банками (фінансова розписка), де вона слугує заставою, що замінює класичне нерухоме майно. Еволюція цих моделей та їхня стійкість в умовах війни підкреслюють ключову перевагу розписки: прив'язка зобов'язання до виробничого циклу агробізнесу.

Цікавою для дослідження є динаміка зміни кількісних та вартісних характеристик аграрних розписок від початку їх впровадження до 2024 року. Статистичні дані щодо функціонування інструменту фінансування агрегуються Державним підприємством «Аграрні реєстри». Хоча табл. 2 надає повну числову інформацію про ці зміни, візуальне відображення трендів, представлене на рис. 1, дозволяє чітко ідентифікувати ключові фази розвитку аграрних розписок на фінансовому ринку України. Візуалізація динаміки виданих аграрних розписок (рис. 1) наочно підтверджує, що період 2018–2021 рр. став фазою інституційного визнання інструменту, коли обидва показники – і кількість, і вартість – демонстрували стійке зростання, досягнувши пікових значень. Це свідчить про успішне освоєння механізму агровиробниками та фінансовими інституціями.

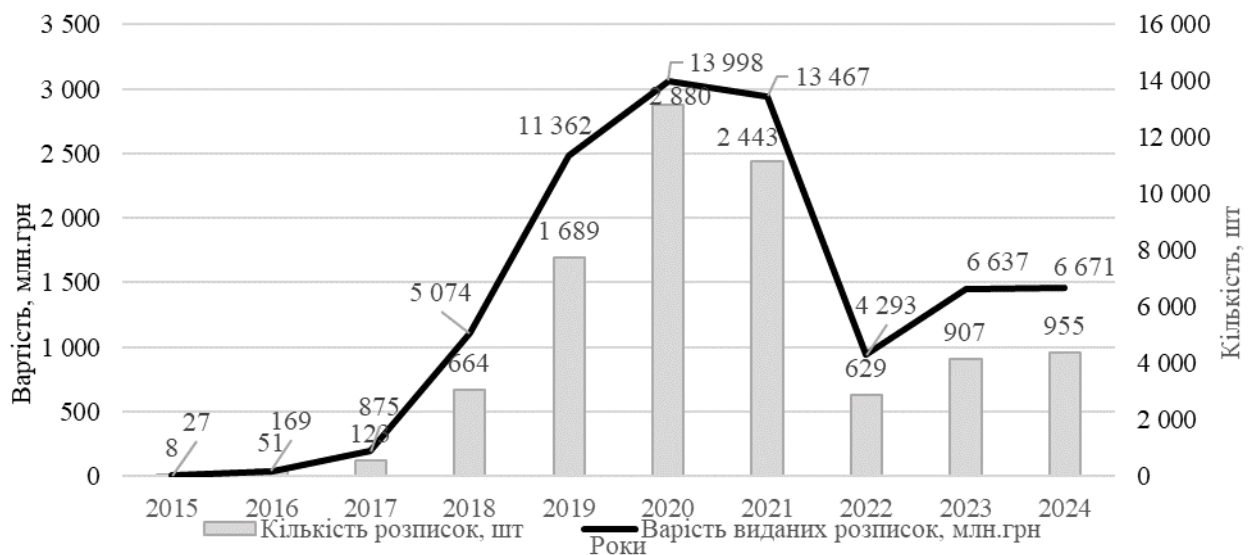

Рис. 1. Динаміка виданих аграрних розписок за 2015–2024 роки [13]

Особливо виразною точкою перегину на графіку є різкий спад у 2022 році, де лінія вартості обривається з 13 467 млн грн до 4 293 млн грн. Це графічно ілюструє безпрецедентний шок, спричинений повномасштабною агресією. Водночас, рис. 1 чітко відображає відновлювальний тренд у 2023–2024 рр., де вартість стабілізувалася на рівні близько 6,6 млрд. грн. Цей тренд є свідченням стійкості та критичної необхідності аграрної розписки як механізму забезпечення ліквідності агровиробників в умовах високих воєнних ризиків.

Проведемо детальний аналіз кількісних та вартісних показників, а також відносних змін, що підтверджують зазначені тенденції (табл. 2).

Табл. 2. Динаміка виданих аграрних розписок за 2015–2024 рр. [13]

Рік	Кількість розписок, шт	Вартість виданих розписок, млн грн	Зміна кількості розписок у порівнянні з попереднім роком		Зміна вартості розписок у порівнянні з попереднім роком	
			у шт	у %	у млн грн	у %
2015	8	27	—	—	—	—
2016	51	169	43	538	142	526
2017	123	875	72	141	706	418
2018	664	5 074	541	440	4 199	480
2019	1 689	11 362	1 025	154	6 288	124
2020	2 880	13 998	1 191	71	2 636	23
2021	2 443	13 467	-437	-15	-531	-4
2022	629	4 293	-1 814	-74	-9 174	-68
2023	907	6 637	278	44	2 344	55
2024	955	6 671	48	5	34	1
Всього	10 349	62 573	—	—	—	—

Як бачимо з даних таблиці 2, стрімке зростання розпочалось у 2018 році на 4 199 млн грн (664 штук на суму 5 074 млн грн), що пов'язане з освоєнням аграріями до нового інструменту залучення фінансування на фінансовому ринку України. У наступному році (2019) вартість, на яку оформлені аграрні розписки, подвоїлася та досягла піку у 2020–2021 роках – 2880 штук на суму 13 998 млн грн та 2443 штук на суму 13 467 млн грн відповідно.

Цілком зрозуміло зменшення аграрних розписок у 2022 році, що зумовлене розпочатою повномасштабною агресією Російської Федерації проти України, що призвело до падіння на 9 174 млн грн. Причиною стало і окупація аграрних регіонів України, і зупинка бізнесу, пов'язана з безпековими умовами. Проте українські аграрії продемонстрували стійкість в такий складний для країни час і відновили виробництво на деокупованих територіях. Підтвердженням відновлення є і позитивна динаміка виданих аграрних розписок у 2023 році, коли вартість зросла на 55 % (2 344 млн грн), що свідчить про адаптивність інструменту до воєнних ризиків.

В ході збору статистичних даних виявлено ще одну ключову проблему у роботі Реєстру аграрних розписок. За даними ДП «Аграрні реєстри» (запит зроблено 26.11.2025) кількість виданих розписок – 11173 [13], проте а самому реєстрі наявна інформація лише по 2309 розписках [14]. Дані розбіжності є значним недоліком в роботі як самого реєстру, так і функціонування сфери аграрних розписок, оскільки у кредиторів наявна не повна інформація і фактично відсутня можливість перевірити, чи було за окремою ділянкою та культурою вже виписана аграрна розписка чи ні. Ця проблема прямо підриває довіру та прозорість інструменту.

Варто зазначити, що аграрні розписки можуть у певних регіонах України виступати вже не як альтернативне джерело фінансування своєї діяльності, а й як основний інструмент. Це стосується тих територій, де, не зважаючи на війну, люди продовжують працювати (недалеко від лінії бойових дій). Доступ до банків чи небанківських фінансових установ обмежений, а аграрна розписка за певних умов (в залежності від бізнес-моделі роботи за аграрними розписками) потребує лише нотаріусу.

Варто відзначити, що держава також робить певні кроки в покращенні умов для розвитку цього фінансового інструменту. Зокрема прийнято Закон України «Про аграрні ноти» від 22.02.2024 № 3586-IX (набрав чинності з 01 січня 2025 року), який запроваджує в Україні бездокументарні аграрні ноти. Новий закон не відмінює паперову форму, а додає до них нову – аграрну ноту, яка не вимагає документарної форми. Новий закон вносить такі зміни: дозволяє надавати в заставу продукцію тваринництва; можуть покриватися не тільки врожай за один рік, а й декілька; до суб'єктів видачі аграрних нот додалися сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи [15].

Висновки. Підводячи підсумки, варто зазначити, що схема взаємовідносин з залученням аграрних розписок надає аграрію визначальну перевагу над кредитом у тому, що зобов'язання з поставки товару або сплати коштів у будь-якому разі прив'язано до збору урожаю. Якщо буде неврожай дата виконання зобов'язань може бути перенесена на наступний маркетинговий рік.

Зважаючи на всі недоліки, які нині існують при функціонуванні аграрних розписок, все ж вони можуть стати для українського сільськогосподарського виробника тим інструментом, який забезпечить можливість розвитку сільського господарства в Україні з врахуванням негативних чинників, а зусилля держави мають бути спрямовані на покращення ведення Реєстру аграрних розписок, впровадження та регулювання електронної їх форми, що в свою чергу забезпечить прозорість процесу залучення необхідного фінансування для агробізнесу.

Література:

1. Тулай О. Сучасний стан та проблеми фінансового забезпечення сталого розвитку агропромислового сектору. *Світ фінансів*. 2018. № 3(56). С. 104–116.
2. Каменична А.М. Неврегульовані питання фінансового забезпечення аграрного сектору економіки держави. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 104–111.
3. Зварун Б. Аграрні розписки: поняття та особливості використання. *Юридична газета*. 2019. №28–29. С. 682–683.
4. Скоропад Б. Як працюють аграрні розписки. *Юридична газета*. 2019. № 32. [Електронний ресурс]. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/yak-pracyuyut-agrarni-rozpiski.html> (дата звернення: 24.03.2021).
5. Лаврінченко І. Аграрна розписка як форма альтернативного кредитування. *Юридична газета*. 2019. № 7. [Електронний ресурс]. URL: <http://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/agrarna-rozpiska-yak-forma-alternativnogo-kredituvannya>. (дата звернення: 26.11.2025).
6. Печенюк А. Аграрні розписки як альтернативний інструмент кредитування сільськогосподарських товаровиробників. *Економіка та суспільство*. 2021. № 25. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-8>.
7. Омеляненко О. Бразильський досвід допомагає Україні впроваджувати аграрні розписки. (інтерв'ю від 06.07.2016). [Електронний ресурс]. URL: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/aleksei-omelyanenko-brazilskii-opyt-pomogaet-ukraine-vnedryat-agrarnye-raspiski> (дата звернення 24.11.2025).
8. Колюбакін В. Аграрні розписки: перспективи в Україні. Газета Кабінету Міністрів України «Урядовий Кур'єр» (публікація від 26.06.2018). [Електронний ресурс]. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/agrarni-rozpiski-perspektivi-v-ukrayini/p/> (дата звернення 24.11.2025).
9. Про аграрні розписки : Закон України від 06.11.2012 № 5479-VI (із змінами). [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5479-17#Text> (дата звернення: 26.11.2025).
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру аграрних розписок» від 17.07.2013 № 655. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/246688201> (дата звернення: 26.11.2025).
11. Аграрні розписки в Україні: використання, переваги й ризики (публікація від 03.06.2022). [Електронний ресурс]. URL: <https://dlf.ua/ua/agrarni-rozpiski-v-ukrayini-vikoristannya-perevagi-j-riziki/> (дата звернення 24.11.2025).
12. Довідник «АГРАРНІ РОЗПИСКИ» (публікація від 2019). [Електронний ресурс]. URL: <https://agroregisters.com.ua/wp->

content/uploads/2019/10/Leaflet-Crop-Receipts-Beginners-guide-2019.pdf (дата звернення 24.11.2025).

13. Сайт ДП «Аграрні реєстри» (вкладка «Статистика»). [Електронний ресурс]. URL: <https://agroregisters.com.ua/statystyka/> (дата звернення 27.11.2025).

14. Реєстр аграрних розписок. URL: <https://new.agroregisters.com.ua/dashboard/public/search>. [Електронний ресурс]. (дата звернення 27.11.2025).

15. Про аграрні ноти : Закон України від 22.02.2024 № 3586-IX. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3586-20#Text> (дата звернення 27.11.2025).

References:

1. Tulai, O. (2018). Current state and problems of financial support for sustainable development of the agro-industrial sector. *World of Finance*, 3(56), 104–116. [in Ukrainian].

2. Kamenychna, A. M. (2019). Unregulated issues of financial support for the agricultural sector of the state economy. *Economics of Agro-Industrial Complex*, 1, 104–111. [in Ukrainian].

3. Zvarun, B. (2019). Agricultural receipts: Concept and features of application. *Yurydychna Hazeta*, 28–29, 682–683. [in Ukrainian].

4. Skoropad, B. (2019). How agricultural receipts work. *Yurydychna Hazeta*, 32. <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/yak-pracyuyut-agrarni-rozpiski.html>. [in Ukrainian].

5. Lavrinenko, I. (2019). Agricultural receipt as a form of alternative lending. *Yurydychna Hazeta*, 7. <http://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/agrarna-rozpiska-yak-forma-alternativnogo-kredituvannya>. [in Ukrainian].

6. Pecheniuk, A. (2021). Agricultural receipts as an alternative instrument for lending to agricultural producers. *Economy and Society*, 25. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-8>. [in Ukrainian].

7. Omelianenko, O. (2016). Brazilian experience helps Ukraine implement agricultural receipts (interview). <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/aleksei-omelyanenko-brazilskii-opyt-pomogaet-ukraine-vnedryat-agrarnye-raspiski>. [in Ukrainian].

8. Koliubakin, V. (2018). Agricultural receipts: Prospects in Ukraine. *Government Courier*. <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/agrarni-rozpiski-perspektivi-v-ukrayini/p/>. [in Ukrainian].

9. Verkhovna Rada of Ukraine. (2012). On agricultural receipts (Law of Ukraine No. 5479-VI, as amended). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5479-17#Text>. [in Ukrainian].

10. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2013). On approval of the procedure for maintaining the Register of agricultural receipts (Resolution No. 655). <https://www.kmu.gov.ua/npas/246688201>. [in Ukrainian].

11. Agricultural receipts in Ukraine: Use, advantages, and risks. (2022). <https://dlf.ua/ua/agrarni-rozpiski-v-ukrayini-vikoristannya-perevagi-j-riziki/>. [in Ukrainian].

12. Agricultural receipts: A guide. (2019). <https://agroregisters.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/Leaflet-Crop-Receipts-Beginners-guide-2019.pdf>. [in Ukrainian].

13. State Enterprise "Agrarian Registers". (n.d.). Statistics. <https://agroregisters.com.ua/statystyka/>. [in Ukrainian].
14. Register of agricultural receipts. (n.d.). <https://new.agroregisters.com.ua/dashboard/public/search>. [in Ukrainian].
15. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). On agricultural notes (Law of Ukraine No. 3586-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3586-20#Text>. [in Ukrainian].

Annotation

Vlasiuk S. A., Polyshvaiko S. S.

Prospects for the use of agricultural bills in Ukraine as an instrument for attracting source of financing for agricultural producers.

Relevance. In wartime conditions, access to banks or non-bank financial institutions is limited in certain regions. The issuance of an agricultural bill requires only the services of a notary. Therefore, agricultural bills are especially necessary in such regions.

Methods. The research based on the scientific works of Ukrainian specialists who have studied the issues related to agricultural bills. To reveal the essence of the stated objective, methods such as analysis, synthesis, and comparison used. A systemic approach applied in forming the business model for the functioning of agricultural bills in Ukraine. The conclusions formulated using the method of generalization and the logical method.

Results. For the first time, the agricultural bill legalized in the Law of Ukraine "On Agricultural Bills" dated November 6, 2012. This new financial instrument came into effect in 2015. Agricultural bills are divide into two types of obligations: commodity and financial. The implementation of agricultural bills began in the Vinnytsia, Mykolaiv, Sumy, Poltava, Ternopil, Kharkiv, Khmelnytskyi, and Cherkasy regions. In 2018, a national Register of Agricultural Bills was established. After that, the use of this instrument spread across the entire territory of Ukraine. According to the data from state enterprise "Agrarian Registers," a total quantity of agricultural bills are 11 173 items issued for an amount of UAH 78.6 billion.

Conclusion. Thus, the process of issuing agricultural bills provides agricultural enterprises with an advantage over traditional loans, primarily because the obligation to deliver goods or make payments depends on the harvest yield. In the event of a poor harvest, the fulfillment of obligations can be postpone to the next period. Despite all the drawbacks of agricultural bills, they have the potential to become an instrument that opens up new opportunities for the development of the agricultural sector. At the same time, government efforts should be aim at improving the Register of Agricultural Bills, as well as implementing and regulating the electronic form of agricultural bills. This will ensure transparency in the process of securing the necessary financing for agribusiness.

Key words: agricultural bill, agricultural note, commodity bill, financial bill, financial instruments, Brazil, Ukraine, register of agricultural bills.

СТРАХОВІ ПРОДУКТИ ДЛЯ АГРОБІЗНЕСУ

Н. В. ТКАЧЕНКО¹, доктор економічних наук

В. А. КОСТЮК², кандидат економічних наук

К. Ф. УЛЯНИЧ³, кандидат економічних наук

В. Г. КОСТОГРИЗ⁴, кандидат економічних наук

¹ Київський національний університет імені Тараса Шевченка

² Національний університет біоресурсів і природокористування України

³ Уманський національний університет

⁴ Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Досліджено стан аграрного сектору економіки за 2020–2025 роки. Представлена динаміка розвитку агрострахування за досліджувальний період. Встановлено основні ризики аграрного виробництва (посухи, зливи, заморозки, повені, воєнні ризики). Досліджено, що страховий ринок у секторі аграрної роботи помірно, але стабільно зростає: страхова сума та премії зростали, застраховані площі залишалися на достатньому рівні, тоді як кількість компаній поступово зменшувалася, продовжилась тенденція виходу з ринку дрібних страхових компаній, зосередження страхових ризиків у кількох провідних гравців. Це призвело до підвищення надійності і фінансової дисципліни серед компаній, які залишилися, а також до збільшення їхнього капіталу та інвестицій в агрострахування. Встановлено, що сучасними гнучкими рішеннями для аграріїв з боку страхових компаній є мультиризикові продукти, індексне страхування та спеціалізовані продукти для агровиробників, що працюють в умовах змінного клімату, які можуть покривати не лише традиційні ризики, а й непрогнозовані події. А розширення державної підтримки, цифровізація страхових процесів і інтеграція агрострахування у фінансові інструменти створюють передумови для підвищення фінансової стабільності аграріїв.

Ключові слова: страхування, страхові компанії, ризик, агровиробник, агрострахування, страховий ринок, розвиток.

Постановка проблеми. Ефективне управління ризиками є ключовою умовою стабільного розвитку агробізнесу, особливо в умовах зростаючої кліматичної невизначеності, нестабільності ринкових цін, геополітичних викликів та технологічних трансформацій. Український аграрний сектор економіки характеризується високою залежністю від погодних умов і природних катаклізмів, що призводить до значних коливань обсягів виробництва та доходів аграрних товаровиробників. За цих умов страхування агроризиків має стати одним із ключових інструментів забезпечення фінансової стійкості аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження останніх років підтверджують, що український ринок агрострахування переживає еволюцію: від поодиноких комерційних продуктів – до ширшої номенклатури (мультиризикові програми, індексне/параметричне страхування, співстрахування з державними інституціями). Цю трансформацію підштовхує поєднання кліматичних ризиків, воєнної невизначеності та цифровізації агросектора. Основні аналітичні огляди й прогнози (KSE, FAO) підкреслюють роль індексних схем та цифрових даних у масштабуванні покриття [1, 2]. Проблематика розвитку страхування в аграрному секторі економіки України відображена у працях багатьох вітчизняних учених, серед яких О. Гудзь, Н. Адамчук, М. Мних, Л. Гутко, Г. Мишкіна, В. Базилевич, Ю. Томашевський, С. Навроцький, В. Якубович, О. Віленчук, В. Дранус, Є. Бурдейна та інші [3–5]. Водночас проведений аналіз наукових публікацій засвідчує, що, незважаючи на наявність вагомого теоретичного доробку, у науковій літературі все ще недостатньо комплексно висвітлено низку ключових аспектів розвитку аграрного страхування.

Зокрема, малодослідженими залишаються питання інтеграції цифрових інструментів у процеси тарифоутворення та врегулювання збитків, оцінювання впливу воєнних ризиків на структуру попиту на страхові продукти, а також формування оптимальної моделі партнерства між державою, страховими компаніями та агровиробниками в умовах післявоєнної відбудови. Актуальним є і вивчення шляхів гармонізації української системи агрострахування із європейськими стандартами з метою забезпечення її стійкості та конкурентоспроможності.

Методика досліджень. У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, що забезпечують системний та всебічний аналіз функціонування ринку агрострахування та оцінку ефективності страхових продуктів для агробізнесу. Зокрема, статистичні методи (аналіз динаміки, структурний аналіз, варіаційний аналіз) застосовано для оцінки тенденцій розвитку ринку агрострахування у 2020–2025 рр., зокрема щодо кількості договорів, застрахованих площ, страхових премій та виплат. Системний підхід дозволив розглянути ринок агрострахування як цілісну систему із взаємопов'язаними елементами (страховики, агровиробники, банки, держава), що взаємодіють у процесі формування сучасних моделей ризик-менеджменту в агробізнесі. Інституційний підхід застосовано для аналізу впливу державної політики, регуляторних вимог НБУ та програм підтримки агрострахування на розвиток ринку страхових продуктів.

Метою статті було дослідження особливостей сучасних страхових продуктів для агробізнесу України.

Результати досліджень. Агрострахування у більшості розвинених країн світу є ключовим елементом системи управління ризиками та необхідною умовою стабільного функціонування аграрного сектору економіки. В Україні ж протягом тривалого часу спроби сформулювати ефективну модель агрострахування залишалися малорезультативними – як через низький попит з боку аграріїв, так і через недостатню підтримку держави. Після зупинення

державних програм співфінансування у 2013 р. цей напрям фактично не мав системного розвитку.

Ситуація почала змінюватися після 2020 р., коли в контексті реформування страхового ринку та адаптації аграрного сектору до кліматичних, економічних і воєнних ризиків держава знову порушила питання необхідності формування дієвої системи управління аграрними ризиками. Зокрема, активізацію ініціатив демонструють Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство економіки та Національний банк України, який нині відповідає за регулювання та розвиток страхового ринку [6].

Аграрний сектор України у 2020–2025 рр. продовжує трансформуватися в напрямку інтенсивного індустріального виробництва, впровадження точного землеробства, цифрових технологій моніторингу та оптимізації виробничих процесів. Після значного підйому у 2021 р. та падіння, спричиненого воєнними діями у 2022 р., галузь демонструє поступове відновлення, залишаючись критично важливим сегментом економіки. Частка аграрного сектору у формуванні валової доданої вартості та ВВП у 2023–2024 рр. продовжує коливатися в межах 9–11 %, а аграрна продукція стабільно залишається одним із ключових експортних товарів України [7].

Водночас залишаються нерозв'язаними структурні диспропорції у розвитку аграрного сектору, зокрема суттєве домінування рослинництва над тваринництвом та низький рівень диверсифікації виробництва. Протягом 1991–2024 рр. аграрний сектор пережив значні трансформаційні процеси, пов'язані з реформуванням земельних відносин, розвитком ринкових механізмів, інвестиціями в інновації та технологічне обладнання. На стабільність виробництва суттєво впливають також кліматичні зміни: циклічність погодних ризиків, тривалі періоди посухи, зниження кількості опадів та збільшення частоти екстремальних погодних явищ.

У сучасних умовах агрострахування має покривати ключові об'єкти аграрного виробництва: урожай аграрних культур, багаторічні насадження, тваринницькі комплекси, аграрну техніку, а також інфраструктурні об'єкти підприємств. Вартість страхових тарифів формується залежно від попередньої історії страхування, технологій вирощування, використання сучасних систем моніторингу ризиків, географічних умов та рівня фінансової стабільності підприємства.

Незважаючи на те, що ризики аграрного виробництва є високими та часто катастрофічними (посухи, зливи, заморозки, повені, воєнні ризики), більшість аграріїв і надалі укладають страхові договори не з метою захисту, а переважно на вимогу банків та інституцій, які надають кредитування чи державну підтримку. Це підтверджують тенденції агрострахування у 2019–2024 рр., які свідчать про повільне, але стабільне зростання обсягів застрахованих площ та кількості укладених договорів, зокрема після 2022 року – через підвищений рівень невизначеності, таблиця 1. Аналіз динаміки агрострахування (таблиця 1) за період 2020–2024 рр. показує помірне, але стабільне зростання ринку: страхова сума та премії зростали, застраховані площі залишалися на достатньому рівні, тоді як кількість компаній поступово зменшувалася [8]. Протягом досліджуваного періоду ринок зазнав нових викликів і можливостей.

Табл. 1. Динаміка агрострахування в Україні

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Кількість компаній, од	210	155	128	101	65
Кількість договорів страхування, од	120576,8	131561,9	88003,0	94821,5	89962,1
Застрахована площа с.-г. культур, тис. га	689	700	657	662	670
Страхова сума, млн грн	3969	6240	5913	5900	5903
Сума сплачених страхових премій, млн грн	45175,9	49708,0	39661,8	47014,7	53078,9
Рівень виплат, %	35,0	38,4	33,3	36,4	39,0

У 2024 році продовжилась тенденція виходу з ринку дрібних страхових компаній, зосередження страхових ризиків у кількох провідних гравців. Це призвело до підвищення надійності і фінансової дисципліни серед компаній, які залишилися, а також до збільшення їхнього капіталу та інвестицій в агрострахування [9], таблиця 2.

Табл. 2. Рейтинг страхових компаній із добровільного страхування аграрної продукції за 9 місяців 2025 р.

Страхова компанія	Премії, тис грн	Виплати, тис грн
ІНГО	122375	129137
ARX	8620	7763
PZU Україна	6272	9521
UNIVERSALNA	2364	250
ОРАНТА	1831	421
КРАЇНА	955	0
UPSK	315	90
ТАС СГ	152	10
ПЕРША	9	0
ГАРДІАН	1	6
Всього	142894	147198

Лідером серед страхових компаній, що надають послуги зі страхування агропродукції є СК ІНГО. За 9 місяців 2025 р. вона уклала договорів страхування на суму 122375 тис. грн і здійснила виплат на суму 129137 тис. грн. У 2024–2025 роках частина страхових компаній почала пропонувати мультиризикові продукти, індексне страхування та спеціалізовані продукти для агровиробників, що працюють в умовах змінного клімату. Це зумовлено зростаючою потребою аграріїв у гнучких рішеннях, які можуть покривати не лише традиційні ризики, а й непрогнозовані події.

Починаючи з 2016 р. індексне страхування доступне для українських сільгоспвиробників у рамках програми «МетеоЗахист», аналогів якій немає на

вітчизняному ринку. Програма реалізується виробником засобів захисту рослин Syngenta, страховою компанією «ПЗУ Україна» за участю Міжнародної фінансової корпорації (IFC). За підсумками 2023 р. андерайтингового року в програмі індексного страхування взяло участь 517 агровиробників з площею покриття 586 тис. га. У результаті настання страхових випадків загальний обсяг страхового відшкодування становив 44 млн грн (85 тис. грн на 1 господарство) [9].

Окрім страхових продуктів з агрострахування, що розробляються та надаються безпосередньо страховиками, на сьогодні в Україні відповідно до нової редакції Закону України (07.2025) «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» № 4391-VI р. [8] розроблено вісім стандартних страхових продуктів зі страхування агрокультур (табл. 3).

Табл. 3. Стандартні страхові продукти зі страхування агрокультур з державною підтримкою

Культура	Період дії договору страхування		
	Весь цикл виробництва (страховий продукт 1)	На період перезимівлі (страховий продукт 2)	Весна-літо (страховий продукт 3)
Озимі зернові	+	+	+
Ярі зернові	+	-	-
Кукурудза	+		
Цукровий буряк	+		
Соняшник	+		
Соя	+		

За нормами цього закону страхові компанії отримують від держави компенсацію у розмірі до 60 % від здійсненої страхової виплати.

Як це працює:

- виробник агропродукції укладає договір зі страховиком;
- при настанні страхового випадку компанія виплачує аграрію гроші;
- далі страховик звертається до Мінагрополітики України та повертає собі до 60 % виплачених коштів.

В ідеалі має скластися ситуація «win-win». Страхові компанії з державною підтримкою створюють агробізнесу вигідніші страхові пропозиції. Виробники аграрної продукції страхують ризики – працюють активніше та впевненіше, а держава отримує податки.

За Законом № 4391 аграрії страхують свої майнові інтереси, що пов'язані із володінням та розпорядженням аграрною продукцією: посіви та врожай аграрних культур; багаторічні насадження та їхній врожай; сільгосп тварини; дохід від реалізації власної аграрної продукції. Агротехніка не охоплюється цим видом страхування. Крім того, важливу роль в системі державної підтримки в сфері агрострахування відведено Національному банку України.

Законом визначено, що Національний банк України має право встановлювати вимоги до страховиків, які мають намір здійснювати або здійснюють страхування аграрної продукції з державною підтримкою. Також Законом дозволено Національному банку України встановлювати додаткові вимоги до провадження діяльності страховиками, які здійснюють страхування аграрної продукції з державною підтримкою, зокрема в частині вимог до забезпечення платоспроможності таких страховиків, вимог та порядку перестрахування ризиків за такими договорами, вимог до власного утримання, та особливості формування страхових резервів, обліку договорів страхування. Таким правом НБУ вже скористався та встановив вказані вимоги у Положенні щодо провадження діяльності зі страхування аграрної продукції з державною підтримкою, затвердженому постановою Правління НБУ від 20.10.2021 № 108.

Розподіл коштів, передбачених у державному бюджеті на відповідний рік для відшкодування частини страхових платежів (страхових премій) за договорами страхування, між аграрними товаровиробниками здійснюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику, пропорційно до розміру страхових платежів (страхових премій), сплачених ними страховикам відповідно до умов договору (договорів) страхування стосовно настання певного аграрного страхового ризику (страхових ризиків) у відповідному бюджетному році.

Тож, НБУ, Міністерство аграрної політики та інші державні інституції активізували співпрацю зі страховиками, зокрема через механізми співстрахування з Аграрним фондом або іншими урядовими структурами [10]. Водночас в 2024–2025 рр. зростають ініціативи щодо стимулювання фермерів укладати страхові договори: обговорюються податкові пільги, держгранти або компенсаторні механізми страхових премій.

Висновки. Незважаючи на позитивні тенденції, ринок страхування стикається зі значущими викликами: великий ризик катастрофічних подій, слабка страхова історія багатьох господарств, недостатня цифровізація страхового адміністрування, а також мінлива економічна ситуація через геополітичні ризики. Ці фактори можуть стримувати подальше збільшення участі аграріїв у страхуванні. Тож, у 2024–2025 рр. ринок агрострахування в Україні знаходиться на етапі структурного оновлення. Відбувається консолідація страхових компаній, спостерігається зростання страхових премій та сум, з'являються нові продукти – передусім індексні та мультиризикові. Розширення державної підтримки, цифровізація страхових процесів і інтеграція агрострахування у фінансові інструменти (кредити, гранти, програми підтримки) створюють передумови для підвищення фінансової стабільності аграріїв.

Таким чином, агрострахування у 2024–2025 рр. поступово переходить від вузького сегмента страхового ринку до ключового механізму управління ризиками в аграрному секторі.

Література:

1. Самойленко Д. Особливості застосування цифрових технологій в агробізнесі. *Економіка та суспільство*. 2024. № 64. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-148>
2. Віленчук О. М. Савицька А. С. Сучасні тренди розвитку загальноєвропейського ринку аграрного страхування: можливості та перспективи для України. *Бізнес Інформ*. 2024. №4. С. 253–259.
3. Віленчук О. М. Аграрне страхування в Україні: парадигма становлення та стратегія розвитку : монографія. Житомир : О. О. Євенок, 2019. 380 с.
4. Дранус В.В., Бурдейна Є.М. Сучасний стан та тенденції розвитку страхування сільськогосподарських культур в Україні. *Modern Economics*. 2022. №30. С. 82–88.
5. Клеріні Г.В. Основні принципи та наукові засади державної політики агрострахування в умовах сталого розвитку. *Приватне та публічне право*. 2023. № 2. С. 15–19.
6. Національний банк України [Електронний ресурс]. URL: <https://bank.gov.ua/> (дата звернення: 24.09.2025).
7. Національна асоціація страховиків України. Ключові тенденції страхового ринку України у 2023–2024 роках. Упевнений рух до Європейського Союзу. 17 травня 2023 [Електронний ресурс]. URL: <https://www.nasu.com.ua/klyuchovitendencziyi-strahovogo-rynku-u/> (дата звернення: 04.10.2025).
8. Агрострахування в Україні. Скільки коштує страхування сільськогосподарських ризиків? [Електронний ресурс]. URL: <https://forinsurer.com/agro> (дата звернення: 01.11.2025).
9. Чечоткін В.В., Пристемський О.С. Страхування сільськогосподарських виробників як запорука успішного розвитку аграрного сектору економіки України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Випуск 30. С. 214–217.
10. Україна годує 400 млн людей у світі. [Електронний ресурс]. URL: <https://agronews.ua/news/ukrayina-goduye-400-mln-lyudej-u-sviti> (дата звернення: 01.11.2025).

References:

1. Samoilenko, D. (2024). Features of digital technologies application in agribusiness. *Economy and Society*, 64. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-148>. [in Ukrainian].
2. Vilenchuk, O. M., Savitska, A. S. (2024). Current trends in the development of the pan-European agricultural insurance market: Opportunities and prospects for Ukraine. *Business Inform*, 4, 253–259. [in Ukrainian].
3. Vilenchuk, O. M. (2019). *Agricultural insurance in Ukraine: Paradigm of formation and development strategy* (Monograph). Zhytomyr: O. O. Yevenok. 380 p. [in Ukrainian].
4. Dranus, V. V., Burdeina, Ye. M. (2022). Current state and trends of crop insurance development in Ukraine. *Modern Economics*, 30, 82–88. [in Ukrainian].
5. Klerini, H. V. (2023). Main principles and scientific foundations of state policy on agricultural insurance under sustainable development. *Private and Public Law*, 2, 15–19. [in Ukrainian].
6. National Bank of Ukraine. (n.d.). <https://bank.gov.ua/>. [in Ukrainian].

7. National Association of Insurers of Ukraine. (2023, May 17). Key trends of the insurance market in Ukraine in 2023–2024: Confident movement towards the European Union. <https://www.nasu.com.ua/klyuchovitendencziyi-strahovogo-rynku-u/>. [in Ukrainian].
8. Agricultural insurance in Ukraine: How much does agricultural risk insurance cost? (n.d.). <https://forinsurer.com/agro>. [in Ukrainian].
9. Chechotkin, V. V., Prystemskyi, O. S. (2020). Insurance of agricultural producers as a guarantee of successful development of Ukraine's agricultural sector. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 30, 214–217. [in Ukrainian].
10. Ukraine feeds 400 million people in the world. (n.d.). <https://agronews.ua/news/ukrayina-goduye-400-mln-lyudej-u-sviti>. [in Ukrainian].

Annotation

Tkachenko N. V., Kostyuk V. A., Ulianych K. F., Kostogriz V. G.
Insurance products for agribusiness

The article examines the state of the agricultural sector of the economy for 2020–2025. The dynamics of the development of agricultural insurance for the study period are presented. The main risks of agricultural production are identified (droughts, rains, frosts, floods, war risks). It is studied that the insurance market in the agricultural sector grew moderately but steadily: the insured amount and premiums increased, the insured areas remained at a sufficient level, while the number of companies gradually decreased, the trend of small insurance companies leaving the market continued, and insurance risks were concentrated in a few leading players. This led to increased reliability and financial discipline among the remaining companies, as well as an increase in their capital and investments in agricultural insurance.

It has been established that modern flexible solutions for farmers from insurance companies are multi-risk products, index insurance and specialized products for agricultural producers operating in a changing climate, which can cover not only traditional risks, but also unforeseen events. And the expansion of state support, digitalization of insurance processes and integration of agricultural insurance into financial instruments create the prerequisites for increasing the financial stability of farmers. Despite positive trends, the insurance market faces significant challenges: a high risk of catastrophic events, a weak insurance history of many farms, insufficient digitalization of insurance administration, as well as a volatile economic situation due to geopolitical risks. These factors may restrain further increase in farmers' participation in insurance. Therefore, in 2024–2025, the agricultural insurance market in Ukraine is at the stage of structural renewal. There is a consolidation of insurance companies, an increase in insurance premiums and amounts, and new products appear - primarily index and multi-risk. Expanding state support, digitalization of insurance processes, and integration of agricultural insurance into financial instruments (loans, grants, support programs) create the prerequisites for increasing the financial stability of farmers.

Thus, agricultural insurance in 2024–2025 is gradually moving from a narrow segment of the insurance market to a key risk management mechanism in the agricultural sector.

Key words: insurance, insurance companies, risk, agricultural producer, agricultural insurance, insurance market, development.

ІНВЕСТИЦІЇ В НЕМАТЕРІАЛЬНІ АКТИВИ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

В. М. ПИЛЯВЕЦЬ, кандидат економічних наук

В. В. ЯСИШЕНА, доктор економічних наук

О. Ю. ЗАХАРЧУК, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету

Стаття присвячена дослідженню сучасних тенденцій інвестування в нематеріальні активи та їх ролі у формуванні конкурентоспроможності підприємств в Україні. Проаналізовано сутність, класифікацію та форми прояву нематеріальних активів, що охоплюють інтелектуальний, інноваційний, ринковий і соціальний капітал. Показано, що в умовах цифровізації саме ці активи стають ключовим джерелом створення доданої вартості та стратегічних переваг бізнесу. На основі статистичних даних розкрито динаміку інвестицій у нематеріальні активи в Україні у 2010–2024 рр. та проведено порівняння зі світовими трендами. Виявлено, що, попри зростання вкладень, їхня частка залишається нижчою за рівень розвинених економік. У роботі окреслено основні проблеми інвестування, зокрема недосконалість інституційної бази, складність оцінювання, обмеженість фінансування та низьку інноваційну культуру. Обґрунтовано напрями подолання бар'єрів, серед яких удосконалення правового регулювання, розвиток фінансових інструментів та зміцнення інноваційної інфраструктури. Зроблено висновок, що активізація інвестицій у нематеріальні ресурси є передумовою переходу України до економіки знань та підвищення її глобальної конкурентоспроможності.

Ключові слова: нематеріальні активи, інтелектуальний капітал, інвестиції, інноваційний розвиток, інвестиційні бар'єри, конкурентоспроможність підприємств.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку економіки, коли цінність компаній усе частіше визначається не матеріальними ресурсами, а знаннями, технологіями та інноваційними рішеннями, нематеріальні активи стають ключовим чинником успіху підприємств. Проте в Україні інвестування у такі активи розвивається повільно, що створює для бізнесу та суспільства низку відчутних викликів. Підприємства, попри наявність унікальних ідей чи технологічних напрацювань, часто не можуть реалізувати свій потенціал через недосконале законодавство, слабкий захист інтелектуальної власності, труднощі оцінювання нематеріальних активів і обмежений доступ до фінансування. У результаті розробки втрачають конкурентоспроможність, а економіка втрачає можливості для зростання. Таким чином, проблема

інвестування в нематеріальні активи є не лише економічним чи правовим питанням, це питання розвитку людського потенціалу, збереження інтелектуальних ресурсів країни та формування передумов для переходу до економіки знань. Тому необхідним є глибоке дослідження бар'єрів, що стримують інвестування в нематеріальні активи, та визначити механізми їх подолання для забезпечення сталого розвитку українських підприємств і конкурентності держави у глобальному середовищі.

Аналіз останніх досліджень Проблематика інвестування в нематеріальні активи активно досліджується у світовій та вітчизняній науковій літературі, адже саме ці ресурси дедалі більше визначають конкурентоспроможність економік і підприємств. За даними міжнародних аналітичних оглядів WIPO [5], інвестиції у нематеріальні активи зростають у кілька разів швидше, ніж вкладення в матеріальні ресурси, що свідчить про глибоку трансформацію глобальної економіки у бік моделі, де ключову роль відіграють знання, інтелектуальна власність, цифрові рішення та інновації. OECD у своїх дослідженнях [6, 7] наголошує, що нематеріальні активи вже сьогодні формують значну частку вартості продукції в глобальних ланцюгах доданої вартості, а продуктивність компаній безпосередньо залежить від того, наскільки вони здатні вкладати у технології, людський капітал і організаційні компетенції. Науковці підкреслюють: розвиток інноваційної інфраструктури, доступ до фінансування та ефективний захист інтелектуальної власності стають визначальними передумовами економічного зростання.

Українські дослідження засвідчують зростання інтересу до нематеріальних активів, однак відзначають системні складнощі у їх формуванні та оцінюванні. Вітчизняні економісти звертають увагу на хвилеподібну динаміку інвестицій у нематеріальні активи та їх порівняно низьку частку в загальній структурі капіталовкладень. У роботах Панфілової Т. [2] простежується дискусія про технологічну дивергентність України та відставання від глобальних трендів, тоді як Диба В. [1] акцентує на недостатній методологічній базі оцінювання нематеріальних ресурсів і труднощах їх відображення у фінансовій звітності. Юристи й фахівці у сфері прав інтелектуальної власності, зокрема Стрельник В., Калита А. та Тарасенко В. А. [3], наголошують на слабкості інституційного захисту інтелектуальних прав, що стримує інноваційну активність та інвестиційну привабливість нематеріальних активів в Україні.

Узагальнюючи наукові напрацювання, можна зазначити, що у світовій науковій думці сформований чітка думка щодо стратегічної важливості інвестування в нематеріальні активи, тоді як для України проблема має як економічний, так і глибоко соціальний вимір. Дослідники підкреслюють, що недостатній розвиток сфери нематеріальних активів означає втрату людського потенціалу, обмежені можливості для інновацій та зниження глобальної конкурентоспроможності. Тому вивчення особливостей інвестування в нематеріальні активи та пошук механізмів активізації цих процесів набувають не лише наукового, а й гуманістичного значення, оскільки безпосередньо стосуються розвитку талантів, творчості та інтелектуального потенціалу суспільства.

Метою статті є комплексне дослідження стану, динаміки та особливостей інвестування в нематеріальні активи в Україні з урахуванням світових тенденцій, а також виявлення тих бар'єрів, які стримують розвиток інтелектуального та інноваційного потенціалу держави. Особливий акцент зроблено на тому, щоб не лише описати економічні процеси, але й показати їхній вплив на людей – фахівців, підприємців, науковців і ті спільноти, де народжуються ідеї, що могли б формувати нову економіку. Мета дослідження полягає не лише в аналітичному описі проблематики, а й у визначенні можливостей для розвитку економіки знань, що забезпечує гідні перспективи для людей, котрі творять нематеріальні активи та збагачують інтелектуальний простір країни.

Методика досліджень. Методологічною основою дослідження є поєднання загальнонаукових і спеціальних економічних методів, що дозволяють комплексно оцінити сучасний стан та тенденції інвестування в нематеріальні активи в Україні. Використано методи системного та структурного аналізу, які дали змогу розглянути нематеріальні активи. Для виявлення проблемних аспектів було застосовано метод експертних оцінок, заснований на узагальненні позицій провідних українських і міжнародних дослідників у галузі інтелектуальної власності, інноваційного розвитку та фінансової політики. Аналіз нормативно-правового забезпечення здійснювався за допомогою методу контент-аналізу, що дозволив оцінити актуальність і ефективність інституційних механізмів, які регулюють сферу нематеріальних активів.

Результати дослідження. У сучасних умовах розвитку економіки саме нематеріальні ресурси дедалі частіше визначають конкурентоспроможність підприємств. Значна частина вартості компаній сьогодні формується не за рахунок матеріальних активів, а завдяки знанням, технологіям, інноваціям та інформаційним системам. Особливість таких активів полягає в тому, що їхня цінність не зменшується з використанням, а навпаки може зростати, що робить їх важливим елементом довгострокової стратегії розвитку бізнесу.

Як відомо нематеріальні активи охоплюють ресурси, які виникають у результаті творчої, інтелектуальної, організаційної чи соціальної діяльності підприємства. Вони не мають фізичного втілення, однак здатні приносити реальні економічні вигоди, особливо в умовах цифровізації та інноваційних змін у виробничих процесах [11]. Оскільки поняття нематеріальних активів знаходиться на перетині кількох сфер: менеджменту, бухгалтерського обліку, інтелектуальної власності та інноваційної діяльності важливим є розуміння їх класифікацію за видами й формами. Це дозволяє визначити їхню роль у діяльності підприємства та оцінити їхній вплив на результати роботи.

В практичній площині найчастіше виділяють такі основні види нематеріальних активів (табл. 1). Таблиця 1 узагальнює нематеріальні активи за їх функціональною роллю та тим, яку саме цінність вони створюють у межах підприємства. Завдяки цьому можна краще розмежувати активи, що пов'язані з інтелектуальною діяльністю, та ті, що ґрунтуються на соціальних чи організаційних взаємозв'язках. Окрім видів, нематеріальні активи класифікують за формами їх прояву у практичній діяльності.

Табл. 1. Види нематеріальних активів та їх характеристика

Вид активу	Сутність
Інтелектуальна власність	Права на результати творчої діяльності: патенти, авторські права, торгові марки
Людський капітал	Компетенції, знання, навички, досвід працівників.
Організаційний капітал	Внутрішні процеси, структура управління, стандарти якості
Інноваційний капітал	Технологічні новації, ноу-хау, технічні рішення.
Ринковий капітал	Репутація, лояльність клієнтів, бренд, взаємодія зі стейкхолдерами
Соціальний капітал	Зв'язки, партнерства, корпоративна культура, довіра в мережі

Частина з них має формально-правове оформлення, наприклад, патенти чи ліцензії, тоді як інші – існують у нефізичній або неформалізованій формі (досвід персоналу, корпоративні зв'язки), що значно ускладнює їхню оцінку та облік. Визначення форм прояву нематеріальних активів має практичне значення, оскільки саме від цього залежить можливість їх подальшого обліку, оцінювання та управління. У багатьох випадках такі активи не мають чіткої документальної фіксації або матеріального носія, тому важливо розуміти, у якій формі вони реально існують. Це дає змогу здійснити як якісну, так і кількісну оцінку, що є необхідним для фінансової звітності, ухвалення інвестиційних рішень та визначення ринкової вартості бізнесу.

Не менш важливо враховувати форми прояву під час управління нематеріальними ресурсами. Кожний тип активу потребує власного підходу: патент потребує правового захисту та оновлення, тоді як репутаційні активи вимагають постійного моніторингу інформаційного поля й роботи зі стейкхолдерами.

Форми прояву мають значення і для стратегічного аналізу, оскільки вони допомагають інвесторам і керівникам оцінити реальний потенціал компанії: не лише наявність патентів чи технологій, а й силу бренду, професійність персоналу, якість внутрішніх процесів. Це дозволяє робити висновки щодо можливостей масштабування, комерціалізації або розвитку нових напрямів. Також форми прояву є основою для правового захисту та комерціалізації. Чітке юридичне оформлення активу, через патент, реєстрацію торгової марки чи ліцензійний договір, дає змогу закріпити права власника, створювати партнерські проекти, франшизи або інші моделі співпраці на основі нематеріального капіталу.

Визначення форм прояву нематеріальних активів є ключовим етапом їхнього виявлення, оцінювання, правового захисту та стратегічного використання в діяльності підприємства. Нематеріальні активи значною мірою визначають інноваційний потенціал підприємства, адже саме вони є основою

нових продуктів, технологічних розробок і підвищення ефективності виробництва.

Табл. 2. Форми прояву нематеріальних активів

Форма прояву	Приклади
Правові документи	Патенти, ліцензії, сертифікати, торгові марки, договори про передачу технологій
Інформаційні ресурси	Бази даних, клієнтські списки, бізнес-аналітика, CRM-системи
Технологічні рішення	Алгоритми, технічна документація, моделі процесів, інструкції
Нематеріальний досвід	Експертиза персоналу, корпоративна пам'ять, командна динаміка
Соціокультурні прояви	Бренд, репутація, імідж, етика бізнесу, взаємодія зі спільнотами

Наявність патентів, унікальних технологій чи специфічних компетенцій створює компанії додатковий захист від конкурентів і формує тривалі ринкові переваги. Бренд, репутація та якість взаємодії з клієнтами впливають на довіру до компанії та її здатність залучати інвестиції. Досвід і знання персоналу забезпечують гнучкість та адаптивність підприємства до змін середовища.

Нематеріальні активи дедалі частіше визначають не лише майновий стан підприємства, а й його здатність розвиватися. Компанії, які системно працюють над формуванням і грамотним управлінням нематеріальним капіталом, мають стійкі конкурентні переваги та кращі перспективи зростання. Саме тому інвестування у такі активи набуває стратегічного значення для підприємств, які прагнуть забезпечити довгострокову ринкову цінність і стабільний розвиток.

Інвестування в нематеріальні активи сьогодні набуває особливого значення, і це зумовлено низкою причин. По-перше, на відміну від матеріальних ресурсів, можливості яких зазвичай обмежені фізичними параметрами, нематеріальні активи здатні забезпечувати значно масштабніший та триваліший ефект. Вони часто мають властивість «накопичувальної віддачі»: з розвитком бізнесу їхня цінність не зменшується, а навпаки – може зростати, що робить їх важливою складовою вартості компанії. По-друге, значну роль відіграють інвестиції в людський капітал. Вкладання у професійний розвиток працівників, підвищення їхньої кваліфікації, підтримку лідерських компетенцій приводить до підвищення продуктивності праці, зростання інноваційної активності та здатності персоналу ефективно реагувати на зміни ринку. По-третє, інвестиції в інноваційний і технологічний капітал – дослідження, розробки, створення патентів, технологічних рішень чи програмного забезпечення – сприяють оновленню виробництва, оптимізації витрат і формуванню нових ринкових ніш. У результаті підприємство отримує інструменти для формування унікальних продуктів і конкурентних переваг.

Окремого значення набувають вкладення в репутаційний та ринковий капітал – бренд, маркетинг, корпоративну культуру, комунікації із суспільством. Саме ці компоненти формують довіру, лояльність споживачів і партнерів, що особливо важливо в умовах високої конкуренції та постійних репутаційних ризиків інформаційного середовища.

Сучасні процеси цифровізації лише посилюють важливість нематеріальних активів. Цифрові платформи, програмні рішення, аналітика великих даних і нові бізнес-моделі самі по собі є окремим типом цінних ресурсів, що здатні генерувати нові джерела доходу та забезпечувати гнучкість операційних процесів. Компанії, що системно інвестують у такі активи, отримують конкурентну перевагу за рахунок масштабованості та адаптивності.

У сукупності ці чинники доводять: у нинішніх умовах інвестування в нематеріальні активи перестає бути факультативним і перетворюється на стратегічну необхідність. Саме такі активи сьогодні забезпечують сталий економічний розвиток, зміцнення конкурентних позицій та довгострокову вартість як окремих підприємств, так і національних економік загалом.

Світові тенденції підтверджують це. Дані свідчать про суттєве зростання інтересу до таких видів активів, як інтелектуальна власність, програмне забезпечення, дослідження і розробки, організаційні ноу-хау, цифрові платформи, бренди та клієнтські бази. За інформацією Всесвітньої організації інтелектуальної власності (WIPO), у 1995–2023 роках обсяг інвестицій у нематеріальні активи у світі зріс більш ніж удвічі. При цьому їхній приріст був майже втричі швидшим, ніж приріст інвестицій у матеріальні ресурси. Якщо матеріальні інвестиції за цей період зросли приблизно на 32 %, то вкладення в нематеріальні активи – на понад 140 %. Такі зміни спричинені загальною цифровізацією, зростанням ролі інновацій, появою нових бізнес-моделей та підсиленням ваги клієнтського досвіду й корпоративної репутації як чинників формування вартості компаній [5].

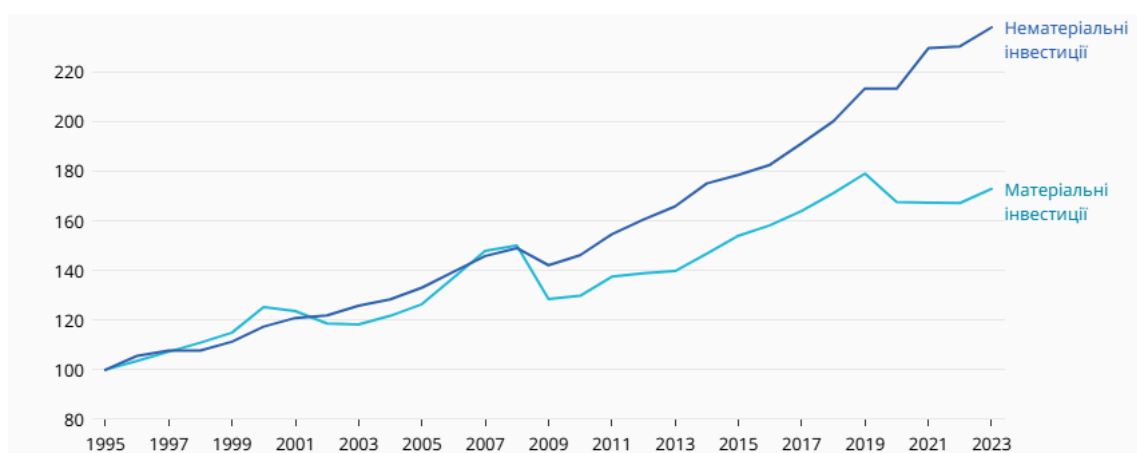

Рис. 1. Обсяг нематеріальних та матеріальних інвестицій, 1995–2023 р. [5]

У країнах із розвинутою економікою таких як США, Великій Британії, Японії, Південній Кореї вже давно простежується зміщення акцентів

інвестування у бік нематеріальних активів. У низці держав їхня частка у ВВП сягає 14–16 %, тоді як витрати на матеріальні ресурси зростають набагато повільніше або взагалі стабілізуються, що свідчить про глибоку структурну перебудову економік, у яких вирішальну роль відіграють знання, інновації та цифрові технології [5].

Особливо швидко розвивається сегмент цифрових нематеріальних активів: програмне забезпечення, системи аналітики, масиви цифрових даних, автоматизовані платформи управління. Пандемія COVID-19 додатково прискорила цей процес, адже бізнеси, які вже мали достатній запас таких активів, легше пережили кризові зміни й оперативно перебудували робочі процеси [6].

За оцінками OECD, інвестиції в інтелектуальний та інноваційний капітал прямо впливають на продуктивність праці й ефективність підприємств. У глобальних ланцюгах доданої вартості (GVC) це особливо помітно: у промислових секторах майже третина доходів формується саме за рахунок інтелектуального капіталу, і ця частка поступово зростає [7].

Дослідження італійської фундації COTEC також підтверджують: компанії, що приділяють увагу нематеріальним активам, демонструють вищу продуктивність та здатність швидше масштабувати бізнес. Вони ефективніше впроваджують інновації, адже послуговуються знаннями, компетенціями й цифровими інструментами, які важко відтворити конкурентам [8].

Таким чином, нематеріальні активи вже очевидно вийшли за межі «сучасного тренду» й перетворилися на ключовий компонент економіки знань. Глобальна інвестиційна динаміка свідчить про поступовий перехід від матеріальних форм капіталу до нематеріальних, які забезпечують стійкішу віддачу та ширші можливості для розвитку.

В Україні за 2010–2024 роки інвестиції загалом зростали хвилеподібно, проте вкладення в нематеріальні активи додавали швидшими темпами. Їхня частка коливалася в діапазоні 3,7–6,9 %, що свідчить про поступове посилення ролі інтелектуальних і цифрових ресурсів. Основний обсяг інвестицій стабільно припадав на програмне забезпечення та бази даних – приблизно 60 %. Це є показником тривалого процесу цифровізації економіки та зростання попиту бізнесу на інформаційні системи.

Інвестиції у права інтелектуальної власності також збільшувалися, але їхня частка повільно знижувалася. Така тенденція вказує на те, що бізнес зосереджується не лише на класичних об'єктах інтелектуальної власності, а перш за все на технологічних і цифрових рішеннях, необхідних для гнучкого управління та інноваційності.

Темпи загальних інвестицій у 2010–2024 рр. були нерівномірними. Періоди активного зростання (2015, 2020, 2023, 2024 рр.) змінювалися спадами або уповільненням (2021–2022 рр.). Інвестиції у нематеріальні активи мали схожий хвилеподібний характер, однак зростали швидше за загальний обсяг капіталовкладень, що свідчить про їхню посиловану вагу в українській економіці. Водночас динаміка залишалася чутливою до зовнішніх чинників – пандемії та воєнного стану.

Табл. 3. Динаміка та структура інвестицій в нематеріальні активи в Україні в 2010–2024 роках

Показник	2010 р.	2015 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Інвестиції всього, млн. грн	189060,6	251154,3	508217,1	673899,3	409659,9	627280,7	743016,3
Темп зростання із попередній періодом, разів	—	1,33	2,10	1,11	0,87	1,33	0,61
в т.ч. інвестиції в нематеріальні активи (НА)	6984,8	17560,4	24893,1	31097,8	20618,4	30822,6	44116,3
Темп зростання із попередній періодом, разів	—	2,51	2,00	0,59	1,19	1,25	0,66
Частка нематеріальних активів у реальному ВВП, %	0,49	1,23	0,65	0,71	0,53	0,56	0,65
у % до всіх інвестицій	3,69	6,99	4,90	4,61	5,03	4,91	5,94
З них права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторське право та суміжні з ним права	2241,8	4249,1	8389,1	6044,1	3273,9	4619,9	8914,1
у % до інвестицій у НА	32,10	24,20	33,70	19,44	15,88	14,99	20,21
програмне забезпечення та бази даних	4205,6	12267,8	12411,1	16643,5	13792,6	19246,3	26555,5
у % до інвестицій у НА	60,21	69,86	49,86	53,52	66,89	62,44	60,19

Примітка. Побудовано авторами за даними [12].

Загалом сформувалася тенденція, що відображає переорієнтацію економіки на цифрові та інноваційні рішення. Саме цей сегмент стає основним рушієм інвестиційної активності та вказує на зміцнення інноваційної складової українського господарства.

Проведемо порівняння динаміки України та інших країн світу щодо інвестування в нематеріальні активи (табл. 4). Дані таблиць 3 і 4 чітко окреслюють: світова економіка вже остаточно змістилася у бік моделі, де вирішальне значення мають не стільки матеріальні активи, скільки знання, технології та цінність, створена інтелектом людини. Країни, що зосереджують ресурси на розвитку нематеріального капіталу, формують нові стандарти конкурентоспроможності, тоді як держави, які зволікають із цією трансформацією, ризикують надовго закріпитися у статусі наздоганяючих.

Табл. 4. Світові та українські тенденції інвестування в нематеріальні активи

Показник	Світовий тренд	Україна
Темп зростання інвестувань у нематеріальні активи (2010–2024)	НА зростали $\approx 3\text{--}4$ рази швидше за матеріальні активи [5]	Коливання, частка $\leq \sim 0,5\text{--}2\%$ загальних капітальних інвестицій
Частка нематеріальних активів у ВВП, %	$\sim 5\text{--}14\%$ (промислово-розвинутих країн) [5]	Низька, несистемна (0,5–0,7 % у ВВП)
Вплив на продуктивність і конкурентоспроможність	Значний: підвищення продуктивності, частка доходів від нематеріальних активів у GVC $\sim 25\%$ [5]	Обмежений через низьку інтенсивність; виявлено технологічну відсталість і недостатню модернізацію

Примітка. Розроблено авторами

Україна, на жаль, поки не входить до групи лідерів, однак саме це відставання дає певне «вікно можливостей»: надає шанс прискорити модернізацію економіки, спираючись на глобальний досвід та власний інтелектуальний потенціал.

Попри те, що роль нематеріальних активів у світі вже давно перестала бути предметом дискусій, в Україні їх частка в структурі інвестицій залишається обмеженою. Причини відомі й доволі комплексні: недосконала інституційна база, слабкий ринок обігу інтелектуальних прав, складність оцінювання нематеріальних ресурсів і невисока готовність бізнесу до системної комерціалізації інновацій. Для підприємств це означає не лише недооцінені перспективи, а й згаяні можливості технологічного розвитку, який у сучасних умовах визначає конкурентну стійкість.

У цьому контексті важливо чітко розуміти, чим саме відрізняються інвестиції в нематеріальні активи від традиційних капіталовкладень у фізичні ресурси (табл. 3). Ці відмінності не обмежуються формою чи економічною природою активів вони охоплюють підхід до управління, оцінку ризиків, горизонт окупності та навіть логіку стратегічного розвитку підприємства. Інвестування у матеріальні активи забезпечує відчутний, вимірюваний результат, але часто має визначені межі зростання. Натомість нематеріальні ресурси здатні акумулювати ефект: їхня цінність не вичерпується з використанням, а навпаки посилюється зі зростанням компетенцій, досвіду, технологічності та ринкової репутації.

Саме тому у світовій практиці інвестиції в нематеріальні активи стали основою економіки знань. Для України ж усвідомлення і практичне прийняття цих відмінностей - це не просто теоретичне питання, а необхідний крок для формування довгострокових пріоритетів розвитку, здатних вивести національну економіку на якісно новий рівень. Інвестування у нематеріальні активи відчутно відрізняється від вкладень у матеріальні ресурси не лише формою чи способом оцінки воно передбачає зовсім іншу логіку економічного мислення.

Табл. 5. Порівняльна характеристика особливостей інвестування в матеріальні та нематеріальні активи

Критерій	Матеріальні активи	Нематеріальні активи
Фізична форма	Є фізично відчутними (машини, обладнання, будівлі)	Не мають фізичної форми (патенти, бренд, знання, програмне забезпечення, репутація)
Метод оцінки	Стандартизований, легко вимірюваний	Складний, суб'єктивний, залежить від контексту
Відображення в обліку	Враховуються у балансі з амортизацією	Частково визнаються, особливо за наявності правового оформлення
Ліквідність	Висока, можуть бути заставою або продані	Обмежена, складно реалізувати чи використовувати як заставу
Час окупності	Порівняно короткий, часто прогнозований	Відкладений, довгостроковий, важко передбачити
Ризик втрати вартості	Поступова втрата через знос	Високий ризик втрати через старіння та конкуренцію
Можливість передачі або продажу	Легко продаються або здаються в оренду	Часто непередавані або втрачають цінність при передачі
Стратегічна роль	Забезпечують операційну діяльність	Формують інноваційний потенціал, конкурентні переваги
Взаємозв'язок з продуктивністю	Прямий, через виробничу функцію	Опосередкований, через людський капітал, знання, організаційні процеси
Чутливість до зовнішніх змін	Зміни рідко впливають на їх функції	Потребують оновлення, адаптації, особливо в цифровому середовищі
Інноваційний потенціал	Обмежений	Є джерелом інновацій, розвитку нових ринків
Масштабованість	Є обмеженою оскільки часто вимагає додаткових ресурсів	Висока: через знання, бази даних можуть бути використані багаторазово

Примітка. Розроблено авторами

Матеріальні активи формують фізичний каркас бізнесу, ту основу, без якої неможливо вести діяльність. Натомість нематеріальні активи створюють інтелектуальну та інноваційну «надбудову», яка забезпечує підприємству розвиток, гнучкість і здатність витримувати конкуренцію у довгостроковій перспективі. По суті, якщо матеріальні ресурси підтримують сьогодення компанії, то нематеріальні визначають її майбутнє.

В умовах цифрової трансформації, коли знання й дані перетворюються на ключові економічні ресурси, пріоритет інвестицій повинен зміщуватися саме у бік нематеріальних активів. Саме вони визначають здатність підприємства адаптуватися, створювати нові продукти, формувати цінність для клієнтів і вибудовувати репутацію – той неоціненний, але водночас дуже крихкий актив, який у сучасному світі може бути значно важливішим за фізичні потужності.

В українських реаліях, однак, інвестування в нематеріальні активи нашоухується на низку системних бар'єрів, які не лише знижують інтерес бізнесу, а й формують своєрідну «зону турбулентності» для інноваційного розвитку. Зупинимось на ключових проблемах, які, найбільш суттєво гальмують інвестиції в нематеріальні активи.

1. Недосконале законодавство та слабкий захист прав інтелектуальної власності. Фрагментарність правової бази й нерозвиненість механізмів правозастосування створюють відчуття невпевненості для інвестора. У ситуації, коли захист права на винахід чи торгову марку залежить не від чіткої системи, а від «мовчазних» практик, ризики інвестування суттєво зростають. У результаті інтелектуальні активи в Україні часто залишаються недооціненими й не отримують належної комерціалізації.

2. Складності оцінювання та бухгалтерського обліку. Проблема відсутності єдиної методології оцінки нематеріальних активів давно стала каменем спотикання для українських підприємств. Нематеріальні активи, що існують без юридичного оформлення, наприклад, бренд, досвід персоналу чи корпоративна культура майже неможливо коректно оцінити в межах чинних стандартів. Усе це спричиняє високий рівень суб'єктивності й не дозволяє повною мірою відображати економічний потенціал компанії.

3. Фінансові та ринкові обмеження. Для банків та інвесторів нематеріальні активи залишаються «незручним» видом забезпечення. Їх важко оцінити, вони не мають класичної ліквідності, і тому ринок інтелектуального капіталу фактично не сформований. У таких умовах інноваційні проєкти часто не знаходять джерел фінансування, навіть якщо мають високий потенціал.

4. Організаційні та культурні перешкоди. На рівні підприємств доволі часто відсутня культура стратегічного управління нематеріальними ресурсами. Бізнес мислить переважно короткостроковими результатами, а не створенням довгострокової інтелектуальної цінності. Низький рівень компетенцій у сфері управління інтелектуальним капіталом та слабка корпоративна культура лише посилюють ці проблеми.

5. Макроекономічні ризики та зовнішні виклики. Воєнний стан, політична невизначеність, валютні коливання – усе це суттєво стримує довгострокові інвестиції, зокрема в нематеріальні активи, які потребують часу, стабільності та передбачуваності. Особливо вразливими є інноваційні проєкти, адже вони потребують системної підтримки та чіткого правового поля. У відсутності державної політики розвитку інтелектуального капіталу чимало цінних ідей просто втрачають можливість реалізації.

У сукупності ці фактори формують високий інвестиційний ризик у сфері нематеріальних активів і значно обмежують потенціал розвитку економіки

знань в Україні. Однак бар'єри – це не лише проблеми, а й орієнтири, які вказують, де саме має бути зосереджена державна та інституційна увага.

Сформуємо ключові напрями подолання бар'єрів інвестування у нематеріальні активи в Україні:

1. Розвиток нормативно-правового середовища для нематеріальних активів:

- прозорість, захищеність і судову ефективність у сфері прав інтелектуальної власності .

- посилити інституційну спроможність Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій

- запровадити спеціалізовані суди з питань інтелектуальної власності, подібно до системи *IP Courts* у Німеччині, Китаї та США.

2. Визнання нематеріальних активів у фінансовій та податковій звітності

- гармонізація національних стандартів бухгалтерського обліку із МСБО (IAS 38) щодо визнання, оцінки та амортизації нематеріальних активів.

- розробка законодавчого забезпечення оцінки нематеріальних активів, включно із нематеріальними активами, що не мають юридичного оформлення (бренд, клієнтська база, організаційна культура).

- формування звітності про інтелектуальний капітал (через розширену статистичну нефінансову звітність).

3. Розширення доступу до фінансування нематеріальних активів

- запровадити механізми застави нематеріальних активів для отримання кредитів (наприклад, патенти, ноу-хау, ліцензії).

- підтримка венчурного фінансування та публічно-приватних партнерств для інвестицій в нематеріальні активи

4. Стимулювання комерціалізації інтелектуального продукту

- розвивати центри трансферу технологій при університетах, інститутах, бізнес-парках.

- запровадити податкові стимули для компаній, що впроваджують інновації на основі власних нематеріальних активів (податкові знижки).

5. Освіта, розвиток компетенцій та інноваційна культура

- інтегрувати курси з управління інноваціями та нематеріальними активами в програми економічних і технічних спеціальностей.

- розвивати інноваційне мислення, сприяти зростанню «економіки креативності» серед молоді.

6. Державна політика та стратегічне бачення

- ухвалити і впроваджувати «Національну стратегію розвитку інтелектуального капіталу».

- формувати державні статистичні звіти по нематеріальних активах.

Висновки. Подолання бар'єрів інвестування в нематеріальні активи в Україні вимагає системного, міждисциплінарного підходу, що поєднує правову реформу, фінансові інструменти, освіту, цифровізацію та стратегічне бачення на рівні державної політики. Міжнародна практика пропонує перевірені моделі, які можуть бути адаптовані до українських умов. Реалізація таких ініціатив дозволить активізувати інноваційну активність, підвищити ефективність

використання інтелектуального потенціалу та забезпечити стійкий розвиток економіки на основі знань.

Література:

1. Диба В. М. Облік та аналіз нематеріальних активів в умовах інституційних змін: теорія і методологія : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». Київ, 2017. 34 с.
2. Панфілова Т. Динаміка і структура інвестицій в Україні – «пастка дивергентності» технологічного майбутнього. *Економіка України*. 2021. Т. 64. № 8 (717). С. 56–67.
3. Стрельник В., Калита А., Тарасенко А. Захист права інтелектуальної власності в сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Т. 1. № 79. С. 249–253.
4. Сидоренко О. М., Яковенко К. Р. Питання цивільно-правової охорони винаходів в Україні. *Вісник Приазовського Державного Технічного Університету. Серія: Економічні науки*. 2016. № 1 (31). С. 195–200. <https://doi.org/10.31498/2225-6725.31.2016.104860>
5. World Intellectual Property Organization (WIPO). *World Intangible Investment Highlights: Better Data for Better Policy*. Geneva: WIPO, 2023. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.wipo.int/web-publications/world-intangible-investment-highlights> (дата звернення: 24.09.2025)
6. OECD. *New Evidence on Intangibles, Diffusion and Productivity*. OECD Science, Technology and Industry Working Papers 2021/10. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2021/07/new-evidence-on-intangibles-diffusion-and-productivity> (дата звернення: 24.09.2025)
7. OECD. *Returns to Intangible Capital in Global Value Chains*. OECD Publishing, 2020. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/09/returns-to-intangible-capital-in-global-value-chains> (дата звернення: 24.09.2025)
8. COTEC Foundation (Italy). *The Effects of Intangible Assets on Firm's Profitability, Productivity and on Post-COVID Recovery*. 2021. [Електронний ресурс]. URL: <https://cotec.it/app/uploads/2024/05/Position-paper-COTEC> (дата звернення: 24.09.2025)
9. *Returns to intangible capital in global value chains*. [Електронний ресурс]. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/09/returns-to-intangible-capital-in-global-value-chains_43f8aab3/4cd06f19-en.pdf (дата звернення: 24.09.2025)
10. *The effects of intangible assets on firm's profitability, productivity and on post-COVID recovery: firm level empirical evidences from Italy*. [Електронний ресурс]. URL: https://cotec.it/app/uploads/2024/05/Position-paper-COTEC-UC_16-nov.-2021_final.pdf (дата звернення: 24.09.2025)
11. *National IP Strategy of Ukraine: Diagnostic Report*. [Електронний ресурс]. URL: https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2025/11/NIPS_Diagnostic_Report-web.pdf (дата звернення: 24.09.2025)
12. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 24.09.2025)

References:

1. Dyba, V. M. (2017). Accounting and analysis of intangible assets under institutional changes: theory and methodology (Doctoral dissertation abstract, Kyiv National Economic University named after V. Hetman). Ministry of Education and Science of Ukraine. [in Ukrainian].
2. Panfilova, T. (2021). Dynamics and structure of investments in Ukraine—A «divergence trap» of the technological future. *Economy of Ukraine*, 64(8), 56–67. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.08.056>
3. Strel'nyk, V., Kalyta, A., & Tarasenko, A. (2023). Protection of intellectual property rights in modern conditions. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 1(79), 249–253. [in Ukrainian].
4. Sydorenko, O. M., & Yakovenko, K. R. (2016). Issues of civil law protection of inventions in Ukraine. *Bulletin of the Pryazovskyi State Technical University. Series: Economic Sciences*, 1(31), 195–200. <https://doi.org/10.31498/2225-6725.31.2016.104860> [in Ukrainian].
5. World Intellectual Property Organization (WIPO). (2023). World intangible investment highlights: Better data for better policy. Geneva: WIPO. [Electronic resource]. Retrieved from: <https://www.wipo.int/web-publications/world-intangible-investment-highlights>
6. OECD. (2021). New evidence on intangibles, diffusion and productivity (OECD Science, Technology and Industry Working Papers 2021/10). [Electronic resource]. Retrieved from: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2021/07/new-evidence-on-intangibles-diffusion-and-productivity>
7. OECD. (2020). Returns to intangible capital in global value chains. OECD Publishing. [Electronic resource]. Retrieved from: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/09/returns-to-intangible-capital-in-global-value-chains>
8. COTEC Foundation (Italy). (2021). The effects of intangible assets on firm's profitability, productivity and on post-COVID recovery. [Electronic resource]. Retrieved from: <https://cotec.it/app/uploads/2024/05/Position-paper-COTEC>
9. OECD. (2020). Returns to intangible capital in global value chains. OECD Publishing. [Electronic resource]. Retrieved from: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/09/returns-to-intangible-capital-in-global-value-chains_43f8aab3/4cd06f19-en.pdf
10. COTEC Foundation & UC. (2021). The effects of intangible assets on firm's profitability, productivity and on post-COVID recovery: Firm-level empirical evidence from Italy. [Electronic resource]. Retrieved from: https://cotec.it/app/uploads/2024/05/Position-paper-COTEC-UC_16-nov.-2021_final.pdf
11. National Intellectual Property Office of Ukraine. (2025). National IP Strategy of Ukraine: Diagnostic Report. [Electronic resource]. Retrieved from: https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2025/11/NIPS_Diagnostic_Report-web.pdf
12. State Statistics Service of Ukraine. (n.d.). <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Annotation

Pylavets V. M., Yasishena V. V., Zakharchuk O. Yu.

Investments in Intangible Assets: Current State, Challenges, and Development Prospects in Ukraine

This article provides a comprehensive analysis of the current state, key issues, and future prospects of investing in intangible assets in Ukraine. Against the backdrop of the global shift towards a knowledge-based economy, the authors emphasize the strategic importance of intangible resources – such as intellectual property, human capital, organizational structures, and digital technologies – for the competitiveness and innovation capacity of modern enterprises.

The study explores the essence and classification of intangible assets, highlighting their role in value creation in the context of digitalization. Drawing on statistical data from 2010 to 2024, the authors examine trends in Ukraine's investment structure and compare them with global benchmarks. Although investments in intangible assets have shown dynamic growth in recent years, their share remains significantly lower than in developed economies, with most investments concentrated in software and databases.

A major contribution of the article lies in identifying systemic barriers that hinder the development of intangible asset investment in Ukraine. These include an underdeveloped institutional framework, weak protection of intellectual property rights, lack of clear methodologies for asset valuation, limited access to financing, and low levels of innovation culture among enterprises. The authors argue that overcoming these barriers is critical for enhancing Ukraine's innovation infrastructure and integrating into global value chains.

To address these challenges, the article proposes a set of strategic recommendations: aligning national accounting standards with IAS 38, promoting specialized courts for intellectual property, enabling financial mechanisms for leveraging intangible assets (e.g., patents as collateral), developing technology transfer centers, and fostering a culture of innovation through education and public policy. Notably, the article calls for the adoption of a National Strategy for Intellectual Capital Development in Ukraine.

By integrating national data and international best practices (e.g., OECD, WIPO, COTEC), the article positions intangible asset investment as a prerequisite for Ukraine's transition to a resilient, innovation-driven economy. The findings are relevant not only for policymakers and economists but also for business leaders, legal experts, and educators aiming to unlock the full potential of Ukraine's intellectual and human capital.

Key words: *intangible assets, intellectual capital, innovation, investment barriers, knowledge economy, Ukraine.*

ТРАНСФОРМАЦІЯ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Н. В. БОНДАРЕНКО, кандидат економічних наук

О. Р. ЯКОВЕНКО, викладач-стажист

В. М. ДЕМЧУК, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет

У статті проаналізовано трансформаційні процеси у банківському секторі в умовах переходу до сталого розвитку та зростання ролі зеленого фінансування. Розкрито еволюцію підходів до формування «зеленої» економіки, визначено зміст широкого й вузького трактування зелених фінансів та їхній зв'язок із глобальною стратегією сталого розвитку. Представлено структурну модель зелених фінансів, що охоплює ключові інструменти, суб'єкти та очікувані результати їх застосування. Досліджено динаміку світового зеленого фінансування у 2014–2023 рр. та виявлено тенденцію різкого зростання інвестицій після 2020 року. Особливу увагу приділено практиці UKRSIBBANK BNP Paribas Group як прикладу впровадження принципів ESG у банківську діяльність України. Окреслено ключові напрями реалізації стратегії сталого розвитку банку, інструменти зеленого кредитування та результати співпраці з провідними українськими компаніями.

Ключові слова: сталий розвиток, зелені фінанси, ESG, банківський сектор, зелене кредитування, UKRSIBBANK.

Постановка проблеми. Посилення глобальних екологічних викликів, зокрема зміни клімату, деградації природних ресурсів і зростання рівня екологічних ризиків, висуває нові вимоги до фінансових систем та механізмів їх адаптації. У таких умовах ключового значення набуває зелене фінансування, яке покликане забезпечити перехід до сталого розвитку шляхом підтримки екологічно орієнтованих проєктів і технологій. Проте недостатня розробленість теоретичних засад зелених фінансів, відсутність єдиних стандартів оцінювання екологічних ризиків, а також нерівномірність впровадження ESG-підходів у банківському секторі створюють розрив між потребами сталого розвитку та наявними інструментами фінансової підтримки. Актуальності проблеми додає необхідність адаптації українських банків до нових екологічних та соціальних орієнтирів у контексті євроінтеграції та післявоєнного відновлення економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку зелених фінансів та їх значення для сталого розвитку розкрито у праці В. С. Чалої [1], де обґрунтовано теоретичні основи формування зеленої фінансової системи. Науковим підґрунтям для сучасного розуміння зеленої економіки стала робота D. Pearce, яка вперше системно представила концепцію екологізованої моделі

економічного зростання [2]. Суттєвий внесок у дослідження зелених фінансів в Україні зробили Б. Л. Луців, та Т. В. Майорова, які аналізують їх у контексті інвестиційного розвитку національної економіки [3]. Розвиток стійкого фінансування та механізми зеленого банкінгу у вітчизняних умовах представлено в роботі М. Житара [4]. Практичні аспекти використання зелених фінансових інструментів, зокрема зелених облігацій, розглянуто в дослідженні О. Щербакової [5], тоді як О. М. Шевченко акцентує увагу на ролі зелених фінансів у забезпеченні сталого розвитку [6]. Важливе практичне значення мають дослідження Я. Чайковського, Б. Луціва, О. Дзюблюка які зосереджуються на банківському зеленому кредитуванні та розглядають його як провідний інструмент екологічної модернізації економіки, формування енергоефективних виробничих систем і зниження антропогенного навантаження [7]. Сукупність цих праць формує цілісну наукову основу для подальшого розвитку зеленого фінансування в Україні, підкреслюючи його стратегічну роль у переході до моделі сталого економічного зростання.

Методика досліджень. У процесі дослідження застосовано загальнонаукові методи аналізу й синтезу для узагальнення теоретичних підходів до зелених фінансів та сталого розвитку. Використано структурно-логічний метод для побудови моделі зелених фінансів, а також порівняльний аналіз для оцінки світових і національних тенденцій. Емпіричну базу становили статистичні дані, офіційні звіти міжнародних організацій та аналітичні матеріали банківського сектору.

Результати досліджень. У сучасному світі людство стикається з масштабними екологічними викликами, серед яких – зміна клімату, зменшення біорізноманіття, забруднення навколишнього середовища та виснаження природних ресурсів. Ці проблеми набули глобального характеру й потребують невідкладних дій, спрямованих на забезпечення сталого розвитку. Реалізація таких заходів вимагає значних фінансових ресурсів для впровадження екологічно безпечних технологій, скорочення обсягів викидів парникових газів, розвитку відновлюваної енергетики та підвищення ефективності використання природних ресурсів [1]. Засади формування «зеленої економіки» виникли в контексті розвитку концепції сталого розвитку наприкінці 1990-х років. Вперше поняття було використано у праці британських економістів «План для зеленої економіки» [2], де акцентовано увагу на важливості фінансової підтримки екологічної політики. Починаючи з середини 2000-х років, у межах глобальної стратегії сталого розвитку в економічній науці почали активно розвиватися різні моделі «зеленої» економіки, такі як низьковуглецева, біоекономіка чи «блакитна економіка». Хоча всі ці підходи об'єднує спільна ідея екологічної орієнтації, у теорії та практиці вони не є повністю тотожними та мають низку концептуальних відмінностей [3, 4].

У контексті формування сучасної моделі сталого розвитку важливо також розглянути загальні та характерні форми «зеленої економіки», які визначають її змістові орієнтири та напрями подальшої еволюції. Економічна складова передбачає досягнення максимального результату за умови раціонального та збалансованого використання фінансових ресурсів.

Рис. 1. Структурна модель зелених фінансів у контексті сталого розвитку

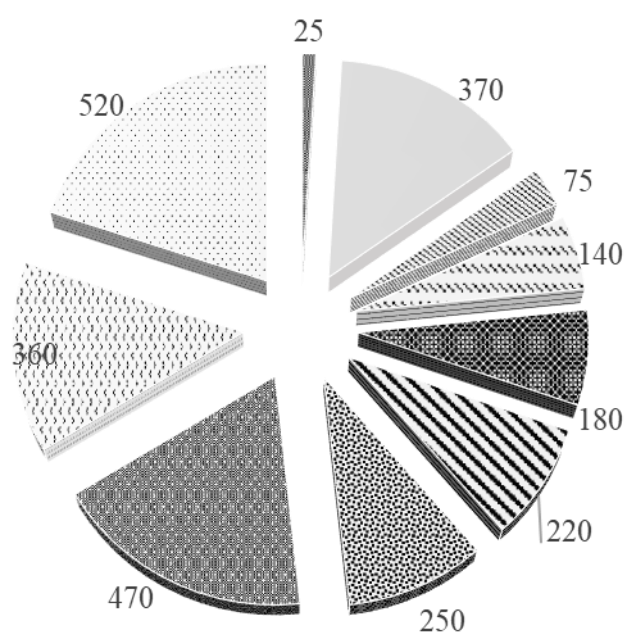
Соціальний вимір орієнтується на забезпечення гідних умов життя населення – від створення робочих місць і доступу до якісної медицини до гарантування певного рівня доходів, можливостей культурного розвитку та недопущення дискримінації. Екологічний аспект охоплює збереження природних ресурсів і підтримання стабільного функціонування екосистем [5, 6]. Політична домінанта полягає у формуванні глобальної геополітичної структури, у межах якої ключові центри впливу (як-от США, ЄС, Китай та інші) визначають напрямки розвитку та співпраці у сфері сталого розвитку. Водночас

сучасні фінансові системи ще недостатньо пристосовані до вимог сталого розвитку, що призводить до дисбалансу між потребою в інвестиціях у «зелені» проекти та наявними джерелами фінансування. Недостатня розробленість теоретичних основ зеленого фінансування та відсутність єдиних підходів до оцінки екологічних ризиків ускладнюють практичну реалізацію екологічно орієнтованих ініціатив [7].

У вересні 2015 року всі 193 країни-члени Організації Об'єднаних Націй затвердили план для досягнення спільного кращого майбутнього. Концепція «Порядок денний 2030» ґрунтується на 17 цілях сталого розвитку, спрямованих на подолання бідності й голоду, забезпечення здоров'я, освіти, гендерної рівності, чистої води, енергії, гідної праці та економічного зростання. Вона також охоплює розвиток інфраструктури, зменшення нерівності, сталий розвиток міст, відповідальне споживання, боротьбу зі зміною клімату, охорону океанів, екосистем і біорізноманіття, а також утвердження миру, справедливості, ефективних інституцій і глобального партнерства [8]. Для досягнення поставлених цілей банки все більш активно інтегрують принципи сталого розвитку у свою роботу, направляючи кошти на екологічно чисті, соціально відповідальні та економічно ефективні проекти. Одним із ключових механізмів «зеленого фінансування» виступає зелений кредит. У межах кліматичного фінансування особливе місце посідають так звані «зелені позики» (environmental lending), під якими розуміють надання кредитних ресурсів для підтримки екологічно орієнтованих проектів та підприємств. До їх реалізації активно долучаються міжнародні банки розвитку, що сприяє поширенню сталих фінансових практик на глобальному рівні.

За період 2014–2023 рр. обсяг «зеленого» фінансування у світі зріс більш ніж у 20 разів. Найвищі темпи зростання спостерігаються після 2020 року, що свідчить про глобальний перехід до сталого розвитку та збільшення інвестицій у проекти з екологічною складовою [1]. З огляду на зростаючу увагу міжнародної спільноти до кліматичних ризиків та необхідності модернізації економіки на засадах екологічної сталості, важливо простежити динаміку розвитку зеленого фінансування у світовому масштабі. Це дозволяє визначити етапи формування ринку «зеленого» капіталу та ключові чинники, що впливали на його активізацію протягом останнього десятиліття. (рис. 2.).

Видно, що початкові значення у 2014–2016 рр. були відносно низькими, але вже з 2017 року спостерігається суттєве прискорення інвестиційної активності. Найбільший приріст припадає на 2020–2023 рр., що пов'язано з глобальною активізацією кліматичних ініціатив, розширенням фінансових інструментів ESG та зростанням попиту на екологічно орієнтовані проекти. Наведені короткі характеристики ключових тенденцій для кожного року, відображають як глобальні економічні зміни, так і специфічні фактори, що стимулювали або стримували розвиток зелених інвестицій.

■ 2014 ■ 2015 ■ 2016 ■ 2017 ■ 2018
 ■ 2019 ■ 2020 ■ 2021 ■ 2022 ■ 2023

2015 – різке зростання, пов'язане з активізацією

2018 – подальше зростання попиту на екологічні інвестиції.

2019 – стабільне нарощування обсягів фінансування

2023 – рекордний показник за десятиріччя; активізація фінансування у країнах, що розвиваються.

Рис. 2. Динаміка обсягів «зеленого» фінансування у світі та ключові тенденції його розвитку за роками, млрд дол.

Активізація процесів зеленого фінансування у світі закономірно сприяла поширенню цих підходів у національних фінансових системах, зокрема й в Україні. Зростаюча увага до екологічних, соціальних та управлінських аспектів діяльності бізнесу, посилення міжнародних вимог щодо декарбонізації економіки, а також курс України на євроінтеграцію стимулювали банки до переорієнтації власних стратегій відповідно до принципів сталого розвитку. У цих умовах фінансові установи почали активніше впроваджувати екологічну, соціальну та управлінську (ESG) компоненти у свої політики кредитування, інвестування та корпоративного управління. Особливу роль у цьому процесі відіграють банки, що мають доступ до міжнародного досвіду та глобальних практик сталого фінансування. Серед таких установ вирізняється АТ «УКРСИББАНК», який, спираючись на стандарти групи BNP Paribas, демонструє комплексний підхід до інтеграції ESG-принципів та реалізації концепції сталого розвитку у банківській сфері України [9, 10]. У лютому 2022 року BNP Paribas представив довгострокову стратегію розвитку до 2025 року – Growth, Technology and Sustainability (GTS), яка визначає ключові напрями трансформації діяльності банку та слугує орієнтиром для UKRSIBBANK у впровадженні сталих практик (рис. 3).

Рис. 3. Основні пріоритети стратегії розвитку у АТ «УКРСИББАНК» [3]

Основна мета стратегії полягає у забезпеченні переходу до сталого розвитку, дозволяючи всім зацікавленим сторонам адаптувати свій бізнес відповідно до принципів ESG та відновлення. АТ «УКРСИББАНК» не тільки заохочує бізнес-спільноту впроваджувати принципи ESG, але й наочно показує їх застосування у своїй повсякденній діяльності (рис. 4).

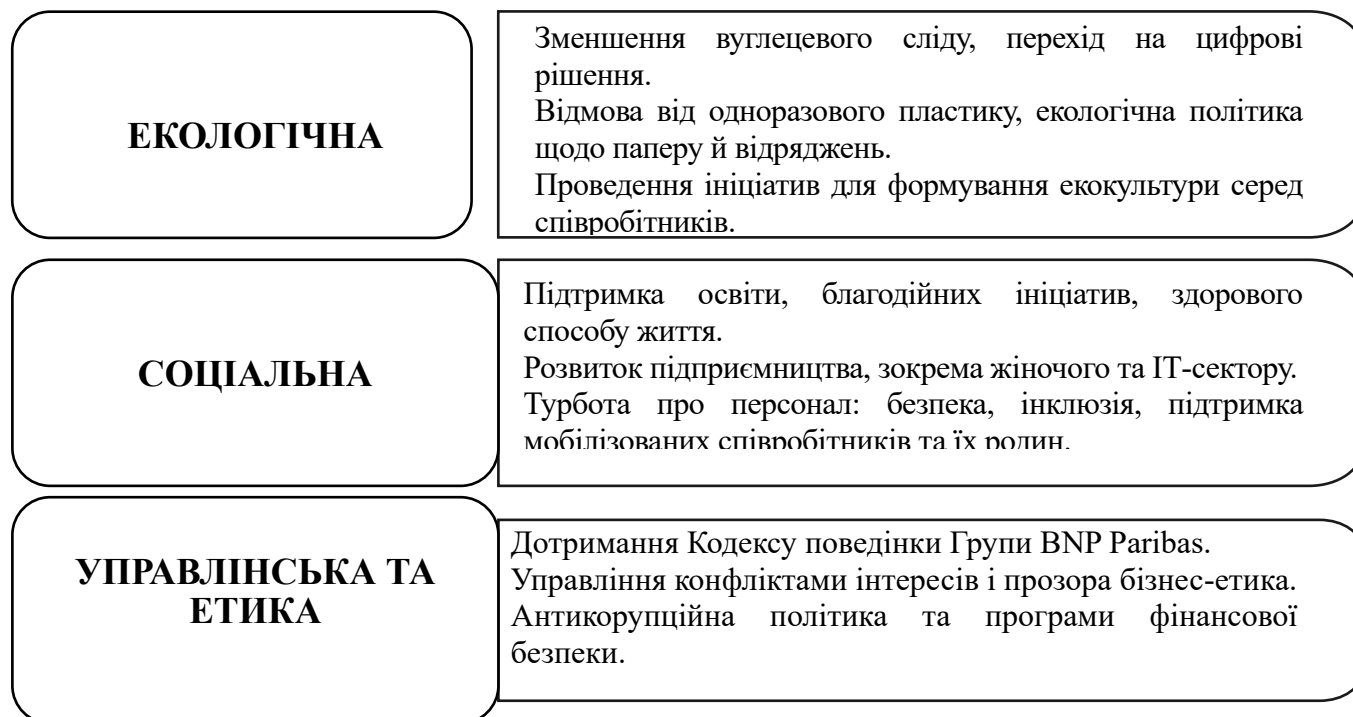

Рис. 4. Компоненти сталого розвитку в діяльності банківської установи [3]

Незважаючи на виклики, спричинені повномасштабною війною в Україні, ця стратегія продовжує залишатися ключовим пріоритетом для банку та дозволяє АТ «УКРСИББАНК» реалізувати стратегію сталого розвитку через три ключові напрямки (рис. 5). Одним із ключових напрямів стратегії сталого розвитку є підвищення обізнаності працівників і населення.

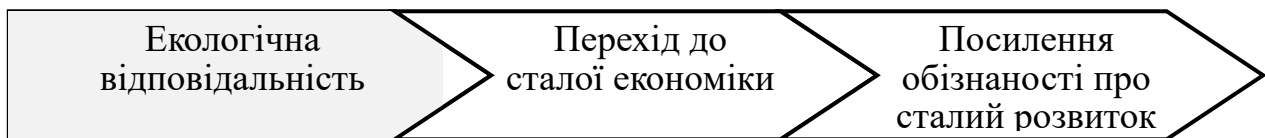

Рис. 5. Ключові напрямки реалізації стратегії сталого розвитку [4]

У 2024 році експерти АТ «УКРСИББАНК» взяли участь у численних конференціях і форумах, зокрема ESG & Compliance Forum, заходах ProMoney, Lviv IT Cluster та круглому столі Національного центру підготовки банківських працівників України, де ділилися досвідом зі сталого розвитку та корпоративної соціальної відповідальності. Банк створив анімаційний ролик «Пригоди Сталої Звички», щоб у доступній формі пояснити принципи сталого розвитку. АТ «УКРСИББАНК» бере активну участь у підкомітеті НАБУ, просуваючи принципи ESG у банківському секторі та адаптуючи діяльність до стандартів Європейського банку реконструкції та розвитку, Світового банку й ЄС [11, 12].

АТ «УКРСИББАНК» реалізує комплексну стратегію сталого розвитку, у межах якої визначено понад двадцять пріоритетних цілей та напрямів фінансування. Вони охоплюють підтримку екологічних, соціальних та управлінських ініціатив, що відповідають глобальним Цілям сталого розвитку ООН. Серед таких цілей – сприяння переходу до енергоефективної економіки, зменшення вуглецевого сліду, розвиток відновлюваної енергетики, екологізація виробничих процесів, формування культури відповідального споживання, скорочення кількості відходів і підтримка циркулярних бізнес-моделей. Важливими напрямками є також розбудова сталої інфраструктури, розвиток інклюзивного та відповідального підприємництва, розширення можливостей для освіти, рівності, соціальної підтримки та корпоративної етики [8].

Одним із ключових фінансових інструментів, що дозволяє досягати цих цілей, є зелене кредитування (табл. 1). Це спеціалізований механізм фінансування, спрямований на підтримку проєктів, які мають чітко визначений позитивний екологічний ефект – від модернізації енергосистем до впровадження екологічно чистих технологій і рішень, що сприяють адаптації до зміни клімату. На відміну від класичних кредитних продуктів, зелені кредити передбачають застосування суворіших критеріїв відбору, необхідність доведення екологічної доцільності проєкту, відповідність міжнародним стандартам сталості, а також розширений моніторинг результатів. Банк контролює не лише ефективність використання коштів, а й досягнуті екологічні показники скорочення викидів парникових газів, зменшення енергоспоживання, раціональне використання ресурсів чи збільшення частки відновлюваної енергії.

Завдяки такому підходу зелене кредитування виступає не просто джерелом фінансової підтримки, а стратегічним інструментом, який сприяє структурній модернізації економіки, розвитку інноваційних рішень і посиленню екологічної відповідальності бізнесу в Україні. Представлені у таблиці продукти зеленого кредитування відображають широкий спектр фінансових можливостей, які АТ «УКРСИББАНК» пропонує різним категоріям клієнтів – від приватних осіб до великого корпоративного бізнесу.

**Табл. 1. Основні продукти зеленого кредитування АТ
«УКРСИББАНК» [13–18]**

Назва продукту	Цільова аудиторія / напрямок фінансування	Основні умови кредитування
Акція «Стале фінансування»	Малий та середній бізнес із річною виручкою до 400 млн грн	Суб'єкти сталого розвитку – клієнти, щонайменше 50 % обороту яких сформовано в сферах із позитивним екологічним та/або соціальним впливом, або клієнти, які використовують кредитні кошти на придбання обладнання, спецтехніки чи автотранспорту відповідно до умов «Фінансування, що відповідає цілям сталого розвитку».
Пільгове кредитування проєктів енергоефективності	Клієнти корпоративного бізнесу з існуючим бізнесом	Кредитування будівництва сонячних, вітрових, біогазових станцій, газотурбінних та газопоршневих електростанцій, промислових акумуляторів, когенераційних установок тощо. Кредитування терміном 5–7 років, сума – до 25 млн євро, власний внесок – від 10 % до 50 % залежно від типу проєкту.
Кредит на енергозберігаючі товари в магазинах-партнерах	Фізособи, які купують енергоефективні товари в магазинах-партнерах	Сума: 1000–500000 грн; термін: 3–48 місяців; річна ставка: від 0,0001 %; комісія: 0–3,5 % щомісяця; без застави, погашення – ануїтет; вік позичальників: 21–70 років.
Кредит готівкою на енергозберігаючі товари	Фізособи, які хочуть придбати енергоефективні товари (генератори, сонячні панелі тощо)	Сума: 3000–500000 грн; термін: 12–60 місяців; річна ставка: 0,00001 %; комісія: 1,99–3,5 % щомісяця; без застави, дострокове погашення – без штрафу; вік позичальників: 21–70 років.
Кредит на купівлю вживаних електромобілів	Фізособи, які купують вживане авто з електродвигуном	Сума: 50000–500000 грн; термін: 12–60 місяців; річна ставка: 0,00001 %; комісія: 2–3,5 % щомісяця; авто має бути категорії В/М1, вага ≤ 3,5 т; вік позичальників: 21–70 років.

Запровадження цих інструментів створило підґрунтя для переходу банку до підтримки масштабніших екологічних ініціатив, реалізація яких дозволяє оцінити реальний вплив зеленого фінансування на розвиток енергетично стійкої та технологічно модернізованої економіки. Саме тому логічним продовженням продуктової лінійки стали комплексні партнерські проєкти з великими

українськими компаніями, які демонструють приклад ефективного використання екокредитування у практичній площині.

Одним із найпоказовіших прикладів такої співпраці є партнерство банку з логістичною компанією «Нова Пошта». Підприємству відкрито довгостроковий кредитний ліміт обсягом 390 млн грн строком на п'ять років для реалізації програми енергонезалежності сортувальних центрів. Ці кошти спрямовані на закупівлю та встановлення сучасних когенераційних газопоршневих електростанцій, здатних виробляти власну електроенергію. Застосування таких установок дозволяє не лише забезпечити стабільне енергопостачання ключових логістичних об'єктів у складних умовах, а й значно скоротити використання дизельних генераторів, що традиційно мають високий рівень викидів. У результаті компанія отримує надійніше та екологічніше енергетичне забезпечення, а банк підтверджує свою здатність підтримувати технологічні рішення з відчутним позитивним екологічним ефектом.

Не менш вагомим є партнерство з агропромисловою корпорацією МХП, яка є одним із лідерів продовольчого ринку України та активно впроваджує стратегію декарбонізації своїх виробничих потужностей. У межах зеленого фінансування АТ «УКРСИББАНК» надав компанії кредитні ресурси на суму понад 10 млн доларів США строком на сім років. Ці інвестиції спрямовані на встановлення сонячних електростанцій та когенераційних енергетичних комплексів на об'єктах підприємства. Запровадження таких технологій дозволить МХП значно збільшити частку власної генерації «чистої» енергії, оптимізувати виробничі процеси, зменшити залежність від традиційних енергоресурсів і скоротити навантаження на державну енергосистему. Крім того, модернізація енергетичної інфраструктури агрохолдингу позитивно вплине на викиди парникових газів і підвищить ресурсну ефективність виробництва.

Таким чином, реалізовані проекти з компаніями «Нова Пошта» та МХП демонструють, що АТ «УКРСИББАНК» послідовно формує портфель зелених інвестицій, які мають вимірюваний екологічний і соціально-економічний ефект. Банк зміцнює позиції провідного партнера у сфері сталого фінансування, сприяючи розвитку сучасних екотехнологій, посиленню енергетичної безпеки України та підтримці бізнесу в переході до низьковуглецевої моделі розвитку [18].

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що зелене фінансування поступово стає одним із ключових напрямів трансформації банківського сектору України та набуває стратегічного значення для реалізації принципів сталого розвитку. Досвід АТ «УКРСИББАНК» демонструє здатність банківських установ не лише адаптувати власні продукти до екологічних та соціальних вимог, а й активно впливати на модернізацію економіки через підтримку інноваційних проектів. Масштабні кредитні програми для «Нової Пошти» та МХП свідчать про практичну ефективність зелених фінансових інструментів, які сприяють зміцненню енергетичної стійкості, зменшенню викидів та підвищенню технологічного рівня бізнесу. Узагальнюючи результати, можна констатувати, що розвиток зеленого фінансування відкриває нові можливості для формування конкурентоспроможної, ресурсоефективної та

низьковуглецевої економіки, а також підсилює роль банківських установ у забезпеченні сталого майбутнього країни.

Література:

1. Чала В. С., Демідов Б. Ю. Теоретичні аспекти зеленого фінансування для забезпечення сталого розвитку. *Економічний простір*. 2024. № 193. [Електронний ресурс]. URL: <https://economic-prostir.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/193-37-45-chala.pdf> (дата звернення: 23.08.2025).
2. Pearce D. W. *Blueprint for a Green Economy*. London: Earthscan, 1989. 192 р. [Електронний ресурс]. URL: https://archive.org/details/generalsystemthe0000bert_f7s2 (дата звернення: 15.09.2025).
3. Луців Б. Л., Майорова Т. В., Луців П. Б. «Зелені фінанси» в парадигмі сталого інвестиційного розвитку економіки України. *Світ фінансів*. 2023. № 3 (76)/2. [Електронний ресурс]. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1632/1642> (дата звернення: 22.09.2025).
4. Житар М. Стійке фінансування і зелений банкінг в Україні. *Економіка та суспільство*. 2024. № 62. [Електронний ресурс]. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-62-66.
5. Щербакова О. Роль зелених облігацій у фінансуванні сталого розвитку. *Економіка України*. 2023. Т. 66. № 12 (745). С. 3–22. DOI: 10.15407/economyukr.2023.12.003
6. Шевченко О. М. «Зелені» фінанси як головне джерело сталого розвитку. *Modern Systems of Science and Education in the USA, EU and Other Countries* : матеріали конф. (Seattle, USA, 21 Jan. 2024). Seattle, 2024. С. 117–120. DOI: 10.30888/2709-2267.2024-22-00-017
7. Чайковський Я., Луців Б., Дзюблюк О., Чайковський Є., Луців П. Банківське зелене кредитування як ключовий інструмент екологічної модернізації економіки. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2025. № 2 (61). С. 54–72. DOI: 10.55643/fcaptp.2.61.2025.4651
8. Global Compact Network Ukraine. 17 Цілей сталого розвитку [Електронний ресурс]. URL: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/> (дата звернення: 25.01.2025).
9. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. Місія UKRSIBBANK BNP Paribas Group [Електронний ресурс]. URL: <https://ukrsibbank.com/about-bank/bank-to-day/> (дата звернення: 13.11.2025).
10. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. Звіт зі сталого розвитку 2024 [Електронний ресурс]. URL: <https://ukrsibbank.com/about-bank/corporate-social-responsibility/> (дата звернення: 14.11.2025).
11. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. Сталий розвиток UKRSIBBANK BNP Paribas Group [Електронний ресурс]. URL: https://ukrsibbank.com/wp-content/uploads/financial_reports/Sustainable-Development-UKRSIBBANK-BNP-Paribas-Group.pdf (дата звернення: 14.11.2025).
12. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. Акція «Стале фінансування» [Електронний ресурс]. URL: <https://ukrsibbank.com/actions/akcziya-stale-finansuvannya/> (дата звернення: 14.11.2025).
13. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. UKRSIBBANK кредитує проекти бізнесу для забезпечення їхньої енергонезалежності [Електронний

ресурс]. URL: <https://ukrsibbank.com/news-post/lends-business-projects/> (дата звернення: 14.11.2025).

14. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. Кредит на енергозберігаючі товари в магазинах-партнерах [Електронний ресурс]. URL: <https://ukrsibbank.com/products/private-individuals/loan-energy-efficient-goods/> (дата звернення: 14.11.2025).

15. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. Кредит готівкою на енергозберігаючі товари [Електронний ресурс]. URL: <https://ukrsibbank.com/products/private-individuals/cash-loan-energy-efficient-goods/> (дата звернення: 14.11.2025).

16. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. Кредит на купівлю вживаних електроавтівок [Електронний ресурс]. URL: <https://ukrsibbank.com/products/private-individuals/cash-loan-use-avto-electro/> (дата звернення: 14.11.2025).

17. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. UKRSIBBANK надав кредитний ліміт на 390 млн грн на розвиток енергонезалежності сортувальних хабів Нової пошти [Електронний ресурс]. URL: <https://ukrsibbank.com/news-post/nova-poshta/> (дата звернення: 16.11.2025).

18. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. UKRSIBBANK кредитує проекти бізнесу для забезпечення їхньої енергонезалежності [Електронний ресурс]. URL: <https://ukrsibbank.com/news-post/lends-business-projects/> (дата звернення: 15.11.2025).

References:

1. Chala, V. S., & Demidov, B. Yu. (2024). Theoretical aspects of green financing for ensuring sustainable development. *Economic Space*, (193). Retrieved August 23, 2025, from <https://economic-prostir.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/193-37-45-chala.pdf> [in Ukrainian].

2. Pearce, D. W. (1989). *Blueprint for a green economy*. London: Earthscan. Retrieved September 15, 2025, from https://archive.org/details/generalsystemthe0000bert_f7s2

3. Lutsiv, B. L., Maiorova, T. V., & Lutsiv, P. B. (2023). “Green finance” in the paradigm of sustainable investment development of Ukraine’s economy. *World of Finance*, 3(76)/2. Retrieved September 22, 2025, from <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1632/1642> [in Ukrainian].

4. Zhytar, M. (2024). Sustainable finance and green banking in Ukraine. *Economy and Society*, (62). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-66>. [in Ukrainian].

5. Shcherbakova, O. (2023). The role of green bonds in financing sustainable development. *Economy of Ukraine*, 66(12(745)), 3–22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.12.003> [in Ukrainian].

6. Shevchenko, O. M. (2024). “Green” finance as the main source of sustainable development. In *Modern systems of science and education in the USA, EU and other countries* (Conference proceedings, Seattle, USA, January 21, 2024, pp. 117–120). <https://doi.org/10.30888/2709-2267.2024-22-00-017> [in Ukrainian].

7. Chaikovskiy, Ya., Lutsiv, B., Dziubliuk, O., Chaikovskiy, Ye., & Lutsiv, P. (2025). Banking green lending as a key instrument of ecological modernization of

the economy. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 2(61), 54–72. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.61.2025.4651> [in Ukrainian].

8. Global Compact Network Ukraine. (n.d.). 17 sustainable development goals. Retrieved January 25, 2025, from <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogorozvytku/> [in Ukrainian].

9. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. (n.d.). Mission of UKRSIBBANK BNP Paribas Group. Retrieved November 13, 2025, from <https://ukrsibbank.com/about-bank/bank-to-day/> [in Ukrainian].

10. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. (2024). Sustainable development report 2024. Retrieved November 14, 2025, from <https://ukrsibbank.com/about-bank/corporate-social-responsibility/> [in Ukrainian].

11. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. (n.d.). Sustainable development of UKRSIBBANK BNP Paribas Group. Retrieved November 14, 2025, from https://ukrsibbank.com/wp-content/uploads/financial_reports/Sustainable-Development-UKRSIBBANK-BNP-Paribas-Group.pdf [in Ukrainian].

12. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. (n.d.). “Sustainable financing” campaign. Retrieved November 14, 2025, from <https://ukrsibbank.com/actions/akczyia-stale-finansuvannya/> [in Ukrainian].

13. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. (n.d.). UKRSIBBANK provides loans to business projects to ensure energy independence. Retrieved November 14, 2025, from <https://ukrsibbank.com/news-post/lends-business-projects/> [in Ukrainian].

14. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. (n.d.). Loan for energy-efficient goods in partner stores. Retrieved November 14, 2025, from <https://ukrsibbank.com/products/private-individuals/loan-energy-efficient-goods/> [in Ukrainian].

15. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. (n.d.). Cash loan for energy-efficient goods. Retrieved November 14, 2025, from <https://ukrsibbank.com/products/private-individuals/cash-loan-energy-efficient-goods/> [in Ukrainian].

16. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. (n.d.). Loan for purchasing used electric vehicles. Retrieved November 14, 2025, from <https://ukrsibbank.com/products/private-individuals/cash-loan-use-avto-electro/> [in Ukrainian].

17. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. (n.d.). UKRSIBBANK provided a UAH 390 million credit limit for developing energy independence of Nova Poshta sorting hubs. Retrieved November 16, 2025, from <https://ukrsibbank.com/news-post/nova-poshta/> [in Ukrainian].

18. UKRSIBBANK BNP Paribas Group. (n.d.). UKRSIBBANK provides loans to business projects to ensure energy independence. Retrieved November 15, 2025, from <https://ukrsibbank.com/news-post/lends-business-projects/> [in Ukrainian].

Annotation

Bondarenko N. V., Yakovenko O. R., Demchuk V. M.

Transformation of the Banking Sector in the Context of Sustainable Development

The article analyzes the transformational processes occurring in the banking sector amid the transition toward sustainable development and the growing role of green finance. It examines the evolution of approaches to building a “green” economy, defines the broad and narrow interpretations of green finance, and clarifies their connection with the global sustainable development agenda. A structural model

of green finance is presented, encompassing key instruments, actors, and the expected outcomes of their application. The dynamics of global green finance in 2014–2023 are investigated, revealing a pronounced increase in investment flows after 2020.

Special emphasis is placed on the strategic approaches of BNP Paribas Group, which presented the Growth, Technology and Sustainability (GTS) strategy in 2023 as a cornerstone of its development until 2025. The strategy aims to combine economic efficiency with technological innovation and a strong commitment to sustainability principles. Its implementation has become a key driver of transformation, encouraging banks to strengthen environmental risk management, revise financing approaches, introduce green financial products, and act as facilitators of ESG-driven change in the corporate sector.

The article systematizes the main directions of the sustainable development strategy implemented by UKRSIBBANK BNP Paribas Group. These include support for environmentally oriented projects, enhancement of corporate social responsibility, raising awareness among employees and clients, and active engagement in professional ESG-related discussions. The bank participates in industry forums, develops educational materials, and contributes to the working groups of the Independent Association of the Banks of Ukraine (IABU), promoting unified ESG standards across the banking sector. Such activities demonstrate that banks' adaptation to sustainable development occurs not only at the product level but also within corporate culture and strategic decision-making.

The practical section of the study focuses on real-world cases of green financing. One example is the cooperation with “Nova Poshta,” which received a credit facility of UAH 390 million for the installation of modern cogeneration gas piston power plants. This investment will reduce the use of diesel generators and strengthen energy resilience at key logistics centers. Another example is the financing provided to MHP, which received more than USD 10 million for the installation of solar power plants and cogeneration complexes. These projects will reduce carbon emissions, increase the share of clean energy, and enhance the energy independence of production facilities. The article concludes that banks are not merely responding to societal demand for environmental transformation but are becoming active drivers of economic change. Their ability to adapt strategies, financial products, and management practices to the requirements of sustainable development establishes new standards for financial activity and generates long-term value for both businesses and society.

Key words: sustainable development, green finance, ESG, banking sector, green lending, UKRSIBBANK.

МУЛЬТИАГЕНТНИЙ ПІДХІД ДО ОПТИМІЗАЦІЇ ЕКСПОРТНИХ МАРШРУТІВ В УМОВАХ РИЗИКІВ БЛОКУВАННЯ УКРАЇНСЬКО- ПОЛЬСЬКОГО КОРДОНУ

В. І. СПІРІДОНОВ, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Національний університет «Одеська політехніка»

У статті представлено результати моделювання експортної логістики України в умовах блокування сухопутних пунктів пропуску. Мультиагентна модель відтворює поведінку учасників ринку та дозволяє оцінити зміни часу доставки, витрат і стійкості маршрутів. Аналіз трьох сценаріїв показав, що інерційні та реактивні рішення не усувають «вузькі місця» і ведуть до повторних перевантажень. Оптимізований мультимодальний портфель маршрутів забезпечує найкращі показники ефективності, особливо завдяки використанню Дунайського кластера. Результати підтверджують практичну цінність імітаційного моделювання для управління логістичними ризиками.

Ключові слова: експортна логістика, мультиагентне моделювання, блокування кордонів, логістичні ризики, оптимізація маршрутів.

Постановка проблеми. Ефективність експортної логістики є одним із ключових чинників економічної стійкості України в умовах повномасштабної війни, руйнування морських маршрутів та зростаючої залежності від сухопутних напрямків [1]. Після різкого обмеження доступу до більшості чорноморських портів значний обсяг вантажопотоків був вимушено переорієнтований на західні пункти пропуску, насамперед на українсько-польський кордон, який став основним напрямком для автомобільного та залізничного експорту [2]. Однак події кінця 2023 року, зокрема системні блокування польських пунктів пропуску, що виникли на тлі протестів місцевих фермерів, продемонстрували вразливість цього маршруту та надмірну залежність України від одного домінантного транспортного коридору.

Зазначені блокування не є типовими операційними збоями: вони мають складну політичну, соціальну та поведінкову природу, що визначає їх стохастичний характер і непередбачуваність [3]. Масове перенаправлення транспортних потоків на сусідні коридори – словацький, угорський чи румунський – призводить до швидкого формування нових «вузьких місць», оскільки пропускна здатність цих переходів є обмеженою [4]. У таких умовах традиційні статичні оптимізаційні моделі, орієнтовані на визначення найкоротшого чи найдешевшого маршруту в детермінованому середовищі, виявляються недостатніми для опису реальних логістичних процесів, що характеризуються емерджентністю та поведінковою реакцією суб'єктів ринку [5].

У практичному вимірі проблема оптимізації маршрутів в умовах стохастичних блокувань має стратегічне значення для експортерів і державних інституцій, оскільки напряму впливає на час доставки, логістичні витрати, надійність виконання контрактів та конкурентоспроможність українського експорту [6]. У відповідь на окреслені виклики дедалі більшої актуальності набувають мультиагентні та гібридні імітаційні моделі, які дозволяють відтворювати адаптивну поведінку учасників ринку, моделювати сценарії блокування та оцінювати ефективність альтернативних транспортних коридорів, включно з мультимодальними маршрутами Дунайського кластера [7]. Саме тому застосування гібридного моделювання постає як перспективний інструмент для діагностики ризиків, прогнозування навантаження та обґрунтованого вибору оптимальних експортних маршрутів у режимі реального часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика функціонування експортної логістики України в умовах блокувань та зовнішніх обмежень активно висвітлюється у сучасних аналітичних і наукових дослідженнях. Один із найбільш ґрунтовних оглядів представлено Світовим банком, де акцентовано увагу на структурних обмеженнях української транспортної системи, впливі черг на кордонах та необхідності її адаптації до нових геополітичних умов [1]. У рамках цієї дискусії окремий напрям формують дослідження, присвячені розвитку Дунайського кластера як альтернативного маршруту для експорту аграрної та промислової продукції, що розглядається як стратегічний резерв пропускних потужностей України [2].

Питання блокувань сухопутних пунктів пропуску та їх впливу на стабільність логістичних потоків висвітлюються у низці журналістських і аналітичних матеріалів. Зокрема, у публікаціях фіксуються реальні масштаби черг на польсько-українському кордоні, які у пікові періоди сягали кількох тисяч вантажівок, що підтверджує системний характер проблеми та її значний вплив на економіку [3, 9]. Актуальну інформацію про динаміку завантаження пунктів пропуску надає також державний сервіс «ЄЧерга», що використовується у багатьох дослідженнях як емпірична база для аналізу пропускної спроможності [4].

У науковому дискурсі дедалі більшого поширення набуває мультиагентний підхід до моделювання транспортно-логістичних систем. У роботах П. Гіллетофта та Л. Ляттіля обґрунтовано переваги агентно-орієнтованих моделей для відтворення конкуренції за ресурси та поведінкових реакцій учасників ринку в умовах невизначеності [5]. Значний внесок у вивчення функціонування прикордонної інфраструктури зроблено в дослідженні П. Притули та співавторів, які проаналізували роботу транспортно-логістичних коридорів у прикордонні України та ЄС і підкреслили важливість диверсифікації маршрутів у кризових умовах [6].

Сучасні європейські тенденції підвищення стійкості логістичних мереж описані в працях, присвячених технології «цифрових двійників» та цифровізації управління ланцюгами постачання. Серед них виділяється робота Є. Роуман та співавторів, де цифрові двійники розглядаються як ключовий інструмент для зміцнення resilience логістичних систем, особливо в періоди дестабілізації [7]. У

контексті оцінювання ефективності ланцюгів постачання важливе місце займає модель SCOR, яка формує міжнародно визнаний набір показників – Reliability, Responsiveness та Cost, що широко застосовуються для порівняльного аналізу сценаріїв у дослідженнях ЄС й корпоративних стандартах APICS [8].

Окрему групу становлять праці, що аналізують стійкість транспортної логістики України та ЄС в умовах зростаючих ризиків. У статті Лебедевої та Шкуропадської узагальнено сучасні європейські підходи до оцінювання resilience транспортних мереж, приділено увагу впливу зовнішніх шоків і сформовано рекомендації щодо підвищення адаптивності логістичних систем [10]. Сукупність зазначених досліджень підкреслює необхідність поєднання поведінкових моделей із реальними операційними даними та потребу у використанні інструментів, здатних відтворювати динаміку потоків у режимі невизначеності.

Метою даної статті є розроблення та експериментальна перевірка мультиагентної імітаційної моделі, яка забезпечує оптимізацію розподілу експортних вантажопотоків за умов стохастичних блокувань прикордонних переходів і обмеженої пропускної здатності альтернативних маршрутів.

Методика досліджень. У дослідженні застосовано комплексний підхід до відтворення роботи експортної логістики в умовах різких змін та блокувань на кордоні. Основою стала імітаційна модель, побудована на поєднанні поведінкових механізмів окремих учасників ринку та логіки проходження вантажів через транспортну інфраструктуру, що відповідає сучасним практикам аналізу ланцюгів постачання [8].

Структура моделі охоплює три ключові ролі:

- експортерів, які формують вантажні заявки;
- експортні агенції, що приймають рішення щодо маршруту залежно від ситуації на кордоні, затримок і доступних альтернатив;
- перевізників, які здійснюють фізичну доставку з урахуванням власних характеристик руху та тарифів.

Транспортна мережа побудована на основі актуальних сухопутних та мультимодальних коридорів, включаючи польський напрямок, переходи через Словаччину й Угорщину, румунські маршрути та Дунайський кластер, що узгоджується з фактичними логістичними потоками регіону [9].

Особливу увагу приділено моделюванню ризику раптового блокування окремих пунктів пропуску – події, яка у реальних умовах призводить до різкого падіння пропускної спроможності та формування довгих черг. У моделі така ситуація відтворюється як зовнішній стрес-фактор, що змушує учасників шукати альтернативні шляхи та створює можливість спостерігати за появою вторинних «вузьких місць».

Для оцінки ефективності різних стратегій розподілу потоків використано три показники, рекомендовані у міжнародній практиці аналізу логістичних систем [8]:

- reliability – частка доставок вчасно та в повному обсязі;
- total time – загальний час логістичного циклу з урахуванням руху, черг і процедур;

– total cost – сукупні витрати на транспортування, простої та можливу мультимодальну перевалку.

Застосування цих показників дає змогу не лише зафіксувати окремі ефекти блокувань, а й оцінити, як саме змінюється стійкість логістичної мережі залежно від обраної стратегії поведінки. Такий підхід відповідає сучасним методологіям аналізу транспортних мереж, поширеним у дослідженнях ЄС [10].

Результати досліджень. Для забезпечення коректності порівняння сценаріїв було визначено базові параметри експериментального середовища. Моделювання здійснювалося в середовищі AnyLogic із використанням гібридної архітектури, що поєднує агентно-орієнтований підхід та дискретно-подієву логіку. Створена мультиагентна модель відтворює структуру логістичної мережі України та суміжних країн і дозволяє аналізувати динаміку вантажопотоків у режимі реального часу. У моделі функціонують три ключові типи агентів: експортери, які генерують заявки; експортні агенції, що приймають рішення про вибір маршруту з урахуванням черг, блокувань та вартості мультимодальної перевалки; та перевізники, які рухаються відповідно до ГІС-карти та мають індивідуальні характеристики (швидкість, тариф, тип транспортного засобу).

До транспортної мережі включено всі релевантні експортні коридори: польський напрямок, переходи через Словаччину й Угорщину, румунські пункти пропуску та мультимодальний Дунайський кластер. Модель охоплює повний логістичний цикл – від формування замовлення до доставки вантажу в пункт призначення – що забезпечує можливість об'єктивного оцінювання впливу різних конфігурацій потоків на час, надійність і вартість транспортування.

Операційна логіка моделі реалізована через дискретно-подієвий механізм, у межах якого сутність «Вантаж» проходить усі етапи логістичного процесу: очікування перевізника, рух до пункту пропуску, перебування в черзі, митне оформлення з обмеженими ресурсами та фінальну доставку. Стохастичний ризик блокування польських ПКПП моделюється як раптове різке зниження їх пропускної здатності до майже нульового рівня. Така подія створює критичне інфраструктурне навантаження, провокує емерджентне утворення черг і змушує експортні агенції оперативно шукати альтернативні маршрути. Це дозволяє моделі адекватно відтворювати поведінкові та системні ефекти, характерні для реальних кризових ситуацій у логістиці.

Для забезпечення об'єктивного порівняння сценаріїв у моделі обчислюються три ключові показники ефективності (KPI), узгоджені з атрибутами моделі SCOR. Reliability визначає частку вантажів, доставлених вчасно та в повному обсязі (On-Time, In-Full), і характеризує надійність маршруту. Responsiveness / Total Time описує повний логістичний цикл – від моменту готовності вантажу до його прибуття до клієнта, включаючи рух, очікування в чергах та митні процедури.

Total Cost інтегрує всі економічно значущі компоненти процесу доставки: витрати на транспортування (відстань, помножена на тариф), витрати простою у чергах (штрафи та операційні витрати, зокрема оплата праці водія), а також витрати на перевалку у випадку використання мультимодальних маршрутів,

таких як Дунайський кластер. Комплексне застосування цих трьох індикаторів дозволяє не лише порівняти сценарії між собою, а й оцінити їхню практичну доцільність у різних умовах навантаження транспортної мережі.

У подальшому моделюванні було проаналізовано три альтернативні сценарії поведінки логістичної системи в умовах різних ступенів навантаження та блокувань. Кожен сценарій відтворює характерну для реального середовища конфігурацію рішень учасників ринку та демонструє відмінності у формуванні черг, витрат і надійності експортних маршрутів.

У першому сценарії всі агенти продовжують рух за базовою логікою, спрямовуючи вантажі на польські пункти пропуску, навіть після їх повного блокування. Пропускна здатність цього коридору у моделі знижена до майже нульового рівня, що унеможлиблює проходження вантажопотоку та призводить до стрімкого накопичення черг і різкого зростання часу доставки.

Результати моделювання свідчать про повний логістичний колапс за умов блокування польських пунктів пропуску. За інерційної поведінки агентів, які продовжують спрямовувати вантажі на недоступний коридор, черги на польському напрямку зростають експоненційно, що блокує можливість обробки вантажопотоку. Total Time у цьому сценарії сягає 15–20 днів через тривалі простої в чергах, а рівень Reliability знижується до величини менше ніж 10 %, що свідчить про фактичну нездатність маршруту забезпечувати своєчасну доставку.

Загальні логістичні витрати (Total Cost) також зростають у рази, оскільки модель враховує фінансові наслідки простоїв – зокрема, штрафи, витрати на оплату водіїв та додаткові операційні затримки. Така конфігурація демонструє, що у разі блокування домінантного експортного коридору система не здатна до саморегуляції та переходить у режим критичної нестійкості, що повністю узгоджується зі спостереженнями реальної логістичної ситуації на українсько-польському кордоні.

У другому сценарії моделюється реактивна поведінка учасників ринку, коли після блокування польського кордону весь вантажопотік автоматично перенаправляється на найближчі альтернативні сухопутні переходи – через Словаччину (Ужгород) та Угорщину (Чоп). Таке рішення відображає типову практику «масового переходу» на доступні маршрути без урахування їхньої пропускної здатності, що штучно створює надмірне навантаження на інфраструктуру цих коридорів.

Результати моделювання підтверджують, що масове перенаправлення вантажопотоків на найближчі альтернативні коридори лише зміщує проблемні вузли транспортної мережі, не усуваючи їх. Пропускна здатність пунктів пропуску «Ужгород» (Словаччина) та «Чоп» (Угорщина) вичерпується практично миттєво, що спричиняє формування черг тривалістю 3–5 днів – аналогічних до тих, що спостерігалися на польському кордоні під час блокування.

Попри відсутність повного колапсу, ключові показники ефективності демонструють лише незначне покращення порівняно зі сценарієм 1. Рівень Reliability зростає мінімально, Total Time скорочується лише частково завдяки

меншій тривалості простоїв, тоді як Total Cost залишається високим через системні перевантаження інфраструктури. Таким чином, «наївна диверсифікація» не забезпечує стійкості логістичних операцій, оскільки не враховує обмежену пропускну спроможність альтернативних маршрутів і повторює поведінкові помилки, характерні для кризових ситуацій.

У третьому сценарії використано оптимізаційний рушій AnyLogic (OptQuest), який автоматично підбирає найефективніше поєднання маршрутів з урахуванням заданої цільової функції – мінімізації часу доставки та загальних логістичних витрат при одночасному підвищенні надійності системи. Оптимізатор досліджує широкий простір можливих рішень і формує збалансований портфель вантажопотоків між сухопутними та мультимодальними коридорами, включно з Дунайським кластером, румунськими переходами, а також словацьким і угорським напрямками.

На відміну від реактивних підходів попередніх сценаріїв, цей сценарій моделює раціональну поведінку системи, коли розподіл потоків здійснюється не інерційно, а на основі обчисленої оптимальної структури, що враховує реальні обмеження пропускну здатності та стохастичний характер ризиків.

Результати оптимізаційного експерименту демонструють, що раціональний розподіл вантажопотоку між доступними маршрутами суттєво підвищує ефективність логістичної системи. Оптимізатор AnyLogic формує рішення, яке відрізняється від інтуїтивних поведінкових стратегій: модель ніколи не спрямовує 100% потоку на один маршрут, оскільки така політика неминуче створює перевантаження інфраструктури та черги.

Збалансований портфель маршрутів, знайдений оптимізатором, включає приблизно 40% вантажопотоку, спрямованого на Дунайський мультимодальний кластер, пропускну здатність якого дозволяє поглинати значні обсяги перевезень без утворення критичних черг. Ще близько 30 % оптимально розподіляються через румунські пункти пропуску, тоді як решта 30 % розміщується між словацьким та угорським напрямками таким чином, щоб не перевищувати їхніх інфраструктурних лімітів.

Таке рішення забезпечує суттєве зменшення загального часу доставки та логістичних витрат, уникаючи повторення перевантажень, характерних для сценаріїв 1 і 2. Оптимізатор фактично вибудовує стійку мультимодальну конфігурацію, яка мінімізує ризики черг та враховує реальні обмеження пропускну здатності кожного з коридорів.

Узагальнення результатів трьох експериментальних сценаріїв дозволяє оцінити, як різні стратегії реагування на блокування впливають на часові, вартісні та надійнісні характеристики логістичної системи. Для наочності підсумкові значення ключових показників ефективності були зведені у таблицю 1, що демонструє контраст між інерційними, реактивними та оптимізаційними підходами до управління вантажопотоками. Порівняння трьох сценаріїв дає змогу окреслити ключові закономірності функціонування експортної логістики в умовах блокувань та нерівномірного навантаження інфраструктури.

Табл. 1. Узагальнені результати порівняння сценаріїв за ключовими КРІ

Показник (KPI)	Сценарій 1: "Криза" (Блокування)	Сценарій 2: "Наївна диверсифікація"	Сценарій 3: "Оптимізований портфель"
Надійність (Reliability) ¹¹	< 10 %	~ 20–30 %	> 75 %
Середній час циклу (Total Time) ¹²	18,5 днів	12,2 днів	7,1 днів
Середні логістичні витрати (Total Cost) ¹²	€ 3,800 / вантаж	€ 3,100 / вантаж	€ 2,400 / вантаж

Передусім з'ясовано, що реактивні рішення, які базуються на інтуїтивному перенаправленні потоків (Сценарій 2), не ліквідують проблему, а лише зміщують «вузькі місця» на інші напрямки. Перевантаження швидко переходить зі заблокованого польського кордону на словацько-угорські переходи, відтворюючи аналогічний кризовий ефект у новій точці мережі.

Другим суттєвим спостереженням є емерджентний характер утворення черг: навіть без повного блокування, різкі зміни потоків запускають самопосилювальні ефекти накопичення, що погіршують загальну пропускну здатність системи. Це підтверджує, що мережа реагує не лінійно, а через складні взаємодії та зворотні зв'язки між агентами та інфраструктурою.

Оптимізований мультимодальний портфель маршрутів (Сценарій 3) демонструє принципово іншу динаміку. Збалансований розподіл потоків між сухопутними та мультимодальними коридорами забезпечує захист від інфраструктурних обмежень і мінімізує ризик формування нових «вузьких місць». Особливо важливим є внесок Дунайського кластеру, який, навіть попри додаткові витрати на перевалку, здатен поглинати значні обсяги вантажів без переходу в режим перегрузки.

Застосування оптимізаційного підходу забезпечує суттєве поліпшення всіх ключових показників ефективності (Total Time, Total Cost, Reliability), що свідчить про принципову відмінність між раціональною (оптимізованою) та інерційно-реактивною моделями поведінки учасників ринку. Отримані результати демонструють, що мультиагентна модель не лише адекватно відтворює реальні процеси, а й може функціонувати як ефективний інструмент підтримки прийняття рішень у ситуаціях високої невизначеності. У довгостроковій перспективі, інтеграція такої моделі з оперативними даними, зокрема системи «єЧерга» та інформаційних ресурсів АМПУ, відкриває можливість створення «цифрового двійника» експортної логістики України. Це дозволило б здійснювати регулярне стрес-тестування інфраструктури, раннє виявлення ризиків та проактивне управління потоками в кризових сценаріях.

Висновки. Отже, проведене дослідження продемонструвало, що експортна логістика України в умовах блокувань є складною адаптивною системою, чутливою до нерівномірного розподілу потоків та інфраструктурних обмежень.

Застосований гібридний підхід, що поєднує агентно-орієнтоване та дискретно-подієве моделювання, довів свою здатність відтворювати реальну динаміку мережі, включно з емерджентними чергами та нелінійними ефектами.

Порівняння сценаріїв засвідчило, що інерційні та реактивні стратегії не забезпечують стійкості логістичних ланцюгів, тоді як оптимізаційний підхід формує збалансований мультимодальний портфель маршрутів і суттєво підвищує ефективність системи. Отримані результати підтверджують доцільність використання мультиагентного моделювання як інструмента підтримки прийняття рішень в умовах високої невизначеності.

Перспективним напрямом подальших досліджень є створення цифрового двійника експортної логістики України, інтегрованого з оперативними даними, що дозволить здійснювати стрес-тестування інфраструктури, прогнозувати ризики та проактивно управляти потоками у кризових ситуаціях.

Література:

1. World Bank. Ukraine's Transport and Logistics System: Current and Prospective Opportunities and Challenges. Washington, DC: World Bank Group, 2025. 82 p. [Електронний ресурс]. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099061725033525342/pdf/P502442-346a4fd3-882f-46ca-95c9-ce90c0a71619.pdf> (дата звернення: 14.11.2025).
2. Interfax-Україна. Україна планує збільшити експорт через дунайські порти ще на 2–7 млн тонн у 2024 році. [Електронний ресурс]. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/971501.html> (дата звернення: 14.11.2025).
3. The blockade of trucks at the border: Фермери страйкують по всій Європі, а поляки блокують кордон з Україною. [Електронний ресурс]. URL: <https://zaborona.com/fermery-strajkuyut-po-vsij-yevropi-a-polyaky-blokuyut-kordon-z-ukrayinoyu/> (дата звернення: 14.11.2025).
4. еЧерга. Завантаженість пунктів пропуску. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, 2025. [Електронний ресурс]. URL: https://echerha.gov.ua/workload/1/1?country_id=167 (дата звернення: 14.11.2025).
5. Hilletoft P., Lättilä L. Agent Based Decision Support in the Supply Chain Context. *Industrial Management & Data Systems*. 2012. Vol. 112, № 8. P. 1217–1235.
6. Prytula K., Kalat Y., Kurowska-Pysz J., Melnyk M., Maksymenko A., Leshchukh I., Toca C.–V. Study of the functioning of transport and logistics infrastructure for freight transport in the EU–Ukraine border zone. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*. 2024. Vol. 8. № 7. P. 1–19. DOI: 10.24294/jipd.v8i7.4494.
7. Roman E.-A., Stere A.-S., Roșca E., Radu A.-V., Codroiu D., Anamaria I. State of the Art of Digital Twins in Improving Supply Chain Resilience. *Logistics*. 2025. Vol. 9. P. 1–3. DOI: 10.3390/logistics9010022.
8. APICS. SCOR Metrics. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.apics.org/apics-for-business/benchmarking/scormark-process/scor-metrics?iOS=> (дата звернення: 12.11.2025).
9. Ukrainska Pravda. Ukrainian Border Guard Service reports 2,400 trucks queued at Poland–Ukraine checkpoints. [Електронний ресурс]. URL:

<https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/03/03/7444734/> (дата звернення: 12.11.2025).

10. Лебедєва Л., Шкуропадська Д. Стійкість транспортної логістики України та ЄС. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2024. № 4. С. 108–127. DOI: 10.31617/3.2024(135)07.

References:

1. World Bank. (2025). *Ukraine's transport and logistics system: Current and prospective opportunities and challenges*. Washington, DC: World Bank Group. 82 p. Retrieved November 14, 2025, from <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099061725033525342/pdf/P502442-346a4fd3-882f-46ca-95c9-ce90c0a71619.pdf>
2. Interfax-Ukraine. (2024). *Ukraine plans to increase exports through Danube ports by another 2–7 million tonnes in 2024*. Retrieved November 14, 2025, from <https://interfax.com.ua/news/economic/971501.html> [in Ukrainian].
3. *The blockade of trucks at the border: Farmers are striking across Europe, and Poles are blocking the border with Ukraine*. (2024). Retrieved November 14, 2025, from <https://zaborona.com/fermery-strajkuyut-po-vsij-yevropi-a-polyaky-blokuyut-kordon-z-ukrayinoyu/> [in Ukrainian].
4. eCherha. (2025). *Congestion at border crossing points*. Ministry for Communities, Territories and Infrastructure Development of Ukraine. Retrieved November 14, 2025, from https://echerha.gov.ua/workload/1/1?country_id=167 [in Ukrainian].
5. Hilletoft, P., Lättilä, L. (2012). Agent based decision support in the supply chain context. *Industrial Management & Data Systems*, 112(8), 1217–1235. Retrieved November 13, 2025, from <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A611310>
6. Prytula, K., Kalat, Y., Kurowska-Pysz, J., Melnyk, M., Maksymenko, A., Leshchukh, I., Țoca, C.-V. (2024). Study of the functioning of transport and logistics infrastructure for freight transport in the EU–Ukraine border zone. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 8(7), 1–19. <https://doi.org/10.24294/jipd.v8i7.4494>.
7. Roman, E.-A., Stere, A.-S., Roșca, E., Radu, A.-V., Codroiu, D., Anamaria, I. (2025). State of the art of digital twins in improving supply chain resilience. *Logistics*, 9, 1–3. <https://doi.org/10.3390/logistics9010022>.
8. APICS. (n.d.). *SCOR metrics*. Retrieved November 12, 2025, from <http://www.apics.org/apics-for-business/benchmarking/scormark-process/scor-metrics?iOS=>
9. Ukrainska Pravda. (2024). *Ukrainian Border Guard Service reports 2,400 trucks queued at Poland–Ukraine checkpoints*. Retrieved November 12, 2025, from <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/03/03/7444734/>
10. Lebedieva, L., Shkuropadska, D. (2024). *Resilience of transport logistics of Ukraine and the EU. Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 4, 108–127. [https://doi.org/10.31617/3.2024\(135\)07](https://doi.org/10.31617/3.2024(135)07) [in Ukrainian].

Annotation

Spiridonov V.

Multi-agent approach to optimizing export routes under the risk of blockades at the ukrainian–polish border

The article presents the results of a comprehensive simulation study examining the performance of Ukraine's export logistics system under conditions of border blockages and uneven infrastructure load. The research was conducted using a hybrid modelling approach that integrates agent-based behaviour with discrete-event process flows, enabling the realistic reproduction of interactions between exporters, forwarding agencies, and carriers. The model incorporates all key export corridors – Polish, Slovak, Hungarian, Romanian routes, and the multimodal Danube cluster – allowing for the assessment of cargo flows across diverse transport environments.

Three scenarios were analysed: (1) inertial continuation of routing through blocked Polish checkpoints, (2) reactive redirection of flows to neighbouring land corridors, and (3) an optimized multimodal portfolio generated through the OptQuest engine in AnyLogic. The findings show that both inertial and reactive routing strategies lead to rapid congestion, exponential queue formation, and sharp deterioration of logistics performance indicators. In contrast, the optimized strategy demonstrates a substantial improvement in reliability, delivery time, and overall cost efficiency by balancing flows across land and multimodal routes while accounting for infrastructure limitations.

The study highlights the non-linear and emergent nature of disruptions within transport networks and demonstrates the value of simulation-based decision support for managing export operations under uncertainty. The developed modelling framework provides a foundation for future integration into a digital twin of Ukraine's export logistics system, enabling real-time stress testing and proactive risk management.

Key words: *export logistics, agent-based modelling, discrete-event simulation, border blockage, multimodal transport, optimization, supply chain resilience.*

ІНФОРМАЦІЯ
ДЛЯ АВТОРІВ ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ УМАНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
Періодичність видання – два рази на рік

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ

1. Стаття готується українською або англійською мовою обсягом 8–12 сторінок основного тексту.
2. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження, новизну та обґрунтування наукових висновків відповідно до мети статті (поставленого завдання) і відповідати тематичному напрямку.
3. Для публікації статті у збірнику необхідно надіслати на e-mail редакції журналу sbornik-unaus@ukr.net в окремих файлах інформацію:
 - а) авторську довідку мовою, якою написана стаття;
 - б) текст статті;
 - в) рецензію на статтю (див. пункт 7).
4. Оформлення статті: формат аркуша А4 (210 × 297 мм.), розташування лише книжкове, верхній, нижній, правий і лівий береги – по 20 мм. Файл зі статтею подається без нумерації сторінок. Всі текстові матеріали (в т.ч. таблиці та рисунки) набираються однією гарнітурою «TimesNewRoman», розмір шрифту 14 пунктів, відстань між рядками – полуторний інтервал, абзацний відступ – 1,2. Графічний матеріал статті виконувати в доступних для подальшого редагування програмах: таблиці – у редакторі Microsoft Word; діаграми – у редакторі Microsoft Excel. Файл статті повинен бути набраний і повністю сформований у редакторі Microsoft Word, назва файлу повинна містити прізвище автора або авторів.
5. Анотація мовою написання статті подається до 5 стрічок. Розширена анотація англійською мовою повинна бути складена відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз (містити не менше 1800 символів). Переклад має бути професійним без використання інтернет перекладачів, в інакшому випадку стаття буде повернута на доопрацювання.
6. Структура статті: УДК, назва статті, ПІБ авторів, науковий ступінь, назва установи, анотація українською мовою, ключові слова. Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висновки. Література (згідно вимог ДСТУ 8302 : 2015). References (згідно міжнародних вимог). Розширена анотація англійською мовою (1800 знаків).
7. Автор повинен разом із статтею надати рецензію кандидата або доктора наук, які мають статті, що входять до міжнародних наукометричних баз Scopus або Web of science. Підпис рецензента має бути завірений печаткою установи.
8. Після прийняття статті до публікації автор безстроково передає невиключні авторські права на цю статтю. Всі виняткові права залишаються у авторів.

Діордієва Ірина Павлівна,
доктор с.-г. наук, доцент, технічний секретар
Збірника наукових праць Уманського національного університету
e-mail: sbornik-unaus@ukr.net

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Збірник наукових праць УМАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Засновано в 1926 році

Випуск 107

Частина 2
Економічні науки

Повні тексти статей, у форматі pdf доступні на сайтах:

<http://journal.udau.edu.ua/ua/index.html>

<https://journals.indexcopernicus.com/>

Google scholar

Підписано до друку 10.11.2025 р.

Формат 60 × 84 1/16.

Папір офсетний. Умов.-друк. арк. 29,2

Наклад 30 прим.

Замовлення № 0104

Видавець «Сочінський М. М.» 20300,
м. Умань, вул. Тищика, 18/19 Свідоцтво суб'єкта
видавничої справи ДК № 2521 від 08.06.2006.
тел. (04744) 4-64-88, (067) 104-64-88
vizavi-print.jimdo.com
e-mail: vizavi008@gmail.com